

İBİNİ HALDUN

MUKADDİME
I

ONUR
YAYINLARI

MUKADDİME

İBRETLER KİTABI, ARAP VE ACEM DÖNEMLERİ VE BUNLARIN ÇAĞDAŞLARI
OLAN BÜYÜK EGEMENLERE İLİŞKİN, BAŞLANGIÇTAN
BUYANA GELEN HABERLER DİVANI

BİRİNCİ CİLT

İBNİ HALDUN

ÇEVİREN
TURAN DURSUN

İbni Haldun'un *Mukaddime — Kitabü'l-İber ve Divanı'l-Mubtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men âsarahum min Zevi's-Suitani'l-Ekber*, Birinci Cilt, (°Mısır 1274 —Düzelten: Muhammed Hevrini, Matbaatu'l-Mısıryye—; °Mısır 1936 —Yayınlayan: Muhammed Mehdi El Habbabi, Matbaatu'l-Nebhaze—; °Beyrut 1900 —Abdullah Efendi El Bustani, Matbaatu'l-Adabiyye—; °İstanbul 1327 —Matbaatu'l-Âmire—; °Mısır 1311 —Matbaatu'l-Ezheriyye—; °Mısır, Bulak —yayın tarihi yoktur—) adlı yapıtını, (nüshalar arasındaki farklar ve doğrusunu bulmak amacıyla *Tercüme-i Mukadime-i İbni Haldun*, (Pirizade Mehmed Sahip, İstanbul 1275, Takvimhane-i Âmire) adlı çeviriden yararlanarak). Arapça aslından Turan Dursun dilimize çevirmiş, ve kitap, *Mukaddime, —İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin, Başlangıçtan Bugüne Gelen Haberler Divanı— Birinci Cilt*, adı ile *Onur Yayınları* tarafından Nisan 1977 tarihinde Ankara'da *İkkyaz Basımevi*'nde dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

- 9 Çevirenin Önsözü, *Turan Dursun*
10 İbni Haldun'un Sözlerinden Bir Demet
11 İbni Haldun İçin Ne Diyorlar?
17 Tarih Konusundaki Görüşleri ve Yöntemi
22 Toplum ile İlgili Görüşleri
23 Toplumların Geçirdikleri Dönemler, Evreler
25 Organizmacı Görüş ve İbni Haldun
28 Devlet ve Egemenlik ile İlgili Görüşleri
32 Din ile İlgili Görüşleri
36 İbni Haldun'un Yaşam Öyküsü
37 Öğrenimi
39 Devlet Kesiminde Görev
46 İbni Haldun'un Tarihsel-Felsefi Öğretisinin Toplumsal Temelleri, S. M. Batseva

MUKADDİME

61

- 63 Giriş
74 Önsöz. — Tarih Biliminin Üstün Yararı, Yollarının-Yöntemlerinin İncelenmesi, Tarihçilerin Dıştıkları Yanlışlara Bir Gözetilmesi ve Yanlışların Nedenlerinden Birazına Değinme
82 İrem Cenneti
84 Harun Reşid — Abbase — Ca'fer — Bermekoğulları
92 Kadı Yahya — Halife Memun — İçki — Oğlanlık
93 Halife Memun — Eşi Bürân — Sepet Öyküsü
95 Ubeydoğulları [Fâtumağulları — Fâtumacılar — Fatımiler] ve Soy-
ları
99 İdrisoğulları ve Soyları
105 Muvahhidler Devletinin Kurucusu İmam Mehdî
109 Tarihinin Zaman İçindeki Değişmeleri ve Süreçleri Görememek-
ten İleri Gelen Yanılgısı
110 Toplumsal Değişimlerin Ünlü Nedenleri
111 Haber Değerlendirmedeki Yanılgı ve Nedeni
111 Yanlış Değerlendirmenin Bir Örneği
113 Yanlış Değerlendirmenin Bir Başka Örneği
114 Yanlış Değerlendirmeden Doğan Bir Gereksizlik
116 Bölgesel ve Evrensel Tarih
118 Özel İşaretler, Özel Okunuşlar

BİRİNCİ KİTAP

DÜNYADAKİ TOPLUMSAL YAŞAM VE UYGARLIĞIN DOĞAL DURUMU, BU YAŞAM VE UYGARLIĞA ORTAYA ÇIKAN GÖÇEBELİK, YERLEŞİKLİK, YENİ VE YENİLGİ, KAZANÇ, GEÇİM, ZANAATLAR, BİLİMLER VE BENZERLERİ VE BUNLARIN TEMELLERİ, NEDENLERİ İLE İLGİLİ

121

- 127 Haberlerin Yanlışlarını Doğruları İçinden Ayıklama Yöntemi
128 Dinsel Haberlerle Tarih Haberleri Arasındaki Fark
128 Tarih Haberlerinin Doğru mu Yanlış mı Olduklarını Anlamanın Ölçüsü
129 Bu, Yepyeni Bir Uzmanlık Dalıdır
131 Bu Bilim Dalına Dolaylı Değinmeler
131 Düşünürlerin Birkaç Özdeyişi

BİRİNCİ KİTABIN BİRİNCİ ANA BÖLÜMÜ
GENEL OLARAK, İNSANLIĞIN TOPLUMSAL VE UYGARLIK
İÇİNDEKİ YAŞAMI (UMRAN)

137

- 139 BİRİNCİ GİRİŞ
142 Bir Düzenleyiciye, Öndere Duyulan Gerek
142 Peygamberlik Kurumu da Bir "Düzenleyici" Bulunması Zorunlu-
ğuna Dayandırılabilir mi?
144 İKİNCİ GİRİŞ. — Yeryüzünün Bayındır Kesimleri, Ağaçlarından, İrmak-
larından, İklimlerinden Başlıcaları
153 İKİNCİ GİRİŞE EK. — Kuzey Dörtte-Bir Kürenin, Güney Dörtte-Bir Kü-
reden Daha Bayındır Oluşu ve Bunun Nedeni
159 Bölgeler
161 Birinci Bölge
167 Hint Okyanusundaki Adalar
168 İkinci Bölge
170 Üçüncü Bölge
181 Dördüncü Bölge
193 Beşinci Bölge
205 Altıncı Bölge
211 Yedinci Bölge
215 ÜÇÜNCÜ GİRİŞ. — Normal, Sıcak, Soğuk Hava ve Havanın İnsanların
Renklerine ve Çeşitli Durumlarına Olan Etkileriyle İlgili
223 DÖRDÜNCÜ GİRİŞ. — Havanın İnsan Ahlâkına Olan Etkisiyle İlgili
226 BEŞİNCİ GİRİŞ. — Toplumsal ve Uygar Yaşamın Bollukta ve Açlıkta
Değişen Durumları, Bolluk ve Açlığın İnsan Yapısı ve Ahlâkı Üze-
rindeki Etkileriyle İlgili
234 ALTINCI GİRİŞ. — Doğuştan ya da Çile Yoluyla "Bilinmeyen"e Ulaşan-
larla İlgili Bu Konunun Önsözü, Vahy ve Rüya Üstünedir
238 Peygamberlerin "Olağanüstülükleri" (Mucizeleri)
246 Ruh Yapısı Yönünden İnsanların Türleri
251 "Kâhinlik"
256 Düş (Rüya). Düşün Ne Olduğu (Hakikati)
261 Belirli Bir "Düş"le Bilinmeyi Öğrenmek Elde midir?
263 Özel Bir Ustalık ve Uzmanlıkları Olmadıkları Halde "Bilinmeyen"i
Bilenler
264 İnsan Özbenliğindeki "Bilinmeyen"i Algılama Yeteneği
268 Kâhinler
273 Gizemciler İçinde Akıl Dengesini Yitirmişler (Meczûblar)
275 Yıldız Falcıları (Müneccimler)
276 Kum Falcıları (Remilçiler)
277 Kum Falcılığındaki Biçimler
279 "Ebced Hesabı"yla Yapılan "Ad Hesabı"
283 "Zayıç" Yoluyla "Bilinmeyen"in Bulunması

İKİNCİ ANA BÖLÜM

GÖÇEBE, YABANIL TOPLUM VE KABİLELERİN
TOPLUMSAL YAŞAM VE UYGARLIKLARI VE
BUNLARA İLİŞKİN BELİREN DURUMLAR

291

- 293 BİRİNCİ BÖLÜM. — Göçebelik de, Yerleşiklik de Toplumsal İçin Doğaldır
295 İKİNCİ BÖLÜM. — Arap Toplumunun İçinde Bulunduğu Yapı ve Yaşam
Doğaldır

- 297 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — "Göçebelik", Tarımcı Göçebelik ve Kırsallık, Kent-
sel Yaşamdan Önce Gelir. "Çöl" ve "Kır" Uygarlığının Başlangıç Ye-
ri, "Kent"lerse Ömrünü Uzatan Gücüdür
- 298 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Göçebeler, Tarımcı Göçebeler. Kırsal Kesim
Halkı, İyi Alışkanlıklar Edinmeye, Kentlilerden Daha Yatkındırlar
- 302 BEŞİNCİ BÖLÜM. — Çöl ve Kırsal Kesim Halkı. Yerleşik Kentli Halk-
tan Daha Yürekli'dir
- 303 ALTINCI BÖLÜM. — Baskı Yönetiminin Zararları, Yerleşik Halkın Yöne-
timin Kararlarını Kaygıyla, Üzülerek Karşılar Duruma Getirilmesi,
Halktaki Direnme Gücünü Kırar, Halkın Çıkarlarına Zarar Verir
- 306 YEDİNCİ BÖLÜM. — Göçebelik ve Kırsal Yaşam. Aralarında Yakınlık
Bağı Olan Kabilelere Özgü Bir Yaşamdır
- 309 SEKİZİNCİ BÖLÜM. — Yakınlık Bağı (El Asabiyye) Soyla ya da O An-
lamdaki Bir Bağla Oluşup Gerçekleşebilir
- 310 DOKUZUNCU BÖLÜM. — Açık-Seçik Olan Soy, Yalnızca Çölde, Kırdan
Yaşayan Yabanıl Araplarda ve Onların Durumunda Bulunanlarda Vardır
- 312 ONUNCU BÖLÜM. — Soyular Nasıl Karışır?
- 314 ONBİRİNCİ BÖLÜM. — Kabile Başkanlığı Sürekli Olarak Topluluk İçin-
deki Yakın Akrabalardan Özel Koşula Uyan Belirli Kişilerde Kalır
- 315 ONİKİNCİ BÖLÜM. — Yakın Akriba Topluluğu Olan Kabile Başkanlığı-
na, Bu Topluluğun Soyundan Olmayanlar Getirilmez
- 318 ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Aile ve Aile Onuru, Gerçek Anlamında, Ailenin
Birbirinin Soydan Yakını Olanlar İçin Sözkonusudur. Başkalarıysa O
Ailenin Onuruyla Mecaz Anlamda Onurlanırlar
- 321 ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Azadlıların ve Yakınlar Arasına Alınmışların
Aile Onurları, Efendileri ve Katıldıkları Aileler Dolayısıyla; Kendi Soy-
ları Dolayısıyla Değil
- 324 ONBEŞİNCİ BÖLÜM. — [Başa Geçen Ailede] Soy-Sop Parlaklığı, Birin-
ciden Başlayan ve Birbirlerini İzleyen Dört Babada Sınırlıdır
- 327 ONALTINCI BÖLÜM. — İkel Topluların, Başka Toplumlara Oranla Da-
ha Çok "Yenebilme" Özellikleri Vardır
- 329 ONYEDİNCİ BÖLÜM. — Yakınlar Birliğinin Varacağı En Son Basamak
Devlettir
- 331 ONSEKİZİNCİ BÖLÜM. — Geçim Bolluğuna Ulaşılması ve Kabile Üyele-
rinin Mutluluğa Alabildiğine Dairvermeleri, Kabilenin Son Aşamaya
Varmasını Engellleyen Nedenlerden Biridir
- 332 ONDOKUZUNCU BÖLÜM. — Kabilenin Devlet Aşamasına Ulaşmasını
Engellleyen Nedenlerden Biri de, Onun Aşağılığı Kabullemesi ve Baş-
kalarına Boyun Eğmesidir
- 334 Kabile Üyelerinin Ağır Mali Yükümlülükler Altında Tutulmaları
- 336 *YİRMİNCİ BÖLÜM. — İyi Tutum ve Davranışlarda Yarışmak, Egemen-
liği Sağlamanın; Tersiyse, Onu Yitirmenin Belirtilerindedir
- 340 YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM. — Yabanıl Topluların Ülkeleri Daha Geniş Olur
- 341 YİRMİKİNCİ BÖLÜM. — Bir Toplumdaki Devlet Egemenliği, O Toplu-
mun Bir Boyundan Çıkınca Bir Başka Boyuna Geçer. O Toplumda Ya-
kınlık Bağı Sürdüğü Sürece
- 344 YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Yenik Olan, Yenene Uyuma Eğilimindedir. İm,
Kıhk, İnanç-Düşünce Yöntünden ve Daha Başka Yönlerden Gösterir
Uyuma Eğilimini
- 345 YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Bir Toplum Yenik Düşüp Başkasının Ege-
menliğine Girdiği Zaman, Ona, Yokoluş Daha Çabuk Gelir
- 347 YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM. — Araplar, Yalnızca Düz Ovalarda Zorbalık
Gösterebilirler

- 348 YİRMİALTINCI BÖLÜM. — Arapların Ele Geçirdiği Ülkeler, Çabuk Yıkıntıya Uğrar
- 350 YİRMIYEDİNCİ BÖLÜM. — Arapların Devlet Kurmaları Genellikle, ya Bir Peygamberliğin, ya Bir Ermişliğin ya da Büyük Bir Dinsel Çağrının Yardımıyla Olasıdır
- 351 YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM. — Arap Toplumu, Toplumlar İçinde, Devlet Politikasından En Uzak Bir Toplumdur
- 354 YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM. — Çöl ve Kırsal Kesimin Kabileleri, Kabile Boyları, (Ekonomik Nedenler Yüzünden) Kentlilere Yeniktirler

ÜÇÜNCÜ ANA BÖLÜM

GENEL DEVLETLER, DEVLET, HALİFELİK, EGEMENLİĞİN BASAMAKLARI, BU KONULARDA BELİREN DURUMLAR, KURALLAR VE EK BİLGİLER

357

- 359 BİRİNCİ BÖLÜM. — Devlet ve Genel Devlet Ancak Kabile ve Yakınlık Bağının Yardımıyla Olur
- 360 İKİNCİ BÖLÜM. — İyice Yerleştikten ve Oturduktan Sonra Devlet Egemenliği İçin Yakınlık Bağına Gerek Kalmaz
- 364 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Devlet Egemenliğine İlişkin Gerekli Özelliği Olan Bir Aile, Yakınlık Bağının Yardımına Gerek Kalmadan, Yeni Bir Devlet Kurabilir
- 366 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — Genel Saldırısı ve Büyük Egemenliği Olan Devletler, Din Temeline Dayanırlar; Bu Din de, ya Bir Peygamberlikten, ya da Hakk'a-Gerçeğe Çağrıdan Oluşur
- 366 BEŞİNCİ BÖLÜM. — Dinsel Çağrı, Gücünü Yalnızca Sayısal Durumundan Alan Yakınlık Topluluğuna Ek Bir Güç Olarak Katılır ve Devletin Temelini Güçlendirir
- 368 ALTINCI BÖLÜM. — Dinsel Çağrı, Yakınlık Bağına, Kabile Gücüne Dayanmadan, Sonuca Ulaşamaz
- 373 YEDİNCİ BÖLÜM. — Her Devletin, Ülkeler İçinde Alabileceği Payın Bir Sınırı Vardır. Bu Sınır Aşılmaz
- 375 SEKİZİNCİ BÖLÜM. — Bir Devletin Büyüklüğü, Genişliği ve Ömrünün Uzunluğu, Ayakta Tutanların Azlığı ve Çokluğu Oranındadır
- 378 DOKUZUNCU BÖLÜM. — Çok ve Çeşitli Kabile ve Boyların Bulunduğu Ülkelerde, Güçlü, Sağlam Devlete Çok Az Raslanır
- 381 ONUNCU BÖLÜM. — Ululuğu Paylaşmayı Tek Egemen Olmak, Devletin Doğal Gerekerindedir
- 383 ONBİRİNCİ BÖLÜM. — Gönenc ve Parlak Yaşam, Devlette Egemen Olmanın Doğallıklarındandır
- 384 ONİKİNCİ BÖLÜM. — Rahat ve Huzur, Devlet Egemenliğine Ulaştıktan Sonrasının Doğallıklarındandır
- 384 ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — Devletin Doğallığı Gereği Tek Kişi Ululuk ve Egemenliği Kurulduktan, Egemenler ve Koruyucu Güçler (Askerler) İçin Gösterişli, Rahat Bir Yaşam Sağlandıktan Sonra, Devlet Artık Kocamışlık Dönemine Yönelmiştir
- 389 Açıklayıcı Notlar

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

14. ve 15. yüzyılın önemli düşünürü İbni Haldun'un yapıtları, bugüne değin, gerçek anlamda dilimize kazandırılmış değildir; yurdumuzda, *Mukaddime*'nin eski ve yeni yazıyla çevirileri yayınlanmış olmakla birlikte, bunları, gerek eksik olmaları, gerek içerdikleri yanlışlar nedeniyle, bilimsel ve klasik yayın anlayışıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Buna karşın, İbni Haldun, gerek Batı dünyasında, gerek islâm dünyasında, üzerinde ilgiyle durulan güncel bir konu haline gelmiştir. Özellikle *Mukaddime*'nin kendi dilinde yeni baskılarının yapılması, Batı dillerine (İngilizce ve Fransızcaya) çevrilmesi ve İbni Haldun üzerine yazı ve yayınların giderek kabarması, onun, kendi çağı ve çevresi içersinde incelenmesi gereken önemli bir kaynak olduğunu bize düşündüren kanıtlar olmak gerekir. Türkiye'de de, İbni Haldun konusunda, zaman

zaman tanıtma, yorum ve inceleme yazıları yayınlanmıştır; ama bu tanıtma, yorum ve incelemelerin, genellikle üniversite ve ansiklopedi çevresinde kaldığını da ayrıca belirtelim. Batı ülkelerinde olduğu gibi, sosyalist ülkelerde de — örneğin Sovyetler Birliği'nde inceleme ve araştırma konusu olan İbni Haldun'a, günümüzde, marksist açıdan yaklaşılmakla birlikte, ülkemiz marksistleri arasında henüz bir inceleme konusu olarak ele alınmamıştır. Bütün bu nedenleri gözönünde tutarak, önce İbni Haldun'dan, daha sonra İbni Haldun ile ilgili tanıtma, inceleme ve yorumlardan, genel bir kesit sunarak yazımıza başlamak, okurun İbni Haldun konusunda genel tablo çizmesine yardımcı olacağı gibi, bizim yorumlarımız için de, bir hareket noktası sağlayacaktır kanısındayız.

İBNİ HALDUN'UN SÖZLERİNDEN BİR DEMET

“Bilesin ki” der İbni Haldun, “tarih, gerçekte toplumsal yaşam ve bu yaşamın doğal yapısında belirmiş durumlar konusunda bilgi vermektir...”* “İnsanların toplumsal yaşamları zorunludur. Düşünürler bunu şu sözleriyle dile getirirler: ‘İnsan doğuştan uygardır.’ Yani insan için toplumsal yaşam, kaçınılmaz bir şeydir. Ki, bu yaşam, filozofların özel anlatımlarında ‘kent yaşamı’ diye geçer...”** “... İnsanın yaşamı ve kalıcılığı sağlıklı olarak yalnızca besinle sağlanabilir. Onun için insan, besinini aramaya yönelir. Ancak, insanın besinini elde etmeye tek başına gücü yetmez. Gereksinme duyacağı besini sağlamaya yeterli olamaz. Yaşamının temel maddesini oluşturan besinini insan tek başına sağlayamaz. Günlük yiyeceği tahılını elde etmesi bile birçok iş ve uğraşı gerektirir. Tahılı öğütüp un durumuna getirmesi, unu hamur yapması, hamuru pişirip ekmek yapması gerekir. Bu üç işten herbiri için kap-kacak, araç-gereç gerekli olur ona. Ve sözkonusu işler, birtakım zanaatlar olmadan sonuca ulaşamaz. Demirci gerekli olur, marangoz gerekli olur, çömlekçi gerekli olur. Turalım ki, o kişi, sözünü ettiğimiz işlere gerek kalmadan tane olarak yiyor tahılı. Bu da gene birtakım işlerin gerçekleşmesine bağlıdır. Tanenin ekilmesi, biçilmesi, başağından çıkarılması...”*** “Ta-

* Bkz: Bu yapıtın 123. sayfası. —Ed.

** Bkz: Bu yapıtın 139. sayfası. —Ed.

*** Bkz: Bu yapıtın 139-140. sayfaları. —Ed.

rih alanında düşülen yanlış ve yanlışının ince bir nedeni var: Çağlar değişir ve günler geçip giderken, toplumların, kuşakların durumlarının da sürekli olarak değiştiğinin gözden kaçırılması. ... Evrenin ve toplumların durumları, ilişkileri, gidikleri tek bir süreç ("vetire") üzerinde sürmez ve değişmeyen bir çizgide kalmaz. Günler, zamanlar geçer, oluşan değişmeler ve durumdan duruma geçişler bütünüdür her şey. Bu değişmeler ve geçişler, kişilerde, sürelerde, kent ve kasabalarda olduğu gibi, tüm evrende, ülkelerde, kıtalarda, zamanlarda ve devletlerde de olur."*

İBNİ HALDUN İÇİN NE DİYORLAR?

"15. yüzyılın başına kadar Kuzey Afrika'da yaşayan İbni Haldun", diyor Hilmi Ziya Ülken, "tarihçi olduğu kadar, sosyolojinin önderi ve ilk tarih filozofudur (1332-1406). *Mukaddime*'yi ilk kez Quatremère Paris'te Mustafa Fehmi Bulak'ta bastırdılar. İlk çevirisi Türkiye'de yapıldı. 18. yüzyıla değin batılıların bu filozoftan haberi yoktu. 17. yüzyıl sonuna doğru d'Herbelot ondan *Bibliotheca Orientalis*'te sözetti. 19. yüzyıl başında Sylvestre de Sacy, değerini belirtti. O yüzyılın sonlarında Hammer-Purgstall, onun hakkında makaleler yazdı. 'Arapların Montesquieu'sü' diye sözetti. Garcin de Tracy, birkaç yıl sonra İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinden bazı bölümleri Fransızcaya çevirdi. Quatremères, *Mukaddime*'nin Arapça metnini *Prolegomènes* adıyla yayınladı ve özet halinde bir çevirisini yapmaya çalıştı, fakat bitiremedi. Çeviri, yapıt üzerinde filozof ve sosyologların incelemeler yapmalarına olanak verdi. O zamandan bu yana Batıda İbni Haldun'dan çok sözedilmektedir. Bazıları önemini aşırı dereceye çıkarmışlar, onu yeni bir bilimin kurucusu saymışlardır. Batılıların övmeleri dolu olan yazıları daha hızını alamamıştır. Bir kesimi ona tarih filozofu gözüyle bakmaktadır. Bir kesimi de onu, sosyolojinin önderi saymaktadır. Örneğin: Rappoport, R. Flins, N. Schmidt onu tarih filozofu sayıyorlar. Gumpłowicz, R. Maunier, Fındıkoğlu, Satı El Husri, tekrar Schmidt, Ülken, onu sosyolojinin habercisi sayıyorlar. Bouthoul onda her iki vasfı gördüğü gibi, bir-

* Bkz: Bu yapıtın 109. sayfası. --Ed.

çok Batı düşünürüyle karşılaştırıyor. Onda Vico'nun, Montesquieu'nün, Marx'ın, biyolojik sosyoloji görüşünü buluyor. F. Schulz, İbni Haldun için *Journal Asiatique*'de birçok makaleler yayınladı (1885 Paris). Graberg de Hemsö, Rosenthal, Von Kremer, Lewine, G. Bouthoul, Gabrieli, Colosio, Ferreiro, Carra de Vaux, De Boer, G. Richter, Gauthier, A. Bombaci, Ch. Issawi, W. Fischel, C. MacDonald, Breisig, H. A. R. Gibb, A. Altamira vb., geçen yüzyıl sonlarından beri ondan söz etmektedirler. Bu güçlü ilginin sonucu olarak da, onun tarih ve toplum görüşünün, çağdaş düşünürler üzerinde etkili olduğunu, örneğin, *Untergang Des Abendlands* yazarı Oswald Spengler'in Batıdaki çözüntüyü anlatan felsefesi üzerinde veya bazı marksistler ve Breisig gibi tarih filozofları üzerinde etkisi olduğuna işaret edilmelidir.”*

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'den:

“İbni Haldun hakkında 1918'de Alfred Bel'in *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı 'İbni Haldun' maddesi, basit bir biyografiden başka bir şey değildir. Oysa aşağı-ortazaman fikir tarihinde, onun işgal ettiği yer çok büyüktür. Yalnız İslâm âleminde değil, genel olarak dünya fikir tarihinde, onu tarih felsefesinin en mümtaz simalarından, daha doğru bir ifadeyle sosyolojinin ilk büyük kurucularından biri saymak hiç yanlış değildir. ... Yalnız müsteşriklerin değil, sosyologların da dikkatini çeken bu büyük adam hakkında, Batıda uzun zamandan beri birçok tetkikler yapılmış, özel monografiler vücuda getirilmiştir. L. Gumplowicz, René Maunier gibi tanınmış sosyologların onun hakkındaki yüksek takdirleri dikkate şayandır. ...”**

Cemil Sena'dan:

“İbni Haldun, tarihte akılcıdır, sosyoloji ile tarihi birleştirmekte ilk adımı atmıştır. Hilmi Ziya Ülken, onun, coğrafi ve ekonomik determinizm düşüncesini savunmasından, Karl Marx ve Montesquieu'nün müjdecisi saydığı gibi, nüfusa ilişkin görüşleriyle de Malthus'la ilişkili görür, aynı zamanda onun kent yaşamından tiksinişi ve uygarlığın ahlâkı bozduğuna dair

* Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1967, s. 320-321. (Kimi sözcükler yenileştirilerek aktarılmıştır. —T.D.)

** W. Bartold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çeviren: M. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1963, s. 169-170. (Kimi sözcükler yenileştirilerek aktarılmıştır. —T.D.)

düşünceleriyle de Rousseau'dan, hatta bir bakıma da Nietzsche'den önce geldiğini ve Machiavelli'nin de öncüsü olduğunu yazar. İbni Haldun, Gobineau'dan önce ırka önem vermiş, hukuk anlayışında Hobbes ve Hegel'e, taklidin rolüne önem vermekle de G. Tard'a rehberlik etmiştir..."*

Prof. Dr. Cavid Sunar'dan:

"İbni Haldun'dan önceki felsefe, yani İbni Rüşd ve Maimonides'in akılcı felsefelerinin konusu, özellikle metafizik ve tabiat bilimleriydi. İbni Haldun'u en çok ilgilendiren konu ise, toplum ve sorunlarıydı. Bu sorunlar da spekülâtif olmaktan çok, gözleme ve deneye dayanan konulardı." "... İbni Haldun'da bizi gerçeğe götüren, bize bilgi veren mantık kuralları değil, ancak, gözlem ve deneydir. Mantığın yararı büyükse de doğru düşünebilme ve doğru bilgi edinebilmede tamamıyla yeterli değildir. Bize bilgi veren ve bizi aydınlatan, sadece gözlem ve deneydir. Dolayısıyla mantık, bütün bilimlerin temeli olamaz. O ancak, bilimlerin yardımcısı olabilir.**"

Prof. Dr. İlhan Arsel'den:

"İbni Haldun, *Mukaddime* adlı ünlü yapıtında sosyolog gözüyle Arap karakterini inceler ve değerlendirir. Onun bu değerlendirmesinde şüphesiz ki Arap hakkında daha önce Muhammed'in gerek Kur'an hükümleri ve gerek hadislerle ortaya vurduğu görüşler ve değerlendirmeler de rol oynamıştır. Fakat İbni Haldun, bu incelemesini ve eleştirmesini çok daha isabetle ve çok daha bilgili şekilde yapabilmıştır..." "İbni Haldun'a göre Türkler savaşçı karakterleri ve kahramanlıkları nedeniyle islâmın kurtarıcısı olmuşlardır. Görülüyor ki, İbni Haldun, Türk'ün islâm sayesinde kurtulduğunu söylemiyor da tersine islâmın Türk sayesinde kurtulduğunu ifade ediyor."***

*Prof. Dr. G. Hüseyin Yurdaydın'dan:

"İslâm dünyasında Fârâbi ve İbni Sina'da görülen akılcı anlayışa karşı, daha sonraları başka bir islâm düşünürü, İbni Haldun'un ileri sürdüğü görüş, toplumları tabii şartlara göre inceleyen, tabiatçı, naturalist bir dünya görüşüdür. İbni Hal-

* Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, c. 3, s. 14 ("İbni Haldun" maddesi).

** Cavid Sunar, *İslâm'da Felsefe ve Fârâbi*, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, c. II, s. 92, 94.

*** İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 53, 231.

dun, toplumları uzviyetlere benzetir. Onlar da tıpkı uzviyetler gibi doğarlar, gelişir, yetişir, olgunlaşır ve daha sonra da duraklayarak geriler, küçülür ve yokolurlar. Vico'dan 300 yıl kadar önce ortaya atılmış olan bu görüş, Yunan ve ortaçağ filozoflarına nazaran büyük bir yenilik getirmektedir. Böylece Fârâbi ve İbni Sina'yı da eleştiren bu görüş, Osmanlı devrinde büyük bir ilgi görmüştür. ... Kâtip Çelebi de Osmanlı devrinin ileri gelen İbni Halduncularındandır. Kâtip Çelebi'nin *Düsturu'l-Amel*'inde İbni Haldun'un bu biyolojist, uzviyetçi toplum felsefesine dayanan bir tarih felsefesi şeması görülür. Kâtip Çelebi'ye göre de toplumlar doğma, gelişme, olgunlaşma, durma ve gerileme safhalarından geçerler ve sonunda yıkılırlar...”*

Abdülhak Adnan Adıvar'dan:

“... [İbni Haldun] Machiavelli'nin *Prince* adlı eserindeki sonuçlara benzer sonuçlara ulaşmış ise de İbni Haldun'un, Machiavelli gibi ikiyüzlü değil, tersine sadece realist ve dini, realitelerin en başında tutan bir düşünür olduğu kuşkusuzdur. Bununla birlikte, halifelik ve imamet konularında İbni Haldun, çok özgür ve bağımsız görüşler açıklamış ve genel olarak hükümette şeriatın mutlak gerekli olmadığını söylemiştir. Eserin çevirisi ve aslı, bu konuları içine aldığı için, İkinci Abdülhamit döneminde, Türkiye'de satılması ve okunması yasak kitaplardandı. ... Eğer tarih bir bilim olmak haysiyetini kazanmışsa, tarihin konusunun, toplumsal olaylar olduğunu söylemekle hiç kuşku yok, ilk kez İbni Haldun bu yolu açmıştır.”**

Adnan Adıvar, *İslâm Ansiklopedisi*'nin “İbni Haldun” maddesinde ayrıca “kimi Batılı şarkiyatçıların ‘Amerika’nın keşfi’ gibi bir ‘İbni Haldun’un keşfi’ konusu” ortaya atıp işlediklerini, oysa kendilerinden önce Türk bilim adamlarının İbni Haldun’dan ve yapıtlarından sözettiklerini yazar.

Arap edebiyat ve tarihçilerinden Emir Şekip Arslan (1871-1946), İbni Haldun’un *Tarih*'inin 1. cildine yazdığı “Mulhak”da (“Önsöz”de), ünlü Fransız doğubilimcisi Carra de Vaux’un, İbni Haldun’la ilgili görüşlerini aktarıyor. Bu alıntılarda şöyle deniyor:

* G. Hüseyin Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1971, s. 132.

** Abdülhak Adnan Adıvar, “İbni Haldun”, *İslâm Ansiklopedisi*. Kimi sözcükler yenileştirilerek aktarılmıştır. —T.D.)

“Müslüman Afrika'nın ilk dönemindeki toplumsal yapısı, İbni Haldun'un kişiliğiyle aydınlanmıştır. İbni Haldun'dan önce, tarih felsefesini, onun ölçüsünde sağlam ve aydınlık biçimde ortaya koyabilen bir başka bilim adamı bilinmiyor. Çünkü toplumların öz durumları, bu durumlarda beliren ve bu durumların değişmelerinde kesin etkili olan nedenleri, devletlerin nasıl kuruldukları ve hangi aşamalardan geçtikleri, uygarlıkların değişmeleri, gelişmeleri ve çöküşlerindeki etkenler, bütün bunlar, İbni Haldun'un, inilebilecek ölçüde derinliklerine indiği konulardır. Bu derinliğe, ünlü *Mukaddime*'sinde (“*Prolegomènes*”) inmiştir. Avrupa hıristiyan tarihçilerinden sadece bir kesimini, 18. yüzyılda, İbni Haldun'unkine benzer biçimde tarihin gizlerini yakalamaya girişmiş buluyoruz. Üstelik bunların konuya ilişkin çıkarıp ortaya koydukları, kapalı, anlaşılması son derece güç anlatımlardan oluşuyor. İbni Haldun, us ve algıda, Montesquieu ya da üstad Mably erdeminde bir düşünürdür. Ve hiç kuşku yok ki o, yeni toplumbilimcilerimizden Tarde ya da doğubilimci Gobineau gibi toplumbilimcilerin de ulu atasıdır.”*

Aynı kitabın (*Tarihu İbni Haldun'un*) birinci cildine yayınlayanın yazdığı önsözde bir yazısı yayınlanan Kahire Üniversitesi eski öğretim üyelerinden Ahmed Emin de şöyle diyor: “İbni Haldun'dan önce hiç bir tarihçinin, tarihe, onun bakış açısından bakabildiğini bilmiyorum.” s. “n”.

Emir Şekip de *Tarih*'in 1. cildine yazdığı “El Mulhak”ının girişinde Carra de Vaux'un görüşlerini aktarırken, İbni Haldun'dan önceki düşünürlerin görüşlerini sıralıyor ve Platon, Aristoteles, Fârâbî üzerinde durduktan sonra şöyle diyor: “... Yalnız bunlardan hiç biri, tarih felsefesi bilimine açıkça değinmiyor. Ne Platon, ne Aristoteles, ne de Fârâbî. Bu bilim dalı, Veliyyu'd-Din Ebu Zeyd Abdurrahman İbni Haldun'un buluşu olarak ortaya çıkıyor. O, Batının da, Doğunun da övüncesi (“*Mefharet*”)dir.”*

İslâm Medeniyet Tarihi adlı yapıtı nedeniyle ülkemizde pek iyi tanınan Prof. Dr. W. Barthold da şunları yazıyor:

“İbni Haldun'un, tarihine yazmış olduğu ünlü *Mukaddi-*

* *Tarihu İbni Haldun El Mulhak B'l-Cüzi'l-Evvel*, Mısır 1936, yayımlayan: Muhammed Habbeci, c. 1, “Önsöz”, s. 1.

* *İbid.*, s. “n”.

me'si, Arap edebiyatında, tarihi, öykücülüğten kurtarmak, muhâkemeyi egemen kılmak ve tarihin yasalarını araştırmak için yapılmış ilk ve biricik deneyimdir. İbni Haldun, tarihe, kendi anlayışına göre, 'yeni bilim' vasfını vermektedir.* Onun tarihi, Yunan pragmatik tarihçilerinin etkilerinden uzaktır. Arap tarihçisi [İbni Haldun], Yunan tarihçilerine nazaran deneyim ve bilgi bakımından daha zengindir. Yunan tarihçilerinin nazârında esas olan siyasal şekillerin değişmesi yerine, İbni Haldun, kuramına temel olarak, iktisadî koşulların değişmesini, göçebelikten yerleşik hayata ve köy hayatından kent hayatına geçişi almaktadır. İbni Haldun'un bu kuramı, hangi bilginlerin ve hangi kitapların etkisiyle meydana geldi? Bu, henüz, tamamiyle bilinmiyor. ... İbni Haldun'un kuramı, diğer Arap tarihçilerini etkilemedi. Şurası dikkate değerdir ki, İbni Haldun Arap olduğu halde, 'İslâm Uygarlığı'nın bütün müslüman dünyasının ortak malı olduğunu iddia ediyor. (...) İbni Haldun, Araplara 'uygarlığı tahrip edici bedeviler' gözüyle bakmaktadır..."**

Arapları eleştirdiği ve Türkleri övdüğü için İbni Haldun'a işlermiş görünen ünlü Arap yazarı Tâhâ Hüseyin bile İbni Haldun için şunları yazmaktan kendini alamıyor:

"İbni Haldun, tarihsel alanda bir yöntem yaratmış, bu yöntemde açık ve gerçekten çoğu kesimde doğru çıkan görüşler ortaya koymuştur..."***

"İbni Haldun'un tarih yönünden ortaya koyduğu bakış açısı, gerçek bir bakış açısıdır. O, tarihe bölünmez bir bütün olarak bakan, tarihi oluşturan olguları ve olayları inceleyip yanlışları atma yolunu düşünen ve bunu anlaşılabilir göreceli (izafi) bir bilim olarak yaratan ilk tarihçidir. İslâm dünyasında, ne ilkçağlarda, ne ortaçağda bu nitelikte bir tarihçi görül-müştür."**** Tâhâ Hüseyin, İbni Haldun'un "dâhi" kişilerden biri olduğunu yazıyor. "İçtimaî felsefe"yi, ilk kez onun "bilimsel kalıba döktüğünü" ve onun için Arapların, "bu işi ilk başa-

* Oysa, İbni Haldun'un "yeni bilim" dediği, "topluma ve toplumun gelişmesine egemen olan yasalar"dır. Bkz: 47 nolu açıklayıcı not. —T.D.

** W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 39-40. (Kimi sözcükler yenileştirilerek aktarılmıştır. —T.D.)

*** Tâhâ Hüseyin, *Felsefetu İbni Haldun El İctimaiyye*, Fransızcadan Arapçaya çeviren: Muhammed Abdullah Annan, Mısır 1925, Matbaatu'l-İtimad. s. 49.

**** Aynı kitap, s. 26.

ran biziz” diye övünebileceklerini savunuyor.* Ve gene Tâhâ Hüseyin “ayrı ayrı yollardan yürümüş olsalar bile, İbni Haldun’la Montesquieu’nün toplumsal görüngüleri tarihsel cebir (tarihsel determinizm) ilkesine bağlamakta birleştiklerini ve bu konuda, İbni Haldun’un, Montesquieu’ye öncülük ettiği”ni açıklıyor.**

Türk Ansiklopedisi’ndeki değerlendirmesiyle Ziyaeddin Fındıkoğlu da İbni Haldun konusunda ilginç görüşler sergiler. İlerde üzerinde duracağımız bu değerlendirmenin bir bölümünde Fındıkoğlu şöyle diyor:

“Tarih ve sosyal olaylarda her çeşit ekonomik etkene yer veren İbni Haldun, köy ve kent yapılarına özgü ekonomik bir düzen bulunduğuna dikkatimizi çekmektedir. Bu düşünce 20. yüzyıl sosyolojisinde iki sosyoloji kolu (köy ve kent) ile uğraşan sosyologlarca Tunuslu tarihçiye [İbni Haldun’a] orijinallik ve hatta modernlik niteliğinin verilmesini gerektirmiştir.”***

Çeşitli yazarlardan sunduğumuz kesitleri burada bitirirken belirtelim ki, İbni Haldun’u tarihsel-felsefi toplumsal temellerini marksist bir yaklaşımla araştıran S. M. Batseva’nın yazısını, tüm olarak, bu kitapta yayınladığımız için, burada ayrıca, aynı yazıdan kesitler sunmanın doğru olmayacağı kanısındayız.

Şimdi, artık, İbni Haldun’un ilgi çeken görüşleri üzerinde ayrı ayrı durmaya çalışalım:

TARİH KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE YÖNTEMİ

İbni Haldun tarih konusunda şöyle diyor:

• “... Dıştan bakılınca tarih, eski günlerden ve devletlerden, eski çağlarda geçen olaylardan haber veren bilim olmaktan öteye geçmez. Ağızdan ağıza geçen sözler, öyküler anlatılır. Anlatılanlardan özdeyişler çıkarılıp sergilenir. Toplantı yerlerinde kalabalık belirdiği zaman bunlarla eğlenilir dinleyenler...”****

* Aynı kitap, s. 26.

** Aynı kitap, s. 41.

*** *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, s. 492 (“İbni Haldun” maddesi). (Bazı sözcükler yenileştirilerek aktarılmıştır. —T.D.)

**** Ekz: Bu yapının 64. sayfası. —Ed.

Yazarımız, bunu, tarihin dış yüzünde olan (fi zâhirihi) diye niteliyor, bu tür tarihçiliğe de yüzeysel tarihçilik gözüyle bakıyor. Ama gerçek tarihçiliğin bu demek olmadığını, tarihin bir de “iç yanı”, derinliği bulunduğunu anlatıyor:

“Derinliğine inilerek bakıldığındaysa, tutarlı bir bakıştır tarih. Bir incelemedir (nazarun ve tahkikun). Olup bitenleri nedenleriyle birlikte incelemedir, nedenlerine bağlamadır (ve ta'lilun li'l-kâinât). Ne var ki bunun ilkeleri çok incedir (Vemebâdiha dekikun). Olguların nasıllarını ve nedenlerini derinlemesine bilme'dir. Bundan dolayı, tarih, temel bilimdir. 'Hikmet'e de bütünüyle girmiştir. Onun için 'hikmet'* bilimlerinden sayılsa yeridir ve sayılması doğaldır.” diyor. Yazarımıza göre, gerçek tarihçilik budur, tarih alanında bu bakış açısından yürümedir. İbni Haldun, bunu, tarihin “iç yüzü” (“ve fi bâtinihi”) diye niteliyor.

Ziyaeddin Fındıkoğlu, İbni Haldun'un bu açıklamasını değerlendirirken şunları yazar:

“Sosyolojinin bilimler arasında yer aldığı 19. yüzyıldan önceki dönemlerde, tarihi aynı zamanda sosyoloji sayan düşünörlere raslanmaktadır. Örneğin: Vico ve Bacon bunlar arasındadır. İbni Haldun'un 19. yüzyılda Batıda Hammer tarafından tanıtılmasından sonra, Arap tarihçinin bu alandaki öncü görüşü yayılmış bulunmaktadır. Gerçekten tarihçiliği 'zahiri' ve 'batini' diye ikiye ayıran yazar (İbni Haldun), birinciyi öykücü, ikinciyi 'izahçı' olmakla niteliyor. Bu vasıf, 'batini' tarihçiyi, sosyal olayı illet ve nedenlerine bağlamaya yöneltmektedir. Nitekim günümüzde de sosyoloji ile, bu anlamda anlaşılan bir tarih arasında, sıkı bağlılıklar kurulmaktadır.”**

İbni Haldun, tarihte aktarmacılığa değiniyor ve şöyle diyor:

“İslâm dünyasındaki tarihçilerin ileri gelenleri, geçmiş günlerin haberlerini dolu dolu alıp topladılar. Yazdıklarının arasına koydular, sakladılar.

Sonra asalaklar gelip yanlışın aldaticılarına kattılar o haberleri. Bu alanda kimi zaman sanılara, kuruntulara kapıldılar; kimi zaman da bilerek haber uydurdular. Abartılmış söylenti-

* ‘Hikmet’, ‘felsefe’den daha geniş kapsamlıdır. Bkz: 1 nolu açıklayıcı not.

** Türk Ansiklopedisi'nden kimi sözcükler yenileştirilerek aktarılmıştır.

lerden yıldızlıları aldılar, ötekilerle karıştırıp sürdürdüler piyasaya. Ve uydurdukça uydurdular. Daha sonra gelenlerden çokları da bunlara uydular, haber aktarıcılığında onları izlediler. Öncekilerden nasıl işitip aldılarsa öyle ilettiler bizlere. Oğuların ve durumların nedenlerini düşünüp kavramadan. Uydurma haberciliğin sapık yollarını bırakmadılar, bu uydurmacılığa karşı koyalım demediler.

“İnceleme denen şey azdı bunlarda. Ayıklama, doğruların içinden yanlışları çıkarıp atma yönü çok azdı...”*

İbni Haldun, bu açıklamasıyla tarihçiliği nasıl anladığını açıkça belirtiyor. Ve tarih felsefesini açığa vuruyor: İbni Haldun, “yüzeysel” bir tarihçilik ve aktarmacı (nakilci) bir tarihçilik istemiyor. Bir tarihçi, aldığı ve yazacağı “haber” üzerinde düşünsün, araştırsın, incelesin, gerekirse tarihçi olarak ad yapmış olanlara, geleneğe başkaldırsın, karşı koysun, hele hiç bir zaman uydu olmasın, sanılara, kuruntulara kapılmasın istiyor.

İbni Haldun’dan önceki tarihçiliğin “öykücülük”, geçmişten haber toplayıp aktarma (vak’anivislik) biçiminde olduğu, İbni Haldun’unsa tarihe ilkeler getirdiği ve bir tarih felsefesi ortaya koyduğu konusunda, aşağıyukarı düşünürlerin tümü birleşir. Hemen hemen şu noktada birleşirler ki, İbni Haldun, tarih felsefesini başlatan, ya da bu felsefenin başlayıp gelişmesinde çok büyük katkısı olan bir tarihçidir. Düşünürler, onun tarih felsefesini kurduğu gibi, Batıyı, bu konuyla uğraşanları büyük ölçüde aydımlattığını da yazarlar. Birçok düşünürün, çok geç tanınmış olmasına karşın, ondan yararlandıklarını açıklarlar. Onu eleştirenler bile onun tarih felsefesini önemsemezlik etmezler. Sözelimi: İbni Haldun’u kıyasıya eleştiren Tâhâ Hüseyin bile onu bu konuda çok över.** Ayrıca bu konunun “usta”sı ve bu konuda “dâhi” olarak niteler.***

Orhan Hançerlioğlu “tarih felsefesi”nin ne olduğunu ve ayrıca İbni Haldun’un bu felsefedeki yerini şöyle anlatıyor:

“Tarih felsefesi, geçmişte neler olup bittiğini araştıran tarih biliminden farklı olarak, geçmişte olup bitenlerin nedenlerini araştırır. Bu bakımdan tarih felsefesi, tarihsel oluşumu için-

* Bkz: Bu yapının 65. sayfası. —Ed.

** Bkz: *Felsefetu İbni Haldun El İctimatıyye*, s. 34.

*** Bkz: Aynı kitap, s. 26.

de genel felsefe alanının üç büyük dünya görüşüne göre sıralanır. Metafizik tarih felsefesi, bireyci tarih felsefesi, diyalektik tarih felsefesi. Metafizik açıdan işlenen tarih felsefesine göre, insanların tarihi, Tanrının iradesiyle yönetilmektedir. Tanrı nasıl istemişse öyle olmuştur, bundan sonra da öyle olacaktır. Temelde metafizikten başka bir şey olmayan bireyci tarih felsefesine göre, insanların tarihini büyük bireyler, eş deyişle üstün düşünceler yönetmektedir, bu büyük kişiler nasıl istemişlerse öyle olmuştur ve bundan sonra da öyle olacaktır. Çağdaş diyalektik felsefesine göreyse, tarihi, üretim ilişkileriyle belirlenen toplumlar yapar. Toplumsal olayların nedenleri özdeksel [maddî] koşullardır. ... Tarih felsefesi, metafizik ve bireyci açılardan işlenirken bile, çağdaş özdekçi [materyalist] diyalektik anlayışın sezgisini taşımaktadır. Tarih felsefesinin ve toplumbilimin kurucusu sayılan Arap düşünürlerinden İbni Haldun'a (1334-1406) göre, toplumsal olayların nedenini toplumun kendinde aramak gerekir. Tarih bilimiyle uğraşanları yandıran şey, ulusların hal ve durumlarının *değişmekte* olduklarını unutmaktır. Değişme, Tanrının bütün varlıklar için koyduğu bir yasadır. Doğasal verim, özdeksel bir değişmeden ibaretir. Toplumlar da insanlar gibi doğar, gelişir ve ölürlür. Hüner ve sanayiin gelişmesi, toplumsal gelişmenin başında gelir. Hüner ve sanayiin gelişmesi, ... insanı düşünsel bilgilerle uğraşmaya yöneltir. Değer emekle belirlenir, pazarda satılan buğdayda, iş ve emeğin değeri açıkça görünmez ama, buğdayın değeri, onu elde etmek için harcanan iş ve emeğin değeridir. Toplumsal olayların temeli, ekonomiktir...”*

Hançerlioğlu'nun bu değerlendirmesi gerçeği oldukça yansıtır. Ancak, burada İbni Haldun'un olduğu açıklanan görüşler arasında yer verilen “değişme, Tanrının bütün varlıklar için koyduğu bir yasadır” tümcesine bakıp, onun “materyalist” olmadığı sanılmamalıdır. Çünkü İbni Haldun'da “Tanrı”nın, “dinsel dünyada”kinden daha değişik bir anlamı vardır. İbni Haldun'a göre “Tanrı”, doğal yasaların dışında değildir, yasaları hem “koyan”dır, hem de yasaların “kendisi”dir. Gelişmeyi etkileyen bir çeşit “özgüç”tür. İbni Haldun, Hançerlioğlu'nun da belirttiği gibi, toplumsal olayların nedenlerini, “toplum-

* Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s. 303.

mun kendisinde” aramayı önerir. Oysa “dinsel çevreler”, bu nedeni, kendi anlayışlarındaki “Tanrısal iş ve hikmetlerde” aramayı önerirler. Gene Hançerlioğlu’nun belirttiği gibi, İbni Haldun’un tarih felsefesinde “toplumsal olayların” temeli “ekonomik”tir. İbni Haldun anlayışında temel etkenin “ekonomik” olduğu görüşünü Ziyaeddin Fındıkoğlu da paylaşıyor. Aşağıda bu konu üzerinde ayrıca duracağız. Durum böyle olunca İbni Haldun’un tarih felsefesini, maddî temelin dışında düşünebilir miyiz?

İbni Haldun’un “tarih” anlayışının özelliği nereden ileri geliyor?

Özellikle iki şeyden ileri geliyor: Birincisi, “konu” olarak “toplum”u, “toplumsal yaşam”ı alması, ikincisi de getirdiği “yöntem”dir. Bu iki temel öge, onun “yeni bilim” diye nitelendiğini ve haklı olarak kendisinden önce bilinenler arasında hiç bir tarihinin haberi olmadığını belirttiği bilime (toplumbilime) önem ve özellik kazandırıyor.

İbni Haldun, “yeni bilim”in konusunu şu sözle açıklıyor: “İnsana özgü ‘umran’ ve insana özgü toplum”* (“Huvel-umranu’l-beşerî ve’l-ictimau’l-insanî”). Yazarımız, “umran” sözcüğünü, “uygarlık” ve “toplumsal yaşam” anlamlarında kullanıyor.** Tâhâ Hüseyin, İbni Haldun’un, bağımsız (*sui generis*) bir bilime, “toplum”u konu alan ilk düşünür olduğunu yazıyor.*** Daha önce aktardığımız görüşlerden de anlaşılacağı gibi, birçok yazar ve düşünür de Tâhâ Hüseyin’in bu yargısını paylaşıyor.

İbni Haldun, “yeni bilim”in konusu olarak “toplum”u alıyor ve bununla kalmıyor, toplumu etkileyen nedenler, etkenler üzerinde de duruyor. Coğrafi etken, doğal etken, politik etken ve en başta da ekonomik etken. Tâhâ Hüseyin de İbni Haldun’a göre bu etkenlerin toplumu etkileyip değiştirdiğini yazarken, onun bu alanda “din”e ve “metafiziğe” yer vermediğini açıklar.****

İbni Haldun’un, kendisini anıtlattıran yönteminin ne olduğuna gelince:

* Bkz: Bu yapıtın 123. sayfası. —Ed.

** “Umran” sözcüğü için 8 nolu açıklayıcı nota bakınız.

*** Bkz: *Felsefetu İbni Haldun El İctimaiyye*, s. 58.

**** Bkz: Aynı kitap, s. 45.

İbni Haldun, bu yöntemini çok geniş ve örneklerle anlatır. Burada kısaca şunu belirtelim ki, İbni Haldun yönteminde en önemli olan üç şey: yansızlık, eleştiri, ve topluma, toplumun gelişmesine, değişmelere egemen olan yasaların bilinmesidir. İbni Haldun, bu sonuncusunun hepsinden daha önemli olduğunu özellikle belirtiyor. Tarih alanında “yansız” olamayan, “eleştiri”ye yer vermeyen ve hepsinden daha önemlisi, toplum yapılarını ve toplum yapılarına egemen yasaları bilemeyen tarihçinin “her zaman yanlış ve yanılıya” düşeceğini açıklıyor. İbni Haldun’un toplumsal yasalarında Tâhâ Hüseyin’e göre, önemli şu üç yasa var: “Nedensellik” yasası (“kanunu’l-illiyeye”), “benzerlik” yasası (“kanunu’l-teşâbüh”) ve “benzemezlik” yasası (“kanunu’l-tebâyun”).* Tâhâ Hüseyin’in “benzemezlik” yasası diye anlattığı konuda, İbni Haldun, “değişme”lere, “süreç”lere (“vetire”) son derece önem verdiğini gösteriyor. Onun bu konudaki sözlerinden bir parçaya, yazımızın başında yer verdik. Kendisi bu konuya çok önem verdiği için..

İşte İbni Haldun’un “toplumbilimci” sayılmasını ve kimi-lerince “toplumbilimin kurucusu”, “çağdaş toplumbilimcilerin atası” diye nitelenişini sağlayan, onun bu ve benzeri görüşleridir. Tarih anlayışı ve getirdiği yöntemdir. Bilim dünyasına sunduğu “yeni bilim”dir.

TOPLUM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İbni Haldun, toplumsal yaşamı “zorunlu” sayar. Neden zorunlu saydığını uzun uzun anlatır. Bu konudaki görüşlerini tanımlayan örnekler sıralar. “İnsanın besinini tek başına elde etmeye gücü yetmez...” diyerek başladığı açıklamasının sonunda, ekonomik nedenlerin, “toplumsal yaşam”ın vazgeçilemezliğinde en büyük rolü oynadığını ortaya koyar. Hatta “toplumsal yaşamı”, ekonomiye dayandırır da denebilir. Çünkü ekonomiyi temel etken olarak işler. Sonra dünyanın ancak “toplumla bayındır duruma” getirilebileceğini, toplum olmadan doğanın değiştirilip yaşanır biçime sokulamayacağını belirtir. Coğrafya çevresi ve iklim koşulları üzerinde de durarak, toplumları, çe-

* Bkz: *Felsefetu İbni Haldun El İctimatıyye*, s. 40-47.

çşitli toplum birimlerini ve biçimlerini bu açıdan da inceler. Çeşitli etkileri açıklar, sonuçlar çıkarır. Ayrı bir ana bölümün çeşitli bölümlerinde insan ilişkilerini, aile, boy, kabile ilişkilerini, kısaca “toplumsal yapı”ları, bu arada değerleri, kuralları, gelenek ve görenekleri, alışkanlıkları yani “kültürel yapı”yı, gene bu arada ve ayrı ayrı bölümlerde değişik yönetimleri, egemenlik evrelerini, politik gelişmeleri ve böylece “siyasal yapı”ları ele alıp geniş ve ilgi çekici açıklamalarda bulunur. Toplumunu anlatır, toplum-devlet ilişkisini anlatır, toplum ve devlet yaşamındaki gelişmeleri ve değişimleri anlatır. Toplumunu ilgilendiren ne varsa sözkonusu eder. Çünkü eğildiği “yeni bilim”in konusu “toplum”dur, bölümleri, sorunları (ve mesailuhu) da toplumsal sorunlardır. İbni Haldun, hangi konudan sözediyorsa “toplum”u ve “umran”ı (toplumsal yaşam ve uygarlık) ilgilendirdiği için sözediyor. İbni Haldun, toplum psikolojisine ve toplum ya da topluluk üyelerini birbirine bağlayan bağlara, örneğin kabilelerdeki “kan bağı”na, yakınlık-akrabalık ilişkilerine, dayanışmayı sağlayan etkenlere, “topluluk”ların gücüne ve bu güçlerle elde edilen sonuçlara da çok önem verir. Bu alanda kullandığı ve düşünürlerin üzerinde durup çeşitli yorumlar yaptıkları “*el asabiyye*” ya da “*asabiyyet*”^{*} sözcüğü vardır ki, bu sözcük, toplum ve devlet gelişmeleriyle ilgili bölümlerde sık sık geçer.

Toplumların Geçirdikleri Dönemler, Evreler

Tâhâ Hüseyin’e göre, İbni Haldun’un bu konudaki görüşünü şöyle özetlemek mümkün:

Toplumların üç dönemi (“tavr”) vardır: a) İlkel yaşam (ayşetu’l-bedv) dönemi. Bu bölüme çöl yaşamı ve kırsal yaşam sürenler girer. b) Devlet kurma dönemi (“fetih yoluyla”). c) Yerleşik (kentsel) yaşam, zenginlik, savrukluk, eğlence, durgunluk ve ardından yıkılış dönemi.

Birinci dönemde toplumlar, “kabile”, “aşiret” düzeni içinde yaşarlar. Gereksinmelerinin ve geleneklerinin dışında yaşa bilmezler. Yalnızca gereksinme duydukları ya da geleneklerinin ittiği doğrultuda davranırlar. İkinci dönemde giriştikleri “fetih”ler ve başka toplumları yenme-ezme sonucunda, ka-

^{*} Bu sözcüğün anlamı için 37 nolu açıklayıcı nota bakınız.

bile yönetiminden devlet yönetimine geçerler. Bu dönemde “ya-sa” nedir bilirler ve düzenlerini sağlayan yasalar yaparlar. Yalnızca gereksinmelere ve geleneklere değil, bu yasalara uyarlar artık. Üçüncü dönemdeyse yerleşik ve kentsel yaşa-mın gerek ve alışkanlıklarına göre yaşanır. Yenilgiye uğra-tılan toplulukların geleneklerine, hoşâ giden yaşamlarına uyulur. Zengin, parlak yaşam ve eğlenceye düşkünlük gösterilir. Bu arada bilime, tekniğe yönelmeler görülür. Bu aşamadaki toplumun yaşamı, yıkılmcaya ve yokoluncaya dek böyle sürer-gider.*

Tâhâ Hüseyin, İbni Haldun'un bu konudaki görüşünü böy-le özetler. Orhan Hançerlioğlu'ysa üç değil, beş dönemde özet-ler yazarımızın konuyla ilgili görüşünü: “Göçebelikten ülke-lere saldırma tavrı, aldıkları ülkelerde ekonomik egemenlik tavrı, gittikçe zenginleşme tavrı, barışçılık ve gevşeme tavrı, safahat ve eğlenceye dalarak çökme tavrı.”**

Ziyaeddin Fındıkoğlu da, “tavırlar teorisi” başlığı altında, İbni Haldun'un bu konudaki görüşünü şöyle yansıtır:

“Asabiyetle donatılmış ilk kavimler, hayatları boyunca bazı tavırlar gösterirler. Bunlar ilk defa, zuhur ve zafer tav-rı yaşarlar. Siyasal lider ve ahlâk beraberliği, bu zaferin temel nedenidir. Sonra ‘infirad’ devri başlar. Lider ve çevresindeki-ler kütleden ayrılırlar. Ve ferağ hali yaşarlar. Şimdi durgun-luk zamanıdır. Egemenliği elde bulunduranlar, zuhur ve za-fer devrinin çocuklarıdır. Asabiyetleri gerginliğini kaybetmek üzeredir. Fakat gene de güçlü dönemin hatıralarını anarlar. Sonunda israf dönemi başlayacak, bir başka asabiyet sahibi kavim zuhur edecektir. Egemenlikler nöbet değiştirecektir.”***

Gerek Tâhâ Hüseyin'in, gerek Hançerlioğlu'nun, gerek Fındıkoğlu'nun özetlemeleri, aşağıyukarı aynı şeyleri anlat-mış olsalar bile, İbni Haldun'un anlattıklarını tam yansıttık-larını söylemek biraz güçtür. Bunu, çevirinin ilgili bölümleri-ni okuduğu zaman okur da görecektir. Hele ikinci ciltten son-ra bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

Ziyaeddin Fındıkoğlu, alıntıda görülen açıklamasına şunu ekliyor:

* Bkz: *Felsefetu İbni Haldun El İctimaiyye*, s. 82-83.

** *Felsefe Ansiklopedisi*, s. 114.

*** *Türk Ansiklopedisi*, “İbni Haldun” maddesi. (Kimi sözcükler yenileği-rilerek aktarılmıştır. —T.D.)

“İbni Haldun’un bu görüşü, ‘uzviyetçi’ (organizmacı) bir görüşe dayanmaktadır. Kendi deyimiyle ‘ömr-ü beşerle ömr-ü cemiyet’i, analogi yoluyla yaklaştırmakta, biyolojik determinizmi, sosyolojik determinizmiyle devam ettirmektedir.”

Organizmacı Görüş ve İbni Haldun

İbni Haldun’u yorumlayan çoğu kimse, onun “organizmacı” görüş taşıdığını, ya da görüşünün “organizmacı” olduğunu ileri sürer. Bu, ne ölçüde gerçeği yansıtıyor?

Bilindiği gibi bilim çevreleri, birçok alanda olduğu gibi toplumbilimde de birtakım “teori”ler, teori “model”leri belirlerler, “sınıflama”lar yaparlar. Ama ne denli “bilimsel” olursa olsun “sınıflandırmalar” değişiktir. Kimi bir türlü, kimi bir başka türlü sınıflandırma yapar.*

Bu “sınıflandırma”ların haklı gerekçesi vardır elbette. Sözelimi, Emre Kongar, “her bilim dalı, ister doğal, ister toplumsal olsun, inceleyeceği konuyu daha iyi anlayabilmek için modeller kullanır.” diye başlar ve gerekçeyi anlatmaya koyulur.** Ne var ki aynı Emre Kongar, kitabının bir başka yerinde de şunları yazar: “Aslında toplumsal bilimlerde yapılan her sınıflama eksik ve hatalı olmaya mahkûmdur. Çünkü her düşününürün ya da toplumsal bilimcinin modeli, az ya da çok, öbürlerinden farklı öğeler taşır. Öğretici ve çözümleyici amaçlarla yapılan sınıflamalar ise, bu farklılıkları genellikle ihmal eder. Aslında yapılan sınıflamalar da birbirini tutmaz. ... Yapılan her sınıflama, sınıflamayı yapan kişinin amacına, görüşüne ve yaklaşımına göre değişmektedir. Bu nedenle, biz de bu çalışmada, şimdiye kadar yapılmış olan bazı sınıflamalardan çok daha farklı olmayan bir sınıflamayı ortaya koyduk. Pek doğal olarak bizim sınıflamamız da, yukarda, sınıflamaların getirdikleri sakıncalar olarak sayılan bütün sakıncaları ve muhtemelen bazı ilâveleri beraberinde taşımaktadır.”***

Şimdi düşünün, İbni Haldun için “görüşü, organizmacı gö-

* Değişiklikleri görmek ve karşılaştırmak için bkz: Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Feisefeleri*, çeviren: Mete Tunçay, Bilgi Yayınları, Ankara 1972; Emre Kongar, *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yayınları, Ankara 1972; Prof. Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1974.

** Bkz: Emre Kongar, *Toplumsal Değişme*, s. 34.

*** Bkz: Aynı kitap, s. 53.

rüştür” deniyor. İbni Haldun’dan aldığı alıntıyı, kitabına koyduğu bölüme bakılırsa, Emre Kongar da aynı eğilimde.* Yani o da yazarımızı “organizmacı” kuramcılar sırasına koyuyor. İyi ama, İbni Haldun’u başka kuramcılar arasında gösterenler de var, ona ne diyeceğiz? Sözelimi: “Taklit” konusundaki düşüncelerinden dolayı G. Tarde’a benzetenler var, “ırk”larla ilgili görüşlerinden dolayı Gobineau’ya benzetenler var, coğrafya çevresinin ve iklimlerin etkilerine ilişkin görüşleri dolayısıyla “coğrafyacı görüş”te olanlara benzetenler var, bundan ve “nedenselliğe” ilişkin görüşlerinden dolayı Montesquieu’ye benzetenler ve “Arapların Montesquieu’sü” diye niteleyenler var. Daha başka düşünörlere, kuramcılara benzetenler ve bu arada “Marx”ın görüşünün öncülü olduğunu söyleyenler var. Başlangıçta aktardığımız yazılarda da bu, açıkça görülür. Öyleyse, İbni Haldun’u bir bütün olarak ele alıp değerlendirmeden, tarihte, toplumbilimde “organizmacı” diye nitelemek olası mı? “Organizmacı görüş”te olanlardan birini, en ünlülerinden birini alıp karşılaştıralım kısaca:

Örneğın, Alman düşünörü, Spengler Oswald (1880-1936): Alman faşizminin teorik öncülerinden biri. Ortaya koyduğu tarih felsefesini açıklayan yapıtı, Almanya’nın birinci dünya savaşı yenilgisinden hemen sonra yayınlanmış, emperyalizmin ideologları arasında hayli ilgi görmüştür.

Ne diyor Spengler? Emre Kongar’ın kitabında şöyle açıklanır:

“Spengler de, kültürleri organizmalar olarak görür. “Tarih, bu organizmaların ortak biyografisidir. Her kültürün çocukluğu, gençliği, erginliği ve yaşlılığı vardır. Her kültür kendi uygarlığını yaratır. Uygarlık, kültürel organizmaların son aşamada ortaya koydukları bir olgudur. Uygarlık aşaması, kozmopolit kentleşme, bilimsellik, halkın kitleleşmesi ile belirlenir. İlk aşamalarda kan bağıllığı ve topluluk (cemaat) havası egemendir. Uygarlıklar, ölmeden önce ikinci bir dinsel aşama geçirirler. Eski Roma yönünden hıristiyanlık bunun örneğidir.”**

Bu görüşlerle, İbni Haldun’un bu konuya ilişkin görüşleri arasında benzerlikler bulunduğu kuşkusuz. Ama sadece “ben-

* Bkz: Aynı kitap, s. 51.

** Bkz: Aynı kitap, s. 56.

zerlikler” var. Belki de, Hilmi Ziya Ülken’in açıkladığı gibi (yukarda Ülken’den aktarılan alıntıya bakınız), Spengler, İbni Haldun’un görüşlerinden etkilenmiştir. Onun görüşlerinden işine gelen yanları alıp yansıtmıştır. Bununla birlikte “benzerlikler”in ötesindeki “farklar”ı, hem de çok önemli farkları da görmek gerek. En önemli fark da şudur: İbni Haldun, “madde”yi ve “ekonomi”yi temel alır. “Kültür”ü ve “kültürel değişmeler”i “öz”de (“li zatihî”) görmez, “geçim” ve “besin”e yönelik çabaların “arızî” ve bu alandaki toplumsal yaşama, “umran”a göre değişen yansımalar olarak görür. İbni Haldun, “bağımsız”, “eşsiz” kültürler tanımaz. Ve İbni Haldun’un, gerek toplum ve gerek devlet yaşamını insan yaşamına benzetmesi, “doğma, erginleşme, yaşlanma ve ölme” gibi dönemlere ayırması, gene Spengler ve benzeri organizmacılardan farklıdır. Çünkü İbni Haldun’a göre, yalnızca “yaşlanma” döneminde değil, “her an” oluş (kev) ve çözülüş (fesad) vardır. Değişme ve yenileşme her an sözkonusudur. Bir başka deyişle ona göre çözülen ve ölen bir şeyde aynı zamanda “doğma” da vardır. İbni Haldun, her şeyin her an “değiştiğini” yeri geldikçe vurgular. “Doğma, gelişme, erginleşme, yaşlanma, ölüm” gibi evrelerden sözetmesi de, her şeyin, bu arada toplumun ve devletin de durum değiştirdiklerini anlatmak içindir. Çünkü İbni Haldun’a göre her şey birbirine bağlıdır ve her şey “süreklî” durum değiştirir. Onun için bu “değişmeleri” gözönünde tutmayan tarihçinin yanılığa düşeceğini açıklar. Onun için “süreç” (“vetire”) sözcüğünü kullanır. İbni Haldun’da evrimci düşünce de vardır. “Düşünen insan”a değin nasıl gelindiğini uzun uzun anlatır. Ve İbni Haldun, Spengler gibi “kaderci” değildir. Tüm bunlardan sonra, onu, Spengler’le aynı sıraya koymak doğru olabilir mi? Ya da öteki “organizmacı” düşünürlerle? Yineleyeyim: Arada büyük ölçüde benzerlikler var; ama çok daha büyük ölçüde farklar da var.

Unutulmaması gereken bir şey daha var: İbni Haldun “dönemler” (“tavır”lar) ile ilgili görüşünü, inceleyebildiği toplum yapılarındaki gözlemlerine dayanarak ortaya atıp işlemiştir. İbni Haldun’u değerlendirirken bunu da gözönünde tutmak gerekir.

Hançerlioğlu şunları yazar:

“İslâm bilgini İbni Haldun’a göre bu (toplumsal gelişmenin

durması anlamındaki) çökme, hiç bir toplumun kaçınamayacağı genel yasadır. Metafiziğin, gözlemlediği bu olguyu ... Karl Marx bilimsel olarak çözümlenmiştir: Bir toplum, üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin birbirine uygunluğu halinde gelişir, üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesine engel olmaya başlayınca çökme ve üretim güçlerinin gelişmesine uygun yeni üretim ilişkilerinin kurulacağı üstün düzeyde bir sosyo-ekonomik biçimlenmeye dönüşme kaçınılmazdır. Üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin gelişmesine sürekli olarak destek olacağı bir toplumda, örneğin sosyalizmde, durma ve çökme olmaz.”*

Hançerlioğlu'nun İbni Haldun yönünden yanıldığı söylenebilir. Tâhâ Hüseyin'in İbni Haldun'un “tavır”lar konusundaki görüşüyle ilgili benzetmesi de, yanlıyı açıkça gösterir:

“[İbni Haldun'a göre:] Toplum genel niteliğiyle bir ırmağa benzetilebilir. Yatağı hiç bir zaman kurumayan bir ırmağa. Kesintisiz yenileşerek akıp gittikten sonra denize her dökülüşünde yeni olarak dökülen bir ırmağa. Bu ırmak, çölden ya da kırsal bir kesimden çıkar. Yatağında ilerlerken tepelere raslar ve eğilmek zorunda kalır. Yengi ve yenilgi dönemleri budur işte. ırmak tepeleri geçmeyi başardığında doğrultusunda çok daha güçlü olarak akışını sürdürür. İşte tam bu sırada, kentsel yaşamın çeşitli iş ve uğraşlarının doğum sancısını çekmektedir toplum. ırmak ilerler, ama bir gün işin sonuna gelir, akışını yavaşlatır, sonunda durur. O sırada da deniz yutar ırmağın sularını. Ama denize dökülenleri, [aynı ırmağın yatağında] yeni sular izler ve her zaman ‘yeni’ sular akar.”**

Kısacası: İbni Haldun'a göre, bir toplumun “yokolması”, sanıldığı anlamda bir yokolma değildir, “denize dökülme”dir. Her dökülüşte “yenileşerek”. Kuşkusuz, gerçek çözüm, Karl Marx'ın getirdiği öğretille gerçekleşmiştir. Ancak, İbni Haldun'u da iyi anlamak gerek.

DEVLET VE EGEMENLİK İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

İbni Haldun'un anlayışında, devletten, toplumu ilgilendirdiği için sözedilir. Bu nedenle devlet, toplumdan ayrı düşünül-

* Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, “Declin” maddesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s. 274.

** Bkz: *Felsefetu İbni Haldun El İctimaiyye*, s. 83.

lemez. Toplum için hangi dönemler sözkonusuysa, devlet için de aynı dönemler sözkonusudur. Ancak, toplum için “yokoluş” yoktur, Tâhâ Hüseyin’in düşünürümüzü yorumlarken yaptığı yerinde benzetişle, “bir ırmak” gibi “yeni sularla yenilenecek akışı” vardır, tüm ırmakların vardığı bir “deniz”e, okyanusa dökülüşü vardır. Devlet için “doğuş”, “gelişme”, “yaşlanma” dönemlerinden sonra “ölüp gitme” kaçınılmaz bir sonudur. Bu “son” gelince devlet yıkılıp gider, ama toplum kalır ve yıkılan devletin yerini bir başka devlet alır. Yeni devleti de ya giden devletin kurucusu olan toplum, ya da bir başka toplum kurar. Ama hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, “toplum”, yenilenecek kalıcılığını sürdürür. Bir başka toplum içinde “erimiş” olsa bile..

Devlet, çeşitli koşullar nedeniyle biçimden biçime girer. Devlet ve egemenlik, toplumun ilkel ve göçebe döneminde başkadır, yerleşik ve kentsel yaşam döneminde başkadır.

Başlangıçta “kabile” düzeni vardır. Sonra devlet düzenine ulaşılır. Devlet düzeninde de çeşitli evreler vardır. “Fetihçilik” evresi, yerleşik ve kentsel yaşam dönemindeki, bir ölçüde oturmşluk evresi ve “parlak” dönemi izleyen “çöküntüye gidiş” evresi (“tavr”) vardır.

Her evrede de temel dayanak, “ekonomik” koşullardır. Sözelimi: Devlet, “fetihçilik” döneminde neden “fetihçi”dir? İbni Haldun’a göre, bunun temel nedeni ekonomiktir. Devlet, ekonomik koşullar nedeniyle şuraya-buraya saldırma politikası izler. “Ganimet”ler sağlamak, ya da daha verimli topraklar elde etmek. Temel neden bu. “Din” de vardır. Ama “din” etkeni bu temel nedene bağlıdır.

İbni Haldun görüşlerini tanıtlamak ve somutlaştırmak için sık sık örneklere başvurur. Bu alanda başvurduğu örneklerden biri, Ömer’in bir söylevidir. İbni Haldun, bu örneği şöyle sunup açıklar:

“Tanrı hoşnut olası Ömer’den aktarılagelen sözleri, bu konuda düşünüp değerlendirebilirsin: Ona ‘biat’ edildiğinde ve o kalkıp halkı Irak’a kıskırtırken şöyle demişti: ‘Hicaz yöresi, sizin için bir yurt olamaz. Sadece, otlak ve av alanı olabilir. Bu yörenin halkı, bunun dışında bir olanak sağlayarak güçlenemez. Nerede o, Tanrının verdiği söze dayanarak göçen Kur’an okuyucular! Haydi, Tanrının kitabında, miras olarak

alacağımıza ilişkin söz verdiği topraklara doğru, yeryüzünde koşup dolaşın [saldırım]! Tanrı o Tanrıdır ki, dinin, tüm dinlere üstün kalsın diye, size peygamberini doğru yol ve hak dinle gönderdi. Putataparlar bunu istemeseler de.' demişti Tanrı. (Tevbe suresi, ayet 33.)**

Dikkat edilirse düşünürümüzün konuyla ilgili olarak verdiği örnek, çok ilginçtir. "Fetih"ler için "temel neden"in "ekonomik" olduğu açık-seçik görülüyor. Burada "din" de kullanılıyor, ama "yardımcı" ve "kışkırtma" ("teşvik") aracı olarak kullanılıyor. Ekonomik olanakları sağlamak için kullanılıyor. Halkı daha çok coşturmak için. Bundan öteye gitmiyor "din" etkeni. "Tanrı da sizin şuraya-buraya saldırıp olanaklar elde etmenizi istiyor. Sizi başarılı kılacağına da söz veriyor. Başka toplumlardan 'miras' olarak alacağınız topraklar vardır. Tanrı bunu Kur'an'da açıklamıştır. Haydi koşun, koşun da yeni topraklar elde edin, güçlenin. Yoksa bu Hicaz yöresinde güçlenemeyecek, aç kalacaksınız. Gözünüzü açın, durmayın!.." demek isteniyor. Ömer'in devlet politikasının ne olduğu açıkça görülüyor burada.

İbni Haldun bu örneği verdikten sonra açıklamasını şöyle sürdürüyor:

"Bu durumu, Yemen hükümdarları, Himyerliler gibi eski Araplarda da görüp, üzerinde düşünebilirsin. Bunlar bir kezinde Yemen'den batıya doğru, bir başka kez, Irak'a ve Hindistan'a doğru nasıl akınlar yaptılar düşün! Toplumlar içinde Araplardan başka hiç bir toplumda bu denlisi görülmemiştir. Batıdaki [Berber topluluklarından] Mülessimler'in durumu da öyledir. Bunlar da devlet ve egemenlik girişiminde bulununca, Sudan yöresindeki birinci bölgede bulunan dolaşım yerlerinden kalkarak, Endülüs [İspanya] illerindeki 5. ve 6. bölgelere değin tırmanmışlardır. Hem de hiç bir taşıyıcı araç olmaksızın..

"Yabanıl [ilkel] toplumların durumu böyledir işte. Onun için bu toplumların ülkelerinin sınırları çok geniş olur, 'merkezlerden' [hükümet merkezlerinden] de çok uzak yörelere ulaşır..."**

İbni Haldun'un demek istediği açıktır: Bir devlet ve ege-

* Bkz: Birinci Ana Bölümün Yirmibirinci Bölümü.

** Bkz: Aynı bölüm.

menlik kurulurken de, devlet ve egemenliği ayakta tutma, güçlü kılma çabaları gösterilirken de, temel amaç, ekonomiktir. Devlet politikası, kurulurken de, yaşatılırken de bu temel amaca dayalı olarak yürütülür.

Ancak, İbni Haldun'un her konuda olduğu gibi bu konudaki görüşleri de bireysel değil, toplumsaldır. Yani bireyden çok, toplum ve topluluk önemlidir İbni Haldun için.

Bu nedenle düşünürümüz, ister "kabile" düzeninde, ister "devlet" aşamasında olsun, egemenlik için "topluluk gücü"nü ilk koşul görüyor. Bu amaçla da "kan bağı", yakınlık, akrabalık bağı, aile, boy, kabile, topluluk gücü, topluluk, inanç birliği, ruh birliği, dayanışma, karşılıklı yükümlülükler ve sorumluluklar yüklenme gibi anlamlara gelen ve topluluktan topluluğa, düzenden düzene, ortamdand ortama değişen "el asabiyye" ya da "asabiyyet" diye bir şey işler ve buna çok önem verir. Devlet kurulurken de, yaşatılırken de bunun çok önemli olduğunu anlatır. Ardarda gelen birçok bölümler içinde ve geniş açıklamalarla dile getirir bu yoldaki görüşlerini.

İbni Haldun, bir devlet ve egemenliğin yaşaması için "erdemli olma"yı da kaçınılmaz bir koşul sayar. Özellikle devletin başındakilerin ve devlet politikasıyla uğraşan yetkililerin "kesinlikle erdemli olmaları gerektiği"ni savunur. "Erdem"lerin başında da "adalet"e yer verir. Halka zulmetmekten titizce sakınılmasını, halka altından kalkamayacağı yükler, vergiler yüklememeyi öğütler. Tersine davrananların egemenliklerinin ömürlü olamayacağını söyler. Hatta devlet ve egemenliği kurma girişiminde bulunurken bile bu tür erdemlerin gerekli olduğunu, bu erdemleri taşımayanlara halkın değer vermeyeceğini yazar. Sonra devletin halkın "yarar"ı için, yani bu savaş kurulduğunu, böyleyken, "zulüm", haksızlık gibi halkın zararına olan şeyler geçerli kılınırsa, kuruluş amacına ve savına ters bir durum ortaya çıkacağını, bunun da egemenlerin varlıklarını sürdürmelerine engel olacağını açıklar. İbni Haldun, devlet ve hükümet biçiminden çok, bu "erdem"lere ("fazilet", "hilalu'lhayr") hepsinin başında da "adalet"e ve özellikle "vergi adaleti"ne önem verir. Bunlardan uzaklaşmayı, "çöküş" nedenlerinin önemlileri arasında sayar.

İbni Haldun'un "devlet ve hükümet biçimi" konusundaki görüşlerine ikinci ciltte değineceğiz.

DİN İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Örnek olarak kendi yazdıklarından birkaç parça aktarıp üzerinde düşünelim:

“Felsefeciler, peygamberlik kurumunu, akıl kanıtıyla tanıtmaya yöneldikleri zaman, savlarını, bu kanıtla [bir düzenleyici bulunması gerektiği kanıtına] dayandırırılar. Böyle bir ekleme yaparlar, peygamberliğin insanlara özgü doğal bir şey olduğunu da eklerler. Sözünü ettiğimiz kanıtla başvurarak sonuca ulaşırlar. ‘İnsanlık için bir düzenleyici hakem gereklidir.’ diye yola çıkarlar, sonra şöyle derler: ‘Bu düzenleyicinin yargısı, Tanrı katından geldiği varsayılan bir şeriat ile [bir din ile] oluşur. O şeriatı, insanlardan biri getirir. Getiren kişinin, insanlar arasında sivrilmiş biri olması gerekir. Tanrının ona verdiği birtakım özelliklerle, Tanrının kılavuzluğuyla sivrilmiş biri. Böyle biri olmalıdır ki, halkın teslim olması ve kabul etmesi gerçekleşebilsin. Böyle olmalıdır ki, insanların içinde ve üzerinde kurulan egemenlik, karşı konulmadan ve kargaşaya uğramadan yerleşebilsin.’

“Felsefecilerin bu akıl yürütmeleri, senin de göreceğin gibi, kesin kanıtla dayalı değildir. Neden dersen: varlık ve insanlığın yaşamı, öyle Tanrıdan din getiren biri olmaksızın da oluşup gelişebilir. Düzenleyici hakem, egemen, kendinde bulunduğu güçle ya da yakınlarının yardımlarıyla, insanlar üzerinde gücünü gösterip, egemenlik kurabilir ve insanları kendi doğrultusuna çekebilir. Düşünün: Kitaplılar (ehli kitap) ve peygamberlere uyanlar, kitapları olmayan ateşe tapanlardan sayıca daha azdırlar. Gerçekten, ateşe tapanlar, dünyada en kalabalık topluluklardan birini oluştururlar. Kitaplıları, peygamberleri olmadığı halde, onların da yönetimleri ve uygarlıkları vardır. Nerede kaldı ki, yaşamlarını sürdürememiş olsunlar. Çağımızda da [14. yüzyılda] Kuzey ve Güney kesimlerdeki bölgelerde onların devletleri ve uygarlıkları vardır.

“Ama insanlığın yaşamı açısından iş eie alındığında durum başkadır. Düzenleyici öndere kesin gereksinme vardır. İnsanlığın yaşamı onsuz kesinlikle olamaz.

“Bu açıklamadan açıkça anlaşılır ki, felsefeciler, peygamberlik kurumunun gerekliliğini tanıtlarlarken yanlışla düşüyorlar. Ve şu bir gerçek ki, peygamberlik kurumu, akla da-

yalı bir şey değildir. Onu bildiren, duyuran dindir sadece...”*

“Dinsel çağrı, topluluk gücüne dayanmadan, sonuca ulaşamaz. Nedeni: daha önce de belirttiğimiz gibi, kamunun yöneltildiği her işin, her girişimin, sonuca ulaşabilmesi için, kesinlikle bir yakınlık bağının, topluluk gücünün desteğinde olması gerekir. Daha önce de sözü geçen sağlam bir hadiste peygamber şöyle der: ‘Tanrı, toplumunun desteğinde bulunmayan hiç bir peygamber göndermemiştir.’”**

Bu iki konudaki anlattıklarımız bile, İbni Haldun’un, “din” olayına nasıl baktığını ortaya koymaya yeter: İbni Haldun’a göre, insanlığın yaşamı için peygamberlik kurumuna gerek yoktur. Toplumlar, peygambersiz ve tanrısal kitap olmadan da yaşayabilirler. “Yaşamak” ne söz, gelişebilir, devlet ve uygarlıklar da kurabilirler. Peygamberlik, akılla tanıtanamayacak bir şeydir, “aklı” değil, “nakli”dir. Toplum yaşamı için peygambere değil, peygamber olsun ya da olmasın “düzenleyici” öndere gerek vardır... Gene düşüncemize göre, “din davası, topluluk gücüne dayanmadan” yürüyüp başarıya ulaşamaz. Peygamberin kendisi bile bunu itiraf etmiş, “toplumunun desteğine dayanmayan hiç bir peygamberi, Tanrının göndermediği”ni söylemiştir.

İbni Haldun, “din”in başlangıçta, “kabile” gücüyle doğrulup yaşatıldığını sık sık işler. Eğer kabilesinin desteği olmasaydı, Hz. Muhammed’in de peygamberlik davasını, “din çağrısı”nı, başarıya ulaştırabilirdi diye düşünülemediğini anlatır.

İbni Haldun, “devlet düzeni, dinsel kurallara dayanmak zorundadır” yargısına katılmadığını açıklayabilmiş bir düşünürdür. Adnan Adıvar’ın da, *İslâm Ansiklopedisi*’nin “İbni Haldun” maddesinde belirttiği gibi, düşünürümüz, “Hilâfet” ve “İmamet” konularında da açık, özgür görüşlerle ortaya çıkmış, “hükümet işinde şeriatın ille de gerekli olmadığını” açıklamıştır. Adnan Adıvar, bu tür görüşler bulunduğu için *Mukaddime*’nin, İkinci Abdülhamit döneminde “yasak” kitaplar arasına sokulmuş, “tercümesi ve aslı” yasaklanmış olduğunu yazar.

* Bkz: Bu yapının 143. sayfası.

** Bkz: İkinci Ana Bölümün Altıncı Bölümü.

İbni Haldun “şeriat”ın “hükümet için şart olmadığını” açıkladığı zaman, böyle bir görüşü açıklamak büyük bir yüreklilik işiydi. Herkeste yerleşen bir inanç vardı: devlet ve hükümet “şeriat”sız olamaz. “Tanrı Kur’an’da her şeyi ayrıntılarıyla açıklamıştır. Her kuralı koymuştur. Nasıl bir yönetim olması gerektiğini, insanların hangi kurallara uymak zorunda bulduklarını açıklamıştır. Her konuda olduğu gibi devlet düzeni içinde ne aranırsa onda vardır. Onun ve onun getirdiği şeriatın hükümlerine ancak kâfirler uymaz.” Böyle düşünülüyor ve böyle konuşuluyordu. “Şeriat”ın “yeterli” olduğu konusunda din çevreleri durmadan halkın beynini yıkamaya çalışıyordu. Örneğin: Bağdatlı Bahâuddin İbni Hamdun (hicrî 495-562, milâdî 1101-1166), *Tezkeretu İbni Hamdun* adlı kitabında şunları yazar: “Tanrının kitabı, siyaset bilimlerinin her türlüşünü, tüm bölümleriyle birlikte ve düşünen kimsenin artık başkasına gereksinme duymayacağı ölçüde içine almıştır. Bu kitabın toplum yönetimi için anlattığı hükümler, düşünen herkese yeter. ‘Kıyas’ gibi. Ki, Tanrı bizim için onda ‘hayat’ yaratmıştır. Çeşitli ceza hükümleri gibi. Ki, canlar, mallar, namuslar o hükümlerle korunabilir. Zekât gibi. Ki, ona ilişkin hükümle, zenginlerin yoksullara lütuf göstermeleri sağlanır, zenginler, Tanrının kendilerine olan lütfundan yoksullara verirler. Ve halkın yöneticilere boyun eğmelerine ilişkin hükümler gibi.”*

Şimdi bile “şeriat” hükümleri savunulmuyor mu?

Ürdün’deki şeriat uygulamasını bile yeterli bulmayan, daha çoğunu isteyen ve onun için de asılan Takıyyundin E’n-Nebhanî’nin “İslâm Anayasası”nı içeren *Nizamu’l-İslâm*, Kudüs 1953, kitabı, “hizbu’t-tahrircilerin” öteki yayınlarıyla birlikte, birçok islâm ülkesinde olduğu gibi yurdumuzda da kimi çevrelerce ilgi görmüyor mu? Bu “Anayasa”nın “şerh”i bile, *Mukaddimetu’t-Düstur* adı altında bolca piyasaya sürülmüyor mu? (1963, basıldığı yer belli değil, Arapça, 456 sayfa.) Şeriat hükümeti kurma çabası gösteren ve bunun için Pakistan’da partisini bile kurmuş bulunan Mevdûdî’nin kitapları ülkemizde de yayınlanmıyor mu, çevirilerinin baskı üstüne

* Bahâuddin İbni Hamdun, *Tezkeretu İbni Hamdun*, Mısır 1927. Bağdatlı İbni Hamdun’un bu kitabı, birtakım öğütleri ve devlet politikasına ilişkin önerileri içerir.

baskısı yapılmıyor mu? Örneğin Mevdûdî'nin *İslâm'da Hükümet* adıyla Türkçeye çevrilen bir kitabı.. Bu kitap, şöyle sunuluyor: "İkinci kısım ise, Pakistan'da islâmî hükümeti teessüs ettirmek için sarfedilen gayretli çalışmaları ve bu hususta iltleri sürülen amelî çalışma sistemlerini etraflı bir şekilde anlatır."*

Kısacası: Çağımızda bile "ille de şeriat düzeni olsun" diyenler eksik değildir. Buna karşılık İbni Haldun, ta 14. yüzyılda, hem de "kadılık" eden bir kişi olarak: "Hayır, devlet için, ille de şeriat gerekli değildir!" diyebiliyordu.

"Peygamberlik kurumunu" insanlığın yaşamı için zorunlu görmemek, "din, kabile gücüyle gerçekleştirilebilmiştir, kabilesinin gücü olmasaydı peygamber başarılı olamayacaktı, bu güç olmasaydı hiç bir peygamber başarılı olamazdı" demek, "şeriat"ın, devlet kurmak ve halkı yönetmek için "şart" olmadığını söylemek.. Bütün bunlar, özellikle İbni Haldun'un yaşadığı dönemler için birer "devrim" niteliğini taşır.

Bununla birlikte İbni Haldun, yaşadığı ortamın özellikleri ve hoşgörüsüzlükler dolayısıyla, düşüncelerinden "ödün" verme gereğini duymuştur zaman zaman. "Ödün" vermek zorunda kalmıştır. Sözgelimi: Peygamberliği, "kâhinliği", "büyü"yü anlatırken, ödün verdiği açıkça görülür. Gerçi bu konuları anlatırken, gene büyük yüreklilik isteyen açıklamalarda bulunmamış değil. Örneğin: peygamberleri, kâhinleri, büyücülerini anlatırken, hepsini aynı sırada gösterir, yalnız peygamberlerin "derece"lerinin biraz daha yüksek olduğunu söyler. Bu bile, cesaret işidir. Ancak, gene de görüşlerini tam açıklayamadığı ve ödün verdiği seziliyor.

Tâhâ Hüseyin, İbni Haldun'un, İbni Rüşd gibi, "felsefe"yle "dîn"i birleştirme çabasını gösterdiğini yazar.** Ama, bence, Tâhâ Hüseyin'in bu görüşü doğru değildir. İbni Haldun, kimi zaman "ayet"lere ve "hadis"lere de yer veriyor, yorumlar ve açıklamalarda bulunuyor. Ancak, bunları iki amaçla yapıyor: birincisi, dinsel verilerden yararlanıp görüşlerini dinsel çevrelere de aktarmak. İkincisi, baskılar ve dinsel yönden suçlamalar karşısında, biraz olsun kendisini savunabilmek.

* Mevdûdî, *İslâm'da Hükümet*, Urducudan çeviren: Ali Genceli, İstanbul (basım tarihi yok), s. 9.

** Bkz: *Felsefetu İbni Haldun El İctimaiyye*, s. 76.

Bununla birlikte Tâhâ Hüseyin de, İbni Haldun'un bilinen nitelikte "dinsel bir inanır" olmadığı görüşündedir. Hatta, "Ne İbni Haldun, ne de bir başka islâm düşünürü, herkesin anladığı biçimde tanrısal gerçeğe inanır."* biçiminde açıklıyor görüşünü.

Sözün özü şu ki, bir toplumbilimci, özgür düşünceli bir bilim adamı, "din" olayına nasıl bakıyorsa, İbni Haldun da öyle bakıyor. Üstelik, İbni Haldun, herhangi bir toplumbilimci ve bilim adamından da "din"i daha iyi biliyor. Tüm "islâmî bilim dalları"nı çok iyi okuyup öğrenmiş, derinlemesine incelemiş, bununla da kalmamış, dinleri karşılaştırmış, çeşitli inançlar üzerinde durmuş, araştırmalar yapmış bir düşünürdür. Onun için ne söylüyorsa, bilerek söylüyor. Açıklamaları son derece yansız ve gerçekçidir.

İBNİ HALDUN'UN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Kendisinin yazdığı ve "Tarih"inin sonuna eklediği bir kitap var. Kitabın adı: *E't-Ta'rif Bibni Haldun ve Rihletihî Garben ve Şarken* ("İbni Haldun'u ve Batıya, Doğuya Gezilerini Anlatır"). Bu kitap, Muhammed Tavit Tanci'nin düzeltmeleriyle ve çok değerli notlarıyla, şimdiye dek yayınlanmış olanlar içinde en doğru, üstelik açıklamalı biçimde 1951'de Kahire'de basılıp yayınlanmıştır. Elbette ki, Arapça olarak. İşte düşünürümüzün yaşam öyküsünü bu kaynaktan aktaracağız. Zaten başvurabileceğimiz başka da temel kaynak yok. Tüm dünya, onu, bu kendi kitabıyla tanımıştır.

Asıl adı: Abdurrahman. "Ebu Zeyd" (Zeyd'in babası) diye de anılır. "Veliyyuddin" diye anıldığı, "E't-Tunusi" (Tunuslu) diye çağrıldığı da olur. Ama daha çok "İbni Haldun" (Haldun'un oğlu) diye bilinir. Oysa babasının adı "Haldun" değildir, "Muhammed"dir. "Haldun", atalarından birinin adıdır. Kendisi, Haldun'dan kendisine dek şöyle bir sıralama yapılabileceğini söylüyor: Haldun oğlu Abdurrahman oğlu İbrahim oğlu Muhammed oğlu Câbir oğlu Muhammed oğlu Hasan oğlu Muhammed oğlu Muhammed oğlu Muhammed oğlu Abdurrahman (İbni Haldun). Bu sıralanışın pek kesin olmadığı

* *Felsefetu İbni Haldun El İctimatıyye*, s. 97.

ğın da ekliyor. (Bkz: Adı geçen yapıt, s. 1.)

“Haldunoğulları” ailesine adını veren “Haldun”, Güney Arabistanlıdır. Yemen’in Hadremevt (Hadramut) kesiminden. Kabilesinden bir toplulukla birlikte Endülüs’e (İspanya’ya) gelmiş, orada, önce “Kermüne”ye (Carmona’ya) yerleşmiş, “Haldunoğulları” diye bilinen çocukları burada doğmuştur. Sonra Haldunoğulları buradan “İşbiliye”ye (İspanya’nın güneyinde bulunan Sevilla kentine) göçtüler. Bu göçün hicri 3. yüzyılda (milâdi 9. yüzyıl) olduğu anlaşılıyor. (Bkz: s. 4.)

Ailenin atası Haldun’un asıl adı: Halid. Halid, Osman’ın oğlu. Osman Hâni’nin oğlu, Hâni Hattab’ın oğlu, Hattab Kureyb’in oğlu, Kureyb Ma’dikerib’in oğlu, Ma’dikerib Hâris’in oğlu, Hâris Vâil’in oğlu, Vâil de Hucr’un oğludur. Anlatıldığına göre: Bu Vâil, bir elçi olarak peygambere gelmiş, peygamber ona çok ilgi göstermiş, şalını yere serip onu üzerine oturtmuş ve onun için şöyle dua etmiş: “Tanrım! Hucr oğlu Vâil’i, onun çocuğunu, çocuğunun çocuğunu, ta kıyamete dek kutlu eyle!” s. 2.)

Bu aile, çok uzun süre, İşbiliye’de devlet ve yönetimde önemli rol oynamış bir ailedir. (Bkz: s. 4-11.) Aileden birçokları, yapılan savaşlarda öldükten sonra kalanlar yine devlet ve politika yaşamında uğraşlarını sürdürmüşlerdir. Çok uzun süre İşbiliye’de kalan Haldunoğulları, daha sonra Afrika’ya, Septe (Ceuta) kentine 13. yüzyılın başlarında, göçmüşlerdir. (Bkz: s. 11.) Haldunoğulları, 13. yüzyılın ortalarında da Tunus’a göçtüler. (s. 1.)

İşte düşünürümüz İbni Haldun, burada, Tunus’ta doğdu. Doğum yılı: hicri 732 (milâdi 1332).

Ö ğ r e n i m i

İbni Haldun’un ilk öğrenimi, babasının yanında, babasından ders alarak başladı. Sonra Kur’an okumada ve Kur’an tekniğinde uzmanlaşmak için bu konuda uzman kişi olan Bural oğlu Sa’d oğlu Muhammed Ebu Abdillahi’l-Ensari’den ders aldı. Kur’an’ı ezberledi, ünlü “yedi kıraat” üzerine Kur’an okuma becerisini kazandı. “İfrad” yani bir “kıraat” üzerine ve “cem” yani “yedi ya da on kıraat biçimlerini birleştirerek”

21 kez Kur'an'ı "hatmetti", yani baştan sona okudu. (s. 15.) Sonra bir "hatim" de, "on kurra"dan biri olan Ya'kub "rivayeti" üzerine ve Ya'kub'dan "iki rivayet"i birleştirerek yaptı. Sonra Şatibi'nin "kıraat" konusundaki iki kasidesini Lâmiyye (Teyh) ve Raiyye (Akile) adlı kasidelerini öğrenip hocasına kontrol ettirdi ve hocası da ona, kendi hocası Paternalı (Baterni) Ebu'l-Abbas'tan aldığı bilgileri verdi. Ve daha başka hocalardan öğrendiklerini de öğretti İbni Haldun'a.

Ve böylece İbni Haldun, "kıraat" (Kur'an ve Kur'an okuma tekniği) konusunda gerekli uzmanlığı elde etmiş oldu. (s. 16.)

Sonra İbni Mâlik'in dilbilgisine ("nahv'e) ilişkin *Kitabu't-Teshîl*, İbni Hacib'in "fıkıh"a ilişkin *Muhtasaru'l-Fıkıhî* adlı kitapları ve başka birçok kitaplar okudu. (s. 16-17.) İbni Haldun, "bu iki kitabın ezberini bitiremedim!" diyor. (s. 17.) Demek ki, okuduğu kitapları ezberliyordu, ya da ezberlemeye çalışıyordu. Bu arada Arap dilini, bu dille ilgili çeşitli uzmanlık dallarını, gerek babasından, gerek Tunus'taki hocalarından çok iyi biçimde öğrenmeye çabalıyordu. Bu alandaki hocaları arasında Arap dilbilgisinde ("nahv"de) büyük hoca ("imam") sayılan E's-Şeyh Ebu Abdillâh Muhammed İbni'l-Arabî El Khasayirî, Şevvaş oğlu Ebu Abdillâh Muhammed E'z-Zerzâli, Kassar oğlu Ebu'l-Abbas Ahmed, "Arap dil ve edebiyatının büyük ustası" diye nitelenen Bahr oğlu Ebu Abdillâh Muhammed de vardı. Bu sonuncusu, şiir ezberlemesini öğütleyince, birtakım şiir kitaplarını olduğu gibi ezberledi. (s. 17-18.)

Sonra Tunus'ta "hadisçilerin önderi" sayılan Sultan oğlu Câbir oğlu Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed El Keysî'nin verdiği hadis derslerine devam etti. Ünlü hadisçi Haccac oğlu Müslim'in yine ünlü *e's-Sahih* adlı kitabını İmam Mâlik'in *Muvatta* adlı kitabını tümüyle okuyup bu hocaya dinletti. ("Müslim'in kitabından çok az bir yer kalmıştı" diyor. Bkz: s. 18.) Bu hocadan, önce hadis konusunda "icazet" aldı. ("Diploma" gibi.) Sonra Arapça ve "fıkıh" (İslâm Hukuku) konularında birçok kitap okuduktan sonra "genel icazet" aldı ("İcazetun âmme"). El Keysî'nin programı içinde adları geçen birçok hadisçilerden hadisler edindi. Tunus'ta bulunan bu hadisçilerin en ünlülerinden biri de Gammaz oğlu Ebu'l Abbas Ahmed El Kharci idi.

“Fıkıh” konusunda da birçok hocalardan ders aldı. Bunların arasında şu hocalar da vardı: Abdullah oğlu Ebu Abdillah Muhammed El Ceyyânî, Ebu'l-Kâsım Muhammedi'l-Kasır, Abdüsselâm oğlu Kadı Ebu Abdillah Muhammed. Bir kez de bu sonuncu hocadan “icazet” aldı. (s. 19.) Daha birçok hadisçi ve fıkıhçılardan yararlanma yoluna gitti ve yeniden icazet aldı. Birçok hadis kitaplarını olduğu gibi ezberledi. Bu arada yine Kur'an ve Kur'an tekniği konularında derinleşme çabalarını gösterdi. (s. 20.) Sonra bu konuda da bir “icazet” aldı. (s. 21.) Hocaları arasında “aklî bilimler”de ileri olanlar da vardı. Örneğin: İbrahim oğlu Ebu Abdillah Muhammed El Âbilî. Bu hocadan temel bilimler, mantık, felsefe bilimleri ve benzeri dallarda ders aldı. (s. 22.) Yazı ve “hitabet” konularında da, uzman kişilerden yararlandı ve bu konuda da uzmanlaşmaya çalıştı.

Devlet Kesiminde Görev

Devlet kesiminden bir görev önerildi kendisine: Tunus'ta “Hafsiyyun” (Ebu Hafsoğulları) denen hükümdarlardan Ebu İshak İbrahim'in “Alâme Yazıcılığı”. İşi: “Besmele”den sonra “Alhamdu Lillah Ve's-şükru Lillah” diye yazmak. (s. 55.) “Alâme”, “bel, işaret” anlamındadır. Yani İbni Haldun'un yazacağı yazı, özel biçimde yazılacak ve devletin “işaret”i sayılacak. Yıl: hicri 753 (milâdî 1352). (s. 56.) Daha 20 yaşında bir delikanlı. Hemen bu görevi kabul etti.

Bu görevde bulunurken orduyla birlikte Tunus'tan ayrıldı. Batı Trablus illerinde bulunduğu ordu, düşman güçleriyle (Kusentiniyye Emiri'nin ordusuyla) karşılaşınca bugünkü Kırvan (Kairouan = Kayrevan) kentine 90-100 km. uzaklıkta bulunan Übbe'ye sığındı. Orada Murabıtlar'ın ileri gelenlerinden Şeyh Abdurrahman El Veştâti'nin yanında konuk kaldı. Sonra yine Cezayir kentlerinden Tebesse'ye (Tebessa) geçti. Orada da, oranın egemeni Abdun oğlu Muhammed'de konuk oldu. Kendisine ve yanındaki arkadaşlarına güvenlik sağlanıncaya dek orada kaldı. Sonra Tunus kentlerinden Kafsa'ya (Gafsa) geçti. Bir süre de burada kaldı. (s. 56.)

O sırada Merinoğulları'ndan Ebu İnan, Tilmisan'ı (Tlemcen) almıştı. İbni Haldun Ebu İnan'la görüşmek istiyordu. Ön-

ce Cezayir kentlerinden Biskra'ya, orada bulunan kardeşinin yanına gitti. Ama çok kalmadı. Ebu İnan'la görüşmek üzere, Tilmisan'a (Tlemcen'e) yöneldi. Yolda, Batha denen yere gince önemli kişilerden İbni Ebi Amr'la raslaştı. Bu kişi Ebu İnan'ın valisiydi. İbni Haldun'a, kendisinin de beklemediği biçimde ilgi gösterdi. İbni Haldun'u alıp Bicaye'ye (Bougie'ye) götürdü. Mevsim kıştı. Yıl: hicri 754 (milâdi 1353). İbni Haldun, kışı orada geçirdi. Ebu İnan, Fas'a dönünce, yani Fas'ta Merinoğulları'ndan hükümdar olarak tahta oturunca, çok önem verdiği bilim adamları, sarayda toplanıp bilimsel söyleşilerde bulunmaya başladılar. Bu bilim çevrelerinde İbni Haldun'dan da sözedilir oldu. Bu arada Tunus'ta karşılaştığı kimseler de hükümdarın katında ondan sözettiler. Sonra bir çağrı aldı düşünürümüz. Ve hicri 755 (milâdi 1354) yılında hükümdarın ilgi gösterdiği bilim çevresine, bilimsel toplantılara katıldı. Sonra hükümdar, yani Ebu İnan, bir de "yazıcılık" (sekreterlik) görevi verdi ona. (s. 58-59.) Ama, İbni Haldun'u saraydaki görevinden çok, bilim konuları çekiyordu. Fas'ta bulunan ve Fas'tan gelip geçen bilim adamlarıyla görüşüp konuşuyordu sürekli olarak. (s. 59.) Ebu İnan'la asıl görüşmesi ise hicri 756 (milâdi 1355) yılının sonuna raslar. İbni Haldun'un devlet basamağında etkili rol oynaması bu tarihten sonra başlar. Ebu İnan, İbni Haldun'u, yakınları, danışmanları arasına aldı. İbni Haldun yine sekreterlik görevini yürütüyordu. Ama bu sekreterlik, "vezirlik" niteliğinde bir sekreterlikti. (Bkz: s. 66.) Ne var ki, İbni Haldun'u kıskananlar oldu. Onu, hükümdar katında kötülerdiler, siyasal yönden tehlikeleri gösterdiler ve sonunda hapse attırdılar. Hicri 758 (milâdi 1357) yılında hapisaneye girdi düşünürümüz. (s. 67.) Ebu İnan'ın öldüğü hicri 759 (milâdi 1358) yılına değin de hapisanede kaldı. Sonra vezir Ömer oğlu Hasan'ın çıkardığı birçok kimselerle birlikte oradan kurtuldu. Eski görevine geri verildi. Üstelik, vezir tarafından çok ilgi ve saygı gördü.

İbni Haldun hapisten kurtulduğu zaman daha 26 yaşındaydı. Ama devlet ve politika işlerinden yakasını kurtaramıyordu. İster istemez gömülmüştü bu işlere. Egemenlik için türlü oyunlar oynanırken, ister istemez onu da katıyorlardı. Örneğin Sultan Ebu Sâlim'in gelip Fas'ta egemen olması için, düşünürümüzün de yardımını sağlanmıştı. Çünkü İbni Hal-

dun'un halkın ileri gelenleri üzerinde çok etkisi vardı. (bilgisine ve düşüncelerine herkes önem veriyordu. Gendüğü halde, hangi yana ağırlığı koysa, o yan, ağır basıy "Saltanat"ı ele geçirmek için çalışanlar, ne yapıp ederek kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. İbni Haldun'un raki çağlarda düşünürlerce çok eleştirilecek olan bu yan: kuşkusuz kendisi de hoşlanmıyordu. Çünkü zaman zaman rakmak istiyordu, bırakıp yeniden bilim çalışmalarına dörediştiğini belli ediyordu. Ama, o berbat ortamdan yak kurtaramıyordu bir türlü.

Ebu Sâlim'e yardım etti, Ebu Sâlim de tahta oturdu sonra ona önemli görev verdi, "Sır Kâtipliği"ne getirdi. Ve "mabeynci" yaptı. ("Fi kitabeti sırrihi ve't-tersil anı Yıl: hicri 760 (milâdi 1359). Ayrıca kendi sözcülüğü gör verdi ona (Ve'l-inşâi li muhatebatihî). Çünkü İbni Ha konuşmada da ustaydı, güzel konuşuyordu. O zaman çol çerli olan uyaklı konuşmayı çok iyi beceriyordu. Bu a şiire verdi kendini. (s. 70.) Çokça şiir yazıyordu. Sonra davalarına bakma görevi verildi düşünürümüze. İbni Ha bu görevdeyken birçok kimselerin hakkını koruduğunu ler. (s. 77.)

Daha sonra Vezir Ömer tahta geçti. Onun döneminde İbni Haldun ilgi gördü.

Ne var ki, o ortamdan ayrılmak istiyordu. İzin almak epeyce uğraştı, sonunda Endülüs'e (İspanya'ya) gitmek izin aldı. "Tilmisan'ın dışında nere gitmek istersen gide sin" denmişti kendisine. Hicri 764'te (milâdi 1362) Endülü yolunu tuttu. (s. 79.)

Kırnata (Granada) hükümdarı ve Beni Ahmer sülâl deñ Ebu Abdillah Muhammed'e karşı bir ayaklanma ol Muhammed de, veziri Lisanüddin Ebu Abdillah İbnu'l-Hâ birlikte Fas'a sığınmak zorunda kalmıştı. İşte o sıra, İbni dun onlarla tanışma olanağı bulmuştu. Onlara iyilik yaptı, önce İbnu'l-Hâtib, onun aracılığıyla da Muhammed'l bir dostluk kurmuştu. (s. 79.)

Muhammed ve veziri İbnu'l-Hâtib sonra yeniden K ta'ya (Granada'ya) dönmüşler, Muhammed yine tahtına muş, İbnu'l-Hâtib de eski görevini, yani vezirliğini elde etti. İbni Haldun'un Endülüs'e doğru yola çıktığı tarih, on

eski saltanatlarına dönüşlerinden sonraya raslıyordu. (Birkaç ay sonraya.)

İbni Haldun, Kırnata yakınlarında bulunurken Muhammed İbnu'l-Ahmer'le veziri İbnu'l-Hâtib'e gelmekte olduğunu ve durumunu anlatan bir mektup yazıp gönderdi. (s. 82.) İbnu'l-Hâtib, bu mektuba, İbni Haldun'a "hoş geldin" diyen ve onu son derece öven uzunca şiirler yazıp göndererek karşılık verdi. Şiir, şöyle başlıyordu:

"Kuraklık olan bir ülkeye yağmurun gelişi gibi oldu gelişin.
"Uğur kuşu gibi geldin, hoş geldin, safa geldin." (s. 82.)

İbni Haldun Kırnata'ya girerken, sultan, büyük bir ilgi ve törenle karşıladı. Sarayında köşeler, döşekler hazırlattırdı. Sonra vezir, İbni Haldun'u konuk olacağı yere götürdü. Onuruna toplantı düzenledi, yüksek meclisini topladı. Ve daha birçok ilgi, saygı dile getiren tutum ve davranışlarda bulundu.

Sonra hicrî 765'te (milâdi 1364) Kaştale (Castilla) kralı Uzfunuş (Alphonse) oğlu Hunşuh oğlu Bitru (Petrus) ile görüşmek ve Muhammed İbnu'l-Ahmer'in bir barış önerisini iletmek üzere İşbiliye'ye (Sevilla) gitti. Önemli armağanlar götürdü. Bu kente gittiğinde kralla görüştü. Bu arada, Haldun-oğulları ailesinin oradaki anılarına tanık oldu. Kral da İbni Haldun'un orada bir geçmişi olduğunu biliyordu. Kral, İbni Haldun'un, orada kalmasını istedi ve kendisine ailesinin orada nesi varsa hepsini vereceğini söyledi. İbni Haldun, uygun biçimde, kabul edemeyeceğini anlattı. Ve gerekli görüşmelerden sonra birtakım değerli armağanlarla döndü. (s. 84-85.)

İbni Haldun, aldığı armağanları İbnu'l-Ahmer'e verdi. Ona karşılık olarak Kırnata'ya bağlı Biyre köyünün sulu topraklarını armağan etti İbni Haldun'a. Bir de "ferman" yazıp verdi.

Tam bu sırada İbni Haldun'un kendisiyle iyi tanıştığı Ebu Abdillah, Bicaye'yi (Bougie'i) ele geçirmiş ve İbni Haldun'a da, gelip kendisiyle birlikte çalışması için mektup göndermişti. Zaten o sıralarda İbni Haldun'la vezir İbnu'l-Hâtib arasında bir soğukluk başlamıştı. Düşünürümüz mektubu alır almaz, hemen İbnu'l-Ahmer'den yani Kırnata sultanından izin istedi. Sultan izin vermek istemedi. Sonra direnince izni almayı başaran İbni Haldun, hicrî 766 (milâdi 1365) yılında Bicaye'nin yoluna koyuldu. (s. 97.) Bicaye (Bougie) emiri Ebu Abdillah,

devletinin ileri gelenleriyle birlikte ve törenle karşıladı İbni Haldun'u.

İbni Haldun, Ebu Abdillah'ın emirliğinde önemli devlet işleri üstlendi, tüm gücüyle yararlı olmaya çalıştı emire. Ne var ki, Ebu Abdillah ile amcası oğlu, Kosentine emiri Ebu'l-Abbas arasında çıkan bir savaşta Ebu Abdillah yenildi. Bica-ye'ye üzgün olarak döndü. Ve İbni Haldun'un da yardımıyla sağlanan devlet gelirlerinin tümünü Araplara dağıttı. (s. 98.) Ebu'l-Abbas'la yeniden karşılaştı. Ama bu kez kurtulamadı, savaş alanında öldürüldü. (s. 99.)

Sonunda Ebu'l-Abbas Bica-ye'yi (Bougie) ele geçirdi. İbni Haldun'a dokunmadı, hatta saygı, ilgi bile gösterdi. Ne var ki, İbni Haldun burada daha çok kalmanın doğru olmayacağını, tehlikeli olacağını anladığından izin alıp ayrıldı oradan. Biskra'ya gitti. Çünkü o sırada Tilmisan'da egemen olan Ebu Hammû Musâ'dan, bu yolda mektup almıştı. (s. 99-100.) Ebu Hammû, İbni Haldun'un Bica-ye'den ayrılıp Biskra'ya gittiğini öğrenince hemen yeni bir mektup yazdı ve kendisiyle çalışmak istediğini bildirdi İbni Haldun'a. Ama İbni Haldun bu öneriyi uygun biçimde, kabul edemeyeceğini belirtti. "Devlet ve politika işlerinden ayrılıp araştırma ve öğrenci yetiştirme işleriyle uğraşmak" istiyordu. Bu isteğini de Ebu Hammû'ya bildirmiş ve kendisini önerisi konusunda bağışlamasını dilemişti. (s. 103.) Biskra'da bulunurken eski dostu vezir İbnu'l-Hâtib'den bir mektup aldı Kırnata'dan. İkinci bir mektup daha aldı. Öz-lendiği ve beklendiği bildiriliyordu bu mektuplarda. İbni Haldun'a yeniden devlet işlerinde çalışması konusunda istek aşılama- mak isteniyordu. (s. 103-123.) İbni Haldun, bu mektuplara da uygun biçimde karşılık verdi ve bir süre devlet işlerine atılmadı. Yeniden mektuplaşmalar oldu. İbni Haldun devlet işlerine pek karışma yoluna gitmedi. Ama yine de sürüklendi. Bica-ye egemeni Ebu'l-Abbas'a karşı birleşen Ebu Hammû ve Tunus sultanı Ebu Hafs oğullarından (Hafsiler'den) Ebu İshak'ı destekleme gereğini duydu. Ve bir sürü olaydan ve birçok yer değiştirdikten sonra bir kaleye, daha doğrusu kalenin çevresinde bir kesime çekilerek kendini yeniden bilime verdi. "Eğer yakasını bırakırlarsa orada kalmayı ve bilim uğraşıl- rında bulunmayı çok istediğini" yazıyor. (s. 134.) Ne var ki, sonra Fas'a çektiler onu. Çağrı üzerine Fas'a gitti. Yıl: hicri

774 (milâdi 1372). (s. 216.) Bir süre çok iyi karşılandı, kendisine devlet kesiminde görev verildi. (s. 218.) Ancak aradan çok geçmeden, sultanlar ve vezirler arasındaki çekişmeler yüzünden başı derde girdi yine. Ama yine de kitaplara, bilim yönüne kendini verme olanağı buldu. (s. 224.) Bununla birlikte pek rahat değildi. Rahat olmak ve kendini, en çok istediği alana, bilim alanına bütünüyle vermek istiyordu. Bu amaçla izin aldı, yeniden Endülüs'e (İspanya'ya) yöneldi. Yıl: hicri 776 (milâdi 1375). (s. 226.) Ama Endülüs'e Kırnata'ya gittiğinde yine ilgi gördüyse de ortam kendisine pek elverişli değildi. Dostu vezir İbnu'l-Hâtib de tutukluydu. İbnu'l-Hâtib'in kurtarılması için birtakım çabalarda bulundu. Kendisinden kuşkuландılar ve sultan İbnu'l-Ahmer'i, onu yeniden Kuzey Afrika'ya döndürülmesi için kandırdılar. (s. 227.) İbnu'l-Ahmer, İbni Haldun'a oradan ayrılması için uygun bir uyarıda bulundu ve İbni Haldun İspanya'dan ayrılıp Tilmisan'a (Tlemcen'e) dönmek zorunda kaldı. Ailesiyle birlikte oraya yerleşti. (s. 227.) Ve kendini bilim alanına verdi. Yıl: hicri 776 (milâdi 1375). Tilmisan sultanı kendisine görev vermek istedi, anlaşılan yine rahat bırakılmayacaktı. Oradan uzaklaşmak zorunda kaldı ve bilime daha çok kendini vereceği bir yer aradı. Tilmisan'la Biskra arasında bulunan Bathâ'ya gitti. Arifoğulları'na sığındı. Tiaret kentinin güney-batısında bulunan Küzûl dağı yakınında bulunuyorlardı bunlar. Bunlar, Tilmisan sultanının İbni Haldun'u ve ailesini bağışlaması için aracı oldular. Ve İbni Haldun'u İbni Selame kalesine (Taoughzout) götürdüler. Burada konuk yaptılar. Ve İbni Haldun burada 4 yıl kaldı.

Bu kale İbni Haldun için son derece önemlidir. Çünkü İbni Haldun, burada, bilimsel çalışmalara kendini bütünüyle verme olanağı buldu. Daha önce yazmaya başladığı *Mukaddime*'sini de burada bitirdi. (s. 228-229.) Demek ki, *Mukaddime*'nin yazılıp bitirilişi hicri 780 (milâdi 1379) yılına raslıyor.

İbni Haldun, *Mukaddime*'yi bitirdikten sonra aynı yıl Tunus'a gitti. (s. 230.) İbni Haldun o sırada 47 yaşındaydı ve ömrünün en büyük ürünü vermiş olmanın, kendi çağından çok sonraki düşünürleri ve bilim dünyasını etkileyecek olan *Mukaddime*'yi yazmış olmanın coşkusu içindeydi. Karşılaştığı nice olayları da incelemeleri içinde değerlendirerek kaleme almıştı *Mukaddime*'yi. Yaşadığı her şeyi not etmiş, daha önce de

yaşananlarla karşılaştırmış ve öyle yazmıştı. Tam gerçekçi biçimde ve o gerçekten inanılmaz “deha”sını kullanarak. Bu çalışmasıyla çağını aşmıştı, geleceğin dünyasına da ışık tutmuştu. Belki de bunu başarmak için katlanmıştı onca sıkıntılara. Bu amaçla saraylara, devlet işlerine ve politikaya girmişti. Ama devlet işlerinde çalışırken, politik dalgalanmalar içinde yaşarken asıl amacını unutmamıştı ve ona göre bakmıştı her şeye.

Düşünürümüz Tunus’a bu coşkuyla gitti. Doğduğu kente vardı. Tunus sultanının da isteğiyle öğrenci yetiştirmeye ve araştırmalarını sürdürmeye koyuldu. O dönemde Tunus sultanı bulunan Ebu’l-Abbas Ahmet (hükümdarlığı: 1370-1394) İbni Haldun’u, *Mukaddime*’den sonraki *Tarih*’i de yazıp bitirmesini düşündürür. Bu alanda, ona her türlü olanağı sağladı. Düşünür de çalışıp *Tarih*’i de yazdı. Ve bir nüshasını hükümdara sundu. (s. 233.)

Sultan Ebu’l-Abbas, çok büyük ilgi gösteriyordu İbni Haldun’a. İşte bu ilgi, birtakım kişilerin onu kıskanmalarına yolaçtı. Ve İbni Haldun, daha çok sürtüşmelere yolaçmamak için “Hacc”’a gitme gerekçesiyle Tunus’tan ayrıldı. Yıl: hicri 784 (milâdî 1382), (Aralık). (s. 245.)

İbni Haldun’un yaşamında bundan sonra da birçok olaylar yer aldı. Ama bunlar bizim konumuz yönünden pek önemli değil. Düşünürümüzün büyük yapıtı *Mukaddime* ve bu yapıtın oluşmasını hazırlayan yaşamı bizi ilgilendiriyor daha çok.

İbni Haldun “Hacc”’dan dönüşünde Mısır’a yerleşti. El Ezer’de ders verdi. “Kadılar Kadısı” (“Kadıu’l-Kudât”) oldu. Hilmi Ziya Ülken’in deyişiyle “hukukî reform”lara yöneldi. (Bkz: *İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, s. 229.) Beliren hoşnutsuzluklar yüzünden bir aralık ayrıldı. Sonradan geldi ve yeniden aynı göreve atandı. Elçi olarak Timur’a gönderildi, Timur’la görüştü ve Mısır’ın bir tehlikeden kurtulmasını sağladı. Hiç değilse bu konuda katkısı oldu.

Ve hicri 25 Ramazan 808 (milâdî 15 Mart 1406) yılında 74 yaşında göçtü bu dünyadan.*

TURAN DURSUN

* Tâhâ Hüseyin, *Felsefetu İbni Haldun El İctimaiyye*, s. 23.

İBNİ HALDUN'UN TARİHSEL-FELSEFİ ÖĞRETİSİNİN TOPLUMSAL TEMELLERİ*

S. M. BATSEVA**

İBNİ Haldun'un (1332-1406) temel yapıtı *İnsanın Toplumsal Yaşamının Niteliği Üzerine*'nin*** dayandığı toplumsal öncüller sorunu, şimdiye kadar çözümlenmemiş olmakla kalmamış, bu büyük Arap düşünürü konusunda yazın alanına böyle bir sorun bile getirilmemiştir.

Marksizm-leninizm, sınıflara bölünmüş bir toplumda, top-

* *The Islamic Quartere*, (London), Vol. xv, n° 2-3 (April-September 1971), s. 121-132'den çevrilmiştir. —Ed.

** Rusçadan İngilizceye Jan W. Weryho tarafından çevrilen bu incelemeyi Şeref Etker sağlamış ve Türkçeye Vahap Erdoğan çevirmiştir. —Ed.

*** Bu yapıt, İbni Haldun'un büyük tarihsel yapıtı *Kitâb al-'Ibar*'ında tuttuğu yerden ötürü, genel olarak *Mukaddime* ("Giriş") olarak bilinir. Ne var ki, İbni Haldun'un kendisi de, bu yapıta bağımsız bir anlam vererek, ona, yukarıda andığımız başlığı uygun görmektedir. İbni Haldun konusunda bkz: İ. Yu. Kraçkovski, *Arabskaya geografişenskaya literatūra. İzbrannnye soçineniya*, iv (Moskova-Leningrad 1957), 431-8.

lumsal fikirlerin her zaman sınıf fikirleri, taraflı fikirler olarak ortaya çıktığını öğretmektedir. Bir toplumsal öğretinin sınıfsal köklerine ilişkin sorununu çözmeden, bu öğretinin özünü, tarihsel niteliğini ve anlamını kavramak olanaksızdır. Bu nedenden ötürü, İbni Haldun'un, tarihsel-toplumsal teorisini incelemeye en önemli sorun, onun sınıfsal niteliği sorunudur.

İbni Haldun, yapıtını, toplumun yaşamına hükmeden yasaların incelenmesine ayırmıştı. Öğretisini şöyle dile getirmiştir: "Bağımsız bir bilimdir, çünkü özel bir konusu vardır: toplumsal yaşam ve insan toplumu. ... Kendi başına ortaya çıkan yeni bir bilimdir, ve ben bu konuya ilişkin herhangi bir şey söylemiş bulunan tek bir kişi bilmiyorum."* Bu yeni bilimin tarihle ilişkisini açıklarken İbni Haldun, tarihin bir dış bir de iç yönü olduğunu gösteriyor. Daha önceki tarihçiler, olayların ve olguların yalnızca bir açıklaması ile ilgilenmiş oldukları halde, bu "yeni bilim", toplumun tarihsel yaşamının iç neden ve etki bağlarının incelenmesi amacını da kapsar. "Ve bir tarih felsefesinin önemli bir dalını oluşturur ve felsefenin bilimleri arasına konmayı hakeder."**

Yeni bilimin konusu *umran* — insanın toplumsal yaşamıdır. "İnsanların toplum içinde birleşmeleri kaçınılmaz bir olaydır; ve *umran*'ın anlamı da budur."*** Toplumsal yaşam İbni Haldun tarafından esas olarak maddî gereksinmelerle koşullanan insanın birleşmiş üretici faaliyeti olarak görülür. Toplum yaşamının bütün öteki görüngüleri —politika, öğrenme, kültür— de *umran*'ın içeriğini meydana getirir, ama özünü belirlemez.

İnsanların toplum içinde birleşmelerinin zorunluluğunu tanımlayan kanıtlar arasında, İbni Haldun, Aristoteles'in şu sözlerini de aktarır: "İnsan yapısı gereği, bir yurttaşır."****

* İbni Haldun, Toplumsal yaşamın niteliği üzerine, bkz: I, 61-2. Alıntı E. Quatremère'in *Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impériale*, xvi, pt. I; xvii, pt. I; xviii, pt. I (Paris 1858) basımından alınmıştır. "Toplumsal Yaşamın Niteliği Üzerine" kitabının birinci cildi metnin onaltıncı cildine, ikinci cildi onyedinci cildine, üçüncü cildi onsektizinci cildine tekabül etmektedir. [Alıntı için bkz: Bu yapıtın 129 ve 130. sayfaları. —Ed.]

** İbni Haldun, op. cit., I, 2.

*** *Ibid.*, II, 126. "*Umran*" terimi genel olarak "uygarlık", "kültür" olarak çevrilmiştir. Ama İbni Haldun, bu *umran* terimini toplumun yaşam-faaliyetinin ne ürünü yerine, ne de sonucu yerine kullanmaktadır, yaşam-faaliyet sürecinin kendisi yerine kullanmaktadır. İbni Haldun'un teorisi daha ayrıntılı olarak bizim *Sovetskoe vostokovedenye*, 1958, xix, n° 2'deki makalemizde açıklanmıştır. [Turnak içindeki alıntı için bkz: Bu yapıtın 139. sayfası. —Ed.]

**** İbni Haldun, op. cit., I, 68. İbni Haldun, Aristoteles'in şu ünlü sözlerini

Ama onun buna verdiği kavram, eski çağ yazarlarının ve onların ortaçağdaki izleyicilerinin siyasal öğretilerinden kesin bir biçimde farklıdır. Aristoteles'e göre, insan politik bir varlık olarak doğduğu, ve faaliyetleri ve arzuları ortak çıkar ve mutluluk isteğini benimsemeleri ile belirlendiği halde, İbni Haldun, insanın toplumsal varlığını onun ruhsal yapısı ve içgüdüsel arzularına değil, besin ve yaşama araçları için doğal gereksinmelerine bağlamaktadır. "[İnsan] yaşamı ve varlığı, besin almadan olanaksızdır, ... ama bir [insanın] gücü gereksinme duyduğu besini sağlamak için çok yetersizdir. ... Kendisi gibi başka birçoklarının gücünü birleştirmek, hem kendisi, hem de o başkaları için besin sağlamada zorunludur."* Aristoteles'in ve İbni Haldun'un hareket noktası ve anlayışlarının özü arasındaki farklılık hesaba katıldığında, her iki düşünürün görüşlerini, A. S. Lappo-Danilevski** ve, onun ardından S. F. Keçekyan'ın yaptığı gibi,** eşdeğer saymak olanağı yoktur.

İnsan, gücünü ve yeteneklerini iş süreci içinde kullanmanın dışında, kendisi için yaşama araçlarını sağlayamayacağıın İbni Haldun göstermektedir. İş süreci içersinde insanların karşılıklı yardımı, insanlar arasındaki işbölümünde ifadesini bulur.**** İşin bölünümü, insanların iş süreci içinde gerekli olan farklı aletlere gereksinme duymalarından çıkar. "Her faaliyet, çeşitli zanaatlara katılmadan onusuz edemeyecekleri aletlere gereksinme gösterir."***** Bunun sonucu olarak toplumun özü, insanlar arasında bir iş bölünümüne dayanan yaşama araçlarının sağlanmasında üyelerinin ortak emeğinde (çalışmasında) yatar.

Toplum yaşamının belirleyici bir etkeni olarak, İbni Haldun, insanların ekonomik faaliyetini görmektedir: "Bilesin ki, çeşitli kabilelerin yaşam tarzlarındaki farklılık, sadece bu [kabilelerin] yaşam araçlarını elde ettikleri farklı yollara dayanır. İnsanlar [kabileler olarak] özellikle bu araçları elde edebile-

aktarmaktadır: "İnsan doğası gereği siyasal bir varlıktır." (Aristotle, *Politika* [transl. S. A. Jebelev, Moskova 1911], 7.) "Siyasal varlık", yani "polis yurttaşı" kavramı, Aristoteles'in tanımına epeyce yakın düşen anlamda "medenî" (sözdeük anlamı "kent-sakinî") sözcüğü haline getirilmiştir.

* İbni Haldun, *op. cit.*, I, 89. [Bkz: Bu yapıtın 140. sayfası. —Ed.]

** A. S. Lappo-Danilevski, *Metodologiya istorii*, pt. I (Petrograd 1923), 76.

*** *İstoriya političeskih uşeni*, (Moskova 1955), 135.

**** İbni Haldun, *op. cit.*, I, 69. [Bkz: Bu yapıtın 140. sayfası. —Ed.]

***** İbni Haldun, *op. cit.*, I, 69. [Bkz: Bu yapıtın 140. sayfası. —Ed.]

cek şekilde karşılıklı yardım amacıyla birleşirler.”* “Yaşam tarzlarındaki farklılık” ifadesiyle İbni Haldun, her şeyden önce ve yalnızca ekonomik faaliyetteki farklılığı anlamakta ve toplumsal yaşamın iki temel yönünü —kırsal ve kentsel— birbirinden ayırmaktadır.

Kırsal nüfus, İbni Haldun tarafından, bu bölünme mutlak olarak kabul edilmemekle birlikte, yerleşik tarımcılar ve kırsal göçebeler olarak ayrılmaktadır. Her ikisi de bir belirleyici koşulla birleşmiştir: bunlar “daha ileriye gitmeden, yalnızca yaşamlarını sürdürmek için zorunlu olanı ve yaşam için gerekli olanları yapma ölçüsünde”** yaşam araçlarını elde etme yeteneğindedirler. Öte yandan “kimisinin zanaatla, kimisinin de ticaretle uğraştığı” kent sakinleri, kentlerdeki işin daha büyük ölçüde sağlanabilirliği ve işin bölünümü sayesinde, yalnızca zorunlu malzemeleri değil, bolluk ve rahatlık içinde yaşamlarını zorlayan lüks maddeleri de üretirler.*** Toplumsal yaşamın bu her iki yanı da yaratılıştan birbirlerine bağlıdır: “İnsanın istediği birinci şey yaşam gereksinmeleridir. Ancak yaşam gereksinmelerine sahip olduğu zaman rahatlığa ve bolluğa erişebilir. Böylece kırsal yaşamın haşinliği, kentsel yaşamın kibarlığından önce gelir. Bu nedenle kent yaşamını, köylülerin ulaşmak istediği bir amaç olarak görüyoruz. ... Kent toplumsal yaşamının biçimleri, kırsal yaşam biçimlerinin ardından gelir, ve ikincisi birincisinin köküdür.”****

Kent yaşamını kır yaşamından ne denli farklı olursa olsun, İbni Haldun, her şeyden önce ve yalnızca, bunların tarihsel karşılıklı bağlarını vurgular. Kent yaşantısı ile kır yaşantısı arasındaki ilişki, toplumsal gelişmenin düşük ve yüksek bir evresi arasındaki ilişkidir. Düşük evre ilkel ve çok az farklılaşmış üretim evresi, ve düşük yaşam standardı evresidir. Düşük evreden yüksek evreye geçiş, büyük bir miktardaki emeğin bir yerde yoğunlaşmasının, köylülerin kentlere göçlerinin, işin bölünümü ve karmaşıklığı temeli üzerinde ekonomik faaliyetin yönündeki bir değişimin sonucudur.

Nüfusun kentlerde yoğunlaşması, emeğin yoğunlaşması ve

* *Ibid.*, 220.

** *Ibid.*, 221.

*** *Ibid.*, 221.

**** *Ibid.*, 224-5.

emeğin azamî bölünümü ve uzmanlaşması, toplumsal gelişmenin temel yoludur. Yalnızca emeğin yoğunlaşması ve bölünümü, maddî ilerlemenin başlıca koşulu haline gelen bütün ürünlerin üretimine olanak sağlar: “Eğer herhangi bir kent ya da bölge sakinleri bütün emeklerini sırf gereksinmelerini ve zorunlu [yaşam araçlarını] karşılamada kullanmış olsalar, bunu karşılamak için pek az bir emek miktarı yeterli olacaktır. Geri kalan emek, zorunlu gereksinmelerinin [kazanılmasına] harcanan emeğe göre bir artı nitelikte olacaktır, ve konfor istemelerine ve öteki kentlerin gereksinme duydukları şeylere ve itibarî değişim değerleriyle elde edecekleri şeylere kullanılacaktır.”*

Toplumda emeğin bölünümü, bir toplumun üyeleri arasında, iyi bilinen emek değişimi biçimlerini öngörür. İbni Haldun’un içinde yaşadığı toplum, basit ticarî ilişkilerin egemen olduğu bir toplum olduğuna göre, insanların çalışma biçimlerinin tek olası biçimi, İbni Haldun tarafından mal değişimi olarak görülüyordu.

Eşdeğer değişimin temelinde değişilen ürünlerin eşit değeri yatmaktadır. Pek çok yüzyıllar boyunca insan düşüncesi, değişim eşdeğerliğini belirleyen gizemli özü bulmayı denemiştir. Aristoteles, bu yönden ötekilerden daha ötelere gitmiştir. Her ürünün bir gereksinmeyi karşılamak, hem de amacına hizmet etmek işlevini yerine getirdiğini gösterirken Aristoteles, değişimi, öte yandan da nesnenin “doğal olmayan” bir kullanımı olarak görmektedir. “Eşitlik olmadan değişim, ortak bir ölçü ile ölçülebilme olmadan eşitlik olamaz.” diyor, ve devam ediyor. “Bununla birlikte, bu kadar farklı şeylerin, aynı ölçü ile ölçülebilir olmaları gerçekte mümkün değildir.”** Değerin gerçek bir anlayışına yaklaşan Aristoteles, tahlilini sürdürmüyor. Aristoteles, farklı nesnelerin ortak bir töz —insan emeği— içerdiklerini görmedi.** Eski toplumun tarihsel sınırları ile sınırlanmış olan Aristoteles’in önüne çıkan bu engel, yeni tarihsel koşullarda İbni Haldun tarafından aşıldı. İnsan düşünce tarihinde ilk kez İbni Haldun, değerın yaratıcısı olarak eme-

* İbni Haldun, II, 235.

** K. Marx tarafından aktarılmıştır, *Kapital*, I (Gospolitizdat 1950), 86. [Bkz: *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 81.]

*** Marx, *op cit.*, I, 66. [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 82.]

ğin rolü konusunda bir tutum takınmıştı: “Bil ki: insanın kul-landığı ve mülk niteliğinde elde ettiği her şey, ... [içiçe geçmiş olan] emeğin değerinin bir eşdeğeridir. Bu [mülk], içiçe katılan emek kendi başına kazanılmış şeyin amacı olmadığına göre, kazanılmış şeyin bir nesnesi olarak kendini ortaya koyar. Bazı zanaatlar, öteki [zanaatlar] içinde ifade olunur: böylece bir dülgerin işi kerestecinin işine, dokuma işi eğirme işine bağlıdır, ve [böylece], bu her iki [zanaat] daha çok emek ister ve değeri [o ölçüde de] daha yüksektir. ... Böylece açıktır ki, insanın ürettiği ve bir kâr çıkardığı her şey, ya da büyük bir kısmı, insan emeğinin değerine [eşdeğerdir].”*

İbni Haldun’un tahlil ettiği toplumun, bir dizi küçük üreticinin meta üretimine dayanan bir toplumun, ekonomik özü böyledir. Böyle bir toplumun varlığının temel koşulu, emek araçlarının ve ürünlerinin, üreticilerin özel mülkiyetidir. İbni Haldun’un devlet ve otorite konusundaki bütün öğretisi, bu durumun kusursuz açıklıktaki bir anlayışının temeline dayanan ekonomik ve siyasal bir programından oluşmaktadır. Otoritenin varlığının amacı ve bütün işlevleri İbni Haldun tarafından, eninde sonunda bir şeye, özel mülkiyetin savunulmasına indirgenmiştir: “Bunlar [halk] birleştiklerinde, zorunluluk, onları birbirleriyle ekonomik ilişkiler içine ve bu araçla gereksinmelerin karşılanmasına yolaçar. Ve herkes kendi elini gereksinme duyduğu şeyi elde etmek için uzatır. ... Ve bir başkası ... onu yapacağı insan gücüne ... göre bunu yapmaktan alıkoyar. ... Bu nedenden ötürü, insanın varlığı, bir insanı bir ötekine karşı koruyan bir yönetici olmadan olanaksızdır.”** Ve bir başka yerde: “İnsan yaratılışındaki kötü nitelikler arasında [bir] şiddet ve karşılıklı düşmanlık [eğilimini] de içermek zorundadır. Ve kardeşinin mülküne gözünü diken bir kimse, mülkün sahibi onu, bunu yapmaktan alıkoyamadığı sürece, aynı zamanda da mülkü kapmak için ellerini uzatmış olmaktadır.”***

Teorisinin temel ilkeleriyle bağıntılı olarak İbni Haldun, bir devlet politikasından başlıca istemlerinin programını şöyle özetlemektedir: (1) yetkililer hükümleri altında bulunan kişi-

* İbni Haldun, *op. cit.*, II, 275-6.

** *Ibid.*, I, 336.

*** *Ibid.*, 233.

leri ve mülkü suistimal etmeye son vermeli; hükmü altındaki kişilerin ve mülkün korunması; (2) vergi verebileceklerden ılımlı vergi alınması; ticaretin vergi dışı bırakılması; (3) ticarete ve üretimde devlet tekelciliğinin kaldırılması ve ticarete ve üretime tam bir serbestlik tanınması; (4) büyük beylerin ellerinde olağanüstü bir siyasal güç sağlanmasına yolaçacak olan geniş toprak yoğunlaşmasının yasaklanması, ve yerel egemenlerin ayrıcalığının kaldırılması ve ülkenin parçalara bölünmesinin önlenmesi; (5) köleliğin kaldırılması; (6) komşulara karşı barışçı bir politika izlenmesi.* İbni Haldun öğretisinin temel konuları böyledir.

İbni Haldun'un tarihsel-felsefî öğretisinin materyalist niteliği, ve onun siyasal programının insancılığı, bunların yazarının sınıf konumu sorununa yanıt aramayı özellikle ilginç kılmaktadır. 14. yüzyıl Mağrip'indeki tarihsel durumun bir tahlini yapmadan bu olanaksızdır.

Bu yüzyılda Mağrip tarihindeki en önemli görüngü, kıyı kentlerinin hızlı gelişmesi ve buna uygun olarak da siyasal etkinliklerinin artmasıdır. Kentlerde, dokuma, deri, sütçülük, un değirmenciliği, ve seramik üretiminde ve bazı öteki zanaatlar da hızlı bir büyüme vardı. Mağrip'ten ihraç edilen malların listesi gösteriyor ki, el zanaatları manüfaktürünün artan üretiminin ancak küçük bir bölümü ihracata ayrılıyordu; büyük bir kitlesi Kuzey Afrika pazarlarına giriyordu.** Kent zanaatçılığının büyümesi, Mağrip'te ticarî ilişkilerin hızlı gelişmesini, egemen feodal ekonominin pazarlama yeteneğinin büyümesini yansıtıyordu.

Mağrip'te bir ticarî ekonominin hızlı gelişmesinin asıl nedeni, 13. ve 14. yüzyılda tarımsal ürünlerin pazarlanmasında geniş olanaklar açan Akdeniz ülkelerindeki iktisadî kabarması idi. 13. ve 14. yüzyılların sınırları, Engels tarafından, "feodal ortaçağın alacakaranlık dönemi, çağdaş kapitalist çağın şafağı*** olarak nitelendirilmişti. Bu niteleme, feodal toplumun rahminde yeni bir ekonomik temelin biçimlenmeye başladığı Akdeniz bölgesini, ve her şeyden çok da İtalya'yı amaçlıyor-

* Bu program esas olarak devletin mali ve ticarî politikasını ele alan bölümlerde açıklanmıştır. İbni Haldun, *op. cit.*, II, 79-106, 257-62.

** Mas-Latrie, *Relations et commerce de l'Afrique septentrionale avec les nations chrétiennes au Moyen Age* (Paris 1886), 374-8.

*** K. Marx and F. Engels, *Soçineniya* [Yapıtları], xvi, 327.

du.* 14. yüzyılda İtalya'nın bazı ticarî-sınai merkezlerinde görülmeye başlayan kapitalist yapı, yeni bir güç haline geldi ve yalnızca İtalya'da değil, pek çok öteki Akdeniz ülkelerinde de toplumsal yaşam üzerinde önemli etkilerde bulundu. Bu etkinin temeli, "yabancı uluslarla ilişkilerin"*** tarihsel önkoşulu olan İtalya'da imal edilen ürünlerin anı büyümesi üzerine oturdu. 14. yüzyılda İtalya kentlerinin denizaşırı ticareti, 13. yüzyılın rakamlarının çok ötesine geçerek, oldukça heybetli bir dinamizm dönemine ulaştı. İtalyan kentleri ile birlikte, Katolonya ve Provens'in sahil kentleri, Akdeniz'de geniş bir ticaret yaratan ve buralarda üretimin çok büyük bir biçimde yükselmesini olanaklı kılan ve İtalya'da kapitalist üretimin ortaya çıkmasını sağlayan temelleri koyan geniş bir pazar İstanbul, İskenderiye ve öteki kentlerle gerçekleştiriliyordu. 14. yüzyılda Akdeniz pazarı, daha o zamandan birincil birikim döneminin uluslararası pazarı olarak adlandırılabilir.

Mağrip ülkeleri ve özellikle de İfrıkya, en büyük sahil kentleri olan Tunus ve Bougi ile Akdeniz pazar ağı içine girmişti. 13. yüzyılın sonuna doğru 10. yüzyıldan 13. yüzyıla dek süren dağınık ticarî işlemler, İtalya'nın hemen hemen bütün büyük ticarî merkezleri, Katolonya ve Provens ile, uzun vadeli anlaşmalara dayanan düzenli bir ticarete dönüştü. Avrupa ile Kuzey Afrika arasındaki ticarî yapıda, Mağrip'in toplumsal yaşamını önemli ölçüde etkileyen pek çok değişiklikler oldu. Bu etkide, İtalya'nın, her şeyden çok da Floransa'nın yün dokuma sanayiindeki kapitalist üretimin doğmasıyla yakın bağlantısı vardı.

14. yüzyılda, Florentina'nın yün dokuma sanayii görülmedik bir doruğa ulaşmıştı. Yıllık üretim, öteki büyük yün dokuma merkezlerinin üretiminin yirmi-otuz katı idi ve Fransa'nın bütün sanayi merkezlerinin yıllık üretiminden daha yüksekti.*** İtalya'da çok büyük bir hammadde talebi doğdu. İtalyan konyunlarının yünü, çok düşük kalitede olması nedeniyle, sanayide hemen hemen hiç kullanılmıyordu, temel hammadde gereksinmesi yabancı yünlerle karşılanıyordu.**** Yün ithalatı, İtal-

* Marx, *Kapital*, I, 721. [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 754, not.]

** Marx and Engels, *Soçineniya*, III, 54-5.

*** V. V. Stoklitskaya-Tereşkovıç, *K voprosu o rannem kapitalizme vo Florentsii XIV v.* (Srednye veka, 5) (Moskova 1954), 342.

**** A. Doren, *Die Florentier Wollentuchindustrie* (Stuttgart 1901), 10-11.

yan kentlerinin ithalâtının önemli bölümünü oluşturuyordu. Daha iyi kalitede yün talebi, 14. yüzyıl boyunca hızla gelişti. İlk kapitalist sanayiın ana dalı için temel hammaddenin başlıca sağlayıcısı İngiltere ile birlikte, en iyi cinsten yünün, “Garbo”-nun bulunabildiği İfrkiya idi.

“Garbo” yünü sorunu, pazarları, ve Florentina sanayii için önemi, uzman yazınında büyük tartışmalara yolaçtı. Ortaçağ İtalyan tarihlerinde ve iş kayıtlarındaki doğrudan tanıtlara dayanılarak, 13. ve 14. yüzyılda “Garbo” coğrafik teriminin, herhalde, Fas’ı dışıtalayan Mağrip ülkelerini belirlediği genel olarak kabul edilmektedir.* İşte bu anlamda, örneğin, 13. yüzyılda İncil’de “Africa” (yani Roma’nın *Africa Proconsuloris*’i, İfrkiya toprakları) diye adlandırdığı toprağın “*on le dit en vulgal parleure le Garb*” olduğunu söyleyen Brunetto Latini’nin sözlerinde bunu buluyoruz.** “Garbo” teriminin, bütün Kuzey Afrika’ya uygulandığı anlayışından çok, İfrkiya’daki yüne uygulanması ile sınırlandırma gereği çok kez kuşkuyla karşılandı. Ama 1338’de Florentina Arta della Lara’nın bir kararına uygun olarak yalnızca Garbo’dan, İngiltere’den ve Bône’den gelen yün, eğrilme için kabul ediliyor, oysa Fas ve Portekiz yünleri düşük kalite olarak görülüyordu.*** Bu kararla da, açıktır ki, yüksek kalitedeki “Garbo” yününün başlıca sağlayıcısı İfrkiya idi. Bu Pegolotti’nin elkitabı ile de desteklenmektedir, burda Tunus’un özellikle yüksek kalitedeki yünü “boldrone” —yapağısı— kaydedilmektedir.****

14. yüzyılda İfrkiya’nın “Garbo” yünü, ihracatı Tunus’ta ve Bijayak’ta dükkânlar ve depoları bulunan Bardi, Peruzzi, Acciaiuoli Florantana’nın —Avrupa’nın en zengin ticarî şirketlerinin ellerinde idi.***** Yün, Mağrip’ten ihraç edilen en önemli, ama tek ürün değildi. Kuzey Afrika, İtalya’nın, Katolonya’nın ve Provens’in en önemli ham deri sağlayıcısı idi. Yalnızca Naples, bir yılda Mağrip’ten 8.000 post ithal ediyordu.***** Buna ek

* A. Schulte, “Garbo und Florenz”, ZS, lviii (1902), 385-90; R. Davidson, “Garbowolle und Garbotuche”, HV, xii (1904), 386-9; A. Doren, *Italienische Wirtschaftsgeschichte* (Jena 1934), 335-6.

** Brunetto Latini, *Li tresors*, I, 107, 122 (quoted by R. Davidson, *op. cit.*, 389). Aynı yerde, Davidson, Dante’nin Garbo bölgesinden sözedişini aktarmaktadır.

*** A. Doren, *Die Florentiner Wollentuchindustrie*, 63.

**** Mas-Latrie, *op. cit.*, 379.

***** R. Davidson, *Geschichte von Florenz*, iv, Teil 2 (Berlin 1922), 56-8.

***** R. Brunschvig, *La Berbérie orientale sous les Hafsides*, II, (Paris 1947), 262.

olarak, Tunus, Bicayeli (Bougie) ve Bunali (Boune = Bona) işlenmiş deri ihraç ediyordu. Üstelik, İfrıkya'dan yüksek kalitede zeytinyağı yalnızca Avrupa'ya değil, Mısır'a ve Arabistan'a da ihraç ediliyordu.* Pamuk, keten, ipek, şeker ve mum, İtalya ve Fransa'ya ihraç ediliyordu.** Venedik'in tekelinde olan tuz ve yün dokuma sanayiinde gerekli olan şap ihracının önemi büyüktü.*** Siyah Afrika ile Sahra-ötesi ticaret, Mağripli tüccarlara çok büyük bir kazanç sağlıyordu.**** Kuzey Afrika'nın ihracat akışı, daha 13. yüzyılın sonlarında Flandırlara ulaşacak düzeydeydi. O dönemin gümrük kayıtlarının birinde "Brugge ve Flandır"a ithal edilen malların listelerinde Fas'tan deri, koyun postu, mum ve şeker, Sijilmasak'tan hurma ve şap, Tunus ve Bijayak'tan deri, koyun postu, mum ve şap yer almaktadır.***** Ama Mağrip'ten ithal edilen malların başında —özellikle de yün— İtalyan kentleri geliyordu.

Tarımsal hammaddelerin büyük bir ihraççısı olan Mağrip, aynı zamanda da, birçok Avrupa mallarının önemli bir alıcısı idi. Dokuma, madeni eşya, silah ve lüks maddeler yanında, İfrıkya'nın kendi sanayi üretimi için demir, bakır, kurşun, kereste, boya, vernik ve kötü hasat yıllarında tahıl gibi hammadde ve yarı-mamul madde ithal etmesi ilginçtir.***** 14. yüzyılda Mağrip'in çeşitli kesimleri, Akdeniz ticaretinde ve Akdeniz pazarları çevresinde biçimlenen emeğin bölünümünde önemli bir yer tutuyordu.

Tarımsal ürünlerin dışarda yoğun bir biçimde pazarlanması olanağı, Mağripli köylülerin, bu feodal ülkenin, birdenbire, gelişmiş uluslararası ticarete çekilmesiyle aynı zamanda ortaya çıkan "artı-emeğe karşı sınırsız bir açlık" duyan feodal beyler tarafından sömürülmesinin büyümesini teşvik etti.***** Köylülerin sömürülmesinin önde gelen biçimi *riba'ah* ve *khimasahın* ağır biçimiyle *métayage* idi: ürünün dörtte ya da beşte-

* *Ibid.*, 262.

** Mas-Latrie, *op. cit.*, 374-82.

*** R. Brunschvig, *op. cit.*, II, 26.

**** E. W. Bovill, *Caravans of the Old Sahara* [Eski Sahra Kervanları], (London 1933).

***** Mas-Latrie, *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Age* (Paris 1886), 99.

***** Mas-Latrie, *Relations*, 364-71.

***** Marx, *Kapital*, I, 241. [*Kapital*, Birinci Cilt, s. 259.]

biri. Tell bölgelerinde, 14. yüzyılda, kirayla çoban tutma özel anlaşmasına büyük bir değişiklik getirildi, bu anlaşma koşulları, ücretli insanları *de facto** serflere dönüştürüyordu.** Mağrip'in feodal toplumundaki çeşitli toplumsal grupların ve özellikle de İfrıkya'nın feodal sınıfının farklı tabakalarının koşullarında ağır değişimler oldu.

İfrıkya'nın feodal sınıfı arasında başta gelen yeri, kan soyluluğu, yani ittifak içinde birleşen ve ellerinde güçlü kabile askerî birlikleri ve geniş topraklar bulunduran Almokad şeyhleri tutuyordu.*** Soylular, gene kendi aralarından çıkmış olan Hafsidler (1228-1574) döneminde bile devlet işlerini yürütmeye devam ettiler.**** Aynı zamanda, 13. yüzyıldan itibaren, her zaman kentlerde yaşayan ve çeşitli yönetim ve askeri konumları ellerinde tutan feodal sınıfın bir başka kesimi de güç kazanmaya başladı. Bu kesimin çok az toprağı vardı ve kabileler arasında etkinliğı yoktu. Büyük bir denizaşırı ticaretin gelişmesi ve 13. ve 14. yüzyıllarda *ikta*'nın büyük bölümünün kayıtsız şartsız toprak sahipliğine dönüşmesiyle birlikte, soyluların bu grubunun ekonomik durumu önemli ölçüde güçlendi. Bunlar için yün ticareti özel bir önem taşıyordu. İfrıkya uluslararası ticarete çekildikçe bu soyluluk, ticarî ve sınaî şirketlerinin üst tabakasıyla giderek artan bir biçimde kaynaştı ve kent kodamanlarının önde gelen grubunu oluşturdular.***** Soyluların bu grubunu "patrisyen"ler olarak adlandırmak bize daha uygun geliyor.

13. yüzyıldan itibaren, İfrıkya'nın sahil bölgelerinde ve Orta Mağrip'te, kentlerde, siyasal özerkliğin genişlediğı, belediye organlarının güçlerinin arttığı görülüyor. Ortaçağdaki Doğunun kentlerinde belediye yönetimlerinin yokluğu konusundaki yaygın anlayış tümüyle yanlıştır. Bu görüş, hükümdarların rolünün abartılmasının bir sonucudur. En despotça yönetilen ortaçağdaki Doğu devletleriyle ilişkin olarak bile, Marx şunları yazmaktadır: "Doğu despotluğu, belediye yönetimine,

* Filten. —ç.

** Brunshvig, *op. cit.*, II, 197-201.

*** *Ibid.*, 436.

**** İbni Haldun, *op. cit.*, II, 1.

***** Soyluluğun bu grubu ile ilgili olarak bkz: R. Brunshvig, *op. cit.*, II, 167-8. Brunshvig'in ileri gelenlerin orta ve büyük burjuvaziye dönüştüğü yolundaki iddiası doğru değildir; bunların konumu feodal ve toprak mülkiyetine dayanıyordu.

ancak kendisinin doğrudan çıkarlarıyla çatıştığı zaman doku-
nuyordu, ama kendi işini bir başına kendisi yaparken ve onu
normal hükümetin sırtına yük olmaktan uzak tuttuğu zaman,
bu kurumların varlığına büyük bir istekle izin verir.”*

Mağrip'in büyük kentlerinin belediye organları şöyle böy-
le bağımsız konumlarına, kent halkının ekonomik çıkarlarını
ve siyasal ayrıcalıklarını savunmak yolunda feodal despotluğa
karşı yüzyıllar süren inatçı mücadelelerinin sonucu olarak
sultanların pek de iyi niyetinin yardımıyla ulaşmamıştır. Böy-
lece Tunus 10. ve 15. yüzyılda, “İfrikya'nın yöneticilerine kar-
şı sık sık isyanları” ile üne ulaştı.**

13. ve 14. yüzyılda İfrikya'da değişen siyasal durum, bu
sırada büyük kentlerin feodal ayrılıkçılığa ve feodal anarşiye
karşı mücadelelerinde,*** “düzensizlik içinde düzenin temsilci-
leri”**** olan yöneticilere gerçek bir destek sağladıklarından
ötürü, sultanların yetkilerinin belediye yönetimlerinin geliş-
mesi doğrultusunda doğrudan çıkarlarına uymasına yolaçtı.
Bu dönemde, güçlü ticari ve sınaî şirketler büyüdü, ve başların-
da önemli ölçüde yetkisi bulunan seçimle gelen “aminlerin
amini” (“amin al-amanâ”) bulunan meslek birlikleri ve lon-
calar ortaya çıktı.***** Ama asıl önemli olan, kent şirketlerinin
kendi silahlı güçlerini, kendi bağımsız komutanlıkları altında
ve kendi bayrakları olan belediye meclis birliklerini yaratmış
olmaları idi.***** Mağrip'in bazı kentlerinde feodal hükümdar-
lar, çoğu kez, salt göstermelik nitelikte idi.*****

Sahil kentlerinde belediye organlarının iktidarlarının güç-
lenmesi, ticari-sınaî kent nüfusunun geniş tabakalarına daya-

* Marx and Engels. *Soçineniya*, x, 722.

** Bakri, *Description de l'Afrique septentrionale par al-Békri*. Texte nouvelle
[sic], éd. M.—G. de Slane, (Alger 1911), 39.

*** Marx and Engels, *Soçineniya*, xvi, pt. I, 495.

**** [Yazar, burada, açıkça “anarşi” terimini, anarşistlerin savundukları dev-
letsiz toplum anlamında değil de günlük anlamdaki “düzensizlik” olarak kul-
lanmaktadır. Siyasal terminolojide “feodal anarşi” ifadesi terimlerdeki bir çe-
lişkidir, anarşistler, feodalizm de dahil her türden baskıcı hükümet biçimleri-
ne karşı çıkarlar. —J. W. Weryho.]

***** Brunschvig, *op cit.*, II, 203. [Rus yazar (ya da yayıncı) yanlış bir biçim-
de bu terimi *ayn-amin al-umana* terimi olarak çevirmektedir. —J. W. Weryho.]
***** Brunschvig, *ibid.*

***** Örneğin ticari ve sınaî korporasyonların liderleri tarafından yönetilen
14. yüzyıldan 15. yüzyıla kadarki Cezayir'de (al-Jazirah [yani al-Jaza'ir]) du-
rum böyle idi; kentnin baş yöneticileri Arap Tha'alibah kabilesinin şeyhleri ger-
çekte belediye konseyinin hizmetindeki *condottieri* idiler. 14. yüzyılın sonuna
doğru ve 15. yüzyılda Cezayir bir istisna değildi. Ch. Julien, *op. cit.*, 511-15.

nan ve elinin altında önemli miktarda para ve hatırı sayılır bir silahlı güce dayanan patrisiyenlerin büyüyen siyasal etkinliğini göze çarpar bir biçimde yansıtıyordu.

Mağrip kentlerinin potansiyelleri arasında gözle görülür bir rol "Endülüslüler" tarafından, yani Reconquista'dan kaçan İspanya'nın Faslı halkı tarafından oynanıyordu. İspanya-Fas uygarlığının, o dönemin en önde gelen uygarlığının vârisleri Endülüslüler yerel halk üzerinde uzun süre kültürel ve mesleki üstünlüklerini korudular. Bunun sonucu olarak kısa zamanda sanai ve ticari şirketlerin başına geçtiler ve Mağrip toplumuna en bilimsel ve yazınsal kadrolarını sundular. İbni Haldun, itibarlı bir Endülüslü aileden geliyordu. Endülüslü soyluluğun kabilelerle bir bağlantıları yoktu ve büyük topraklara sahip değildiler. Başarıları, devlet hizmeti ve ticari gelirlerden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Endülüslüler, güçlü bir merkezileşmiş otoritenin ve ticaretin gelişmesinin destekleyicisi ve devlet işlerinde tam bir denetim kurmaya çalışan otokratik Almokad şeyhlerinin karşıtı idiler. Endülüslüler, Mağrip patrisiyenlerinin önderleri ve manevi çekirdeği, askeri-kabilesele seçkinleri geri plana itmeye çalışan yeni soyluluğun en belirgin temsilcileri idiler. 13. ve 14. yüzyıllarda Endülüslülerle Almokad şeyhleri arasında devlet yönetimindeki etkinlik mücadelesi, İfrıkya tarihini bir kırmızı çizgi gibi baştanbaca keser.* Bu mücadele ile bağlantılı olarak İfrıkya ve Orta Mağrip'in sahil kentlerinin, başlıca rolü patrisiyenlerin oynadığı belediye organlarının güçlerinin artmasıyla, siyasal önemlerinin büyümesidir.

14. yüzyılın Mağrip toplumunun koşullarında patrisiyenler egemen sınıfın en ileri grubu olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik ve yönetsel politika alanlarında patrisiyenlerin başta gelen istemleri, feodal ve küçük ticaret ekonomisinin sınırları içerisinde ticaretin gelişmesi için en büyük olanakları sağlamak yolunda önlemler alınmasına indirgenebilir. Tam da bu istemler patrisiyenlerin siyasal düşüncelerini belirler. Ne var ki, İbni Haldun'un teorisinin ve programının yalnızca patrisiyenlerin dar kâr çıkarları ile koşullandığını düşünmek çok büyük bir basitleştirme olur. O dönemin Mağrip'indeki şiddetli

* İfrıkya tarihinde "Endülüslüler" in rolü konusunda bkz: Brunschvig, *op. cit.*, ii, 155.

toplumsal mücadelenin koşullarında patrisiyenlerin izlemiş oldukları siyasal yol, ülkenin ileriye doğru gelişmesi ve kent ve kır halkının önemli kitlelerinin çıkarları doğrultusundaki hareketle çakışıyordu. Patrisiyenlerin istemlerini savunurken İbni Haldun, ilericiliğin bir mücadelecisi, ülke halkının geniş kitlelerinin çıkarlarının bir savunucusu olarak görülüyor. Onun teorisinin insancıl ve demokratik öğeleri bunun ışığı altında açıklanabilir.

İbni Haldun, Mağrip'in feodal toplumu içerisinde toplumsal mücadeledeki kızışma döneminde yaşadı. Egemen feodal sınıf, ülkenin, ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmesi için, olası iki yönelme "programlarında" yansıyan iki hasım gruba bölünmüştü. Egemen grup, askerî-kabile soyluluğu, ülkenin çeşitli bölgelerinde geniş toprak mülkiyetini elinde bulunduruyor, kabilelerle ataerkil feodal ilişkilerle bağlantılı olarak askerî gücüne dayanıyordu. Ekonomik "program", yalnızca sürekli olarak artan gereksinmelerini karşılamak için değil, aynı zamanda da kabileler arasındaki ataerkil ilişkilerle sömürüleri büyük ölçüde gevşemiş olan akraba kabile halkı kitesinin yandaşlığını kazanmak amacıyla tarım ve kent halkının hemen hemen açık bir soygunculuğa varan acımasız bir sömürüden oluşuyordu. Toplumsal "program", bu ülkenin tarım ve kent halkının karşısına, bu grubun belkemiğini oluşturan göçebe kabilelerin konması idi. Siyasal "program", toplumun "düşük" tabakaları karşısında bağımlı sultanın zorbaca iktidarını da koruyan feodal ayrılıkçılıktan oluşuyordu. Kültürel "program", yığınlar arasında aşırı dinsel farklılık havasını körükleyerek, böylece bütün "muhalif" ve "serbest düşüncenin" belirtilerini ortadan kaldırmak ve baskı altında tutarak islâm din adamları takımının en gerici kesimini desteklemekten oluşuyordu.

Bu politikanın yürütülmesinin sonucu, ülkenin yıkımında halk yığınlarının görülmedik ölçüdeki yoksullaşmasında, sonraları sömürge egemenliğiyle daha da ağırlaşacak olan toplumsal-ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın düşüşünde ve durğunluğunda görülebilirdi.

Askerî-kabile soyluluğuna, "yurtsever" grup karşı çıkıyordu ve bu dönemde çıkarları bu grup tarafından ifade edilen geniş bir zanaatçı ve ticaretle uğraşan kitle tarafından destek-

leniyordu. Grubun en önemli program kaynağı, siyasal ve kültürel seçkinlere, Endülüslülere mensup olan İbni Haldun'un kaleminden çıkıyordu.

Keskin ve sistemli bir zekâ ve usta bir gözlem gücü, teorik genellemelere eğilim gösteren etkin bir devlet adamı, ve canlı bir gerçeklik anlayışıyla İbni Haldun, Mağrip'teki bilgisini ve siyasal ve bilimsel faaliyetinin deneyimini en önemli tarihsel-felsefi incelemesine, ortaçağ biliminde eşi görülmedik bir incelemesine yani *İnsanın Toplumsal Yaşamının Niteliği Üzerine* adlı kitaba koymuştur.

MUKADDİME

G İ R İ Ő

TÜM övgüler Tanrıyadır. O ki, yenilmezliği ve baskıcılığı vardır. O ki, mülk-devlet, alabildiğine egemenlik ve ülkeler elindedir. Güzel adlar ve nitelikler onundur. Bilgilidir. Fısıldaşarak anlaşmalar, ya da anlamlı suskunluklarla denmek istenenler, onun bilgisinin dışında kalmaz. Güçlüdür: Göklerde ve yerde hiç bir Şey onu yenik düşüremez. Ve o, ölmez. O ki, başlangıçta bizi yerden [topraktan] alıp canlı yarattı. Bizi yeryüzünde küçük-büyük topluluklar biçiminde yaşattı. Yeryüzünden sağlanan yiyeceklerin yollarını ve paylarımıza düşenleri kolaylaştırdı. Bizi dölyataklarında ve evlerde-yuvalarda barındırdı. Yiyeceğimizi ve günlük aزیđimizi üzerine aldı. Ne var ki, geöen günler ve zamanlar yıpratıyor bizi. Belirli süreler, bizi kendi aralarında alıp veriyor. O süreler ki, süreli kitabı üzerimize göre çizilip biçilerek yazılmış-

tır. Yalnızca o kitabın kalıcılığı ve yitmezliği vardır. O [Tanrı], ölmeyen diridir.

Efendimiz, ulumuz, okur-yazar olmayan, Arap kökenli, Tevrat'ta ve İncil'de yazılmış ve nitelenmiş olan Muhammed'e iyi dilek ve selâm olsun. O ki, daha pazarlar ve cumartesiler birbirini izlemediği, daha Satürn (Zuhâl) gezegeni, Bahk burcu nedir bilinmediği-seçilmediği bir zamanda oluş (kevn = *genése*), onu doğurmak için doğum sancısı çekmişti. Onun doğruluğuna güvercin ve örümcek tanıklık etti.

Onun ailesine ve arkadaşlarına da iyi dilek ve selâm. Onlar ki, peygamberle olan arkadaşlıklarına, ona uymalarına ilişkin uzayıp giden güzel anıları vardır. Ona yardım ederken toplanışları, onun düşmanlarına karşı çıkarken [savşamak için]* dağılışları olmuştur onların.

Tanrının iyiliği üzerine olsun onun. İslâmın "talihi" ke-sintisiz yardımcı olduğu ve inanmazlık, kendi kopuk ipi yüzünden bölünmüş, parçalanmış durumda bulunduğu sürece.. Tanrının selâmı olsun ona.

Bundan sonrasına gelince:

Tarih bilimi, toplumların, toplulukların birbirine aktarageldikleri bilim dallarındandır. Tarih bilimi yolunda bititler hazırlanır, birlikte yola çıkılan topluluklar düzenlenir. Yönetilenler, halktan kişiler, yarar ve zarar umulmayan ve önem verilmeyenler bile tarih öğrenmeye yönelirler. Hükümdarlar, önemli kişiler ise yarışırılar tarih öğrenmekte. [Pek zor olmadığı için] tarih bilenlerle bilmeyenler, tarihte geçenleri [aşağıyukarı] aynı kolaylıkla anlarlar.

Çünkü dıştan bakılınca tarih, eski günlerden ve devletlerden, eski çağlarda geçen olaylardan haber veren bilim olmaktan öteye geçmez. Ağızdan ağıza geçen sözler, öyküler anlatılır. Anlatılanlardan özdeyişler çıkarılıp sergilenir. Toplantı yerlerinde kalabalık belirlediği zaman bunlarla eğlendirilir dinleyenler. Tarih, yaratıkları, doğadaki durumların nasıl değiştiğini, dünya yüzünde devletlerin sınırlarının nasıl genişlediğini, güçlerinin nasıl arttığını, güçlerini yitirip göçme dönemlerinin geldiğini bildiren belirti herkesi uyanmaya çağırıcaya dek yeryüzünü yapılarla nasıl donattıklarını bil-

* Bu kitapta geçen köşeli parantez [] içindeki açıklamaların tümü çevirmen tarafından konmuştur. —Ed.

dirir bize.

Derinliğine inilerek bakıldığındaysa, tutarlı bir bakıştır tarih. Bir incelemedir. Olup-bitenlerin nedenlerini, nasıl başlayıp nasıl geliştiğini inceliğiyle ortaya koymadır. Olayların “nasıl”larını, “niçin”lerini derinlemesine bilmedir. Bundan dolayı, tarih, temel bilimdir. “Hikmet”e’ de bütünüyle girmiştir. Onun için hikmet bilimlerinden sayılsa yeridir ve sayılması doğaldır.

İslâm dünyasındaki tarihçilerin ileri gelenleri, geçmiş günlerin haberlerini dolu dolu alıp topladılar. Yazdıklarının arasına koydular, sakladılar.

Ne var ki asalak ve sorumsuzlar karıştırdılar o haberleri. Yanlışın aldaticılarına kattılar. Bu alanda kimi zaman kurnutulara, sanılara kapıldılar; kimi zaman da bilerek haber uydurdular. Abartılmış söylentilerden yıldızlıları aldılar, etkilerle karıştırıp sürdüler piyasaya. Ve uydurdukça uydurdular. Daha sonra gelenlerin çokları da bunlara uydular haber toplamada. Öncekilerden nasıl işitip aldılarsa, öyle ilettiler bizlere. Olguların ve durumların nedenlerini düşünüp kavramadan. Uydurma haberciliğin sapık yollarını bırakmadılar bu kimseler. Uydurmacılığa karşı koyalım demediler.

İnceleme denen şey azdı bunlarda. Ayıklama, doğruların içinden yanlışları çıkarıp atma yönü pek azdı. Oysa yanlış ve yanlış, haberlerle birarada doğal birer dost gibidir. Başkalarına körü körüne uymaya gelince. Bu da insanlarda doğuştan vardır. Ve çıplak bir gerçektir bu. Bilim dallarına elatmış olan asalaklık da, enine boyuna yaygındır. Bilgisizliğin halk arasındaki otlak alanıysa, tehlikeli, pis havalı ve bunaltıcıdır.

. Bununla birlikte gerçeğin gücüne karşı konulamaz. Yanlışın şeytani, tutarlı görüşün silahıyla vurulup yok edilebilir.

Aktarmaya alışık kişi, incelemeyi yazar, aktarır durur. Tutarlı bakış ise, yöneltildiğinde gerçeği bulup ortaya çıkarır. Bilim de bu gerçeğin evrelerini parlatıp aydınlatır tutarlı görüş için.

İşte böyle..

Tarih yazarları, geçmişten aktarılan haberler alanında kitaplar yazdılar, yazdıklarını çoğalttılar. Dünya üzerindeki

toplumların ve devletlerin geçmişleriyle ilgili bilgileri derleyip kaleme aldılar.

Bunlar içinde ünlülüğün ve herkes katında geçerli bir güvenilirliğin üstünlüğüyle gelip geçenler azdır. Kendilerinden öncekilerin kitaplarındakileri, bu kitapların ardından gelen kendi kitaplarına geçirenler çok değildir. İki elin parmaklarıyla, âmillerin hareketlerinin sayısını geçmez. İbni İshak,² Taberi,³ İbni Kelbî,⁴ Muhammed b. Ömer'il-Vakîdî,⁵ Seyf b. Ömer'il-Esedî,⁶ Mesudî⁷ ve benzeri ünlüler gibi.. O ünlüler ki, birçoklarının arasından seçilip sivrilmişlerdir.

Gerçi Mesudî ve Vakîdî'nin kitaplarında eleştirilen ve kapalı bulunan yanlar yok değil. Ki bunlar, bir gerçeği ortaya koyma çabası gösterilirken hemen bilinir. Belleklerine güvenilenler arasında ünlüdür onların eleştirilecek yanları.

Mesudî ve Vakîdî'nin yaptıkları böyledir. Ancak yine de tüm onları izleyenler, sadece onların haberlerini kabul etmişlerdir. Kitap yazmada da onların yolunu tutmuşlar, onların izlerine uymuşlardır.

Bunların aktarmalarında ve yorumlarında nelerin doğru, nelerin yanlış olduğunu ortaya koymak için yapılacak ayıklamada ölçü, eleştirici ve tutarlı bakışın kendisidir.

Bayındırlık işlerini ele alalım: Yaşama elverişli olması için yeryüzünü geliştirme ve güzelleştirme çabalarının, çeşitli durumlarında birtakım doğallıkları vardır. Haberler de bu doğallıklara dayandırılarak değerlendirilir. Geçmişle ilgili söylenenler ve anlatılanlar, doğallıkların yasalarına yaslandırılır.

İslâm dünyasında tarih yazarlarının çoğunun, işi geniş ve genel tutma eğilimi vardır. Bu yazarlar, İslâmın ilk çağlarında iki devletin, Emevî ve Abbâsî devletlerinin uzanabildiği sınırlar ve ülkelerin tümünü içine alacak biçimde genişlik verdiler tarih konularına. Emevî ve Abbâsî devletlerinin ele geçirdiği ya da bırakıp geçtiği yerlerin, uzaklıkların tümünden söz ettiler.

Böyle geniş kapsamlı tarih yazanlardan kimileri, İslâm-öncesi devletlerin, toplumların tarihlerini de geniş geniş yazdılar. Mesudî ve benzerleri gibi.. Daha sonra gelenler, işi bu ölçüde geniş almayıp konularda daha sınırlı bir yol seçtiler. Çok genel ve çok uzak geçmişteki olayları içine alan geniş

kapsamlı konulara gelince, üzerinde durmayıp geçtiler. Bu yolu seçen yazar, kendi çağının olaylarını yazmakla yetindi. Kendi sınırları ve ülkesi içindeki haberlere yer verdi, yalnızca kendi devletinin, kendi kentinin tarihini yazdı. Nasıl ki, Endülüs ve Emevî devletinin tarihçisi Ebu Hayyan, Kuzey Afrika'yla ve Kayrevan'da hüküm süren devletle ilgili tarih yazan İbnü'r-Refik, bu yolu seçmişti.

Bunlardan sonra da, uydu yazarların dışında, yazar gelmedi tarih alanında. Uydu, eksik yaratılışlı, geri zekâlı, kalın kafalı yazarlar geldi daha sonra. Kendinden önceki, neyi nasıl yazmışsa uydu yazar onu öyle yazdı. Örnek aldığı yazarın yoluna-yöntemine uydu tümüyle.

Uydu yazar, günlerin, zamanların ortaya çıkardığı değişik durumlardan pek haberli olmaz. Zamanların akışı, çağların geçişiyle toplum ve toplulukların durumlarında da değişmeler olacağını unuttur, öyle yapar değerlendirmesini. Böyleseleri, geçmiş devletlerle ilgili haberleri ve ilkçağlarda meydana gelmiş olayların öykülerini, maddelerinden soyutlanmış birer biçim ve kınlarından sıyrılmış birer kılıçmış gibi aktarırlar. Yenisi ve eskisi bilinmeyen karmaşık bilgiler niteliğine sokarlar haberleri. Öyle haberler aktarırlar ki, kökeni, dayanağı bilinmez. Öylesine çeşitli olaylar aktarırlar ki, cinsleri, türleri bulunmaz.

Uydu yazarlar, kitaptan kitaba geçen haberleri olduğu gibi ve ısıtıp ısıtıp koyarlar uydurmalar bütünü olan kitaplarına. Öncekilerden kime uyulmak isteniyorsa ona aynen uyumak için böyle davranırlar. Toplumların kendi koşulları içinde ortaya çıkan yeni durumunu bilmezler. İsteseler bile çözmeye ve doğru yansıtmaya güç yetiremedikleri için suskun kalırlar; eski olayları, değerlendirmesini yaparak açıklayamazlar. Bu tür açıklamalarda onların kitapları bir çeşit dil-sizleşir.

Sonra, yine uydu yazarlar, yanlış ya da doğru aktarmasının koruyuculuğunu yaparak bir devletin haberlerini sıralamaya giriştikleri zaman, devletin kuruluşundaki döneme değinmezler. İlerleme döneminde ilerlemeyi, bayrağının yücelmesini sağlayan nedeni sözkonusu etmezler. Yükseliş nedeni ve yükseliş belirtileri üzerinde durmazlar. Sonuna doğru vardığında neden bir duraklama dönemi başladığını açıkla-

mazlar. Demek ki, bunların kitaplarını okuyan kimse, devletlerin ilk dönemlerindeki durumlarını ve geçirdikleri evreleri bilmekten yoksun olarak kala kalır. Devletlerin birbirlerinin üstüne çullanmalarının ya da birinin gidip öbürünün gelmesinin, aykırılıklarının ve benzerliklerinin neden ileri geldiğini araştırma ve inandırıcı açıklama bulma gereksinmesini gideremez. Ki okurun bu öğrenmeye gereksinme duyduğu şeyleri, tümüyle, olabildiğince sözkonusu edeceğiz *Mukaddime*'de.

Daha başka yazarlar da geldi bu alanda. Bu yazarlar, konuları daraltmakta çok ileri gittiler. O denli ki, hükümdarların adlarına yer vermekle yetindiler. Onların soylarından ve onlarla ilgili haberlerden söz etmediler. Hükümdarların tahtlarında kaldıkları günleri, tozdan harflerle yazacak ölçüde ciddilikten uzak kaldılar. İbni Rüşayk'ın, *Mizan'ül-amel* adlı kitabında yaptığı gibi.. Bu kitabı örnek alanlar da, aynı umursamazlığı gösterdiler. Ki, böylelerinin anlattıklarının geçerli bir yönü yoktur. Böylelerinin ne bir çizgide tutarlı kalacaklarına, ne de başka bir çizgiye geçip o çizginin adamı olacaklarına güvenilebilir. Çünkü bunlar, yararlanılabilecek ne varsa silip süpürmüşlerdir. Tarihçilerce bilinen geçerli yöntemleri, gelenekleri de bozmuşlardır.

Ben ne zaman ki tarih yazarlarının kitaplarını gözden geçirdim, ne zaman ki geçmişin ve bugünün derinliklerine inebildim, işte o zaman, gerçeği derinliklerinden çekip çıkaracak gözdeki dalgınlık ve uykunun uyusukluğunu kaldırıp attım. Ve işte o zaman içimden bir kitap yazmayı geçirdim. Oysa bende bir şey yok. Otlaklarda güzelce otlayan [başkalarından yararlanmaya çalışan] bir arayıcıyım.

Kısacası tarih alanında bir kitap yazdım.

Yazdığım bu kitapla, çeşitli toplumların durumlarını örten perdeyi kaldırdım.

Kitapta haberleri bölümlere ayırdım ve bölüm bölüm yorum yaptım. Devletlerin kuruluşlarından başlayarak olayları anlattım. Bayındırlık işlerinin, yeryüzünü geliştirme ve güzelleştirme yolundaki çabaların nedenlerini, niçinlerini anlatarak yazmaya koyuldum. Yüzyıllar içinde Batı Afrika'yı bayındır duruma getirenlerle ilgili haberler üstüne yaptım açıklama ve yorumlarımı. O toplumlarla ilgili haberler

üstüne ki, Batı Afrika'nın bölgelerinden nice yöreleri, kentleri doldurmuşlardı. Bunlarla ve bunların kurdukları büyük-küçük devletlerle ilgili haberler üstüne. Ve bunların geçen hükümdarlarıyla, hükümdarların yardımcısıyla ilgili haberler üstüne.. Sözümlü ettiğim toplumlar Araplar ve Berberler'dir. Çünkü Batı Afrika'da yaşadıkları yerler bilinen toplumlar bunlardır. Batı Afrika yöreleri, yüzyıllar boyu yerleşme yerleri olmuştur bu toplumların. O denli ki, Batı Afrika yörelerinde yaşamış başka toplum düşünülmez bile. Arap ve Berberler'den başka o yörelerde insan toplumlarının yaşamış olduğunu ora halkı pek bilmez.

Kitabımın tüm bölümlerinde ve ayrıntılarında "ayıklama" yöntemini uyguladım, yanlış ya da gereksiz olanları çıkardım. Bilginlerin ve seçkinlerin anlayacakları bir düzeye yaklaştırdım konuları. Kitabı düzenleme ve bölümlere ayırmada da alışılmadık bir yöntem seçtim. Bölümlere, ayrıntılara yer verirken şaşılacak bir çığır açıp izledim. Yeni bir çığır, değişik bir üslup. Bu çığır ve üslup içinde bayındırlık işleri ve uygarlığın çeşitli durumlarıyla ilgili, insan toplumlarının tutuldukları esaslı hastalıklarla ilgili açıklamalarda bulundum. Yaptığım açıklamalar, olup bitenlerin nedenlerini, niçinlerini, bulup çıkarmada sana çok yararlı olacaktır. Hükümdarların, hükümdarlığa giden kapılardan girmeyi nasıl başardıklarını öğretecektir sana o açıklamalar. Sen bunları öğrenince de uyduluktan çekeceksin elini. Ve senden önceki durumları, geçmiş zamanları, geçmiş toplumları bilecek ve senin çağından sonra geleceklere bile akıl erdireceksin.

Bu yapıtı bir ÖNSÖZ ("Mukaddime") ile 3 Kitap olacak biçimde düzenledim.

ÖNSÖZ, tarih biliminin önemi-üstünlüğü, bu bilimin yöntemlerinin incelenmesi, tarihçilerin nerelerde yanlışlara düştüklerinin gözden geçirilmesi ile ilgilidir.

BİRİNCİ KİTAP, toplumsal yaşam ve uygarlığa ilişkindir.⁸ Ayrıca bu yaşam ve uygarlığın özünden olup beliren devlet, egemenlik, kazanç, geçim yolları, sanatlar-zanaatlar, bilimler ve bunların altında yatan şeyler, nedenler bu ana bölümde anlatılacaktır.

İKİNCİ KİTAP, Arap tarihine ilişkindir. Arap topluluklarının ve devletlerinin, başlangıcından çağımıza değin "ha-

berler"ini içerir. Bu arada, anlatılacak Arap topluluklarının ve devletlerinin çağdaşları olan Nabatlar, Süryanlar, Farslar, İsrailoğulları, Kiptiler [eski Mısırlılar], Yunan, Rum, Türk ve Avrupalılar gibi kimi ünlü toplumların ve devletlerin de bu bölümde sözleri edilecektir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP, zanaatçı kabileler topluluğu gibi Berberler ve bunların hizmetlileri, yardımcıları ile ilgilidir. Bunların başlangıçları ve çeşitli kuşakları, sonra özellikle Batı ülkesinde [Batı Afrika'da] kurdukları devletleri, egemenlikleri anlatılacak.

Sonra Doğuya bir yolculuğum oldu. O çevrenin ışıklarıyla aydınlanmak, varılacak, görülecek yerlere giderek farz ve sünnet ödevini yerine getirmek, Doğu kaynaklarında, belgelerinde ve kitaplarında yer alan haber ve bilgileri edinmek için yaptım yolculuğu. Gerekli gözlemi yapmak için.

Gezimde, o yörede Arap olmayan toplumların hükümdarlarıyla ilgili, Türk devletleri ve Türklerin oralarda elde ettikleri ülkelerle ilgili bilgilerden eksikleri tamamladım. Öğrendiklerimi hemen o konuda daha önce almış olduğum notlara ekledim, ve bu toplumlarla aynı çağda yaşayan, çevredeki toplumlar ve büyük-küçük yörelerin hükümdarlarıyla ilgili yazdığım bölümlere geçirdim. Yazarken özlü ve özet yazma yolunu seçtim. Güç anlaşılabilirlikten uzaklaşıp, amacı kolay anlatma yolundan gittim. Neden ve niçinlerin genel kapısından girip ayrıntılı haberlere geçtim. Böylece kitabım, çeşitli toplumların başlangıcından bu yana olan durumlarıyla ilgili haberleri, tarihleri olabildiğince içine aldı. Yorucu ve güç koşullar içinde sağlanabilen yararlı bilgileri de toplayıp yüklenmiş oldu. Ve kitap, devletler içinde yaşanan olayların temel neden ve niçinlerini anlattı. Bununla da kalmadı, temel bilginin koruyucusu, tarihin bilgi dağarcığı oldu.

Kitap, yerleşik ve göçebe Arap, Berber ve bunların çağdaşları olan hatırı sayılır toplum ve devletlerle ilgili bilgileri içine aldığı, ders alınacak, üzerinde durulacak konulardan sözettiği, çeşitli durumların başlangıçlarında ve sonuçlarında neler olduğunu açıkladığı için kitaba "Arap, Acem, Berber ve büyük hükümdarlıklar sahibi olan çağdaşlarının tarihlerinde sözkonusu edilecek dersler kitabı, başlangıç ve sonuçlar divanı" adını verdim.⁹

Toplum ve devletlerin kökenleriyle, aynı çağda yaşamış eski toplumların durumlarıyla, çok eski çağlar ve toplumlardaki yönetim ve değişikliklerin temel nedenleriyle ve yüzünü bayındır, yaşanır duruma getirmek için ortaya çıkan devlet, millet, kent ve göçebe yaşamı, yükseliş-alçalış, çokluk-azlık, bilim, sanat, kâr-zarar, birbirini izleyen ve yayılan değişik durumlar, değişimler, göçebelik ve yerleşiklikteki dalgalanmalar, beklenmeyen ve beklenen olaylar gibi ne varsa hepsiyle ilgili bilgileri eksiksiz yazmaya çalıştım, anlattıklarımın neden doğru olduklarını, haberlerin dayalı bulunduğu nedenleri açıkladım.

Şaşkınlık veren bilgilere, uzak olmadığı halde üzerinde perde bulunduğu için görülemeyen nedenlere, niçinlere yer verdiğim için yazdığım bu kitap, gerçekten az bulunur değer de bir kitap oldu.

Bunlardan sonra belirteyim ki, çağlar boyu gelip geçmiş bilginler arasında eksikleri olan bir kişi olduğumu bilmiyor değilim. Böylesine önemli bir alanda atoyatmakta çok güçlü olmadığımı üzerime ahyorum. Başarılı ellerden, geniş bilgileri olanlardan dileğim odur ki, kitabımı, eksikleri hoşgörerek değil de eleştirici bir gözle incelesinler. Buldukları eksikleri düzelsinler ve böyle eksiklerin olabileceğini düşünerek başışlasınlar beni. Bilgi sermayesi, bilginlerin ortak mahdır. Suçu ve eksiği boyuna almak da kınanmaktan kurtarır kişiyi. Dostlardan güzellikler umulur.

Tanrının iyilikçiliğinden iş ve girişimlerimizi gösterişten uzak kılmasını dilerim. O yeter bana. Ne güzel savunucudur o.

Bu alanda gerekli gücü iyice kazandıktan, görmek isteyenler için bu bilim dahnının kandilliğini temizleyip kandilini yaktıktan-ışıklandırdıktan, bilim dalları arasındaki yerini, yolunu ve yöntemlerini açıkça ortaya koyduktan, bilimler alanındaki kemerini gevşetip sınırlarını genişlettikten, çevresini de dikenli bir duvarla çevirdikten sonra; yazdığım kitabın bir nüshasını, çalışkan önder, fatih ve girişimci hükümdar efendimizin kitaplığına armağan ettim.¹⁹ Nazarlıkları-nişanları çıkarıp attığı, bıraktığı kavukların kirinden kurtulduğu günden beri, ibadet ve gönül tokluğu süsüyle süslenir olan, övülecek nitelik ve davranışların temizliğiyle be-

zenen, güzel tutum ve yaşayışın örneklerini veren, genç kızların gerdanlarındaki gerdanlıklardan daha güzel, daha değerlisini böylece kendinde bulunduran hükümdarın.. Güçlü ve her an biraz daha artan azim, her şeyi alteden ve elverişli kılan çalışkanlık ve yeni-eski ululukla; temelleri sağlam hükümdarlığının zülûflerini elde edebilen hükümdarın.. Yücelikler ve ululuklar dolu bir iyilikçi, çeşitli ve yararlı bilimlerin toplayıcısı olan, dağınık bilgileri biraraya getirip düzenleyen, keskin eleştirici, sağlıklı düşünce ve görüş yapısıyla tanrısal olağanüstülükler göstererek, insanoğlundaki kavrayış üstünlüklerinin nereden nerelere varabileceğini ortaya koyan, görüş ve inançları aydınlık, açık yol göstericilikleriyle Tanrı ışığı, girdiği yerleri tatlandıran bir Tanrı nime-ti, gözlem yerlerinde sıkıntılı günleri kollayan ve yardıma ulaşan Tanrı lütfu, bozuk zamanı düzelterek, yeni-eski durumlara doğrultu verecek, tehlikeleri önleyecek, zamana gençlik parlaklığını kazandıracak ölçüde birçok kapıyı açacak anahtarları bulunan Tanrı rahmeti, inanmayanın inanzmazlığı ve kuşkucunun kuşkularıyla çürütülemeyecek ölçüde sağlam bir Tanrı kanıtı, yani: Müminlerin Emiri Ebu Faris Abdulaziz'in kitaplığına armağan ettim. Ebu Faris Abdulaziz, ulu, ünlü ve şehit hükümdar Ebu Salim İbrahim'in, o da büyük, ulu hükümdar Müminlerin Emiri Ebü'l Hasen'in oğludur. Bunlar Merinoğulları'ndan ün yapmış ululardındırlar. Bunlar ki dinde yenilikler getirdiler. Doğru yolu bulmak isteyenlere yol gösterdiler. Başkaldıran bozguncuların izlerini yokettiler.¹¹ Tanrı, toplum üzerindeki koruyuculuklarını eksiltmesin. İslâm davasına olan yardımını, amacına ulaştırın.

Gönderdim, kitabın sözünü ettiğim nüshasını. Fas kentinde bulunan Kureviyyin Camii'ndeki öğrencilere vakfedilmiş kitaplığa gönderdim. Fas, hükümdarın ülkesinin başkenti, hükümdarlığının tahtının bulunduğu kenttir. Doğru yol karargâhını, bilgi ve bereketlerin yeşilliklerini, tanrısal gizlerin uzayıp giden alanını ve geniş havuzunu içine alan bir kenttir.

Ebu Faris Abdulaziz'in onurlu hükümdarlığı, inşallah anlatılması gerekmeyen iyiliğiyle kitabıma gözatarak onur verir de yardımdan bir döşek döşemiş, kitabın kabul görme-

sine giden yolu açmış olur. Ve hükümdarlığın kitabı kabul etmesiyle kitabın kendi alanında özel bir yeri olduğunun kanıtları ve tanıkları daha açık biçimde ortaya çıkmış sayılır.

Hükümdarlığın pazarında yazarların armağanları geçerlidir. O pazarda bulunmak için bilim ve edebiyat kervanları canatar. Düşünce ve akla dayalı bilim ürünleri, hükümdarlığın ışık saçan uzak görüşlülüğünün yardımıyla oluşmuştur.

Tanrı, hükümdarlığın iyiliğine teşekkür etme olanağı versin bize. İyiliğinden doğacak armağanların tadını bolca tattırsın. Hükümdarlığa karşı ödevlerimizi yerine getirmekte de bize yardımcı olsun. Bu alanda yarışan, hükümdarlığın göstereceği büyüklükte parlayanlardan etsin Tanrı bizleri. Yönetimindeki ülke halkına ve hükümranlık alanına giren ülkeye sığınanlara, müslümanlara koruyuculuk ve saygı giysisini giydirdin. Dilekte bulunduğumuz Tanrı eksiklerden uzaktır. İş ve davranışımızı yalnızca hoşnutluğuna yöneltilmiş saymasını dileriz ondan. Yanılgı belirtilerinden ve yanılgıya düşüldüğü kuşkusunu veren durumlardan uzak kılmasını dileriz. O bize yeter. Ne güzel savunucudur o.

Ö N S Ö Z

TARİH BİLİMİNİN ÜSTÜN YARARI, YOLLARININ- YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ, TARİHÇİLERİN DÜŞTÜKLERİ YANLIŞLARA BİR GÖZATILMASI VE YANLIŞLARIN NEDENLERİNDEN BİRAZINA DEĞİNME

BİLESİN Kİ, tarih bilimi, çok yararları ve onurlu bir amacı bulunan önemli bir bilim dalıdır. Çünkü geçmişlerin durumlarını, geçmiş toplumların yaşayışlarındaki, peygamberlerin yaşayışlarındaki, hükümdarların devlet ve politikalarındaki çeşitli durumları öğretir bu bilim dalı bize. Bu bilim dalı öğrenilecek ki, din ve dünya işlerinde geçmişten ders ve örnek almak isteyenler için bu yarar gerçekleşebilsin.

Bu bilim dalı da birçok kaynaklar, çeşitli bilgiler, sahibini gerçeğe ulaştıracak, yanılı ve yanlışlardan uzaklaştıracak sağlam görüş ve tutarlılık ister.

Neden dersiniz: Tarihten verilen haberlerde sadece nakle güvenilir de, temel gelenek ve görenekler, politik kurallar, yeryüzünü bayındır ve yaşanır duruma getirme yolundaki çabaların doğallıkları, insanların toplumsal yaşamlarındaki

çeşitli durumlar gözönünde tutulmazsa, ve görülmeyen görülenle, geçmişteki şimdikiyle karşılaştırılmazsa, tarih konularında ayak kaymasına, şaşırıp doğru yoldan çıkmaya karşı bir güvence sağlanamaz. Tarihçilerin, Kur'an yorumcularının ve "nakilci" imamların, aktardıkları öyküler ve olaylarda yanlışlara düşmeleri, çoğu kez, çürüklüğüne ya da sağlamlığına bakmadan aktarmalarında sadece "nakl"e bel bağlamalarındandır. Aktardıklarının kökenlerine inmemelelerinden, onları yaşanan çağdaki benzerleriyle karşılaştırmalarından, temel felsefe ölçüsüne vurmamalarından, olup bitenlerin ve varlıkların doğal yasalarını bilmemelerinden ve haberleri değerlendirmedeki görüş ve bakışlarını güçlendirmemiş olmalarındandır. Bu yüzden gerçekten ayrılıp boş kuruntu ve yanlışın çölünde yollarını şaşırmışlardır. Özellikle öykülerde yer alan mal ve asker sayısını anlatmaya giriştiklerinde.. Bu tür konular yalana ve akıl-dışı abartmalara çok elverişlidir. Böyle konular geldiğinde işi hemen temel yöntemlere götürmek ve temel kurallara vurarak değerlendirmek gerekir. Mesudi ve başka birçok tarihçilerin, İsrailoğulları ordusundaki asker sayısında yaptıkları abartmalar gibi yanlış ve yanlışya düşülür yoksa..

Bu tarihçilere göre, Musa Peygamber, silah kullanabilecek nitelikte yirmi ya da daha yukarı yaştaki gençlerin orduya girmelerine izin verdikten sonra, Tih çölünde askerlerini saydığında, bunların 600.000 ya da daha çok olduklarını gördü. Bunu aktaran tarihçi, Mısır'ı ve Şam'ı, bu kentlerin o sayıdaki askerleri alacak ve barındıracak büyüklükte olup olmadıklarını düşünmeden, değerlendirmeden aktarmış. Her ülkenin koruma ve savunma görevlerini yerine getirmek için barındıracağı ölçüde askeri olur. Asker sayısı daha çok oldu mu barındıramaz ülke. Bilinen gelenekler ve alışılagen durumlar da bunun böyle olduğunun tanığıdır. Sonra asker sayısı sözü edilen sayıya ulaşan orduların karşılaşmaları ve savaşmaları da zor düşünülebilir. Çünkü o yörenin alanı bu sayıdaki askerlere dar gelir. Üstelik sıra olduklarında bu kadar askerin sırası, gözle görülebilecek uzaklığın iki katı, üç katı ya da daha uzun olacağına göre iki ordu nasıl çarpışabilir ve birinin ötekine üstünlüğü nasıl anlaşılabilir? Uzun sıralardan birinin bir ucunda neler olduğunu,

Öbür ucu bilemez. Günümüzün savaş düzeni de bunun tanığıdır. Geçmiş geleceğe benzer. Suyun suya benzemesinden daha çok..

Fars hükümdarları ve devletleri, birçok yönden İsrailoğulları devletinden çok daha güçlüydü. Buhtunnassır'ın, onları yenmesi, ülkelerini sömürmesi, ülkelerindeki yönetimi ele geçirmesi, ulus ve hükümlerlerinin temeli olan başkentleri Beyti'l-Makdis'i yakıp-yıkması bunun kanıtıdır.¹² Kaldı ki o, Fars devletinin sadece yetkili görevlilerinden biriydi. Anlatıldığına göre Fars devletinin Batı sınırlarının yetkili yöneticisiydi Buhtunnassır.¹³

Arap ve Acem Irak'ını, Horasan'ı, Maveraünnehir ve Babü'l-Ebvab'ı¹⁴ da içine alan Fars devletinin sınırları, İsrailoğulları'na ait devletin sınırlarından çok daha genişti. Böyleyken Fars devletinin ordusundaki asker sayısı, hiç bir zaman 600.000'i ya da buna yakın sayıyı bulmamıştır. Seyf'in anlattığına göre, Fars ordusunun en büyüğünün bulunduğu Kadisiye savaşındaki¹⁵ asker sayısı 120.000'di sadece. Yine Seyf'in anlattığına göre, kendilerine bağlı yörelerin toplam asker sayısı 200.000'i aşkındı o kadar. Aişe ve Zühri'nin anlattıklarına göre, Sa'd'ın Kadisiye'de savaştığı Rüstem askerlerinin savaşçı sayısı 60.000'di.

İsrailoğulları'nın ordularındaki asker sayısı, aktarmacının anlattığı gibi 600.000 gibi bir sayıya ulaşırdı, yurtlarının sınırları da genişlerdi. Devletleri alabildiğine geniş sınırlara ulaşırdı. Bir de bunu düşünmek gerek. Niçin derseviz: Bu kitabın Birinci Ana Bölümündeki Ülkeler Bölümünde anlatacağımız gibi, devletlerdeki yönetim alanına giren yerler ve yurtların büyüklüğü-küçüklüğü, savunma güçlerinin ve nüfus kalabalığının azlığı ve çokluğuyla orantılıdır. Oysa İsrailoğulları'nın yönetimine giren yerler, Ürdün, Şam'ın Filistin kesimi ile Hicaz'dan Medine ve Hayber yöreleri olarak bilinir.

Bir de şunu düşünmek gerek: Araştırmacıların anlattıklarına göre Musa ile İsrail arasında dört baba vardır: Musa İmran'ın oğludur. O da Yeshür'ün oğludur. O da Kahet'in ya da Kahit'in oğludur. O da Lavi'nin ya da Lave'nin oğludur. O da Yakub'un yani İsrailullah'ın oğludur. Musa'nın soyu Tevrat'ta böyle anlatılır.¹⁶ Musa ile İsrailullah ara-

sındaki süreye gelince: Mesudî'nin anlattığına göre: İsrail, çocukları, torunları, torunlarının çocuklarıyla birlikte Mısır'a, Mısır'da bulunan oğlu Yusuf'a geldiklerinde 70 kişiydiler. İsrailoğulları'nın Mısır'da kalışlarıyla, Musa Peygamberin yanında birlikte Tih'e gidişleri arasından 220 yıl geçmiştir. Bu süre içinde Mısır Firavun'larının yönetiminde kalmışlardır. Kiptiler'in hükümdarları Firavun'ların yönetiminde..

Durum böyle olunca, soyun dört kuşakta çoğalıp bu sayıya, 600.000'e ulaşacağı kolay kolay düşünülemez.

İsrailoğulları'nın ordularındaki asker sayısının, Süleyman Peygamber dönemi ve daha sonraki dönemlerde bu sayıya ulaştığını ileri sürerlerse, bu da uzak bir olasılıktır deriz. Çünkü Süleyman ile İsrail arasında da sadece 11 baba vardır. Süleyman, Davud'un oğludur. O da İsa'nın, o da Ofiz ya da Ofez'in, o da Bâez ya da Bûez'in o da Salamon'un, o da Nahşun'un, o da Amminôzeb ya da Hamminâzâb'in, o da Remm'in, o da Hasron'un ya da Hasrun'un, o da Pares ya da Peyres'in, o da Yahuza'nın, o da Yakub'un oğludur. İnsan soyu 11 kuşakta, aktarmacıların ileri sürdükleri sayıya, 600.000'e ulaşmaz, olsa olsa yüzleri, binleri bulabilir. Bu sayıları atlayıp daha yüksek sayılara varacağını düşünmek, gerçekten uzaklaşmaktır. Tanık oluna ve yakınçağda bilinegelen durumu düşünürsen, ileri sürdükleri sayının ne denli yanlış ve aktarmaların ne denli yalan olduğunu anlarsın. İsrailoğulları'yla ilgili belgelerde görülen odur ki, Süleyman Peygamberin 12.000 özel askeri, yakınlığını kazanmış bin kişilik kurulu ve kapılarında bağlı 1.400 atı vardı. İsrailoğulları'na ilişkin haberlerin doğrusu budur. Devletleri en güçlü dönemine Süleyman Peygamberin egemenliği döneminde ulaşan, ülkeleri de en çok yine o dönemde genişleyen İsrailoğulları'yla ilgili uydurmalara kulak asılmamalıdır.

Uydurmalar şöyle bir gelenek sonucunda görülür:

Hangi yüzyılda olursa olsun, içinde yaşadıkları ya da geçmiş zamanlardaki devletlerin askerlerini anlattıkları, müslüman ya da hıristiyan askerlerine ilişkin haberlere değindikleri, ya da toplumların hazine mallarından ve hükümdarların aldıkları vergilerin ne kadar olduğundan, soyluların harcamalarından ve olanaklarından, zenginlerin zengin-

liklerinden sözettikleri zaman, verdikleri sayıda biraz abartma yoluna giderler. Gelenek ve gerçeklerin sınırını aşarlar, şaşılması kuruntulara kapılırlar.

Askerî divan ve belgelerle ilgili kişilere başvurulduğunda, zenginlerin çeşitli mallar ve çıkarlar alanındaki durumları incelendiğinde, soyluların harcamalarındaki bilinen durum ve tutumları araştırılıp aydınlığa çıkarıldığında, abartılan sayının onda-birini bile bulamazsın.

Bu durum, insanın şaşkınlık veren şeyleri ortaya atmaya çok düşkün oluşundan ileri gelir. Abartmanın kolayca atılabilir oluşundan ileri gelir. Nasıl olsa izleyen, eleştiren olmaz diye yanılgıya düşülür oluşundan ileri gelir. Onun için bilerek ya da bilmeyerek yaptığı yanlışlık üzerinde durup özeleştiride bulunmaz kişi. Abartmaları bırakıp haberde ölçülü bir değerlendirme gereğini duymaz. Haber doğru mu, değil mi diye bir araştırma yapmaz. Bırakır abartmalı haberin dizginini. Yalanların otlak yerinde diline ne gelirse söyler. Ve yeri gelince Tanrının ayetlerini eğlence konusu olacak biçimde kullanır. Yalanın-dolanın alıcısı olur ki, Tanrının doğru yolundan insanları saptırabilsin. Böyle bir yolu seçersen, sana, zararlı bir girişim, bir belâ olarak yeter.

Tarihçilerin hemen hepsinin aktarageldikleri çürük haberlerden biri de Yemen ve Arap Yarımadası hükümdarlarından Tubbalar'la ilgili haberlerdir.¹⁷

Şöyle anlatılır:

Tubbalar, Yemen'deki köylerinden kalkıp Kuzey Afrika'ya ve Batıdaki ülkelerden Berberler Ülkesine yürüdüler.

İlk Tubbalar'ın büyüklerinden Sayfi Oğlu Kays Oğlu Efrikiş de yürümüştü Kuzey Afrika'ya. Efrikiş, Musa Peygamber zamanında ya da ondan biraz önceki dönemde yaşamıştı. Bu hükümdar birçok Berberin kanını dökmüştü. Berberler'e "Berber" adını veren de o olmuştu. Onların Arapça olmayan sözlerini işitince "nedir bu berbere!"* demişti. "Berber" adı ondan kaldı ve o zamandan bu yana söylenir oldu.

Efrikiş Batıdan Yemen'e dönerken, Himyerliler'den birçok kabileleri orada bırakmıştı. Onlar da orada yerleşmişler

* Berbere = Öfkeli ve anlaşılmasız bağırsıklar. —ç.

ve orahılarla kaynaşıp karışmışlardı. Sinhace ve Kitame adlı kabileler de orada bırakılan Himyerliler'in soyundan gelirler. Taberî Cürcanî, Mesudî, İbni Kelbi ve Bilî de bu konuda aktarılanlara dayanarak Sinhace ve Kitame'nin Himyerliler'den olduklarını savunurlar. Oysa Berberler'in soy kütükleriyle ilgili sağlam belgeler, bu görüşün doğruluğuna pek elvermez.

Mesudî Zü'l-İz'ar'ın da, Efrikiş gibi, Yemen hükümdarlarından olduğunu söyler. Ona göre, Zü'l-İz'ar,¹⁸ Efrikiş'ten önceydi. Süleyman Peygamber zamanında Batı Afrika'ya yürüdü ve orahıları ezdi bıraktı. Mesudî bu hükümdarın yerine geçen oğlu Yasir'den de öyle sözeder. Anlattığına göre: Yasir, Batı Afrika yörelerinden Kumlu Dere'ye gelince kumun çok oluşundan yürüyecek yol bulamamış ve geri dönmek zorunda kalmıştı. Aktarmacılar, sonuncu Tubba, Ebu Kerib Es'ad hakkında da buna benzer şeyler yazarlar. Yazılanlara göre Es'ad, Fars'ın Keyanî hükümdarlarından Yeştasep¹⁹ ile aynı çağdaydı. Musul'u ve Azerbaycan'ı ele geçirdi. Sonra Türklerle karşılaştı. Türkleri yendi. Türklerden çoklarının kanını döktü. İkinci, üçüncü kez yine karşılaşıp aynı duruma uğrattı Türkleri. Kendisinden sonra üç oğlu da Fars ülkelerine, Türk toplumu ülkelerinden Mave-raünnehir'de bulunan Sogd yörelerine ve Rum ülkelerine yürüdü. Birinci oğlu Semerkant'a değin ülkeleri ele geçirdi. Ve Semerkant'la Çin arasındaki yöreyi de geçip Çin'e varınca Semerkant üzerine yürümüş bulunan ve kendinden önce Çin'e varan ikinci kardeşiyle birleşti. İki kardeş birlikte nice kan döktüler Çin yörelerinde. Birçok ganimet ele geçirip döndüler. Dönerken de Çin'de Himyerliler'den birçok kabile bıraktılar. Bunlar şimdi de orada yaşamaktadırlar. Kardeşlerden üçüncüsü Kostantiniyye'ye ulaştı. Yaktı-yıktı orayı. Rum ülkesini ezdi ve döndü.

Aktarılagelen bu haberlerin hepsi de sağlıklı olmaksızın uzak, yanlış ve yanılgılarla karmakarışık. Uydurma kıssaların masallarına benzer bunlar.

Niye dersiniz:

Tubbalar'ın ülkesi Arap Yarımadasındaydı. Karar yerleri ve başkentleri de Yemen San'ası'ydı.

Arap Yarımadasıysa üç yandan denizle çevrilidir. Gü-

neyden Hint Okyanusu, Doğudan Basra'ya sarkan Fars Denizi [Basra Körfezi] ve Batıdan Kızıl Deniz ve Mısır'ın Süveyş iline sarkan Süveyş Körfeziyle çevrili. Coğrafya haritalarında da bunun böyle olduğunu açıkça görürsün.

Yemen'den Batıya geçmek isteyen kimse, Süveyş yöresinden başka yerden karayolu bulamaz. Süveyş Körfeziyle Akdeniz arasında da ancak iki konaklık ya da daha az bir kara parçası vardır. Büyük bir hükümdarın, bu yöre kendisinin değilse, çok kalabalık bir askerle bu yoldan geçebilmesi, normal düşünülürse mümkün değildir. Bu yörede Amelikalılar, Şam'da Ken'anlılar, Mısır'da Kıptiler bulunuyordu. Sonraları Amelikalılar Mısır'ı, İsrailoğulları da Şam'ı ele geçirdiler. Tubbalıların, bu ülkeler toplumlarıyla savaştıkları ve bu ülkelerden herhangi birini aldıkları duyulmuş ya da ileri sürülmüş değildir. Öyleyse düşünmeli: Yemen'den çıkıp denizden öteye geçebilmek ve Batıya gidebilmek için izlenecek karayolu çok uzaktır. Böyle bir yolculukta askerlerin kendileri ve hayvanları için pek çok yiyecek ve yem ister. Bu askerler kendilerinin olmayan ülkelerin topraklarından yürüyüp yolculuk yaparlarken, ekinleri, malları ve üzerinden geçtikleri ülkeleri yağma etmek zorunda kalacaklardır. Böyle yağmalar bile, yiyecek ve yem gereksinmelerini karşılayamayacaktır. Kendi gereksinmelerini kendi ülkelerinden taşıma yoluna gittiklerini düşünsek, bu da olamaz; çünkü taşımak için hayvan yetmez. Bu durumda kolay geçiş sağlamak, gerektiğinde gereksinmelerini karşılamak için, yolları üzerindeki tüm ülkeleri ele geçirip, boyun eğdirip kendi ülkelerine katmış olmaları gerekir. O ülkelerin toplumlarıyla savaşmadan anlaşarak bunu sağladılar desek bu daha olanaksız bir şeydir.

Öyleyse bu haberlerin tümü temelsizdir. Ya da şöyle diyelim: bunlar birer uydurmadır.

Gelelim yolcunun geçemeyeceği kum deresine:

Yolcusu çok olduğu, yolun durumunu anlatacak her çağda ve her yönden gelen yolcular, köylüler bulunduğu halde, Batı Afrika'da böyle bir kum deresi olduğu duyulmuş-ışitilmiş değildir. Oysa uydurmacıların anlattıklarına göre söyü edilen kum deresi şaşılası şeylerdendi. Böylesine şaşılası dere gerçekten bulunsaydı, ilgi çekiciliğinden dolayı anlatan

çok olurdu.

Tubbalar'ın Doğu ülkelerine ve Türk toprağına yürümelerine gelince:

Buraların yolu, Süveyş geçitlerinden genişti elbette. Ancak burada da gidilecek kara parçası çok uzaktır. Türklere varmadan, arada, tam yolu kesecek biçimde Fars ve Rum²⁰ toplumlari bulunurlar. Tubbalar'ın Türk illerine varabilmeleri için Fars ve Rum ülkelerini ele geçirmiş olmaları gerekirdi ki, bu da kesinlikle duyulmuş-işitilmiş değildir. Tubbalar Irak illeri sınırlarında, Bahreyn arasında, Hire'de, Dicle ile Fırat arasında bulunan yörelerde, El Cezire'de Fars halkıyla savaşmışlardı, o kadar.. Savaş Tubbalar'dan Zül-İz'ar ile, Kiyani hükümdarlarından Keykavüs arasında, küçük Tubba Ebu Kerib Es'ad ile, Kiyani hükümdarlarından Yeştaseb arasında ve yine Tubbalar ile Keyaniler'den, Sasaniler'den sonra o bölgede egemen olan derebeyleri arasında olmuştu. Türk illeri ve Tibet'e doğru yönelirken geçilmesi gereken topraklar üzerindeydi bunlar. Tubbalar'ın aradaki toprakları geçip Türk illerine, Tibet'e, Çin'e varmaları ve buraları ele geçirmeleri gerçekten normal düşünülürse mümkün değildir. Arada sözkonusu toplumlar bulunduğu için mümkün değildir. Yol çok uzak olduğu ve yukarda sözünü ettiğimiz gibi uzak bir yolculukta yiyecek ve yeme çok gereksinme duyulacağı için mümkün değildir. Öyleyse bu yolculukla ilgili haberler de tutarsızdır, uydurmadır. Bu konudaki aktarma haberler sağlam yollardan gelseydi, yine kolay kolay kabul edilemezdi. Sağlam hiç bir dayanağı dayanamadığı halde nasıl kabul edilebilir? İbni İshak'ın Yesrib, Evs ve Hazrec kabileleriyle ilgili haberler verirken, "sonuncu Tubba, Doğuya yürümüştü" biçimindeki sözü, "Irak'a ve Fars illerine yürümüştü" anlamındadır. Tubbalar'ın, Türk illerine ve Tibet'e yürümüş olmaları, daha önce de anlatıldığı gibi hiç bir yönden doğru olamaz. Bunlardan sana iletilenlere sağlam diye bakma. Haberleri değerlendirirken düşün ve haberleri, sağlamlığı ya da çürüklüğü ortaya çıkaran sağlam ölçülere vur. Böyle yap ki, en güzel biçimde sağlam bilgiler oluşsun sende. Tanrı, doğru yolu göstericidir.

İREM CENNETİ

Gerçeklere bunlardan daha uzak, kuruntularla daha çok içiçe bir şey var: Kur'an yorumcularının Fecr suresindeki "Görmedin mi Rabb'in nasıl etti Âd'a? Direkleri-sütunları olan [ya da uzun boylu insanları bulunan] İrem'e?" bölümün yorumuyla ilgili aktarageldikleri:

Kur'an yorumcuları, İrem sözünü direkleri, yani sütunları olan bir kentin adı diye gösteriyorlar ve şöyle aktarıyorlar birbirlerinden:

İrem kenti İrem oğlu Avs oğlu Âd'ındı. Şedid ve Şeddad diye iki oğlu vardı Âd'ın. Ki, Şeddad kendinden sonra hükümdar oldu. Şedid ölünce hükümdarlık Şeddad'a kalmıştı. Ve tüm hükümdarlar boyun eğmişti ona.

Şeddad cenneti anlatan sözler işitti. İşte o zaman: "ben, bunun benzerini yapacağım!" dedi. Bunun üzerine Aden sahrasında İrem kentini yaptırdı. 300 yılda yaptırdı bu kenti. Kendisi de 900 yıl yaşadı.

İrem, çok büyük bir kentti. Sarayları altından, sütunları zebercedden ve yakuttandı. Kentte türlü ve birbiriyle uyumlu ağaçlar, ırmaklar vardı.

Kentin yapımı bitince, Şeddad, ülkenin halkını alıp oraya gitmek üzere yola çıktı. Ne var ki, bir gün bir gece yürüyüp ülkelerinden uzaklaştıklarında, üzerlerine, Tanrı gökten korkunç bir ses gönderdi. Ve hepsi ölüverdi bu ses yüzünden.

Bu öyküyü, Taberî, Saalibi, Zemahşeri ve benzeri Kur'an yorumcuları, Abdullah bin Kallabe'den alarak aktarırlar.

Abdullah bir devesini aramak üzere çıkmış, arama sırasında bu kente raslamış. Ve oradan gücü yettiğince bir şeyler yüklenmiş.

Olayın haberi Muaviye'ye ulaşmış. Muaviye Abdullah'ı huzuruna çağırılmış. Abdullah da ona durumu anlatmış.

Muaviye sonra Ka'bu'l-Ahbar'dan²¹ açıklama ve bilgi istemiş İrem'le ilgili olarak. Ka'b da demiş ki: Bu sütunlu kent, İrem'dir. Müslümanlardan biraz kızıl, biraz sarışın, kısaca boylu, kaşında bir ben, boynunda da bir ben olan biri; devesini bulmak için çıktığı yolda girecektir bu kente. Ka'b'ın gözü bu sırada Abdullah'a ilişmiş ve: "işte bu adam, Tanrı adına ant içerim ki İrem'i bulması gereken kişi bu adam-

dır!” diye konuşmuş.

Ama o günden bu yana, yeryüzünün herhangi bir parçasında bu kentten bilgi edinilmiş değildir.

İçinde İrem kentinin kurulduğunu ileri sürdükleri Aden sahrası, Yemen’in orta yerindedir. Burada bayındırlık işleri sürüp gider. O yöreyi çok iyi bilenler, oranın yollarını ve durumunu her yönden anlatır dururlar. Böyleyken kimse sözeder olmamıştır bu kentten. Ne haber toplayıcılar ne de herhangi bir toplumdan kişiler sözetmiştir. Aktarmacılar: “yıkılıp giden nice yapıtlar arasında o da yıkılmış, yitip gitmiştir” deselerdi, biraz daha tutar yanı olurdu. Ne var ki böyle demiyorlar, sözlerinden anlaşıldığına göre, bu kentin şimdi de var olduğunu söylüyorlar. Kimileri de: “Bu kent, Dimeşk’tir (Şam)” diye ileri sürüyorlar. Kimilerinin deli saçmasıysa “İrem kenti gaiptedir. Onu yalnızca çileciler ve büyücüler bulabilirler.” diyecek kadar akıl almazlığa varıyor. Bunların hepsi de boş ve ilkel inançlara benzer.

Kur’an yorumcularını “İrem Kenti”yle ilgili bu ilkel inançlarla yüklü öyküyü aktarmaya iten ayetteki “Zat’l-İmad = direkleri olan” sözünde uyma gereği duydukları dil bilgisi inceliğidir. Dizilişine bakarak bu sözle “İrem”in anlatıldığını düşünmüşler, “İmad = direkler” sözüne de “sütunlar” anlamını vermişler. Böylece, “Zat’l-İmad = direkleri-sütunları olan” diye nitelenen şeyin bir yapı (ya da yapıların bulunduğu bir kent, İrem kenti) olduğu sonucuna varmışlar. İbni Zübeyr’in “Âdü İrem = İrem’in Âd’i” biçiminde tamlama yaparak okuması da onları o yorum doğrultusunda düşündürmüştü. Sonra sözü edilen uydurma öyküyü öğrenip aktarmışlar. O uydurmalar ki; güldürüler sırasında anlatılan yalanlı-dolanlı olarak piyasaya sürülmüş masal niteliğinde birer fıkra gibidir. Gerçekteyse ayette geçen “İmad = direkler”in anlamı: “çadır direkleri”dir. Hatta anlatılmak istenen, çadırların kendisidir. Diyelim ki “direkleri”in anlamı “sütunlar”dır. O zaman ayetteki “sütunları olan” sözüyle “İrem” diye bir kent değil, Âd toplumunun anlatıldığı pekâlâ düşünülebilir. Âd toplumunun ün sa’mış gücü, “yapıları, sütunları olan toplum” biçiminde özet olarak anlatılıyor olabilir. İlle de “İrem Kenti” ya da bir başka belirli bir kent düşünmek gerekmez. İbni Zübeyr’in okuma-

sındaki gibi "İrem'in Âd'ı" diye bir iyelik tamlaması biçiminde okunsa bile, İrem adında bir kent düşünmek gerekmez. Buradaki tamlama, "Kinane'nin Kureys'i", "Mezer'in İlyas'ı", "Nizar'ın Rabia'sı" gibi, bir boy kime aitse, onunla birlikte söylenirken yapılan tamlama biçiminde düşünülebilir. Böyleyken, sözkonusu öyküler türünden uydurma māsalları sokuşturmak için, ayeti o uzak anlamda yorumlamaya sürükleyen zorunluluk nedir? Öylesine öyküler sokuşturmak için ki, benzerinden bile Tanrı kitabının uzak kılınması gerekir. Çünkü bu tür öyküler sağlam dayanaktan yoksundur.

HARUN REŞİD — ABBASE — CA'FER — BERMEKOĞULLARI

Harun Reşid'in, Bermekoğulları'nı acıya-sıkıntıya uğratmasını, kızkardeşi Abbase'yle azadlısı Halid Oğlu Yahya Oğlu Ca'fer'in öyküsüne bağlayan aktarmalar da, tarihçilerin içine düştüğü karışıklık ve yanlışlardandır.

Aktarmaya göre: Yanlarında bulunup birlikte içki içmeye çok düşkün olduğu için Abbase'yle Ca'fer'in evlilik bağı kurmalarına izin vermişti. Ama cinsel ilişkiye varacak bir yalnızlığa girmelerine izin vermemişti. İçki içerken her zaman kendi yanında bulunup tutkusunu doyursunlar o kadar. Ne var ki, Abbase Ca'fer'i çok sevdiği, onunla birarada yalnız kalmaya canattığı için bir oyun yaptı, tuzacağına düşürdü onu. Sonunda Ca'fer, Abbase'yle cinsel ilişki kurdu. Bu işin sarhoşluk durumunda olduğunu ileri sürerler. Ve Abbase gebe kaldı o ilişkiden. Durum Harun Reşid'e ulaştırılınca Harun Reşid buna içerledi, kin besledi.

Hayır bu uymaz Abbase'nin dinindeki yüksek yerine. Ululuğuna ve anne-babasının özel durumuna. Abdullah bin Abbas'ın torunu olmasına. Abbase'yle Abdullah bin Abbas arasında ata olarak yalnızca dört kişi vardır. Bu kişilerin hepsi de dinin ileri gelenleri ve Abdullah'tan sonra toplumun büyükleridirler. Abbase, Muhammed'ül-Mehdi'nin kızıdır. Muhammed'ül-Mehdi, Ca'fer'ül-Mensur'un babası olan Abdullah'ın oğludur. O da Muhammed'üs-Seccad'ın, o da Ebu'l-Hulefâ Ali'nin, o da Kur'an yorumcusu Abdullah'ın,

o da Peygamber'in amcası Abbas'ın oğludur.

Abbase, bir halifenin kızı, bir başka halifenin kızkardeşidir. Güçlü bir devlet, peygamberden kalma bir halifelik, peygambere arkadaşlık ve amcalık etmiş olanlara varan bir soy zinciri, toplum egemenliği ve vahy'in ışık, meleklerin iniş yerinden örülü bir çevreyle kuşatılmıştı Abbase. Bütün bunlardan başka da, Arap göçebeliği ve din bütünlüğü dönemine yakındı. Mutluluktan başdöndürücü gelenek ve aşırı eğlencelerden uzak olan döneme.. Kendini koruma, aşırı istekleri yenme özelliği, böyle bir kişide yok olursa nerede aranabilir? Temizlik, bozulmamışlık ve ileriye görüş, onun evinde yitirildiği zaman nerede bulunabilir? Ya da Abbase nasıl olur da soyunu, Yahya oğlu Ca'fer'in soyuyla birleştirebilir? Nasıl olur da kökeni Arap olmayan toplumlardan gelme azadlılardan birine dayalı, köle kökenli biriyle birleşerek onurunu kirletir? Fars toplumundan bir ailenin azadlısı, ya da kendi atası peygamberin amcalarından ve Kureyş ileri gelenlerinden birinin azadlısı olan kişiyle nasıl birleşebilir? Ca'fer'i ve babasını koruyarak Bermekoğulları'nı kurtarmak, yükseltmek ve etkinliklerini, soyluların etkinlik basamaklarına çekip çıkarmak olur bu.

Ve engin bir saygınlığı olduğu halde ve atalarının ululuğu varken Harun Reşid nasıl tutar da, Arap olmayan toplumlardan gelen azadlılarla hısımlığı uygun görebilir?

Bu konuda kişi ölçülü düşünür ve kendi çağındaki hükümdarlardan birinin kızını gözönünde tutarak Abbase'nin durumunu değerlendirirse, onun, devletinin azadlılarından bir azadlı ve kendi toplumunun egemenliğinde bulunan bir kişiyle öyle bir ilişki kuracağına olur demez. "Hayır, olmaz!" der ve böyle bir şeyi olanca gücüyle yalanlar. Kimse'nin kabul edemeyeceği bir şeyi Abbase ve Harun Reşid kabul ederse onların insanlar içindeki özel yer ve değerleri nerede kalırdı?

Bermekoğulları'nın başlarına gelen belâ, onların devlet üzerinde baskı düzeni kurmalarından, hazine mallarına el koymalarından doğmuştu. O denli ki, Harun Reşid, hazine malından az bir şey istiyor, kendisine verilmiyordu. Onlar baskın geliyorlardı devlet işlerinde. Egemenliği onunla paylaşmışlardı. O, onlarla birlikte bulunurken kendi hüküme-

tinin işlerinde sözünü tam geçerli kılamıyordu.

Böylece izleri-etkileri büyüdü Bermekoğulları'nın. Ünlere uzaklara dek vardı. Devlet basamaklarını ve başkanlık-komutanlık yerlerini kendi çocuklarına döşediler, kendi çalışma alanlarına ayırdılar. Vezirlik, kâtiplik, komutanlık, saray koruma memurluğu, bekçilik, kılıç ya da kalem işi ne varsa hepsine kendi çocuklarını, kendi adamlarını koyuyorlar, başkalarını uzaklaştırıyorlardı. Harun Reşid'in sarayında Halid Oğlu Yahya oğullarından 25 tane kılıç ve kalem sahibi önemli kişi vardı diye anlatılır.

Bunlar, sarayda bulunan öteki devlet görevlilerini omuzlayıp ittiler, yallahlayıp temizlediler. Neden ki, babaları Yahya'nın, Harun'un koruyuculuğundan dolayı önemli bir yeri vardı. Gerek veliahtlığı, gerek halifeliği sırasında Yahya önemliydi Harun için. Harun, gençliğini onun eğitiminde geçirmişti. Ve Harun'un halifeliğini bir kuş yuvası gibi yavaş yavaş o oluşturmuştu. O, Harun'un işinde ağırlığını koydu. Onun için Harun, "Baba!" diye çağırıyordu onu.

Bu nedenle onun çocuklarına da hükümdardan ayrıcalıklı bir yöneliş oldu. Halifenin katındaki aracılıkları önem kazandı. Alabildiğine yükselme olanağı, onların katında göründü. Yüzler onlara çevrildi. Boyunlar onlara eğildi. Dilekler yalnızca onlara yöneltildi. En uzak sınırların ötesinden hükümdarların, emir'lerin büyük-küçük armağanları onlara gönderildi. Hazine malları, yakınlık sağlama ve yaranma amacıyla onların kasalarına akitildi. Onlar da Şiiilerin adamlarına ve peygamberin yakınlarına bağış akittiler. Onları nimetlere boğdular. Ve soyluların evlerinden alıp yoksula verdiler. Köleyi özgürlüğüne kavuşturdular. Bu tutumları nedeniyle halifelerinin bile övülmediği biçimde övüldüler. Dilekte bulunanlara iyilikler gösterdiler, cömertçe ödülleri, bağışlar dağıttılar. Başka ülkelerin il ve yörelerindeki köylerde, çiftliklerde bile söz sahibi oldular.

Sonunda dostu içlendirdiler. Gözdeyi içerlettiler. İl yetkililerini kaygılandırıdılar. Türlü yarış ve kıskançlık dalgası açıldı önlerinde. Devletteki yumuşacık döşekleri üzerinde, politik haber taşıyıcılığın akrepleri kıpırdamaya başladı. Gammazlık o ölçüye vardı ki, Ca'fer'in dayıları olan Kahtabaoğulları bile onların zararına çalışan en büyük haber taşı-

yıcılarından oldular. İçlerinde tutuşan kıskançlığı, hısmılık bağları söndüremedi. Yakınlığın kutsallıkları, Bermekoğulları zararına yürümelerini engellemedi. Bütün bunlar da, hizmetinde buldukları halifenin suç yakalama duygularıyla davrandığı, Bermekoğulları'nı artık korumaktan ve onlar yararına bir çabada bulunmaktan vazgeçtiği döneme rasladı. Kuruntular, onların aracılık sırasındaki ufak-tefek suçlarının da yolaçtığı birer kin biçiminde oluştu halifenin içinde. İş, küçük suçları, eğer Bermekoğulları işlemişse, aralıksız işlenen birer büyük, Halifeye karşı gelme suçu diye görmeye dek vardı.

Hz. Ali b. Ebi Talib Oğlu Hasan Oğlu Hasan Oğlu Abdullah Oğlu Yahya dolayısıyla başlarına gelen öyküde olduğu gibi. "Arınmış kişi" diye ünlü Muhammed Mehdi'nin kardeşidir Yahya. Halife Mansur'a başkaldıran Muhammed Mehdi'nin..

Sözünü ettiğimiz o Yahya'ydı ki, Bermekoğulları'ndan Yahya Oğlu Fazl, Harun Reşid'in kendi yazdığı "Bağışlama Belgesi"ni ileterek, onun, Deylem yöresinden başkente inmesine çabalamış, bu uğurda bir milyon dirhem harcamıştı ona ve yanındakilere. Taberî böyle anlatır. Gelmesi sağlanınca Yahya'yı Harun Reşid, Ca'fer'e teslim etti ve tutuklu olarak onun evinde ve gözetiminde bulunmasını buyurdu. Ca'fer de buyruğa uyararak bir süre tutuklu bulundurdu Yahya'yı. Sonra devlet işlerinde araya girme huyu, tutukluyu salıvermeye itti kendisini. Peygamber ailesinin kanlarını korumak ve bu konuda hükümdarın yürütme yetkisine bile karışmak gerektiği düşüncesiyle o huy, Yahya'nın tutukluluğunu, kendi başına kaldırmaya yöneltti.

Ajanlar yoluyla durum iletilince, Harun Reşid soruşturma açtı bu konuda. Ca'fer başına geleceği anlamıştı. Ama yine de: "Ben salıverdim Yahya'yı." dedi.

Halife, Ca'fer'e, durumu iyi karşılama gibi bir yüz gösterdi. Ne var ki, kinini, öfkesini içinde saklamıştı. Buna da Ca'fer yolaçmış oldu, kendinin ve topluluğunun zararına olarak. Tutum öylesine zararlı oldu ki, sonunda o yüzden, Bermekoğulları'nın devletteki güçleri yıkıldı; gökleri, üzerlerine çöktü; toprak, evleriyle birlikte altına aldı onları. Ve onların dönemleri, daha sonrakilere ders veren bir geçmiş

oldu. Onların başlarına gelenler üstüne düşünen, ve gerek buldukları devletin, gerekse o devletteki yaşam öykülerinin derinliklerine inen kimse, onların tutumlarını, olaylar üzerinde gerçek iz bırakan ve zincirleme nedenler oluşturan türden bulur. Harun Reşid'in, dedesinin amcası Ali Oğlu Davud'la, Bermekoğulları'nın başına gelenlerin nedeni için neler konuştukları konusunda İbni Abd'i-Rabbihi'nin yazdıklarına da bakabilirsin. Bu yazarın, *Kitabü'l-İkd* adlı kitabının "Şairler Bölümü"nde, Reşid'le Yahya Oğlu Fazl'a Es'maî'nin gece konuşmalarında neler söylediği ile ilgili anlattıklarına da bir bak istersen. O zaman, Bermekoğulları'nı öldüren nedenin, halifenin, işlerinde bağımsız kalma yolundaki çabaları ve halifeyle kendinden aşağı durumda bulunanların yarışması olduğunu daha iyi anlarsın. Bermekoğulları'nın, halifenin sır ortaklığını yapanlardan kimilerinin, halife duysun diye şarkıcı kadınlara söylettikleri şiirlerle nasıl bir oyun tezgâhladıklarına ve halifenin içindeki duyguları nasıl kıskırttıklarına bakıldığında gerçek yine açıkça görülebilir. Sözelimi, birinin söylettiği şu şiir, öyle bir şiirdir:

"Ne olur Hind bize verdiği sözünü tutsa da
"Gönüllerimizi karşılıksız kalan sevgi derdinden kurtarıverse!
"Ne olur bir kez olsun başkalarının sözüne uymasa da, bağımsız kalabilse!
"Bilse ki gerçek anlamıyla güçsüz olan, bağımsız kalamayandır."

Anlatıldığına göre: Harun Reşid bu şiirleri duyunca: "Evet, vallahi doğru, ben güçsüzüm!" diye konuştu.

Bu tür şiirlerle de, halifenin içindeki duyguyu kıskırtıp coşturdular ve adamcağını, Bermekoğulları'ndan oç almaya zorladılar. Kişilerin bu tür kötü baskılarından ve kötü durumlarından Tanrıya sığınırız!

Harun Reşid'in sürekli içki içtiği ve kadeh tokuşturulan kadınlarla sarhoş olduğu yolundaki uydurma söylentiye gelince: Hâşa! Kötü bir şeyini bilmiyoruz. Onun özel durumuna, din ve adalet gibi halifelik makamının gereklerini ayakta tutma görevine yakışır mı bu? Bilginler ve Tanrı dostlarıyla olan arkadaşlığına, İyaz oğlu Fazl'la, İbni Sîmak'la ve Ömerî'yle konuşmasına, Süfyan'ü's-Sevrî'yle mektuplaşır olmasına, bunların öğütlerinden etkilenip ağlama-

larına, Kâbe'yi ziyareti sırasındaki yakarışlarına ve ibadette bulunmasına, beş vakit namazı sürekli kılmasına, sabah namazının en erken vaktinde kalkıp hazır bulunmasına uygun düşer mi? Taberî ve başkaları anlatırlar ki, beş vakit namazın dışında her gün 100 rekât namaz kılardı Harun Reşid. Bir yıl kutsal savaşa, ikinci yıl hacca giderdi. Gece eğlencesinde güldürmenliğini yapan İbni Ebi Meryem, her zamanki gibi namazda da onu güldürme yoluna gitmişti de o, bir daha yapmamasını söylemişti güldürmenine. Harun Reşid namazda Kur'an okurken: "Ve Mâ Li'ye Lâ E'büdüllezî Fataranî = Bana ne oldu ki beni yaratan Tanrıma kulluk etmiyorum?" diye bir bölüm geçmişti. Güldürmen bu parçayı işitir işitmez: "Vallahi bilmem ben senin neden Tanrıma kulluk etmediğini!" biçiminde karşılık vermişti. Bunun üzerine Reşid namazın içinde gülmekten kendini alamamıştı. Reşid gülmüştü ama, sonra öfkeli biçimde güldürmenine dönmüş: "İbni Ebi Meryem! Güldürücülüğünü namazda da yapıyorsun! Sakın, sakın bundan böyle, namaz kılariken, Kur'an, din sözkonusu olurken güldürme yok! Bunların dışında ne zaman istersen o zaman güldürebilirsin beni!" diye konuşmuştu. Böyle bir kimseye nasıl yakışır o söylenen şeyler? Sonra Harun Reşid, bilimde, sadelikte de yeri olan bir kimseydi. Çünkü böyle erdemlerle süslü olan kendinden önceki halifelerin, atalarının dönemine uzak olmayan bir dönemde bulunuyordu. Kendisiyle dedesi Ebu Ca'fer Mansur arasında pek uzun bir zaman parçası geçmişti. Çocukken kavuştuğu Ebu Ca'fer Mansur, onun kendisinin ardılı olacağını görmüştü. Ebu Ca'fer ise, halife olmadan önce olsun, sonra olsun, bilim ve dinde önemli yer bulunan kişiydi. Şu sözleri İmam Malik'e söyleyen oydu: "Yeryüzünde senle benden daha bilgin kalmadı. Bilesin ki beni halifelik uğraştırıyor. Hiç değilse sen insanlara yararlı olacak bir kitap koy ortaya. Yazacağın kitapta da İbni Abbas'ın hoşgörüsüyle İbni Ömer'in katıllıklarından kaçın. Kitabına, insanlar için uygunluğu olan, uyum sağlayan bir biçim ver." Ebu Ca'fer Mansur, İmam Malik'e, *Muvatta* ("Uyum Sağlanmış", "Bütünleşilmiş") adlı kitabını yazmayı salık verirken söylemişti bu sözleri. Malik der ki: "Vallihi Ebu Ca'fer, o gün bana yazarlığı öğretmişti." Oğlu ve Ha-

run Reşid'in de babası olan Mehdi, bir gün Ebu Ca'fer Mansur'u, ailesine devlet kesesinden yeni giysi diktirmekten kaçındığı için, bir toplantısında, ailesinin yırtık giysilerini yama mama konusunu terzilerle görüşürken buldu. Mehdi bundan irkildi: "Mü'minlerin Emiri! Bu yıl, bu ailenin giyimini karşılama işini, kendi ödeneğimden sağlamayı üzerime alıyorum!" diye konuştu. Ebu Ca'fer şu karşılığı verdi: "Senin ödeneğin senin olsun!" Mehdi babasını o işten vazgeçirememişti. Ve babası Ebu Ca'fer Mansur, müslümanların malından harcama yaparak cömertlik yoluna gitmemişti.

Böyle bir halifeye yakın dönemin insanı olduğu, öyle bir halifenin o tür yaşamı, babalığı ve eğitimiyle yetiştiği, onun aile içindeki ahlakından örnek aldığı halde, Reşid, nasıl olur da sürekli şarap içerek sarhoş olur? Hele nasıl olur da bunu açıkça yapar? Üstelik, islâm-öncesi Arap ileri gelenlerinin bile şarap içmekten sakındıkları bilinir. Üzüm çubuğu, Araplara göre olan meyve ağacı türü değildi. Şarap içmek de çoğunca kınanırdı. Reşid ve ataları, din ve dünyalarında kınanacak şeyleri yapmamakta ve övülecek şeyleri yapmakta, olgunluk nitelikleriyle kendilerini göstermekte fena sayılmazlardı. Namusa dokunacak Arap geleneklerine de pek yakın durmazlardı.

Taberî ve Mesudî'nin Bahtyaşu Oğlu Dr. Cibril öyküsünde yaptıkları aktarmaya bakabilirsin:

Harun Reşid'in sofrasına balık getirildiğinde, Doktor Cibril onu yemesine engel oldu. Sonra da sofranın ilgisine kendi evine götürmesini söyledi. Reşid düşündü ve kuşkulandı bu tutum karşısında. Doktorun o balığı yiyip yemediğini anlaması için bir hizmetçisini gizlice görevlendirdi. Doktor, halifenin yemesine engel olmasında bir gerekçesi olduğunu göstermek için balığı üç parçaya ayırdı. Üç ayrı tabağa koyarak hazırladı. Birinci kaptakini soğanla, baharatla, tere gibi iştah açıcı yeşil sebzelerle, serinletici acı-tatlı şeylerle karıştırdı. İkincisinin üzerine de karlı-buzlu su döktü. Üçüncüsüneyse salt şarap koydu. Doktor, birinci ve ikincisi için: "Mü'minlerin Emirinin yiyebileceği budur. Balık başka maddelerle böyle birarada ya da sade hazırlanıp yenebilir." dedi. Üçüncü kaptaki [üzerine şarap dökülmüş] balık için de: "Buysa Bahtyaşu Oğlu'nun yiyeceği yemek-

tir.” biçiminde konuştu. Böyle deyip hazırladığı tabakları halife sofrasına verdi.

Halife uykusundan uyanınca kınama amacıyla doktoru çağırttı. O sırada üç ayrı tabaktaki balık önüne getirildi. Halife baktı ki şaraplı balık sıvımsı bir duruma gelmiş. Balık tümüyle dağılmış. İkinci ve üçüncü tabaklara baktığında onları da bozulmuş ve o iki parça balığın da kokusunu değiştirmiş buldu. Halifenin yemesini engellemesine, doktor için, balığın bu durumu gerekçe oldu. Ve bu öyküden, şarap içmekten sakındığının, dostunca [doktor] ve sofraya ilgililerince bilindiği anlaşılıyor. Kendisine içki düşkününü diye iletildiği için Ebu Nüvas'ı hapsettiği ve tövbe edip içkiyi bırakıncaya dek onu içerde tuttuğu saptanmıştır. Harun Reşid üzüm şarabı değil, “nebizü't-temr = hurma şarabı” içerdi. Iraklıların görüşüne dayanarak içerdi onu da. Irak din bilginlerinin bu konudaki fetvaları bilinir. Salt üzüm suyundan yapılmış şarabı içmeye gelince: Harun Reşid'i bununla suçlamaya yol yok. Bu konudaki uydurma haberi izlemeye de.. Adam, günahların günahı sayılan bir yasağı, halkın önünde işlemiş olamazdı. Onların hepsi de, giyim-kuşamlarında, süslenmelerinde ve yeme-içme gibi öteki işlerinde savrukluktan ve eliaçıklıktan uzak kalırdı. Neden ki, yaşamlarındaki göçebe Araplığın kaba-sabalığından ve koyu dinciliğinden sıyrılamamışlardı daha. Böyleyken, olabirlikten olamazlığa, yasak olmayandan yasağa geçmenin ne demek olduğunu düşünebilir misin? Taberî, Mesudî ve başka tarihçiler, Emevî ve Abbasi halifelerinin, kemerlerde, kılıçlarda, gemlerde, eğerlerde, semerlerde ucuz süsleme yolunu seçip, gümüş süslemeli gereçler kullandıkları binitlere bindiklerini anlatırlar hep. Altın süslemeli gereçler kullanılan binitlere ilk binen halife, Mütevekkil Oğlu Mutez olmuştur. Harun Reşid'den sekiz sonraki halife..

Giyim-kuşamlarındaki durumları böyleydi işte. Artık neler içtikleri konusunda ne düşünebilirsin? İnşallah, Birinci Ana Bölüm'ün konuları arasında da açıklayacağımız gibi, ilk dönemdeki, göçebelikten pek kurtulmamışlık ve yeni oluşum içinde bulunuş açısından ele alıp, Abbasi devletinin doğal durumunu düşündüğün zaman; konu daha bir aydınlığa kavuşur. Tanrı, doğru yolu göstericidir.

Tarihçilerin tümünün aktarageldiği, Harun Reşid'in içki içişi türünden ya da ona yakın bir öykü de, Halife Memun'un kadısı ve arkadaşı Eksem Oğlu Yahya'nın öyküsüdür.

Aktarılageldiğine göre: Kadı Yahya içki düşkünüydü. Bir gece şarap içerken yine sarhoş olmuştu. Ayıkıncaya dek de orada bulunan fesleğen çiçeğinin arasına sokulup gömülmüştü sanki. Onun dilinden şu şiirleri aktarıp söylediler:

"Ey efendim ve ey tüm insanların Emiri!

"İçki sunucum, egemenliğine alırken haksızlık etti bana.

"İçki sunucum beni ansızın yakaladı.

"Ve işte gördüğün gibi, akıldan, dinden soyulmuş duruma düşürdü."

Oysa Eksem Oğlu'nun ve Memun'un içki sonucu ve içki içme konusundaki durumları Reşid'inkine benzer. Kadı yalnızca "nebiz = hurma şarabı" içerdi. O da sakıncalı değildi onlara göre. Sarhoşluğa gelince: Onların durumuna uygun düşmez. Eksem Oğlu Kadı Yahya'nın Memun'la arkadaşlığı da din dostluğuydu. Kadı'yla, Memun'la aynı evde yattıkları saptanmıştır. Memun'un erdemleri ve iyi ilişkisi anlatılırken şu da anlatılır ki, bir gece o susamıştı, yavaşça kalktı, su ararken Eksem Oğlu Yahya'yı uyandırmamak için büyük bir titizlik gösterdi. Ve onların sabaha dek namaz kıldıkları saptanmıştır. Öyleyse bu birlikte sarhoş olma nereden çıkarılıyor? Sonra Eksem Oğlu Yahya, hadisçilerin ulularındandır. İmam Ahmed bin Hanber ve Kadı İsmail Yahya'yı övmüşlerdir. Tirmizi, hadisleri derlediği kitabına ondan hadis alıp koymuştur. Hadis Hafızı Müzenî'nin anlattığına göre, Buharî bile ondan hadis aktarmıştır. Aldığı o hadisi, *El Camii's-Sahih* adlı kitabından başka bir hadis kitabına da koymuştur. Öyleyse Yahya'yı eleştirmek, bu hadisçilerin hepsini eleştirmek ve güvenilir olmadıklarını söylemek olur.

Halkın gözünde suçlu oluruz diye düşünmeyen boşboğazlar, Kadı Yahya'nın oğlanı olduğunu atarlar ortaya. Tanrıya karşı bir bühtan, din bilginlerine karşı bir iftira olarak. Bunu ortaya atanlar, öykü anlatıcıların verdikleri te-

meisiz haberlere dayanırlar. Bu, Kadı Yahya'nın düşmanlarının iftirası olsa gerek. Çünkü Kadı Yahya, olgun ve halifenin dostu olduğu için kıskanılan kişiydi. Bilgi ve dindeki yeri, makamı, onun öyle şeyden uzak olmasını gerektirir. Halkın Kadı Yahya için söyledikleri İbni Hanbel'e anlatıldığında İbni Hanber: "Subhanallah Subhanallah = Tanrıyı uzak tutarım, Tanrıyı uzak tutarım!" diye konuştu. Ve: "Kadı hakkındaki bu sözleri kim söyler!" diyerek büyük bir tepkiyle inanmadığını gösterdi o söylentilere. Kadı Yahya'yı Kadı İsmail de övmüştür. Kadı İsmail överken, "Peki onun hakkında söylenenler için ne dersin?" diye soruldu. Kadı İsmail de: "Öyle bir kişinin adaletinin, bir azgının ve kıskancın kınamasıyla yok olmasından Tanrıya sığınırım!" biçiminde karşılık verdi. Ve yine Kadı İsmail şöyle konuştu: "Eksem Oğlu Yahya, kendisine yöneltilen oğlancılık işinden küçücük bir şeyin bile bulunmasından, herkesten daha çok Tanrıya sığınır. Ben onun iç durumlarını bilme olanağını buldum. Onu Tanrıdan çok korkan bir kişi buluyorum. Biraz şaka ve oyunseverlik vardı onda. Güzel [yumuşak] huyluydu. Bu yüzden, o, o biçimde suçlanmıştır. İbni Hibban, hadiste güvenilirler arasında anar onu. [Söylentiler için de] 'Onun hakkında söylenenle uğraşılmasın. Çünkü onun için söylenenlerin çoğu gerçek değildir' der."

HALİFE MEMUN — EŞİ BÛRÂN — SEPET ÖYKÜSÜ

İleri sürülen öykülerden biri de, İbni Abdırabbihî'nin, *El İkd* adlı kitabın yazarının aktardığı "Sepet Öyküsü"dür. Memun'un, Bûrân adlı kızıyla evlendiği Sehl Oğlu Hasan'a damat olmasının nedeni olarak gösterilen öykü.

Bu öyküye göre: Gecelerden birinde Bağdat sokaklarında dolaşırken, damlardan birinden bir sepet sarkmış gördü. İpekten örülüp bükülmüş iplerle bağlı bir sepet. Memun sepete oturdu. İplerden tutup sallandı. Kıpırdama oldu iplerde. Memun sepetin içinde yukarı çıktı. Öylesine bir yere çıktı ki, güzel bir oturma yeri öyle olur ancak. "Döşemelelerin süsü, duvarların yapılış özelliği ve görünüş güzelliği, gözleri kamaştırır, gözü-gönlü kendine bağlar." diye anlatır Memun o yeri.

Sonra o güzel yerde tüllerin arasından bir kadın gözük-tü. Olağanüstü güzel, güzelliğiyle gönül çelen bir kadın. Kadın Memun'u selâmladı ve birlikte içmeye çağırdı. Şarap içtiler birlikte. Sabaha dek.. Memun, sonra, arkadaşlarının kendisini bekledikleri yere döndü. Kadın Memun'u sırlısık-lam âşık etmişti kendisine. O nedenle kızını istemek için babasına elçi gönderdi.

Bütün bunlar Memun'un durumuyla nerede, nasıl bağ-daşabilir? Dinindeki, kültüründeki, doğru yol gösterici bi-rer halife olan atalarının izinden gidişindeki, islâmın temeli sayılan dört büyük halifenin yaşamlarından örnek alışında-ki, bilim adamlarıyla biraraya gelip tartışmasındaki ve Tan-rının gösterdiği öğütlere, buyruklara uyarak çizdiği sınırları korumaktaki bilinen durumuyla bağdaşabilir mi? Yol-dan çıkan umursamazların gece gezintileri, sokak sokak dolaşmaları ve Arap âşıklarına benzer gece yaşamında ken-dinden geçmeler türünden herhangi bir durum, öyle özel yeri olan Memun için nasıl doğru olabilir? Ve öyküdeki du-rum, Sehl Oğlu Hasan'ın kızının özel yerine ve onuruna, ba-basının evindeki koruma ve namus düzenine nasıl uygun düşer?

Bu tür öyküler çoktur. Ve tarihçilerin kitaplarında bu-lunduğu da bilinir. Bu çeşitten öykülerin uyduruluş ve an-latılışlarının nedeni, yaşak olan şeyin çekiciliğine kapılmak ve örtülü kadınların örtülerini yırtma isteğine tutulmaktır. Böyleleri isteklerine boyun eğişlerinden dolayı tatlı öyküler ortaya atanları izleyerek kendilerini doyururlar. Onun için bu tür öyküleri çoğu kez dillerine dolarlar. Kitap yaprakla-rını birbir karıştırıp araştırırken bu tür öyküleri bulur ve ondan sözedirler. Oysa başka şeyler izleseler, sözünü ede-geldiğimiz kimselere yakışan üstün nitelik ve durumlardan, onların ünlü durumlarından sözetseler, kendileri için daha iyi olur. Bilip akıllarını kullansalar uygun olan budur.

Ben, bir gün, hükümdar oğullarından bir Emiri, şar-ki öğrenmek isteyişinden ve çalgı çalmaya kendini verişin-den dolayı kınamıştım: "Bu, senin durumunla bağdaşmaz, senin makamına uygun düşmez." dedim. Bana şöyle dedi: "Halife Mehdi'nin oğlu İbrahim'in, nasıl bu sanatın önderi olduğunu ve zamanın şarkıcılarının başkanı, yöneticisi bu-

lunduğunu biliyor musun?” Ben de dedim ki: “Ya Subhanallah! Sen onu değil de, onun babasını ve kardeşini izlesen olmaz mı? Bilmez misin o tutumunun İbrahim’i yerinden ettiğini?” Emir, kınamam karşısında sustu ve yüzünü çevirip gitti. Tanrı dilediğini doğru yola iletir.

UBEYDOĞULLARI [FÂTİMAOĞULLARI — FÂTİMACILAR FATİMİLER] VE SOYLARI

Kayrevan ve Kahire’de egemenlik kurmuş Şîî Halifelerinden Ubeydoğulları’yla ilgili olarak tarihçilerin ileri sürdükleri aktarmalar da, tutarlılığı olmayan haberlerdendir. Ubeydoğulları’nın, peygamber ailesinden geldiklerini kabul etmeyişleri ve onların soylarının, Cafer Sadık’ın oğlu İmam İsmail’e dayandığını çürütmeye çalışmaları, tutarsız haberlere dayanır.

Bu tarihçiler, sözünü ettiğimiz konuda öyle haberlere dayanırlar ki, bu haberler, Abbasî halifelerinin düşük karakterli adamları tarafından uydurulmuştur. Kendilerini devlet basamaklarında yerleştirdiler diye, Abbasiler’e Ubeydoğulları’nı kötüleyerek yaranmak ve Abbasiler’in düşmanlarını üzecek konularda sevinçlerini paylaşmak için uydurmuştur o düşük karakterliler yalanları. Onlarla ilgili bölümde bu uydurmalarından olabildiğince sözedeceğiz. Uydurma haberlere dayanan tarihçiler, ileri sürdüklerinin doğru olamayacağını gösteren, yalanlanmalarını gerektiren olayların tanıklığını, çeşitli durumların ortaya koyduğu kanıtları gözönünde tutmaktan uzak kalmışlardır.

Tarihçiler, Şîî devletinin nasıl başladığından sözederken şunu anlatmakta birleşirler:

Ebu Abdullah’i-Muhtesip, Kutame Kabilesinde Muhammed ailesinden birine evet demeye çağırdığı, bu çağrıyla ilgili haber yayıldığı ve Ebu Abdullah’ın amacının, Ubeydullahi’l-Mehdi ve oğlu Ebu Kasım’ın çevresinde halkı toplamak olduğu anlaşıldığı zaman, Ubeydullah ve oğlu korkup ortaya çıkmamışlardı. Canları için kaygıya düşmüşler ve halifelik merkezi olan Doğudan kaçıp Mısır’a geçmişlerdi.

Ubeydullah’la oğlu, İskenderiye’den tüccar giysisiyle çıktılar. Onların İskenderiye’den ayrılışları, Mısır ve İsken-

deriye Valisi İsa Nevşerî'ye iletildi. Vali onları bulmak için arkalarına atlılar düşürdü. Tam bulunmuşlardı ki, giydikleri elbiselerden, giyim-kuşamlarından kimlikleri anlaşılamadı izleyicilerince. Batı Afrika'ya gittiler. Halife Mutazid, İfrıkya'da Kayrevan yöresinde egemen Ağleboğulları'na ve Sicilmase'de [Fas'ta bugünkü adıyla Tafilalet] egemen Midraroğulları'na buyruklar gönderdi, bütün sınırları onlar için kapatmalarını ve aramak için ajanlar göndermelerini bildirdi. Bunun üzerine Midraroğulları'ndan Sicilmase [Tafilalet] yöneticisi E'lyesa', ülkesinde Ubeydullah'la oğlunun saklandıkları yeri öğrendi. Ve halifeyi hoşnut etmek için, onları yakalayıp tutukladı. O sırada Şiiler Kayrevan'da Ağleboğulları'nı daha yenmemişlerdi. Neden sonra Şiilerin Ubeydoğulları yararına yaptıkları çağrılarının etkisi Mağrip ve İfrıkya'da ardından Yemen'de, ardından İskenderiye'de, ardından Mısır'da, Şam'da ve Hicaz'da kendini gösterdi. Ubeydoğulları, islâm ülkelerini, Abbasiler'le bir çeşit baklayı böler gibi böldüler aralarında. Ubeydoğulları neredeyse Abbasiler'in yurtlarına girecekler ve onları egemenliklerinden tümüyle uzaklaştıracaklardı. Abbasi halifesi üzerinde baskı kurmuş Deylem[li] güçlülerin azadlıklarından [köle kökenli] komutan Besasiri,²² Arap olmayan güçlü adamlar ve komutanlarla kavgası sonucunda Bağdat ve Irak'ta Ubeydoğulları'nın çağrısını ortaya koydu. Ve tam bir yıl boyunca Bağdat ve Irak minberlerinde onlar adına hutbe okuttu. Abbasoğulları kendi yurt ve devletlerinde tutunamaz ve dalbudak salamaz oldular. Deniz ötesindeki Emeviler'e [Endülüs Emevileri'ne] gelince: Bunlar da sadece aman aman deyip çığırarak kaçıyorlardı Ubeydcilerden.

Bütün bunların yalandan soy-sop ileri sürerek halifelğe kalkışan kimse için olabileceği nasıl düşünülebilir? Karmatî'nin durumunu düşün: Düşün ki, o da peygamber soyundan geldiğini ileri sürmüştü. Çağrısı tutmadı, eriyip gitti. Yandaşları dağıldı. Kısa sürede maskeleri düşüp çirkinlikleri, oyunları ortaya çıktı. Sonları berbat oldu. Ve kötülüklerinin yüklediği suçun karşılığını tattılar. Ubeydoğulları da onlar gibi yalan söyleyip aynı tutumu göstereleirdi onların gerçek yüzleri de anlaşılırdı. Bir süre sonra olsa bile..

“Kişinin hangi tür huyu olursa olsun,

“İnsanlardan saklayıp gizlese bile anlaşılır erinde-gecinde.”

Ubeydoğulları'nın devletleri 270 yıl kadar sürdü.²³ Bunlar, İbrahim peygamberin durağını, namaz kıldığı yeri, peygamberin yurdunu ve gömüldüğü yeri, hacıların yakarış için bekleyiş ve meleklerin iniş yerlerini ellerinde bulundurdular. Egemenlikleri sona erdiğinde bile, yandaşları, onları saydıklarından, sevdiklerinden ve onların Cafer Sadık'ın soyundan geldiklerine inandıklarından, tamamıyla onların izinden gittiler. Devletleri yıkıldıktan, izleri silindikten sonra bile birçok kez yandaşları ortaya çıktı. Yandaşları, Ubeydoğulları'nın yepyeni biçimdeki yollarına çağırdı. Nice zaman, birdenbire ortaya çıkıp onların ardından gelen çocukların adlarını duyurdular, bu çocukların halifelige hakları bulunduğunu savundular ve daha önce geçen imamların onları halifelige getirmeyi salık verdiklerini ileri sürdüler. Yandaşları, onca insan, Ubeydoğulları'nın soyları konusunda kuşkuya düşselerdi onlara yardım ederek canlarını tehlikeye sürükleyebilecek sakıncaları yüklenmezlerdi. Yeni bir savla ortaya çıkan kimse, attığı adımda ikircikli olmaz. İleri sürdüğünü karışık-bulanık biçimde ileri sürmez. Davasında kendi kendini yalanlayacak biçimde davranmaz.

Kelâmcı düşünürlerin büyüğü, hocası olan Ebubekir Bakılânî nasıl olmuş da, kimi tarihçinin Ubeydoğulları'yla ilgili olarak öne sürdüğü o tutarsız sözlere önem vermiş ve o tutarsız görüşü benimsemiş? Şaşılası şey. Bakılânî'nin bu tutumu, eğer Ubeydoğulları'nın dinde sapıklığa kaymalarından ve Rafiziliğe dalmalarından ötürüyse, bu, onların temelde ileri sürdüklerini doğru saymamasında kendisini haklı çıkaracak bir şey değildir. Onların peygamber soyundan gelmelerinin tanıtlanması, inançsızlıklarından dolayı onları Tanrı katında sorumlu olmaktan hiç bir biçimde kurtaramaz. Ulu Tanrı Nuh peygambere oğlu konusunda: “O senin aileden sayılmaz. Çünkü o, kötü uğraşlı bir kişidir. Bilmediğin konuda benden dilekte bulunma.” demişti. Peygamber de kızı Fâtıma'ya öğüt verirken şunları söylemişti: “Fâtıma! Çalış. Çünkü seni Tanrı katında ben herhangi biçimde kurtaramam. Sorumluluğu kaldıramam üzerinden.”

Kişi bir konuyu bilir ya da herhangi bir şeye inanırsa,

ona düşen, bildiğini, inandığını açıkça ortaya koymaktır.

Ulu Tanrı gerçeği söyler ve doğru yola iletir.

Ubeydoğulları, devletlerin kendilerine kuşkulu bakışlarının yönelik olduğu özel bir durumda bulunuyorlardı. Azgınların gözetimi altındaydılar. Çünkü yandaşları çoğaldı ve uzak uzak ülkelere yayılıp çağrılarını yaydılar. Ve birbiri ardından başkaldırdılar devletlere. Bu yüzden adamları sürekli olarak gizli çalıştılar. Nerede oldukları kolay kolay bilinemezdi. Şu dizelerde söylendiği gibi:

“Sorsan günlere adımın ne olduğunu, bilmezler,
“Ve bilmezler yerim-yurdum neresi?”

Gizlilik o denli olağanlaştı ki, Ubeydullahi'l-Mehdi'nin dedesi İsmail'in oğlu İmam Muhammed, “Mektûm = Saklı” diye adlandırılmıştı. Kendi yandaşları böyle adlandırmışlardı onu. Çünkü onun, kendilerini baskı altında tutan zorbalardan çekindiği için saklandığı konusunda görüşbirliği etmişlerdi.

Ve işte bundan dolayı, onlar ortaya çıkar çıkmaz Abbasiler'in yandaşları, soylarına saldırdılar onların. Peygamberin soyundan geldiklerini yalanladılar. Bu tutumla, Abbasi halifelerinden düşük karakterli kişilere iyi görünmeye çalıştılar. Abbasiler'in dostları, yardımcıları ve düşmanlarla savaşan, cephelerde görevli devletlerine bağlı komutanlar da Ubeydoğulları'nın bu tür suçlanışlarından pek hoşlanırlardı. Ubeydoğulları'nı bu tür suçlamalarla, gerek kendilerinden, gerek Sultanlarından güçsüzlük utancını silmeye çalışıyorlardı. Şam'da, Mısır'da, Hicaz'da, Ubeydoğulları'nın yandaşları olan Kütame Kabilesi Berberleri'ne ve dava arkadaşlarına karşı koyamayıp yenilmiş olmanın utancını.. Suçlamaya o denli önem verildi ki, Bağdat'ta kadılar, Ubeydoğulları'nın peygamber soyundan gelmediğine ilişkin fetva düzenlediler. İnsanların en bilginlerinden sayılan bir topluluk da bu fetvanın oluşması için tanıklık ettiler. Şerif Râzî, kardeşi Murtaşâ, İbni Bathavî, ulema'dan Ebu Hâmid'i'l-İsfirâni, Kudûri, Saymeri, İbnü'l-Ekfâni, Ebiverdi, Şii din bilgini Ebu Abdillâh b. Numan ve Muhammed Ümmeti'nin en tanınmış adlarından daha niceleri bunlar arasındaydı. Bağdat'ta, belirli bir günde: 460 yılında, Abbâsî halifesi Kadir'in döneminde. Ubeydoğulları'nın peygamber soyundan gelmediklerine ilişkin

bu din bilginlerinin yaptıkları tanıklık, sadece, Bağdat'ta halk arasında yaygınlaşan, çoğunlukla sözkonusu soyu tanımayanlarca, Abbasi yandaşlarınca söylenip duran kulaktan dolma bilgilere, söylentilere dayanıyordu. Bu söylentileri ulaştırılanlar nasıl duymuşlarsa öyle iletiyorlardı onlara. Kendi anlayışlarına göre rivayetler yapıyorlardı. Oysa gerçek, bunun çok ötesindeydi.

Halife Mutazid'in, Kayrevan'da bulunan Ağleboğlu'na ve Sicilmase'de (Tafilalet) bulunan Midraroğlu'na yazdığı Ubeydullah'a ilişkin mektuplarda, Ubeydoğulları'nın soylarının peygambere dayandığını gösteren en doğru kanıt ve en açık belge yer alır. Mutazid, peygamber soyundan gelenleri herkesten daha iyi bilen kişiydi.

Devlet ve Sultan, dünyaya açık bir pazar yeri durumundadır. Oraya bilgi ve sanatlar çekilip sergilenir. Etkinliğini yitirmiş olan orada arar. Rivayet ve haber toplayıcılar binitlerini oraya doğru yöneltirler. Yarışırçasına. Orada geçerli olan, herkesin katında da geçerlidir. Bir devlet kötü çaba ve eğilimden, halkı sömürmekten ve aşağılık işlerden kaçınır da halkın gittiği doğru yoldan gider ve bu yoldan bilerek ayrılmazsa o devletin pazarında katıksız ipek ve halis altın [gibi değerler] geçerli olur. Yok eğer, kötü amaçlar ve kinlerin ardından sürüklenir ve azgın Arap simsarlarına, yalana-yanlışa kucak açarsa, o devlet pazarında da, karışık maddenler, tortular geçerli olur. Eleştirici gözün bakışı kişinin ele aldığı konuda ölçüdür, terazidir. Tüm araştırdığı, incelediği konuda..

İDRİSOĞULLARI VE SOYLARI

Gerçeğe genellikle daha uzak bir söylenti de şu:

Saldırganlar, fısıltı biçiminde, Ebu Talib oğlu Ali oğlu Hasan oğlu Hasan oğlu Abdullah oğlu İdris oğlu İdris'in —Tanrı bunlardan hoşnut olsun— böyle süregelen soyuna atar-tutarlar. Soyuna saldırılan İdris, babasından sonra Uzak-Batıda (Fas'ta) başa geçmişti [milâdi 808'de]. Babası Büyük İdris'e ana karnında ardıl olduğunda, zina cezası gerektiren bir ilişkinin ürünü olduğunu ileri sürmeye varacak ölçüde kuşkuyla, dedikoduya koyuldular. Çocuğun Büyük

İdris'ten değil, azadlıları Râşid'den olduğunu ileri sürdüler. Bu suçlayıcıları Tanrı kınasın ve yardımından uzaklaştır-sın. Ne bilgisiz insanlardır bunlar. Bilmezler mi ki, Büyük İdris'in güveyliği-evliliği Berberler arasında olmuştu. Ve o, Batı Afrika'ya varışından ölünceye dek göçebeliliğin içinde kaldı. Göçebe yaşamı sürenlerin de bu tür konulardaki [evlilik ilişkilerindeki] durumu bilinmeyen şey değildir: Hani onların öyle kuşku duyulacak gizli-kapaklı yönleri yoktur. Aile ve tüm kadın-erkek ilişkileri, kadın ortakların [kumaların] gözleri önünde ve komşuların da işitecekleri biçimde olur. Evlerinin bitişik, yapılarının alçak oluşundan ve konutları arasında önemli bir aralık bulunmayışından.. Râşid, efendisi öldükten sonra haremın tüm işlerini üzerine almıştı. Ama ailenin dostlarının, yandaşlarının tümünün gözetimi ve denetimi altında hizmet görüyordu. Uzak-Batı [Fas] Berberleri kuşkuya kapılmadan, babasından sonra Küçük İdris'in başa geçmesine tümüyle evet demekte birleştiler. İsteyerek ve alkışlayarak onun buyruğuna girdiler. Korkunç ölüm olayı üzerine onun başkanlığını onayladılar. Ve küçük-büyük savaşlarında onun komutasında ölüm denizlerine daldılar. Bu kişiler, içlerinde, dedikodusu yapılan türden bir kuşku duysalardı, ya da kulaklarına bu türden bir dedikodu çalınsaydı, isterse dedikoduyu ulaştırın kişi bir düşman ya da ikiyüzlü yalancı biri olsun, böylesine ölüme gitmezlerdi. Hiç değilse içlerinden savaşlara katılmayanlar çıkardı. Ama hayır, olmadı bu, ayrılan çıkmadı. Kesinlikle söyleyebilirim ki [İdris'in soyuna yönelik] bu dedikodu dayanaksızdır, düşmanları Abbasiler'den ve onların İfrıkya'da görevlileri, valileri olan Ağleboğulları'ndan çıkmıştır. Nedeni de o ki: Bah [Fah ya da Vec] yöresindeki olaydan sonra²⁴ Büyük İdris kaçıp Mağrip'e [Batı Afrika'ya] yönelince, halife Hadi, Ağleboğulları'na, İdris'i izlemeleri için gözetlenecek yerlere adamlar koymalarını bildirmişti. Ajanlar taradı çevreyi. Ama onu ele geçiremediler ve İdris, Batı Afrika'ya varmayı başardı. Böylece işi sonuçlandı ve çağrısı ortam buldu Büyük İdris'in. Bir süre sonra Harun Reşid işe el koydu: Abbasiler'in azadlılarından İskenderiye valisi Vazih'in, Şif eğilimli olduğunu, İdris'in kurtulup Batı Afrika'ya kaçmasına göz yumduğunu öğrenince öldürttü onu. Sonra

babası Mehdi'nin azadlılarından Şammah'ı, bir yolunu bulup İdris'i öldürmesi için ajan olarak görevlendirdi. Şammah, İdris'e varıp kendisine katıldığını, artık Abbasoğulları'ndan, yani efendilerinden uzak kalmak isteğini açıkladı. İdris inandı onun sözlerine ve onunla sarmaş-dolaş oldu. Şammah, İdris'in yanında yalnız bulunduğu anlardan birinde ağı sundu ve onunla öldürdü İdris'i. İdris'in öldürüldüğü haberi, Abbasoğulları'na, olayların en güzeli biçiminde ulaştı. Neden ki, Batı Afrika'da alevilik akımını oluşturan nedenler zincirinin koptuğu ve karınca yuvasının kökünden sökülüp dağıtıldığı umuduna kapılmışlardı. Bir de ana karında İdris'e ardıl olan bir çocuk bulunduğu haberi onlara ulaşınca, "hayır, olamaz!" demekten başka ileri sürecek bir şey bulamadılar. Çağrı yeniden başladığı, Batıda alevilik ve İdris oğlu İdris devleti yeni biçimiyle kendini duyurduğu zaman; bu olay, oklarla delik-deşik edilmekten daha yaralayıcı geldi onlara. O sırada Arap [Abbasi] Devletine, Uzak-Batı'ya uzanamayacak ölçüde bir güçsüzlük ve kocamışlık çökmüştü. Harun Reşid, Büyük İdris'in Uzak-Batı'daki [Fas'taki] devletine bulunduğu yerden karşı koyacak güçte olmadığı için, ve Berberler Büyük İdris'i bağrılarına bastıkları için ağılatarak onu öldürme oyununu düzenlemişti. İdris'in oğlu ortaya çıkınca durum n'olacaktı şimdi?

Yanlarında açılan bir gediği kapamaları ve önlerinde bulunan hastalığın, devletlerinin içine değin gelip yayılmasını önlemeleri, aleviler tarafından kafaları kırılmadan onların köklerini kazımaları için İfrikya'daki dostları Ağleboğulları'na başvurular. Ağleboğulları'yla yapılan bu konudaki görüşme, Memun ve ondan sonraki Abbasi halifeleri dönemlerinde oldu. Ne var ki, Uzak-Batı'nın [Fas'ın] Berberleri karşısında Ağleboğulları daha güçsüz durumdaydılar. Kendi içlerinde de Abbasiler'in benzeri bir çöküş olduğu için, sözkonusu derdin kapanması gereğini daha çok duyuyorlardı. Çünkü halifeliğe Arap olmayan toplumlardan kişiler musallat olmuşlardı. Halifeliğin sırtına binip iyice baskı kurmuşlardı. Adam yerleştirmelerde, vergi ve gelir kaynaklarında, yönetim basamaklarına yapılan atamalarda, sınırları çizmede ve sınırların ötesindekilerle olan anlaşmaları bozma ya da onaylama gibi öteki konularda diledikle-

rince kullanıyorlardı yönetimi. Şairlerinin söylediği gibi:

“Bir halife ki Vasif’la Buğa’nın arasında*

“Kafes içindedir.

“Onlar ne derlerse

“Halife de papağan gibi onu söyler.”

Söz konusu Ağleboğulları’ndan Emirler, ajanların uçurabilecekleri haberlerin tehlikelerinden de korkuyorlardı. Aldıkları buyrukları yerine getiremeyişlerine sürekli gerekçeler ileri sürüyorlardı. Kimi zaman Batı Afrika’yı ve halkını küçümser bir tutum gösteriyorlar, kimi zaman da halifenin içine kaygı salma yoluna gidiyorlardı. Başkaldıran İdris’in ve onun yerine geçenlerin gücünü ve kendi ülkesinden halifeliğin yönetimindeki sınırlara geçtiklerini anlatarak.. Halifeye gönderdikleri armağanlar ve devlet vergileri içinde İdris adına basılmış paraları da geçerli sayarak gönderiyorlardı. Böyle davranmakla, İdris’in [yenilir-yutulur olmayan] güçlü bir erkişi olduğunu duyurmak istiyorlardı. Onun kişiliğini ve gücünü çok büyük göstererek, itildikleri görevin, İdris’i yakalama ve tutuklama görevinin ağırlığını belirtmeye çabalıyorlardı. Ve daha çok sıkıştırılırlarsa İdris’e yönelebileceklerini, onun kılıcını çalabileceklerini anlatıp korkutmak istiyorlardı Abbasi halifesini. Kimi zaman da İdris’i lekeme yoluna gidiyorlardı. Anlatılan biçimde yalanlı karalamalarla onun kişiliğini aşağılamaya çalışıyorlardı. Abbasoğulları’nın çocuk yaştaki halifeleri ve bunları baskı altında tutan Arap toplumu dışından gelme komutanlar da, gerek aradaki uzaklık ve gerek kavrayış kıtlığından, doğruluğuna, yanlışlığına aldırmadan kabul ediyorlardı kendilerine iletilenleri. Her dedikoducudan haber alıyor ve her çatlak sesi dinliyorlardı. Ağleboğulları yıkılmaya dek bu böyle sürüp gitti. Bu aşağılık sözlerin, dedikoduculardan birinden ötekine, kulaktan kulağa gitmesinin ardı-arası kesilmedi. Kimi karasürücüler de kulaklarını bu söylentilere özellikle verdiler ve çıkar yarışında istedikleri sonuçlara ulaşmak için, dedikoduları, birer gereç olarak hazırlayıp sakladılar. Oysa buna hakları yoktu. Tanrı kınasın onları. Söz konusu lekelemeler dinin temel amaçlarından sapmadır.

* Vasif ve Boğa iki Türk yetkilisinin adıdır. —ç.

Kesin olanla olmayanı ayıklama diye bir şey olmaz karalamada. Küçük İdris, babasının evli bulunduğu kadından doğmuştur. Dinsel kurala göre de herkesin bildiği babasının çocuğu sayılır. Peygamber ailesine bu tür lekeler sürmemek, inanırların bir inanırlık gereğidir. Üstelik eksiklerden uzak olan Tanrı, o aileden olanlardan öyle kirli eğilimi gidermiş, temiz kılmıştır onları. İdris'in eşi de, çocuğu da kirden uzaktır. Arılanmaları gerekir Kur'an'ın hükmüyle. Bunun tersine inanan kişi, günah altına girer, inançsızlığın kapısından içeriye adım atmış olur.

Konuyu bu denli neden uzattım?

Yersiz kuşkuların kapılarını kapatayım diye. Kincinin gönlünde oluşan kötü duyguya karşı çıkmak için.. O kötü duyguya ki, İdrisoğulları'nın soylarına yalanıyla saldıran haksız dedikoducunun ağzından dökülürken, iki kulağımla işittim. Dedikoducu da onu, peygamber ailesine karşı olan kimi Batı Afrika tarih yazarlarından, kendi anlayışına göre aıp aktarmıştır.

Peygamber ailesinin eskilerine bile inanmakta kuşkuya düşen kimi tarih yazarlarından.. Yoksa kuşku duyulan aile, öyle çirkin söylentilerin yakıştırılmaması gereken bir ailedir. Suçsuzdur bu aile. Gerçekte lekesi olmayanın lekesi bulunmadığını söylemek de kınanacak bir çabadır. Ancak ben, bu dünya yaşamında o suçsuzları savundum, umarım ki hesap gününde de onlar beni savunurlar.

Bir de iyi bilinmeli ki, İdrisoğulları'nın soyları için ileri-geri söyleyenlerin çoğu, sözkonusu İdris'in arkada bıraktıklarını kıskananlardır. Peygamber ailesinden kişiler ya da bunlara sonradan katılanlar arasında da vardır bu kıskançlar. Nedeni de şu ki: İdrisoğulları'nın, bu onurlu soyun ortaya attığı dava, onurlu bir davadır. Çeşitli ülkelerin halkından büyük-küçük toplulukları içine alacak ölçüde yayılmıştır bu dava. Böyle durumlarda, suçlama yönelir.

Ne zaman ki, bu İdrisoğulları'nın soyu, kendi yurtları olan Fas'ta ve öteki Batı Afrika yörelerinde üne ulaştı, ulaşılmaz ve kimsenin yakınına bile varamayacağı aydınlığa kavuştu — çünkü sonraki kuşaklar büyüğüyle-küçüğüyle, geçmiş kuşakların büyük-küçük topluluklarından aktara ve söyleyegeliyordu bu soyu. Dedeleri İdris, Fas'ın sınırını çizen

kişiydi, kurucusuydu. Bu kişinin evi, onların evleri arasındaydı. Mescidi, mahallelerinin, kapılarının bitişiğindeydi. Kılıcı, yerleşme merkezlerinin o büyük minaresinin tepesinde parlayıp duruyordu. Daha başka anılar, izler, yapıtlar da vardı. Kesinlikle inanmak için gerekli görülen ölçünün çok çok üstünde bir toplulukça anlatılagelmiştir bütün bunlar. Ve böylece, İdrisoğulları'nın soyu-sopu, gözle görülmüşçesine kesin bilgi veren yollarla açık-seçik ortaya konmuştur.

Tanrı vergisi ve peygamber soyundan gelmiş olmanın sağladığı saygınlıkla elde edilen bu varlığın parlaklığına, yine peygamber soyundan gelme başkaları da bakıyordu imrenerek. Batı Afrika'da gerçekleşen o parlak varlık İdrisoğulları'nın atalarının sayılıyordu. İdrisoğulları'nın dışında kalandırlarsa, o varlıktan kendilerinin yoksun olduklarını görüyor, kavriyorlardı. İdrisoğulları'nın hiç birinin eriştiğine, tümü şöyle dursun, yarısına bile erişemediklerini görüyorlardı.

Soylarının peygamber ailesine dayandığının İdrisoğulları'nıninkine kadar, sözünü ettiğimiz onca tanıklar ölçüsünde tanıkları bulunmayanlara düşen bir şey vardı: İdrisoğulları'nın durumlarındaki özelliği kabul etmek. Halk kendilerinin de peygamber ailesinden olduklarını onaylıyordu. Ama kesin olan bilgiyle sanı bir değildir. Gönül yatışarak kesinlikle evet demek başkadır, kuşkuyla evet demek başkadır.

Evet, ne zaman ki İdrisoğulları'nın durumlarındaki özelliği, üstünlüğü, peygamber soyundan sayılıp da aynı özelliğe sahip bulunmayan kişi görüp, kavradı, soluğu kesilircesine içerledi buna. Bu durumda olanların çoğu istediler ki, İdrisoğulları'nı, buldukları onurlu durumdan uzaklaştırıp aşağılıklara düşürsünler. İçlerinden büyük bir kıskançlık duydukları için. İdrisoğulları'nın soylarını onaylamamakta direnme yoluna gittiler, sözünü ettiğimiz türden iftiralara, yalan sözlere daldılar. Kendilerinininki gibi İdrisoğulları'nın soylarında da sanı ve çeşitli olasılıklar bulunduğu gerekçe hazırlayıp bu konuda eşit duruma gelmeleri için.. Ama onları kendi durumlarına düşürmeyi başaramadılar.

Onların durumlarına yükselmeyi de sağlayamadılar. Batı Afrika'da, peygamberin soylu ailesinden bulunanlar içinde —bizim bildiğimize göre— İdris'in torunları ölçüsünde soyları açıklığa ve aydınlığa kavuşmuş olan kimse yoktur.

[Ali oğlu] Hasan soyundan gelen İdris'in torunları ölçüsünde.. Bu çağda onların uluları, İdris oğlu İdris oğlu Kasım oğlu Avvam Yahya oğlu Muhammed oğlu Húti Yahya'nın Fas'taki torunları olan İmranoğulları'dır. Bunlar, peygamber ailesinin Fas'ta bulunan ve dedeleri İdris'in evinde-kentinde oturan ileri gelen kişileridir. Tüm Batı Afrika halkı içinde ululukları vardır bunların. İdrisoğulları bölümünde inşaallah ileride anlatacağımız gibi, bu, böyledir.

MUVAHHİDLER DEVLETİNİN KURUCUSU İMAM MEHDİ

Batı Afrika'da bulunan dar görüşlü din bilginleri, Muvahhidler devletinin kurucusu İmam Mehdi'yle ilgili birtakım eleştiriler ortaya atarlar ki, onların bu eleştirilerini de sözünü ettiğimiz saldırganlıklardan saymak gerekir.

Dargörüşlü din bilginleri, İmam Mehdi'yi şarlatanlıkla ve karıştırıcılıkla suçluyorlardı. İmam Mehdi gerçek tevhid inancını savundu ve kendilerinden önceki azıllılarla savaşp onları ortalıktan sildi diye suçluyorlardı. Mehdi'nin ileri sürdüğü ne varsa hepsini yalanlıyordu bu din bilginleri. Mehdi'nin yandaşları Muvahhidler'in, onun peygamber ailesinden geldiği yolundaki sözlerini bile..

Din bilginlerini, İmam Mehdi'yle ilgili olan her şeyi yalanlamaya iten şey, onu kıskanmış olmalarıydı.

Çünkü onlar, önce, bilimde, fetvada, dinde kendilerinin daha üstün geleceklerini sanmışlardı. Sonra, gördüler ki, Mehdi aralarından sıvrılıp seçkin bir duruma geçti. Görüşlerine uyulan, sözü dinlenen, izinden gidilen kişi oldu. O zaman çekemediler bunu. Başladılar görüşlerinde onu eleştirmeye ve yalanlamaya. O ne ileri sürdüyse hepsini yalanladılar.

Kıskanç din bilginleri, Lomtüne kabilesi egemenleriyle içli-dışlı olmuşlardı. Bu egemenler Mehdi'yle düşman durumundaydılar. Mehdi'yi kıskanan din bilginleri yalnızca onlar tarafından saygı ve ilgi görüyorlardı. O kableden olanlar, bozulmamışlıkları ve dinsel çabaları nedeniyle din bilimi öğrenmişlere devletlerinde üstün yer veriyorlar, her din bilginini, kendi ülkesinde ve toplumundaki değeri göre danışmanlık görevine getiriyorlardı. Din bilginleri de onların yandaşları oluvermişlerdi. Lomtüneliler [Murabıtlar Devleti]

kinlerle savaşıyorlardıysa, o din bilginleri de onlarla savaşıyorlardı. Mehdi onlara ters düşen bir görüşle ortaya çıkmıştı. Onların tutumlarını, din bilginlerinin onlar için sıkıntılara girişlerini, Lumtûneliler'e yaranmak ve onların devletlerine bağınazlığa varan bir bağlılık gösterisinde bulunmak için çaba harcamalarını kınıyordu. İşte Mehdi'nin tutumu böyle olduğu sürece yüklendiler Mehdi'ye, ondan öğ almaya koyuldular.

Oysa Mehdi'nin yeri, değeri başkaydı, onlarınki başkaydı. Mehdi'nin durumuysa, onların Mehdi hakkında düşündüklerinden bambaşkaydı. O kişi hakkında ne düşünebilirsin ki, [inandığı yolda yürümek için] tek başına devlet adamlarına karşı çıkıp, yüklendikçe yüklenmişti tutumlarından dolayı. Görüşlerini din bilginleri kabul etmeyince de onları halkı içinde tartışmaya çağırmişti. Mehdi, Lumtûneliler'e karşı da doğrudan doğruya savaş çağrısında bulundu. Devletlerini [Murabitlar Devletini] kökünden koparıp yere serdi. Ve altüst etti o devleti. O devlet ki gücü çok daha büyük, sayıca çok daha üstün, yardımcıları ve koruyucuları çok daha kalabalık gözüküyordu.

Bu savaşta Mehdi'yi tutanlardan da çok kişi öldü. O denli ki, sayılarını ancak Tanrı bilir.

Mehdi'nin yandaşları ölünceye dek ona "evet!" demişlerdi. Tehlikeye karşı canlarını koyarak onu korudular. Mehdi'nin çağrısının değerini göstermek için bütün güçlerini kullandılar, Tanrı hoşnutluğuna yaklaşsınlar diye. Onun bir sözüne, çağrısına bağlılıklarını ortaya koysunlar diye.. Onun sözü, tüm sözler üzerinde bir üstünlük sağlayıncaya, Boğazın iki yakasındaki [Fas ve İspanya'daki] devletlerin hepsini yeninceye dek çabaladılar. Böyleyken o, gösterişsiz bir yaşam sürüyordu. Sıkıntılara katlanmayı biliyordu. Dünya malının azıyla yetinmişti ölünceye dek. Dünyasmda eğlence ve çıkar olarak hemen hiç bir şeyi yoktu. Hatta canların atıldığı, gönüllerin aldanıp dilediği çocuğu bile..

Şimdi bilmek isterdim doğrusu: Mehdi'nin böyle bir tutum ve yaşamı seçmesindeki amacı, Tanrı hoşnutluğuna yönelmek değilse başka ne olabilirdi? O insan ki, dünyadan, yaşamı boyunca bir tat almamıştı. Kaldı ki, amacı kötü olsaydı, işleri de sonuca ulaşmazdı onun. Çağrısı yayılmazdı.

Tanrının gelip-geçen kullarında uyguladığı yasaı böyledir.

Din bilginlerinin, Mehdi'nin soyunun peygamber ailesine dayandığını kabul etmeyişlerine gelince: Onlar bu kabul etmeyişi güçlendirecek dayanaktan yoksundurlar. Üstelik, Mehdi'nin, peygamber soyundan geldiğini ileri sürdüğü eğer gerçekse, bu savı çürütecek bir kanıt da yok ortada. İnsanlar, kendilerinin hangi soydan geldiklerini sürerlerse [tersine bir kanıt bulunmadıkça] onaylanırlar.

Din bilginleri eğer diyorlarsa ki: "Bir toplumun kendi içinden gelmeyen, kendi soydaşı olmayan yabancı bir kişinin o topluma başkanlığı olacak şey değildir. —Bu kitabın ilgili bölümünde değineceğimiz gibi burası doğru.— Bu kişiye Masmude kabilesi topluluklarına başkanlık etmiştir. Bu kabileden olanlar onun izinden gittiler, ona boyun eğdiler, onun kabilesi olarak bilinen Herege kabilesine özel bir bağlılık gösterdiler. Ölünceye dek onun çağrısında görev almaktan geri durmadılar." Öyledir, ancak bilinsin ki, Mehdi'nin başa geçme işi, peygamberin kızı Fâtıma'nın soyundan gelmiş olmasına dayanmıyordu. Halk da onu bunun için başkan seçmiş değildi. Halkın bağlanıp onu başkan seçmesi, Herege'ye, Masmûde'ye bağlılıktandı. Ve atalarının bu kabilelerde yerleşmiş olmalarından ileri geliyordu. Fâtıma soyundan gelmişliğiyse, kapalı kalmış, silinip gitmişti halk arasından. Soyu salt kendince ve kendi yakınlarınca bilinirdi. Yani soyunun kökeninden sıyrılan Mehdi, onların soydaşı olmuştur artık. Ve öyle ortaya çıkmıştı. Bu durumda onun soyunun dayandığı köken, kabileliler arasında artık bilinemez olduğu için başkanlığına engel görülemez. Gerçek soy bilinmediği zamanlarda böyle durumlara çok raslanır: Becile kabilesinin başkanlığı için Arfece'yle Cerir'in aralarında nasıl çekiştiklerinin öyküsüne bakabilirsin. Kaynaklarında da anlatıldığı gibi, Arfece, Ezd kabilesinden geliyordu köken olarak. Ama Becile kabilesiyle kaynaşmıştı. O denli ki, Cerir'in karşısına geçmiş, o kabilenin başkanlığına adaylığını koyarak Cerir'le Hz. Ömer'in önünde çekişmişti. Kaynağına bakarsan gerçeği görürsün. Tanrı doğru yolu göstericidir.

Söz konusu yanlışları anlatırken sözü uzatarak, az kalsın, bölümün temel amacının dışına çıkacaktık. Ne var ki,

konu önemli: Çoğu güvenilir hadis ve tarih üstatlarının ayakları bu tür olay ve bakış sırasında kaymıştır. Düşünce ve yorumları donmuş, yanlışlara takılı kalmış, başkaları da görüş eksikliğinden, uyusukluğa düşüp karşılaştırma yapmaktan; onları alıp aktarmışlardır olduğu gibi. Hiç bir incelemeye ve kafa yormaya gerek görmeden.. Uydu yazarlar, derlemelerine eskilerden aldıkları yanlışları o denli yerleştirdiler ki, tarih bilimi, yanlışlar bütünü oluverdi, karmakarışık bir duruma geldi. Tarihçinin yüklendiği bu oldu. Ve tarih artık, bolca ağıt bulunan halk masallarından sayılmaya başlandı.

Onun için [gerçek anlamıyla] bu bilim dalının adamına bilgi gereklidir. Tarihçinin, toplumsal ve siyasal kuralları, varlıkların doğal durumlarını, doğal yasaları, toplumların, ülkelerin ve çağların kendi süreçleri içindeki değişimlerini, ahlâkları, gelenek ve görenekleri, inanç, görüş ve anlayışları ve öteki durumları bilmesi gerekir. Çağındaki durum ve gelişmeleri de iyice kavrayıp geçmiştekilerle karşılaştırması, aradaki uygunluk, benzerlik ve başkahlıkları gözden geçirmesi, bunların nedenlerine inmesi, devletlerin ve toplumların üzerinde durması, bunların hangi nedenlerle ve nasıl ortaya çıktıklarını, oluşumları, gelişimleri, gelişim nedenleri, egemenleri, devlet adamları ve ilgili haberleriyle birlikte incelemesi zorunludur. Her olayın nedenlerini, kökenlerini bütünüyle saptayacak, her haberin kaynak, dayanak ve ilkelerini öğrenip bilecek ölçüde yapmalıdır incelemesini. O zaman aktarılagelen bir haberi elindeki kurallara ve ölçülere vurur, eğer o kurallara, ölçülere uygun düşünüyorsa, sağlamlık ilkelere doğrultusundaysa haberin sağlamlığını, değilse çürük olduğunu anlar ve almaktan vazgeçer o haberi. Eskiler onun için tarih bilimine çok büyük değer verirlerdi. Taberî, Buharî ve onlardan da önce İbni İshak ve benzerleri islâm bilginleri, tarih bilimini benimsemişlerdi. Ne var ki, çoğu tarihçi, bu inceliği unuttu sonradan. O denli ki, tarihle uğraşmak, bilgisizlik alanına yönelmek sayıldı. Herkes küçümsedi bu bilim dalını. Özellikle bilim alanlarında pek yeterli olmayanlar, bu bilim dalıyla uğraşmayı, tarihle ilgili bilgiler edinmeyi, bu bilim dalına dalmayı, eğilip araştırma yapmayı düşüklük saydılar. Bu nedenle giderek bağılı deve bağısızı-

na, öz kabuğuna ve doğru yanlışa karıştı. İşlerin sonu Tanrıya kalmış.

TARİHÇİNİN ZAMAN İÇİNDEKİ DEĞİŞMELERİ VE
SÜREÇLERİ GÖREMEMEKTEN İLERİ GELEN
YANILGISI

Tarih alanında düşülen yanlış ve yanılğının gözden kaçabilen ince bir nedeni var: Çağlar değişir ve günler geçip giderken, toplumların, kuşakların durumlarının da sürekli olarak değiştiğinin gözden kaçırılması. Bu, derinde ve gizli bir hastalıktır. Neden ki bu hastalık, uzun yüzyıllar geçtikten sonra kendini gösterir. Onun derinde işleyişini, halktan, sıradan kişiler anlayamaz.

Bu şudur:

Evrenin ve toplumların durumları, ilişkileri, gidişleri bir tek süreç [burada İbni Haldun'un kullandığı sözcük: "vetire"] üzerinde sürmez ve değişmeyen bir çizgide kalmaz. Günler, zamanlar geçerken oluşan değişmeler ve durumdan duruma geçişler bütünüdür her şey. Bu değişmeler ve geçişler, kişilerde, sürelerde, kent ve kasabalarda olduğu gibi, tüm evrende, ülkelerde, kıtalarda, zamanlarda ve devletlerde de olur. Tanrının kulları-yaratıkları arasında sürüp gelen bir yasaadır bu.

Dünyada niceler gelip geçti, Fars toplumları, Süryanlar, Nabatlar, Tubbalılar, İsrailoğulları, Kıptiler.. Bunların devletlerinde, ülkeierinde, politikalarında, sanatlarında, dillerinde, söyleyiş biçimlerinde ve kendi türleri arasında paylaştıkları öteki konularda, dünyayı bayındır kılma çabalarında [doğayı işleme biçimlerinde], kendilerine özgü durum ve tutumları vardı. Biraktıkları yapıtlar, buna tanıklık eder.

Bunlardan sonra ikinci kuşak Fars, Rum, Arap toplumları geldi. Durumlar değişti, durumlarla birlikte gelenek ve görenekler, değişenler kendi cinslerine ya da benzerlerine ya da tümüyle başka olanlara, karşıtlarına dönüştüler.*

* Yani eskiler, eski durumlar, gelenek ve görenekler değişince ya aynı türden, ya benzerleri, ya biraz değişik olanları ya da tümüyle başka, tümüyle ters, tümüyle karşıt olanları ortaya çıktı. Bütün bu oluşum da iççe ve birinden öbürüne dönüşerek gerçekleşti. Metindeki anlatım bu anlamı içerecek niteliktedir. —ç.

Ve sonra Mudaroğulları egemenliğiyle islâm geldi.*

Mudaroğulları'yla islâm gelince, [o zamana dek değişerek süregelen] eski durumların tümü, yeni bir devrimle başka bir oluşuma dönüştü. Gelişmeler, bugün çoğu bilinen gelenek ve görenekler kuşaktan kuşağa geçerek ve değişerek sürüp gitti. Ve Arap devleti de yıkıldı. Egemenlik günleri tarihe karıştı. Güçlerini yerleştiren, devletlerini, ülkelerini kuran eskiler göçüp giderken, egemenlik, bu kez, Arapların dışından kişilerin, sözgelimi: Doğuda Türklerin, Batıda Berberlerin, Kuzeyde Frenklerin eline geçti. Geçip giden yönetimler ve egemenliklerle birlikte nice toplumlar da gömüldü tarihe. Bu arada türlü oluşumlar, niteliği unutulmuş görenekler, izleri silinen töreler de birbirini izledi.

TOPLUMSAL DEĞİŞİMLERİN ÜNLÜ NEDENLERİ

Durumların, toplumsal yaşamın, gelenek ve göreneklerin değişimlerinde ileri sürülen ünlü bir neden vardır: "Her toplumun yaşamındaki dalgalanmalar, gelenek ve görenekler, o toplumda egemen olanın yaşam biçimine, tutum ve davranışına bağlı olarak gelişir." diye anlatılır. Bu bir özdeyiş biçiminde şöyle de dile getirilir: "Halk, hükümdarın dinindedir."

Devlet adamları, devletin egemen kişisi, devlet ve yönetimin başına geçtikleri, işleri yürütmeye koyuldukları zaman kendilerinden öncekilerin durum ve tutumlarını, gelenek ve göreneklerini gözönünde tutmamazlık edemezler. Çoğunu da alırlar onların. Ama kendi dönemlerindeki toplumsal gelişmeleri, kendi gelenek ve göreneklerini de bir yana itmeyip birlikte değerlendirirler. Bu değerlendirme sonucunda, önceki toplum görenekleri ve toplumsal yaşama oranla yeni devletteki görenekler daha değişik biçimde ortaya çıkar, birtakım başkalıklar görülür. Sonra başka bir yönetim geldiğinde ve yeniyile eski gelenek ve görenekler yeniden kaynaşmış olduğunda yine birtakım şeyler değişmiş olur. Bu yeni oluştaki durumlar, ilk yönetimdeki durumlardan çok daha

* Buradaki anlatıma göre, islâmı getiren Mudar kabilesidir. İbnî Haldun, Birinci ve İkinci Ana bölümlerin çeşitli bölümlerinde bu görüşünü, yani islâmın kabile gücüne dayandığını vurgulayacak. —ç.

başkadır. Başkalıklar, değişimler basamak basamak artarak sürer sonuna dek. En son başkalık büsbütün keskinleşir [yepyeni bir oluşum belirir]. Uluslar, toplumlar, mülk ve egemenlikte birbirini izledikçe, toplumsal dalgalanmalarda ve çeşitli durumlardaki değişimlerin ardı-arası kesilmez.

HABER DEĞERLENDİRMEDEKİ YANILGI VE NEDENİ

Dönemler ve yönetimler arasında karşılaştırma yaparak sonuçlara varma eğilimi, insan yaratılışında var olan, bilinen bir eğilimdir. Kimi yanlışlık elde olmadan başa gelir: Unutursun, bilinçsiz bir şey yaparsın, dolayısıyla doğru çizgiden, temel amaçtan uzaklaşırsın ve böylece yanlışla ve yanlışlığa düşmüş olursun. İşte bu nedenle: Kişi, kimi zaman tarihtekilerle ilgili birçok haberler işitir, durumların değişimlerini, devrimleri gözönünde tutup değerlendirmez ve ilk bakışta aklına ne gelmişse, ne duyup düşünmüşse ona göre bir anlayışa varır, tutar, eskileri, gördükleriyle karşılaştırır öyle değerlendirir haberi. Oysa arada birçok değişimler olmuştur, nice başkalıklar vardır. Bunu hesaba katmadığı için yanlışların arasında bocalar kahr.

YANLIŞ DEĞERLENDİRMEİNİN BİR ÖRNEĞİ

Bunun bir örneği, [Zâlim] Haccac'la ilgili haberler aktarırlarken, tarihçilerin, onun babasını, [bugün bilinen] öğretmenlerden biriymiş gibi anlatmalarınıdır.

Oysa çağımızda öğretmenlik, geçim yolu sayılan uzmanlık dallarından bir meslektir. Soyluların seçmeyi kendileri için küçüklük saymakta oldukları bir meslek. Öğretmen kökünden kopmuş bir ağaç niteliğinde düşük ve küçük kişidir bugün.

Horgörülen ücretli zanaat adamlarından ve uzmanlardan birçoğu, adamı olmadıkları üst basamaklara adım atmaya yeltenirler. Erebileceklerini sanırlar o basamaklara. Onları böyle bir yeltenişe iten, tutkularının kuruntularıdır. Çoğu kez tutundukları ipler ellerinde koparak yokolmanın, tükenmişliğin çukurlarına düşmüşlerdir böyleleri. Bunlar, er-

mek istedikleri şeylerin, kendileri için olanaksız olduğunu kavramazlar.

Zamanımızın öğretmenleri işte böyle, geçim yolu olsun diye seçilen birer meslek ve zanaat adamıdır.

İlk İslâm döneminde, Emeviler'de ve Abbasiler'deyse öğretmenlik böyle değildi, o dönemlerde bilim ve öğretim, tam bir uzmanlık işi, bir meslek durumuna gelmemişti daha. Şeriat sahibinden işitilene olduğu gibi aktarma ve bilinmeyen dini konuları öğretme niteliğindedeydi. O da sadece başkasına iletme, duyurma biçimindedeydi.

O zaman toplumu yöneten saygın ve soylu kişiler, Tanrının kitabını, peygamberin hadislerini halka öğretme görevini de yapıyorlardı. Ama bir uzmanlık niteliğindeki öğretim biçiminde değil, haber iletme, haber duyurma anlamındaydı yaptıkları görev. Bu görevi de şunun için yapıyorlardı: Öğrettikleri kitap, kendi kitaplarıydı. Peygamberlerine inan ve aracılığıyla doğru yola erdikleri kitaptı. Öğrettikleri İslâm da, kendi dinleriydi. Uğrunda savaşmışlar, insanları öldürmüşlerdi. O dinin aracılığıyla toplumlar arasından sivrilip, özel bir yer tutmuşlar, saygınlaşmışlardı. Bu nedenle büyük bir tutkuyla iletiyorlardı onu herkese. Topluma anlatıp duyurma çabasını gösteriyorlardı. Büyük-lük duygusu, onları alıkoymazdı böyle bir görevi yapmaktan. Başkaları istediği kadar burun kıvrırsın, onları bu çabadan kimse uzaklaştıramazdı. Buna şu durum bir kanıttır: Peygamber, çeşitli Arap elçileriyle birlikte en büyük, en yakın arkadaşlarını da göndermişti. O elçilerin geldikleri topluluklara İslâmın ilkelerini ve dinin getirdiği uygulama alanına giren konularını öğretsinler diye. Peygamber önce cennetle müjdelenmiş on arkadaşını, sonra da üstünlük yönünden kimler o on kişiyi izliyorsa onları gönderdi.

Ne zaman ki İslâm iyice yayılıp yerleşti, İslâm inanırları dal-budak saldı, giderek uzak ülkeler toplumları gelip yönetimi sahiplerinin elinden aldı, geçen zamanlarla birlikte durumlar değişti, İslâm yeni oluşumlar içine girdi, temel kaynaklardan şer'î hükümler çıkarma çabaları çoğaldı —çünkü olaylar ve ilişkiler çoğalmıştı—; işte o zaman, hüküm çıkarma çabalarında yanlışları önleyecek yasa koyma gereği duyuldu. Ve işte o zaman bilim, öğrenim ve öğreti-

mi gerekli kılan bir uzmanlaşma alanı durumuna geldi. Sanatlar, zanaatlar, kafa yorulan meslekler arasına girdi. Bilim, öğrenim ve öğretim bölümlerinde de anlatacağız bunu. Öğretim işi, ayrı bir uğraş durumuna gelince, devlet yöneticileri, hanedan, yalnızca ülkeyi-devleti yönetmekle yetindiler. Bilim ve öğretim işi, başkalarına bırakıldı böylece. Öğretim de geçim yolu sayılan bir uğraş oluverdi. Bilim ve öğretim işi böyle bir durum alınca, parlak yaşam süren soyluların ve devlet adamlarının yukarılarda olan burunları, onların bilime-öğretime girişmelerine engeldi. Ve bu mesleğe yönelmek, horgörülenlere düştü. Dolayısıyla bu mesleği seçen kimse, soylular, egemenler katında küçük görüldü.

Yusuf Oğlu Haccac'ın babasına gelince: Sakif kabilesinin ulularından, saygınlarındandı bu kişi. Biliyorsun, Sakif'in Araplardaki soyluluğu, Kureyş kabilesiyle boyölçüşecek saygınlıktaydı. Ama Yusuf'un Kur'an öğretmesi, çağımızdaki türden bir öğretmenlik biçiminde değildi. Ücrete dayalı bir meslek, bir sanat değildi. Anlattığımız gibi, islâmın ilk çağlarında nasıldıysa öyleydi onun öğretmesi.

YANLIŞ DEĞERLENDİRMENİN BİR BAŞKA ÖRNEĞİ

Yanılığa düşmenin bir başka örneği de şudur:

Tarih kitaplarını şöyle bir karıştıranlar, kadıların durumlarını, savaşlarda komutanlıklara getirildiklerini, askerlere komut verdiklerini filan öğrendikleri zaman, içlerine bir umut kuruntularındır girip, o tür rütbelere heveslendirir onları. Bunlar, o zamanki kadılık kurumunun bu çağa dek olduğu gibi sürüp geldiğini sanırlar. [Sözgelimi]: Halife Hişam'ın dizginlerini elinde tutan adamı Ebu Âmiroğlu'yla, beyliklerden İşbiliye'deki beyliğin başkanı İbni Abbad'ın babalarının kadı olduklarını öğrendiklerinde, bunların kadılıklarının, zamanımızdakilerin kadılıklarına benzediğini sanırlar. Kadılık kurumunda değişik oluşumların meydana geldiğini düşünmezler. Bu değişik oluşumları, bu kitabın Kadılık'la ilgili bölümünde açıklayacağız.

Ebu Âmiroğlu da, İbni Abbad da, Endülüs Emevî devletini kuran Arap kabilelerinden ve soylularındandı. Bunların Arap soyluları arasında yerleri biliniyordu. Bunlar, za-

manımızın kadıları[nın özendikleri] gibi eriştikleri başkanlık ve egemenliğe, kadılık makamı yoluyla geçememişlerdi. Kadılık da devlet gibi, öteden beri soyluların ve azadlılarının elindeydi. Tıpkı zamanımızda Batıdaki vezirlik gibi. Ebu Âmiroğlu'yla İbni Abbad'ın düşman devletlerin birliklerine karşı askerinin başında yürüdüklerini ve bunlara, yeterince soyluluğu olmayanlara verilemeyecek türden önemli görevler verildiğini bir düşünsene.

Kulaktan dolma tarih bilen, bunları düşünmediği için böyle konularda yanlış ve yanılgıya düşer, durumları, olduğundan başka türlü göstererek yorumlar.

Bu tür yanlışlara düşenlerin çoğu da, bu çağdaki Endüslülerden kıt görüşlülerdir. Uzun yüzyıllar önce, yurtlarında Arap soyluluğunun ve devletlerinin yıkılmış olması yüzünden, onların da artık soylulukları kalmadığı için. Ve soylu Berberler'in desteğinden çıkıp uzaklaştıkları için. Soylularının Araplığı kalmıştır, o kadar. Soyluluktan gelen güce dayanıp iş görme, soylulararası dayanışma olanağı yoktur bugün. Sözüünü ettiğimiz kimseler, yalnız ve yardımsız kalan halk sürülerinden birer kişi durumuna gelmişlerdir. Ezilmenin köleleştirdiği sürüden birer kişi. Aşağılığa ve aşağılanmaya iyice alışmışlardır. Böyleyken, soylularına ve devletle ilişkilerine dayanarak üstünlük ve egemenlik elde edebileceklerini umarlar. Bunların sanatı, işi, uğraşı olanlardan kimilerinin de, bu yüzden, o hiç olmayacak şeylere yeltendiklerini görürsün. Ama Arap kabilelerinin durumlarını, soyluluk yönlerini ve Batı kesimindeki devletlerini, toplumlar ve kabileler arasında üstünlüğün nasıl sağlandığını inceleyen kimse, bu tür yanlışla kolay kolay düşmez. Ve bu incelikleri gözden kaçırma eksikliğini göstermez.

YANLIŞ DEĞERLENDİRMEYEN DOĞAN BİR GEREKSİZLİK

Aynı yanılgıya dayalı yanlış değerlendirmeden doğan gereksiz bir çaba:

Tarihçiler, devletleri anlatırken ve devlet adamlarının yaşam öykülerinden söz ederken, bir yol tutarlar: Hükümdarın adını, soyunu, babasını, anasını, karılarını, takma adını, mührünü, kadısını, protokol görevlisini, yardımcısını da bir-

likte sıralarlar. Bütün bunları, Emevî ve Abbâsî devletleri dönemlerindeki tarih yazarlarına uymuş olmak için yazarlar. O dönemlerdeki tarih yazarlarının o yöntemi uygulamadaki amaçlarının ne olduğunu düşünmeden.. O dönemin tarihçileri, devlet adamları ve çocukları için yazarlardı genellikle. Neden ki, o dönemlerin devlet adamları ve çocukları, kendilerinden öncekilerin yaşam öykülerini ve durumlarını ayrıntılarıyla birlikte öğrenme gereği duyuyorlardı. Öncekileri, atalarını izleyebilsinler ve tutumlarına, onlarınkine göre bir yön versinler diye. Yönetimlerinden sonra gelecek kişilerin seçimine, seçip-egitip yetiştirdiklerinin çocuklarına ve yakınlarına makamlar ve rütbeler vermeye dek her konuda. [O dönemlerin tarih kitaplarında kadılardan da söz edilmesi yerindeydi, çünkü]: O dönemlerin kadıları, daha önce de söylediğimiz gibi, vezirler sırasında sayılırlardı, devletin soylu sınıfındandırlar. Onun için o dönemlerdeki tarih yazarları hepsini sözkonusu ediyorlardı kitaplarında. Ama nice değişik devletler gelip geçtikten, araya uzun yüzyıllar girdikten, sadece hükümdarların kendilerini ve devletlerin birbirine karşı olan güçlerini ve üstünlüklerini, toplumlardan hangilerinin hangilerle boyölçüşebildiklerini ya da ölçüşemediklerini öğrenmenin tek amaç durumuna gelmesinden sonra, bu çağdaki tarih yazarının artık eski devlete ait çocukları, karıları, mührünün yazı-nakışını, takma adı, kadıyı, veziri, kapıcıyı sayıp sıralamasında ne yarar var? Böyle sayıp sıralayan yazar, anlattıklarının ne kökenlerini, ne soylarını-soplarını, ne görevlerini-makamlarını bilir yeterince. Bu tür yazarları uyduluğa sürükleyen neden, eski tarih yazarlarının amaçlarını bilmemeleri, tarih yazmadaki amacın ne olduğunu unutmalarıdır. Evet sözedilir vezirlerden de. Ama, bıraktıkları izler büyük olan, haberleri hükümdarları bile gölgede bırakan Haccac, Benilmühelleb, Bermekoğulları, Nevbahtoglu Benisehl, Kafûr'u'l-İhsîdî, Ebu Âmiroğlu ve benzerleri gibi kişilerden sözedilir. Bunlar hükümdarlar sırasında sayıldıkları için bunların adlarına, durumlarına değinmekte bir yarar olmayacağı söylenemez.

Burada yararlı olabilecek bir konuya da değinelim ve öyle bitirelim bölümü:

Tarih, gerçekte, özellikle ele alınan bir çağı ya da bir toplumu ilgilendiren haberleri ve bilgileri verip anlatmaktır. Ülkelerin, toplumların ve çağların durumlarını dünya çapında anlatmak da tarih yazarı için bir temeldir. Tarih yazarı, anlatmak istediklerini ona dayandırır, elindeki haberleri ve bilgileri onunla açıklar. Mesudî'nin *Muruc'u'z-Zehab* adlı kitabında yaptığı gibi bu temeli başlıbaşına bir kitapta işleyen tarihçiler vardır. Mesudî o kitabında 330 (hicri) yılında, çağında bulunan gerek Batıda ve gerek Doğudaki toplumların, ülkelerin durumlarını açıklar. Din, inanç ve törelerini anlatır. Bölgeleri, kentleri, dağları, ırmakları, yönetimleri, devletleri ve Arap olanlarının da olmayanlarının da küçük-büyük topluluklarının soykütükleriyle ilgili bilgiler verir. Mesudî, bu konuda, tarihçiler için, başvuracakları bir önder bilgin, birçok haberlerin incelenmesinde dayana-cakları bir kaynak olmuştur. Ondan sonra Bekrî geldi.²⁵ Bekrî, yollar, kanallar ve ülkeler konusunda uydu Mesudî'ye. Başka konularda onun yöntemine uymadı [yöresel bir yol izledi]. Çünkü onun zamanındaki toplumlarda ve halklarda pek çok değişiklik ve önemli bir başkalık olmamıştı. Zamanımıza gelince: İçinde bulunduğumuz zaman, hicri 8. yüzyılın [milâdi 14. yüzyılın] son yarısıdır. Bu zamanda Batının durumlarında birçok devrimler oldu. Ki, bu devrimlere bizler de tanık olduk. Kökten değişmeler oldu Batıda. Batı Afrika'nın çok eskilerden beri sürüp gelen yerli halkı onca Berber toplulukları, hicri 5. yüzyılda [milâdi 11. yüzyılda] orada beliren Arap topluluklarıyla yer değiştirmek zorunda kaldılar. Çünkü Araplar kırıp geçirdi onları. Onlara üstün geldiler. Onları yurtlarından söküp attılar, kendileri yerleştiler. Onların ellerinde kalan yerlerde de yönetimlerini paylaştılar. Doğuda ve Batıda şu 8. [milâdi 14.] yüzyılın yarısında bayındırlığın, yeryüzü güzelliklerinin üzerine inen veba gelinceye dek o durum sürdü. Her şeyi yerlebir eden veba.

Bu veba salgını, çok yazık etti toplumlara. Halklarını alıp götürdü. Yeryüzü güzelliklerini dürdü-büktü, yoketti.

Devletlerin başına, tam kocadıkları, yaşamlarının gösterişli süresini doldurdukları sırada geldi. Gelir-gelmez, gölgelerini küçülttü, kılıçlarını tam keskin olduğu yerinden kırdı. Egemeliklerine güçsüzlük saldı. Mallarını-mülklerini paramparça olmaya, yokluğa götürdü. İnsanların azalmasıyla yer-yüzünün bayındırlığı da azaldı. Kentler, yapıtlar yıkıldı. Yollar, beller silindi. Ülkeler, konutlar boş kaldı. Devletler, beylikler güçlerini yitirdiler. Ülkelerinde yer değiştirdiler, değişikliklere uğradılar.

Batıda olup biten bunca oluşumun benzerlerinin, Doğuda da meydana gelmiş olacağını sanırım. Ama kendi çapında ve bayındırlık ölçüsüne göre.

Varlığın dili sanki tüm dünyada yokluğa, pılyı-pırtıyı toparlayıp gitmeye çağırıyordu. Boyun eğildi bu çağrıya. Yer-yüzü, üzerindeki her şeyiyle birlikte en son Tanrının olacaktır.

Durumlar tümüyle değişince, varlıklar kökünden değişmiş gibi oldu. Dünya baştanbaşa yeni bir oluşuma girdi. Yaratış sanki yeniden başladı ve dünya sanki yeniden yaratıldı.

Öyle olunca, bu çağda, dünyanın, dünyadaki bölgelerin, yörelerin, dünya halklarının, gelenek ve göreneklerinin, inanç, duyuş ve görüş akımlarının durumunu anlatan bir kitap yazmasına gerek var şimdi. Dünyanın değişen durumunu, kendi çağında, Mesudî yöntemiyle [genel biçimde] kaleme alıp açıklayacak bir yazara. Kendisinden sonra gelecek tarihçilerin arkasından gidecekleri ve kaynak gösterecekleri bir tarih yazarına gerek olduğu bir gerçek. Ben de bu kitabımda, Batı kesiminde olup-bitenleri anlatırken, dünyanın genel durumundan da kimi zaman açık, kimi zaman kapalı, kimi zaman da dolaylı biçimde olabildiğince bilgi veriyorum. Daha çok ileri gidemem, çünkü, bu kitapta amacım, Batıda olanları anlatmaktır. Batıda halkların, toplumların durumlarını anlatmak, Batıdaki ülkeleri, yönetimleri açıklamaktır. Amacım başka bölgeleri anlatmak değil. Çünkü, sözgelimi, Doğunun ve Doğudaki halkların durumlarını bilmiyorum. İstedğim ve ilkelerime uygun biçimde oradan sözetmek için, gelen haberler ve elimdeki bilgiler yeterli değildir. Mesudî ise yeterliydi o konuda. Neden ki, Doğuyu uzun uzadıya gez-

miş, dünyanın çeşitli ülkelerini dolaşmıştı. Bunu kendisi de kitabında açıklıyor. Ama yine de belirtmek gerekir ki, Mesudi Batıyı anlatırken birçok durumlarını eksik bırakmıştır. Ne denir: “Her bilenin üstünde bir bilen bulunur.” Her şeyi bütünüyle bilen Tanrıdır, tüm bilgiler onda toplanır. İnsan o denli güçlü değildir, eksiktir, her şeyi bilemez. Eksiği belirtmek, açıkça söylemek gerek. Tanrı kime yardım ederse işini, yolunu kolaylaştırır. Yollar bütünüyle açılır önünde ve amaçlara ulaşabilir. Biz de kitabın yazılmasındaki amaçlara dilediğimiz biçimde ulaştırması için Tanrının yardımına sığınıyoruz. Tanrı doğru yolu gösterendir, yardımcıdır. Güven onadır her zaman.

ÖZEL İŞARETLER, ÖZEL OKUNUŞLAR

Şimdi, bu kitabımızda zaman zaman geçecek [Arapça olmayan sözcüklerin okunuşu için] Arapça olmayan harflerin, işaretlerin konulması konusunda bir ön açıklama yapmamız gerekiyor:

Bilesin ki, harfler, biraz sonra da görüleceği gibi, gırtlaktan çıkan seslerin biçimleridir. Damak, boğaz ve dişler arasında ezilmesiyle [titreşmesiyle] birlikte, dilciğe ve dil çevresine, ya da dudaklara çarpması sonucunda sesin bölünmelere uğramasından oluşur. Çarpanın değişik durumlarına göre sesler de değişik çıkar ve harfler de birbirinden seçilecek nitelikte kulağa gelir. Harflerden de içlerdeki düğünceleri açıklamaya yarayan sözler, sözcükler oluşur. Ama toplumların bu harflerle konuşmaları [dilleri] hep bir değildir. Her toplumun, bir başka toplumda bulunmayan harfleri vardır. Bildiğin gibi Arabın konuşurken kullandığı harf sayısı 28’dir. Dilimizde bulunmayan harfleri İbranca’da, İbranca’da bulunmayan harfleri de dilimizde bulabiliyoruz. Aynı şey, Frenkçe’de, Türkçe’de, Berberler’de ve diğer Arap olmayanlarda da geçerlidir.

Sonra Arapların okur-yazarları, anlaşılсын diye, işitilen seslerine, yazılan ve birbirinden seçilebilen harf kalıpları belirleyip koydular. Elif, Ba, Cim, Ra, Tı gibi 28’e değin harfler.

Ne var ki, kendi dillerinde bulunmayan bir harf önlerine

çıkınca, kendi yazılış biçimindeki sesi yansıtamadığı için, o harf, işlevinden uzak, yararsız kalıyor.

Yazma işiyle uğraşan kimileri, yabancı harfin ağızda-ki çıkış yerinin önünden ya da sonundan çıkan harflerimizden bir benzer sesli harfi alıyorlar, o yabancı harfin yerine yazıyorlar. Benzerinin biçimiyle yabancı harfin sesini yansıtmaya yoluna gidiyorlar. Ama benzer sesli harf, yabancı harfin sesini vermeye yetmiyor. Üstelik, böyle yapmak bir harfi kökünden değiştirmek oluyor.

Bizim bu kitap, Berberler ve öteki kimi yabancı toplumlarla ilgili haberleri de içine alınca ve yabancı adlar ve sözcüklerde bizim olmayan, üstelik kullanmadığımız harflerle de karşılaştığımız için ister istemez o yabancı sesleri yansıtmamanın yolunu aradık. Yabancı harfin yerine, benzer seslilerinden yalnızca birinin biçimini koymakla yetinmedik. Çünkü söylediğimiz gibi bu, yabancı sesi yansıtmaya yeterli değildir bizce. Yabancı harfin ağızdaki çıkış yerine göre, önünden ve arkasından çıkan Arap harflerinden benzerlerinin, ikisini birlikte yazma yolunu tuttum bu kitapta. Okur, ikisinin arası bir ses çıkarsın ve böylece yabancı sesin hakkını daha iyi versin diye. Bunu da, ben, Kur'an yazarların, iki okunuş biçimli (iki mahreçli) harfleri yazış biçimlerinden esinlendim. Örnek: Yeni kıraat ustalarının okuyuşundaki (صراط = Sırat = Yol) sözcüğündeki (ص = S) harfi, (ص = S) ile (ز = Z) arası bir sesle okunmasını sağlayacak biçimde özel işaretlidir (öyle yazılır). Bu kıraat ustaları (ص = S) harfini yazarken, bu harfin ortasına da (ز = Z) harfini koyarak yazmışlardır. Onlara göre bu yazış biçimi, iki harfin ortası bir sesle okumanın işaretidir. Ben de bizim harflerimizden iki harfin ortası bir sesi olan her yabancı harfi bu yöntemle yazdım. Örnek: Kâf, (ك). Bu harf Berberler'in dilinde Arapçadaki Kâf ile Cim (ج) ya da Kâf ile Kaf (ق) arası bir sesle ağızdan çıkar. (بلكين) adı gibi. Ben bu adı yazarken kimi zaman Kâf'ın altına Cim'in (ج) bir noktasını, kimi zaman da Kâf'ın üstüne Kaf'ın (ق) noktalarından birini ya da ikisini de yazıyorum. Böyle yazıyorum ki, (بلكين) adındaki Kâf (ك), kimi zaman Kâf'la Cim arası, kimi zaman da Kâf'la Kaf arası bir sesle okunup (بلكين) adı kimi yerde Belçin, kimi yerde de Belkin diye

okunsun. Bu harf, Berberler'in dilinde çok geçen bir harftir. Bizdeki harflerden iki harfin arasında bir ses veren başka yabancı harflerde de aynı yolu izliyorum. Bizim dilimizdeki iki harf arası bir sesi olan yabancı harfin yerine o iki harfin biçimini ya da işaretini birlikte koyuyorum. Okur o iki harfin ortası bir sesle okumak gerektiğini anlasın diye. Yabancı harfin ağızdaki çıkış yerinin iki yanından çıkan harflerden yalnızca birini alıp yazmış olsaydık, o yabancı harfin ağızdan çıkış yerini saptırmış, bizim dilimizdeki L harfin çıkış yerine alıp değiştirmiş olurduk. Başka toplumun malı olan bir sesi değiştirmiş olurduk bu tutumla. Tanrı, iyilik ve yardımıyla gerçeğe ulaşmanın başarısını verendir.

BİRİNCİ KİTAP

DÜNYADAKİ TOPLUMSAL YAŞAM VE UYGARLIĞIN
DOĞAL DURUMU, BU YAŞAM VE UYGARLIKTA
ORTAYA ÇIKAN GÖÇEBELİK, YERLEŞİKLİK, YENİ
VE YENİLGİ, KAZANÇ, GEÇİM, ZANAATLAR,
BİLİMLER VE BENZERLERİ VE BUNLARIN
TEMELLERİ, NEDENLERİ İLE İLGİLİ

BİLESİN Kİ, tarih, gerçekte, dünyanın “umran”ı ve “umran”ın doğal yapısında belirmiş durumlar demek olan insanların “toplumsal yaşamları” konusunda bilgi vermektir.* “Umran”ın yapısında, ilkelik, uygarlık, soya ve çeşitli nedenlere bağlı topluluklar, insanların birbirleri üzerindeki çeşitli baskıları, yengiler ve yenilgiler ve bunlardan doğan mülk, devlet, egemenlik, egemenlik basamakları, memurlukları, insanların çalışma ve uğraşlarında yöneldikleri kazanç, geçim, bilimler, sanatlar-zanaatlar gibi durumlar ve yine “umran”ın yapısında beliren daha başka durumlar var.

“Yalan” denen şey, [tarihten verilen] “haber”in yapısı-

* Bkz: 8 notu açıklayıcı not. —ç.

na doğal olarak girmiştir. Buna yolaçan nedenler vardır:

Nedenlerden biri, görüş ve inanış eğilimlerinde yan tutmalarındır. Çünkü insan haberi algıladıkça, eğer normal durumdaysa, haberin hakkını verip, onu inceler. Yalan mı, doğru mu olduğu konusunda aydınlanıncaya dek üzerinde kafa yorar. Ama eğilimi, bir görüşe, bir inanca olan bağlılığı onu kendine bağlamışsa [eğilimi bağına ölçüsüne varmışsa], algıladığı haberler içinde eğilimine ilk anda hangisi uygun düşüyorsa onu kabul eder insan. Bu eğilim ve yan tutma, insanın gerçeği görmeye yarayan gözünde bir perde olur. Eleştirmeyi, inceleme çabasını engeller. Ve yalanı benimsemeye, alıp aktarmaya sürükler.

Yalan haberleri almaya sürükleyen bir başka neden de, haberi aktaranlara [haber kaynağına] güvenmedir. Haberde doğruyu yanlıştan ayırma, haber kaynağına ne ölçüde güvenilebileceğini ve ne ölçüde güvenilemeyeceğini araştırmaya dayanır.

Bir başka neden: Amaçları gözden kaçırmak. Haber aktaranların çoğu, gördüğü ve işittiği haberde ne amaç güdüldüğünü bilmez, nasıl sanıyor ve düşünüyorsa haberi öyle alıp aktarır. Dolayısıyla, yalana, yanlışla düşer.

Bir başka neden, doğruluk yönündeki iyimserliktir. Sık raslanan bir nedendir bu. Aslında bu da, çoğu kez, haberi aktaranlara [haber kaynağına] güvenmeden ileri gelir.

Bir başka neden de, bilgisizliktir. Durumları, olaylarla karşılaştırma yöntemini bilememektir.

Durumlar ve olgular arasına yanlış benzetmeler, yakıştırmalar sokulur. Haber aktarmacısı da gördüğü gibi alır aktarır bunları. Oysa bu yakıştırmaların gerçeğe, gerçekte olanla hiç bir ilgisi yoktur.

Daha bir başka neden: İnsanların, yetki, makam ve rütbe sahiplerine, abartmalı övgülerle, durumları olduğundan iyi göstermelerle ve bu tür çabaları, övgüleri her yerde yaparak yaranma eğilimleri. Bu yüzden de haberler gerçekte ilgisi olmayan biçimiyle yayılır ve yaygınlaşır. Dalkavukluğa eğilimlidir insanlar. Ün ve servet gibi dünyanın tatlarına ve geçim yollarına tutkundurular. Bu yolları bırakıp erdemlere pek yönelmez çoğu. Erdemlilerle erdemli olma yarışına girmezler.

Yalan-yanlış haberleri almaya sürükleyen bir neden daha var ki, bu neden öteki nedenlerin hepsinden önde gelir. Bayındırlığın, dünyayı yaşama elverişli kılma çabalarının çeşitli durumlarındaki doğallıkları [doğal yasaları] bilmemek.

Gerçekten, ister köklü ister geçici olsun, her olayın kendine özgü doğallığı vardır. Bu doğallık, olayın özünde de, kendine bağımlı ve sonradan beliren durumlarında da bulunabilir.

İşte bir haberi algılayan kimse, olayların ve durumların gerçekteki doğallıklarını ve doğal yasalarını önce öğrenme yoluna giderse, bu yöntem, haberin doğrusunu yalan ve yanlışından ayırmasında ona yardım eder. Sağlıklı araştırmada her bakımdan en yeterli yöntemdir bu.

Ne var ki, haber alıcılarının birçoğu, olanaksız şeyleri olabilemiş gibi gösteren haberleri alıp aktarırlar. Onlardan da başkaları alıp aktarır. Mesudi'nin İskender'den haber olarak aktardığı, bunun bir örneğidir. İskender'in İskenderiye kentini kurmaya yöneldiğinde, deniz yaratıklarının buna engel olması üzerine, İskender'in nasıl içinde candan bir sandık bulunan tabut yaptırdığı, onun içine girip denizin derinliklerine nasıl daldığı, denizde gördüğü şeytansı yaratıkların biçimlerini nasıl saptadığı, sonra onların madenden heykellerini yaptırıp kentteki yapıların önüne nasıl diktirdiği, denizin dışına çıkıp da heykelleri gören yaratıkların nasıl kaçıştıkları ve böylece, kenti kurma işinin nasıl başarılı olduğuna ilişkin haberler. Bu haberler, saçma ve olanaksız uydurmalarından oluşan uzunca bir öykü içinde yer alır. İskender'in içinde candan sandık bulunan bir tabut yapması, bu küçük nesneyle denize ve dalgalarına dayanabilmesi olacak şeylerden değildir. Şu yönden de düşünmek gerek ki, başkanlar kendilerini böylesine çekinceli işlere atmazlar. O tür bir tabuta güvenerek denize dalan başkan, kendini, sonu ölüm olabilecek bir işe atmış demektir. Sonra başkanlığını sağlayan düşümler çözülebilir. Çevresindeki insanlar bir başkasının çevresinde toplanabilirler. Çünkü böyle bir işe girişmesi, yokluğa gitmesi demektir. Bunu düşünüp tehlikeli yolculuğundan dönmesini bir an bile beklemeyebilirler adamları. Bir de şu var ki, cin denen yaratığın belirli, ken-

dine özgü bir biçimi yoktur, heykeli de olamaz. Bilinen o ki, cin, değişik biçimlere girebilen yaratıktır. Çok başlı oldukları söylenirse de, bu, onların korkunçluklarını anlatıp insanları onlarla korkutma amacına yöneliktir. Gerçek değildir. Bütün bunlar öykünün çürüklüğünü ortaya koymaya yeter. Ama öyküde anlatılanların olamazlığını daha açık biçimde ortaya koyan asıl çürüklük şurada:

Dalgıç, sandığın içinde bile olsa denizde uzun süre kalamaz. Daracık sandıktaki hava, doğal olan solunumuna yetmez. Havanın azlığı yüzünden ruhu hemen daralıp bunılır. Dalgıç, ciğerlerinin ve yüreğinin düzenini sağlayacak uygun, serinletici havayı bulamaz. Ve hemencecik orada cañı çıkarır. Hamamlarda bulunanların, üzerlerine hava gelecek yerler kapatıldığında dayanamayıp can vermeleri bundandır. Derin ve havasız kuyu ve çukurlara sarkıtılanların, bu oldukları yerin havası değişip bozulduğu ve pis havayı değiştirecek temiz hava da verilemediği zaman ölmeleri de bundandır. Sarkıtılan kişi böyle bir durumda kalırsa hemen ölüverir. Denizden çıkan balığın ölmesi de aynı nedene dayanır. Çünkü, balıklar, solunum aygıtlarının ve yüreklerindeki gücün düzenini sağlayacak yeterli havayı karada bulamaz. Onlar için karadaki hava çok sıcak gelir. Balığın düzenini, yaşamını sağlayan su, uygun serinliktedir. Oysa çıkıp karada karşılaştığı hava yakıcı, kurutucudur. Karadaki sıcaklık onun canlılığının tümüne işler ve o yüzden balık hemen ölür. Yıldırım çarpanların ve benzerlerinin ölümleri de aynı nedene bağlanabilir.

Mesudî'nin "Roma'da sığircık heykeli"yle ilgili olarak aktardığı öykü de olamayacak şeyden sözeder türdendir. Roma'da bir sığircık heykeli yapılmış ki, yılın belirli gününde sığircıklar zeytin taşır ve o heykelin çevresinde toplanırlarmış. Roma halkı da zeytinyağlarını bu zeytinlerden sağladıklarını! Bunun, Roma halkının bu yoldan zeytinyağı sağladığı iddiasının, doğal yasa doğrultusundan ne denli uzak olduğunu var düşün! Bekri'nin "Zatü'l-Ebvab=kapıları olan" adlı bir kentin kuruluşuyla ilgili anlattıkları da olmayacak şeylerden sözeden öykülerdendir. Söz konusu kent, 30 konaktan çok daha uzun bir uzaklığı olan geniş bir alanı kaphyormuş. Onbin kapısı varmış bu kentin. Oysa ilerde de

anlatılacağı gibi, kentler, daha çok, barınak ve korunak olsunlar diye yapılırlar. Böyle bir kentse barınak olmaktan uzaktır. Böylesine geniş ve çok kapılı bir kentte barınılamaz, korunulamaz.

Mesudi'nin Bakır kenti diye bir kentin kuruluşuyla ilgili aktardığı haberler de bu türden olamazlığı içerir: Mesudi'nin sözünü ettiği kent öyle bir kentmiş ki, tüm yapıları bakırdanmış. Kent, Sicilmase [Tafilalet] ovasında kurulmuş. Musa bin Nuseyr, Batı Afrika'ya yaptığı bir yürüyüşünde görmüş bu kenti. Kentin kapıları kapalıymış. Kale duvarlarından yukarı çıkan kimse, duvara bakarken ellerini birbirine vurur ve kendini atarmış aşağıya. Bir daha da hiç bir zaman dönmezmiş. Bunlar, masalcıların uydurmalarından oluşan olanak-dışı bir öykü içinde anlatılır. Oysa Sicilmase [Tafilalet] ovasında atılar, kılavuzlar dolaşır durur da hiç biri böyle bir kente rasladığını söylemez. İzine bile raslanmaz böyle bir kentin. Sonra kentle ilgili Mesudi'nin anlatıklarında yer alan durumlar ve uydurmacıların sözünü ettiği şeyler, onlanaksız şeylerdir. Anlatılanlar, kentlerin kuruluşu ve konumunda alışılâgelen doğal durumlara da aykırıdır. Bir de şu var: Madenler, kap-kacak ve ev gereçleri yapımında kullanma amacıyla elde edilir. Madenlerden kent yapmaya gelince: Bildiğin gibi bu olacak şey değildir ve gerçeğe çok uzaktır.

HABERLERİN YANLIŞLARINI DOĞRULARI İÇİNDEN AYIKLAMA YÖNTEMİ

Gerçek olması düşünülemez türden böyle daha birçok haber vardır. Bunları ayıklayabilmekse, bayındırlığın doğal yasalarını öğrenmekle olur. Bu, haberleri ayıklamada, haberlerin doğrularını yanlışlarından ayırmada izlenecek yöntemlerin en güzeli ve en güvenilir olanıdır. Ve bu iş, hadis ve haber taşıyıcılarının güvenilirlik durumlarını araştırmadan da önde gelir. Bir haberin kendisinin gerçeğe uygun olup olamayacağı bilinmeden, o haberi taşıyanların güvenilir olup olmadıkları üzerinde durulmaz. Haber olanak-dışı bir şeyi anlatıyorsa, haberi aktaranların güvenilirliklerini ve güvenilmezliklerini incelemeye gerek kalmaz. Ha-

berin sözlerinin olmayacak bir şey anlatır olmasını ve aklın almayacağı biçimde yorumlanmasını, titiz eleştirmenler, eleştiri nedenlerinden sayarlar.

DİNSEL HABERLERLE TARİH HABERLERİ ARASINDAKİ FARK

Dinsel haberlerin sağlamlığı için sadece haberi taşıyıp aktaranların ne ölçüde güvenilir, ne ölçüde güvenilmez olduklarını araştırmaktır geçerli olan. Çünkü dinsel buyrukların [dolayısıyla dinsel haberlerin] büyük bir kesiti, [dinsel] isteklerle ilgilidir. Dinin kurucusu haberdeki buyruğa uyulmasını ister, o kadar. Haberin doğruluğu kesin olmayıp sadece saniya dayansa bile.. Böyle bir sanının oluşması için de dinsel haber taşıyıcısının, aktarıcıların ne ölçüde güvenilir olduklarına, haberi ne ölçüde algılama, saklama ve aktarma yeteneklerinin bulunduğuna bakmak yeterlidir. Ama olguları anlatan haberler öyle değil. Bu tür haberlerin doğru sayılabilmeleri için bir de gerçeğe uygun bulunmaları gerekir.

TARİH HABERLERİNİN DOĞRU MU YANLIŞ MI OLDUKLARINI ANLAMAMIN ÖLÇÜSÜ

Bu nedenle olgudan sözedен haberin anlattığı şeyin olabilirliğine de bakmak şarttır. Hatta haberin doğru sayılması için haber taşıyıcının güvenilirliğini araştırmaktan daha önemli ve daha önde gelen bir koşuldur bu. Dinsel buyruklara ilişkin haberler, güçlerini, haber taşıyıcı ve aktarıcının güvenilirliğinden alırlar. Ama olgudan sözedен haber, gücünü bundan aldığı gibi, bir de gerçeğe, doğal yasalara uygunluğundan alır.

Bu böyle olunca, olgudan sözedен haberlerin [tarih haberlerinin] doğrularını yanlışlarından ayırmada temel yasa, anlatılan şeylerin olabilirliğinin ve olamazlığının araştırılmasıdır. Bunun için, “umran”ın kendisi olan toplumsal yaşama bakacağız. Bu yaşamın doğal yapısının vazgeçilmez gereği olarak belirip kendisine katılan durumlar nelerdir, kendisine sonradan katılan, ama özüne girmeyen ve kendisi için vazgeçilmezliği olmayan durumlar nelerdir, kendi-

sinde beliremeyecek ve kendisine katılamayacak olan durumlar nelerdir (“lizatihi ârızlar”, “lizatihi olmayan ârızlar” ve “hiç ârız olamayacak olanlar”) onları inceleyeceğiz. Bunu yaptığımız zaman, haberlerin gerçeğini, gerçektışı olanından, doğrusunu yanlışından, açık biçimde ve hiç kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde ayırmaya yarayacak bir yasa elde etmiş oluruz. İşte o zaman, toplumsal yaşam ve uygarlıkta beliren bir olguya ilişkin durumlardan sözededen bir şey işittiğimizde, onaylama ya da onaylamayıp çürük sayma konusunda varacağımız yargıyı biliriz. Ve bu bize, sağlam bir ölçü olur. Tarihçilerin, aktarmalarında doğruyu-gerçeği ararlarken, bu yoldaki amaçlarını gerçekleştirmelerine yarayacak bir ölçü.. Bu birinci kitabı yazmamızdaki amacımız da bu ölçüyü vermektir. Bu, başlıbaşına (*sui generis*) bir bilim dalı gibidir. Çünkü konuludur. Konusu: İnsanlara özgü uygarlık ve toplumsal yaşam. Kendine özgü sorunları, bölümleri vardır: Toplumsal yaşam ve uygarlığa bir-biri ardından gelip eklenen “ârız”lar, durumlar. İster başkalarınınca konulsun (“nakli”, “vazi”), ister “akli” olsun, herhangi bilim dalı, bu niteliği taşıdığı için başlıbaşına bilim dalı sayılır.

BU, YEPYENİ BİR UZMANLIK DALIDIR

Bilesin ki, bu amaç [ölçü] üstüne anlatılanlar, yeni bir sanatı oluşturur. İlginç çekiciliği, üstün yararı olan bir sanatı. Söz düştü, derinliğine inildi ve öylece bulundu bu sanat.

Bu sanat, “El Hatâbe”* sanatı değildir. Çünkü “El Hatâbe”nin konusu, inandırıcı, bir kitleye bir görüşü benimsetmeye ya da benimsetmemeye yarayan sözlerden oluşur.

Bu sanat, uygar yönetim politikası (ilmu’s-siyaseti’l-medeniyye) uzmanlığı da değildir. Çünkü uygar yönetim politikası, ev ya da kent ekonomi politikasıdır (tedbiru’l-men-zil e’vi’l-medine). Ahlâkın, bilgeliğin gerektirdiği önlemleri alarak güdülen politikadır. Kamuyu, insan türünün korunması ve kalıcılığının sağlanabildiği doğrultuya yöneltmeyi

*“El Hatâbe” — *Rhetorika*, mantıkta özel anlamı olan ve söz ustalığıyla yapılan tasım. —ç.

amaçlar bu politika.

Demek ki, bu iki bilim dalının konuları da, sözünü ettiğimiz sanatın konusundan başkadır. İkisinin de, bu sanata benzeyen yanları varsa da.. Bu sanat, yepyeni yaratılmış bir bilim dalı niteliğindedir. Herhangi bir toplumdaki, herhangi bir kişinin buna benzer bir sanat ve bilim dalından sözettiğine tanık olmadım inanın! Sözedenden oldu mu gerçekte? Bilmiyorum. Böyle bir bilim dalından haberleri olmadıkları için mi, bilim çevrelerinin sözettiklerine tanık olmuyoruz, sanmam. Onlar için böyle bir şey düşünemem. Belki konuyla ilgili bir şeyler yazmışlardır, üstelik yeterli şeyler yazmışlardır da, yazılanlar bize ulaşmamıştır. Bilimler çoktur. İnsan toplumları içinde çok sayıda, bilgiler, bilginler gelip geçmiştir. Bize ulaşamayan bilimler, bize ulaşanlardan çok daha kabarıktır. Tanrı hoşnut olası Ömer'in "fetih" sırasında [özellikle İskenderiye ele geçirildiğinde] yok edilmesini buyurduğu o bilim belgeleri nerede, var mı şimdi? Kaldelilerin, Süryanların, Babililerin bilimleri, o çağda ortaya konan yapıtlar, belgeler, çalışma ürünleri nerede? Nerede eski Mısırlıların ve daha öncekilerin bilim ve kültür ürünleri? Bize bilim ve kültürü ulaşan sadece bir toplum olmuştur ki o da sadece Yunandır. Bu da [Abbasi halifelerinden] halife Memun'un konuyu üzerine alıp, onların dilinden çeviri yaptırma girişiminde bulunması, çevirmenlerin çokluğu ve bu yolda çok para harcanmasının da yardımıyla bu işi başarması sonucunda gerçekleşmiştir. [Eski] Yunandan başka bir toplumun bilim ve kültür ürünlerine pek raslamıyoruz şimdi.

Herhangi bir ussal ve doğal gerçek ki, kendisinde beliren durumlardan sözedilebiliyor, o gerçek, ilişkili olduğu her kavram ve gerçek dolayısıyla bilimlerden bir bilim sayılır. Ancak düşünürler, bilim çevreleri, bilimleri ayırmada, yalnızca sağlanan meyveleri gözönünde bulundurma yolunu tutmuş olmalı. Bu bizim sözünü ettiğimiz [tarih felsefesine, tarih ilkelerine ve bu ilkelere göre tarihsel olguları değerlendirmeye ilişkin] yeni bilimin meyvesiyse yalnızca haberler alanında toplanır. Nasıl toplandığını da gördüm. İşte bu nedenle, her ne denli kendine özgü konuları ve çok değerli özelliği varsa da, meyvesi, "haberleri eleştirip düzeltme" çer-

çevesinde toplanıyor. Buysa, yetmemiş olmalı ki, bilim çevreleri bunu ayrı bir bilim saymamışlar. Tanrı daha iyisini bilir. “Bu konudaki bilgiden size çok az şey verildi.”

BU BİLİM DALINA DOLAYLI DEĞİNMELER

Bize kapılarını açan bu bilim dalını doğrudan ilgilendiren ve amacını oluşturan konulara [bayındırlığa, toplumsal yaşama], kimi bilim adamlarının, kendi uğraştıkları bilimlerde açıklamalarda bulunurken, delilleri arasında dolaylı olarak yer verdiklerine tanık oluyoruz. Sözelimi: Düşünürler ve bilginler, peygamberlik kurumunun gereğini tanıtmaya çalışırken şunu söylerler: “İnsanlık, varlığını korumak için, yargısına başvuracağı birine, bir düzenleyiciye gerek duyar.” Bir başka örnek de Usûl-ü fıkıh’da (İslâm hukukunda), dillerin tanıtıldığı bölümde anlatılanlardır: “İnsanlar yardımlaşmanın, toplumsal yaşamın doğal bir gereği olarak amaçlarını sözlerle anlatmak zorundadırlar. [İşaretle de anlatabilirlerdi diye düşünülebilir, ama] amaçların sözlerle anlatılması daha kolaydır.” Daha başka bir örnek: Fıkıhçıların dinsel hükümlerin gerekçelerinin açıklamasını yaparlarken söyledikleri. Hükümlerin hangi amaca yönelik olduğunu şöyle açıklarlar: “Zina, soyun karışmasına yolaçan, insan türünü bozan bir eylemdir. Adam öldürme de zina gibi insan türünü bozar. Zulüm ve haksızlık, bayındırlığı-uygarlığı ve toplumsal yaşamı yıkılmaya iter. İnsan türünü bozulmaya götürür.” Dinin, hükümlerini koyarken ne tür amaçlar güttüğünü anlatan öteki gerekçeler de böyle anlatılır. Bunların hepsi de bayındırlığın-uygarlığın ve toplumsal yaşamın korunmasına dayanır. Yani bunlar, üzerinde durduğumuz bilim dalını ilgilendiren konulardır. Ki bu konularla ilgili bizim anlattıklarımız örneklidir, açıktır.

DÜŞÜNÜRLERİN BİRKAÇ ÖZDEYİŞİ

Dünya düşünürlerinin çeşitli sözleri arasında da bizim konumuzu azçok ilgilendiren sözler buluyoruz. Ne var ki, düşünürler bizim konumuzu yeterince açıklamış olmuyorlar.

Behram oğlu Mubezan Behram'ın, Mesudî'nin aktardığı baykuş öyküsündeki sözlerinden:²⁶

“Ey hükümdar! Egemenliğin gücü, ancak, dinle, Tanrıya boyun eğmekle ve yetkiyi, onun buyruğuna, onun yaşağına göre kullanmakla tamamlanabilir. Ama din de ancak egemenlikle ayakta durabilir. Egemenlik, kişiler, devlet adamları olmadan da gücünü koruyamaz. Kişilerin ayakta durabilmesi de malla, parayladır. Ne var ki, mal ve para da bayındırlık olmadan sağlanamaz. Bayındırlığın, toplumsal yaşamın yolu da adaletten geçer. Adaletle gelince: O da Tanrının yaratıklar arasına koyduğu ve her şeyi yasladığı terazidir. Bu terazi[yi elinde tutan da] hükümdardır.”

Nuşirevan'ın aynı anlamdaki sözlerinden:²⁷

“Devlet orduyla, ordu malla ve parayla, mal ve para vergiyle, vergi bayındırlıkla, bayındırlık adaletle ve adalet de, valilerin, çalışanların durumlarını düzeltmekle ayakta tutulabilir. Bu da devlet adamlarının doğru yolda bulunmalarına bağlıdır. Hepsinin başında da, hükümdarın, halkının durumunu doğrudan doğruya kendinin incelemesi, halkının iş ve gidişini normal bir doğrultuda tutabilmesi gelir. Böyle olmalıdır ki, hükmedilen değil, hükmeden durumunda kalsın sürekli olarak.”

Aristoteles'in olduğu bilinen ve halk arasında elden ele dolaşan *Politika* adlı kitapta da konuya uygun bir parça vardır. Ama o parçada konu yeterince açıklanmış ve kanıtlar yeterince sergilenerek konuya hakkı verilmiş değildir. Üstelik, konu, başka şeylerle de karıştırılmıştır.

İşte o kitapta sözünü ettiğimiz parçada Aristoteles, Mubezan ve Nuşirevan'dan aktardığımız bu sözlerle anlatılmak istenenlere değinir gibi. Aristoteles, o sözlerin kapsamına yaklaşan en göze çarpan anlatımında şöyle der:

“Dünya, duvarı devlet olan bir bahçedir. Devlet, yolun-yöntemin yaşadığı egemenliktir. Devletin yolu-yöntemi, egemenin güttüğü politikadır. Egemen, orduyla güçlü kalabilen düzen[leyici]dir. Ordu, mal ve parayla yaşayabilen yardımcıları bütünüdür. Mal ve para, halkın üretip derlediği geçinme aracıdır. Halk, yalnızca adaletle korunabilen kullardır. Adalet, herkesin ısınıp benimsediği ve dünyanın dayanarak ayakta kaldığı şeydir. [Böyle bir] bahçedir dün-

ya.” Aristoteles, bunu söyledikten sonra, yeniden sözün başına döner.

Bu sekiz özdeyiş, hikmetli, politik ve birbiriyle bağlantılı sözlerdir. Öyle sözler ki, birbirine bağlı ve hepsi sona erer gibi olurken yeniden başa döndüğü için ucu olmayan bir çember oluşturur.²⁰

Aristoteles, bu sözleri bulmakla övünmüştür. Özdeyişlerin büyük anlam taşıdığını belirtmiştir.

Bu kitabın Devletler ve Egemenlik bölümündeki sözlerimizi okur, düşünür, gereği gibi inceler ve üzerinde kafa yorarsan, o sözler arasında bu özdeyişlerin yorumunu bulursun. Özdeyişlerin açıklamalarıyla karşılaşsın. Hem de yeterli, açık, ayrıntılarına inilerek sergilenmiş, en anlaşılır biçimde kanıtlanmış olarak.. Orada öyle şeylerle karşılaşsın ki, onları Tanrının yardımıyla kendimiz bulduk. Ne Aristoteles’ten, ne de Mubezan’ın sözlerinden öğrendik.

Bizim bu kitabımızda yer verdiğimiz konulardan birçoğunu, İbni Mukaffa’nın sözlerinde, kitapçıklarındaki politikalarla ilgili notlarında da bulursun. Ancak bizim kanıtlandığımız gibi kanıtlanmış olarak değil. Sadece söz ustalığının sınırlarına varacak ölçüde, kendini gösteren çarpıcı bir anlatım biçimi içinde sözlerini süslemiş, parlatmış. Kadı Ebu-bekir Tartûşi de *Sirac’ü’-Mülük* adlı kitabında aynı konulara değinmiş. Bizim bu kitabın bölümlerine yakın, benzer bölümler ve yer verdiğimiz konuları andırır konular koymuş. Ancak yazar, attığını tutturamamış. Sınırını ve biçimini iyice çizememiş. Konularını yeterince sergileyememiş, kanıtlarını açıklıkla koyamamış.

Yazar, konuların bölümlerini ayırıyor, birçok olaylar, haberler anlatıyor, Büzüçmihr ve Mubezan gibi Fars düşünürlerinden ve Hint düşünürlerinden çeşitli sözler aktarıyor, Danyaal’dan, Hermes’ten ve dünyanın öteki ulularından özdeyişler sıralıyor. Ama gerçeğin üzerindeki örtüyü kaldıramıyor. Doğanın ve doğallığın kanıtlarını kullanıp perdeyi parçalayamıyor. Kitabında yer verdiği şeyler sadece aktarma ve çeşitli şeyleri biraraya koyma [salata] niteliğinde. Birer va’z’a benziyor hepsi de. Amacın çevresinde dönüp dolaşıyor gibi, ama tutturamıyor. Amacını gerçekleştirmediği ve konuları yeterince açıklayamadığı görülüyor.

Biz üzerinde durduğumuz konunun esinini, izini Tanrıdan alarak bir bilim dalı bulduk. Tanrı bu bilim dalını, tanımazlık ve çukurcuklar arasında izlettirerek buldurttu bize. Eğer ben bu bilim dalının konularını güzelce sıralayıp açıklayabildimse, eğer onu öteki bilim dallarından ayıran özellikleriyle ortaya açık-seçik koyabildimse, getirdiği görüşleri ve köşesini-bucağını iyi çizebildimse, bu, Tanrının verdiği başarıyla ve onun yol göstermesiyledir.

Bununla birlikte konuları sıralarken bir şey atlamışsam, bir konuyu bir başka şeyle karıştırmam olmuşsa, o zaman araştırmacıya düşen onu düzeltmektir. Benim için bir iyilik olur bu.

Biz şimdi, birarada yaşarlarken, egemenlik, mülk, kazanç, bilim dalları ve çeşitli sanatlarda insanların yaşamlarında beliren bayındırlık durumlarından-uygarlıktan, toplumsal yaşamdan sözedeceğiz. Çeşitli kanıtlamalarla özel ve genel bilim alanlarında araştırma ve incelemelerin yolunu aydınlatacak, sanıları ve kuşkuları giderecek nitelikte sözeceğiz ele aldıklarımızdan.

İşte başlıyoruz anlatmaya:

İnsanoğlu kendine özgü birtakım özelliklerle öteki canlılardan ayrılmıştır. Canlılar içinde yalnızca kendinde bulunan ve varlığıyla öteki yaratıklara karşı üstünlük sağladığı düşünme yeteneğinin birer ürünü durumundaki bilimler, sanatlar da bu özelliklerdendir. Bir düzenleyici hakeme, bir güçlü egemene başvurma gereğini duyması da özellikleri arasındadır. Çünkü öteki tüm canlılar arasında yalnızca insan topluluğunun varlığı, düzenleyicisiz [başsız] düşünülemez. Gerçi balarısı ve karıncaların da aynı durumda olduğunu söyleyen vardır. Ancak balarısı ve karıncaların bu yaşamları insanlarınkine benzerse de, onların yaşamları düşünme ve kafa yormayla değil, sadece güdüleriyledir.

Geçim yollarında koşmaları, geçim gereçlerini çeşitli yollardan sağlama çabasında bulunmaları, gerekli kaynaklarına başvurmaları da insanların özelliklerindedir. Tanrı, insanoğlunu, yaşamı ve varlığı için besine nasıl gereksinme duymayı kıldıysa öylece de o besini arayıp bulması gerektiğini de öğretti ona. Yüce Tanrı buyurur: "Tanrı her şeye yaratılışında biçimini verdi, sonra da yarattığına yolu

gösterdi, ne yapması gerektiğini öğretti.”²⁹

İnsanlara özgü özelliklerinden biri de bayındırlığa-uygarlığa ilişkin çabalarıdır. Bayındırlık-uygarlık dediğimiz şey, kentte oturmayı ve yaşamayı ya da aşiretliği benimseyerek, gereksinmelerin gereğine göre oradan oraya konup göçmedir. Birarada yaşama gereğini duymaları, yaratılışlarında yardımlaşarak yaşamaya gereksinmeleri olmasındandır. İlerde anlatacağız.

Bayındırlığın-uygarlığın ve toplumsal yaşamın kimi göçebeseldir: Bu, sulak yerlerde, dağlarda, konup göçülen, yem ve yiyecek bulunabilen alanlarda, kumlukları çevreleyen yörelerde oluşandır. Kimi de yerleşiklidir: Bu da, kentlerde, köylerde, kasabalarda, çeşitli yerleşme merkezlerinde oluşan türüdür. Bu yerleşme merkezlerine, sığınmak, barınmak ve çekilen duvarlardan yararlanıp korunmak için yerleşilir.

Bütün bu durumlarda toplumsal yaşam yönünden ortaya çıkan ve toplumsal yaşam türleriyle doğrudan ilgili olan konular vardır. Ki, bu konularla ilgili açıklamaları bu kitapta altı bölümde açıklama zorunluluğu var:

BİRİNCİ BÖLÜM'de, insanlık uygarlığı, insanlara özgü toplumsal yaşam genel olarak ele alınır, kendi içinde bölümleri, yeryüzünü ne ölçüde kapladığı üzerinde durulur.

İKİNCİ BÖLÜM, göçebe uygarlığı, göçebeye özgü toplumsal yaşam, kabilelerin (klanların) ve ilkel toplulukların anlatımına ayrılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM, devletler, halifelik, egemenlik ve egemenlik basamakları, biçimleri ile ilgilidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM, yerleşik uygarlığı, yerleşik yaşam, ülkeler, kentler-kasabalar konusundadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM, sanatlar, geçim yolları-meslekler, kazançlar ve kazanç çeşitleri konularıyla ilgilidir.

ALTINCI BÖLÜM, bilim dalları, bilim dallarının elde edilişi ve öğrenimini kapsar.

Göçebe uygarlığına, göçebeseli-toplumsal yaşama, öncelik verdik. Çünkü, biraz ilerde açıklayacağımız gibi, gerçekte de öteki yaşam türlerinden önce gelir o. Egemenlikten sözeden bölümü, ülkelerden ve kentlerden sözeden bölümün önüne almamız da egemenliğin önce oluşundandır. Geçim yollarına, bilimlerden önce yer verdik, çünkü, geçim zorunludur,

doğaldır. Bilim öğrenimiye bir olgunlaşma işidir ya da gerek duyulan şeydir sadece. Doğal olan şey, olgunlukla ilgili şeyden önde gelir. Sanatlara, kazançlarla birlikte yer verdim, çünkü, sanatlar, kimi yönden ve uygarlık açısından kazanç alanına girer. Nitekim ilerde anlatacağız.

Tanrı, doğru yola ulaştıran ve yardım edendir.

BİRİNCİ KİTABIN BİRİNCİ ANA BÖLÜMÜ
GENEL OLARAK, İNSANLIĞIN TOPLUMSAL VE UYGARLIK
İÇİNDEKİ YAŞAMI (UMRAN)

BİRİNCİ GİRİŞ

İNSANLARIN toplumsal yaşamları zorunludur. Düşünürler bunu şu sözleriyle anlatırlar: “İnsan, doğuştan uygar-
dır.” Yani insanlar için toplumsal yaşam, kaçınılmaz bir
şeydir. Ki, bu yaşam, düşünürlerin-filozofların özel anlatımlarında “kent yaşamı” diye geçer. “Umran”ın anlamı da budur. Açıklaması da şudur:

Eksiklerden arılanmış Tanrı, insanı yarattı, oluşturdu ve öylesine bir biçimde geliştirdi ki, yaşamı ve kalıcılığı, yalnızca besinle sağlıklı olabilir. Sonra onu besinini aramaya yöneltti. Doğal yapısındaki eğilim ve özelliğiyle ve kendisine, besinini elde etme güç ve yeteneğini vererek.

Ancak, insanın besinini elde etmeye tek başına gücü yetmez. Gereksinme duyacağı besini sağlamaya yeterli olamaz. Yaşamının temel maddesini oluşturan besinini insan

tek başına sağlayamaz. Bir ölçüde sağlayacağını düşünsek bile —ki, olsa olsa bir günlük geçimine yetecek tahıl elde edebilir— birçok iş ve işlemlerden sonra gerçekleştirilir bu da. Tahılı öğütüp un durumuna getirmesi, unu hamur yapması, hamuru pişirip ekmek yapması gerekir.

Bu üç işten herbiri için de kap-kacak, araç-gereç gerekli olur o insana. Ve sözkonusu işler, birtakım zanaatlar olmadan sonuca ulaşmaz. Demirci gerekli olur, marangoz gerekli olur, çömlekçi gerekli olur. Tutam ki o kişi, sözünü ettiğimiz işlere hiç gerek kalmadan tane olarak yiyor tahılı. Bu da yine birtakım işlere, daha çok iş ve işlemlerin gerçekleşmesine bağlıdır. Tanenin ekilmesi, biçilmesi, dövülüp başağından çıkarılması gerekir. Bunların herbiri de birçok araç ve gereç, birçok zanaat ve ustalık ister. Hem de tahılın ekmek durumuna getirilmesi için gerekli olanlardan daha çok.. Bütün bunların tümüne ya da bir bölümüne yalnızca bir kişinin gücünün yetebileceği düşünülemez. Öyleyse insanın kendi türünden kişilerin güçlerini birleştirmeleri gerekir. Gücünü kendi türünden olanlarıkiyle birleştirmelidir ki, gerek kendisi ve gerek onlar için yiyecek sağlanabilsin. Yardımlaşmayla, o insanların gerek duyduklarından kat kat daha çok besin sağlanabilir.

İnsan kendini korumak için de kendi türünden olanların yardımına başvurmak zorundadır. Çünkü eksiklerden arılanan Tanrı, canlıların doğal yapılarını oluşturup bitirir ve güçlerini dağıtırken, —başka türden— birçok hayvana, insandan daha çok pay vermiştir güçten. Sözelimi: Atın gücü, insanın gücünden çok daha büyüktür. Eşegin, öküzün gücü de öyle.. Arslanın, filin gücüyse, kat kat büyüktür onunkinden. Hayvanlar arasında düşmanlık doğal olduğu için, her hayvana, kendisini savunmaya yarayan özel organ verdi. Kendisine yönelebilecek başkasının saldırısını karşılamaya yarayan organ. Hayvanların bu savunma organlarına karşılık olarak da, insana, düşünce ve el verdi. El, zanaatlar-uzmanlıklar için düşüncenin buyruğundadır. Zanaatlar-uzmanlıklar, insanoğluna araçlar elde ettirir. Ki, bu araçlar, öteki hayvanların kendilerini savunmalarına yarayan organların görevlerini görürler. Sözelimi: Süngüler. Bunlar, süsme organı olan boynuza karşılıktırlar. Yaralayıcı tırnak-

ların-pençelerin karşılığı olan kılıçlar. Hayvanlardaki kuru, kalın derilere karşılık kalkanlar. Ve daha başka araçlar. Calinos'un *Organların Yararları* adlı kitabında anlattığı daha birçok örnekler verilebilir.³⁰

İnsan yalnız başına, yabanî, özellikle yırtıcı hayvanlardan birine karşı koymaya güç yetiremez. Genellikle tek başına kendini savunma gücünde değildir. Savunmaya yarayacak araçları yapıp kullanmaya da tek başına gücü yetmez.

Demek ki, bütün bu konularda insanın kendi türünden kişilerle yardımlaşması zorunludur. Bu yardımlaşma olmadığı sürece, yiyeceği, besini sağlanamaz. Ve tam bir yaşam süremez. Çünkü Tanrı onu oluştururken, yaşamında besin ister nitelikte oluşturmuştur. Yalnızken kendini savunacağı silah da sağlanamaz, çünkü insan tek başına silahtan yoksun kalır, işte bu yüzden hayvanlara yem olur. Ve, yalnız insan, yaşamı boyunca ölümle karşı karşıya kalır. Yalnız kalsa insan türünü sürdüremez.

Yardımlaşma olduğundaysa, insan için yiyecek, besin bulunur, savunmaya yarayan silah bulunur. Böylece Tanrının, onun kalıcılığı ve türünün korunmasıyla ilgili amacı gerçekleşir.

Öyleyse, toplumsal yaşam, insan türü için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Toplumsal yaşam olmasaydı, varlıkları olmayacaktı insanların. Ve Tanrının, insanlar aracılığıyla yer-yüzünün yaşanır duruma getirilmesi yolundaki isteği, insanları kendi yerine geçirmesine ilişkin iradesi gerçekleşmemiş olacaktı. Bizim bu bilim dalına konu yaptığımız bayındırlığın-uygarlığın ve toplumsal yaşamın anlamı budur işte.

Bu yorumda, bilim dalının konusunun gerçekte de var olduğunu bir çeşit tanıtlama vardır. Varlığı tanıtlanan toplumsal yaşam, bu bilim dalının konusudur. Böyle bir tanıtlama, bilimin kurucusuna düşen zorunlu bir görev değildir. Neden dersiniz: Mantık biliminde yerleşen görüş odur ki, bir bilim konusunun gerçekte var olduğunu, o bilim içinde tanıtlamak, o bilimin kurucusunun zorunlu görevi sayılmaz. Ama böyle bir tanıtlama, mantıkçılara göre sakıncalı işlerden de değildir. Öyleyse böyle bir tanıtlama, iyiliklerden sayılır. Tanrı, kendi iyiliğiyle başarıya ulaştırandır.

BİR DÜZENLEYİCİYE, ÖNDERE DUYULAN GEREK

Sonra, bu toplumsal yaşam, insanoğluna —anlattığımız gibi— gerekli olunca ve dünyanın ancak insanlar aracılığıyla yaşanır duruma geldiği bir gerçek olarak belirince, insanları birbirine karşı koruyacak bir düzenleyici gereklidir. Çünkü insanların hayvanlık eğilimlerinde doğuştan düşmanlık ve zulüm [eğilimleri] vardır. Yabancı hayvanların saldırılarına karşı kullanmak üzere kendilerinde var olan silahları, kendi türlerinden gelecek saldırıları önlemeye yetmez. Çünkü aynı silahlardan hepsinde vardır. Öyleyse bir başka şey gereklidir ki onun yardımıyla birbirlerinin saldırılarına karşı korunabilsinler. Bu “bir başka şey”, kendilerinin dışındaki herhangi bir hayvan olamaz. Çünkü tüm hayvanların kavrama ve esinalma güçleri eksiktir. Bu durumda o düzenleyici, insanların kendilerinden biri olmalıdır. Hepsine baskın gelen, hepsi üzerinde egemenliği ve [saldıranlara karşı] eziciliği olan bir düzenleyici. Öyle ki artık kimse, başkasına saldırmayı, başkasının hakkına geçmeyi başaramasın. İşte “egemen” olmanın anlamı da budur.

Bununla anlıyorsun ki, böyle bir düzenleyici, doğal olarak, yalnızca insanlarda vardır. Bu düzenleyici, insanlar için gereklidir de.

Düşünürlerin anlattıklarına göre öteki hayvanlar içinde de düzenleyicisi olanlar bulunur. Balarılarında ve çekirgelerde olduğu gibi. Çünkü balarılarında ve çekirgeler üzerinde yapılan incelemelerden, onlarda, egemenlik ve, içlerinde yapısı, özelliği ve iriliğiyle kendini gösteren başkanlarına boyun eğme ve bağlılık olduğu anlaşılmıştır.

Ancak bu durum, insanların dışındakilerde, yaratılışlarındaki güdülerıyla oluşup var olmuştur. Düşünme ve yönetme gücünün itmesiyle değil. “Yaratılıştta, her şeye biçimi verilmiş ve gideceği yol gösterilmiştir.”

PEYGAMBERLİK KURUMU DA BİR “DÜZENLEYİCİ” BULUNMASI ZORUNLULUĞUNA DAYANDIRILABİLİR Mİ?

Felsefeciler, peygamberlik kurumunu akıl kanıtıyla tanıtmaya yöneldikleri zaman, savlarını, bu kanıtla [bir dü-

zenleyici bulunması gerektiği kanıtına] dayandırırılar. Böyle bir ekleme yaparlar. Peygamberliğin insanlara özgü doğal bir şey olduğunu da eklerler. Sözünü ettiğimiz kanıtı başvurarak sonuca ulaşırlar. “İnsanlık için bir düzenleyici hakem gereklidir” diye yola çıkarlar, sonra şöyle derler: “Bu düzenleyicinin yargısı, Tanrı katından geldiği varsayılan bir şeriatla [bir dinle] oluşur. O şeriatı, insanlardan biri getirir. Getiren kişinin, insanlar arasında sivrilmiş biri olması gerekir. Tanrının ona verdiği birtakım özelliklerle, Tanrının kılavuzluğuyla sivrilmiş biri. Böyle biri olmalıdır ki, halkın teslim olması ve kabul etmesi gerçekleşebilsin. Böyle olmalıdır ki, insanların içinde ve üzerinde kurulu egemenlik, karışık konulmadan ve kargaşaya uğramadan yerleşebilsin.”

Felsefecilerin bu akıl yürütmeleri, senin de göreceğin gibi, kesin kanıtı dayalı değildir. Neden dersin: varlık ve insanlığın yaşamı, öyle Tanrıdan din getiren biri olmaksızın da oluşup gelişebilir. Düzenleyici hakem, kendinde bulunduğu güçle ya da yakınlarının yardımlarıyla, insanlar üzerinde gücünü gösterip egemenlik kurabilir ve insanları kendi doğrultusuna çekebilir. Düşünün: kitaplılar ve peygamberlere uyanlar, kitapları olmayan ateşe tapanlardan sayıca daha azdırlar. Gerçekten, ateşe tapanlar, dünyada en kalabalık topluluklardan birini oluştururlar. Kitaplılar, peygamberleri olmadığı halde, onların da yönetimleri ve uygarlıkları vardır. Nerede kaldı ki yaşamlarını sürdürememiş olsunlar. Çağımızda da Kuzey ve Güney kesimlerindeki bölgelerde vardır onların devletleri ve uygarlıkları.

Ama insanlığın yaşamı açısından iş ele alındığında durum başkadır. Düzenleyici öndere kesin gereksinme vardır. İnsanlığın yaşamı onsuz kesinlikle olamaz.

Bu açıklamadan açıkça anlaşılır ki, felsefeciler peygamberlik kurumunun gerekliliğini tanıtırlarken yanlış düşüyorlar. Ve şu bir gerçek ki, peygamberlik kurumu, akla dayalı bir şey değildir. Onu bildiren, duyuran dindir sadece. İslâm inanurlarından eskilerin görüşü de böyledir. Tanrı, başarı ve doğruyu bulma konusunda yardımcıdır.

İKİNCİ GİRİŞ

YERYÜZÜNÜN BAYINDIR KESİMLERİ, AĞAÇLARINDAN, IRMAKLARINDAN, İKLİMLERİNDEN BAŞLICALARI

BİLESİN Kİ, dünyanın durumlarını inceleyen düşünürlerin kitaplarında şu açıkça belirmiştir: Dünya küreseldir ve dünyanın her yanı, su ögesiyle çevrilidir. Su yüzünde yüzen bir üzüm tanesi görünümündedir dünya.

Dünyanın kimi yerinden su çekilmiş. Tanrı dünya üzerinde canlıları oluşturmak dilemiş. Ve kendi yerine geçirdiği insanoğlu eliyle, dünyanın, yaşama elverişli duruma gelmesini istemiş.

Görünüşünden, suların, dünyanın altında olduğu sanılır. Ama bu sanı yanlıştır. "Doğal alt", yerkürenin yüreği durumunda olan orta noktası, merkezidir. Kendi dışındaki her şey, çevresindeki her varlık, tüm ağırlıklarıyla birlikte o merkeze eğilim gösterir. Yerküreyi kuşatan sular, üzerindedir onun. Yerkürenin herhangi bir kesiminde herhangi bir

şeyin, yerkürenin altında olduğu söylenirse, bu, kürenin üst durumunda gibi gözüken bir başka kesimine bakaraktır.

Yerkürenin üzerinden suların çekildiği karalar kesimi, küre yüzeyinin yarısı kadardır. Her yanından suların deniz niteliğinde kuşattığı bir çember biçimindedir. Kuşatan sulara “kuşatıcı deniz” denir. “Lablaye” adı da verilir. Bu adın ikinci lamı kalın okunur. “Okyanus” adı verildiği de olur. Bu adlar Arapçadır. “Yeşil Deniz, Kara Deniz” de denir yer-küreyi çevreleyen sulara.

Sonra bilesin ki, toplumsal yaşama elverişli duruma getirilsin diye üzerinden suların çekildiği kesimde, çöller ve boş alanlar, üzerinde yaşanan bayındır yerlerden çoktur. Güney yönündeki boş alanlar da, kuzey yönündeki boş alanlardan çoktur. Güneydeki bayındır kesim, kuzeye doğru sarkıktır ve yuvarlak bir yüzey biçimindedir. Güneyden ekvatora uzanır. Kuzey yönünden de ekvator çemberine varır bayındır kesim.

Karalarla suların arasında bunları birbirinden ayıran dağlar bulunur. Ki, Ye’cüc-Me’cüc Seddi de o arada bir yerdedir. Bu dağlar daha çok, doğu yönüne doğrudur. Doğudan, batıdan gelip suların kıyılarına ulaşırlar. Ekvator çemberiyle de ikiye bölünürler.

Yerkürenin bu karalar kesimi, “kürenin yarısıdır” derler. Bu kesimin de dörtte-birinin bayındır olduğunu söylerler.

Bayındır kesim 7 iklim bölgesine ayrılır.

Ekvator çizgisi yerküreyi batıdan doğuya ikiye böler. Yerkürenin boyuna bölünüşüdür bu. Ekvator, yerkürede en büyük çemberdir. Nasıl ki “Tutulma Çemberi”yle “Gök ekvatoru”³¹ da, gökkürenin en büyük çemberidirler. Gökküredeki tutulma çemberi, 360 derecedir. Her derece, yeryüzü uzunluk ölçüsüyle 25 fersah’tır. Her fersah [5.685 m.] 12 bin arşındır. Her arşın 24 parmaktır. Her parmak, birinin içi ötekinin dışına gelecek biçimde yanyana dizildiğinde 6 arpa tanesi kadardır.

Gökküreyi ikiye bölen ve yerküredeki ekvatorun üzerinde [paralel] bulunan gök ekvatoru ile her kutup arası 90 derecedir. Ne var ki, yerkürede ekvatorun kuzeye doğru yalnızca 64 derecelik bir alanda kalır bayındır kesim. Geri kalan kesim boştur. Bayındırlık-uygarlık oluşmamıştır

geri kalan kesimde. Soğuk çok olduğu ve buzlar-buzullar bulunduğu için oluşmamıştır. Tüm güney kesiminin sıcaklar yüzünden boş kaldığı gibi. İlerde anlatacağız.

Sonra şunu da bilesin: Batlamyus'un [Claudis Ptolemy, MS 85-165] *Coğrafya* kitabında ve daha sonra [Sicilya Kralı] Roger [e armağan edilen] kitabın yazarının [İdrisî'nin] bu kitapta yaptıkları açıklamalar gibi, yeryüzünün bayındır kesiminden, bu kesimin nerelere dek uzandığından, buralardaki kentlerden, kasabalardan, dağlardan, denizlerden, ırmaklardan, çöllerden ve kumluklardan bilgi verenler, bu bayındır alanı yedi iklim bölgesine bölerler ve "Yedi İklim" diye de adlandırırılar bölgeleri. Bölümlerin sınırlarını, teorik olarak çizerler. Bölümlerin enleri eşit, boyları değişiktir. Birinci İklim Bölgesi ikincisinden, ikincisi üçüncüsünden daha uzundur. Yedinci de böyle, bir önceki bölge, bir sonrakinden uzundur. Bu durumda Yedinci İklim Bölgesi hepsinden daha kısa demektir. Karalardan oluşan çemberin konumu bunu gerektirir de ondan.

Bu iklim bölgelerinin herbiri de, batıdan doğuya doğru birbirini izleyecek biçimde 10 eşit parçaya ayrılır o yazarlarca. Yazarlar, bunların herbirinin ve herbirindeki uygarlığın, toplumsal yaşamın durumlarından bilgi verirler.

Ve yazarlar anlatırlar ki: Sözkonusu "kuşatıcı deniz"den [Atlas Okyanusundan] Batı yönünden, Dördüncü İklim Bölgesinde "Rum Denizi" [Akdeniz] diye bilinen deniz ayrılır. Bu deniz dar bir boğazdan [Cebelitarık-Septe Boğazından] başlar ayrılmaya. Boğazın eni 12 mil [22,740 km.] var, yok. Boğaz, Tanca'yla Tarif [Tarifa] kentleri arasındadır. Bu boğaza "Zukak" [Şokak — düz ara yol] da denir. Deniz [Akdeniz], bu boğazdan başladıktan sonra, doğuya doğru uzanır. Eni altıyüz mile dek genişler. Deniz [Akdeniz], Dördüncü İklim Bölgesinin dördüncü parçasında son bulur. Başlangıcından sonuna 1.160 fersaha [6.594,6 km.'ye] ulaşır denizin uzunluğu. Sona erdiği yerde Şam kıyıları vardır. Başladığı kesimde güney yönünde Mağrip (Fas) kıyıları bulunur. En başta, boğazın başında Tanca kenti var. Sonra İfrikiyye [Kuzey Afrika] gelir. Sonra Berka'dan [Cebeli Akdar'dan] geçilir. En son İskenderiye'ye varılır. Denizin kuzey yönüne gelince: Bir körfezinde "Kostantiniyye" [İstanbul] kı-

yıları vardır. Sonra (batıya doğru) Venedik, Roma ve Fransa kıyılarından İspanya'ya, ta "Zukak"ta [Septe Boğazında] bulunan Tarife [Tarifa'ya] değin uzanır. Tarif [Tarifa], Tanca'yla karşı karşıyadır. [Biri bir kıyıda, öbürü öbür kıyıda.]

Bu denize [Akdenize] "Rum Denizi" denir, "Şam Denizi" de denir. Bu denizde, içinde yaşanan birçok büyük bayındır ada vardır: "İkritis [Girit], Kıbrıs, Sicilya, Mayurika [Majorka], Sardinya, Danya" adaları gibi.

Coğrafya yazarları şunu da yazarlar: Bu denizden [Akdenizden] kuzey yönünde iki körfezden iki ayrı deniz ayrılıp oluşur.

Denizlerden birincisi, "Kostantiniyye" [İstanbul] karşısındadır. Sözüünü ettiğimiz denizden [Akdenizden], bir ok atımı daracık yerden ayrılmaya başlar, 3 denizden geçtikten sonra "Kostantiniyye" kıyılarına ulaşır.³² Dar bir yerden ayrılmaya başlarken boğazı gittikçe genişler ve 4 mili (7,58 km.'yi) bulur. Ve akağında ilerlerken 60 millik (113,7 km.'lik) bir yol alır. Bu deniz "Kostantiniyye Körfezi" adıyla da anılır.* Daha sonra bu denizin ağzından 6 mil (11,37 km.) eninde bir yerinden bir boğaz ayrılır. Ve deniz bu boğazla Karadenizle birleşir.

Karadeniz: Bu deniz de oradan bükülür, doğuya doğru ilerler, "Herekliya" [Ereğli] topraklarına uğrar ve başladığı boğazdan Hazar ülkelerine [Kafkasya, Çerkezler, Kırımhanlığı doğrultusunda, Azak Denizinin kuzeyine değin] 1.300 milde (2.463,5 km.'de) ulaşır.** Bu denizin iki yandan çevresinde Rum [Trabzon Rum İmp.] Türk, Gürcü, Çerkez, Rus toplumlari yaşarlar.

"Rum Denizi"nden [Akdenizden] ayrılan ikinci denize gelince: Bu, "Venedikliler Denizi" [Adriya Denizi]dir. Yunan ülkelerinden ayrılmaya başlar, kuzey doğrultusunda ilerleyip dağlık kesime gelince, batıya doğru bükülür, Venediklilerin ülkelerine yönelir ve "Aquileia" [Triyeste] yörelerine varır. Ki, ayrıldığı kesimden buralara olan uzaklık, 1.100 mildir [2.084,5 km.]. Bu denizin çevresinde de Venedikliler, Rumlar ve başka toplumlar yaşarlar.

* Bu, aslında Ege Denizidir. —ç.

** Burada, Azak Denizi, Karadenizden sayılıyor. —ç.

Coğrafya yazarları, sözünü ettiğimiz okyanustan bir de başka denizin ayrıldığını yazarlar. Doğuda ekvatorun 13 derece kuzeyinden başlayan büyük, geniş bir deniz.

Bu deniz, güney kesimde biraz ilerleyip Birinci İklim Bölgesine geldikten sonra batıya döner, Birinci İklim Bölgesinin Birinci Bölümüne [Hindistan-Pakistan kıyılarına], oradan da Habeş ve Zencilerin ülkelerine ve Babülmendep yörelerine ulaşır. Başlangıcından buraya 4.500 fersahlık [2.5582,5 km.] bir uzaklığa varmış olur böylece. Bu denize “Çin Denizi”, “Hint Denizi” ve “Habeş Denizi” de denir. Bu denizin güney kesiminde Zencilerin ve Berberler’in ülkeleri vardır. Buradaki Berberler, [Arap ozanı] İmriü'l-Kays'ın şiirlerinde andığı Berberler'dirler. Batı Afrika toplumlarından olan Berberler değildirler. Sonra Makdeşu [Mogadişu] ve [daha güneyde] Sefale [Sofala] kentleri ve “Vakvaklar”ın toprakları [Madagaskar] gelir. Daha başka toplumların yaşadıkları yerler de vardır o çevrede. Ki daha sonra artık çöller ve içinde yaşanmayan yerler gelir.

Bu denizin [Hint Okyanusunun] kuzey yönünde de baştan sırayla Çin, Hint, Sind [Batı Pakistan'da Sind Bölgesi], Ahkaf yöresinden Yemen kıyıları, Zebid kenti* ve daha başka yerler-yöreler vardır. Sonunda da Zenciler ve daha sonra Habeş kentlerine varılır.

Coğrafya yazarları, bu “Habeş Denizi”nden [Hint Okyanusundan] de başka iki denizin ayrılıp oluştuğunu belirtirler.

Birinci deniz: Okyanustan, Babülmendep'teki ucundan ayrılır. Dar bir boğazdan ayrılmaya başlar, sonra kuzeye, biraz da batı doğrultusunda uzanarak ilerler ve İkinci İklim Bölgesinin Beşinci Bölümünde yer alan [eskiden Süveyş yakınlarında bulunan] “Kulzum” kentine değin yol alır. Başlangıcından ölçülürse 1.400 millik [2.453 km.] bir uzaklığı oluşturur bu yol. Bu denize “Kulzum Denizi” ve “Süveyş Denizi” adları verilir [Kızıl Deniz]. Denizin bu ucuyla Mısır'ın Fustat kentinin [Amr'ibni'l-Âs'ın Mısır'da kurduğu eski bir kent] arası 3 konaklık [3 günlük] bir yol tutar. Bu denizin doğu yönünde Yemen sonra Hicaz kıyıları, Cid-

* Eskiden Taiz'in kuzeyinde bir kenti. —ç.

de, sonra Medyen ve Eyle kıyıları, en sonunda da Faran [sıradığı] etekleri yer alır. Batı yönüne gelince: "Said" [Yukarı Mısır — Gize, Kahire, Fayum, Benî Sveyf, Mînye, Asyut, Kene, Luksor, Harga, İdfu ve Asvan'ı içine alan bölge] kıyıları, [Nübye çölünde bir zamanlar sözü edilen] İzâb, Sevakın [Suakin] ve Zeyla [Zeila] kentleri bulunur. Sonra başlangıç kesiminde Habeş kentleri görülür.

Kulzum [Kızıl] Denizinin son kesimi ile "Rum Denizi"nin [Akdenizin] kıyısındaki (El) Arış karşı karşıyadır. Aralarında 6 konaklık bir uzaklık vardır. Gerek islâm-sonrası ve gerek islâm-öncesi dönemlerde hükümdarlar sürekli olarak bu arayı bölüp kanal yapmak istediler. Ne var ki, girişimlerini sonuca ulaştıramadılar.

"Habeş Denizi"nden [Hint Okyanusundan] ayrılan ikinci deniz:

Bu denize "Yeşil Deniz" de denir. [Batı Pakistan'daki] Sind yöresi kıyılarındaki kentlerle Ahkaf [çölü] arasından ayrılıp kuzeye, biraz batıya bükülerek ilerler. İkinci Bölgenin Altıncı Bölümünde bulunan Basra kıyı kentlerinden Übülle'ye değin uzanır. Başlangıcından buraya, 440 fersah [2.501,4 km.] yol alır. Bu denizin bir adı da "Fars-İran Denizi"dir.* Bu denizin doğu yönünde Sind kıyıları, Mekran kıyıları, Kirman [Kerman] bölgesi, İran ve en son Übülle kenti bulunur. Güney yönündeyse: Bahreyn kıyıları, Yemame bölgesi [Bahreyn'le Mekke arasındadır], Umman yöresi ve başlangıç kesiminde [sayılan] Şihr [Şehr] kentiyle Ahkaf bölgesi yer alır.

"Fars Denizi" [Basra Körfezi, Umman Körfezi, Umman Denizi] ile "Kulzum Denizi" [Kızıl Deniz] arasında kalan yarımada, Arap Yarımadasıdır. Arap Yarımadası, denize girmiş bir kara parçası gibidir. Bu kara parçasını güneyden "Habeş Denizi" [Hint Okyanusu], batıdan "Kulzum Denizi", doğudan "Fars Denizi" çevreler. Şam'la Basra arasında 1.500 millik [2.842,5 km.] bir sınır çizgisiyle Irak'la birleşir. Kufe, Kadisiye, Bağdat, [Medayin'de bulunan] "Eyvan-ı Kisra"*** ve Hire, o bölgededir. Bu bölgenin arka kesiminde de Türk, Hazar gibi Arap olmayan toplumlar bulu-

* Umman Denizi, Umman Körfezi ve Basra Körfezini içerir. —ç.

nur. Arap Yarımadasının batı kesiminde Hicaz illeri vardır. Doğu kesiminde Yemame illeri, Bahreyn ve Amman bulunur. Güney kesimindeyse Yemen illeri ve "Habeş Denizi"nin üzerindeki kıyıları yer alır.

Coğrafya yazarları, yerkürenin bu bayındır kesiminde öteki denizlerden kopuk bir başka denizden daha sözederler. Kuzey yönünde, Deylem yöresindedir bu deniz. Bu denize "Cürcan [Gorgan] Denizi", "Taberistan Denizi" de denir. Uzunluğu 1.000 mil [1.895 km.], eniyse, 600 mildir.

Bu denizin batısında Azerbaycan ve Deylem, doğusunda Türk toprağı (Türkistan), Harizm, güneyinde Taberistan, kuzeyinde Hazar toprağı [Hazar çukurluğı] ve alanlar bulunur.

Coğrafyacıların sözünü ettikleri ünlü denizlerin başlıcaları bunlardır.

Coğrafyacılar derler ki: "Yerkürenin bu bayındır kesiminde pek çok da ırmak vardır. Bu ırmakların en büyükleri 4 tanedir: Nil, Fırat, Dicle ve 'Ceyhun' adıyla adlandırılan Belh ırmağı [Amu Derya]."

Nil: Ekvatorun 16 derece güneyinde [16 derece güney paralelinde] bulunan bir dağdan kaynağını alır. Birinci Bölgenin Dördüncü Bölümünün yakınında bulunan dağdan.. "Kamer Dağı" denir bu dağa. Yerkürede bu dağdan daha yüksek bir dağ bulunduğu bilinmiyor.*** Bu dağdan birçok kaynaklar çıkar. Kimi kaynağın suyu orada bulunan bir göle, kimininki de bir başka göle dökülür. Sonra göllerden ırmaklar çıkar, hepsi ekvatorunda bulunan bir göle dökülür. Bu göl, o dağa 10 konaklık [10 günlük] bir uzaklıktadır. Bu gölden iki ırmak çıkar. Irmaklardan biri, kuzeye doğru akar. Nevbe [Nübye] bölgesinden, sonra Mısır illerinden geçer. O sırada çatallara ayrılır. Birbirine yakın olan bu çatalların herbirine "Haliç" denir. Ve hepsi, İskenderiye'de "Rum Denizi"ne [Akdenize] dökülür. Nil'e "Mısır Nil'i" dendiğı de olur. Doğusunda "Said" yöresi, batı kesimindeyse otlu-sulu yöreler vardır.

** İran hükümdarlarının varolup, sonradan yıkıldığı illeri sürülen antısal yapıları. —ç.

*** Verilen derecede bir yanlış olabileceğı düşünülürse burada söz konusu edilen dağın Kılmanjaro dağı olduğu düşünülebilir. Bu dağın yüksekliğı, El Müncid adlı ünlü sözlüğe göre, 5.963 metredir. —ç.

[Victoria Gölünden çıkan] öbür ırmak da batıya doğru döner, sonra okyanusa dökülecek biçimde ve varıp dökülünceye dek akışını sürdürür. Bu ırmağa “Sudan Irmağı” diye ad verilir. Sudanlı toplumlar, tümüyle, bu ırmağın iki kıyısında yaşarlar.

Fırat: Beşinci İklim Bölgesinin Altıncı Bölümünde bulunan Ermenistan’dan çıkar. Erzurum’dan güneye doğru akar. Malatya sınırından geçer. Menbiç’e [Münbiç’e], oradan Sıffin’e, Rakka’ya, oradan da Kufe’ye varır. En son, Basra’yla Vâsıt arasındaki lığa girer. Oradan Hint Okyanusu[nun bir uzantısı olan Basra Körfezine] dökülür.

Dicle: Bu ırmak da Ermenistan’dan “Hılat” yöresinden* doğar. Güneye doğru akar. Musul’a, Azerbaycan’a [İran Azerbaycanı’na], Bağdat’a uzanıp Vâsıt’a varır. Orada iki çatal olur ki, çatalların hepsi de “Fars Denizi”ne karışan Basra gölüne [Şattül-Arap’a] dökülür. Dicle, doğuya dönlürse Fırat’ın sağına düşer. Dicle’ye iki yandan da birçok ırmaklar toplanıp dökülür. Fırat’la Dicle arasında ilk kesimlerden başlayan “Musul Ceziresi” [Mezopotamya] var. Musul, Fırat’ın iki yakasından birinde [güneyinde] bulunan Şam’la ve Dicle’nin beri yakasındaki [kuzeyindeki] Azerbaycan’la karşı karşıya sayılan bir çizgidedir.

Ceyhun [Amu Derya]: Üçüncü İklim Bölgesinin Sekizinci Bölümünde bulunan Belh kenti dolaylarından çıkar. Oradaki birçok sulardan kaynaklanır. Bu ırmağa büyük ırmaklar gelip dökülür. Ceyhun, güneyden kuzeye doğru yol alır, Horasan illerinden geçer, sonra oradan Harizm illerine yönelir ve “Cürcan” [Gorgan] kentinin altında, bir aylık bir uzaklıkta** bulunan “Cürcaniye” [Aral] gölüne dökülür.

Türk illerinden gelen Fergana ve Şaş [Taşkent] ırmakları [Sir Derya] da aynı göle dökülür. Ceyhun ırmağının batısında Horasan illeri ve Harizm, doğusunda Buhara, Tirmiz [Termez] ve Semerkant yer alır. Buradan başlayarak Ceyhun ırmağının arkası [Maveraü’n-Nehr = ırmak arkası], Türk illerini, Fergana yöresini, Arap olmayan toplumların yaşadıkları kesimleri içine alır.

Batlamyus [Ptolemy] coğrafya kitabında, Şerif [İdri-

* Anlatılmak istenen, Ahlat yöresi olsa gerek. —ç.

** Bir aylık uzaklık, yaklaşık olarak 828 km.’lik bir uzaklıktır. —ç.

sî] de Roger[e armağan ettiği] kitabında bunları böyle anlatırlar ve bayındır kesimdeki tüm dağların, denizlerin, ovaların coğrafyadaki yerlerini, biçimlerini çizerler. Coğrafyacılar bizim daha çok uzatmamıza gerek bırakmayacak ölçüde uzun uzadıya anlatmışlardır hepsini. Esasen biz genellikle Berberler'in yurdu olan Mağrip [Batı Afrika] ile Arapların doğudaki yurtlarını amaçlamış bulunuyoruz. Başarıya ulaştıran Tanrıdır.

İKİNCİ GİRİŞE EK
KUZEY DÖRTTE-BİR KÜRENİN, GÜNEY DÖRTTE-BİR
KÜREDEN DAHA BAYINDIR OLUŞU
VE BUNUN NEDENİ

GEREK tanık olarak ve gerek yalanlanamayacak topluluklardan işiterek anlıyoruz ki, bayındır bölgelerden Birinci ve İkinci Bölgeler, öteki bölgelerden daha az bayındırdırlar. Bu iki bölgenin bayındır sayılabilecek kesimlerinin arasına yer yer boş alanlar, çöller ve kumluklar giriyor. "Hint Denizi" de [Hint Okyanusu] bu iki bölgenin doğusundan yer alarak daraltmıştır. Bu iki bölgenin toplumları, insanları pek yoğun değildir. Kentleri, kasabaları da öyle. Ama Üçüncü-Dördüncü Bölge ve öteki bölgeler öyle değil. Bu bölgelerde çöl azdır. Kumluklar da öyle. Azdır ya da hiç yoktur. Toplumları, insanları son derece yoğundur ve kentleri, kasabaları pek çok sayıdadır. Bayındırlık, toplumsal yaşam, Üçüncü Bölgeyle Altıncı Bölge arasında toplanmış durumdadır. Güney ise, baştanbaşa boştur. Düşünürler, bunu, sı-

cağın çok oluşuna ve güneşin başlar üzerine gelirken yeterince eğik olmayışına bağlarlar.

O zaman bunun kanıtlarını açıklamalı ve sözgelimi kuzeydeki Üçüncü-Dördüncü Bölgelerdeki bayındırlığın, toplumsal yaşamın; Beşinci-Yedinci Bölgelerden neden daha çok, daha yoğun olduğunu belirtmeliyiz.

İşte açıklıyoruz:

Gökkürenin güney ve kuzey kutupları ufukta buldukları zaman, gökküreyi ikiye bölen büyük bir çember vardır orada. Bu çember, doğudan batıya uzanan çemberlerin en büyüğüdür. Ve “gece ve gündüzü eşitleyen çember” [gök ekvatoru] diye ad verilir bu çembere.

Kendi bilim dalında, astronomide, açıklanmıştır ki, gökküre [felekü'l-â'lâ = en yüce gök = felekü'l-a'zam = en büyük gök = felekü'l-eflâk = göklerin göğü], günlük hareketini doğudan batıya doğru yapar. Onun kucaklayıp kuşattığı öteki küreler de ister istemez onunla birlikte hareket ederler. Doğudan batıya olan bu hareket, görünen harekettir. Şu da aydınlanmıştır ki, bir de yıldızların-gezegenlerin kendi yörüngelerinde yaptıkları değişik bir hareket var ve bu hareket de batıdan doğuya doğrudur. Çabukluk ve yavaşlık yönünden bir olmadıkları için, yıldızların-gezegenlerin dönüş süreleri de değişiktir. Bu yıldızların-gezegenlerin yörüngele-
rindeki hareket çizgileri doğrultusunda gökkürede bulunan, bu küreyi ikiye ayıran büyük bir çember daha var: Tutulma çemberi [dairatü feleki'l-büruc = burçlar göğü çemberi]. Kendi bilim dalında açıklandığı gibi bu çember, 12 burca bölünür. Yine bu çember karşı karşıya bulunan iki noktada [23,5 derecelik bir açı yapacak biçimde] gök ekvatoruyla kesişir. Noktalardan biri Koç burcunun, öteki de Terazi burcunun ucudur. Bu durumda, sözünü ettiğimiz çember [tutulma çemberi], gök ekvatoruyla ikiye bölünmüş oluyor. Bir yarısı gök ekvatorundan kuzeye doğru eğilimlidir. Koç burcunun başından başlar, Başak burcunun sonuna dek varır. Öbür yarısı da gök ekvatorundan güneye doğru eğilimlidir. Bu da, Terazi burcunun başından, Balık burcunun sonuna dek uzanır. Kutuplar, yerkürenin tüm kesimlerini içine alacak biçimde iki yandan ufuk düzlemi üzerine [bu düzlem üzerine gelen yaylarla] konduğu zaman, yerkürede gök

ekvatoruna paralel bir çizgi [çember] oluşur [dünya ekvatoru]. Bu çember batıdan doğuya uzanır. Bu çembere ekvator (hattü'l İstivâ) denir. Gözlem sonucu ileri sürdüklerine göre, ekvator, yedi bölgeden Birinci Bölgenin Birinci Bölümünün başladığı noktadır.

Kuzey kutbu, sözünü ettiğimiz bayındır bölgenin ufuk çizgisinde derece derece yükselip, yüksekliği 64. dereceye varınca bayındırlık orada biter. Orası, Yedinci Bölgenin de sonudur. Kuzey kutbu, ufuk düzleminde yükselip 90. dereceye gelince —ki orası, kutup noktasıyla gök ekvatorunun arasındır— o zaman, kutup noktası tam “başucu” (zenit) olur. Gök ekvatoru da ufuk düzleminin tam üstüne gelip çakışır onunla. [Tam kutupta, ekvatorla ufuk düzlemi çakışır.] Ve o zaman burçlardan 6'sı, ufuk düzleminin üstünde yer alır. Bunlar, kuzeydekilerdir [Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan ve Başak], 6'sı da ufuk düzleminin altında kalır. Bunlar da güneyli burçlardır [Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık].

Bayındırlık, toplumsal yaşam, yerkürenin 64. dereceyle 90. dereceye kadar olan kesimlerinde oluşamaz, çünkü, bu kesimlerde sıcak ve soğuk, uyumlu olarak belirmez. Sıcak ve soğuk mevsimler arasındaki süre uzundur. Öyle olunca da bayındır ve toplumsal oluşum gerçekleşmez.

Koç ve Terazi burçlarının başlarında [ilk ve sonbahar başlarında] ekvatorunda, güneş, “başucu”ndan geçer. Sonra kaymaya başlar başucu noktasından. Yengeç ve Oğlak burçlarının başlangıçlarına [Yengeç ve Oğlak dönencelerine, yani yaz ve kış başlarına] değin kayar. Güneşin, gök ekvatorundan kayıp uzaklaşmasının son sınırı da 24. derece olur.*

Sonra kuzey kutbu ufuk düzlemi üzerinde yükselirken, “başucu”ndan da uzaklaşır o oranda. Aynı oranda güney kutbu alçalır. Üçündeki [yani kuzey kutbunun yükselişi, gök ekvatorunun “başucu”ndan uzaklaşması ve güney kutbunun alçalmasındaki] değişme oranı aynı olur. Zaman-takvim uzmanlarının “bir yerin enlemi” diye ad verdikleri işte budur.**

* Doğrusu: 23° 27', günöte, günberi derecesi. —ç.

** Kuzey kutbunun ufuk düzlemi üzerindeki yüksekliği, güney kutbunun al-

Gök ekvatoru başucundan uzaklaşıp [kuzeye doğru] eğilirken, aynı oranda ufuk düzlemi üzerinde kuzey burçları da yükselir. Kuzey burçları yükselip Yengeç burcu başlangıcına geldiğinde gök ekvatoru da o ölçüde “başucu”ndan uzaklaşmıştır ve aynı ölçüde güney burçları ufuk düzlemi üzerinden aşağı kayıp alçalarak Oğlak burcu başlangıcına gelmiştir.* Çünkü söylediğimiz gibi ekvator ufuk düzleminde değişme olduğu zaman, değişme, iki yanda da aynı oranda olur. Kuzey burçlarının ekvatora en uzak noktaları olan “Yengeç burcu başlangıcı”, “başucu” durumuna gelinceye dek, kuzey kutbu yükselişini sürdürür. Enlemi 24 derece olan kesimlerde gerçekleşir bu. Hicaz ve aynı enlemdeki yörelerde.. Bu 24 derece, kuzey kutbunun yükselmesiyle birlikte, Yengeç burcu başlangıcının, ekvator ufuk düzlemiyle çakışık olan gök ekvatorundan kayma derecesidir, “başucu” oluncaya dek vardıği yüksekliktir.

Kuzey kutbu 24. dereceden çok yükseldiğinde güneş, her zaman, “başucu”na göre eğik olur. Daha sonraki derecelere doğru daha çok, sürekli eğikleşir. Kuzey kutbunun yüksekliği 64 dereceye vardığında, ona bağlı olarak güneş de aynı oranda eğikleştiğinde ve güney kutbu da yine aynı oranda ufuk düzleminin altında alçalma gösterdiğinde bayındır ve toplumsal oluşum kesilir. Bu sonucu, soğuk-donun aşırı ölçülere varması, sıcak-soğuk mevsimler arasındaki sürenin uzunluğu ve bu yüzden soğukla sıcakın aralarında uyum sağlayamayışları doğurur.

Şu da var: Güneş “başucu”nda ya da yakınlarında olduğu zaman, ışıklarını dik gönderir. Başka noktalarda bulunduğundaysa ışınları geniş ve dar açılar yaparak gelir.

Işınların açıları dik olduğu zaman, ışığı-ısı çok olur. Ve ışık-ısı çok yayılır. Açıları geniş ve dar olduğundaysa durum böyle olmaz. Bu nedenle güneş “başucu”nda ya da yakınında bulunduğu zaman, başka durumlarda olduğundakin-

çaklığı, gök ekvatorunun “başucu”ndan uzaklığı, gözlem yapılan yerin enlemine eşittir. Yani bu yükseklik, alçaklık ve uzaklık dereceleri ne kadarsa, gözlem yapılan yerin ekvatora olan uzaklık derecesi de o kadardır. —ç.

* Kuzeye doğru ilerlenip, Yengeç dönencesine varıldığı zaman, bu kesimde 23° 27' yükselme olacağı gibi, güney kesimde de Oğlak dönencesine değin, yani aynı derecede bir alçalma olur. Yine aynı derecede, gök ekvatoru “başucu” durumundan uzaklaşır. —ç.

den çok daha fazla sıcaklık görülür. Çünkü ışık, ısı ve ısıtma nedenidir.

Güneş ekvatorunda yılda iki kez "başucu"nda olur. [Çünkü her yıl uğradığı] Koç ve Terazi burçlarının başlangıçlarına geldiğinde başucundan geçer. O durumdan uzaklaştığı zaman da pek uzağa gitmez, uzakta kalmaz.

Güneşin ekvatorundan en çok uzaklaştığı enlemlerde, Yengeç ve Oğlak burçlarının başlangıç kesimlerinde [Yengeç ve Oğlak dönencelerinde] bile sıcaklık [ısı] pek normal dereceye düşmez.

Ekvatorunda güneş "başucu"ndan uzaklaştıktan kısa bir süre sonra yeniden aynı duruma gelir. O yüzden dik açıya parak gelen ışınlar, ya uzun süre ya da sürekli olarak etkisini sürdürür orada. Havanın sıcaklığı alevli biçimde artar aşırı ölçüye ulaşır çoğu kez.

Güneşin yılda iki kez "başucu"na geldiği öteki enlemlerde, yani ekvatorun 24 derece uzağındaki enlemlere kada olan kesimlerde de, ısı durumu, aşağıyukarı böyledir. Çünkü ısı, bu kesimlerde de ekvatora yakın ölçüde yüklenir he yana.

Çok ısı, havayı kurutur. Kuruluk da, oluşuma engel olur. Çünkü çok ısı olduğunda sular çekilir, nemler gidere yetmez olur. Madendeki gelişme, hayvanda ve bitkideki oluşum bozulur. Yeterli nem olmadan, gelişim ve oluşum olmaz.

Yengeç burcundan [Yengeç dönencesinden] kayıp, 2 derece enlemli yöreye ya da daha uzaktaki yörelere gidildiğinde, güneş "başucu" durumuna artık gelmeyeceği için, ısı normal ya da normale yakın bir duruma gelir. O zaman oluşum gerçekleşir ve giderek artar. Ta ışınların azlığı yüzünden soğukların aşırı ölçülere varacağı kesimlere, ışınlardeki eğikliğin çok olduğu kesimlere değin. Ondan oluşum yin azalmaya başlar ve giderek bozulur. Şu var ki, çok yüksek ısı, çok düşük ısıdan daha zararlı olur oluşuma. Çünkü yüksek ısı, çok düşük ısının donduruculuğundan çok daha hızlı biçimde, kurutucu olur. Bu nedenle, Birinci ve İkinci Bölgelerdeki bayındır ve toplumsal oluşum azdır. Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Bölgelerde orta sayılır. Çünkü buralarda ışınlar az [yani eğik] olduğu için sıcaklık normal ölçüdedir.

Altıncı ve Yedinci Bölgelerdeyse bayındır ve toplumsal oluşum daha çoktur. Çünkü buralarda sıcaklık daha azdır. Sonra düşük ısı ilk sıralarında oluşumu bozacak ölçüde etki yapmaz. Çok yüksek ısının meydana getirdiği yakıcı etki gibi bir etki yapmaz. Çünkü aşırı ölçüye varmadıkça düşük ısıda kurutma olmaz. Yedinci Bölgeden sonraki kesimlerde olduğu gibi çok aşırı ölçüye varırsa ancak o zaman kurutucu olur. Kurutması da sürekli değildir [dondurma biçimindedir]. Bundan dolayıdır ki, kuzey dörtte-bir küredeki bayındır ve toplumsal oluşum daha çok, daha yeterlidir. Tanrı bilir ki, böyledir.

Düşünürler, işte buradan, bu düşünceden yola çıkarak, ekvatorun ve ötesinin [güneyinin] bayındır ve toplumsal oluşumdan bomboş olduğunu ileri sürüyorlar. Gerçekte buralarda bayındırlığa-toplumsal yaşama tanık olunması ve yalanlanamayacak ölçüdeki görgü tanıklarının verdikleri bilgiler, düşünürlerin bu görüşlerini çürütür. Böyleyken, onların görüşlerinin doğruluğunu tanıtlamak için ileri sürdükleri "kesin kanıt"ları nasıl işe yarayabilir? Anlaşılan o ki: bu düşünürler ekvatorda ve güneyinde bayındır ve toplumsal oluşumun tümüyle olanaksız olduğunu ileri sürmek istememişlerdir. Oraların "boş"luğunu ileri sürmeye onları iten şey, o kesimlerdeki aşırı sıcaklığın, bayındır ve toplumsal oluşumu bozukluğa uğratacağına ilişkin güçlü düşünsel kanıtın elde bulunmasıdır. "İster olanaksız olsun, isterse çok az ölçüde olanaklı görülsün, oluşum bozulur o kesimlerde." diye düşünmüşlerdir. Öyledir de. Çünkü ekvator ve ötesinde, verilen bilgilere göre, var olan bayındır ve toplumsal oluşum çok azdır.

İbni Rüşd'ün³³ ileri sürdüğüne göreyse, ekvator, yaşanır durumdan büsbütün uzak değildir. Sonra ekvatorun kuzeyinde durum nasılsa, güneyinde de durum öyledir. Kuzeyinde bayındır oluşum bulunan enlemlere değin, güneyde de vardır oluşum.

Hava koşullarının etkisiyle oluşumun bozulup bozulmaması açısından düşünülürse, İbni Rüşd'ün görüşü doğru olabilir. Ancak, ekvatorun güneyinde, kuzeydeki durumun bulunduğu şundan dolayı söylenemez: Ekvatorun kuzeyinde oluşuma elverişli enlemlerin güneyde karşılığı olan aynı uzak-

lıktaki nice kara parçaları sular altında kalmıştır. Suların karaları kaplamış olması yüzünden yaşama elverişli durumu ortadan kalkınca, ona bağlı olarak [yakın kesimlerde] başka tür elverişsizlikler meydana gelmiş olabilir. Çünkü bayındır ve toplumsal oluşum, aşamalardan geçerek gerçekleşir. Konuyu, olanakların tümden yokluğu açısından değil de, varlıkların oluşumuna yetip yetmeyeceği açısından ele alıp değerlendirmek gerek.

Gelelim ekvator da yaşama elverişli durumunun bulunduğu görüşüne:

Yalanlanamayacak sayıdaki görgü tanıklarının verdikleri haberler, bu görüşe evet demiyor. Tanrı doğrusunu bilir.

Şimdi de sözü, coğrafya anlatımlarına yöneltelim. [Sicilya Kralı] Roger'e armağan edilen kitabın sahibinin yaptığı biçimde anlatımlarla bölgeleri çizelim, daha sonra bitimine dek ayrıntılarına geçelim:

B Ö L G E L E R

Bilesin ki, bu bayındır karalar kesimini, düşündürler, yukarıda anlatıldığı gibi, yedi bölüme ayırmışlardır. Kuzeyden güneye hepsini bölüp ayırmışlar ve her bölüme de "iklim" [kara parçası = bölge, bkz: *El Müncid*] diye ad vermişler. Yerkürenin bayındır kesimleri yedi bölgeye ayrılmış böylece. Her bölgenin sınırı, batıdan doğuya doğru boylamasına çizilir. Birinci bölge, güneyde ekvatorla başlayıp batıdan doğuya, ekvator sınırıyla birlikte uzanır. Ekvatorun bu kesiminde sadece çöl ve kumluklar vardır. Verilen bilgiler doğrusuysa biraz da bayındır yöreler bulunur bu bölgede. O da yok-sayıdır. Bu bölgeyi kuzeyden ikinci bölge izler. Sonra yine kuzeyde üçüncüsü, dördüncüsü, beşincisi, altıncısı ve yedincisi gelir. Bu yedinci bölge, kuzeyde bölgelerin sonuncusudur. Yedinci bölgenin ötesinde okyanusa değin, boş [toplum ve uygarlık bulunmayan] bir alan ve çöller vardır yalnızca. Şu var ki, boş kesimler, kuzeyde, güneydekinden azdır.

Sonra bilesin ki bu bölgelerde gece-gündüz süreleri değişiktir. Güneşin gök ekvatorundan uzaklığına ve kuzey kutbunun ekvator ufuk düzlemi üzerindeki yüksekliğine [yani

enlem derecelerine] göre olur bu değişiklik. Güneş durumu ve enlem derecelerinden dolayı gece-gündüz yaylarının uzunluğu değişir. Birinci bölgenin sonunda gece-gündüz uzunluğu şöyle son sınırına erer: Güneş, Oğlak [dönencesinin] başındayken gece, Yengeç [dönencesinin] başındayken de gündüz; en son sınırlarına ulaştıklarında, 13'er saat olurlar. Birinci bölgeyi kuzeyde izleyen ikinci bölgenin sonunda da durum öyledir: Güneş, Yengeç [dönencesinin] başyanına geçtiği zaman gündüz 13,5 saat olur. Bu dönem, yaz-gün durumudur [günöte noktası]. Güneşin Oğlak [dönencesinin] başyanına geçtiği kış-gün durumunda [günberide], en uzun gece olduğu zaman da, gece, 13,5 saattir. 24 saatlik zamanın 13,5 saati çıktıktan sonra geri kalanı da, gece ve gündüzden en kısasına kalıyor demektir. Saatlerin toplamı, gece ve gündüzün tümüdür. Bu da kürenin tam bir dönüşüdür. Yine kuzeyde ikinci bölgeyi izleyen üçüncü bölgede de aynı hesap yapılır: Bu bölgede gece ve gündüz, en son 14'er saat olarak sınırlanırlar. Dördüncü bölgenin sonunda da gece ve gündüzün en uzunları, 14,5 saattir. Beşinci bölgenin sonunda en uzun gece ve gündüz 15 saat, altıncı bölgenin sonunda 15,5, yedinci bölgenin sonunda ise 16 saattir. Bayındır kesimin sona erdiği yerdir burası.

Demek ki, bir sıra izlendiğinde, bölgelerde en uzun geceyle en uzun gündüzler birbirlerinden yarımşar saat farklıdır. Güneyde birinci bölgeden başlayıp, kuzeyde sonuncu bölgeye dek her bölgede, bir sıra içinde, öbürüne oranla saat artışı vardır. Bu artış bölgeler arasında olduğu gibi, bir bölgenin ilk kesiminden son kesimine değin, sırayla tüm bölümlerinde de vardır.

Bölgelerde enlemler:

Enlem, bir yerin başucuyla, ekvatorun başucunda ve paralelinde olan gök ekvatoru arasındaki uzaklığa denir. Bu uzaklık, o yerin ufuk düzleminden güney kutbunun alçalması ve kuzey kutbunun yükselmesi ile birlikte ve eşit olarak oluşur. Bunlar üç eşit boyut oluştururlar ve yukarda da söylediğimiz gibi, bunlardan, "o yerin enlemi" diye sözedilir.

Bu coğrafya bölgeleri üstüne konuşanlar, bu yedi bölgenin herbirini, yine uzunlamasına batıdan doğuya 10 eşit parçaya bölerler. Ve herbirinin alanına giren ülkeleri, kentleri,

dağları, ırmakları, aralarındaki yol uzaklıklarını anlatırlar.

Biz şimdi bunları özet olarak açıklayacağız ve her bölgenin ünlü ülkelerini, ünlü ırmaklarını ve ünlü denizlerini anlatacağız. Anlatırken de, alevî [Şerif] İdrisiyyü'l-Hammûdî'nin [1100-1165] Norman krallarından Sicilya Kralı Roger Oğlu Roger [Roger II, 1095-1154] için yazdığı *Nüzhetü'l-Müş-tak* adlı kitabını izleyeceğiz. İdrisi bu kitabını, daha önce bulunduğu Malaga krallığından ayrıldıktan sonra Sicilya'ya [çağrılı olarak] gelip, sarayın konuğu olduğu sırada yazmıştı. Yazdığı tarih, hicrî 6. yüzyılın tam yarısına [1153-1154 yıllarına] raslar. Kral [Roger II], bu kitabı yazması için, Mesudî'nin [?-956], İbni Hardazubh'un [Abdullah b. Ahmed, 820?-893], Havkalî'nin [İbni Havkal, ö. 977], gökbilimci [Huneyn] İbni İshak'ın [809-893?] ve Batlamyus'un [Ptolemy] konuyla ilgili kitaplarını sağlayıp yığdı İdrisi'nin önüne.

Bölgelerin birincisinden başlayıp, sonuncusuna dek sırayla anlatacağız. Eksiksiz yüce Tanrı, yardımı ve iyiliğiyle bizi korusun.

BİRİNCİ BÖLGE

(Güney-Kuzey Sınırı: 12° 40' Güney Paraleli — 20° 27' Kuzey Paraleli)

Bu bölgenin batısında “Hâlidât = kalıcılar, ölümsüzler” [*Canaries* = Kanarya] adaları vardır. Batlamyus [Ptolemy], bölgelerin sınırlarını boylamlarıyla verirken birinci bölgeyi buradan [Kanarya Adalarından] başlatır. Oysa burası, söz-konusu bölgenin bütünlüğü içinde değildir. Okyanusta [Atlas Okyanusunda] bulunan birtakım adalardır burası. Birçok adalardan oluşur. En büyüğü ve ünlüsü 3 tanedir.

Anlatıldığına göre bu adalar, bayındır durumdadırlar. Bize gelen bilgiler onu gösterir ki, bu yüzyılın [14. yüzyılın] ortalarında, Batılıların gemileri bu adalara varmıştır.* Batılılar oranın yerli halkıyla çarpışmışlar, birçok “ganimet” ele geçirmişler. Halkını tutsak almışlar, bunların bir bölümünü “Mağribü'l-Aksâ” [Fas kıyılarında satmışlar. Ve tutsaklar, “sultan”ın [Fas sultanının] buyruğuna sunulmuşlar. Bunlar orada Arapçayı öğrenince anlatmışlar adalarının du-

* 1341'de Nicolo da Recco adında bir gemici, bu adaları, Portekiz kralı adına keşfetmişti. —ç.

rumlarını: Adalarında tarım için topraklarını boynuzlarla işliyorlarmış. Demir yokmuş bölgelerinde. Geçimlerini arpa ürününden sağlıyorlarmış. Yetiştirdikleri hayvan, keçiymiş. Savaşlarını taşlarla yapıyorlarmış. Arkalarına doğru bile atabilirlermiş taşları. Güneş doğarken ona tapınırlarmış. Din diye bir şey bilmezlermiş. Herhangi bir din çağrısı kendilerine ulaşmamış.

Bu adalarla bir raslantı sonucu karşılaşmış olsa gerek. Buralar özellikle aranarak, bilerek bulunmamıştır.

Neden dersenez: Denizde gemi yolculuğu rüzgârlarla oluyor. Rüzgârların esiş yönlerini, bir doğrultuda eserlerken uğraklarındaki ülkelerden, limanlardan hangisine ulaşabileceğini bilmekle gerçekleşiyor. Yönleri, doğrultuları değiştiği zaman, yelken açılacak yön ve ulaşılacak yer bilinirse, kaptan, gemisini ona göre yürütür. Bu alandaki kurallara uyararak yürütür gemisini. Yani gemicilerce denizde ve denizcilikte sözleri dinlenen, özellikle Akdeniz kıyılarını iyi tanıyan deniz kurtlarınca geçerli kurallara uyar. Kuralların hepsi haritada yazılıdır. Tam gerçeğinde olduğu biçimiyle yazılıp belirtilmiştir. Deniz kıyılarındaki yerler, yöreler bir sıra içinde, konumlarıyla birlikte gösterilmiştir. Rüzgârlar ve değiştikleri zaman uğradıkları, götürebilecekleri kesimler bir bir çizilip gösterilmiştir o haritada. O haritayı "kinbas"* diye adlandırırlar. Deniz yolculuğunda bu haritaya güvenir denizciler. Ne var ki, tüm bunlar, sözü edilen harita, okyanusta geçerliğini yitirir. Onun için de gemiler okyanusa pek açılmazlar. Neden ki, biraz açılıp kıydan görünmez olsalar bir daha kolayca dönemezler. Sonra okyanusun havasında ve yüzeyinde, gemi yolculuğuna engel sisler oluşur. Güneşin "karalardan yansıma" ışınları, aradaki uzaklık yüzünden gelip ulaşamaz ki, sokulup sisleri biraz aralayabilsinler. İşte o yüzden okyanusta kıydan uzaklaşan geminin yol bulup dönmesi güçleşir. Bu durumdaki gemiden kolayca haber de alınmaz.

Gelelim konumuza.

Birinci Bölgenin Birinci Bölümü:

Kamer dağındaki kaynağından çıkıp gelen Nil'in okya-

* Ölçülü, düzenli anlamına gelen *composé*'den bozma bir sözcük. Rüzgâr gülnün de bulunduğu anlaşılın bir deniz haritası. —ç.

nusa döküldüğü yer bu bölümdedir.* Daha önce de sözünü etmiştik. Nil'in bu koluna "Sudan Nil'i" denir. Doğruca okyanusa gider, orada bulunan "Avlil" adacığı [tuz kenti] yakınında okyanusa dökülür. Bu Nil'in geçtiğı yörede Selâ [Salé ya da Silla], Tekrur [Gana ve Senagal kesimlerinde yaşayan karaderililer = *Toucouleurs*] ve Gana [Guinea] illeri bulunur. Bunların hepsi de Sudan topraklarından olan "Mali" hükümdarının egemenliğindedir. "Mağribü'l-Aksâ" [Fas] tüccarları buralara geziler yaparlar. Bu yörelerin kuzeyinde Lemtune [kabilesi]nin ve öteki "Mülessimin" [Murabitlar] topluluklarının yurtları, iş ve ticaret alanları vardır.

Bu sözünü ettiğimiz Nil'in güneyinde "Lemlem" denen bir toplum yaşar. Bunlar dine inanmazlar. Yüzlerine ve sakaklarına dövme yaparlar. Ganahlar ve Tekrurlar, bunlara saldırırlar ve bunlardan tutsaklar elde edip tüccarlara satarlar. Tüccarlar da Fas'a doğru çeker götürürler bu tutsakları. Batı Afrika'nın kölelerinin hemen tümünü bu köleler oluşturur. Bunların daha güneyinde sözü edilmeye değer pek bayındır sayılacak bir kesim yoktur. Oralandaki insanlar, dil bilmeyen hayvanlara benzerler. Çöllerde ve mağaralarda yaşarlar. Ot yerler, tane yerler. Hem de yenecek duruma getirmek için bir emek vermeden, çaba harcıyıp hazırlamadan yerler. Doğadaki biçimiyle...

Bunlar kimi zaman da birbirlerini yerler. Bildiğimiz insanlardan değildirler.

Sudan illerinin meyveleri, tümüyle, "Tuvat" [Touat = Laguat], "Tikurarın" [Tigourârın] ve "Verkelân" [Verkelâ = Variklan = Wargla = Uargla] gibi, Batı Afrika sahrasının otlu-sulu kesimlerinden gelir.

Anlatıldığına göre: Gana'da Hz. Ali yandaşlarınca bir devlet kurulmuş. Onlara "Salihoğulları" denir. *Rûcâr Kitabı'nın* [Nüzhetü'l-Müştak] yazarı [Şerif İdrisi], bu devlet kurucusu için: "Hasan oğlu Hasan oğlu Abdullah oğlu, Salih'tir" der. Oysa Hasan oğlu Abdullah'ın çocukları arasında bu Salih hiç bilinmiyor. Neyse, bu devlet şu yüzyılda [14. yüzyılda] yıkıldı ve Gana [Guinea] "Mali" egemenli-

* Burdaki Nil, eskilerin anlatışıyla Batı Nil'dir. —ç.

ğine girdi.

Gana'nın doğusunda, bu bölgenin üçüncü bölümünde "Kû-kû" [Gogo] kenti bulunur. Oradaki bir dağdan çıkan bir ırmağın üzerindedir. Bu ırmak batıya doğru bükülür ve ikinci bölümün kumluklarında yitip gider. "Kû-kû", bağımsız bir ülkeydi önceleri. Sonra burasını Mali hükümdarı ele geçirdi, kendi ülkesine kattı. Şu yüzyılda orada çıkan bir kargaşa yüzünden yıkılıp gitmiştir. Berberler tarihini anlatırken Mali devletinin anlatıldığı bölümde bu kargaşayı anlatacağız.

"Kû-kû" ilinin güneyinde Sudanlı toplumlardan bir toplumun yaşadığı "Kânem" [Kanem] illeri bulunur. Sonra, Nil'in kuzeyindeki "Negara" [Nigeria] gelir. Negara ve Kanem illerinin doğusunda da bu bölgenin 4. bölümünde "Nevbe" [Nübye] çölüne bağlanan "Zegave" ve "Tacire" illeri yer alır. Mısır Nil'i, ekvatordaki kaynağından gelip buradan geçer ve "Rum Denizine" [Akdenize] dökülmek üzere yolunu doğrultur.

Bu Nil'in asıl kaynağı, ekvatorun 16 derece kuzey paralelinde bulunan "Kamer" dağındadır. Dağın adı için coğrafyacılara değişik biçimler ortaya atmışlardır: Kimi, "Kamer" biçiminde aktarıp yazar. "Kamer" [Ay] denişi, dağın çok ak ve aydınlık oluşundandır. Yakut Hamevi'nin [1179-1229] *El Müşterek* adlı kitabında, Hintli bir toplumla ilişki kurularak, "Kumr" biçiminde yazıldığı görülür. İbni Saïd de aynı biçimde yazmıştır dağın adını.

Bu dağdan 10 kadar kaynak çıkar. Beşi bir göle [öbür beşi de bir başka göle] dökülür. İki gölün arası 6 mildir [11,37 km.]. İki gölün herbirinden 3 ırmak çıkar. Hepsi bir [üçüncü] gölde toplanır. Bu gölün alt yanında aykırı durumda bir dağ belirir. Dağ, gölün kuzey kesimini ikiye böler. O yüzdeni gölün suları ikiye ayrılır. Batısında olan bölümü, Sudan illerine doğru batıya bükülerek akar, sonra okyanusa varıp dökülür. Doğu kesimindeki de, gölden çıkıp kuzeye, Habeş ve Nevbe [Nübye çölü] illerine doğru akar. Bu arada kalan topraklardan geçer, Yukarı Mısır'da bölümlere ayrılır. Üç kolu İskenderiye'ye, Reşit [Rosette] ve Dimyat kıyılarında Akdenize dökülür. Kollarından biri Akdenizden önce tuzlu bir göle dökülür. Bu bölgenin ortalarında bulu-

nan bir göle.. Bu Nil'in geçtiği topraklarda Nevbe ve Habeş illeri vardır, otlu-sulu kesimler vardır. Otlulu-sulu kesimler ta Asvan'a değin uzar. Ayrıca Nevbe illerinin başkenti olan Dankale de vardır bu ırmağın geçtiği topraklar içinde. Dankale [Dongola], ırmağın batı kesimindedir. Daha sonra Alve, Bulak, bunlardan sonra da "Cenadil" [kayalıklar] dağı yer alır. Bu dağ, kuzeyde Bulak'a 6 konak uzaklıktadır. Bu dağın Mısır'a bakan kesimi yüksektir. Sonra, Nevbe yönüne doğru alçalır. Nil, bu dağı yarıp geçer ve sonra iki yüksek tepe arasında kalan derin bir dereye korkunç biçimde dökülür. Orada artık gemiler girme olanağı bulamaz. Sudan gemilerinden boşaltılan yükler, sırtlara yükletilir ve öylece Said'in başkenti Asvan'a değin taşınır. Said gemilerinin yükleri de Cenadil dağının tepesine değin aynı biçimde taşınır. Cenadil dağıyla Asvan arasında 12 konak uzaklık var. Otlulu kesim de bunların batı yönünde, Nil kıyılarındadır. Böyleyken, şimdi yıkıntılar içindedir buralar. Buralarda eski uygarlık kalıntıları bulunur.

Birinci bölgenin beşinci bölümünde Habeş ülkesi var. Ekvator ötesinden gelip Nevbe yöresine doğru uzanan ve o yörede Nil'le birleşen, yani Mısır'a inmek üzereyken Nil'le birleşen bir derenin üzerindedir Habeş ülkesi. Birçok coğrafyacılara, bu dereye akan suyun Kamer dağından gelen Nil olduğunu sanarak yanlışlığa düştüler. Batlamyus, coğrafya kitabında bundan söz etmiş ve bu derenin suyunun o Nil'den olmadığını belirtmiştir.

Bu bölgenin beşinci bölümünün ortalarında Hint Denizi [Hint Okyanusu] sınırını bulur. Ta Çin ülkesinden başlayıp gelen okyanusun sınırı olur burası. Bölgenin bu beşinci bölümünün hemen tümü, sular altında kalır. Bu kesimde uygarlık yoktur. Toplumsal yaşam görülmez buralarda. Okyanusun ortasındaki adalarda toplumsal yaşam vardır sadece. Bölgenin sular altında kalan kesiminde çok sayıda ada bulunur. Adaların bin kadar olduğu söylenir. Bölgenin güneyine düşen Hint Okyanusu kıyıları —ki buralar, bölgenin güneydeki sınırlarını oluşturur— ve Hint Okyanusunun kuzey kesimlerinde toplumsal yaşam vardır. Doğuda Çin illerinden, bir de Yemen illerinden başka bu bölgeden sayılabilecek bir kara parçası yoktur.

Birinci Bölgenin Altıncı Bölümü:

Hint Okyanusunun kuzeye doğru sarkan iki deniz arasında, Kulzum Denizi [Kızıl Deniz] ile Fars Denizi [İran Körfezi] arasında kalan kara parçaları [adalar] ve Arap Yarımadası, bölgenin bu bölümü içindedir. Yemen illeri[nin önemli bir kesimi]ni, Yemen'in doğusunda Hint Okyanusu kıyılarında bulunan Şihr yöresini, Hicaz ve Yemame illerini ve bu yörelere doğal olarak bağlı olan yerleri de bu bölüm içine alır. Nitekim ikinci bölgeyi anlatırken yine açıklayacağız bunu. Daha sonraki bölgeyi anlatırken de değineceğiz.

Hint Okyanusunun batı kıyılarında yer alan, Habeş illeri çevresinden sayılan Zali' [Zeyla = Zeila] ili de altıncı bölümdedir. Habeşistan'ın kuzeyindeki Yukarı Said'de Alaki dağıyla Hint Okyanusunun bir uzantısı olan Kızıl Deniz arasındaki Beca kabilesinin yaşadığı yöre de aynı bölümdedir. Aynı bölümde, Zeyla'nın altında, kuzeyde, Babülmendep boğazı yer alır. Kuzeye doğru sarkan Hint Okyanusu, burada, Mendep dağının sıkıştırmasıyla daralır. Dağ, Hint Okyanusunun ortalarına doğru eğilir, Yemen kıyıları boyunca güneyden kuzeye uzayıp gider. Uzunluğu 12 mildir. O yüzden burada okyanusun suları sıkışıp daralır. Burada genişlik 3 mil kadardır. Babülmendep denir buraya. Yemen gemileri bu boğazdan geçer, Mısır yakınlarında Süveys kıyılarına varırlar. Babülmendep'in altında Sevakin ve Dahlak adaları bulunur. Dahlak'ın batı yönünde tam karşısında da daha önce değindiğimiz Sudan toplumlarından Beca topluluğunun yaşadıkları yöre yer almıştır. Dahlak'ın doğusunda, bu altıncı bölümün içine giren Yemen'in Tihame illeri vardır. Ve aynı kıyılarda Yakup oğlu Ali'nin kenti görülür. Zeyla'nın güneyinde ve okyanusun batı kıyıları boyunca Berber köylerine raslanır. Bu köyler ardarda dizilmiştir. Güneye doğru altıncı bölümün sonuna değin uzanır bu köyler. Bu köyleri doğu yönünde Habeş illeri izler. Daha sonra güney kıyılarında ve yedinci bölümde yer alan Sefale yöresi gelir. Sefale bölgesinin doğusunda ve Hint Okyanusunun güneyindeki kıyılarında Vakvaklar'ın yurdu vardır. Vakvaklar'ın yurdu, bu bölgenin onuncu bölümünün sonlarında, Hint Okyanusunun Atlas Okyanusuyla birleştiği yörededir.

Hint Okyanusundaki Adalar

Hint Okyanusunun adaları çoktur. En büyüklerinden biri Serendib adasıdır [Seylan]. Yuvarlak bir adadır bu. Üzerinde ünlü bir dağ da vardır ki, bu dağdan büyük dağ olmadığı ileri sürülür. Ada ve dağ, Sefale [Sofala] ile karşı karşıyadırlar. Büyük adalardan biri de Komor takımadalardır. Bu takımadalar, uzunca bir biçim oluşturur. Sefale topraklarının karşısında başlar, doğuya ve daha çok kuzeye doğru bükülerek uzar. Yukarı Çin kıyılarının yakınlarına doğru yöneldiği görülür. Bu takımadalar, güneyinde Vakvıklar'ın adası [Madagaskar], doğusunda da Seylan adası ve bu okyanustaki çok sayıda bulunan başka adalar tarafından kuşatılır. Seylan adasında çeşitli güzel kokular ve baharat bulunur. Bu adada altın ve zümrüt madenlerinin de bulunduğu söylenir. Halkının tümü, "Mecusilik"* dinindedir. Bu adalarda birçok hükümdar vardır. Ve bu adalardaki uygarlığın, toplumsal yaşamın şaşılacak ölçüde bulunduğunu yazar coğrafyacılar. Hint Okyanusunun kuzey kesiminde ve bu bölgenin altıncı bölümünde Yemen illeri bulunur. Okyanusun Kızıl Deniz tarafında Zebid kenti, Meccem ve Yemen'in [Necran, Mekke, Cidde ve San'a'yı içine alan] Tihame yöresi vardır. Sonra Zeydiyye İmamlığının başkenti olan Sa'de gelir. Sa'de [Sa'da], Hint Okyanusunun güney kıyılarından da, doğu kıyılarından da uzaktadır. Bunlardan sonra [hepsinin güneyinde] Aden kenti yer alır. Aden'in kuzeyinde Sa'na vardır. Aden ve Sa'na'dan sonra, bunların doğusunda Ahkaf yöresi, Zefâr kenti bulunur. Bunlardan sonra [Ahkaf çölüyle Zefâr kenti arasında] Hadramevt'u [Hadramut] anmak gerek. Sonra Şihr [Şehr] kenti belirir. Şihr, Arap Yarımadasının güney kıyılarıyla Fars Denizinin [Umman Denizinin] arasındadır.

İşte bu kara parçası, birinci bölgenin altıncı bölümünden olup da üzerinden suların çekildiği tek kara parçasıdır bu yörede. Dokuzuncu bölümden de sular bir parça çekilmiştir. Suların daha çok çekildiği bölüm onuncu bölümdür. Çin ülkesinin yukarı kesimidir bu. Çin'in bu kesiminde-

* Ateşe tapanlar. —ç.

ki kentlerin ünlülerinden biri, Seylan adasının karşısında ve doğusunda bulunan Hankov [ya da Haykou']dur. Seylan adasıyla ilgili bilgi verilmişti önce.

Birinci bölge konusundaki sözlerimiz burada sona eriyor. Eksiklerden uzak olan ulu Tanrı iyiliğiyle başarı verendir.

İKİNCİ BÖLGE

Bu bölge, güney yönünde, birinci bölgenin bitişiğindedir. Batı kesiminin karşısında Atlas Okyanusunda "Hâlidât" [Kanarya] adalarından iki ada yer almıştır. Bu adalarla ilgili açıklamalar yukarda geçmiştir.

Bu bölgenin birinci ve ikinci bölümünde, yukarı kesimlerinde Kanarya toprakları, bundan sonra doğuya doğru Gane yöresinin yukarı kesimi, sonra Sudan toplumlarından Zegave'nin yaşadıkları topraklar, daha aşağı kesimlerde Neyser [Nijer] ovası vardır. Bu ova, batıdan doğuya doğru uzanır. Ovanın korunak yerleri de vardır. Batı Afrika'yla Sudan arasında gidip gelirlerken tüccarlar bu oviden geçerler. Mülessimin [Murabıtlar] topluluğunun çokça göründükleri yerlerdir buralar. Mülessimin [Berber toplumundan] Sinhace'nin bir boyudur. Mülessimin'in kendisi de birçok aşiretlerden oluşmuştur: Kezule, Lemtune, Mesrâte, Lumte ve Verika gibi. Bu ovanın doğusuna düşen doğrultuda Fezzan yöresi, sonra da yine Berber aşiretlerinden Erkar topluluğunun sıkça buldukları topraklar vardır. Bu topraklar doğuya doğru üçüncü bölümün yukarılarına değin uzanır. Bundan sonra Sudan topluluklarından bir topluluğun yurdu, daha sonra da Bâcular'ın topraklarından bir bölüm görülür. Bu üçüncü bölümün aşağı kesimlerinde, kuzeyde sulak toprakların bir bölümü, doğu kesiminde de Senteriyeye toprakları bulunur. Bu topraklara "iç vahalar" adı da verilir. Dördüncü bölümün yukarısında Bâcular'ın kalan toprakları yer alır. Sonra bu bölümün ortalarında Said yöresi çıkar karşıya. Birinci bölgeden başlayıp denize döküldüğü yere değin Nil'in iki yakası da aynı yöreden sayılır. Nil, dördüncü bölümden geçerken iki dağ engelini, batısında "Vâ-hâlar" dağıyla doğusunda Mukattam dağı arasından geçer.

Said yöresinde, yukarı kesimlerinde İsna ve Ermenet kentleri vardır. İşte böylece Said yöresinin kentleri Nil'in iki yakasında birbirinin ardından dizilerek Asyut, Kus kentlerine, daha sonra Sûl kentine varır. Nil burada iki kola ayrılır. İkinci bölgenin bu bölümünde sağdaki kol Lahûn'da, soldaki kol da Dılas'ta sona erer. İkisinin arasında Yukarı Mısır'da Mukattam dağının doğusunda ve beşinci bölümde Ayzap çölü belirir, ta Süveyş körfezine kadar gider. Bu körfez, Hint Okyanusunun güneyden kuzeye doğru bir uzantısı olan Kızıl Denizin bir ucudur. Kızıl Denizin doğu yakasında ve beşinci bölümde Hicaz toprakları vardır. Bu yöre, Yelemlem dağından başlar, Yesrib [Medine] kentine değin uzanır. Hicaz yöresinin ortasında da Tanrının onurlu kıldığı Mekke vardır. Mekke'nin yanında Kızıl Denizin kıyısında Cidde kenti bulunur. Cidde, Kızıl Denizin batı yakasındaki Ayzap kentinin karşısındadır. Altıncı bölümün batısında Necit yöresi vardır. Necit yöresinin yüksek kesimi, güneyindedir. Tebale ve Cereş'ten Ukaz'a kadar olan kesim de Necit'in kuzeyinde kalır. Hicaz topraklarının altıncı bölümdeki öteki parçası Necit yöresinin aşağısında kalır. Hicaz'ın doğu kesiminde, paralelinde [güneyden kuzeye doğru] Necran ve Hayber kentleri sıralanmıştır. Bu yörenin alt kesiminde [doğusunda] Yemame var. Necran bölgesinin doğusunda* karşısında Sebe' ve Me'rib kentleri görülür. Sonra Şihr [Şehr] toprakları gelir. Ve bu topraklar, İran Denizine [Umman Denizi, Umman ve Basra körfezlerine] değin uzanır. Bu deniz, Hint Okyanusunun kuzeye doğru olan ikinci uzantısıdır. Bu, daha önce de açıklanmıştı. Bu uzantı, bölgenin altıncı bölümünde ilerlerken, Hint Okyanusunun bir ucu da batıya doğru bükülür. Ve doğu kesimiyle bu kesim arasında üçgen biçiminde bir kara parçası kalır.** Bu üçgenin yukarı kesiminde Kalhat kenti yer alır. Bu kent, Şihr'in yakınında kıyıdaır. Bu kentin altında yine kıyıda Umman yöresi vardır. Sonra [kuzeyde] Bahreyn yöresi gelir. Bahreyn kentlerinden Hecer de altıncı bölümün sonundadır. Yedinci bölümde, yukarı ve batı kesiminde İran Denizinden kurtulup açıkta kalabilen kara parçası, altıncı bölümde yer alan bir baş-

* Doğrusu: güneyinde. —ç.

** Arap Yarımadasının güney kesimi. —ç.

ka kara parçasıyla bitişir. Daha yukarda kalan kesimin tümünü, Hint Okyanusu içine almıştır. Daha ötede, okyanusun dışına çıkılınca Sind illeri görülür ve bu iller, [batıya doğru] Mekran illerine değin varır. Mekran'ın karşısında Sind yöresine giren Tubran var. Sind yöresinin tümü, bu bölümün [yedinci bölümün] batı kesimiyle birleşir. Bu yöreyle Hint toprakları arasına birtakım yerleşme merkezleri girer. Buradan bir ırmak akar. Bu ırmak Hint illeri dolaylarından gelir ve güneyde Hint Okyanusuna dökülür [Sind = İndus ırmağı]. Irmağın döküldüğü kesim, Hint illerinin okyanus kıyısında [batıda] başladığı yöredir. Bu yörenin doğusunda Belehra yöresi var. Bunun altında [güney-batısında] da Multan kenti var. İnanırlarına göre en büyük putun bulunduğu kent olan Multan.. Yedinci bölüm bundan sonra Sind yöresinin daha aşağı kesimlerine ve Sicistan yöresinin daha yukarı kesimlerine kadar varır. Sekizinci bölümün batısında da Hint illerinden Belehra'nın bir bölümü yer alır. Bunun doğusunda Kandehar bulunur. Hint Okyanusunun yüksekçe kıyılarında Minibar [Malabar kıyıları] yöresi de bu sekizinci bölümdedir. Bu yörenin altında bulunan Kabil yöresi de aynı bölümün içine girer. Sonra bu yörenin doğusundan başlayıp okyanusa değin varan yöre, İç Keşmir'le Dış Keşmir arasında kalan yöre: Kannuç yöresi aynı bölümde ve bölgenin [ikinci bölgenin] sonundadır. Kannuç illerinden dokuzuncu bölümde bulunan da vardır. İkinci bölgenin bu bölümünün batısında uzak Hint illeri bulunur. Bu kesim, Hindistan'ın doğu kesimiyle de aynı bölümde [dokuzuncu bölümde] birleşir. Batıdan doğuya doğru uzanan iller yukarı kesimlerde bölgenin onuncu bölümüyle birleşir. Aşağı kesimlerde Çin ülkesinden bir bölüm bunun dışında kalır. Bu kesimde Şeyğun [Saygon] kenti vardır. Sonra Çin ülkesi tümüyle onuncu bölümde okyanusa varır. Tanrı ve peygamberi daha iyi bilir. Tanrıyı eksiklerden arılarım. Başarı ondadır. O iyilik ve cömertliğin sahibidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLGE

Bu bölge güneyde ikinci bölgeyle birleşir.

Bu bölgenin birinci bölümünde üçüncü bölümün yukarı

kesimlerine doğru bölümünün üçte-birini içine alan Deren dağı yer alır. Bu dağ, birinci bölümün batı kesiminde belirir. Atlas Okyanusuna yakın yerde belirir ve bölümün sonuna değin uzanır. Bu dağda sayılarını ancak yaratmalarının bilebileceği yoğunlukta Berberler yaşar. Açıklaması ilerde gelecek. Bu dağla ikinci bölge arasında kalan topraklarda ve bu bölgenin okyanus kıyılarından aldığı kesimlerde kaleler dizilmiştir. Üçüncü bölgenin bu kesimi, doğusundaki Sus [vadisii] ve Nul yöreleriyle birleşir. Bunların doğu yönünde doğrultularında da Der'a [Draa] ve daha sonra Sicilmase [Tafilalet] yöreleri var. Sonra ikinci bölgede anlattığımız gibi Neyser ovasından bir parça, bir yerleşme alanı belirir. Sözü edilen dağ [Deren dağı], üçüncü bölgedeki tüm bu yörelere uzanmıştır. Bu dağın batı kesiminde, Mülviiye [Mevleviiye] vadisine varıncaya dek geçit ve yol çok azdır. Ama bu vadiye gelince geçit ve yol çoğalmaya başlar. Sıradağ sona erinceye dek. Bu kesimlerde [Marakeş Berberleri'nden] Masmûdeler, [Masmûdeler'in bir boyu olan] Hintateler, Teynemelkler, Kedmeyvehler, Meşkureler yaşarlar. Bu Meşkureler, Masmûdeler'in [Muvahhidler'in] bu yörede yaşayan boyları içinde en sonra gelenidir. Sonra [yine Berber kabilelerinden] Sinhakeler —ki bunlarla anlatılmak istenen Sinhaceler'dir— bu bölümün sonunda da Zenate adı verilen topluluktan bazı kabileler yaşarlar. Bu yörenin iç kesimleri, Evras [Aures] dağıyla birleşir. Bu dağ [Berber kabilelerinden] Kûtâmeler'in dağıdır. Daha sonra öteki Berber toplulukları gelir ki, yeri geldiğinde onlardan da sözeceğiz.

Deren dağı, batı yönünde "Uzak-Batı"ya [Fas'a] doğru uzanır. Dağ, bu yöreyi iki yandan çevirip kucagina almıştır. Bu yörenin güney kesiminde Marakeş, [Marakeş'ten önce önemli bir merkez olan] Eğmat ve Tadilla kentleri vardır. Bölgenin okyanus kıyısında Esfa [Safi] kalesi ve Selat kenti [Rabat] bulunuyor. Marakeş yöresinin Fas, Miknase [Meknés], Taza ve Kasrı Kûtâme kentleri var. Bunların tümüne birden, kendi halkının dilinde "*Mağribü'l-Aksâ* = Uzak-Batı" [Fas] adı verilir. Yine bu yörenin okyanus kıyısına düşen kesiminde Esila ve Arayış kentleri var. Bunların doğusunda da Orta-Batı yer almıştır [Cezayir]. Bu ülkenin baş

kenti Tilimsan'dır [Tlemcen = Telemsen]. Bu yöreye ait Rum Denizi [Akdeniz] kıyılarında Hüneyn, Vehran [Oran] ve Cezair [Cezayir] kentleri bulunuyor. Bunlar üçüncü bölgeye giriyor. Çünkü Akdeniz, dördüncü bölgenin batısındaki Tanca Körfezinden [Septe Boğazından] geçip okyanustan ayrılır ve doğuya bükülüp Şam iline değin varır. Dar boğazdan ayrılınca biraz ötede güneye ve kuzeye doğru genişlerken bir kesimi üçüncü bölgeye, bir kesimi de beşinci bölgeye girer. Onun için kıyıda ki birçok iller, üçüncü bölgeye girer. Sonra Cezayir yöresine, Bicaye [= Bücaye = Becaia = Bougie = Buji] kenti bitişir. Bu kent Cezayir'in doğusunda ve deniz kıyısındadır. Bu yörenin doğusunda da [güney-doğusunda] Kosentine [Konstantin] kenti var. Üçüncü bölgenin birinci bölümünün sonunda ve bu illerin güneyinde denizden bir konaklık uzaklıkta, Orta-Batı Afrikası'nın güneyinde yukarı kesimde Eşir [Achir], [Eşir'e 87 km. uzaklıkta bulunan] Mesile ve [Aures dağı'nın güneyinde bulunan] Zab kentleri yer almıştır. Zab'ın başkenti Bisekre [Biskra] kentidir. Bu kent, Deren dağı'nın bitişindeki Evras [Aures] dağı'nın altındadır. Yukarda sözü geçmişti bu dağı'nın. Bu yöreler, bu bölümün doğuda sona erdiği kesimde yer alıyor.

Bu bölgenin [üçüncü bölgenin] ikinci bölümünü de, birinci bölümde olduğu gibi, büyük ölçüde Deren dağı kaplar. Bölümün üçte-birini güney kesimden içine alır ve batıdan doğuya doğru uzanıp giderken ikinci bölümü ikiye ayırır. Rum Denizi [Akdeniz], kuzeyden bölümün bir kesimini suları içine gömer. Deren dağı'nın güneyine düşen ikinci bölümde tüm batı kesimler boş alanlar ve çöllerden oluşur. Bu yörenin doğusunda da [Tunus'la Cezayir sınırı üzerinde] Gadamis (Gadames) kenti bulunur. Bu kentin doğusunda, daha önce sözü geçen ve bir parçası ikinci bölgede yer alan Veddan topraklarının kalan parçası bulunur bu bölümde. Deren dağı'nın iç kesimleri, batıda Deren dağıyla Akdeniz arasında kalan kesim, bu kesimden sayılan Evras [Aures] dağı, Tebesse [Tebessa], Obes [Gabés olsa gerek] kentleri, Akdeniz kıyısında bulunan Buna [= Boune = Bona = Unnab = Annaba] kenti de aynı bölümdedir. Bundan sonra aynı bölüme giren, bu illerin doğusunda İfrikkiye [Kuzey Afrika] yer alır. Bu yörede deniz kıyısında Tunus, Sûse

[Sus], Mehdiyye [Mahdia] kentleri var. Bu illerin güneyinde ve Deren dağının aşağı kesimlerinde [Orta Tunus'ta] Cerid yöresi ve bu yörede Tûzer [Toeur], Kafsa [Gafsa] ve Nefzave kentleri yer almıştır. Bu illerle Akdeniz kıyısı arasında da [Sus'un güneyinde] Kayrevan [Kırvan = Kairovan] kenti, Veslat dağı ve Sabitale kenti var. Bu illerin doğu kesiminde Akdeniz kıyısında Trablus kenti bulunuyor. Trablus'un güneyinde de Dümmer dağı ve Huvare kabilelerinden Nakre kabilesinin yaşadıkları ve Deren dağının bitişiğinde olan yöre görülür. Bu bölümün güney kesiminin anlatıldığı yerde sözü geçen Gadamis [Gadames] kentinin karşısında ve bölümün sonunda, deniz kıyısında Süveykatü'b-nü Meşkûre var. Bunun güneyinde de Veddan topraklarında Arapların çok görüldükleri yerler bulunur.

Üçüncü Bölgenin Üçüncü Bölümü:

Deren dağı birinci ve ikinci bölümlerden geçtiği gibi bu bölümden de geçer. Ama bu bölümün sonuna geldiğinde kuzeye doğru eğilim gösterir. Akdenize girinceye dek bu eğilim doğrultusunda gider. Dağ buraya geldiğinde "Tarafev-san" adını alır. Akdeniz, kuzey yönünden büyük bir kesimini suları altına gömmüştür bu üçüncü bölümün. Denizle Deren dağı arasında kalan daracık kesime değin hep sular altında kalmıştır. Dağın arkasında güney kesiminde ve dağın batısında Veddan topraklarının öbür bölümlerden kalan bölümü ile Arapların konup göçtükleri yöreler bulunuyor. Sonra Zeviletü'b-nü Hattap, daha sonra da bu bölümün doğuda sonuna dek çöl ve kumul yöresi bulunur. Batıda dağla deniz arasında, kıyıda Sirte kenti var. Bunun ötesinde boşluk ve Arapların gelip geçtikleri çöl bulunur. Bundan sonra [Fatimiler döneminde önemli bir yerleşme merkezi olan] İcdabiyye kenti, ondan sonra da Berka yöresi gelir. Berka yöresi dağın büküldüğü kesimde yer almıştır. Sonra denizin kıyısında Tulmeyse bulunur üçüncü bölümde. Sonra dağın bükülen kesiminin doğusunda Heyb ve Revahe adındaki kabilelerin konup göçtükleri kesim gelir. Bu kesim bölümün sonuna dek sürer.

Dördüncü bölüm:

Üçüncü bölgenin dördüncü bölümünde, bu bölümün yukarı kesiminin batısında Berkik çölü, bunun daha aşağı

kesimlerindeyse Heyb ve Revahe kabilelerinin yurtları bulunuyor. Bundan sonra bu bölümde Akdeniz, karalara iyice girerek, karaların güneye değin önemli bir kesimini suları içine alır. O denli ki bu bölümün yukarı kesimlerini adamakıllı daraltır. Denizle bölümün sonları arasında boş bir alan kalır. Ki, bu alanda Araplar konup göçerler. Bu yörenin doğusunda Feyyum [Fayum] illeri yer alır. Feyyum, Nil'in iki kolundan birinin, yani ikinci bölgenin dördüncü bölümüne giren Said illerinden Lahun üzerinden geçen kolunun [göle] döküldüğü yeredir. Bu kol, Feyyum gölüne [Karun gölüne] dökülür. Feyyum'un doğusunda Mısır toprakları ve Mısır'ın ünlü kenti [Kahire] var. [Kahire], Nil'in Dılass'tan geçen ikinci kolunun kıyısındadır. Dılass, Said yöresi illerindedir ve ikinci bölgenin sonundadır. Nil'in bu kolu, Mısır'ın aşağı kesimlerinde ikinci kez ikiye bölünür. Bir kolu Şatnof ve Zifti'den geçer. Öteki kolu, yani sağdaki kolu, Karmat'a geldiğinde yeniden iki bölüme ayrılır. Ve hepsi sonunda Akdenize dökülür. Bu kollardan batıdaki Akdenize döküldüğü yer İskenderiye kenti, ortadaki döküldüğü yer Reşit kenti, doğudaki döküldüğü yer Dimyat kentidir. Mısır Kahire'siyle bu kıyı kentleri arasında kalan kesim, Mısır ülkesinin "aşağı kesimi"ni oluşturur [Aşağı Mısır]. Bu kesim, bayındırlık ve tarım yönünden baştan-başta işlenmiş, geliştirilmiştir.

Beşinci bölüm:

Üçüncü bölgenin beşinci bölümünde Şam yöresi bulunuyor. İlerde anlatacağım gibi Şam yöresinin çoğu, bu bölümün içine girer. Bunun nedeni: Kızıl Deniz, güneyden gelip batıda, Süveys'te sona erer. Çünkü bu denizin akışı, Hint Okyanusundan başlayıp kuzeye yönelik bir doğrultu izler, sonra giderek batı yönüne eğilim gösterir biçimde olmuştur. İşte denizin bu bölgedeki eğiliminden uzunca bir kara parçası oluşmuştur. Deniz batı yönüne iyice bükülüp bölgenin beşinci bölümünün batısında Süveys'e değin varıp sona ermiştir. İşte denizin batıya bükülüştünden oluşan sözkonusu kara parçası üzerinde, Süveys kentinden sonra Faran kenti, Tur dağı, Medyen'e bağlı Eyle ve bölümün sonunda yer alan Havra kentleri bulunuyor. Kızıl Denizin kıyıları buradan bükülmeye başlar, güneye doğru, Hicaz toprakları üzerinde

bir doğrultu tutturup ilerler. İkinci bölgenin beşinci bölümünde bunun sözü geçmişti. Bu bölümün [üçüncü bölgenin beşinci bölümünün] kuzey kesiminde Akdenizin bir bölümü yer alır ve beşinci bölümün batısından birçok yeri sularına gömer. Bu kesimde Ferma ve Ariş kentleri vardır. Akdenizin kıyı kentleriyle Kızıl Deniz kentleri birbirlerine yaklaşmış, dolayısıyla [Kızıl Deniz yakınındaki] Ferma kenti ile [Akdeniz kıyısındaki] Ariş kenti arasındaki kara parçası daralmış, [Mısır yöresinden] Şam yöresine geçmek için bir kapı durumunu almıştır. Bu kapının batısında bitki bitmeyen çıplak kara parçası olan Tih çölü var. İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra ve Şam'a girmeden önce 40 yıl dönüp-dolaştıkları bir yerdir bu kara parçası. Nasıl ki Kur'an da bunu böyle anlatır. Akdenizde bu bölüme giren bir kara parçası da Kıbrıs adasının bir kesimidir. Adanın öteki kesimi, ilerde anlatacağımız gibi, dördüncü bölgeye girer.

Akdenizle Süveyş Körfezi arasında kalarak darlaşan kara parçasında, Akdeniz kıyısında Ariş kenti bulunuyor. Bu kent ve Askalan kenti, Mısır ülkesinin sınırındadırlar. Bu iki kent arasında, Akdenizin [Kızıl Denize yaklaşan] ucu bulunuyor. Akdeniz kıyısı burdan bükülür, Trablus ve Gazze kentleri yakınında dördüncü bölgeye doğru uzanır ve Akdenizin doğu kesimi burada sona erer. Şam kıyılarının çoğu da bu kesimde yer almıştır. Bu kesimin doğusunda Askalan kenti yer alır. Bu kesimin biraz kuzeye büküldüğü yerde Keysariyye kenti var. Akkâ, sonra Sur, sonra Sayda kentleri ve [Akkâ'nın güneyinde bulunan] Gazze kenti de sözünü ettiğimiz kesimdedir. Deniz, sonra, [bu kesimden] kuzeye doğru bükülür ve dördüncü bölgede yoluna devam eder. Bu kıyı kentlerinin karşısında, sözkonusu kesimde ve bu bölümde [üçüncü bölgenin beşinci bölümünde] büyük bir dağ bulunur. Bu dağ, Kızıl Deniz'in Eyle kenti kıyılarında başlar, kuzey doğrultusunda, doğuya doğru bükülerek bu bölümü geçinceye dek uzanıp gider. "Lükâm" [ya da Lükâm] adı verilir bu dağa. Bu dağ, Mısır topraklarıyla Şam toprakları arasında bir engel gibidir. Bu dağın Eyle yöresindeki kesiminde Akabe vardır. Hacılar Mısır'dan Mekke'ye geçerken buradan geçerler. Sonra kuzey kesiminde "Tanrı Dostu'nun [İbrahim peygamberin] mezarı vardır. Şerat dağı.

nın yanında.. Bu dağ, sözü geçen Lükâm dağının bulunduğu kesimin bitişiğindedir. Şerat dağı, Akabe'nin kuzeyinden bitişip doğu yönünde uzanır, sonra bir yana bükülür biraz. Bu kıvrımın doğusunda Hicr yöresi ["Medaini Sâlih" = Madayn Salih], "Semud" ülkesi,³ Tayma [Teymâ] ve "Dumetü'l-Cendel" [Devmetü'l-Cendel] var. Buralar, Hicaz yöresinin aşağı kesimidir. Bunların yukarsında "Radva" [Radve] dağı vardır. Bu dağın güneyinde de Hayber kalesi bulunur. Şerat dağıyla Kızıl Deniz arasında Tebük [Tebuk] ovası yer alır. Şerat dağının kuzeyinde, bu dağın Lükâm dağıyla birleştiği kesimde Kudüs bulunuyor. Bundan sonra Ürdün, sonra Taberiye yer alıyor. Bunların doğusunda [Suriye'de bulunan ve Der'a da denen İzri' kentinin bulunduğu] "Ezriat"a değin seller-akıntılar yöresi [Gavr] görülür. Bunun da doğusunda Dumetü'l-Cendel bulunur. Burası, Hicaz topraklarının [doğuda] son bulduğu yöredir.

Bu bölümün sonlarında, Lükâm dağının kuzeye büküldüğü kesimde Dimeşk [Şam] kenti var. Deniz kıyısı kentlerinden Sayda ve Beyrut'un tam karşısında.. Lükâm dağı, bu kıyı kentleriyle Dimeşk'ı ayırır. Kıyı kentlerine göre kuzeyde bulunan Dimeşk'ın karşısında [kuzeyinde] Ba'lebek, sonra Humus [Ba'lebek'in kuzeyinde] bulunur. Kuzeyde, bu bölümün sonunda ve Lükâm dağının kesildiği yerdedir bu kentler. Ba'lebek ve Humus'un doğusunda Tedmür [Palmyra = Palmyra] kenti ve bu bölümün sonuna dek, konup göçülen yerler bulunur.

Altıncı Bölüm:

Altıncı bölümün yukarı kesimlerinde Necd [Necit] ülkesinin altında Arapların konup göçtükleri yerler bulunur. Yemame de buradadır. Arec ve Suman dağları arasında. Yemame yöresi Bahreyn'e değin uzanır. Hecr de burada, Basra körfezinin kıyısındadır. Bu bölümün [altıncı bölümün] aşağı kesimlerinde, göçebe yerlerinin altında [Şam çölünün batı kesimlerinde] Hire ve Kadisiye kentleri ile Fırat'ın bataklık kesimleri var. Bu yöreden sonra, bu yörenin doğusunda Basra kenti var. Bu bölümde, Abadan ve Übüle yöresinde, bu bölümün kuzeyinde ve aşağı kesimlerinde İran Denizi [Basra Körfezi] sona erer. Abadan yöresinde Dicle ırmağı bu denize dökülür. Birçok kollara ayrıldıktan ve Fı-

rattan ayrılıp gelen başka kollarla birleştikten sonra dökülür bu denize. Hepsi Abadan'da toplanır ve İran Denizine [Basra Körfezine] dökülür. Basra Körfezinin [ırmakların döküldüğü] bu kesitinin yukarı [yani doğu] kesimi geniş, sonra erdiği kesimin doğusu dardır. Kuzey sınırı daraltarak sonra erdiği kesim de dardır. Körfezin batı yakasında, Bahreyn'in aşağı kesimleri yer alır. Hecr ve Ehsa [Ahsa] da burdadır. Bunların da batısında Ahtab, Samman ve Yemame topraklarından bir bölüm bulunuyor. Körfezin doğu yakasındaysa denizin yukarı kesimlerindeki kıyı kentleri var. Bu bölümün doğusundan, bu denizin [Basra Körfezinin] doğuya bükülerek uzayan kesimi üzerinde ve bu bölümün güneye doğru olan arka kesimlerinde Kirman [Kerman] yöresindeki Kafs dağları bulunur. Hürmüzün [Hurmuc] altında bu körfezin kıyısında [doğudaki kıyı şeridinin ortalarında] Sıraf kenti ve yine körfezin kıyısında Nuceyrim kenti bulunuyor. Körfezin doğusunda, bu bölümün sonuna doğru ve Hürmüz'ün aşağısında Sabûr [Şabor = Şahpur], Darabçird [Derbicird], Nesa, İstahar, Şahcan ve hepsinin başkenti olan Şiraz var.

İran illerinin aşağı kesimlerinde kuzeye doğru, körfezin öbür ucunda [İran'ın batı kesimlerinde] Hozistan [Kozistan] kentleri bulunur.

Ehvaz, [bunun doğusunda] Tüster [Şüster = Şoster], Sadi, Sabûr (Şabor), Sus, [Ehvaz, Şüster ve İsfahan yollarının kavşağında] Ramhürmüz ve başkaları gibi.. [Şiraz'la Irak yolu üzerinde bulunan] Errecan da var. Bu kent, İran'la Horasan sınırındadır. Hozistan'ın doğusunda Ekrât [Kürtler] dağları var. İsfahan çevresi bitişiğindedir bu dağlar. Kürtler'in konutları burada, konup göçtükleri yerler de bu dağın arka kesimlerinde, İran ülkesinde Resum (ya da Zemûn) adı verilen yörededir.

Yedinci Bölüm:

Bu bölümde, yukarı kesiminin batısında Kafs dağlarının bir bölümü yer alır. Bu kesimi, güneyden ve kuzeyden Kirman [Kerman] ve Mekran illeri izler. Revan, Sircan (Kasran), Cireft ve Behrec, bu illerdendir. Kirman topraklarının aşağı kesimlerinde kuzeye doğru İran topraklarının öbür bölümlerinden kesimi bulunur ve bu kesim, İsfahan'a

değin sürer. İsfahan [İsfahan] kenti, bu bölümün öbür ucunda, batısıyla kuzeyi arasındadır. Sonra Kirman'ın ve İran'ın doğusunda Sicistan yöresi bulunur. Kohistan [Kühistan] ise, bu yörenin kuzeyindedir. Kirman ve İran ile Sicistan topraklarının ortalarına düşer. Kohistan, bu bölümün ortalarında, engebeli, sarp oluşundan, yolları az, büyük bir göl [ve tepeler] kesimidir. Büst ve Tak [Tak-ı Büstan], Sicistan kentlerindedir. Kohistan'a gelince: Burası, Horasan'ın çevresi içine girer. Serahs, bu yörenin ünlü kentlerindedir. Kohistan, bu bölümün sonudur.

Sekizinci Bölüm:

Bu bölümün batı ve güney kesimi, Türk toplumlarından Halaçlar'ın konup göçtükleri yöreleri oluşturur. Batısından Sicistan'ın, güneyinden Hint [Hindukuş] Kâbil'inin bitişiğindedir. Bu göçebeler kesiminin kuzeyinde [Herat ve Gazne arasında ve Hindukuş'un kuzey-batısında bulunan] Gur dağları [Hezaristan] var. Bu dağlarda iller var. Bu illerin başkenti de Gazne'dir. Gazne, Hindistan'ın sınırındadır. Gur dağlık bölgesinin sonunda, kuzeyinde Eterabâz [Esterabâd] illeri var. Bu yörenin kuzeyinde ve bu bölümün sonunda Herat yöresi var. Herat yöresi, Horasan'ın orta kesimlerinde yer alır. İsfirayin [İsfirain = Horasan], Kâşân [Keşan], Busenc, Merv-i Rud [Merv = Marı], Talekan* ve Cüzcan [Cürcan], Horasan sınırları içinde bulunan kentlerdendirler. Horasan burada Ceyhun [Amu Derya] ırmağına doğru uzanır. Horasan illerinden Belh kenti, bu ırmağın üzerinde ve batısındadır. Doğusundaya Tirmiz [Termez] kenti var. Belh kenti Türk ülkesinin başkentiydi.

Bu ırmak, Ceyhun ırmağı, Hindistan yakınında bulunan Bezehşan [Bedahşan] yöresindeki Veccar illerinden çıkar. Bu bölümün güneyinden, bölümün doğudaki sınırından çıkıyor demektir. Çıktığı yerden biraz aktıktan sonra, batıya doğru bükülür, bu bölümün ortalarına doğru varınca "Harnab ırmağı" adını alır. Sonra kuzeye doğru bükülür, giderek Horasan'a varır. Kuzey doğrultusundaki akışını sürdürür ve sonunda, ileride anlatacağımız gibi, beşinci bölgede bulunan Harizm [Huvarizm = Havarezmi] gölüne [Aral gö-

* Bu kent, Merv'le Belh arasındaydı, 1220'lerde Cengizhan tarafından yıkılmıştır. Bkz: *El Müncid*. —ç.

lüne] dökülür.

Irmak, bu bölümün ortalarına varıp da, güneyden kuzeye büküldüğünde, doğusundaki [Türkistan'ın] Huttel yöresinden ve Vahş ilinden gelen beş büyük ırmakla ve yine doğusunda bulunan "Bütm" [Betem = Büttem] dağlarından, dağların ortalarındaki kaynaklardan kaynaklanan ırmaklarla beslenir. Öylesine ki, genişleyip büyüyerek benzersiz bir duruma ulaşır.

Ceyhun ırmağını besleyen o beş ırmaktan biri Vahşab'dır [Vahş ilinden gelen su = Vahş ırmağı]. Bu ırmak Tibet illerinden çıkar. Tibet de bu bölümün güneyi ile doğusu arasında [güney-doğusunda] yer alır.

Dokuzuncu Bölüm:

Vahşab kuzeye biraz bükük olarak batı doğrultusunda, dokuzuncu bölüme doğru ve sekizinci bölümün kuzeyine yakın bir yere değin ilerler.

Yolu üzerinde ırmağın önüne büyük bir dağ çıkar. Sekizinci bölümün ortasından geçen, biraz kuzeye bükük olarak doğu yönünde ilerleyen ve sekizinci bölümün kuzeyine yakın bir yerde dokuzuncu bölüme geçen bir dağ. Dağ böylece bir doğrultu çizip ilerleyerek Tibet illerine, sekizinci bölümün güney-doğusuna geçer. Ve Türk illeri [Doğu Türkeli] ile Huttel illerini ayırır. Bu dağın geçilebilecek yalnızca bir yolu vardır, o da sekizinci bölümün doğusuna düşen kesimin ortalarındadır. [Bermekoğulları'ndan] Yahya Oğlu Fadl, burada bir "sed", sedde de bir kapı yaptı. Ye'cüc-Me'cüc seddine benzer bir sed..³⁶

Bu durumda Vahşab ırmağı, Tibet illerinden çıkıp da bu dağla karşılaşınca Vahş illerine varıncaya ve Belh sınırlarında Ceyhun ırmağına dökülünceye dek, dağın eteklerinden geçmek zorunda kalarak uzun bir yol çizer. Ceyhun ırmağıyla birleştikten sonra da kuzeyde Tirmiz [Termez] kentine ve Cüzcan [Cürcan] illerine doğru akışını sürdürür. Ve Gûr [ya da Gavr] yöresinin doğusunu sular.* Gûr yöresiyle Ceyhun arasında Horasan'a bağlı Nasan [Bamyan] yöresi bulunur. Yine burada, Ceyhun ırmağının doğu yakasında çoğu dağlık olan Huttel yöresiyle Vahş yöresi yer

* Gûr ya da Gavr yöresine Hezaristan da denir. Hilmend ırmağı ile Herat arasında kalan yöreye verilen ad. Bkz: *El Müncid*. —ç.

alır. Vahş yöresini kuzeyden Bütüm dağları çevreler. Bu dağlar, Ceyhun ırmağının batısındaki Horasan dolaylarında belirir, doğuya doğru uzanır ve arkasında Tibet illeri bulunan, daha önce açıkladığımız gibi altından Vahşab ırmağı akan büyük bir dağla birleşinceye dek uzanmaya devam eder. İki dağ, Yahya Oğlu Fadl'ın yaptırdığı seddin kapısında birleşir. Ceyhun ırmağı da bu dağların arasından geçer. Ceyhun'a dökülen başka ırmaklar da bu dağlar arasından geçerler. Bunlar arasında sözünü ettiğimiz Vahş yöresi ırmağı da var. Vahş ırmağı doğudan kuzeye geçer ve Tirmiz [Termez] kentinin aşağısında Ceyhun'a dökülür. Belh ırmağı da Ceyhun'a dökülen ırmaklardandır. Bu ırmak, Bütüm dağlarının Cüzcan [Cürcan = Gorgan] yakınlarındaki kesiminden çıkar, Ceyhun'un batı kesiminde Ceyhun'a dökülür. Ceyhun'un batı yakasında Horasan'a bağlı [Hazar Denizinin güneyindeki] Âmul [Amul] kentini içine alan yöre vardır. Doğu yakasında da Türk illerinden Suğut ve Esruşene* var. Fergane [Fergana] toprakları da Ceyhun'un doğusundadır. Sekizinci bölümün sonuna dek uzanır bu topraklar. Bütün Türk illerini Bütüm dağları kuzeyinden çevreler.

Dokuzuncu bölümün batısında, bu bölümün ortalarına değin olan kesimde Tibet toprakları bulunur. Hint illeri [Hindistan] Tibet'in güneyinde, Çin illeriye bölümün sonuna değin uzanacak biçimde doğusundadır. Bu bölümün altında ve Tibet'in kuzeyinde Türk illerinden Hazlaçlar ili bulunur ve dokuzuncu bölümün sonuna değin gider. Bölümü doğusundan ve kuzeyinden içine alır. Bu yörenin batısında Fergana belirir ve bölümün doğuda son bulduğu kesime dek sürer. Doğuda yine Türk toplumundan "Tugurgur"lar [Uygurlar] ülkesi bulunur, bölümün doğusunda ve kuzeyinde sonuna dek sürer.

Onuncu Bölüm:

Çin illerinin kalan kesimi ve aşağı Çin, [Üçüncü Bölgenin] onuncu bölümünün güney kesimini içine alır. Onuncu bölümün kuzeyindeyse, "Tugurgur"ların [Uygurların] ülkesinden kalan kesim yer alır. Bunların doğusunda da yine Türk toplumundan Hırhır [Kırgız] illeri var. Bu iller

* Semerkant'ın bir zamanlar başkenti idi. —ç.

de onuncu bölümün sonuna dek gider. Hırhır [Kırgız] topraklarının kuzeyinde de yine Türk toplumundan Kimak* ülkesi [Altaylar] var. Bu ülkenin doğrultusunda, okyanusun içinde ve yuvarlak bir dağın göbeğinden oluşan Yakut Adası var. Dağın bir yanından öbür yanına geçmek için ne bir delik [tünel], ne de bir yol vardır. Dağın yamacından tepesine çıkmak son derece zordur. Adada öldürücü yılanlar ve çokça yakut taşları bulunur. O yörenin halkı, artık Tanrı kendilerine ne ilham etmişse ona, içgüdülerine uyarak ve her yola başvurarak taşları elde etmeye çabalarlar.

[Üçüncü Bölgenin] dokuzuncu ve onuncu bölümlerine giren Horasan'ın arka kesimleri, bu yörelerdeki dağlar ve dağların etekleri, hep, Türk toplumlarının yaşadıkları, konup göçtükleri yörelerdir. Sayısız Türk boyları bulunur bu yörelerde. Bunlar, deve, koyun, sığır, at besleyen göçebe topluluklardır. Damızlık, binmek ve yemek için beslerler bu hayvanları. Boylar o denli çoktur ki, sayılarını ancak yaratanları bilir. Bunların kimileri müslümandırlar. Müslümanlar, Ceyhun'un arka kesimindeki ülkelerde ve Ceyhun'a yakın kesimlerde yaşarlar. Müslüman olmayanlarla savaşır. Savaştıkları için de ateşe taparlığa [Mecusiliğe] inananlar da vardır. Müslümanlar bunlardan tutsak alırlar ve komşu ülkelere satarlar. Satmak için Horasan, Hint ve Irak illerine bile giderler.

DÖRDÜNCÜ BÖLGE

Bu bölge, üçüncü bölgenin kuzeyiyle bitişir.

Birinci Bölüm:

- Bu bölümün batısında, okyanusun [Atlas Okyanusunun] bir kesimi yer alır. Güneyden kuzeye, başlangıcından sonuna dek uzanır. Güneyinde Tanca kenti var. Ve bu kesimde Tanca kentinin altından [kuzeyinden] başlayıp okyanustan Akdenize doğru [ölçüldüğünde] dar bir körfez içinde: kuzeyde Tarif (Tarifa) ve "El Ceziretü'l-Hadrâ"*** kentleri ve güneyde "Kasrı Mecaz" ve Septe kentleri arasında 12 mil uzunluğu olan bir boğaz [Septe Boğazı] var. [Bo-

* Kimak = Kemak = Yemak. Kıpçakların bir boyu. —ç.

** Yeşil Ada. Bugünkü söylenişiyile Algéciras. —ç.

ğazın suları] doğuya doğru uzanarak bu bölgenin beşinci bölümünün ortalarına değin ilerler. İlerlerken gittikçe genişler, bölgenin dört bölümünün tümünü ve beşinci bölümünün de çoğunu içine gömer. Ve aşağıda anlatacağımız gibi üçüncü ve beşinci bölgelerin de her iki yandan bazı kesimlerini içine alır. Bu denize [Akdeniz dendiği gibi] Şam Denizi de denir. Çok adalar vardır bu denizde. Batı kesiminde bu adaların en büyükleri Yâbise [Kuru Ada], Mayorka [Majorika], Minorka, Sardinya, Sicilya adalarıdır. Sicilya hepsinden büyüktür. Sonra “Blons” [Peloponnes = Mora yarımadası], sonra “Ekriteş” [Kriteş = Crét = Girit], sonra Kıbrıs adalarıdır. Bunların herbirinden içinde buldukları bölümleri anlatırken sözeceğiz. Dördüncü bölgenin üçüncü bölümünün sonunda ve beşinci bölgenin üçüncü bölümünde bu denizden [Akdenizden] Venedik Körfezi ayrılır.* Venedik Körfezi [Adriya Denizi], önce kuzeye doğru ilerler, sonra batıya bükülür ve beşinci bölgenin ikinci bölümüne değin bu doğrultuda gider. Beşinci bölgenin, dördüncü bölgenin bitimindeki kesimin doğusunda da Akdenizden “Kostantiniyeye Körfezi” [Ege Denizi] ayrılır. Bu körfez [Ege Denizi], bir ok atımı kadar dar bir boğazdan [Çanakkale Boğazından] geçerek kuzeyde ilerler, sonra altıncı bölgenin dördüncü bölümüne varır ve Karadenize doğru bükülür, doğuda ilerlemeye koyulur, altıncı bölgenin tümüyle, yine altıncı bölgenin altıncı bölümünün yarısına varıncaya dek ilerlemesini sürdürür. Yeri gelince bu bölgeleri anlatırız. Akdeniz Tanca Körfezinde [Septe Boğazında] okyanustan ayrılıp da üçüncü bölgeye doğru genişlerken körfezin güneyinde bu bölümden küçük bir kara parçası kalır. Bu küçük kara parçasında, iki denizin kavşağında [Akdenizin Atlas Okyanusundan ayrıldığı yerde] Tanca kenti bulunur. Sonra [doğuya doğru gidildiğinde] Septi kenti bulunur aynı kara parçası üzerinde, Akdenizin kıyısında.. Sonra yine Akdeniz kıyısında Katavun** ve Badis [Fas Badis'i] kentleri yer alır. Sonra Akdeniz bu bölümün doğu kesimlerini sularıyla kaplar, üçüncü bölgeye çıkar. Bu bölümün ve körfezin kuzey kesimlerinde uygarlık vardır daha çok. Bu kesimler de En-

* Burada anlatılmak istenen Adriya Denizidir. —ç.

** Tetvan olabilir. —ç.

dülüs [İspanya] illerinden oluşur. Bu ülkenin batı kesimi, okyanusla Akdeniz arasındadır. Bu kesimdeki illerin ilki Tarif [Tarifa]'dır. Tarif, iki denizin [okyanusla Akdenizin] birleştiği kesimdedir. Tarifin doğusunda, Akdenizin kıyısında "El Ceziretü'l-Hadrâ" [Algéciras], sonra Malaka [Ma'laga], sonra Menkib, sonra El Meriyye [Almarta = Almeria] kentleri var. Bunların altında, batıda, okyanus kesiminde Şeriş [Jerez], Leble kentleri ve bunların karşısında Kadis [Cadiz] yarımadası [ve Cadiz kenti], Şeriş'le Leble'nin doğusunda İsbiliye [Sevilla] kenti, sonra İstice [Ecija], Kurtuba [Kordoba], Medile, sonra Gırnata [Granada], Ceyyan [Jaén], Übbede [Ubeda], daha sonra Vâdiâş [Gavadiks = Gaudix = Godiks], Basta ve bunların arka kesiminde, batıda, okyanus kıyısında "Şentemeriiye" [Şentemeriyytü'l-Mağrip = İspanya Santa Maria'sı], Şilb [Silb = Silves], bunların doğusunda [Santa Maria ile Silves'in doğusunda] "Batelyus" [Bedahus = Badajoz], "Maride" [Mérida], "İlbire" [Elvira], Gafık, Bezcale, sonra "Kal'atü Ribah" [Ribah kalesi = Galatrava], bunun arka kesiminde, batıda okyanus kıyısında "Eşbûne",* bu kentin doğusunda ve Bace (Tejo) ırmağı kıyısında "Şenterin" [Santaré], yine aynı ırmağın kıyısında "Mûziye", "Kantaratü's-seyf"*** kentleri yer alır. "Eşbûne"nin [Lişbone'nin, şimdiki adıyla Lizbon'un] doğuda karşısında Şarat dağı [Toledo dağları] var. Bu dağ bu kesimin batısından başlar, doğuya doğru uzanır ve bu bölümünün kuzeyde son bulduğu kesime dek varır. Bu bölümün yarısını geçtikten sonra vardığı Salim kentinde sona erer. Bu dağın ardında [kuzeyinde] "Talbare" [Talavera] kenti var. Bu kent, "Furna"nın doğusundadır. Sonra "Tulaytula" [Töledo], sonra "Vadiyü'l-Hicare" [Taş vadisi. Bugünkü adıyla Guadalajara], daha sonra da Salim kenti gelir. Bu dağın başlangıcında, bu dağla "Eşbûne" [Lişbone = Lizbon] arasında Kalmeriye ili var. Bunlar hep Batı Endülüs kentleridir. Doğu Endülüs'tekilerine gelince:

Bu ülkenin Akdeniz kıyısında "El Meriyye" [Almeria] kentinden sonra "Kartacene" [Kartajena = Kartaca], sonra Lefte, sonra Daniye [Denia], sonra Belensiye [Valencia]

* Doğrusu, Lişbone = Lisboa = Lizbon. —ç.

** Kentin adı "kılıç köprüsü" anlamında. Bugünkü adıyla, Alcantara. —ç.

kentleri sıralanır. Belensiye ili, “Turtuše” [Tortosa] iline, bu bölümün doğudaki sınırına değin uzanır. Bunların altında kuzeyinde* Liyorka [Lorca] ve Şekora [La Sagra] var. Bunlar da Endülüs’ün batısındaki Besta’ya [Baza kentine] ve Kal’atü Ribah’a [Galatrava adlı kaleye] komşudurlar. Bunlardan sonra doğuda Mürsiye [Murcia], sonra Belensiye’nin [Valencia’nın] altında ve kuzeyindeki Şatıba [Jativa], sonra Sakr, sonra Turtuše [Tortosa], sonra da bölümün sonunda bulunan Tarreküne [Tarragona] gelir. Bunların altında kuzeylerinde Mincale toprakları ve Reyde kasabası var. Bunlar batıdaki Sakr ve Tuleytula [Toledo], topraklarıyla birleşirler. Sona Turtuše’nin [Tortosa’nın] altında ve kuzey-doğusunda Efrağe, sonra Salim kentinin doğusunda Eyyub Kalesi, sonra Serekusta [Zaragoza] kenti, sonra Laride [Léride] kenti gelir. Ki bu kent, kuzey-doğuda bu bölümün sona erdiği kesimdir.

İkinci Bölüm:

Bu bölgenin ikinci bölümün tümünü, sular, içine gömmüştür. Yalnızca kuzey-batısındaki bir parça yer, suların dışında kalabilmiştir. Bu kara parçası üzerinde “Birler” [Pireneler = Pyrénées] sıradağının suların dışında kalan bölümü yer alır. Dağın adının anlamı, “çokça sarp yolları olan dağ”dır. Bu sıradağ, beşinci bölgenin birinci bölümünün sona erdiği kesimden çıkar. Beşinci bölgenin Birinci bölümünün sona erdiği kesimde okyanustan [Atlas Okyanusundan] çıkmaya başlar, güney ve doğu yönlerini izleyerek. Güneye uğrarken doğuya doğru bükülür, uzanır gider. Giderek sözünü ettiğimiz dördüncü bölgenin birinci bölümüne geçer, oradan da ikinci bölüme doğru bükülür. Böylece dağın bir parçası bu bölümde yer almış olur. Bu sıradağın yolları, bitişindeki düzlüğe dek götürür yolcusunu. Sözkonusu topraklara “Gaskuniye” [Gaskonye = Gascogne] adı verilir. Haride ve Karkaşune [Carcassonne] kentleri buradadır. Sözünü ettiğimiz kara parçasının Akdeniz kıyısındaki kesimde Berselune [Barselona], sonra Erbunne [Narbonne] kentleri yer alır. Bu bölümü suları içine alan Akdenizde birçok ada vardır. Bu adaların çoğu boştur. Küçük olduğu

* Doğrusu: güneyinde. —ç.

[ve yaşanır durumda olmadıkları] için..

Bölümün güneyinde Serdaniye [Sardinya] adası var. Bunun doğusunda da Sicilya adası var. Geniş bir adadır bu. Çevresinin 700 mil [1.326,5 km.] olduğu söylenir. Üzerinde birçok kent var. Sirekuse [Sirakusa], Bilerümü [Palermo], Tırabğa [Trapani], Mazer ve Messini [Messina] kentleri, bunların en ünlülerindendir. Bu ada, “İfrikiyye”nin topraklarının karşısındadır. Aralarında Eğüdeş [Agadi] ve Malta adaları var.

Üçüncü Bölüm:

Bu bölüm de bundan önceki bölüm gibi sular altında kalmıştır. Sadece kuzey-batı kesimlerinden üç parça suların dışındadır.

Bu üç kara parçasından biri [İtalya'nın güneyindeki] Kaluriye [Kalabria] topraklarıdır. İkincisi [Kalabria'nın doğusundaki] “Ankendre” [Otranto] ülkesinin bir bölümüdür. Üçüncüsüyse, Venedik topraklarının doğu kesimidir.

Dördüncü Bölüm:

Dördüncü bölüm de bundan önceki iki bölüm gibi sulara gömülmüştür. Adaları çoktur ama, üçüncü bölümdekiler gibi oturulur, yaşanır yerler değildirler. Üzerinde insanların yaşadığı adalardan biri, [bu bölümün] kuzey-batısında bulunan Blons [Peloponnes = Mora], öteki de [bu] bölümün ortasından güney-doğusuna dek uzayıp giden “Ekriteş” [Girit] adasıdır.

Beşinci Bölüm:

Deniz [Akdeniz], bu bölümden güney-batıda kalan kesiminden büyük bir üçgeni, sularına gömmüştür. Bu kesimin batı kenarı, bölümün kuzeyde sona erdiği yere değin uzar. Güney kenarı ise, bu bölümün üçte-ikisi kadarını içine alır. Güney-doğusunda bölümün üçte-biri kadar olan kesimi suların dışında kalmıştır ki, kuzeyindeki parçası batıya dek uzanır, denizle birlikte eğri çizerek.. Buna daha önce de değinmiştik. Güneydeki parçası ise, Şam'ın aşağı kesimini de içine alır. Ortasından “Lükâm” dağı geçer ve kuzeyde Şam'ın arka sınırına [deniz kıyısına] değin uzar. Ve buradan kuzey-doğusuna bükülür. Dağ, kuzey-doğuya bükülürken, “sıradag” niteliğini alır. Buradan beşinci bölgeye geçer. Kuzey-doğuya bükülürken Arap Yarımadası illerinden bir bölümü

geçer, doğu yönüne doğru ilerler. Lükâm dağının kuzey-doğuya büküldüğü kesimde batıdan, birbirine geçmiş birçok dağlar gelip kendisine eklenir. Bu dağlar, bu bölümün kuzeyde sona erdiği yerdeki Akdenizin çıkıntısına değin [birbirine girmiş olarak] uzayıp gider. Bu dağların arasında “yollar-kapılar” diye adlandırılan birçok geçitler, boğazlar bulunur. Bu yollar Ermeni illerine değin götürür yolcusunu. Bu dağlarla sözünü ettiğimiz sıradağ arasında, bu bölüme giren, Ermeni illerinden bir kesim vardır. “Şam’ın aşağı kesimleri, bölümün güneyindedir. Önüne çıkan Lükâm dağları bölümden geçer. Akdenizle, güneyden kuzeye bölümün sonuna doğru uzanan kesim arasında bulunur bu dağlar.” diye sözettik. İşte bu kesime giren bir yerde, bölümün güneyde başlangıcında, deniz kıyısında “Entartus” [Tartus] kenti var. Bu kent, üçüncü bölgede yine deniz kıyısında bulunan Gazze ve Trablus kentleriyle sınırdış sayılırlar. Entartus’un [Tartus’un] kuzeyinde Cebile, sonra Lazikiyye [Lâzkiye], sonra İskenderune [İskenderun], sonra [Antakya’nın batısında] Selekiye [Seleukeia = Silifke] bulunur. Bu kentlerin kuzeyindeyse, “Rum illeri” [Anadolu] var. Akdenizle bu bölümün sonu arasına [aykırı biçimde] giren Lükâm dağının iki yakasında Şam illeri bulunur. Bölümün yukarı kesiminin güney-batısında Havani kalesi var. İsmaililer’in Haşişiler [Haşişiler = Haşşaşûn = Assasins] adı verilen ve bu çağda [14. yüzyılda] “Fedaiyye” [Fedailer] diye de bilinen kesiminin elindedir bu kale. Bu kaleye “Mısyat”* kalesi denir. Bu kale, Entartus’un [Tartus’un] karşısındadır. Lükâm dağının doğusunda da kalenin karşısına Selemiye kenti gelir. Selemiye kenti Humus’un kuzeyindedir. “Mısyat”ın kuzeyinde Lükâm dağıyla Akdeniz arasında “Entakiye” [Antakya] yer alır. Dağın doğusunu ele aldığımız zaman Antakya’nın karşısına “Maarra” [Maaratü’n-Numan = Marr] kenti düşer. Maarra kentinin doğusunda ve Antakya’nın kuzeyinde “El Masisa” [Mopsueste = Misis], sonra Ezene [Adana], sonra Tarsus yer alır. Tarsus, Şam sınırına giren kıyı kentlerin sonuncusudur.

Lükâm dağının batısında Tarsus’la aynı doğrultuda

* Doğrusu: Mısyad ya da Mısyaf. —ç.

“Kinnisirin” kenti* var. Sonra [Kilikya’da] “Ayn Zerebe” diye bir kent yer alır.** “Kinnisirin”in karşısında ve Lükâm dağının doğusunda Halep var. “Ayn Zerebe”nin karşısında da [Halep’in kuzeyinde] “Menbic” kenti bulunur.***

[Yukarıda sözü geçen] “dağ yolları-dağ geçitleri”ne gelince: Bunların yanbaşında, bunlarla Akdeniz arasında “Rum illeri” [Anadolu illeri] bulunur. Bu iller şu çağda Türkmenlerin [Türklerin] elindedir. Ülkenin egemeni de Osmanoğludur. Antalya ve Alaya [Alaiye = Alanya] bu ülkenin sınırları içinde, deniz kıyısında bulunan kentlerindedir.

Gelelim “Ermeni illeri”ne: Bu iller, “geçitler-boğazlar” dağıyla sıradağ durumuna gelen Lükâm dağı arasındaki illerdir. “Mar’aş” [Maraş], Malatya, Maarra [Marr] burada bulunan illerdedir. Bu bölümün [beşinci bölümün] sonuna dek uzanır bu iller. Bu bölümün doğusundaki yöreden Ceyhan ve Seyhan ırmakları akar. Ceyhan ırmağı kaynağından çıkınca güneye doğru akar, “geçitler-boğazlar” dağını aşar, sonra Tarsus [çevresine] ve “El Masisa”ya [Misis’e] uğrar, kuzeye ve batıya doğru eğilim akışını sürdürür ve sonunda “Selekiye” [Silifke] kentinin güneyinde Akdenize dökülür. Seyhan ırmağı da Ceyhan ırmağı doğrultusunda akar. Maarra [Maarratü’n-Numan] ve Maraş yakınından geçer, “geçitler-boğazlar” dağını aşıp Şam sınırına doğru yol alır, sonra Ayn Zerebe kentinden geçer, Ceyhan ırmağına yaklaşır, sonra kuzeye bükülür ve batıya döner, sonunda “El Masisa” [Misis] kentinin batısında Ceyhan’la birleşir.

Şimdi “El Cezire” [Mezopotamya] yöresindeki illere gelelim:

-O yöre ki, Lükâm dağının kıvrımlarıyla kuşatılmıştır. Bu dağ, sıradağ durumuna ulaştığı yerine dek [Güney Toroslara dek] kuşatmıştır yöreyi.

Yörenin güneyinde “Rafda” ve “Rakka” kentleri yer alır. Sonra [kuzeye doğru] Rakka, Harran, Sürûç [Sürûç], Reha, Nuseybin, Sümeysat [Sümeysat = Samosate] ve Âmid [Di-

* Halep’le Antakya arasındaki kervan yolu üzerindedir. Bu kenttekiler, bir savaş sonunda, Halep’e taşınmışlardır. —ç.

** Sonradan çeşitli savaşlar sırasında, bu kent de yıkılmıştır. —ç.

*** Bu kent, bir zamanlar ünlü heykelleriyle bilinen ve önemli bir merkezdi. —ç.

yarbakır] kentleri sıralanır.

Âmid [Diyarbakır] kenti, Lükâm dağının sıradağ durumuna geldiği kesimin [güney-doğu Torosların] altında [güneyinde] ve bu bölümün sonunun kuzeyinde ve aynı zamanda doğusunda [kuzey-doğusunda] yer almıştır. Fırat ve Dicle ırmakları bu kesimin üzerinden geçer. Bu ırmaklar beşinci bölgeden çıkarılır, güneyde “Ermeni ileri”ne [Ermeniye'ye] uğradıktan sonra “sıradağı” [Güney Torosları] aşıncaya dek ilerlerler. O sırada Fırat ırmağı, “Sümeysat” [Samosate] ve Süruç kentlerinin batısından geçer, doğuya da bükülerek “Rafda” ve Rakka kentlerine uğrar, bundan sonra [dördüncü bölgenin] altıncı bölümüne girer. Dicle ırmağı da, kaynağından çıkıp Âmid [Diyarbakır] kentinin doğusundan geçerken biraz doğuya bükülür ve altıncı bölümün yakınında bir yere ulaşır.

Altıncı Bölüm:

Bu bölgenin [Dördüncü Bölgenin] altıncı bölümünün batısında “El Cezire” [Mezopotamya], bu yörenin doğusunda Irak (Iraklı Arap ve Iraklı Acem) yer alır. Irak, “El Cezire”ye bitişiktir. Bölümün sonuna dek doğuda uzar. Irak'ın sonunda, orada “İsfahan dağı” belirir. Bu dağ güneyden sarkıp batıya doğru bükülür. Bölümün kuzeydeki son sınırının ortalarına vardığı zaman, altıncı bölüme varıncaya dek batı yönünde ilerler. İsfahan dağı, altıncı bölümden çıktığı ve aynı doğrultuda ilerleyip beşinci bölümdeki “sıradağ”la [Güney Toroslarla] birleştiği zaman, altıncı bölüm ikiye ayrılır; Batı kesimi ve doğu kesimi. Batı kesiminin güneyinde Fırat ırmağının beşinci bölümdeki kaynağı bulunur. Doğu kesimindeyse Dicle ırmağının yine beşinci bölümde bulunan kaynağı yer alır. Fırat ırmağını ele alalım: Fırat ırmağı, altıncı bölüme girerken, [Habur ırmağının Fırat'a karıştığı yerde] Karkısıyye kentinden geçer. Burada kuzeye doğru bir kol ayrılır Fırat'tan. Ayrılan kol, “El Cezire” topraklarında yayılır ve sonunda batıp gider. Fırat, Karkısıyye'den biraz ayrılınca güneye doğru bükülür, akışını sürdürür. Habur yakınından geçip [orta Fırat'taki] Rahbe'nin batısına varır ve burada ondan yine bir kol ayrılır. Bu kol, güneye doğru, “Sıffin” topraklarının doğusunda kalacak biçimde akar. Bundan sonra Fırat doğuya bükülür ve ilerde birçok kol da-

da ayrılır ondan. Bu kollardan kimi, Kufe'ye, kimi, "Kasr'ibni Hübeyre"ye ve "Camiayn"e doğru akar. Bu kollarin hepsi, bu bölümün güneyinde üçüncü bölgeye çıkar. Ve orada "Hire" ve "Kadisiye" kentlerinin doğusunda batıp giderler. Fırat, Rahbe'den doğu doğrultusunda akışını sürdürür, Hit'in kuzeyine değin böyle akar, "Zab" [Zap] ve Enbar [Anbar] kentlerinin güneyine geçer, sonunda "Bağdat" yakınında Dicle'ye dökülür.

Şimdi de Dicle'nin akışını izleyelim: Dicle bu bölgenin beşinci bölümünden altıncı bölümüne girdiğinde doğuya yönelir, "Sıradağ"ın aynı doğrultuda bulunan "Irak dağı"na bitişik kesimine paralel akar bir süre. Bu kesimdeyken, "Cezire'tübni Ömer"ın* kuzeyinde akar. Daha sonra Musul'un kuzeyine uğrar, Tekrit kentini de geçip "El Hadise" kentine ulaşır.** Sonra güneye iyice bükülür ve gerek "El Hadise" kentini, gerek "Büyük ve Küçük Zap" sularını doğusunda bırakıp güneydeki akışını sürdürür. Ve Bağdat'a ulaşp Fırat'la birleşinceye dek de Kadisiye kentinin batısında akar. Birleştikten sonra güneye doğru akar, üçüncü bölgenin birinci bölümünden çıkıncaya dek güneyde, "Cerceraya"nın batısında ilerler. Burada yayılır, küçük-büyük kollara ayrılır. Sonra tüm kolları toplanır, Abadan yakınında "Fars Denizi"ne [Basra körfezine] dökülür.

Dicle'yle Fırat ırmaklarının Bağdat'ta birleşmelerinden önce bu iki ırmak arasında kalan kesim, "El Cezire" denen kesimdir, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Dicle ırmağına bir başka ırmak, kuzey-doğusundan gelen bir ırmak [Kerhe ırmağı] katılır. Bu ırmak Bağdat'ın karşısında [doğusunda] bulunan Nehrevan iline gelinceye dek aynı doğrultuda akar, sonra güneye bükülür ve ikinci bölgeye girmeden önce Dicle'ye katılır. Bu ırmakla Irak ve "Acem dağları" arasında "Celûlâ" kenti bulunur. Bu kentin doğusunda "Irak dağı"nın yakınında Hülvan kenti var. "Sumeyre" kasabası da buradadır.

Bu bölümün [dördüncü bölgenin altıncı bölümünün] batı kesimi:

* İbni Ömer adası, Mardin'e bağlı Cizre ilçesi. —ç.

** Burada sözü edilen iki kent de, bir zamanlar, Irak'ın ünlü kentlerindedir. —ç.

Bir dağ çıkar bu bölümün önüne. Bu dağ, Irak dağının doğusundan başlar, bölümün sonuna dek varır. “Şehrizar” adıyla anılır. Ve bu bölümü ikiye ayırır. Bu iki [küçük] parçadan birinci küçük parçanın güneyinde ve İsfahan kentinin kuzey-batısında “Huncan” kenti var. Bu parçaya “Helus” [ya da Pehlus] adı verilir. Bu parçanın ortasında Nihavend [Nehavend], kuzeyinde Şehrizar, batısında iki dağın kavşağı bulunur. Kavşak da “Dinever” [Sebzavar] kentinin doğusunda ve bu bölümün sonundadır.

İkinci küçük parçaysa, “Ermeniyye” [Ermenistan] ülkesinin bir kesiminin bulunduğu parçadır. Bu ülkenin başkenti “Meraga”dır.* Irak dağının, bu kentin karşısında bulunan kesimine “Urmie” [= Örmia dağı] diye ad verilir. Kürtlerin yerleşme merkezleridir buralar. Dicle ırmağının üzerinde bulunan “Büyük Zap ve Küçük Zap” ırmakları, bu dağın arkasından kaynaklanır. Bu ikinci küçük parçanın sonunda, doğusunda Azerbaycan illeri bulunur. “Teb-riz” ve “Beylekan” kentleri bu kentlerdendir. Bu ikinci küçük parçanın kuzey-doğu kesiminde aslında Karadenizin bir parçası olan bir deniz vardır ki, bu deniz, Hazar Denizidir.

Yedinci Bölüm:

“Helus” [ya da Pehlus] yöresinin en büyük parçası, bu bölümün batısındadır. Hemadan ve Kazvin kentleri de buradadır. Bu yörenin öteki illeri, üçüncü bölgededir. O iller arasında İsfahan kenti de var. İsfahan kentini güneyden bir dağ çevirir. Dağ, İsfahan’ın güneyinde belirir, üçüncü bölgeyi geçtikten sonra dördüncü bölgenin altıncı bölümüne varıp, doğusundaki Irak dağıyla bitişmek üzere bükülüp gider. Irak dağının sözü yukarda geçmişti. Ve bu dağın, İsfahan’ı doğu kesiminden kuşattığı anlatılmıştı. İsfahan’ı kuşatan bu dağ, üçüncü bölgeden kuzeye doğru sarkar ve giderek bu yedinci bölümüne varır ve Helus yöresindeki illeri doğusundan kuşatır. Bu illerin doğudan sözü geçen dağla kuşatıldığı kesimde, dağın eteğinde Kâşân [Keşan] ve Kum kentleri bulunur. Sözü geçen dağ, yolunda ilerlerken yarısına yakın bir yere vardığında, batıya döner, sonra yuvarlaklaşarak ilerler, yani doğuya doğru bir süre ilerler; sonra

* Bu kent için bkz: beşinci bölge, altıncı bölüm. —ç.

kuzeye bükülür. Beşinci bölgenin sınırına ulaşınca dek kuzey yönünde uzanır. Dağ bükülüp çemberleşirken “Rey” kentini doğusuna alır. Sözü geçen dağın büküldüğü kesimden bir başka dağ daha belirip batıya doğru ilerler ve bu bölümün sonuna dek uzanır. Bu dağın öbür dağdan ayrıldığı kesimin güneyinde Kazvin kenti yer alır. Bu ikinci dağın kuzeyinde ve onunla birlikte sözü geçen dağa birleşip bu bölümün ortalarına, daha sonra da beşinci bölgeye dek, doğuya ve kuzeye doğru bükülerek uzanan Rey dağının bir yanında Taberistan illeri bulunur. Bu dağlarla* Taberistan denizinin bir kesimi [Hazar Denizi] arasında yer alır. Taberistan, beşinci bölgeden bu bölümün batıdan doğuya olan uzantısının yarısına yakın olan kesiminde girer. Rey dağının yakınında ve batıya doğru büküldüğü yerde bu dağa bitişik bir başka dağ çıkar bölümün önüne. Bu dağ, önce dosdoğru güney-doğu yönünde bükülerek uzanırken [dördüncü bölgenin] sekizinci bölümüne, doğu kesiminden girinceye dek ilerler. Rey dağı ile bu dağ arasında, dağların başlangıç kesimlerinde “Cürcan” [Gorgan] illeri bulunur. İki dağın** arasındadır bu yöre. “Bıstam” kenti de buradaki illerdendir. Bu bölümün bir kesimi, bu dağın arkasında yer alır. İran’la Horasan yöresinin arasında bulunan çölün*** bir kesimi bulunur. Sözkonusu çöl, Kâşân’ın [Keşan’ın] doğusuna düşer. Çölün sonunda ve o dağın [Elburz dağlarının] yakınında “Eterâbâd” kenti var. Bu dağın doğusundan, bu bölümün [yedinci bölümün sonuna dek] eteklerine “Nişapur” [Nişapur] illeri sıralanmıştır. Nişapur, Horasan yöresinden sayılır. [Kentlerin sıralanışı şöyledir:] Dağın güneyinde ve çölün [Deşti Kebir’in] doğusunda Nişapur [Nişapur], sonra [bu kentin doğusunda] bu bölümün sonunda “Şahcihan Merv’i” [Marı kenti], bunun kuzeyinde Cürcan [Gorgan] kentinin doğusunda Mihrican, Hazerun ve [Merv’le Nişapur arasında ve Nişapur’un kuzey-doğusunda ve] bu bölümün sonunda Tus kentleri. Tus kenti bölümün sonunun doğusundadır. Bütün bu kentler, o dağın [Elburz dağına

* Sözü edilen Elburz dağlarıdır. —ç.

** Burada sözü edilen dağlardan biri Elburz dağları, öteki de Kopet dağları olsa gerek. —ç.

*** Deşti Kebir’in ve Deşti Lut’un. —ç.

bitişik olan Kopet dağlarının] altındadır. Bu illerin kuzeyinde Nesa [Horasan] illeri bulunur. Nesa yöresi, bu bölümün kuzey ve doğu uzantılarının oluşturduğu açı içinde boş çöllerle kuşatılmıştır.

Sekizinci Bölüm:

Dördüncü bölgenin sekizinci bölümünde, bu bölümün batısında Ceyhun ırmağı [Amu Derya] yer almıştır. Güneyden kuzeye doğru akar. Batı yakasında Horasan illerinden Rem ve Âmil kentleri bulunur. Ve Harizm illerinden Zahiriyeh* ve Cürcaniye kentleri yer alır. Bu bölümün batı ve güney kenarlarının oluşturduğu açıyı yedinci bölümde ortaya çıkan Esterabad dağları kuşatır. Bu dağ, sekizinci bölümün batısında bu bölümün sınırları içine girer. Ve böylece sözü geçen açıyı içine almış olur. Herat yöresinin öteki bölümlerin dışında kalan parçası buradadır. Sözü edilen dağ, üçüncü bölgede, Herat'la Cürzan [Cürcan = Gorgan] arasında uzanır ve üçüncü bölgede sözkonusu ettiğimiz gibi Bütm dağlarına varır bitişir. Ceyhun ırmağının doğu yakasında ve bu bölümün güneyinde Buhara illeri yer alır. Sonra Suğud [Sogd] illeri gelir. Bu illerin Başkenti Semerkant'tır. Sonra Esruşenne illeri gelir. Bu bölümün sonunda bulunan Hucende, bu illerdendir. Semerkant ve Esruşenne topraklarının kuzeyinde "Yelak" [ya da İlak = Ahengeran] toprakları yer alır. İlak'ın kuzeyinde de Şaş [Taşkent] illeri bulunur. Bu iller, bu bölümün sonuna dek doğuda uzayıp gider. Bu iller, [dördüncü bölgenin] dokuzuncu bölümünden de bir parça alır içine. Bu parçanın güneyinde Fergana topraklarının öteki bölümlerden kalan kesimi yer alır. Şaş yöresinin dokuzuncu bölümde bulunan parçasında Şaş ırmağı [Sir Derya] akar. Bu ırmak, sekizinci bölümünün önüne aykırı biçimde çıkar. Ve bu sekizinci bölümden çıktığı kesimde Ceyhun ırmağına dökülünceye dek akışını sürdürür. Sekizinci bölümden ayrıldığı kesimin kuzeyinde beşinci bölgeye geçer. Şaş ırmağına üçüncü bölgenin dokuzuncu bölümünden gelen ve Tibet illerinden kaynaklanan bir başka ırmak katılır. Dokuzuncu bölüme çıkmadan önce Şaş [Sir Derya] ırmağına, Fergana ırmağı da gelip katılır.

* Tahiriyye. —ç.

Şaş ırmağı doğrultusunda “Cibrağün” [ya da Çiğragun] dağı uzanır.* Bu dağ, beşinci bölgeden başlar, güneye eğilerek doğuya doğru ilerler, giderek Şaş [Taşkent] topraklarını içine alacak biçimde dokuzuncu bölüme girer. Sonra, dokuzuncu bölümde [Sir Derya doğrultusuna] bükülerek Şaş yöresini kuşatır. Bu dağın bulunduğu yerde Fergana yöresi de dağın güneyine doğru uzanır ve üçüncü bölgeye girer. Şaş ırmağıyla bu dağın dokuzuncu bölümün ortasındaki uzantısı arasında [Taşkent’in kuzey-batısında] Fârâb illeri [Fârâb yöresi] var. Bu iller [bu yöre] ile Buhara ve Harizm arasında da boş çöller [Kızılıkum çölü] bulunur. Dokuzuncu bölümün kuzey ve doğu kenarları arasında Hucende toprakları ve “Sencab” [ya da İsbicad] ve Taraz [Talas] kentleri var.

Dokuzuncu Bölüm:

Dördüncü bölgenin dokuzuncu bölümünde, bu bölümün batısında Fergana ve Şaş [Taşkent] yöresinden sonra, güneyde Hazlaçlar’ın, kuzeyde de Halaçlar’ın [Kalaçlar’ın] toprakları bulunur. Dokuzuncu bölümün doğu kesiminin tümünde Kimaklar’ın toprakları [Altaylar] yer alır.

Onuncu Bölüm:

Kimaklar’ın toprakları [dokuzuncu bölümün doğu kesimini içine aldığı gibi] onuncu bölümün de hepsini, bu bölümün sonunun doğusunda bulunan “Kokeya” [Korkiya] dağına değin** içine alır. Bu dağ, orada bulunan okyanusun [Büyük Okyanusun] üzerindeki bir kara parçasında yer almıştır. “Ye’cüc-Me’cüc = Gog-Magog” dağı da bu dağdır. Buralarda bulunduğunu söylediğimiz toplulukların hepsi de Türk boylarındandır. Dördüncü bölge bitti.

BEŞİNCİ BÖLGE

Birinci Bölüm:

Bu bölümün çoğu, sulara gömülüdür. Yalnızca güney ve doğu kesimlerinden birazı suların altında kalmamıştır. Çünkü okyanus [Atlas Okyanusu], batı yönünde beşinci,

* Bu dağ, Altay ve Tanrı dağlarının kuzeyde, Sir Derya doğrultusundaki uzantısıdır. —ç.

** Altıncı ve yedinci bölgelerin dokuzuncu bölümlerine bakınız. —ç.

altıncı ve yedinci bölgelere girmiş, her bölgeyi bir çember niteliğinde sarmıştır. Beşinci bölgenin birinci bölümünün güney kesiminde sulardan uzak kalan kara parçası, üçgen biçimindedir. Güneyden Endülüs'e [İspanya'ya] bitmiştir. Endülüs'ün [önceki bölgelerden] kalan kesimi, bu üçgen içindedir.

Üçgen biçimindeki kara parçasını okyanus iki yönden kuşatmıştır. İki kenarın üçgenin açısını kuşatması gibi.

Endülüs'ün batısında (öteki bölgelerden) kalan kesiminde, okyanusun [Atlas Okyanusunun] kıyısında ve birinci bölümün güney-batısının başlangıcında "Sa'yor",* bunun da doğusunda "Selamanke" [Salamanca] kentleri var. Üçgenin ortasında "Semûra" [Zamora], Selamanke'nin doğusunda ve bu bölümün güney kesiminin sonunda "Eyle" [Avila] kenti, bu kentin doğusunda da "Kastalya" [Kastilya] yöresi bulunur. Burada "Şakuniye"*** kenti de var. Bu kentin doğusunda "Leyin" [Leon] ve "Burgaşt" [Burgos] kent ve yöreleri bulunur. Bunların arkasında kuzeyde, üçgenin açısına değin uzanan bir yöre içinde "Calikiye" [Galicia] toprakları yer almıştır. Bu yörede, okyanus kıyısında ve üçgenin batıdan başlayan kenarının [kuzeyde] sona erdiği yerde "Şantiyako" [Santiago] kenti de var. Şantiyako, "Ya-kub" anlamına gelir. Yine aynı üçgende, Endülüs'ün doğusunda bulunan kentlerden "Şatalye"*** kenti yer alır. Bu kent birinci bölümün sonunda, güneyinde ve "Kastalya"nın [Kastilya'nın] doğusunda [Zaragoza'nın kuzey-batısında] bulunuyor. Tutayle'nin [Tudela'nın] kuzey-doğusunda da "Vuşka" [Huesca], aynı doğrultuda ve "Vuşka"nın kuzey-doğusunda "Yenbelune"**** kentleri yer almıştır. Pempelune'nin batısında "Kastalle" [Estella] bulunur, sonra "Taci-re" gelir. Bu kent, Pempelune ve "Kastalya" [Kastilya] ile Burgaş [Burgos] arasındadır.

Sözünü ettiğimiz üçgenin ortasında büyük bir dağ belirir.***** Bu dağ, okyanusa [Atlas Okyanusuna] paraleldir.

* Aveiro olsa gerek. —ç.

** Doğrusu: Şakoviye = Segovia. —ç.

*** Doğrusu: Tutayle = Tudela. —ç.

**** Doğrusu: Kuzey-batısında Pempelune = Pamplona. —ç.

***** Burada sözü edilen dağ, Pireneler ve Pirenelerin batıdaki uzantısı olan Kantabriya dağlarıdır. —ç.

Üçgenin kuzeyden doğuya uzanan kenarına da hem paralel, hem de yakındır. Kenarın hemen bitişiğindedir. Doğuda Pen-pelune'ye [Pamplona'ya], daha önce sözünü ettiğimiz bu kente yakın bir yerde okyanusa da bitişir o büyük dağ. Burada okyanusa bitiştikten sonra güneyde [yayılarak] uzanır ve giderek sonunda Akdenize de bitişir. Dördüncü bölgede ulaşır bu denize. Dağ, böylece, Endülüs [İspanya] illeri için doğuda bir kalenin duvarları biçimini almış oluyor. Dağdan geçen yollar da, kalenin kapıları gibidir. Yolcusunu, "Gaskuniye" [Gascogne = Gaskonya] illerine götürür bu yollar. Bu iller, "Frenk" toplumlarının [Fransızların] elinde bulunuyor. Akdenizin kıyısında, dördüncü bölgede bulunan "Berselune" [Barselona] ve "Erbunne" [Narbonne] kentleri de bu illerdendir. Bunların arkasında kuzeyde yer alan "Karkaşune" [Carcassonne] ve Haride ile beşinci bölgede ve Haride'nin kuzeyindeki "Tuluşe" [Toulouse] kentleri de bu illerdendir.

Bu bölümün doğusunda sulardan uzak bulunan kesim de uzunca bir üçgen biçimindedir. Bu üçgenin dar açısı, "Bernat" [Pireneler] dağlarının ardında, doğusundadır. Bu üçgen içinde, okyanusun kıyısında, okyanusun Bernat dağlarına varan-bitişen kesimin başlangıcında [Gaskonya kentlerinden] Niyone [Bayonne] kenti bulunur. Üçgenin sonunda ve bu bölümün kuzey-doğusunda "Bento" yöresi var.* Bu yöre de bölümün sonuna dek Fransızların elindedir.

İkinci Bölüm:

İkinci bölümün batı kesiminde Gaskuniye [Gascogne = Gaskonya] toprakları var. Bu bölümün kuzeyinde daha önce sözünü ettiğimiz "Bento" ve Burgaş [Burgos] toprakları bulunur. Gaskuniye [Gaskonya] illerinin doğusunda, bölümün kuzeyinde Akdenizden çıkıp yükselen bir kara parçası vardır. Bu kara parçası, biraz doğuya yönelik bir dış biçimindedir. Gaskuniye [Gaskonya] illeri bu kara parçasının batısında denize sokulmuştur.

Sözü edilen kara parçasının başlangıcında, kuzeyde "Cenûve" [Cenova] illeri ve onun doğrultusunda [karşısında] kuzeyde "Nit Cun" dağı var.** Bu dağın karşısında "Ber-

* Doğrusu: Briton ya da Britonlar. Bkz: altıncı bölgenin birinci bölümü.

** Dağın adında bir yanlışlık ya da eksiklik olsa gerek. Burada sözü edil-

ğune" [Bergamo] kenti toprakları bulunur. Akdenizden çıkıp karalara sokulan Cenova körfezinin doğusunda, aynı denizden çıkan, karalara doğru sokulan bir kesim [körfez] daha vardır ki, bunların arasında denizin [Akdenizin] içine sokulmuş bir kara parçası [İtalya yarımadası] bulunuyor. Bu kara parçasının batı kesiminde "Biş" kenti var. Bu kentin doğusunda [güney-doğusunda] Frenk hükümdarlarının başkenti, hıristiyanların en büyük patriklerinin oturduğu yer olan Büyük Roma kenti bulunuyor. Büyük yapılar, ürperti veren heykeller ve geleneksel, ünleri herkesçe bilinen kiliseler var bu kentte. Şaşkınlık veren kesimlerinden biri de, ortasında, doğudan batıya akan, yatağı bakırdan döşeli ırmağıdır. İsa'nın havarilerinden Petrus ve Pavlus kiliseleri de bu kenttedir. Bu kiliseler de gömülüdür, iki havari de.

Roma'nın kuzeyinde ve bölümün sonuna dek varan bir kesimde Fransa [ya bağlı] iller var.

Denizin Roma kenti güneyinde olan kesimin [Tiren Denizinin] doğu kıyısında "Nabil" [Napoli] illeri bulunur. Frank ülkesinden sayılan "Kaluriye" [Kalabria] illerinin bitişiğinde. "Kaluriye"nin kuzeyindeyse, "Venedik Körfezi"nin [Adriya Denizinin] kıyısından bir kesim bulunuyor. Bu kesim, üçüncü bölümden [uzanıp] birinci bölüme girer. Bu bölümün kuzey-batısına doğru uzanır ve bölümün üçte-bir kadarını içine alır. Bu kesim üzerinde Venedik illerinden birçoğu bulunur ve güneyden bu bölüme girer. Venedik körfeziyle okyanus [Atlas Okyanusu] arasındaki illerin birçoğu.. Bu aradaki kesimin kuzeyinde "Anklaye"* illeri var. Bu iller altıncı bölgede yer almıştır.

Üçüncü Bölüm:

Bu bölgenin [beşinci bölgenin] üçüncü bölümün batısında, "Venedik Körfezi" [Adriya Denizi] ile Akdeniz arasında bulunan "Kaluriye" [Kalabria = Kalabriya] illeri yer alıyor. Akdeniz[in bir uzantısı olan Yunan Denizi], bu illeri doğusundan çevirir. Bu illere bağlı toprakların bir kesimi, Akdenizin iç kesimlerinde dördüncü bölgeye ulaşır ve Akdenizin kuzeye, bu üçüncü bölümüne doğru uzanan iki

mek istenen dağ, Kuzey Apenninler olabilir. "Cenova dağı" anlamına gelen bir sözcüğün burada eksik yazıldığı düşünülebilir. —ç.

* Anglikanlar, İngiliz kilisesine bağlı olanlar. —ç.

ucunun arasında* kalır. “Kaluriye” ülkesinin doğusunda, “Venedik Körfezi” [Adriya Denizi] ile Akdeniz [Yunan Denizi] arasında kalan kesimde “Enkird” [ya da Enkyird = Otranto] illeri var. Bu bölümün bir yanı, Akdeniz içlerinde dördüncü bölgeye değin varır. Sözü geçen ülkeyi, “Venedik Körfezi” [Adriya Denizi] doğusundan çevirir.

“Venedik Körfezi” [Adriya Denizi], Akdenizden bir uzantıdır. Kuzey yönüne doğru uzanır, üçüncü bölümün sonunda kuzeyine paralel olarak biraz batıya bükülür ve karşısında, dördüncü bölgede büyük bir dağ belirerek kendisiyle birlikte, önce kuzeye, sonra batıya doğru bükülerek ilerler [Apenninler sıradağları]. Denizin dağla birlikte batıya bükülüğü [kuzey-batıya eğilim gösterişleri], altıncı bölgede olur. Bu birlikte ilerleyiş, “Körfez”in [Venedik ilinin] kuzeyindeki karşı kesime değin sürer. Karşı kesimde, ilerde anlatacağımız gibi Alman toplumlarından “Anklaye” ülkesi bulunur. Bu “Venedik Körfezi” [Adriya Denizi] kıyısında, bu körfezle sözü geçen dağ [Apenniler] arasında, denizle dağın kuzeyde paralel uzantısı boyunca Venedik illeri yer alır. Birlikte biraz batıya [kuzey-batıya] doğru büküldükleri zaman da denizle dağ arasında [yani İtalya yarımadasında] “Heruvaya” ülkesi bulunur.** Sonra körfezin bir yakasında Alman illeri gelir.

Dördüncü Bölüm:

Bu bölgenin (beşinci bölgenin) dördüncü bölümünde Akdenizden bir uzantı beşinci bölgeden dış gibi uzanmış olarak [kuzeye doğru] çıkagelir. Karadaki gedik ve uzantıların hepsi, denizden gelen uzantılarla oluşmuştur. Denizden kuzeye doğru çıkıyor buradaki uzantılar. Karalardan denize sokulan her iki dişlinin arasında denizden bir uç vardır. İki dişlinin arasında, oyukta yer alır bu uç.

Bu bölümün sonunun doğusunda da denizden [Akdenizden] gelen ve kuzeye doğru ilerleyen uzantılar var: “Kostantiniye Körfezi”***

Bu uzantı da denizden [Akdenizden] ayrılıp kuzeye

* Yeni Yunan Denizi ve Adriya Deniziyle Tiren Denizi arasında. —ç.

** Burada sözkonusu edilen ülke o sıralarda İtalya'nın önemli bir kesimini içine alan Romagna Kilise Devleti olabilir. —ç.

*** Ege ve Marmara denizlerinin bütünü. —ç.

doğru ilerler. Bu bölümün güneyinde ayrılır Akdenizden. Kuzey doğrultusunda ilerler, altıncı bölgenin sınırına girinceye dek varır. Buradan biraz sonra doğuya bükülüp “Niş Denizi”ne [Karadenize] doğru yön tutturur. Ve yol alarak altıncı bölgenin dördüncü bölümünün bir kesimiyle birlikte beşinci ve altıncı bölümlerinin tümünü kaplayan Karadenize ulaşır. İlerde de sözeceğiz.

“Kostantiniyye” kenti [İstanbul], sözünü ettiğimiz uzantının doğusunda, bölümün sonunun kuzeyinde bulunuyor. Büyük bir kenttir bu. “Keyasire”nin [Bizanslıların] başkentiydi. Büyük yapılar ve sözü çok edilen önemli yapıtlar bulunur bu kentte.

Akdenizle “Kostantiniyye Körfezi” arasında, bu bölüme giren kesimde, “Kostantiniyye” [İstanbul] kentinden başka Makedonya illeri de bulunur. Bir zamanlar, Yunanlıların elinde bulunan Makedonya.. Egemenlikleri bu ülkeden başlar.

Sözkonusu “körfez”in* doğusunda [dördüncü] bölümün sonuna dek uzanan yerde “Batus” [doğrusu: Buntus = Pontus] topraklarının bir kesimi bulunur.**

Bu topraklar, sanırım yüzyılıımızda “Türkmenler”in olmuştur. Bu kesimde Osmanlı yönetimi de bulunuyor. Osmanlıların başkenti de Bursa’dır. Buralar daha önceleri, “Rum”un [Bizansın] elindeydi. Bu topraklar üzerinde Rumlar birçok toplumlara yenilmiş ve en son buralar, Türkmenlerin olmuştur.

Beşinci Bölüm:

Beşinci bölgenin beşinci bölümünün batısında ve güneyinde “Batus” toprakları bulunur. Kuzeydeyse bu bölümün sonuna dek olan kesimde “Amuriye” [ya da Amuriye = Amoria] yöresi var.*** Bu ırmak orada [Amoria ya-

* Ege ve Marmara denizlerini oluşturan Akdeniz uzantısının. —ç.

** Eskiler, Karadenize “Pont-Euxin = Pontus-Euxinus” derlerdi. “Pontus” ise, Anadolu’nun kuzeyinde MÖ 301’de ya da buna yakın bir tarihte kurulup MÖ 63 yılına değin süren bir egemenliğin adıdır. Egemenlerinin çoğuna ortak ad olarak Mithridate denirdi. (Bkz: *El Müncid, Tarih Bölümü*, s. 64, 144, 698.) “Pontus toprakları”na gelince: Pontus egemenliğine giren topraklardır ki, Karadeniz kıyısında yaklaşık olarak bugünkü Fatsa ile Vakfıkebir arasından başlar, önce İç Anadolu’ya doğru uzanır, sonra batıya doğru bükülür. İç Anadolu’nun birçok yörelerini, bu arada Ankara’yı içine alır, hemen hemen aynı genişlikte Marmara’ya yakın yörelere değin uzantısını sürdürürdü. Bu toprakların sınırları, tabii, zaman zaman daralmış ve genişlemiştir. —ç.

kınlarında] bir dağdan çıkar, Fırat'a varıp katılınca dek, güney doğrultusunda akışını sürdürür. Bu bölüme girmeden önce katılır Fırat ırmağına. Katıldıktan sonra dördüncü bölgenin sınırına ulaşır. Kabaklı ırmağının batısında ve bölümün sonunda, Ceyhan ırmağının kaynağı, Seyhan ırmağının doğusundadır. Bu iki ırmak da, Kabaklı ırmağının batısından aynı doğrultuda akarlar. Bu iki ırmaktan yukarıda [dördüncü bölgenin beşinci bölümünde] söz etmiştik.

Ceyhan ırmağının doğusunda da Dicle ırmağının kaynağı yer alıyor. Dicle ırmağı, doğrultusunu şaşırmadan Fırat'la aynı doğrultuda akar ve Bağdat'ta Fırat'la birleşinceye dek de bu biçimde akışını sürdürür.

Bu bölümün güneyiyle doğusu arasında kalan açıda, Dicle ırmağının kaynaklandığı dağın ardında "Meyyafarıkın" [Miyafarkın] kenti var.****

Kabaklı ırmağı, bu bölümü iki parçaya böler. Birinci parça güney-batıdadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, "Batus" [Bontus ya da Pontus] toprakları bu parçaya girer. Bu parçanın aşağı kesimlerinde, beşinci bölümün kuzeyinin sonuna değin varan bir kesim içinde ve sözünü ettiğimiz Kabaklı ırmağının kaynağının bulunduğu dağın ardında —daha önce de açıkladığımız gibi— Amuriye [ya da Ammuriye] yöresi bulunur. İkinci parçaysa kuzey-doğuda yer alıyor. Parçanın üçte-biri kadarının güneyinde Dicle ve Fırat ırmaklarının kaynakları da var. Parçanın kuzeyinde de "Beylekan" kenti***** yer alır. Beylekan yöresi Amuriye [ya da Ammuriye] yöresinin bitişinde, çok geniş bir yöredir. Bu yörenin sonunda, Fırat ırmağının kaynağının bulunduğu kesimde "Harşene" ili var.*****

- Beşinci bölümün doğuyla kuzey kenarlarının açısında

*** Burası, Abbasi Halifelerinden Mu'tasım Billah döneminde 838'de Araplar tarafından ele geçirilen ve halkından 30.000 kadarı tutsak alınıp götürülen, Bizans kentlerinden Anadolu'da bir kenti. —ç.

**** Eski adı Martiropolis olan, birçok hristiyan büyüklerinin savaşta öldürüldükleri yer olduğu için "Şehitler kenti" diye de anılan bu kent, Diyarbakır'la Bitlis arasında, Sirt'in kuzey-batısında bulunuyordu. —ç.

***** Kuzey Azerbaycan'da bir ticaret kenti olan ve Arap yönetimi altındaki döneminde Derbent'ten sonra önemli köle pazarıyla ünlüdür. —ç.

***** Asım Efendi'nin Kamus Şerhi Tercümesindeki açıklamaya göre: "Harşene, Anadolu'da Amasya dolaylarında bulunuyordu. Adını, kurucusu Harşene'den alıyordu. Nuh oğlu Sam oğlu Rum oğlu Harşene'den.." Bkz: Bab'ün-Nun, Fasl'ül-Ha, c. 3, İstanbul 1272, s. 623. —ç.

[açı tepesinde], "Kostantiniyye Körfezi"nin [Ege ve Marmara denizlerinin] beslendiği Karadenizin bir parçası bulunuyor.

Altıncı Bölüm:

Bu bölgenin altıncı bölümünün güneyinde "Ermeniyye" [Ermenistan] yer alıyor. Bu bölümün ortasından geçip doğu kesimine varıncaya dek uzanan bir yöre içinde illeri bir-biri ardından sıralanır.

Güney-batısında "Erden"* kenti var.

Erzen'in kuzeyinde: "Tiflis"** kenti.

Yine Erzen'in kuzeyinde "Debîl"*** kenti.

Erzen'in doğusunda önce "Hlat" [Ahlat], sonra da "Berdaa" [Berzaa.] kentleri yer alır.****

* Doğrusu: Erzen, Siirt'le Miya farkın arasında, Siirt'in batısında ve Miya farkın'ın doğusunda yer alıyordu. Çeşitli dönemlerde ve çeşitli ulusların yönetiminde bir önemli bir yönetim merkezi olmuştur. Bkz: *Türk Ansiklopedisi*; *İstâm Ansiklopedisi*; *El Müncid*. —ç.

** Hemen hemen tüm nüshalarda "Tiflis" diye yazılı. Yine de, Erzen'in kuzeyinde dendiğine göre yanlışlıkla "Bitlis" yerine "Tiflis" yazılmış olabileceği düşünülebilir. Ama yanlışlığın, yerinin "Erzen'in kuzeyinde" gösterilmesinde diye düşünmek ya da Tiflis sınırlarının o dönemlerde Erzen'in kuzeyine dek varmış olabileceğini varsaymak da mümkündür. Söz konusu olan kentin Tiflis olduğu daha doğru olsa gerek. —ç.

*** Bu kentin adı kimi yerde Dübeyl diye geçer. Daha eski adı: Dvin'dir. Bu sözcük, kimi kitaplarda, Dwim diye de yazılıyor. Debil kenti, "Ermeniyye"nin en önemli kentlerinden biriydi. Çeşitli dönemlerde eski zamanların önemli yönetim merkezlerinden sayılagelmiştir. Muaviye'nin komutanlarından Habîb b. Mesleme komutasında bir Arap ordusunun burayı kuşatıp aldığı ve buradan çok sayıda tutsak götürdüğü yazılır tarih kitaplarında. Bu kent, yönetim merkezi olduğu kadar haliciliğin ve çeşitli kumaşların yapımının da merkezi sayılırdı. Bkz: *İstâm Ansiklopedisi*, "Dvin" maddesi; *Türk Ansiklopedisi*, "Ermeniyye" maddesi. —ç.

**** Ahlat: Eskiden çok önemli bir kentti. Ortaçağ Ermeniyyesi'nin en büyük, en kalabalık ve en görkemli bir kentiydi. 9. yüzyılda Araplar tarafından ele geçirilmişti. 10. yüzyılda Bizanslılar tarafından geri alındı. 11. yüzyılda Selçukluların eliyle müslümanların yönetim merkezi oldu. Eski Ahlat, şimdi Bitlis'in bir ilçesi olan ve Van Gölünün batısında, Adıfcevaz'la Tatvan'ın arasında bulunan yeni Ahlat'ın 2 km. batısında idi. Eskiyle yenisi arasında, ortaçağdan kalma geniş mezarlıklar ve gölün kenarında büyük bir hisar var. Bkz: *İstâm Ansiklopedisi*; *Türk Ansiklopedisi*; ayrıca bkz: *Kamusü'l-A'lâm* ve *El Müncid*.

Berdaa ya da Berzaa: Bir zamanlar, Kafkasya'nın en büyük kentiydi. Sımdı Tertir suyunun Kür ırmağıyla birleştiği yerden 20 km. uzaklıkta bulunan bir köydür ve yıkıntıları da bu köydedir. Sâsâni hükümdarı Kavaz I tarafından 5. yüzyılın sonlarında ya da 6. yüzyılda burada çok görkemli bir kale yaptırılmıştı. Halkı, birçok kez Hazarlıların saldırılarına uğramış ve ülkelerinden uzaklaştırılmıştır. Halife Osman döneminde de Arapların saldırılarıyla karşılaşmış ve kent, Araplar tarafından yerlebir edilmişti. Emevî halifelerinden Abdülmelik, kenti yeniden onarttırıp canlandırmış, kent yeniden önem kazanmıştı. Onun için Emevî ve Abbâsiler döneminde, Ermeniyye'de hüküm süren Arap valileri, burasını yönetim merkezi yapmışlardır. Son derece geniş bir alan üze-

“Berdaa”nın [Berzaa’nın] güney-doğusunda da “Ermeniyeye” kenti var.*

Ermenistan, bu kentten [Urmiye’den] başlayarak dördüncü bölgeye girer. “Meraga”** kenti de bu kesimdedir. “Urmî” [doğrusu: Urmevi = Urmiye dağı] diye de anılan “Kürtler dağı”nın doğusundadır. Dördüncü bölgenin altıncı bölümünde bu dağdan sözedilmişti.

Ermenistan bu bölümde ve bundan önceki dördüncü bölgenin kuzeyinde Azerbaycan illeriyle sınır komşusu olur. Altıncı bölümün doğusunda “Erdebil” [Ardebil] bulunur ki, bu kent, Azerbaycan’ın altıncı bölümündeki son kentidir. Erdebil, “Taberistan Denizi”nin [Hazar Denizinin] bir kesimindedir. Bu kesim, yedinci bölümün doğusuna düşer. Bu kesime “Taberistan Denizi” denir. Bu denizin kuzeyinde, bu bölüme “Hazar” illerinden de bir kesim girer. Bu illerde yaşayanlar, “Türkmenler”dir. Bir başka deniz parçası [çok eskiden Karadenizin bir parçası] olan bu denizin sonunda, doğusunda birbirine eklenmiş dağlar var.*** Bu dağlar batıya, beşinci bölüme doğru uzanır. Bükülerek ve “Meyyafarikin” [Miyafarkin] kentini [kuzeyden] çevreleyerek buradan geçer ve Âmid [Diyarbakır] yöresinde dördüncü bölgeye varır. Şam’ın altında da “sıradağ” adı verilen dağa [Torosların uzantısı olan Ansariye dağlarına] ulaşır. Bu kesimden sonra ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi Lükâm dağıyla birleşir. Bu dağlardan bölümün kuzeyindeki kesiminde, sıradağlar arasında “kapı”lara benzer yollar-geçitler var. Bunlar, yolcuyu, dağların bir yanından öbür yanına ulaştırırlar. Bu sıradağların güneyinde “Ebvab illeri” [kapılar yöresi] var. Bu iller, ardarda dizilerek, doğuda Taberistan denizine [Hazar Denizinin Taberistan’a yakın olan kesimine, güney kesimine]

rinde kurulmuştu kent. Bu kentin en son, Nadir Şah tarafından yıkıldığı ileri sürülür. Bkz: *İslâm Ansiklopedisi*; *Türk Ansiklopedisi*; ayrıca bkz: Baîazuri, *Futuhu’l-Buldan*. —ç.

* Doğrusu: Urmiye = Ourmia. Urmiye, şimdi Hazar Deniziyle Van Gölü arasında bir gölün adıdır. Kentin yerinde de şimdi Rızaiye ili bulunuyor. —ç.

** Meraga: Azerbaycan’ın eski yönetim merkezlerindedir. Sahand dağı diye de bilinen bir dağın eteğinde, yüksekçe bir yerinde kurulmuştu. Dağ, 3.547 metre yüksekliktedir. Bu dağ, Meraga’yı Tebriz’den ayırır. Meyveleriyle ünlü bir kentli. —ç.

*** Hazar Denizinin batı kesiminin, doğusundaki Kopet dağlarıyla doğuda bu dağlarla birleşip batıya doğru uzanan Elburz dağları. Bkz: dördüncü bölge, yedinci bölüm. —ç.

değın varırlar. Bu denizin kıyısında, o illerden sayılan “Ba-bü'l-Ebvab” [kapılar kapısı] kenti de var.* “Ebvab illeri”, güney-batısından “Ermeniyye”ye [Ermenistan'a] komşudur. Bu yörenin doğu kesimiyle Azerbaycan'ın güneyi arasında “Zab yöresi” bulunuyor. Bu yöre “Taberistan Denizi”ne [Hazar Denizine] değın, illeri ardarda dizili olarak varır. Sö-zünü ettiğimiz dağların (güney-doğu Torosları da içine alan sıradağların) kuzeyinde de, bu bölümden, bölümün batısında bir kesim var. “Serir” ülkesi, bu parçanın batı ke-narıyla kuzey kenarının açu tepesinde yer almıştır.**

Yine bu bölümden, bölümün tümünün batısıyla kuzey kenarı arasındaki açıda, Karadenizden bir parça yer alır. Yu-karda sözü geçen “Kostantiniyye Körfezi”nin bir uzantısı olan Karadenizin bu parçasıyla, “Serir” [Kumuklar] ülkesi çevrelenmiştir. “Etrabizide” [= Trébizonte = Trabzon] ken-ti de bölümün bu parçasında [Serir ülkesinde] bulunuyor. “Kapılar dağları” ile bu bölüm doğuda son buluncaya dek bölümün kuzey kesimi arasında, “Serir” illeri birbiri ardın-dan dizilerek uzanıp gider; bu illerin yer aldığı topraklarla Hazar toprakları arasına, iki yöreyi ayıran dağ girinceye dek.. Bu illerin sonunda “Sül” kenti var. İki yöreyi ayıran bu da-ğın ardında da, Hazar topraklarından bir parça var. Bu par-ça, bölümün doğu kenarıyla kuzey kenarının “Taberistan Denizi”ndeki açu tepesine ve bölümün kuzey kesiminin sonu-na dek uzanır.

Yedinci Bölüm:

Bu bölgenin yedinci bölümünün batı kesiminin tümü, “Taberistan Denizi”nin sularına gömülüdür. Yalnızca güne-yinden dördüncü bölgede bir kara parçası deniz sularının dı-şında kalmıştır ki, bundan da o bölgede söz etmiştik. “Bu par-çada Taberistan illerinin ve Deylem dağlarının [Elburz dağ-larının] Kazvin kentine kadar olan kesimin bu parçada yer aldığı” söylemiştik. Bu parçanın batı kesimine, dördüncü

* Burada sözü edilen kent, Hazar Denizinin batısında, Dağistan'ın doğu ke-siminde yer alan Derbent kentidir. Anlamı dolayısıyla Demirkapı da denir bu kente. —ç.

** Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan'a göre: Kumuklar, Oğuz Han zama-nında Demirkapı ve Türk Kapısı da denen Derbent'in korunması görevi veril-miş Kıpçakların bir boyudur. “Serir sülâtesi” de bunlardandır. Bkz: Z. V. To-gan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 161. —ç.

bölgenin altıncı bölümündeki bir parçanın, kuzey kesimineyse, yine dördüncü bölgenin altıncı bölümündeki parçanın doğu yönünde bitiştiğini de anlatmıştık. Denizin suları dışında kalan karalardan, sadece kuzey kenarıyla batı kenarının açılı tepesinde bulunan kara parçası bu bölümün alanı içinde yer alır. “Edil” [Volga] ırmağı, bu kesimde Hazar Denizine dökülür. Deniz sularının dışında kalmış karalardan bu bölüme giren bir parça da bölümün doğu kesimindedir. Burası Türk toplumlarından “Guz”ların [Oğuzların] yaşadıkları, konup göçtükleri yöredir. Bu yöreyi güneyden bir dağ çevirir ki, bu dağ, sekizinci bölüme girer. Yedinci bölümün ortalarına değin batı yönünde uzandıktan sonra, kuzeye bükülür, Taberistan Denizine varıncaya dek gider. Denize varınca denizi çevirir, denizle birlikte yol alıp, altıncı bölgedeki uzantısına değin [kıyı boyunca] ilerler. Sonra denizin bir ucuyla birlikte bükülür ve daha sonra denizden ayrılır. Dağların bu kesimindeki bükümüne “Cebel-i Siyah” denir. Bu dağ, sonra batıya bükülür, altıncı bölge altıncı bölümüne doğru yol alır. İşte “Serir” ülkesiyle Hazar topraklarının arasına girdiğini söylediğimiz dağ, bu dağdır. Hazar topraklarıyla “Cebel-i Siyah” adı verilen bu dağın etekleri, ilerde de anlatacağımız gibi, birleşirler.

Sekizinci Bölüm:

Bu bölgenin sekizinci bölümünün tümü, Türk toplumundan “Guz”ların [Oğuzların] yaşadıkları, konup göçtükleri alanlara girer. Bölümün güney-batısında, “Harizm Gölü” [Harizm kentinin kuzeyindeki Aral gölü] yer alır; “Ceyhun” (Amu Derya) ırmağının döküldüğü göl. Bu gölün çevresi, 300 mildir [568,5 km.]. Oğuzlar yöresinden, bu göle, birçok ırmaklar dökülür. Bu bölümün kuzey-doğusunda “Ur’un” gölü [Balkaş] var.

Gölün çevresi 400 mildir [758 km.]. Suyu tatlı olan bir göldür.

Bu bölümün kuzeyinde “Mergar” dağı bulunuyor. “Mergar dağı”, kar dağı anlamındadır. Çünkü karı erimez bu dağın. Dağ, bu bölümün sonunun bitişindedir.

“Ur’un gölü”nün [Balkaş gölünün] güneyinde “Ur’un” dağı var. Bitki adına hiç bir şeyin bitmediği çıplak kayalıklardan oluşan bir dağ. Dağın adı “Ur’un” olduğu için göl de

aynı adı almıştır. Gerek bu dağdan, gerek kuzeyindeki “Mer-
gar” dağından sayısız sular-ırmaklar gelip dökülür bu göle.
Gölün iki yanından da dökülür ırmaklar-sular.

Dokuzuncu Bölüm:

Bu bölgenin dokuzuncu bölümünde Türk toplumundan
“Erkesler”* bulunur. Bunlar Oğuz illerinin batısında ve Ki-
maklar ülkesinin [Altay dağlarının] doğusundadır. “Kokey-
ya” dağı, bunların ülkesini bölümün sonlarına doğru olan
kesimin doğusunda çevirmiştir. “Ye’cüc-Me’cüc”ü [Gog-Ma-
gog’u] kuşatan da bu dağdır.

Orada beliren bu dağ, güneyden kuzeye doğru gider.
Dördüncü bölgenin onuncu bölümünden bu bölüme ilk girdi-
ği kesime değin ilerler. Çünkü dördüncü bölgenin onuncu
bölümünün sonundan girmişti bu bölgeye. Dağ buraya ge-
lince bu bölümünün son kesiminin kuzeyine değin, okya-
nusla** kuşatılır. Dördüncü bölgenin onuncu bölümünde ba-
tıya bükülür, dördüncü bölgenin yarısına yakın bir kesime
değın uzanır. Böylece başladığı kesimden buraya gelinceye
dek yaptığı bükümlerle “Kimak”ların bulunduğu illeri [Al-
tayları] çevirmiş olur. Bundan sonra da beşinci bölgenin
onuncu bölümüne girer. Buradan batıya doğru yönelip yol
alır, onuncu bölümün sonuna varır. Bu uzantısını sürdürür-
ken bu bölümün güney kesiminde, Kimaklar’ın illerinin bu-
lunduğu ülkenin sonuna varmadan batıya doğru uzanmış
bir parça kalır bu bölümden. Dağ, sonra, dokuzuncu bölü-
mün doğusuna ulaşır; yukarı kesimlerine değin.. Sonra bi-
raz kuzeye bükülür ve altıncı bölgenin dokuzuncu bölümüne
dek aynı doğrultuda gider. İlerde de anlatacağımız gibi [ün-
lü] “Sed” buradadır. Ama [dağ buraya varmadan] bu bö-
lümünden bir kara parçası daha kalır; “Kokeya” (doğrusu:
Korkiya) dağının kuşattığı bir kara parçası. Dağ bu kara
parçasını, bu bölümün doğu ve kuzey kenarlarının aç tepe-
sinde kuşatır. Bu parça da güneye doğru uzanan ve “Ye’-
cüc”-“Me’cüc” [Gog-Magog] illerinin bir kesiminin bulun-
duğu parçadır.

Onuncu Bölüm:

“Ye’cüc”-“Me’cüc” bu bölümün tümünü içine alacak

* Doğrusu: “Türkesler” = Türkîşler. —ç.

** Büyük Okyanusun uzantıları olan Japon ve Ohotsk denizleriyle. —ç.

biçimde ardarda dizilmiştir. Yalnızca okyanusun, suları altında bıraktığı kesim bunun dışında. Bölümün güney-doğusundan kuzeyine değin varan kesim. Bir de “Kokeya” [Korkiya] dağının, geçerken güneyiyle batısını ayırdığı kesimde yok onların illeri. Buraların dışındaki kesimlerin hepsinde Ye’cüc-Me’cüc toprakları yer alır.

Eksiklerden uzak olan, Tanrıdır. Yücedir o. Ve o, daha iyi bilir.

ALTINCI BÖLGE

Birinci Bölüm:

Okyanus, bu bölümün yarısından çoğunu suları altına gömmüştür. Okyanus, bölümün doğusundan kuzeyine doğru giderek, çevreler bölümü. Sonra doğu kesiminden güney kesimine, bu kesimin yarısına yakın olan yerine değin sokulur. Böylece okyanusun [Atlas Okyanusunun] iki yanından çevirdiği bir kara parçası suların dışında kalır bölümden. Bu bölümün kuzeyini, doğusunu ve güney kenarıyla doğu kenarının açığı noktasına yakın kesimi, okyanusun suları kuşatıp içine alır. Okyanusun arasında bir leke, suların içine sokulmuş bir burun gibi kalır bölümdeki kara parçası.

Sular kara parçasının eninden ve uzunundan çekilmiş. Bu kara parçasının tümünü, Britanya toprakları oluşturur. Bölümün iki yanı arasındaki kapısında [Dover boğazının üstünde, kuzey-batısında] ve güney kenarıyla doğu kenarının açığı tepesinde “Saks” illeri [Saksonlar ülkesi] yer alır. Bu iller, “Bento”* ülkesine komşudur. Beşinci bölgenin birinci ve ikinci bölümlerinde, bu ülkenin sözü geçmişti.

İkinci Bölüm:

* Bu bölgenin ikinci bölümünün batı ve kuzey kesimlerine okyanus [Atlas Okyanusu] girmiştir. Batısında girdiği kesim uzun bir parçayı içine alır. Ki, bu parça, bölümün kuzey yarısında sulara gömülü olan parçadan büyüktür. Yani birinci bölüme giren Britanya topraklarının doğusundaki parçadan.. Bölümün kuzey yarısında bulunan ikinci parçası, Britanya’ya batısından bitişip doğusuna dek uzanmıştır.

Bölümün batıdaki yarısında, sular biraz açılmış ve bu

* Doğrusu: “Briton”. Britonlar Ülkesi Britanya yarımadasıdır. —ç.

karalarda da “İngiltere adası”ndan [Büyük Britanya’dan] bir kesim yer almıştır. Bu ada, büyük ve geniş bir adadır. Birçok kentleri vardır. Önemli de bir hükümdarı var.

Karaların kalan kesimi yedinci bölgeye girer.

Bölümün batıdaki yarısında yer alan karaların ve bu karalarda bir kesimi bulunan adanın güneyinde “Ermendiya” illeri,* “Eflandesh” illeri** var. Bu ülkeler birbirine bitişik komşudurlar. Sonra bu bölümün güneyinde ve batısında Fransa illeri yer alır. Fransa’nın doğusunda da “Burguniye” illeri bulunur. Bunların hepsi, “Francs-Germains” toplumdur.

Bölümün doğudaki yarısında da “Alman toplumu”nu oluşturanların illeri bulunuyor.

Bölümün bu kesiminin güneyinde “Anklaye” ülkesi var.*** Sonra kuzeyde “Burguniye” [Burgundlar] illeri gelir. Daha sonra da “Lehevike” [ya da Lehvike yani Lehistan] ve “Şetoniye” geliyor. Okyanusun [Atlas] kuzey-doğu kesiminde, [bölümün] kuzey kenarıyla doğu kenarının açılış tepesinde “Efrize”**** toprakları bulunur. Bunların hepsi de “Alman toplumu” elindedir.

Üçüncü Bölüm:

Bu üçüncü bölümün batı kesimi:

Bu kesimin güneyinde “Muratiye”***** illeri yer alır. Kuzeyde de “Şetoniye” [Estonlar ya da Saksonlar, Saksonya] bulunur.

Bölümün doğu kesimi:

Bu kesimin güneyinde “Enkevviye” [ya da “Enguye”, ya da “Enkeziyye”] illeri, kuzeyindeyse “Bolonya” [Polonya] illeri yer alıyor. Bunların arasına “Belvat” [ya da “Bulvat”] dağı [Karpatlar] girer. Bu dağ, bu bölüme dördüncü bölgeden girer, kuzeye eğilimli olarak batı doğrultusunda gider,

* Normandiye = Normandie = Normanlar ülkesi. —ç.

** Flandre = Felemenkler ülkesi. —ç.

*** Burada Angllar, Venedik Körfezi’nin kuzeyinde bulunan eski “Aquileia” kentiyile karıştırılmış ve onun için de güneyde gösterilmiş olsalar gerek. Çünkü bu toplum, Saksonlar’la birlikte Britanya adasında, bir de Avrupa’nın kuzey kesimlerinde yerleşik olarak bulunuyorlardı. Güneyde değillerdi. —ç.

**** Frize ya da Frizonye = “Frisland” = Frisonlar, yani o zamanki Saksonya’nın batısında, bugünkü Hollanda’nın bulunduğu yerdeki ülke. —ç.

***** “Muraviye” = “Moravya”, Moravlar’ın bulunduğu ülke, Moravya Krallığı. —ç.

bu bölümün batıdaki kesiminde yer alan “Şetoniye” [Estonlar ya da Saksonya] illerine varana dek böyle uzanır. Varıp batı kesiminin sonunda bulunan bu ülkede sona erinceye dek..

Dördüncü Bölüm:

Bölümün güneyinde bulunan kesimde “Cesuliye” [ya da “Jasulya”] illeri var. Bu illerin altında, kuzeyinde de “Rusiyye” illeri var. Bu iki ülkeyi de “Belvat” [ya da Bulvat] dağı,* ayırır. Bölümün başlangıcından, batısından başlar, bölümün doğudaki kesiminde sona erinceye dek sürer. “Cesuliye” ülkesinin doğusunda da “Germanya” [Germania] yer alıyor.

Bu bölümün güney ve kuzey kenarlarının açılış tepesinde de “Kostantiniyye” [Bizans] toprakları ve “Kostantiniyye” kenti var. Kent, “Akdenizin bir uzantısı” olarak ayrılan [ve Ege’yle Marmara’dan oluşan] deniz kesiminin Karadenize döküldüğü yerin üzerinde kuruludur. Bu durumda, Karadenizden bir kesim, bu bölümün doğuda bulunan kesiminin yukarılarını içine almış oluyor. Karadenizi “Kostantiniyye Körfezi” [Ege ve Marmara denizlerinin bütünü] uzatıp sürekli kılıyor. Akdeniz uzantılarının Karadeniz sularını çekip uzattığı boğazla, uzantılardan [Ege denizinin güneyinden] iki çizgi çekilecek olursa, bu çizgilerin [batıda] ayrılıkları açılış tepesinde “Messina” kenti** bulunur.

Beşinci Bölüm:

Altıncı bölgenin beşinci bölümünde, güney kesim:

Bu kesimde Karadeniz, dördüncü bölgenin sonunda Akdeniz uzantılarıyla birleştiği yerden sürer, doğu yönündeki doğrultusunda uzanır ve bu bölümün tümüne uğrar. Altıncı bölümün de bir kesimine sokulur. Ve 1.300 mil [2.463,5 km.] uzunluğu, 600 mil [1.137 km.] de eni olan bir yer kaplar.

Bu denizin arka kesiminde, bölümün güney kesiminden bir kara parçası kalır ki, bu parça, bölümün batısından doğusuna doğru uzayan uzunca bir parçadır. Bu parçanın batı kesiminde, Karadeniz kıyısında [şimdiki Karadeniz Ereğ-

* Karpatların uzantısı sayılan dağlar. —ç.

** Bu kent, Sicilya’nın doğusundaki Messina boğazının üstünde yer alan kenttir. —ç.

lisi'nin bulunduğu yerde] "Hirekliye", "Herakleia" kenti bulunuyor.* Sözkonusu kara parçası, beşinci bölgeye giren "Beylekan" yöresine bitişiktir. Parçanın doğu kesimindeyse: "El Laniyye" ["Alan"lar] var. Bunların başkenti, Karadeniz kıyısında "Sevtili" kentidir.

Yine bu bölümün batısında ve Karadenizin kuzeyinde "Tarhan" toprakları [Astrahan yöresi] bulunuyor.

Bölümün doğu kesiminde de Rusya ülkesi yer almıştır. Bütün bu iller-yörelere, Karadeniz kıyıları üzerinde bulunuyor. Rusya ülkesi "Tarhan" illerini, bu illerin doğusundan çevirip kuşatmıştır. Bu bölümde böyle.. Yedinci bölgenin beşinci bölümündeyse Rusya, bu illeri, illerin kuzeyinden çevresi içine almıştır. Anlatmakta olduğumuz bu bölgenin dördüncü bölümünde de illeri, batı yönlerinden çevrelemiş bulunuyor.

Altıncı Bölüm:

Karadenizin kalan kesimi altıncı bölümün batısında yer alıyor. Burada yer alıyor ve biraz kuzeye bükülüp ilerliyor. Karadenizin kuzeyde ilerlediği kesimle, bu bölümün son kesiminin kuzeyi arasında "Kumanıyye" [Kumanlar] illeri yer alır.

Karadenizin güneyindeyse, kuzeye doğru sularının çekildiği ve büküldüğü kesimde "El Laniyye" ["Alan"lar] ülkesinin kalan kesimi bulunur. Bu kesim, Karadeniz güneyinin, beşinci bölümdeki ve altıncı bölümün doğu kesimindeki sonu, sınırıdır. Burası, Hazar topraklarının da bitişiklidir. Bu kesimin doğusunda [Doğu Anadolu'da] "Burtas"*** bulunur.

Bölümün doğu kenarıyla kuzey kenarının açılış tepesinde "Bulgar" kenti*** bulunur. Bölümün doğu kenarıyla güney kenarının açılış tepesinde de [Dağıstan'da Hazarların] "Belcer" ["Belencer" = Anderey] kenti yer almıştır. Sözü ettiğimiz bölümden sonra gelecek yedinci bölümde, Hazar Deniziyle birlikte bükülen "Siyah Ku" ["Siyen-Ki" = "Sien-Ki"] dağının bir parçası, bu [Belencer] yöresinden

* Bu adı taşıyan bir kent de yine Karadenizin kuzeyinde, Kırım Yarımadasında ve aşağı yukarı şimdiki Sivastopol'un bulunduğu yerde vardı. —ç.

** Bertas = "Buntus" = "Pontos" = "Pontus" = "Pontus-Euxzinus" = "Pont-Euxin". Bkz: beşinci bölgenin beşinci bölümü, ve altıncı bölge. —ç.

*** Bu kent, Kazan kentinin güney-doğusunda bulunuyordu. —ç.

geçer. Dağ, Hazar Denizinden ayrıldıktan sonra batıya eğilip ilerler. Bu eğilimi gösterince de sözünü ettiğimiz yöreden geçer [Belencer yöresinden]. Ve burada, beşinci bölgenin altıncı bölümüne girer, orada bulunan “Babü'l-Ebvab” [Derbent] dağına [Kafkaslar'a] varıp-bitişir. Sözkonusu dağın bu bölümünün üzerinde Hazar illeri de bulunur.

Yedinci Bölüm:

Bu bölgenin yedinci bölümünün güney kesimi:

Bu kesim, “Siyah” dağın Hazar Denizinden ayrılmasından sonraki bölümünün geçtiği kesimdir. Ki, orası, Hazar topraklarının da bir kesimini oluşturur. Bölümün sonlarının batısına değin uzanan kesimini.. Bu kesimin doğusunda Hazar Denizinden bir parça var. Sözü edilen dağın, doğudan ve kuzeyden geçtiği parça.. Adı geçen dağın kuzey-batısında, ardında “Burtas” [“Pontus”] toprakları bulunuyor.

Bölümün doğu kesimi: Bu kesimde Türk toplumundan “Şahreb” ve “Becenek” [“Peçenek”] yöresi var.

Sekizinci Bölüm:

Bu bölümün güney kesimi:

Bu kesimin hepsinde “Halaç” [Kalaç] toprakları var. Kalaçlar da Türklerdendir.

Bu bölümün kuzey kesimi:

Bu kesimin batısında da Kalaç topraklarından başka “Arz-ı Müntenne” [kokmuş topraklar] ve [ünlü] “Sed”din yapımından önce “Yec’üc”-“Me’cüc”ün yakıp-yıktığı söylenen yörenin doğu kesimi bulunur. Dünya ırmaklarının en büyüklerinden olan “Edil” [Volga] ırmağı da bu topraklardadır. Bu ırmağın geçtiği yöreler Türk ülkelerindedir. Döküldüğü yer de Hazar Denizindedir. Beşinci bölgenin yedinci bölümünde dökülür ırmak Hazar Denizine. Bu ırmak, çok bükülüşleri olan bir ırmaktır. Kokmuş topraklar yöresindeki bir dağdan çıkar. Burada bulunan üç kaynaktan.. Kaynaklar bir ırmakta toplanır [ve böylece Volga ırmağı oluşur]. Irmak, yedinci bölümün sonuna dek batı yönünde akar. Buradan kuzeye bükülür, yedinci bölgenin yedinci bölümüne dek öyle gider. Akışını yedinci bölgenin yedinci bölümünün güneyiyle batısı arasında böyle sürdürerek, aynı bölgenin altıncı bölümüne girer. Biraz aktıktan sonra batıya bükülür bu kez. Ondan biraz sonra da ikinci kez güne-

ye yönelir. Ve altıncı bölgenin altıncı bölümüne varır. Sonra kollar ayrılır ondan. Kollar akışlarını güneye eğilerek sürdürürler. Ve giderek varıp, altıncı bölgenin altıncı bölümünde Karadenize dökülürler.* Irmağın kendisiyse kuzeyle doğu arasındaki parça içinde, önce Bulgar illeri içinde akar ve giderek altıncı bölgenin yedinci bölümüne girer. Sonra üçüncü kez güneye bükülür, “Siyah” dağa girer ve Hazar ülkelerinde ilerler. Akışını sürdürür, sonra beşinci bölgenin yedinci bölümünde varıp Hazar Denizine dökülür. Deniz sularının, bölümün batısıyla güney kenarlarının açılışında açıldığı kesimde dökülür o denize.

Dokuzuncu Bölüm:

Bu bölümün batı kesimi:

Türk toplumundan “Khıfşah”lar illeri var burada. Bunlar, gerçekte “Kıpçak”lardır. Bu kesimde yine Türk toplumundan olan “Türkes”ler [Türgişler = Turgişler = Türkîşler] ülkesi de burada, bu kesimdedir.

Bölümün doğu kesimi:

“Ye’cüc-Me’cüc” [Gog-Magog] illeri var bu kesimde de.

Bölümün batısıyla doğu kesimi arasında “Kokeya” [Korkiya] dağları bulunur. O yöreyi kuşatan dağ. Dağın sözü daha önce geçmişti. Dördüncü bölgenin doğusunda okyanustan başlar, okyanusla birlikte dördüncü bölgenin kuzeyde, sonuna dek gider. Sonra orada, okyanustan ayrılıp batıya bükülür. Biraz da kuzeye eğilerek ilerler. Beşinci bölgenin dokuzuncu bölümüne girinceye dek böyle gider. Sonra başladığı kesimdeki doğrultusuna döner. Bu bölgenin [beşinci bölgenin] dokuzuncu bölümüne değin öyle gider. Buraya girince, güneyden kuzeye, biraz da batıya doğru bükülür. Burada, bu kesimin ortasında “İskender”in yaptırdığı “Sed”di³⁶ vardır. Dağ, doğrultusundaki gidişini sürdürerek, yedinci bölgeye doğru yol alır ve yedinci bölgenin dokuzuncu bölümüne girer. Oradan geçip güneye döner ve bölümün kuzeyinde bulunan okyanusa varıncaya dek uzanır. Sonra buradan batıya döner, yedinci bölgenin beşinci bölümüne girinceye dek öyle gider. Buraya vardığında okyanustan bir parçayla birleşir. Okyanusun batısında..

* Karadenizin kuzeyindeki Azakdenizine. Bu deniz Karadenizin bir uzantısı olduğu için, burada “Karadeniz” diye anlatılmıştır. —ç.

Bu bölümde, daha önce de söylediğimiz gibi “İskender”-in yaptırdığı “Sed” bulunuyor. Bu konunun sağlam bilgisi Kur’an’da olandır.

[Fars kökenli tarihçi] Abdullah Hurdazbüh [820?-913] coğrafyayla ilgili kitabında [*El Mesalik ve l’Memalik* adlı kitabında] şunu anlatır: “[Abbasi halifelerinden] Vâsık [Billah. Halifeliği: 842-847], düşünde “Sed”din açıldığını* gördü. Bağırarak uykudan uyandı. Bunun üzerine hemen Salaman adlı tercümanı gönderdi oraya. Tercüman da gidip seddi gördü ve elde ettiği bilgileri gelip anlattı halifeye. Uzunca bir öykü içinde anlattı.” Öyküyü burada yazmak, bu kitabımızın amacının dışına taşar.

Onuncu bölüm:

“Ye’cüc-Me’cüc” illeri, bu bölümde eksilmeden ardarda dizilip gider; bölümün sonundaki okyanusun bir kesimine dek. Okyanus [Büyük Okyanus], bölümü doğusundan ve kuzeyinden çevirmiştir bu parçasıyla. Ve bu parça kuzey doğrultusunda uzayıp gider. Eniyle de, bölümün doğusundaki kimi kesimlerini suları içine alır.

YEDİNCİ BÖLGE

Okyanus [Atlas Okyanusu], bu bölgenin beşinci bölümünün ortasına değin tümünü sularına gömmüştür. “Ye’cüc”-“Me’cüc”ü kuşatan “Kokeya” [Korkiya = yüksek] sıradağlara dek.

Birinci ve İkinci Bölüm:

Bu bölümler tümüyle suların altında kalmıştır. Yalnızca “İngiltere” adası suların dışında bulunuyor. Bu adanın da en büyük kesimi, ikinci bölümdedir. Birinci bölüme giren kesimin bir yanı, kuzeye bükülerek doğrultu çizer. Kalanıyla, okyanusun bir parçasıyla, kendisini altıncı bölgenin ikinci bölümünde çevreleyen parçasıyla birlikte eğilim gösterir. Altıncı bölgenin ikinci bölümünü anlatırken bu parçadan da söz etmiştik orada. Okyanusun bu parçasında karadan kara-ya geçiş 12 mil [22,74 km.] uzaklık içinde olur.

Bu adanın arkasında, ikinci bölümün kuzeyindeki ke-

* Seddin yıkıldığını ve “Ye’cüc-Me’cüc”lerin çıkıp yayıldıklarını. —ç.

siminde “Reslande” [İrlanda] adası var. Bu ada batıdan kuzeye doğru uzamıştır.

Üçüncü Bölüm:

Bu bölgenin üçüncü bölümünün de çoğu, okyanusla kaplıdır. Sadece bölümün güneyinde uzayan ve doğusuna doğru genişleyen bir kara parçası sulara gömülmemiştir. Bu kara parçası, altıncı bölgenin üçüncü bölümünde sözü geçen “Feluniyye” [Polonya] topraklarının bitişiğindedir.

Sözkonusu kara parçası, Polonya'nın kuzeyindedir. Yine bu kara parçası, okyanusun bu bölümü suları içine gömen, sonra batı kesiminde çemberleşip genişleyerek karalara giren parçasındadır. Okyanusun bu parçası, güneyinde bulunan ve Polonya topraklarına geçişi sağlayan “kapı” [boğaz]dan girer o kara parçasına. Polonya topraklarının kuzeyindeyse, batıdan kuzeye uzunca bir biçim alan ve sonra doğuya doğru giden “Burkaa” adası [yarımadası] bulunuyor.*

Dördüncü Bölüm:

Bu bölgenin dördüncü bölümünde durum şu: Kuzeyi, batıdan doğuya dek tümüyle sulara gömülü. Güney kesimiyse suların dışında kalmıştır.

Bu bölümün batısında Türk toplumundan “Kimazek”ler yöresi var. Bu yörenin doğusunda “Tast”*** illeri bulunuyor. Bu illerden sonra da “Reslan”*** toprakları yer almıştır. Bu topraklar, bölümün sonlarının doğusuna değin gider. Sürekli karı olan bir yöredir burası. Toplumsal yaşam ve banyındırlık yönü azdır, zayıftır. Ve burası, altıncı bölgenin sınırları içinde Rusya illerinin bitişiğindedir. Altıncı bölgenin dördüncü ve beşinci bölümlerinde..

Beşinci Bölüm:

Bu beşinci bölümünün batı kesiminde Rusya illeri bulunur ve kuzeyde, bitişiğinde Kokeya [Korkiya] dağı bulunan bir okyanus parçasına değin yer alır bu iller. Orada son bulur. O dağdan daha önce söz etmiştik. Bölümün doğu kesimindeyse, bölüm, “Kumanlar”ın topraklarının bitişiğin-

* Bu yarımadaanın adı değişik görülüyor nüshalarda. Kiminde “Ber’akıbe”, kiminde “Buka’a”, kiminde “Burkaa”, kimindeyse “Burka” biçiminde. Doğrusu, “Turku” olabilir. Adı geçen yarımada İskandinavya yarımadasıdır. —ç.

** Buradaki “Tast” sözcüğü, kimi nüshalarda da “Tapsut” diye geçiyor. —ç.

*** Kimi nüshalarda Restland diye geçiyor. —ç.

dedir. Altıncı bölgenin altıncı bölümünün sınırları içinde bulunan, Karadenizin bir parçası olan suların kıyısındaki toprakların bitişiğinde.. Bölümün doğu kesimi, “Terma” [ya da Termi] gölüne değin varır. Göl, tatlı bir göldür. Göle, güneyinde ve kuzeyindeki dağlardan birçok ırmaklar çekilip dökülür. Bölümün doğu kesiminin kuzeyinde, bölümün sonuna dek Türk toplumundan Tatarlar’ın toprakları var.

Altıncı Bölüm:

Bu bölümün güney-batı kesiminde Kumanlar ülkesinin bitişiği olan kesimler yer alır. Güney-batı kesiminin ortalarında “Asûr” gölü var. Bu tatlı bir göldür. Bu göle de doğu kesimlerdeki dağlardan birçok ırmaklar çekilip dökülür. Göl, soğuk çok olduğu için, sürekli donmuş durumdadır. Yalnızca yazın biraz donları çözülür. Kumanlar ülkesinin doğusunda, altıncı bölgenin kuzey-doğu kesiminden, beşinci bölümden başlayan Rusya illeri yer almıştır.

Bu bölümün güney ve doğu kenarlarının açılı tepesinde Bulgar topraklarının kalan kesimi bulunur. Başlangıcı, altıncı bölgenin altıncı bölümünün kuzey-doğu kesiminde bulunan Bulgar topraklarının... Bulgar topraklarının bu kesiminin ortasında Edil [Volga] ırmağının bükümü var. Başlangıç kesiminde güneye yönelik olan bükümü.. Nasıl ki, daha önce sözedilmişti. Bu altıncı bölümün sonlarının kuzeyinde “Kokeya” dağı var. Bu dağ, altıncı bölümün bitişiğindedir. Bölümün batısından doğusuna dek..

Yedinci Bölüm:

Bu bölgenin bu bölümünün batısında Türk toplumundan “Yahnak” (“Becenak” = “Peçenek”) boyunun topraklarının kalanı bulunur. Bu toprakların başlangıcı, altıncı bölümün, yani bundan önceki bölümün kuzey-doğusundadır. Bu bölümün de, güney-batı kesiminde.. Topraklar, bu kesimden üstündeki altıncı bölüme çıkar. Bölümün doğu kesimindeyse, “Sahreb” (“Bescirt” = “Başkurt”) topraklarının, daha sonra da, bölümün sonunun doğusuna dek “Arz-ı Müntenne”nin (“kokmuş topraklar”ın) kalan kesimi var. Bu bölümün sonlarının kuzeyinde de, batısından doğusuna dek bölümün bitişiğinde olan “Kokeya” dağı yer alır.

Sekizinci Bölüm:

Bu bölgenin sekizinci bölümünün güney-batısında, “Arz-ı

Müntenne'nin bitişindeki yöre var. Bu yörenin doğusundaysa, "kazılmış topraklar" bulunuyor. Bu topraklar, şaşılması şeylerdendir. Olağanüstü ve büyük bir çukurluktur yeryüzünde. Derin, geniş bir uçurum niteliğinde, dibine ulaşamayan ve içinde toplumsal yaşam bulunduğu, gündüzün çıkan dumandan ve geceleri yanıp sönen ateşten anlaşılan bir çukurluktur. Çukurluğu güneyinden kuzeyine bölen bir ırmak gözüktür kimi zaman.

Bölümün doğu kesiminde "Sed"de komşu olan ve yıkılıp gitmiş bulunan iller var. Bölümün kuzey kesiminin sonunda, doğusundan batısına dek bitişinde yer alan "Kokeya" ["Korkiya = yüksek tepeler] var.

Dokuzuncu Bölüm:

Bölgenin dokuzuncu bölümünde "Khıfşah" illeri bulunur. "Khıfşah"lar "Kıpçaklar"dır. Bunların illerinden "Kokeya" dağı geçer. Okyanus yakınlarında bölümün kuzey kesiminde bükülürken geçer o illeri. Dağ, bölümün ortasında biraz doğuya eğilerek güneye doğru gider ve altıncı bölgenin dokuzuncu bölümüne çıkar. Aykırı biçimde geçer burasını. Bölümün ortasında, orada "Ye'cüc"- "Me'cüc" [Gog-Magog] seddi yer almıştır. Bu "sed" din sözü edilmişti yukarıda. Bu bölümün doğu kesiminde, "Kokeya" dağının ardında ve okyanus kıyısındadır "Ye'cüc"- "Me'cüc" yöresi. Dar ve uzun olan bu yöreyi, doğusundan kuzeyine değin "Kokeya" dağı kuşatmıştır.

Onuncu Bölüm:

Bu bölümün tümünü, Okyanus [Büyük Okyanus] suları içine gömmüştür.

Coğrafya ve Yedi Bölgesiyle ilgili sözlerin sonudur bu.

"Göklerin ve yerin yaratılışında ve geceyle gündüzün değişip birbirini izlemesinde dünyalar için düşündürücü ilginçlikler vardır."*

* Kur'an'daki Âli İmran suresininin 190. ayetinden. —ç.

ÜÇÜNCÜ GİRİŞ

NORMAL, SICAK, SOĞUK HAVA VE HAVANIN İNSANLARIN RENKLERİNE VE ÇEŞİTLİ DURUMLARINA OLAN ETKİLERİYLE İLGİLİ

AÇIKLAMIŞTIK Kİ, yeryüzünün karalar kesiminden toplumsal yaşam-uygarlık bulunan kesim, karaların [yeryüzünün] orta kesimleridir. Bu kesimin güneyinde ısının çok fazla ve kuzeyindeyse çok düşük olmasından ileri geliyor bu.

Kuzey ve güney yarıklar, sıcaklık ve soğukluk yönünden birbirinin karşıtı olduğu için, bu iki yandan ortaya doğru gidildikçe ısı durumunun değişik olması gerekir. Bu nedenle orta kesimlerin havası daha normal olur.

Öyleyse, dördüncü bölge, bayındır kesimlerin havası en normal olanıdır. Ondan sonra kıyılarındaki üçüncü ve beşinci bölgeler gelir. Bu bölgeler, öteki bölgelerden daha yakındır normale. Üçüncü ve beşinci bölgeleri de, normal havalı olmak yönünden ikinci ve altıncı bölgeler izler. Ki,

normal havadan epeyce uzak bölgelerdir. Birinci ve yedinci bölgelerse, bölgeler içinde, normal havadan en uzak olanlardır.

Onun için, bilimler, sanatlar, yapılar, giysiler, yiyecek-icecekler, meyveler ve hatta öteki canlılar, sözü edilen üç orta bölgede oluşan ne varsa hepsi, normal hava özelliğine dayalı olarak oluşmuştur. Bu üç bölgenin insanları da daha normal yapıda, normal renkte, normal ahlâkta ve normal inanıştadırlar. Bu bölgelerdeki peygamberlikler de aynı özelliğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Neden dersiniz: Sözkonusu üç bölgenin çoğu yerinde peygamberliğe raslanmıştır da, daha güney ve kuzey bölgelerde peygamberlikle ilgili bir habere tanık olunmamıştır. Bunun nedeni de şu ki, kitaplı olsun-olmasın tüm peygamberler, gerek yaratılış ve gerek yaşayış ve ahlâk yönünden insanoğlunun en yeterli özelliklerini taşırlar kendilerinde. Böylerinden seçilirler. Ulu Tanrı şöyle der: "Siz, insanlar için çıkarılan en yararlı topluluk oldunuz!"* Peygamberlerin bu özellikte bulunmaları, şundan gereklidir: Onların Tanrı katından getirdikleri, ancak bu özelliklerinden dolayı daha güvenli biçimde benimsenebilir.

Sözkonusu bölgelerin halkı, daha eksiksizdirler. İçinde buldukları hava, normal olduğu için.. Bu nedenle, son derece normal bulursun onları. Konutlarında, giyim-kuşamlarında, yiyecek ve içeceklerinde, iş-uğraş ve sanatlarında daha yeterli bulursun. Bunlar, taşlarla örülüp yükseltilmiş, sanat ve ustalıklarla işlenmiş evler-binalar yapıp edinirler kendilerine. Bunlar, yeni ve en iyi araç ve gereç yapımında birbirleriyle yarışrlar. Bu konuda en yeterli sonuçlara dek çabalarlar. Bu halkların yaşadıkları yerlerde altın, gümüş, demir, bakır, kalay, kurşun gibi doğal madenler bulursun. İki değerli madenlerle [altın ve gümüşle] alış-veriş işlemlerini yaparlar. Ve bu halklar, tüm tutum ve durumlarında [yanlış] sapmadan uzaklaşma çabasını gösterirler. Şam, Hicaz, Yemen, Acem ve Arap Irakı, Hindistan, Sind [İndus] ırmağının geçtiği yöreler ve Çin [ülkesi] halkları, bu özellikte olan halklardır. Endülüs [İspanya] ve yakınındaki Frank

* Kur'an, Âli İmran suresinin 110. ayeti. —ç.

illeri, Galler [Golvaılar] ülkesi, Rum ve Yunan illeri ve öteki Frank yörelerinin halklarını da, bunlarla birlikte yaşayan ya da bunlara yakın olan, sözkonusu normal havalı bölgelere yakın bulunan halkları da aynı özellikteki halklardan saymak gerek.

Elverişli havanın etkisi dolayısıyla Irak ve Şam, sayılan bu ülkeler içinde en normal, yaşama en elverişli ülkelerdir. Çünkü bu iki ülke, yönlerin tümünün ortasındadır.

Gelelim birinci, ikinci, altıncı ve yedinci gibi normal havadan biraz daha uzak olan bölgelere: Bu bölge halkları da, havaları gibi normalden uzaktırlar öteki bölgelerin halklarına göre. Tüm durumlarında normalden, yeterlikten uzaktırlar. Yapıları çamurdan ve kamıştandır bunların. Besinlerini, yiyeceklerini darıdan ve ottan edinirler. Giysileri ağaç yapraklarından. Üzerlerine sarıp bağladıkları kat kat ağaç yapraklarından.. Ya da [işlenmemiş] derilerdendir giysileri. Çoğu da giyim-kuşamdan tümüyle uzak ve çıplaktır. Ülkelerindeki meyveler ve tahılgiller şaşılası biçimdedir, bozulmaya elverişli durumda bırakılmıştır. Alış-veriş işlemleri, iki değerli taşın [altın ve gümüşün] dışında, başka şeylerle olur. Bakır, demir ya da deri gibi şeylerle.. Bunları ölçü alırlar alış-veriş işlemlerinde.. Tüm bunların yanında onların huyları-yaşayışları da dilsiz hayvanlarınkine yakındır. O denli ki, birinci bölge halkı olan Sudanlıların çoğundan aktarılageldiğine göre, onlar, mağaralarda ve ormanlarda yaşarlar ve yeşil ot yerler. Ve bunlar, çok yabıllaşmışlar, birbirleriyle hiç anlaşamazlar, birbirlerini yerler. "Sakalibe"de [Saklablar] böyledir.*

Bunların böyle yabanıl olmalarının nedeni, normal havalı çevreden uzakta oluşlarıdır. Huyları, iç ve dış yapıları, konuşmayan hayvanlarınkine yakın bir görünümündedir. Bu denli yabanıl oldukları için, o denli de insansı tutum ve ya-

*El Müncid'de "Sakalibe" = "Slaves", yani Slavlar diye gösterilir ve şu açıklama yer alır: "Bunlar, Arap tarihçilerine göre, doğu ve orta Avrupa'da Ural dağlarıyla Adriya Denizi arasında yaşayan Slavlar'dır. Bunlar da ikiye ayrılır: Birincisi Kuzey Slavlar'dır. Yani Ruslar, beyaz Ruslar ve Polonyalıları'dır. İkincisiyse, Güney Slavlar'dır. Ya da Yugoslavlar. Yani Sırp, Hırvatlar, Çekler, Bulgarlar.. Araplar, "Sakalibe" sözcüğünü, askerlik görevlerinde çalıştırılan köle askerler, askerleştirilmiş köleler anlamında da "mutlak" olarak kullanırlar. Bunlar Slavlar'dan da olabilir, eski Batı uluslarından alınma köleler de olabilir." İbni Haldun, "Sakalibe"yi genel anlamda kullanmış olsa gerek. —ç.

şamdan uzaktırlar. Dinleri ve inanışlarındaki durumları da böyledir bunların. Peygamberlik diye bir şey tanımazlar. Herhangi bir şeriata göre yaşamazlar. Ama, normal havası olan bölgelere yakın kesimlerdekiler, bunların dışındadır. Bunlar da çok azdır. Yemen'e komşu bulunan hıristiyan Habeşler buna örnek verilebilir. Habeşler, müslümanlıktan önce de, sonra da, şu çağda da hıristiyanlığa inanırlar. "Mali" ve "Kû-kû" halkları, "Tukrurlar" [Toucouleurs = Senegal ve Guinea halkı] da örnek verilebilir. Bunlar ki, islâma inanan Batı Afrika'ya yakındırlar. Bu yüzyılda da islâmla ilişkileri böyledir. Bunların, [hicrî] 7. yüzyılda [milâdî 13. yüzyılda] islâma inanmaya başladıkları anlatılır. Kuzeydeki "Sakalibe", Frank, Türk toplumlarından hıristiyan olanlar da örnek verilebilir. Güney ve kuzey kesimlerin normal havalı denebilecek, havası tam soğuk ve tam sıcak olmayan kesimlerin halklarından başka örnekler de verilebilir. Bunların dışında kalan ve gerek güney yarımkürede, gerek kuzey yarımkürede normal havadan uzaklaşan yerlerin halkları, bu toplumlardan olsalar bile yabancıdırlar. Bunlar için din, bilinmeyen şeydir, bilim yitiktir aralarında. Bütün tutum ve durumları, insansı tutum ve durumlardan uzak, hayvanlarınkine yakındır. "Ve bilmediğiniz nicelerini yaratır Tanrı." Birinci ve ikinci bölgelerinde bulunan Arap Yarımadasının "Yemen", "Hadramevt" [Hadramut], Ahkaf, Hicaz illeri, Yemame ve bunların bitiklerindeki ülkeler ortaya atılarak, ileri sürülen bu görüşe karşı çıkılamaz. Çünkü Arap Yarımadası, yukarda açıkladığımız gibi üç yönden denizlerle çevrilmiştir. Denizlerin buharının, havanın nemli olmasını sağlayan etkisi vardır. Bu da, kuruluşu ve normalden sapmayı gerektiren sığının azalmasını sağlamıştır. Onun için buralarda normal havadan sayılabilecek havalar oluşmuştur. Deniz ıslaklığı nedeniyle..

"Soybilim"le uğraşanlar içinde bilgileri kıt kişiler, oluşumların doğallık ve yasalarını bilmeyenler, Sudanlıların, Nuh oğlu Ham soyundan geldiklerini, babalarının çağrılarına uymamalarının bir sonucu olarak renklerinin karartılıp insanlardan ayrıldıklarını, Tanrının kölelere özgü kıldığı renge sokulduklarını sandılar. Ve bu konuda, öykücülerin boş inançlarını taşıyan öykü anlatırlar. Nuh'un oğ-

lu Ham'a olan ve Tevrat'ta yer alan ilencini [bedduasını] aktarırlar. Oysa Tevrat'ta "kara renk"ten sözediş yok. Yalnızca, Nuh'un, oğlu Ham soyundan gelenlerin, öteki kardeşlerinin soyundan gelenlere köle olması için Tanrıya çağrıda bulunduğu yazılır, o kadar. Başka bir şey yazılı değil bu konuda. Kara rengin, Ham'a, babasının bir ilenmesinden ileri gelebileceğini söylemek, sıcak ve soğukun doğal yasalarını, bunların atmosferdeki ve canlıların oluşumundaki etkilerini, sonuçlarını bilmemektir. Bunu şu da gösterir ki, sözkonusu kara renk, birinci ve ikinci bölgelerin halklarından tümünü içine alır. Bu bölgelerin halkının kara derili oluşları, içinde buldukları havanın doğallığındandır. Çünkü, güneyde sıcak hava kitlesi daha yoğun olur. Neden ki, güneş yılda iki kez buralarda yaşayan insanların başucularından geçer. Her iki geçiş de birbirine yakın uzaklıkta olur "başucu doğrultusu"na. Bu nedenle, güneşin "başucu" doğrultusundan geçişi, tüm mevsimleri içine alacak ölçüde uzun olur. Aynı nedenle güneş ışınları daha çok, daha yoğun bir durum alır. Sıcaklık tüm yoğunluğu ve katılığıyla çöker insanların üzerine. Dolayısıyla da, derileri kararır. Aşırı sıcaklık yüzünden kararır derileri. Bu bölgelerin etki yönünden benzerleri, kuzeyde karşılıkları olan yedinci ve altıncı bölgelerdir. Bunların insanların da, beyaz renk yaygınlaşmıştır. Bu da, onların içinde buldukları atmosferin doğal etkisi sonucudur. Kuzeyde ısı düşüklüğünün çok ve aşırı oluşundan ileri gelmiştir bu. Çünkü güneş buralarda yaşayanların "gözucu" çemberinde, ya da buna yakın bir düzlemde bulunur. "Başucu" noktasına ya da bu noktaya yakın bir yere, hiç bir zaman gelmez bu bölgelerin güneşi. O yüzden ısı düşük, ve soğuk çok olur. Bu durum, hemen tüm mevsimleri içine alır. Bunun bir sonucu olarak da halklarının derileri ak olur. Tüysüzlüğe (köseliğe) kadar götürür bu durum. Isı düşüklüğünün doğal yasasına bağlı olarak gözler yeşil olur. Derilerde akıklar oluşur. Saçlar, kıllar kızılışır.

Üç bölge, yani beşinci, dördüncü ve üçüncü bölgeler, çok sıcak bölgelerle çok soğuk bölgeler arasında, daha normal havası olan bölgelerdir. Öyleyse bu üç bölgenin, sıcak ve soğuk bölgeler arasında bulunmak demek olan daha normal havadan çok payları vardır. Dördüncü bölge, aşırı so-

ğukla aşırı sıcak bölgelerin tam ortasında bulunduğu için normal hava yönünden daha ilerdedir. Biraz önce de açıklamıştık bunu. Onun için bu normal havanın, halklarına da etkisi olmuştur. Havalarının doğal sonucuna bağlı olarak yapılarında ve huylarında da görülür bu normallik.

Dördüncü bölgeyi normal havalı oluşturma iki yanındaki bölgeler, üçüncüyle beşinci bölge izler. Ortada ve normal havalı oluşturma son noktaya varmış olmasalar bile.. Çünkü üçüncü bölge biraz güneydeki sığağa, beşinci bölge de biraz kuzeydeki soğuga eğiliktir. Bununla birlikte üçüncü ve beşinci bölgeler normalden çok sapmamışlardır.

[Diğer] dört bölgeyse, çok sapmışlardır normalden. Halkları da normalden o denli uzaktır. Yapılarında ve huylarında normalden sapma vardır.

Demek ki, birinci ve ikinci bölgelerde ısı çokluğu ve derileri karartma, yedinci ve altıncı bölgelerde de soğuk hava ve derileri beyazlaştırma etkisi sözkonusudur. Birinci ve ikinci bölgelerin güneyli insanları "Habeş" [Habeşi], "Zenc" [Zenci] diye adlandırılırlar. "Sudan" [Sudanlı] da denir onlara. Bu adlar, eş anlamlıdır. Değişik kara derili toplumlar için kullanılır bu adlar. Her ne kadar "Habeş" [Habeşi] adı Mekke ve Yemen karşısındaki yörenin insanlarına, "Zenc" [Zenci] de Hint Okyanusu karşısındaki ülkelerin insanlarına özellikle ad olarak veriliyorsa da.. Bu adlar, bu insanlara, Ham ya da başka herhangi bir kara insanoğlunun soyundan geldikleri için verilmiyor. Güneyli Sudan halkından, havası son derece normal olan dördüncü, ya da normalden uzak olan yedinci bölgede yaşayanların renkleri, gün geçtikçe yavaş yavaş beyazlaşırlar. Bunun tersi de olur. Yani, kuzeylilerden ya da dördüncü bölge insanlarından güneyde oturmaya başlayanların da renkleri, yavaş yavaş kararır. Bu, rengin, havanın durumuna bağlı olduğunun kanıtıdır. İbni Sina, tıp dalındaki "*Recez Bahri*"nden bir şiirinde şöyle der:

"Sıcaklığın çokluğu, derileri değiştirip kararttı "Zenci" kesimde

"Bu kesimin insanlarına kara derileri birer giysi gibi giydirdi.

"Slav da beyaz deriyi aldı giysi olarak

"Slavlar'ın derileri incelesiyeye etkilendi, deriler inceliverdi."

Kuzey yarımkürenin halkları, renkleri dolayısıyla ad

almazlar. Çünkü “beyaz” renk, kuzeylilere ad veren dillerin de renkleridir. Onun için bu renkte, ad verirken gözönünde tutulacak ve özel ad vermeyi gerektirecek şaşılmalı bir yan yoktur. Bu renk, ad koyucu dilcinin de yetkin olduğu, alıştığı bir renktir. Kuzey yarımkürenin insanları, “Türk”, “Saklab” [Slav], “Tugurgur” [Uygur], “Hazar” [Hazarlı], “El Lan” [Alan] gibi toplumları, Franklar’ın çoğunu ve “Ye’cüc”-“Me’cüc” kesimini değişik birer adla söylenir bulduk. Çeşitli adlar taşıyan çeşitli topraklardır bunlar. Aşırı soğuk ve aşırı sıcak kesimlerin ortasında yer alan ve havası normal olan üç bölge halklarına gelince: Bu bölgelerin halkları, yapılarında, huylarında, yaşamlarında ve tüm doğal durumlarında normaldirler. Geçim, konut, sanat, bilim, başkanlık ve devlet gibi kendilerinde bulunan uygarlığa elverişli durumların tümünde normal ölçüler içindedirler. Onun için, bu halklarda peygamberlikler, mülk, devlet, şariat hükümleri, bilimler, iller-kentler, yapılar, bağlar-bahçeler ve üstün sanatlar, daha başka uygun durumlar vardır. Arap, Rum, Fars, İsrailoğulları, Yunan, Sind halkı, Hint halkı, Çin halkı gibi, durumlarıyla ilgili bilgi ve belgeler elimizde bulunan, bu bölgelerin insanları hep, normal durumda uygarlardır.

Soy-sopla ilgilenenler, bu toplumların özel nitelik ve tanıttıcı şeyler yönünden değişik olduklarını görünce, sandılar ki, bu durum, soy-soptan ileri geliyor. Onun için Sudan halkının tümünü, Ham’ın çocukları saydılar. Renkleri üzerinde kafa yordular ve temelsiz öyküler aktararak yakıştırmalara zorladılar kendilerini. Kuzey yarımkürede bulunanların tümünü ya da çoğunu da Yafes’in çocukları kıldılar. Bilimlere, sanatlara, uluslara, şeriatlara, politikaya, mülke, devlete yatkınlıkları olan halkları Sam’ın çocukları gösterdiler. Bu ileri sürülenler içinde gerçek olanlar bulunsa bile, tam bir ölçüymüş gibi herkese aynı kural uygulanamaz. Bir soy ileri sürüldüğünde eğer gerçekse, gerçekte olanı anlatıyor demektir. Bu, güney halklarından kimilerinin “Sudan” ya da “Habeş”ler diye adlandırılmalarının, bunların kara adam Ham’ın soyundan gelmelerinden dolayı olduğu yolunda bir yargıya temel olamaz. Bu tür yargılarda bulunanları buna sürükleyen şu yanlış görüş ve inanışlarıdır:

Bu görüŖe göre, toplumları birbirinden ayırmak ancak soylarıyla olur. Ölçü yalnızca soydur. Oysa gerçek bu değildir. Çünkü boyları ve toplumları ayırmak kimilerinde soyla olur. Arap, İsrailoğulları ve Farslar'da olduğu gibi. Kimilerinde belirli bir yön ve yörede bulunuşlarıyla olur. Zenciler, Habeşler, "Saklab"lar [Slavlar] ve Sudan toplumunda olduğu gibi. Kimilerinde hem gelenek ve görenekle, hem belirleyici işaretleriyle, hem de soylarıyla olur. Arap toplumunda olduğu gibi. Kimi toplumun başkalarından seçilmesiye, daha başka nedenlere, ölçülere dayalı olur. Toplumların durumlarına, özelliklerine, ayırıcı niteliklerine dayandırılabilir. Öyleyse güney ya da kuzey gibi belirli bir coğrafya kesiminde yaşayan halkları, "falancanın çocuklarıdır, filancanın soyundan gelmedir" biçiminde belirli bir kimseye dayalı yargıda bulunarak genelleme yapmak, soyun dayandırıldığı babada bulunan inanç, renk ve niteliği yaygınlaştıırıp o soydan geldiği ileri sürülen toplumu bu ölçüyle başka toplumlardan ayırmaya kalkmak, büyük yanlışlıklardandır. Oluşumların doğallık ve yasalarını, çeşitli yönlerini bilmemekten ileri gelen bir yanlışlıktır bu. Ve bir atada bulunan şeylerin, onun soyundan geldikleri varsayılanlarda, kuşaktan kuşağa değişeceğini gözden kaçırmaktır. Atada bulunanların, kuşaklar boyu sürüp gitmesi gerekmez. Her şeyin zamanla değişime uğraması "Tanrının bir yasaasıdır, geleneğidir. Tanrı geleneğini [doğa yasalarını] değişir bulmayacaksınız".*

"Bilinmeyen"i [gaybı] Tanrı ve peygamberi daha iyi bilir. Tanrı yargıya en iyi varandır. Yardımcıdır da o. Mutluluk verendir. İnce ve acıyandır.

* Tırnak içindeki sözler, Ahzab suresininin 62. ayetinin ve başka yerlerde yer alan aynı kapsamlı ayetlerin anlamıdır. İbni Haldun, "değişim yasaası"nın değişmeyeceğini, yani doğa yasaası gereği olarak her şeyin değişeceğini ayetle de kanıtlamak istemiştir. —ç.

DÖRDÜNCÜ GİRİŞ
HAVANIN İNSAN AHLÂKINA OLAN
ETKİSİYLE İLGİLİ

SUDAN halkının ahlâkında genellikle şunları gördük: Yeğnilik, amaçsızlık, aşırı eğlence eğilimi.. Her konuda, her çalgiya göre oynayıp dansetmeye düşkün bulursun onları. Bu yüzden dünyanın her yanında geri zekâlılıkla nitelenirler. Oysa bunların böyle olmalarında gerçek neden şudur: Doğa felsefesinin ilgili yerinde kesinleşmiştir ki, kaygısızlık ve sevinç, doğal olarak hayvana özgü ruhun gevşeyip yayılmasıdır. Bir dağılıp saçılma durumunu almasıdır. Üzüntüdeyse yine doğal olarak bunun tersi sözkonusudur. Üzüntü hayvansı ruhun tutulması, derlenip yoğunlaşmasıdır. Yerinde şu da ortaya konmuştur: Yüksek ısı, havayı, buharı yayar [genişletir ve basınç düşer]. Hava ve buhar zerreciklerinin arasına girer ve bu zerreciklerin niceliklerinde bile artma, çoğalma sağlar. Bundandır ki sarhoş, anlatılamayacak ölçü-

de bir rahatlık ve sevinç duyar içinde. Bu, içkinin ruhtaki etkisinin yolaçtığı doğal sıcaklığın, yürekteki “ruh buharı”na girmesindedir. İçkinin ruh yapısındaki etkisidir. Demek ki, içkinin etkisiyle oluşan sıcaklık yüzünden ruh gevşeyip yayılıyor. Dolayısıyla da rahatlık-kaygısızlık geliyor doğal olarak. Sevinç oluşuyor. Hamamlarda kendilerini mutlu bulanların da durumu böyledir. Bunlar, hamamların havasını aldıkları ve havanın ısı ruhlarına girdiği ve böylece ruhları ısındığı zaman, bir sevinç, bir rahatlık belirir onlarda. Ve çoğu kez de, hamama girenlerin büyük bir kesimi şarkı-türkü söylemeye koyulur. Sevinçli olmanın sonucu olarak..

Sudan halkı da, sıcak bölgede yaşadıkları ve ısı, canlarına, kanlarına işlediği için ve herkesin vücut yapısına, yaşadığı yöreye göre daha oluşum ve gelişme dönemlerindeyken sıcaklık ruhlarında etki yapar olduğu için, sıcak kanlı olurlar. Bunların ruhları, dördüncü bölge halklarına oranla daha sıcak olur. Sıcaklık ölçüsünde de gevşer ve yayılır ruhları. Bu yüzden hızlı bir rahatlık ve sevinç oluşur. Bu durumdaki kişi, çok geniş ruhlu olur. Bunun bir sonucu olarak da amaçsızlık belirir.

Kıyı ülkelerinin halkları da bir ölçüde bunlar gibi, Sudan halkı gibi görülebilir. Neden ki, kıyı ülkelerinin havası, çok sıcak olur. Güneş ışınlarının deniz yüzeyinden kıyı ülkelere yansması dolayısıyla.. Onun için bu ülkeler insanların da, sıcaklığa bağlı olan gevşeme-sevinç ve yeğnilik gibi durumlardan aldıkları paylar vardır. Soğuk havalı yörelerde ve dağlarda yaşayanlardan daha çok.. Aynı durumları, üçüncü bölgedeki Cezayir halkında da buluyoruz biraz. Burada da hava epeyce sıcak olduğu için. Çünkü burasının havası, güney kesimin havasıyla bütünleşmiştir. Üstelik burası, kırsal ve yüksek yörelere de uzaktır. Bu yöre halkına benzetilerek, Mısır halkında da aynı durumların bulunduğu düşünülebilir. Çünkü Mısır Cezayir’le aynı ya da yakın enlemde bulunuyor. Bura halkının üzerine öylesine bir boşvermişlik, rahatlık, yeğnilik ve gelecekte olacakları düşünmemeye umursamazlığı çökmüştür ki, yıllık, hatta aylık yiyeceklerini bile hazırlamaz buralılar. Tüm yiyeceklerini [günü gününe] çarşılardan-pazarlardan satın alırlar. Batı Afrika ülkelerinden Fas’taki hava buraların tersine soğuk ve

yüksek yörelerin havasını içerdiği için, Fas halkını bak nasıl bir aşırı kaygı içinde buluyorsun. Faslılar geleceğini öylesine düşünüyorlar ki, onlardan bir kişi, tahıldan iki yıllık yiyeceğini bile hazırlayıp koyuyor bir yana. Erkenden de çarşıya-pazara koşarlar. Günlük yiyeceklerini sağlama amacıyla giderler pazarlara. Hazırlayıp bir yana koyduklarının eksilmesinden korktukları için..

Bu anlatılanların doğru olup olmadığını görmek için, çeşitli bölgelerde ve ülkelerde bu yönde bir araştırma yapabilirsin. O zaman ahlâklarda, hava durumlarından yansımış izler, etkiler bulacaksın. Yaratıcı olan Tanrı bilir her şeyi.

Mesudî de konuya değinir. O da, Sudan halkındaki yeğniligi, amaçsızlığı ve eğlence düşkünlüklerini bir nedene bağlamış. Ama bu nedenle ilgili açıklamasını "Calinus"tan [Galenos: 131-201] ve İshak oğlu Yakub Elkindî'den [796-873] aktarıp havale etmesinin ötesinde bir şey getirmemiştir. Sudan hakkında görülen durumların, onların beyinlerinin güçsüzlüğünden ve buna bağlı olarak akıllarının-kavrayışlarının kıt oluşundan ileri geldiğini aktarmış Mesudî. Buysa, özü ve kanıtı olmayan kuru bir iddiadır.

Tanrı dilediklerini doğru yola götürür.

BEŞİNCİ GİRİŞ
TOPLUMSAL VE UYGAR YAŞAMIN BOLLUKTA VE
AÇLIKTA DEĞİŞEN DURUMLARI, BOLLUK VE
AÇLIĞIN İNSAN YAPISI VE AHLÂKI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİYLE
İLGİLİ

BİLESİN Kİ, daha önce sözünü ettiğimiz havası elverişli bölgelerin hepsinde bolluk olmaz. Ve bu bölgelerde yaşayanların hepsi de rahat, mutlu bir yaşam içinde değildir. Halkın yaşamı için gerekli olan ekmeklik ve katıklık ürünlerin, tahılgillerin ve meyvelerin —iyi verim ve elverişli toprakların bulunmasıyla— bolca elde edildiği ucuzluk içinde yaşam sürülen, alabildiğine gerçekleşmiş bir bayındırlık ve uygarlığın olanaklarından yararlanan kesimler vardır elbet. Ama genellikle ne ekin ne de başka bitki yetişen sıcak ve çorak topraklar da vardır. Böyle yerlerde yaşayanlar sıkıntılı bir yaşam içindedirler. Hicaz ve Güney Yemen halkları gibi. “Mülessimler” [Murabıtlar] gibi. Yani “Sinhace”den [çeşitli Berber boylarından] olan “Mülessimin” ki, Batı Afrika çölünde, kumluk çevrelerde, Berber ve Sudanlı toplu-

luklar arasında yaşarlar. Bunlar, genellikle, ekmeklik ve katıklık toprak ürünlerinden yoksundurlar. Besinleri ve yiyecekleri yalnızca sütte ve etten oluşur. Çöllerde toplanıp yaşayan Araplar, bu sırada sayılabilir. Çünkü bunlar her ne denli yüksek ve elverişli yörelerden ekmeklik ve katıklık toprak ürünleri elde edebiliyorlarsa da, her zaman gerçekleştirilemiyor bu. Belirli zamanlara bağlı kalıyor ve söz konusu ürünleri korumakla görevli olanların izinleri oranında, onlarla yapılan sözleşmeler uyarınca gerçekleşebiliyor. Gerçekleştiği zaman da, az olduğu için, bolca değil, kıtça harcayabiliyor ürünler. Onun için bu Araplar, toprak ürünlerini bolca ve cömertçe tüketmek şöyle dursun, çok gerekli tüketimlerine yetecek kadarını bile bulamıyorlar. Bunları, çoğu kez, yalnızca sütle yetinir bulursun. Bu da onlara tahılgillerden sağlanan besine karşılık olabiliyor. Hem de en iyi biçimde.. Çöl Arapları toprak ürünleri yönünden sıkıntılı yaşıyorlarsa da, baktığın zaman, durumlarını yapısal yönden ve ahlâk bakımından çok iyi bulursun. Yüksek ve elverişli yörelerin alabildiğine bolluk içinde yaşam sürenlerinden daha iyi bulursun onları.

Renkleri daha duru, daha parlak, tenleri daha arı, biçimleri daha eksiksiz, ahlâkları sapmalardan daha uzak, daha bozulmamış, bilgileri, algılama güçleri, kavrayışları daha keskin, daha yeterlidir. Araştırmaların da tanıklık ettiği bir durumdur bu. Çöl ve göçebe Araplarının hangi boylarında araştırma yapılırsa yapılsın, bunu tanıtlar. Anlattığımız nitelikte olan Arap ve Berberler arasında da, “Mülessimler” ve verimli topraklarda yaşayanlar arasında da bu ünlüdür.

Tanrı bilir ama bunun nedeni şu olmalı: besinlerin çokluğu, bozuk ve kokuşmuş abur-cuburların birbirine katılarak çokça alınması ve bunlardan oluşan salgular, insan vücudunda gereksiz, kötü artıklar ve fazlalıklara yolaçar. Bu tür besin almaldan, salguların sonucunda oransız biçimde oluşur artıklar, fazlalıklar. Buna bağlı olarak da renklerin parlaklığı gider. Çokça etlenip şişmanlama yüzünden biçimleri çirkinleşir. Nasıl ki değinmiştik buna. Kötü buharları beyne değin varacağı için, zihinleri, düşünceleri nemli sisler bürür. Bönlük gelir böylece. Aymazlık, normal-dışı sapmalar, sapıtmalar görülür. Genellikle böyle olur. Çöl ve ku-

rak yörelerin ceylanı, davarı, devekuşu, zürafası, yaban eşeği ve yaban sığırı ve benzeri hayvanlarıyla, aynı hayvanların yaylada, bitek yörelerde, otlulu-sulu otlaklarda yaşayan benzerlerini karşılaştırabilirsin. Aralarında nasıl fark olduğunu göreceksin. Derilerinin düzgünlüğü ve parlaklığındaki, biçimlerinin güzelliğindeki, organlarının uygunluğu ve içgüdülerinin keskinliğindeki farkı. Ceylan keçinin, zürafa kaktır ve eşeğin, yaban sığırı eşek ve sığırın kardeşleridir. Ama aralarındaki farkı görüyorsun. Bu, olsa olsa şundan ileri gelebilir: Yayla ve bitek yörelerin bol ve çeşitli bitkileri, bu hayvanların vücutlarında kötü fazlalıklar ve bozuk karışımlar yapmıştır ki, bunların izleri de hayvanların üzerinde belirlemiştir. Çöl hayvanlarındaysa açlık, bu hayvanların yapı ve biçimlerinde güzelliği sağlamıştır. Bunun insanlarda da böyle olduğunu, karşılaştırarak düşünebilirsin. Bolluk içinde yaşam sürülen, ekini ve bitkisi bol, katıklık ürünü ve meyvesi çok olan bölgelerin halklarının, algılama güçlerinde gerilik, vücutlarında sertlik bulunuyor diye konuşulur genellikle. Katıklık ve ekmeklik toprak ürünleri içinde alabildiğine yüzen Berberler'in durumu da böyledir. Dar, sıkıntılı bir yaşam içinde, yalnızca arpa ve darıyla geçinmek zorunda kalan "Masamide" gibi Berberler, [Fas Berberler'inden] Gumare halkı, Sus halkı* ile karşılaştırıldığında aradaki fark görülür. Karşılaştırdığın zaman ikincileri akıl yönünden daha yeterli, vücut yapısı yönünden daha güzel bulursun. Katıklık ve ekmeklik toprak ürünleri içinde yüzen Batı Afrika halkıyla, genellikle topraklarının verimi olmayan ve daha çok darıyla geçinmek zorunda kalan Endülüs [İspanya] halkını karşılaştırdığın zaman böyle bir farkın bulunduğunu görürsün genel olarak. Endülüs halkında akıl gücünü, vücut hafifliğini ve eğitime-öğretime yatkınlığı, öteki halkın insanlarında bulamadığın ölçüde bulursun. Batı Afrika'daki taşrahılarla kent-kasaba halkı arasında da fark var. Kentliler, katıklık gibi besinleri çokça bulup tüketirler, [taşrahılara göre] bolluk içinde yaşarlar. Ama kentliler, özel pişirme yöntemi uyguladıktan sonra alırlar besinlerini. İçine karıştırdıkları şeylerle "nefisleştirirler". Böylece besinlerin kaba

* Yüksek Atlaslar'dan çıkıp Atlas Okyanusuna dökülen Sus ırmağının geçtiği yörelerin, pek verimli olmayan kesimlerin halkı. —ç.

kesimi gider, inceliği tam kıvamında olur. Kentlilerin tüm besinleri, keçi ve tavuk etinden oluşur. Geri zekâlılığa, hantallığa yolaçar diye, yemekliklerine hayvansal yağ pek karıştırmazlar. Dolayısıyla besinlerin oluşturduğu nemler azalır, vücutlarında kötü artıkların oluşmasına yolaçan şeyler eksilir, vücut hafifler. Onun için kentlilerin vücut yapılarını, kaba-saba yaşayan çöl insanlarınkinden güzel ve düzgün bulursun. Çöl insanlarından açlığı kendileri için gelenek durumuna getirmiş olan ve vücutlarının ne kaba ne de ince türünden fazlalığı bulunmayan kesimi de öteki kesimden daha güzel yapıdır.

Bilesin ki, bolluk içinde yaşamın vücut yapısı ve vücudun çeşitli durumlarındaki izleri, dinsel durumlarda ve ibadetlerde de kendini gösterir.

Çöl-köy ya da kent halkı olsun, geçimleri dar olanları, kendilerini açlığa alıştıran ve ölçüsüz tatlardan uzaklaşanları, zenginlik ve bolluk içinde yaşayanlara oranla din yönünden daha ileri, daha sağlam, ibadete daha düşkün buluyoruz. Kent ve kasabalardaki halklar arasında, dine düşkün olanların çok az olduğunu gördüğümüzü söyleyebiliriz. Çok et, türlü yemek ve en hasından ekmek yemekten ileri gelen bir gönül körlüğü ve aymazlığın kent ve kasabalarda yaygın olduğuna tanık oluyoruz. Bundan dolayı, ibadete düşkün kişileri, gösterişli yaşamdan uzaklaşanları (zahidleri), özellikle kıt besin alarak yaşayanlar arasında buluyoruz. Şuna da tanık oluyoruz ki, ister çöl insanları, ister başka kesim insanları ve kentliler olsun, türlü yiyecekler içinde yüzerek sıkıntısız yaşayanlar, kıtlık yılları gelip çatığında ve açlıklara yakalandıklarında dayanamazlar. Ölüm başkalarından çok hızlı girer böylelerinin arasına. Batı Afrika Berberler'inde, Fas kenti ve bize ileildiğine göre Mısır halkında tanık olunduğu gibi.. Ama sözgelimi çöl Araplarında durum böyle değil. Yalnızca hurmalıkları olan ve çoğu kez besinlerini hurmadan alan yörelerinde de durum böyle değil. Bu yüzyılda [14. yüzyılda] çoğu kez arpa ve zeytinle geçinen Batı Afrika halkı da öyle durumda olanlardan sayılmaz. Besinlerinin büyük bir kesimi, darıya ve zeytine dayanan Endülüs halkında da bu durum yok. Çünkü bu halklar kıtlık yıllarına ve açlıklara yakalandıkları zaman, bol-

luk içinde yaşamaya alışık halklara olan, bunlara olmaz. Açlık yüzünden ölüm pek görülmez bu halklarda. Hatta hiç görülmez. Tanrı bilir ama bunun nedeni şu olsa gerek: Bollukta yüzenlerin, türlü yemeklik ve özellikle hayvansal yağlarla beslenmeye alışık olanların, iç organları temel ve doğal olanın üstünde bir nem yüklenir, nem, normal sınırı aşar zamanla. Yiyecek azlığı, türlü katıklıkların yokluğu, alışılmayan kaba-saba besinler almak zorunda kalış yüzünden alışılmışın tersi yaşandığı zaman, bağırsaklarda çabuk kuruma ve buruşma olayı meydana gelir. Oysa bağırsak son derece narin bir organdır. Bu yüzden çabuk hastalanır. Ve sahibini birdenbire öldürür. Çünkü bağırsağın bu duruma gelmesi öldürücüdür. Öyleyse açlık sırasında ölenleri asıl öldüren, alışlagelen tokluktur. Açlıktan önceki tokluk.. Sonradan beliren açlık değildir asıl öldüren.

Katıklığı ve hayvansal yağları az alarak beslenmeye alışık olanlara gelince:

Böylelerinin iç organlarındaki temel ve doğal nem hiç eksilmez. Gereğinden çok artmadan tam sınırında ve karında bulunur. Böyle normal durumda, iç organlar doğal olan her türlü besini almaya elverişlidir. Öyleyse kendini böyle beslenmeye alıştıranların bağırsaklarında, besinlerin değişmesi yüzünden bir kuruma ve normalden uzaklaşma diye bir olay meydana gelmez. Onun için bolluk dönemlerinde gereğinden çok yemek ve yiyeceklerle beslenenlerin başına gelenden bunlar kurtulurlar ve açlık yüzünden ölmezler. Bütün bunlar da şu ana temele dayanır: Bilesin ki, besinler, besinlerle uyum sağlayıp bütünleşmek ya da besinleri bildiğince bırakmak alışkanlıkla yakından ilgilidir. Bir besine kendini alıştıran ve onu yeme işi, kendini sürükleyen kişi için, o besin, bütünleşilen ve kaçınılmaz olan bir nesne durumuna gelir. O besinden uzaklaşmak ya da onu değiştirmek bir dert olur. Genellikle böyledir. Beslenme amacı güdülmeyen ağrı ya da sütleğengillerden değilse, genellikle böyle olur durum. Kişi normalden uzaklaşmakta çok ileri gittiği sürece.. Besin değeri olan ve alışılabilen bir besin maddesiyle, sürekli alma sonucunda, içli-dışlı bir duruma gelinir.

Öyleyse, insan tahılgiller yerine süttten, sebzedden besin

almaya kendini alıştırsa, zamanla süt ve sebze o kimse için vazgeçilmez bir alışkanlık konusu olur. Artık o insan, süt ve sebzeyle beslenebilir. Buğday ve öteki tahılgillere hiç gerek duymadan besinini alabilir. Bu, kuşkusuz böyledir. Onun gibi, kişi kendini açlığa alıştırsa ve yemeye gerek duymamaya yönelse, bunu da başarır, öyküleri anlatılagelen çileciler gibi yemeğe pek gerek duymaz artık. “Çileci”lerin açlık konusundaki durumlarıyla ilgili olarak öyle şaşılabilir şeyler işitegeliriz ki, onların durumlarını yakından bilmeyen kolay kolay inanamaz. Bunu sağlayan alışkanlıktır. Çünkü bir kimse herhangi bir şeyle uyuşur ve bütünleşirse, o şey, o kimsenin yapısı ve yaratılışından doğal bir parça durumuna dönüşür. Çünkü insan doğası çok renklidir. Öyleyse yavaş yavaş ve çile yöntemleriyle, açlık, bir alışkanlık durumuna gelirse, artık insan için olağan ve doğal bir şeydir o. “Açlık öldürücüdür” biçiminde doktorların ileri sürdükleri görüş, onların sandıkları gibi gerçek değildir. Meğer ki, insan birdenbire sürüklensin açlığa. Ve meğer ki, tüm besinlerden uzaklaştırılsın. Çünkü bu durumda bağırsak kesikliğe uğrar ve ölüme yolaçabilecek biçimde hastalanabilir. Ama açlık biraz biraz, bir ölçü içinde, çileciler yöntemiyle ve besinleri yavaş yavaş azaltma yoluyla oluşursa, öldürücü olmaz. Nasıl ki gizemciler de (tasavvufçular) bu yolu seçmişlerdir. Bu yol, öldürücü olma tehlikesinden uzaktır. Açlığın öldürücü bir nitelik almaması için bu yavaş yavaş alışma yöntemi kaçınılmaz bir yöntemdir. Sözkonusu açlık çilesinden normal yaşama dönülürken de aynı yönteme başvurmak zorunludur. Çünkü insan, çileden ilk beslenme durumuna birdenbire dönerse, ölebilir. Yani açlık çilesine nasıl başladıysa, açlığa nasıl yavaş yavaş alıştıysa, normal yeme-içmeye dönerken de aynı biçimde yavaş yavaş besin alacak.

Kırk gün peşpeşe açlığa dayanan insana tanık olduk. Daha çok dayanan kimseye bile.. Sultan Ebul-Hasan'ın “meclisi”nde buldukları bir sırada, sultanın huzuruna iki kadın getirilmişti. “Ceziretü'l-Hadra” [Algéciras] ve “Runde” [Ronda] halkındandı bu kadınlar. Kendilerini yıllarca —aşağı-yukarı— yemeden kesmişlerdi. Durumları her yere yayıldı, tutumları her yandan duyulur oldu. Bunun üzerine huzura çağırılınca, söylenenlerin gerçek olduğu anlaşıldı. Kadın-

ların açlık konusundaki bu tutumları ölünceye dek sürdürdü.

Arkadaşlarımızdan birçoğunun, sadece bir koyun ve keçi sütüyle yaşadığını gördük. Bunlardan biri, gündüzün ya da iftarda bazan gelip ağzını dayıyordu hayvanın memesine ve öylece sütü emiyordu. Ve bu, kendisi için tek besin oluyordu. Bu durumunu 15 yıl kadar sürdürdü.

Bunlardan başka daha niceleri, benzer tutumlar göstermişlerdir. O denli ki, inanmamazlık edilemez.

Bilesin ki, vücut için çok besin almaktan, açlık daha elverişlidir. Her yönden.. Tabii güç yetirebilenler içindir sözümüz. Tam aç kalmamasa bile, besinleri azaltmak iyidir. Bunun, vücut yapısında ve akıl gücünde, her ikisinin netliği ve iyi yönde gelişmesi için olumlu etkisi vardır. Nasıl ki daha önce de değinmiştik buna. Artık sen bunun üzerinde akıl yürütebilirsin. Besinlerin vücut üzerindeki etkisini araştırarak, doğruluk derecesini ölçebilirsin.

Biz, araştırmamızda, gösterişli ve iri yapılı hayvanların etiyle beslenenlerden türeyenlerde bile iri yapılı oluşuma tanık olduk. Bu tür hayvanlarla beslenenlerin türettikleri bile genellikle iri yapılı oluyor. Bu durum, çölde yaşayanlarda da, başka yerde yaşayanlarda da görülür. Tıpkı bunun gibi, deve sütüyle, deve etiyle beslenende de aldıkları besine uygun etki görülür tutumlarında. Bunlardan sabır, ağır yüklerle katlanma ve güç yetirme gibi devede bulunan özelliklere tanık olunur. Bunların bağırsakları, develerin bağırsakları gibi belirli bir oranda sağlam ve kalın olur. Güçsüzlük, narinlik diye bir şey belirmez onların bağırsak ve karınlarında. Besinlerin zararı, başkalarına yöneldiği ölçüde onlarınkine yönelmez. Bakarsınız karınca boşaltmak amacıyla sütleğengillerin sütünden bile içebilirler hiç çekinmeden. Sözelimi, hiç pişirmeye bile gerek görmeden “Ebucehil karpuzu” [acıelma] özsuğunu alıp yutabilirler. “Sütleğen”in, “kınaotu”nun sütünü de öyle kullanabilirler. Kullandıkları zaman da bunlardan bağırsaklarına hiç bir zarar gelmez. Oysa bunları, nefis besinlerle beslenerek yetiştirilmiş bağırsakları ince kasabalılar, kentliler kullanmış olsalar, hızla ölüme sürüklenebilir ve bir anda ölebilirler. Çünkü sütleğengillerde (*Euphorbia-cées*) ağulayıcı özellik vardır.

Tarımcuların anlattıkları ve deney yapanların da onay-

ladıkları şu durum da besinlerin vücut yapıları üzerindeki etkiyi gösterir: Anlatıldığına göre, tavuklar deve gübresiyle gübrelenmiş topraktaki tanelerle beslendikleri, bunun sonucunda yumurtladıkları ve bu yumurtalardan civciv çıkarttıkları zaman, bu civcivler olabildiğince iri olur, iri tavuklar meydana gelir onlardan. Tavukçular iri piliçler elde etmek için tavukları böyle yetiştirilen tanelerle besleme gereğini bile duymazlar kimi zaman. Yumurtaları deve gübrelere gömmekle de amaçlarına ulaşabilirler. Böyle gübreye gömülen yumurtalardan bile son derece iri piliçler oluşabilir.

Besinlerin vücut yapısı üzerindeki etkisini gösteren böyle örnekler çoktur.

Besinlerin böyle etkilerine tanık olduğumuz zaman kuşku etmeyiz ki, açlığın da etkileri vardır vücut yapıları üzerinde. Çünkü birbirine karşıt olan iki şeyin, etkin oluştada olmayışta da belirli bir oranı vardır. Öyleyse çok besin almak, vücut yapısının irileşmesinde nasıl etken oluyorsa, açlık da vücudun arınmasında etken olur. Vücut yapısını ve akli bozukluğa uğratan kötü artıklardan ve gereksiz salgılardan arınmasında..

Bilgisiyle her şeyi kuşatan Tanrıdır.

ALTINCI GİRİŞ

DOĞUŞTAN YA DA ÇİLE YOLUYLA “BİLİNMEYEN”E ULAŞANLARLA İLGİLİ BU KONUNUN ÖNSÖZÜ. VAHY VE RÜYA ÜSTÜNEDİR

BİLESİN Kİ, eksiği olmayan Tanrı, insanlar içinden kişiler seçmiştir.

Bunları, kendilerine seslenişiyle üstün kıldı insanlara. Bu kişileri, kendisini tanıyacak özellikte yarattı. Kendisiyle kulları arasında aracı yaptı.

Bu kişiler, Tanrı kullarına kazançlı olmanın yollarını öğretirler. Doğru yolu bulma tutkusunu verirler. Tanrı kullarının ateşten kurtulmalarını sağlayacak önlemler alırlar. Onlara, kurtulabilecekleri yolu gösterirler.

Tanrının seçtiği bu kişilere verdikleri arasında birtakım bilgiler de var. Bunların dilleriyle dile getirdiği olağanüstü türden bilgiler. İnsanoğlundan saklı “bilinmeyen”e ilişkin ve Tanrıdan başkası için öğrenme yolu bulunmayan bilgiler.. Bu bilgiler bu kişiler aracılığıyla bilinebilir. Bunlar da Tanrı-

nın kendilerine öğretmesiyle bilebilirler. Peygamber (Hz. Muhammed) şöyle buyurur: “Kuşkusuz ben bilemem. Meğer ki, Tanrı bana öğretmiş ola!”

Bilesin ki, Tanrının seçtiği kişilerin (peygamberlerin) “bilinmeyen” konusunda insanlara bilgi vermelerinin özelliğinden ve gereklerinden biri “doğru” olmasıdır verilen bilginin. Çünkü peygamberliğin ne olduğu ve insanların bu kesiminin belirtisiyle ilgili bilgi verilirken sana açıklanacaktır ki, bu kişilerde, “vahy” algılama durumunda, yanlarında bulunanlardan bir uzaklaşma, bir derinlere dalma olur. Horlamayla birlikte olur bu. Görülen durum, kendinden geçmişlik ve bayılma biçimindedir. Gerçekteyse ne kendinden geçmişlik, ne de bayılma vardır. Melekle ruhsal bir karşılaşma sırasındaki bir dalıştır sadece. İnsanoğlunun algılama gücünün tümüyle dışında bulunan, yalnızca onlara özgü bir algılama sırasındaki bir dalış..

Bundan sonra bilinmesi gereken şu: Peygamberlerin algıladığı şeyler onların insansı algılama alanlarına, ya işitme yoluyla girer. Bu, fısıldanan sözlerin işitilişi biçiminde olur. Yani peygambere kimi şeyler fısıldanır, peygamber de algılar onları. Ya da peygamberin gözüne biri gözüküyor, kendisiyle konuşuyor ve Tanrı katından getirdiklerini bildiriyor.. Olur, sonra geçer o durum. Artık peygamber kendisine iletileni almıştır.

Peygamber “vahy” konusu sorulduğunda şunu söyler: “Vahy bana bir çingirak sesi biçiminde gelir kimi zaman. Ki, bana geliş biçiminin en zorlusudur bu. Böyle geldiği zaman, [meleğin] söylediğini ben algılayıncaya dek sürer ve sonra bu durum geçer. Kimi zaman da melek bir insan biçimine girerek bana gözükür, benimle konuşur. Ben de söyleneni duyar ve algılarım.” Peygamber kendisine iletilenleri algılamak için anlatılması güç sıkıntılar geçirir. Peygamberin bir açıklamasında da “Kur’an” kendisine iletilirken çok sarsıcı durum olduğu anlatılmıştır. Aişe diyor ki: “Peygambere çok soğuk zamanda vahy geldiğinde bile, peygamberin alnından ter damlacıkları aktığı görülürdü vahyin sonucunda.” Tanrı şöyle der: “Kuşkusuz, biz sana ağırlığı olan bir söz bırakacağız.”*

* Müzzemmil suresinin 5. ayetİ. —ç.

Vahy sırasındaki bu “kendinden geçmişlik” yüzünden, inanmayanlar “delilik” [yakıştırmasını] yöneltirler. Peygamber için “cin görüyor, cine uyuyor” derler. İnanmayanları böyle bir yakıştırmaya iten şey, onların tanık oldukları görünürdeki durumdur. Tanrının saptırdığını doğru yola getirmeye kimsenin gücü yetmez.

Peygamberlik belirtilerinden biri de, peygamberin, peygamber-öncesi dönemlerinde de iyi huy, temizlik, dürüstlük, her türlü kötülük ve pisliklerden uzak kalma gibi özellikleri taşımış olmalarıdır. Peygamberin “kötülükten uzak kalmışlığı” da bu demektir. Peygamber sanki kötülüklerden arınmışlık ve uzak kalmışlık özelliğinde yaratılmıştır. Sanki peygamberin yapısı ve yaratılışıyla bağdaşmıyor kötü ve kirli olan şeyler.

Es’Sahîh'de (*Sahih'i Buhari* ve *Sahih'i Müslim*) anlatıldığına göre:

“Peygamber taş toplayıp yüklenmişti. Daha küçüktü. Amcası Abbas'la birlikteydi. Taşları Kabe'nin yapımı için toplamıştı. Gömleğinin eteğine koymuştu taşları. Bu yüzden eteği yırtılıp önü açıldı. Hemen önünün üzerine düşüp açılan kesim kapanıncaya dek büküldü..”

Bir kez de düğün toplantısına çağırılmıştı. Düğünde ziyafet, oyun-eğlence vardı. Gittiği bu düğün yerinde hemen uyku bastırdı. Ta güneş doğuncaya dek uyuya kaldı orada. Dolayısıyla oradakilerin yaptıklarından hiç birine tanık olmadı. Oradaki çirkinlikleri görmekten Tanrı korumuş oldu onu.. Peygamber, yaratılışındaki özellikle, orada yenen iğrenç şeylerden uzak kalmış oluyordu.

Peygamber soğan ve sarmısağa yakın durmazdı. Nedeni soruldu kendisine. “Sizin fısıldaşamayacağınız biriyle fısıldaşıyorum ben!” diye karşılık verdi.

Vahy peygambere ilk ve birdenbire geldiğinde, olayı Hatice'ye nasıl anlattığına ve Hatice'nin ne dediğine baksana: Hatice durumu aydınlığa kavuşturmak istemişti. Peygambere: “Beni vücudunla elbisen arasına al!” dedi. Peygamber Hatice'nin dediğini yapınca gelen varlık gitti. O zaman Hatice: “Bu, olsa olsa melektir, şeytan değildir.” diye konuştu. Demek istedi ki, melek kadına yaklaşmaz.

Şu da ilginç: Hatice, peygambere, gelen varlığın hangi

renk giysiden hoşlandığını sordu. Peygamber, beyaz ve yeşil giydiği zaman kendisine onun geldiğini söyledi. Bunun üzerine Hatice: "Tamam, öyleyse gelen melektir." dedi. Bu demektir ki, beyaz ve yeşil renk, hayırlı renklere, meleklerin sevdiği renklere, Kara ve benzeri renkler de şeytanların sevdiği kötü renklere.

Peygamberlik belirtilerinden biri de, peygamberin, dine, ibadete, namaza, doğruluğa çağırmasıdır. Hatice de bir kez, peygamberin peygamberliğini bununla çıkarmıştı. Ebubekir de aynı kanıtla varmıştı bu sonuca. Kaldı ki, peygamberin gerçekten peygamber olduğunu gösterir bunun dışında da kanıtlar vardır. Onun özel durumu, yaratılışı, karakteri de peygamberliğini gösterirdi. Nitekim *Es-Sahîh*'de şunları anlatır:

Hirakl,* kendisine peygamberin islâma çağırma mektubu geldiğinde, ülkesinde bulabildiği Kureyşlileri huzuruna çağırttı. Ebu Süfyan da vardı onlar arasında. Hirakl, peygamberin durumunu sorup öğrenmek istiyordu. Hirakl'ın soru ve cevapları [ve aldığı karşılıklar] arasında şunlar da vardı:

Hirakl sordu: "[Muhammed] size hangi buyrukları yöneltiyor?"

Ebu Süfyan karşılık verdi: "Namazı, zekâtı, hısnamlık bağlarını koparmamayı, dürüstlüğü."

O zaman Hirakl şöyle dedi: "Eğer senin bu söylediklerin gerçekse, o gerçekten peygamberdir. O, gelecekte benim şu iki ayağımın altındaki [yönettiğim ülkenin] topraklarına sahip olacaktır."

Hirakl'ın, sözkonusu etmek istediği dürüstlük, tüm günahlardan arınmışlığıydı. Peygamberin böyle oluşunu, günahlardan uzak kalmışlığını ve dine, ibadete çağırır olmasını, onun peygamberliğine nasıl kanıt saydığını, mucizeye falan değinme gereğini duymayışını düşün ve değerlendir. Demek ki, peygamberin bu durumu, peygamberlik belirtilerinden biridir.

Peygamberlik belirtilerinden biri de, peygamberlerin, toplumlarının soylularından olmalarıdır. *Es-Sahîh*'de peygamberin şunu söylediği yazılı: "Tanrı, peygamberlerin hepsini,

* Heraklius, Bizans imparatoru. —ç.

kendi toplumlarının zorlularından [güçlülerinden] seçip göndermiştir.” Bir başka yoldan gelen hadis de şöyledir: “Tanrı, tüm peygamberleri, toplumlarının zenginlerinden seçip göndermiştir.” Hâkim,* *El Müstedrek Ala Kitabis-Sahihayn* adlı kitabına almıştır bu hadisi. Ve *Es-Sahih*'de yazılı olduğu gibi, Hırakl'ın Ebu Süfyan'a sorduğu sorular arasında şu da vardı: “Onun içinizdeki yeri nedir, soyu nasıldır?” Ebu Süfyan şöyle karşılık verdi buna: “O, içimizde soylu bir kişidir.” Bunun üzerine Hırakl şöyle konuştu: “Peygamberler de zaten hep toplumlarının soylularından seçilirler.” Şunu demek ister Hırakl: Peygamberin bir “asabe”si** ve saygınlıklı bir gücü olur. İnanmayanlara karşı, Tanrı vergisi peygamberlik görevini yerine getirinceye ve Tanrının iradesi yerini buluncaya dek, kendisini savunup koruyabilecek bir gücü.. Din ve inanırlarını derleyip toparlamak, işini sonuca ulaştırmak için..

PEYGAMBERLERİN “OLAĞANÜSTÜLÜKLERİ” (MUCİZELERİ)

Peygamberlerin peygamberliklerinin belirtilerinden biri de, doğruluklarına tanıklık edebilecek nitelikte “olağanüstülükler” ortaya konulmasıdır. Bunlar, benzerlerine kimsenin güç yetiremeyeceği türden işlerdir. Bu tür işe “mucize” de denir. Mucize, kulların güç yetirebileceği türden değildir. Kulların güç alanlarının dışında ortaya çıkar.

“Mucize”nin nasıl ortaya konulduğu ve peygamberleri nasıl doğruladığı konusu tartışmalıdır:

“Kelâmcılar”, “istekli yaratıcı”ya inandıkları için, mucize konusunda şöyle derler: “Mucize, peygamberin işiyle değil, Tanrının gücüyle ortaya çıkar.” [Kelâmcılardan] “Muttezile” koluna göre, kulların işleri, kendi güçlerinden doğar. Ne var ki mucize, “kulların işleri”nden değil. Öteki kelâmcılara göre de, “mucizeyle meydan okuma”nın (“tahaddi”nin) ötesinde peygamberin hiç bir payı yoktur mucizenin ortaya konuluşunda. Peygamber, Tanrının izniyle meydan okur. Daha ortada bir şey yokken “olağanüstü” durumun belireceğini söyleyerek peygamberlik savında doğru olduğunu

* Hadisçi Hâkim Ebu Abdullah En'-Nisabûri. —ç.

** Güçlü yakınları-hısımları. —ç.

[herkese] göstermektir bu meydan okuma. Peygamberin ileri sürdüğü gibi olağanüstü durum belrince, bu durum, Tanrının açık açık söyle demesi yerine geçer: “Bu insan, peygamberdir.” O zaman kesin olarak peygamberlik savında olan kimsenin doğru söylediğine kanıt sayılır. Öyleyse “olağanüstü durum”, meydan okumayla birlikte “mucize” sayılır. Onun için “meydan okuma” (tahaddi), “mucize”nin bir parçası sayılmıştır. Kelâmcıların anlatımlarındaysa “meydan okuma” için: “o, mucizenin kendinin sıfatıdır” denir. Ama bu anlatım da aynı kapıya çıkar. Çünkü kelâmcılara göre “zati”nin* anlamı da budur.

“Mucize”yi, “keramet” ve “sihir”den ayıran farktır meydan okuma. Çünkü: keramet ve sihirde, bir şeyi** doğrulatmaya gerek duyulmaz. Onun için “meydan okuma” diye de bir şey sözkonusu olmaz. Meğer ki, bir raslantı sonucu aynı gerek duyulmuş ve meydan okumada birleşilmiş ola.. Keramette de meydan okuma olabileceği görüşünü ileri süren kelâmcıya göre de bir yorumu var konunun. Bu kelâmcıya göre, “keramet”te de “meydan okuma” olabilir, ama ortaya konulan keramet, sahibinin peygamberliğinin değil, “veliliğinin”*** bir kanıtı sayılır.

Üstat Ebu İshak [El İsfarayini] ve başka kelâmcıların “keramet”i kabul etmeyişleri buradan doğuyor. Bu kelâmcılar, nasıl peygamberlik konusunda meydan okuma olabiliyorsa, velilik konusunda da meydan okuma olabileceği ve mucizeyle kerametın birbirine karışabileceği görüşünden yürüyerek, böyle bir karışıklıktan uzak kalmak için “keramet” biçiminde olağanüstü durumlar ortaya konulmasına karşı çıkıyorlar. Oysa “mucize”yle “keramet” arasındaki farkı biz sana anlattık: Keramet sahibinin meydan okuyuş biçimi, peygamberin meydan okuyuş biçiminden başkadır. Öyleyse karışıklık sözkonusu olmaz. Üstelik Üstat’tan aktarılan anlatım da pek açık değildir. Üstad’ın karşı çıkışı, “veliler”in peygamberlerinkine benzer “olağanüstülükler”i olabileceğine inanmadığı biçiminde yorumlanabilir. Çünkü peygamberlerin “olağanüstülükler”i (mucizeleri), kendilerine özgüdür,

* Bir şeyin kendine ilişkin oluşunun. —ç.

** Peygamberliği. —ç.

*** Tanrı dostu oluşunun. —ç.

velilerin [kerametleri] de kendilerine özgüdür.

Gelelim Mutezile'ye: Mutezile'ye göre keramet ortaya koymaya engel şudur: [mucize türünden] “olağanüstülükler”, kulların işlerinden değildir. “Veliler”in işleriye, doğal yasalara ters olamayacak olağanlıktadır her zaman. Öyleyse, “keramet” diye ileri sürülen işleriyle keramet olmayan işleri arasında bir ayırım yapılamaz.

Yalancı, yalancı olmayanla karıştırılıp aynı sraya girmek için “olağanüstülük” gösteremez. Yalancının eliyle böyle bir şeyin oluşturulması olanak-dışıdır. Böyle bir şey, Eş'ariye koluna göre şunun için olamaz: “Mucize”nin vazgeçilmez sıfatı, “tasdik”dir.* Ve “hidayet”tir.** Bunun tersi ortaya çıkmış olsa kanıt kuşkuya, doğruluk sapıklığa, ve “tasdik” yalana dönüşür. Gerçekler, doğrular olanaksızlaşır. Ve mucizenin kendi sıfatları karşıtlarına dönüşür. Bu olamayacağına göre, “olamayacak şey”in “olabilirliği”ni düşünmenin götüreceği sonuç da “olamayacak” bir sonuçtur. Yalancıya böyle bir olanak verilmesi, Mutezile'ye göre, şunun için de olamaz: Kanıtın kuşku verir niteliğe, doğruluğun da sapıklığa çevrilmesi “çirkin” bir şeydir. Çirkin olan şey de Tanrıdan gelmez.

Şimdi “felsefeciler”e (hükema) gelelim: “Olağanüstülük” (mucize), bunlara göre, peygamberin işlerindedir. İnsan gücü alanına giren türden olmasa bile.. Bunların bu görüşü, “dolaysız zorunluluk”la ilgili temel görüşlerine dayanır. Bunlara göre: Olayların birbirinden çıkmaları “nedenler”e, “koşullar”a bağlıdır. En son kendi isteğiyle değil “doğrudan” ve “zorunlu olarak yaratan” bir yaratıcıya yaslanmış olarak beliren neden ve koşullara.. Felsefecilere göre, peygamberliğin kendinin ayrılmaz ve vazgeçilmez özellikleri vardır. Bu tür “olağanüstülükler” de bunlardandır. Olağanüstülük, peygamberin gücüyle oluşur. Ve yaratmada, öğelerin (“anâsır”ın) ona boyun eğmesiyle gerçekleşir. Felsefecilere göre, peygamber, oluşumlara söz geçirme özelliğinde yaratılmıştır. Tanrının söz geçirme konusunda kendisine verdiği etkiyi

* Peygamber olduğunu ileri süren kişinin doğru söylediğini Tanrının onaylamasıdır. —ç.

** Peygamber olduğunu ileri süren kişinin hem kendisinin doğru yolda bulunması, hem de insanları doğru yola çağırmasıdır. —ç.

oluşumlara [varlıklara] yönelttiği ve söz geçirme noktasında yoğunlaştırdığı sürece sözünü geçirebilir. Meydan okuma olsun ya da olmasın, peygamber için “olağanüstülük” oluşabilir felsefecilere göre. Meydan okuma bulunmasa bile “olağanüstü durum” (mucize), peygamberi doğrular. Peygamberin, peygamberlik özelliğinin bir gereği olarak oluşumlara söz geçirir olduğunu göstermesi bakımından doğrudur. Yoksa Tanrının açık bir konuşması niteliğinde bir anlam taşımaz. Onun için peygamber mucizesi, peygamberliğini gösteren kesin bir kanıt değildir felsefecilerce. Kelâmcıların görüşlerinin tersine.. Yine felsefecilerce, meydan okuma, mucizenin bir parçası değildir. Meydan okumanın, mucizeyi, keramet ve sihriden ayırdığı da doğru değildir. Onlarca mucizeyle keramet ve sihrin arasındaki asıl fark, peygamberin güzel ve yararlı işler yapma karakterinde olması, karakterinin kötü ve zararlı işler yapmasına elvermemesidir. Öyleyse: Kötü olan şey, peygamberin “olağanüstülükler”iyle bağdaşmaz. Büyücüye, peygamberin tersi olan bir yapı içindedir. Onun işlerinin tümü kötü ve zararlıdır. Büyücünün amaçlarında da kötülük vardır. Mucizenin “keramet”-ten farkına gelince: “Göge doğru yükselme”, “yoğunluğu olan cisimlere işlemek”,* “ölüleri diriltmek”, “meleklerle konuşmak” ve “havada uçmak” gibi şeylerdir peygambere özgü “olağanüstülükler”. Velininkiyse bunlar kadar önemli değildir. “Az” olan şeyi “çoğaltmak” ve gelecekle ilgili kimi şeylerden haber vermek gibi.. Peygamberlerin güç yetirebildiklerinin altında şeylerdir bunlar. Peygamber, velinin gösterdiğinin hepsini gösterebilir, ama veli, peygamberlerin ortaya koydukları “olağanüstülükler”in hepsini ortaya koymaya güç yetiremez.

“Tasavvufçular” da, tarikatlarıyla ilgili kitaplarında bu yolda [felsefeciler gibi] görüşler benimsediklerini belirttiler ve gönüldeşlerinden bu yolda görüşler aktardılar.

Bu anlaşılınca şimdi şunu bilesin ki, “olağanüstülükler”in en büyüğü, en onurlusu ve en açığı, peygamberimiz Muhammed’e inmiş bulunan Kur’an-ı Kerim’dir. Onun kamılığıdır.

* Peygamberin bastığı taşlarda iz bıraktığı yazılır. —ç.

Neden dersenez: “Olağanüstülükler” çoğu kez, peygamberin algıladığı vahyin dışında oluşur. Peygamber, doğruluğuna tank olsun diye getirip gösterir mucizeyi. Kur’an’ın kendisiyse, yani peygamberlik çağrısını içeren vahy, başlıbaşına “olağanüstülük”tür, “mucize”dir. Öyleyse Kur’an’ın tanığı, kendi içindedir. Öteki mucizeler gibi kendi dışından bir kanıtı muhtaç olmuyor. Öteki mucizeler vahyin yanında tanklık ediyor. Öyleyse “kanıt”la “kanıtlanan”, Kur’an’da birleştiği, bir olduğu için, Kur’an, mucizelerin en açığıdır. Peygamberin şu sözleri de bu anlamı içerir: “Her peygambere, insanoğlunun inanacağı türden “olağanüstülükler” verildi. Bana verilen olağanüstülükse, bana vahyedilen vahydir. Onun için diliyorum ki, bana uyanlar, öteki peygamberlere uyanlardan çok olsun kıyamet gününde.” Peygamber bu sözyle demek ister ki, bir mucize ne zaman açıklıkta bu noktayı bulursa, güçlü kanıt olmakta —ki bu güçlü kanıt vahyin kendisidir— bu üstünlüğe ulaşırsa, o zaman o mucizenin inandırıcılığı çok güçlü olur. Çok açık olduğu için.. İandırıcılığı çok olunca da, kabul edenler ve inanırlar, çok fazla olur. Yani peygambere uyanlar, peygamber inanırlarının toplamı..

ŞİMDİ, incelemeci düşünürlerin çoğunun açıklamasına dayalı olarak peygamberliğin ne olduğuna ilişkin bir yorum sunacağız. Sonra “kâhinliğin” ne olduğu, daha sonra da “rüya” üzerinde duracağız. En son olarak, “arraf”ların* durumlarından ve öteki “bilinmeyen”e ulaşma çabalarından sözedeceğiz. İşte konuşuyoruz:

Bilmen gerekir:

Doğru yola ulaşmak için Tanrı bizi ve seni uyarsın.

Bu evrendeki yaratıkların tümünün bir düzen ve sağlamlık içinde olduğunu, “neden”lerle bunların yolaçtığı şeyler arasında bir bağlantı bulunduğunu, oluşların oluşlarla bağıntısını ve kimi varlıkların kimine dönüştüğünü görüyoruz. Öylesine ki, evrenin bu konudaki şaşılması durumları bitip tükenmez. Derinliklerinin dibi bulunmaz.

Bu alandaki incelemeye, “cisimli görülebilirler dünyası”ndan başlıyorum. Ve bu dünyaya, önce “görülebilir öge-

* Arraf = Müneccim — geçmiş ve gelecekte haber veren. —ç.

ler dünyası”nı ele alarak giriyorum. Derece derece yükselerrek “toprak”tan “su”ya, sonra “hava”ya, sonra “ateş”e, birbirine bağlı olarak nasıl bir dönüşüm ve oluşum olduğunu, her ögenin bir ötekine yukarı ve aşağı yönde dönüşme yeteneğini içerdiğini anlatarak.

Birbirine dönüşme yeteneğini taşıyan öğeler, zaman zaman dönüşürlük de birbirlerine. Öğelerden üst basamağa yönelen, bir öncekinden daha “az yoğun”dur. “En yüksek” basamak olan “felekler (gökler) dünyasına dek” bu böyle gider. “Gökler dünyası” hepsinden daha az yoğundur. Birbirine bağlı tabakalar biçiminde sıralanma olur. İçice öyle bir sıralanma olur ki [beş] duyu alanına girmez. Yalnızca “devinimler” duyulabilir. Kimi bilginler bu devinimlerin [göksel devinimlerin] niceliklerini, ölçülerini, konumlarını ve bunları içerenlerin varlıklarını öğrenme yolunu bulurlar.

Sonra “yaratış (tekvin) dünyası”na [varlıklar dünyasına] bir iyice bak: “Maden”lerden başlayıp sonra “bitkiler”, daha sonra da “hayvanlar” biçiminde basamak basamak şaşılacak bir oluşum içine nasıl girdiğine bak! “Madenler” kesiminin sonu, “bitkiler” kesiminin başlangıcına bitişiktir. Örnek: Kuru ve tohumuz bitkiler. “Bitkiler” kesiminin en son gelişme basamağında olanları, hayvanlar kesiminin ilkel olanlarına yakındır. Bitkilerin ileri derecede gelişmişlerine örnek: Hurma ve üzüm. Hayvanların ilkelerine örnek: Salyangoz, midye, istiridye. Bu hayvanlarda “dokunma” duyusunun ötesinde herhangi bir duyma gücü gelişmemiştir.

Sözkonusu varlıkların birbirine yakın olmalarının anlamı odur ki, varlıklar dünyasından her kesiminin en ileri gelişme aşamasında olanı, bir sonraki kesimin ilkel aşamadaki biçimine dönüşme yeteneğindedir. Şaşılacak bir yetenek tir bu.

Dönüşümler yoluyla “hayvanlar dünyası” çok genişlemiş, sayıları çoğalmış ve oluşum basamağında “insan”a dek varmıştır. “Düşünce” ve “görüş” sahibi olan insana. “Düşünen insan” (*Homo sapiens*) aşamasına yükselme de, “duyu ve kavrama” güçlerinin birlikte bulunduğu, ama kavrayışın güç aşamasından, daha “gerçekleşmiş düşünce ve görüş” aşamasına varmadığı durumdan sonra gelişerek olmuştur. Bu aşamadaki hayvan, kendisinden sonra daha üst aşaa-

mada bulunan düşünen insanın ilkel biçimidir. Gözlemimize girebilen varlıklar içindeki gelişim ve oluşumların vardığı en son aşama budur.

Sonra şu konuya geçelim: Dünyaların her kesiminin ayrı ayrı ve çeşitli “eser”lerine [izlerine] tanık oluyoruz: “Duyulabilir dünya”da göklerin ve öğelerin devinimleri gibi eserler var. “Oluşlar (tekvin) dünyası”ndaki (her çeşit) artma, türeme, gelişme ve kavrama devinimlerinin sonucu beliren türden “eser”ler [izler] var. Tüm bu “eser”ler de bir “müessir”e tanıklık ederler. “Cisim”lerden “başka” olan “temel etken”e. Öyleyse bu temel etken ruhsal (tinsel) bir etkendir. Bu ruhsal etken varlıklara bitişiktir. Bu evrenin varoluşunda, bitişme ve bağlantının yeri olduğu için. Bu bitişiklik ve bağlantılı olmaktan ötürüdür ki, “kavrayan” ve “hareket” ettiren” (*Causa efficiens*), o ruhsal etkendir. Bu etkenin de üstünde, bu etkene kavrama ve devinme gücünü veren ve bitişik olan bir başka etken varlığın bulunması gerekir. Ve bu varlığın “salt kavrayış” ve “salt us” olması zorunludur. İşte bu varlık, “melekler dünyası”dır.

Buna göre, kişinin, göz açıp kapayacak bir zaman içinde bile olsa, “insanlık” durumundan sıyrılıp “meleklik” durumuna geçebilecek ve bir an için meleklerden biri oluverecek yetkinlikte bir ruh yapısına varabilmesi gerekir. Bu da, ancak, kişinin ruhsal (tinsel) varlığının “gerçekten yetkinleşmesi”nden sonra olabilir. Biraz sonra anlatacağımız gibi. Bu ruh yapısının, kendisinden sonra gelen ve yukarda değindiğimiz gibi birbiriyle bir düzen içinde bağlantısı olan varlıklarla ilişkisi (bütünlüğü) bulunur. Bu ruhun bir yukarı yönde, bir de aşağı yönde bağlantısı var: Bedenle bağlantısı, aşağı yönde bir bağlantıdır. Kişi ruhun bu bağlantısı sonucunda “duyum alanına giren kavrayışlar” elde eder. Öylesine ki, iş alanına geçen kavrayışa (el aklı bilfiil) ulaşmanın yolu hazırlanır onunla. Ruh yüksek yönde de “melekler”le bağlantılıdır. Kişi bu ruhuyla, “bilgiler basamakları”na ve “bilinmeyen”e ulaşma yollarına kavuşma yeteneğini kazanır. Çünkü “oluşlar dünyası”, meleklerin düşüncelerinde —zamana bağlı olmaksızın— vardır.

İşte yukarda sözünü ettiğimiz “varlıklardaki ve varlıkların güçlerindeki birbiriyle bağlantılı oluşun sağladığı ev-

rendeki düzen ve sağlamlık" budur.

Şimdi şunun üzerinde duralım:

Sözü edilen "insan ruhu", gözlerle görülür değildir. Ama bedendeki izleri ortadadır. İnsan vücudunun tüm organları, gerek toplu olarak gerek ayrı ayrı yönden, insan ruhunun ve bu ruhun güçlerinin araçları gibidirler.

Ruhun "yapıcı" (etken) gücü: Elle bir şeyi tutmak, ayakla yürümek, dille konuşmak ve bedenle genel devinim.. Tüm bunlar birbirlerini destekleyerek ruhun yapıcı (etken) gücüyle meydana gelirler.

Ruhun "kavrayıcı" gücü (kuvvei müdrîke): Gerçi kavrama gücü, daha yüksek güce bağlı olur ve o yüksek (genel) kavrama gücüne varıp yükselir sonuç olarak. Ama genel kavrama gücü (kuvvei natîka) diye de söylenen "düşünen gücün" (kuvvei müfekkire) bir parçası olarak işlevini görür: Bu güce bağlı olan dış duyu güçleri; işitme, görme ve benzeri duyuları birer araç gibi kullanarak [algılarıyla] "iç duyu"lara yükselirler. Bu iç güçlerin ilki "ortak duyu"dur (hissi müşterek). Bu güç, duyulabilirleri algılar. Şeyleri "görölmüş", "işitilmiş", "dokunulmuş" olarak ve benzeri biçimlerde olur algılaması. Algıları bir tek nitelik alarak toplanır. "Dış duyu gücü"yle bu gücün algılama biçimi arasındaki fark da budur. Çünkü, dış duyularla olan algılamalar, bununki gibi üstüste binmez, bir tek zamanda birleşmez. "Ortak duyu gücü" (hissi müşterek), aldıklarını sonra "düş gücü"ne (kuvvei hayale) iletir. Düş gücü, kişide duyulur şeyleri öylesine biçimlendiren bir güçtür ki, toplanan biçimler dış dünyadaki maddelerinden soyulmuş (mücerred) gibi olur. Düş gücü, yalnızca bu ödevi görür. Gerek ortak duyunun (hissi müşterek), gerek düş gücünün yapacakları işlerde kullandıkları araçlar, "beyin"ın ön kesimidir [Önbeyindir].

"Önbeyin"ın başlangıç kesimi birinci gücün [ortak duyunun], son kesimi de ikinci gücün [düş gücünün] alanıdır.

Sonra düş gücü algıladıklarını kuruntu merkezine (kuvvei vahime), o da belleğe (kuvvei hafıza) iletir.

Kuruntu merkezi, tek tek kişileri ilgilendiren durumların algılanması görevine ayrılmıştır. Zeyd'in düşmanlığı, Amr'ın doğruluğu-dostluğu, babanın [çocuğuna olan] acı-

ması, kurdun yırtıcılığı gibi şeylerin algılanması görevine.. Bellek ise algılanmış bulunan her şeyin “düşünce” niteliğinde alınıp korunulmasına yarar. Bellek, kuruntu merkezinin de (kuvvei vahime) bir haznesi, bir deposu durumundadır. Gerek duyulduğu zaman depodaki şeyler [algılar] kullanılabilir.

Kuruntu merkeziyle belleğin, işlevlerini yerine getirmek için kullandıkları araçlar da, “arkabeyin”dir. Arkabeyinin başlangıcı birincisinin [kuruntu merkezinin], son kesimi de ikincisinin [belleğin] alanıdır.

Tüm bu güçlerin algıladıkları, “düşünce gücü”ne yükselir. Düşünce gücünün ödevini yerine getirmek için kullandığı araç, beynin “orta kesimi”dir [“ortabeyin”dir]. Düşünce gücü, düşünce devinimini oluşturan ve akıl yürütmeye yöneltir. Çünkü insan ruhuna, insana vergi kavrama gücü ve yeteneği kazanmaya doğru çekilip yoğunlaşması için gerekli özellik verilmiştir. Bu özellikle insan ruhu, güç durumundaki kavrama aşamasından, iş (fiil) durumundaki akıl yürütmeye (akıl bilfiil) geçer. İnsan ruhundaki güçler, “en yüksek kurula” (melei â'lâ, melekler dünyası) benzeyerek ruhun algılamaları için işlev görürler. İnsan ruhu, yüксеle yüксеle algılamaları cisimli araçlarla olmayan “ruhsal varlıklar” [melekler] gibi sürekli devinir duruma gelir. Tüm çabasını bu yöne [algılama yönüne] doğru yöneltir. İnsan ruhu kimi zaman “insansı” nitelikten, yani insana özgü ruhsal yapıdan bile tümüyle sıyrılır, “melekliğe” ulaşır. “En yüce kesime” [melekler dünyasına] girer. Hiç bir çabası olmaksızın bile ulaşabilir bu duruma. Tanrının onda yarattığı doğuştan varolan, ilk yaratılıştaki bu duruma yatkın özelliğiyle..

RUH YAPISI YÖNÜNDEN İNSANLARIN TÜRLERİ

Ruhsal yönden insanlar (nüfusu beşeriyye) üç türdür:

Birincisi: sözü edilen noktaya [“melei â'lâ”ya = en yücelerin dünyasına, melekleşme noktasına] ulaşmaya güç yetiremez. Aşağı yöndeki devinimiyle kalır. [Beş] duyuya ve düşe (hayale) dayalı kavrama basamaklarına yöneltir çabalarını. “Bellek”te ve “kuruntu merkezi”nde [birikmiş olan]

anımları ve bilgileri, özel yasalarına göre biraraya getirmeye ve özel biçimde düzenlemeye yöneltilir.. Bu kesimdeki insanlar, ister yargısız (tasavvuri) ister yargılı (tasdikî) türünden olsun, tüm bilgi ve bilimlerini bu yoldaki çabalardan yararlanarak sağladılar. O bilgi ve bilimler ki, “beden”deki düşüncenin ürünüdürler. Bunların hepsi “düşsel”dir (hayalidir), dar alanlıdır. Çünkü böyle sağlanan bilgi ve bilimler, daha başlangıçta “öncüller”e (“evveliyat”a) varıp dayanır. Bunun ötesine geçemez. Öncüller bozursa [yanlışsa] onun ardından gelen sonuç da bozuk [yanlış] olur. İşte insanın “cisimli” (cismânî) algısının sınırı ve çerçevesi budur genellikle. Bilginlerin algı güçleri bu çerçevenin sınırları içinde kalır ve ayakları yalnızca bu sınırlar içinde yer tutabilir.

İkinci kesimdeki insanlar, o düşünce devinimiyle “tinsel” akla (ruhânî akla), tinsel algıya yönelmişlerdir. Öylesine bir akla ve algıya ki, bedensel araçlara gerek duymaz algılama için. Neden ki, ona araçsız algılamada bulunabilme yeteneği verilmiştir.

Kişi bu aşamaya gelince, algısının alanı genişler ve insanlığının birinci basamaktaki algısının sınırlarını oluşturan “öncüller”i aşar. İçsel gözlemler (bâtinî müşahadat) alanında alabildiğine açılır. “Vicdan” [“vücdan”, bulunç ve duyuncu dünyası] budur işte. Tüm algı basamaklarını içine alan bir alandır. Öyle bir alan ki, ne başlangıç sınırı, ne de son sınırı vardır. Bu aşama, dinsel bilimlerin ve Tanrısal bilgilerin uzmanları olan “veli” bilginlerin ulaştıkları algılar aşamasıdır. “Kabir”de (“berzah”da) mutlu olacaklar için ölümden sonra, orada varılacak aşama da yine budur.

Üçüncü kesime giren kişiye, “insansılık”tan (beşeriyet) tümüyle sıyrılabilecek yetenekte yaratılmıştır. İnsansılığın “cisimli” (“cismânî”) kesiminden de, tinsel (“ruhânî”) kesiminden de tümüyle sıyrılıp “en yüce dünya”da (“ufu ku’l-â’lâ”) bulunan meleklerle katılabilecek yetenekte.. Anlardan bir an içinde, göz açıp kapayana dek, gerçekten (“bil’fiil”) “melek” durumuna gelmek için sıyrılır insansılıktan. Ve “en yüce kurul”u (“melei â’lâ”) kendi dünyalarında gözlemek için, o dünyadakilerin sözlerini işitmek, Tanrısal seslenişi dinlemek için sıyrılır. O kısacık bir an içinde..

Bu üçüncü kesime girenler, peygamberlerdir. Tanrının iyiliği ve esenliği üzerlerine olsun. O kısacık bir an içinde insansılıktan sıyrılabilmeyi, doğuştan bir yetenek olarak Tanrı bunlara vergi kılmıştır. “Vahy” de bu “sıyrıлма”dır işte. Bu bir yaratılış özelliğidir ki, Tanrı, peygamberleri o özellikle yaratmıştır. Ve bir karakter, bir temel yapıdır ki, onların biçimlerini, o yapı üzerinde gerçekleştirmiştir. Ve arlamıştır onları. “İnsansı” durumlarda, insansı ilişkilerde buldukları yaşam içinde de, Tanrı, onları, bedene ilişkin engellerden ve uğraştırıcı şeylerden uzak kılmıştır. Yapılarına yaratılıştan konulan amaç ve “doğrultu” (“istikamet”) ile, o yöneliş düzeyine gelirler onlar. Ve doğuştan yapılarına yerleştirilen özelliklerle —“ibadet” eğilimi için—, o yönelişin sonucu “perde açılır” ve bu açılış, onları “en yüceler kesimi”ne varma yönünde hazırlar. Bu olanakla, onlar, o kesime yönelirler. İnsansı durumdan bir çeşit “sıyrıлма”yla diledikleri zaman yönelirler o kesime. Bu, onların yapılarında yaratılıştan, doğuştan varolan özelliklerle olur. Yoksa çabayla ve “sanat”la değil..

Yapılarında doğuştan buna yatkınlık bulunduğu için peygamberler [en yüceler kesimine] yöneldiler. İnsansılıklarından (“beşeriyet”ten) sıyrılabildiler. O “en yüceler kuruлу”na (“melei â’lâ”) varıp alacaklarını aldılar. O sırada “insanlara özgü kavrama basamakları”nın üstüne çıktılar. Sonra yine kendi doğal durumlarına, insansı yaşamdaki güçlerine döndüler. Meleklikten bu düzeye indiler ki, aldıklarını “kullara” iletebilsinler. Bunlardan kimi, zaman olur ki bir “ses” duyar. Sözlü “sinyal” (“remz”) gibi. Peygamber bundan anlam çıkarır. İçine doğurulan anlam.. Bunu algılayınca ve iyice kavrayınca dek “ses” kesilmez. Zaman da olur ki, peygamberin önüne bir melek çıkar. İçine tanrısal duyuruyu getirip koyan (ilka eden) melek.. Melek insan biçiminde çıkar peygamberin önüne. Peygamber onunla konuşur ve onun dediklerini anlar. Melekten bu algılama işi, peygamberin meleklikten insansı yaşam düzeyine dönüşü, kendisine iletileni kavraması; hepsi, bir anda gibi olup biter. Göz açıp kapama anından daha az bir süre içinde.. Çünkü bunlar, ayrı ayrı bir zaman sırası içinde olmazlar. Hepsî birden olur. Son derece hızlı olan bir şey gibi olup biter hepsi. Bu hızlılıktan dolayı, bu olaya “vahy” adı verilmiştir. Çünkü “vahy”-

in sözlük anlamı, “hızlandırmak”tır.

Bilesin ki, incelemecilerin (muhakkik) anlattıklarına göre: “vahy”in birinci biçimi, yani “ses” (“sinyal”) alma durumu, “kitap”la gelmiş peygamberlerin (“Nebiler”in) “vahy” alma biçimleridir. “Vahy”in ikinci biçimi, yani meleğin insan biçimine girdiği ve peygamberle konuştuğu durumdaki “vahy” biçimi, “kitap”la gelmiş peygamberlere (“Mürsel’ler”e = “Resul’ler”e) vergi bir aşamadır. Onun için bu “vahy” biçimi, bir öncekinden daha üstündür. Hişam oğlu Haris’in sorusu üzerine peygamberin “vahy”i açıklarken söylediği sözle bu demek istenir: [Âişe’den aktarıldığına göre] Hişam oğlu Haris sormuştu: “Sana vahy nasıl gelir?” Peygamber de şöyle demişti: “Kimi zaman çingirak sesi gibi gelir bana. Ki, bana en ağır [en sıkıntılı] geleni de budur. Bu durum benden geçince meleğin dediğini anlamışımdır. Kimi zaman da melek, benim için bir insan biçimine girer, benimle konuşur. Ben de onun dediğini anlayıp belleğime alırım.”*

Bu hadiste neden birinci vahy biçimi “daha ağır” diye anlatılıyor? Şunun için: Birincisi, “en yüceler kesimi”yle bağlantı kurarken “güç” durumundan “iş” durumuna geçişin başlangıcıdır. O yüzden bir ölçüde zor olur. Onun için peygamber insanı algı basamaklarının üstüne çıktığı halde, yalnızca işitmekle kalır. Daha ötesi zor olur. Ama ne zaman ki “vahy”, birkaç kez olur ve peygamberin [“en yüceler”den] alışları çoğalır, o zaman sözü edilen bağlantı, daha kolaylaşır. Öyle olunca da, insanı algı basamaklarının üstüne çıktığında, bu kez, algılamanın her türüne ve özellikle söylenmesi gereken en açık türüne güç yetirebilir artık. O, en açık türü gözle görerek sağlanan algıdır.

Hadiste “vahy” anlatılırken birinci vahy biçiminin açıklandığı yerde “geçmiş zaman” kipi (“mazi siygası”) kullanılıyor. İkincisindeyse, “geniş zaman” kipi (“muzarı”). Bu, söz ustalığından, dil uzluğundan gelen bir “incelik”tir. Şudur bu incelik: Hadiste vahyi anlatan sözler, iki vahy biçiminde de “benzetmeli” (“temsili”) olarak yer almıştır. Birinci vahy durumu bir “ses”e, “gürültü”ye [“deviy”, yel ya da gök gürültüsü] benzetiliyor. Buysa, bilinen anlamda

* Hadis buraya biraz değişik geçmiş. Bkz: *Tecrid-i Sarih*, “Bed’ül’-Vahy” bölümü, hadis: 2. —ç.

“söz”den başka bir şeydir. Demek istenir ki, “vahy” yalnızca anlama, sestən anlam çıkarma niteliğindeyse, onu kopukluk izler. Bu nedenle o vahy biçiminin kesikliğini, kopukluğunu betimlemek için, o vahy durumundaki algının, “geçmiş zaman” kipiyle anlatılması uygun düştü. Geçmiş zaman anlamında “geçmişlik” ve “kesiklik” vardır. İkinci vahy durumundaysa insan biçiminde gösterilen melek sözkonusu. Melek peygamberle yüzyüze geliyor ve konuşuyor. Anlamaları içeren bir söz dizimi var ortada. İşte bu nedenle de, böyle bir durumu anlatmak için “geniş zaman” kipi kullanmak uygun düştü. O “geniş zaman” kipi ki, anlamında “yenilenme” (süreklilik) de var.

Bilesin ki, “vahy”in her biçimi genellikle zordur, az ya da çok “sıkıntılı”dır. Bunu Kur’an da anlatır. Yüce Tanrı şöyle der: “[Muhammed!] Sana ağırlık veren söz bırakacağız!” Âişe diyor ki: “Peygambere indirilen vahy, kimi kez çok zorlu olurdu.” Bir başka anlatışında da şöyle der Âişe: “Peygambere çok soğuk günde de vahy indirilirdi, öyle günde bile içine girdiği durum geçtiği zaman, yanaklarından damla damla ter dökülürdü.” Vahy sırasında peygamberde belirdiği bilinen “kendinden geçmişlik” ve “hırıltı” bu yüzden meydana gelirdi. Nedeni, söylediğimiz gibi, “vahy”, insansılıktan meleklik basamaklarına geçiş ve gerçekte harfi, sesi olmayan türden bir sözü (söz içeriğini, “kelâmü’n-nefsi”yi) belleğe alıştır. Peygamberi o yüzden sıkıntı basmıştır. Kendi cisimli varlığından ayrılışından.. Kendi dünyasından sıyrılıp bir başka dünyaya varışından.. İlk vahy gelişini anlatırken söylediği “[Melek], ... beni tutup sıktı.” sözünün anlamı da budur. İlk vahy gelişini şöyle anlatmıştı Peygamber: “... [Melek], gücüm tükenesiye beni tutup sıktı. Sonra bıraktı. Ve ‘oku!’ dedi. ‘Ben okur değilim [okuma bilmem]’ dedim...” Hadisin tümünü içeren metinde anlatıldığı gibi, vahyin ilk gelişinde, bu “sıkma, bırakma” olayı ikinci ve üçüncü kez oldu.*

Vahy genel olarak sıkıntılıdır, ama yavaş yavaş vahye

* Her sıkış ve bırakış sonunda “oku!”, “okur değilim!” biçiminde kargaşlıklı konuşma geçtiği ve üçüncü sıkma ve bırakmadan sonraysa “Alak” suresinin 1., 2., 3. ve 4. ayetlerinin alındığı anlatılıyor hadiste. Bkz: *Tecrid-i Sarih*, “Bed’ül-Vahy”, hadis: 3. —ç.

alışma, vahyin ilk alınışına oranla, bir ölçüde olayı kolaylaştırır. Her vahy bir öncekine göre daha kolay almır. Onun için “Kur’an’ın yıldızları”ndan, yani sureleri ve ayetlerinden “Mekke”de alınanlar, “Medine”de alınanlardan daha kısadır. “Tebuk Gazası” sırasında [631’de] “Berae” (Tevbe) suresinin inişiyile ilgili aktarılanı düşün: Bu surenin tümü birden ya da çoğu inmişti bir anda. Bu olurken peygamber [vahy’den dolayı fazla bir sıkıntı çekmeden] devesi üzerinde yol alıyordu. Bir de Mekke’de inişleri düşün: “Kesikli” (“mufsal”) surelerin inişinde bu surelerin kısıları inerken bile, surenin birazı bir zamanda, kalanı bir başka zamanda inerdi. Sonra Medine’de alınan ayetlerin en sonuncusu olan “deyn” [borçlanma sözleşmesiyle ilgili] ayetinin o denli uzunluğuyla birden inişi gözönüne getir.* Bir bu ayeti, bir de Mekke’de inen “Rahman”, “Zariyat”, “Müddessir”, “Duha”, “Falak” ve benzeri surelerin [kısa kısa] ayetlerini düşün.

Tanrı doğru yola götürücüdür.

İşte “peygamberlik” konusunda anlatılması gerekenlerin özü bu.

Şimdi gelelim kâhinliğe:

“KÂHİNLİK”

“Kâhinlik” de “peygamberlik” gibi insanın özbenliğinin (nefsül-insaniyye) özelliklerindedir. Bunun açıklanması da şudur ki, yukarda anlattıklarımızın tümünde geçtiği gibi, insanın özbenliği, “insansılıktan” (“beşeriyet”ten) sıyrılabilme yeteneğindedir. Sıyrılp daha üst aşamadaki “ruhsallığa” (“ruhaniyet”e) erme yeteneğinde.. “Göz açıp kapayıncaya dek” geçen süre gibi bir anlık süre içinde insanoğlu için böyle bir durum oluşabilir. Bu durum, peygamberler için, yaratılışlarındaki yapısal özellikleriyle oluşur. Yukarda açıklanmıştı ki, “hiç bir çaba harcanmadan” oluşur bu durum peygamberde. Ne “bilinmeyen”e ulaşma yollarının yardımına başvurarak, ne mantık yöntemlerinden yardım görerek, ne de “bedensel” (cisimli) işlerle uğraşarak.. Ne söz, ne devinim ne de başka herhangi bir iş ve du-

*Bu ayet Bakara suresinin 282. ayetidir. Uzunluğuyla bütün bir sayfayı tutar. — ç.

rum yardımıyla.. Bu, “insansılık”tan melekliğe doğru, doğuştan varolan özellikle sıyrılıştır sadece.. Göz açıp kapayıştan daha hızlı, daha az bir süre içinde..

İnsanoğlunun yapısında doğal olarak bu özellik bulunca, akıl yolu, bölümlenmede, aynı alanda ilerleyebilecek bir başka kesim insanın da olabileceğini gösterir. Bu kesime girenler, birinci kesime girenlerden —aşama yönünden— daha eksik durumda olsalar bile.. Yetersiz olan bir şeyin, yeterli karşısından eksikliği gibidir bu. Çünkü bu alanda yardım almadan ilerlemek, yardımla ilerlemenin karşıtıdır. İkisi arasında çok başkalık var bunların.

Akıl yolu, bölümlenmede bir başka kesim insanın bu alanda bulunabileceğini gösterince, şöyle düşünebiliriz: Bu kesime giren insan, —yaratılıştaki yatkınlıkla— insansılıktan sıyrılıp peygamberin yöneldiği dünyaya iradesiyle çaba gösterirken, akıl gücüyle düşünce devinimini sağlayabilir. Tabii, bu ikinci kesimdeki insan, birinci kesimdekinden —yaratılıştaki özellik yönünden— eksiktir. O yüzden sözkonusu dünyaya doğru ilerlerken, buna engel bir güçlük başına geldiğinde hemen birtakım işlere girişir. [Beş] duyu ya da düş alanına giren “tikel” (“cüz’i”) işlere.. “Saydam [ya da parlak] cisimler”, “hayvan kemikleri”, “uyaklı, parlak sözler”, “kuş ya da hayvanı sağdan sola geçirmeler” gibi şeylere başvurur. Evet bu kesimdeki insan, duyu ve düşünüyü sürekli kullanarak, onun yardımıyla o “insansılık”tan sıyrılışa ermeye yönelir. Amaçladığı “sıyrılış”a.. Yani başvurduğu yollarla o sıyrılışı güçlendirici bir rol oynar.

İşte bu kesimdeki insanlarda bulunan ve sözkonusu algı için yüceler kesimine erişmenin başlangıcı sayılan güçtür “kâhinlik”. Bu kesimdeki insan özbenliklerinin yapısında doğuştan eksiklik ve yetkinlikten uzaklık bulunduğu için, bunların algıları “tümeller”den (“külliyyat”) çok, “tikeller”de (“cüz’iyyat”) olur. Onun için bunların düşgüçleri (“muhayyile”, imgelem) son derece güçlüdür. Çünkü “düşgücü” (“imgelem”), tikellerin (“cüz’iyyat”) aracıdır. Onun için de eksiksiz işler tikellere. Uykuda ya da uyanıkken.. Sözü edilen kesimdeki özbenlikler, tikellerde “bilinmeyen”i algılamaya her zaman hazırdırlar. Onları böyle bir duruma hazırlayan, düşgücüdür. Onlar için düşgücü (imgelem), sü-

rekli baktıkları bir ayna gibidir.

“Kâhinlik” yapan kişi, “akledilirler”in [“makulât”, beş duyunun alanına girmeyen şeylerin] algılanmasında yetkinliğe ulaşma gücünde değildir. Çünkü onun “vahy”i “şeytan vahyi” türündendir.

Bu kesimdeki kişilerin durumlarındaki en yüksek aşama, uyaklı, vezinli sözlerin yardımıyla kâhinlik ettikleri zaman gerçekleşir. Bunlar bu yolla duyuların uğraştırıcılıklarından uzaklaşırlar. Yöneldikleri dünyayla olan eksik bağlantılarını bir ölçüde güçlendirebilirler. Uyaklı, vezinli sözlerle oluşan devinim sonucunda yüreğine, gönlüne damlamalar olur. Algı gücünü artıran yardımcı güçlendirici, dilinde yer verdiği düzenli sözlerdir. Onun için bu yolla kâhinin yaptığı kâhinlik, kimi zaman gerçek çıkabilir, gerçeğe uygun düşebilir. Kimi zaman da yalan çıkar. Çünkü bu durumda o kişi, kendi asıl kavrayıcı özbenliğinin eksikliğini, dıştan bir yabancı şeyle, yardımcıyla gideriyor ne de olsa. Özbenliğinden ayrı olan, gerçekte onunla uyuşmayan yabancı şeyle.. Onun için de doğru ve yalan birlikte önüne çıkıyor. Ve güvenilir olmuyor. Kâhinlik eden kişi, kimi zaman da sanılara, oranlamalara yönelir. Elde edebileceğini sandığı “bilinmeyen”le ilgili bilgiyi sağlama tutkusuyla.. Kimi zaman da kendilerine soru soranları oyalamak ve eksiklerini örtmek için buna gerek duyar bunlar.

“Kehanetçiler” adıyla özellikle bu “düzenli söz” yardımına başvurarak kâhinlik edenler anılırlar. Çünkü bunlar, kendi kesimleri içinde en yüksek aşamada bulunanlardır. Peygamber [Muhammed] bunların benzeri olan birinin sözleri için “Bu, kâhinlerin düzgün, uyaklı sözlerindedir” demişti. Böylece uyaklı söz söylemeyi onların özelliklerinden göstermiştir. “Kâhinlerin uyaklı sözlerinden” biçimindeki bir tamlamayla vermiştir bu izlenimi. “İbni Sayyad”ın durumunu anlamak, kendisine neyin nasıl [gayıpten] iletildiğini söyleterek ortaya koymak için peygamber şöyle sormuştu: “Söylesene bu iş [bilinmeyeni algılama işi] sana nasıl geliyor?” İbni Sayyad da şu karşılığı vermişti: “Kimi zaman doğru, kimi zaman yalan [çıkacak] nitelikte geliyor.” Bunun üzerine peygamber şöyle konuşmuştu: “Öyleyse senin işin karıştırılmış.” Peygamber demek istiyordu ki, “Seninki

peygamberlik değildir. Peygamberlik olsaydı, doğru bilgi alırdın her zaman. O doğruluğa da yalan gelip karışmazdı. İletilen hiç bir zaman yalan çıkmazdı.” Peygamber bunu demek istemiştir. Peygamberin dediği doğrudur, çünkü, peygamber olan kimse “en yüceler kurulu”yla (“melei âlâ”) doğrudan bağlantı kurar. Onun bağlantısı bir destekçiyse olmaz. Yabancı bir yardımcının gücüyle olmaz. Kâhinlikteyse durum değişik: Kâhin, doğrudan bağlantı kurmaya güç yetiremediği için yabancı tasarımların yardımına başvurur. İş böyle olunca da algısına yabancı şeyler karışır. Algılamak için kendini verdiği şey, başka şeylerden seçilemez olur. İlgisi olmayan şeylere karışıp bulanıklaşır. Dolayısıyla yalan da girer işin içine. Ve peygamberliğin özelliğine ulaşamaz.³⁷

“Uyaklı sözlerle yapılan kâhinliğin, kâhinliklerin en yüksek aşamada olan türü olduğunu” söyledik. Şunun için:

Uyaklı sözlerin içerdiği daha kolaydır. Bu yolla bilinmeyenin algılanması, öteki “bilinmeyenlerin algılanış biçimleri”nden daha yeğnik gelir insana. Görülebilir ve işitilebilir şeylerin kullanılışından sağlananlardan daha yeğniktir. İçeriğin yeğnikliği, bilinmeyenlerle daha yakın bir bağlantı kurulabildiğini gösterir. Daha yeterli algılama olduğunu anlatır. Kâhinin bir ölçüde güçsüzlükten daha uzaklaştığını ortaya koyar.

Kimileri, peygamberin döneminden bu yana kâhinliğin kesildiğini söylerler. Peygamberlik öncesinde şeytanların “ateş saçan” nesnelere (“şihab”) taşlanır olduklarını ve böylece şeytanların artık gökteki bilgileri elde etme olanağını bulamadıklarını savunurlar. Şeytanların gökteki bilgileri elde etmelerine engel olmak için taşlandıkları Kur’an’da da anlatılır.*

İleri sürerler ki, kâhinler göklerdeki bilgileri yalnızca şeytanlardan alıyorlardı. Buna olanak bulamadıkları günden bu yana, artık bilgi alabilecekleri kaynak kalmamıştır.

Böyle diyenler var. Ama, ileri sürdüklerini kanıtlamaya yetecek bir kanıt değildir bu ortaya attıkları şey. Çünkü kâhinlerin “bilinmeyen”lerle ilgili aldıkları bilgi, şeytanlardan kaynaklanacağı gibi, kendi özbenliklerinden de kaynaklana-

* Konuyla ilgili ayetler Hicr, Saffat, Mülk ve Cın surelerinde yer alırlar. —ç.

bilir. Yukarda anlattığımız gibi bu, olasıdır. Kaldı ki ayet, şeytanlardan, gökten aktarıma haberler içinde yalnızca bir türünün alınma olanağının kalmadığını gösterebilir. Bu da peygamberlikle ilgili olandır. Şeytanların peygamberlikle ilgili olanın dışındaki bilgilerden araklayıp kâhinlere aktarmayacaklarına bir neden yok. Sonra tutalım ki, her tür bilgi alış önlensin. Ama peygamberlikten biraz önce önlenmiş olur da, daha sonraki dönemlerde bu olanak yeniden olduğu gibi doğabilir. Görünüşe bakılırsa doğru olan da budur. Çünkü güneş doğduğunda artık yıldızların ve lambaların ışıkları nasıl sönük kalıyorsa, peygamberin gelişiyile de, kâhinlerin bilinemeyenle ilgili bilgi elde etmek için kullandıkları o kâhinlik yöntemlerinin tümü sönük kalmış olabilir. Neden ki, peygamberlik en büyük ışıktır. Her tür ışığın, karşısında sönük kaldığı, yitip gittiği bir ışık..

Kimi felsefeciler de şu görüşü ileri sürerler: Kâhinlik yalnızca peygamber öncesi olabilir. Peygamberlik gelince kesilir. Ortaya çıkan her peygamberlik öncesi ve sonrası durum budur. Çünkü peygamberliğin ortaya çıkması için, onu gerektiren bir “göksel” (“felekî”) durumun oluşması gerekir. O durum eksiksiz oluşunca peygamberlik de tüm özelliğiyle ortaya çıkar. Peygamberliğin eksiksiz ortaya çıkması, göksel durumun eksiksiz oluştuğunu gösterir.

Göksel durumun eksik oluşması ise, yolaçtığı şeyin de bu eksikliğe uygun türden eksik olarak ortaya çıkmasını gerektirir. Peygamberliğin eksik türüyse kâhinliğin içeriğidir.

Öyleyse: [Peygamberliği gerektiren] “göksel durum”da tam bir oluşum olmadan önce, göksel durum eksik demektir. Bu da “eksik” olan “kâhin”in varlığını gerektirir. Tam oluşumdan önce, kâhin, bir de olabilir, çok da olabilir. Göksel oluşum tam olduğundaysa, tüm yetkinliğiyle peygamberin ortaya çıkması gerekir. O zaman, ortaya çıkmaları, kendileri gibi sakat nitelikli göksel oluşumu gösteren tüm hasta ve eksik türler sona erer. Böyle olunca da, eksiksiz bir göksel oluşumdan sonra kâhinlerden hiç biri kalmaz.

Bu görüşün temeli odur ki, kimi felsefecilere göre: “Göksel durumun birazının oluşması, yapıtı (eseri) olan şeyin de biraz ortaya çıkmasını gerektirir.”

Oysa, bu kural kabul edilmiş değildir (gayrı müsel-

lem). Neden ki, eğer bir “göksel durum” (“vadu'l-feleki”) o yapıtı ortaya koyuyorsa, kendisine özgü tüm varlığının çalışmasıyla ortaya koyabiliyordur. Göksel durumdan bir şeyler eksik olduğundaysa, artık o durum, hiç bir şeyin ortaya çıkmasını gerektiremez. Eksik olarak bile olsa sözkonusu yapıtı çıkaramaz ortaya. Nitekim felsefecilerin dediklerinden de bunun böyle olması gerektiği anlaşılıyor. Kaldı ki, bu sözkonusu kâhinler peygamber döneminde de var olduklarında, peygamberin doğruluğunu daha iyi anlarlar, mucizelerini daha iyi değerlendirirler. Çünkü, onlarda, peygamberlik işinden bir parça olan “bulma yeteneği” (vücdan) vardır. Her insanda uykudayken bazı şeylere erme yetisinin oluşması gibi. Başka dünyalarla bağlantı kurma işi, kâhinde, uykuda olur.

Kâhinleri, peygamberi onaylama tutumundan hiç bir şey ayıramaz ve peygamberi yalanlamaya hiç bir şey sürükleyemez. Yalnız, kâhinliklerinin tastamam peygamberlik olarak kabul edilmesi yolundaki güçlü tutkuları sürükleyebilir. O yüzden direnirler. Nasıl ki, Ebu Salt oğlu Ümeyye de aynı tutkuya kapılarak aynı türden bir direnme içine girmişti.³⁹ Çünkü peygamberliğe yeltenmişti.

İbni Sayyad'da, Müseyleme'de³⁹ ve benzerlerinde de böyle bir tutku belirmişti.

Kâhinlerden tutkularına kapılanlar böyledir. Ama inanç üstün gelir ve tutkular kesintiye uğrarsa, onlar en güzel biçimde inanırlar peygambere. “Tulayhatü'l-Esedi”⁴⁰ ve “Kârib Oğlu Sevad” gibi kişilerin tutumu öyle olmuştur.

Bu iki kâhinin, ‘islâm fetihleri’nde tanık olunan ve iyi inanç taşıdıklarını gösteren davranışları görülür.

DÜŞ (RÜYÂ). DÜŞÜN NE OLDUĞU (HAKİKATİ)

Düşün ne olduğuna gelince: Düş, algılayıcı özbenliğin, kendi tinsel varlığında, olguların biçimlerini bir anda görmesidir. Çünkü özbenlik tinsel bir durumdayken olguların biçimleri onda gerçekleşmiş olarak vardır. Öteki tinsel varlıklarda da durum böyledir. Hepsinde..

“Algılayıcı özbenlik” (nefsü'n-nâtika), cisimli maddelerden ve bedensel algı yollarından soyulduğu zaman, başlı-

başına tinsel bir durum alır. O da bir anda uyku nedeniyle olur. Uykunun buna neden yolaçtığını anlatacağız. Demek ki algılayıcı özbenlik, uyku yardımıyla, görüp algılamak için yöneldiği “geleceğe” ilişkin işler konusunda bilgiyi alır ve kendi algı merkezlerine iletir.

Algılayıcı özbenliğin uyku sırasında bilgi kapışı güçsüzse ve algılaması net ve açık değilse, —ki düşgücünde (imgelende) meydana gelen benzeyişler, benzer şeyler yüzünden böyle olabilir— o zaman, benzerliklerin oluşturduğu karışıklığı gidermek için “düşyorumu”na (tabir) gerek duyulur. Bilgi kapış, her zaman böyle güçsüz olmaz. Kimi zaman da güçlü olur. Benzerliklerin oluşturduğu karışıklıklardan uzak kalır. Uyku sırasındaki bilgi kapış bu durumdaysa, artık alınan bilgiyi netleştirmek için bir “düşyorumu”na gerek duyulmaz. Benzerlikleri ve imgeleri ayıklama diye bir şey sözkonusu olmaz. Bunlardan arılanmış durumdadır çünkü.

Algılayıcı özbenliğin, geleceğe ilişkin bilgi elde ettiği anı nasıl olur?

Algılayıcı özbenliğin tinsel varlığı “güç” durumundadır (bil kuvve). Bu varlık, “iş” durumundaki “salt düşünce” (taakulu mahz) niteliğine gelebilmesi için bedenle ve bedenin duyu yollarıyla olgunlaşır, “iş” durumundaki (bilfiil) varlık niteliğine ancak öyle kavuşur. Yetkinliğe ancak öyle ulaşır. Böyle bir duruma ulaştığı zaman ise, artık hiç bir bedensel araca gerek kalmaksızın algılayabilen tümüyle tinsel (ruhânî) bir varlık olur. Ama yine de, “tinsel varlık” olmakta, “en yüce kesim” (ufuku'l-â'lâ) halkı olan meleklerin türünden daha aşağı basamaktadır. Şundan dolayı ki, melekler, varlıklarını, ne bedensel duyu yollarıyla ne de başka desteklerle olgunlaştırmışlardır.

Bedende bulunurken, algılayıcı özbenliğin o yetkinliğe ulaşma yeteneği her zaman vardır.

Bu yetkinliğin bir “özel”i (hass) vardır. “Veliler”deki bu türdendir. Bir de geneli (amm) vardır. Buysa genel olarak tüm insanlarda olan türüdür. İşte düş olayı, düş görürken olan algılamaların geçtiği an, budur.

Peygamberlerdekiyse daha başkadır: Onlardaki, “insanılıktan sıyrılıp salt melekliğe” geçiş yeteneğidir. Ki, insanlarda bulunan tinselliklerin en üstünüdür bu. Peygamber-

lerdeki bu yetenek, “vahy” durumlarında yinelenerek belirir. Peygamber bedensei algılama yollarının üstüne çıktığı zaman belirir bu yetenek. O sırada uyku durumundaki algılanana benzer bir algı, peygamberde oluşur. Birçok yönden daha üstün bir basamakta bulunsa bile, uyku durumundaki algıya olan benzerliği açıktır. Bu benzerlikten dolayı, “şeriat koyucu” [Şari, Hz. Muhammed] “düş”ten sözederken, onun, “peygamberliğin kırkaltı parçasından biri” olduğunu söylemiştir. Bu söz, “... Peygamberliğin kırküz parçasından biridir”, “... peygamberliğin yetmiş parçasından biridir” biçiminde de aktarılır. Ama hiç birinde temel amaç olarak sayı önemli değildir. “Çokluk” ve “aşamalardaki değişiklik” anlatılmak istenmiştir. “... Peygamberliğin yetmiş parçasından biridir” biçimindeki aktarma da bunu gösterir. Çünkü Araplar “yetmiş” sayısını “çokluk” anlatsın diye kullanırlar sadece. Kimileri “... peygamberliğin kırkaltıda-bir parçası” olduğu yolundaki aktarma dolayısıyla bir yakıştırma yaparak derler ki, “Vahy başlangıçta altı ay, ‘düşgörme’ niteliğinde gelmişti peygambere. Bu, yarım yıl eder. Peygamberliğin Mekke ve Medine’deki toplam süresiyse 23 yıldır. Öyleyse yarım yıl olan “düşgörme” süresi, peygamberliğin kalan süresinin kırkaltıda-biri oluyor gerçekten.” İşin gerçeğinden uzak bir yorumdur bu. Çünkü diyelim ki, Hz. Muhammed’de durum böyleydi. Öteki peygamberlerde de durumun böyle olduğunu bize hangi şey kanıtlayabilir? Nereden çıkarabilir? Kaldı ki, bu oranlama, “düşgörme” süresiyle peygamberlik süresinin birbirine oranını gösterir olsa olsa. “Düş”le peygamberliğin kendilerinin birbirine oranını göstermez.

Söylediklerimizden gerçek durumun ne olduğu senin için anlaşılırdıysa, kavramışsındır ki, “düş, peygamberliğin şu kadarda bir parçası” biçiminde dile getirilen oran, “algı yeteneği”ndeki orandır. İnsanların tümünü içine alan ilk basamaktaki algı yeteneğinin, yalnızca peygamberlere özgü olan ve peygamberlerde doğuştan varolan yakın algı yeteneğine oranı anlatılmak istenmiştir peygamberin sözüyle. Çünkü ilk basamaktaki algı yeteneği, uzak bir yetenektir. Tüm insanlarda “güç durumunda” (bil kuvve) bulunur. “Güç” durumunu aşıp “iş” durumuna ulaşmasına elverme-

yen birçok uğraştırıcı, engelleyici şeyler vardır. Engelleyici şeylerin en büyüğü de “dış duyular”dır. Onun için Tanrı, duyularının perdesi uykuda kalkabilecek yapıda yaratmıştır insanları. O uyku ki, insanlar için doğal bir olaydır. Algılayıcı özbenlik, perde kalktığı zaman hemen bilgi almaya girer. “Gerçek dünyası”ndan almaya yöneldiği bilgilerden elde etmeye koyulur. Elde eder de kimi zaman. Bir anlık bir süre içinde. İşte o zaman, algılayıcı özbenlik, isteğine kavuşmuş olur. Bundan dolayı “şeriat koyucu”, uyku sırasındaki algıyı, [peygamberliğin] “müjdecilerinden saymıştır:

“Peygamberlikten bir şey kalmadı müjdecilerinden başka.’ demişti. ‘Ey Tanrı elçisi anlatmak istediğiniz hangi müjdecilerdir?’ diye sordular. O da: ‘Demek istediğim temiz düşür. Ki, onu temiz insan görür. Ya da o insana görmesi sağlanır.’ diye karşılık verdi.”*

Şimdi, “uyku” sırasında “duyuların perdesi”nin neden kalktığını sana anlatayım:

Algılayıcı özbenlik (nepsü'n-nâtika) “cisimli hayvansal ruh”la algılar ve işlevini yerine getirir. “Hayvansal ruh”, bir ince “buhar”dır ki, merkezi, “kalbin sol iç kesimi”ndedir. “Calinus”un (Galenus’un) ve başkalarının “teşrih” (anatom) ile ilgili kitaplarında anlatılanlara göre bu, böyledir. Hayvansal ruh, küçük-büyük kan damarlarıyla (şiryanat ve uruk) birlikte dolaşır. Ve vücuda duyu, hareket verir, öteki bedensel işlevlerde bulunur.⁴¹

Hayvansal ruhun “ince” [yoğun olmayan] varlığı, beyine de yükselir. Beyine ilettiği serinlikle onu dengeye kavuşturur. Beynin içindeki güçlerin ödevlerini eksiksiz yerine getirmelerini sağlar.

İşte algılayıcı özbenlik, bu “buhar” niteliğindeki ruh aracılığıyla algılar ve düşünür. Bu ruha bağlıdır her zaman.

Böyle bir aracılığa gerek duyulmasının nedeni şudur:

“Oluş” (yaratılış — tekvin — *Genesis*) yasası, “yoğun olmayan” (ince) bir şeyin yoğun olan şeyi etkileyememesini gerektirir. Bedensel “maddeler” içinde “hayvansal ruh” inceliyor yoğunluğunu yitirince, “cisimlilik”te karşıt kesimde

* Bkz. *Sahihü'l-Buhari*, c. 4, s. 129. —ç.

olan (mubayin) bir varlığın etkilerini yüklenen bir araç olmuştur. Etkilerini yüklediği o varlık da, “algılayıcı özbenlik”tir (nefsü'n-nâtika). Böylece algılayıcı özbenliğin etkileri vücutta, hayvansal ruh aracılığıyla oluşabilmiştir.

Yukarda sözünü etmiştik ki, algılayıcı özbenliğin algısı iki çeşittir: Biri “dış” duyularla algısı. Bu dış duyular beştir. Öbürü “iç” duyularla algısı. Bu iç duyularsa, beynin güçleridir (kuvve). Gerek “iç”, gerek “dış” duyularla sağlanan algıların tümü, algılayıcı özbenlik için, engelleyicidir. Onu, kendinin daha üstündeki tinsel varlıklardan (zevatu'r-ruhaniyye) bilgi algılamaktan alıkoyar. Oysa algılayıcı özbenlik, yaratılıştan bu tür algıya yatkındır, yeteneklidir.

Dış duyular “cisimli” oldukları için, algılarken güçlük ve sıkıntı çekmeleri yüzünden, uyku ve ağırlık çöker üstlerine. Çok uğraşından dolayı bu ağırlık, ruhu kaplar. O nedenle Tanrı onlara, kendilerini toplarlama isteğini vermiştir. Algının yetkin biçimde soyutlanıp güçlenmesi için. Bu da ancak, hayvansal ruhun, dış duyulardan tümüyle çekilip iç duyuya dönmesiyle olasıdır. Bedeni saran gece serinliği de o toparlanmaya ve hayvansal ruhun iç duyuya dönmesine yardımcı olur. Serinlikte insandaki doğal sıcaklık, vücudun derinliklerini ister. Ve onun dışından içine doğru iner. Dolayısıyla biniti olan hayvansal ruhu içe doğru sürüp götürür. Gece serinliği böyle bir sonuca yardımcı olduğu için, uyku daha çok geceleyin gelir insana.

Ne zaman ki hayvansal ruh, dış duyulardan çekilip iç duyulara döner, böylece algılayıcı özbenlik, uğraştırıcılıklarından, engellerden bir ölçüde kurtulup yükünü azaltır ve bellekte var olan biçimlere başvurur, o zaman bileştirme ve çözme yoluyla, bellekteki biçimlerden düşsel biçimler oluşur. Böyle oluşan biçimlerin çoğu yadırganmaz. Çünkü bunlar kısa süre önce algılanmışlardan çıkarılıp yapılmışlardır. Sonra, bu biçimleri, dış duyuların toplayıcısı olan “ortak duyu” (müşterek his) alıp kendine indirir. Ve o zaman dış beşduyunun algılaması gibi algılar.

Zaman da olur ki, algılayıcı özbenlik iç duyu güçleriyle uğraşırken, kendi tinsel varlığına da bir an yönelir. O aşamada kendi tinsel varlığının algısıyla doğrudan algılar olur. Çünkü algılayıcı özbenlik, böyle bir algıya yatkın bir yapı-

da yaratılmıştır. Kendi tinsel varlığıyla algıya geçerken kendisiyle ilişkili şeylerin biçimlerini kapıp alır. Sonra düşgücü alır bu algılanmış biçimleri. Bu aşamada düşgücü, bunları ya gerçekte olduğu gibi ya da benzerlerini, bilinip tanınan kalıplar içinde imgeler. Bunlardan benzerlerinin alınıp belirtilenleri, “düşyorumu” (rüya tabiri) gerektiren türüdür. Algılayıcı özbenlik gerekli algılamada bulunmadan önce, düşgücünün bellekteki biçimleri bileştirme ve çözmeye girişmesi, karışık düşleri oluşturur.

“Sağlam” bir hadise göre peygamber şöyle der: “Düş, üç türdür: Tanrıdan olan düş, melekten olan düş ve şeytandan olan düş.”

Bu açıklama, bizim konuyla ilgili anlattıklarımıza uyuyor: Bizim “açık düş” dediğimiz, “Tanrıdan olan”dır. “Yorum gerektiren benzerlikler, benzer görüntüler” dediğimiz, “melekten olan”dır. “Karışık” dediğimiz de, “şeytandan olan” düştür. Çünkü şeytan, her tür boş ve saçmalığın kaynağıdır.

İşte “düş”ün gerçeği budur. Düşe yolaçan, onu hazırlayan “uyku” da yine anlattığımız biçimde rol oynar bu olayda.

“Düş” olayı, insansal ruhun özelliklerinden biri olarak insanların tümünde vardır. Hiç bir insan bu olay yönünden boş değildir. Sonra her insan, uyanırken karşılaştığı şeyleri, daha önce “düşünde” gördüğüne birçok kez tanık olur. İşte o zaman kesinlikle anlar ki, algılayıcı özbenlik, uykuda “bilinmeyen’e ulaşım algılayabiliyor. Algılaması da gereklidir.

Bu, uykuda gerçekleşince başka durumlarda da gerçekleşmemesine bir neden yok. Çünkü algılayıcı özbenlik, aynı özbenliktir. Özellikleri, tüm durumları içine alacak biçimde, her zaman vardır onda.

Gerçeğe ulaştırın Tanrıdır. Nimeti ve iyiliğiyle..

BELİRLİ BİR “DÜŞ”LE BİLİNMEYENİ ÖĞRENMEK ELDE MİDİR?

İnsanın böyle bir şeye ermesi, amaçlı girişiminin ve gücünün dışında gerçekleşir. Yalnızca şu olur: Kişi böyle bir

şeye ermeyi diler gönlünden. Uyuduğu zaman da bilinmeyene ilişkin bilgi sağladığı o anı yaşayabilir. Yoksa o anı yakalamaya girişir de amacına ulaşır diye bir şey sözkonusu değil. Bununla birlikte “istekleri kırma yöntemleri”ni öğütleyenlerin (riyazet ehlinin) yazdıkları *Gaye** adlı kitap gibi yapıtlarda uykudan önce söylenmesi öğütlenen sözler var. Bu sözler uykudan önce söylenirse “bilinmeyen”le ilgili bilgi elde etmeye yönelik istenen “düş” olayının oluşturulabileceği anlatılır. O sözlerle “halûme” (uyku yüklü) diye ad veriler.

Mesleme (Mecritî) de bu sözlerin kimini *Gaye* adlı kitabında sözkonusu etmiş, bunlara “eksiksiz doğal basımcının çok uyku yüklüsü” (Tabbau't-Tamm'ın Halûme) adını vermiştir.⁴² “Giz”e (“sır”)a erme girişiminden ve sağlam bir yönelişten sonra, Arapça olmayan şu sözlerin uykudan önce söylenmesini önermiştir:

“تامغس بعدان يسواد و غداس نو فئا غادس”

Yazıldığına göre, kişi bu sözleri söylemeli, dileğini anlamlı. O zaman, uyurken dileğine ilişkin bir açılma (keşf) olur, [perde kalkar, bilmek-görmek istediğini algılar].

Anlatıldığına göre: adamın biri, birçok gece yiyeceklerinde perhiz yaparak ve isteklerini kırarak bir çileye girdikten sonra bu önerilen sözleri söylemiş. Onun üzerinde bir kişi çıkivermiş karşısına: “Senin ‘eksiksiz doğal basımcı’n benim işte! Yani ben senin genel ruhunum!” diye konuşmuş. Sonra o kişi, adama dileğini sormuş. O da bilinmeyene ilişkin neleri öğrenmek, hangi konuda bilgi almak istediğini söyleyince, gerekli bilgiyi vermiş.

Ben de dedim. Ben de bu adları (sözleri) anınca benim de gözümün önünde birtakım görüntüler oluştu ve durumla ilgili bilmek istediğim birtakım bilgiler edinebildim.

Bunun böyle olması, istendiği zaman amaca uygun “düş” oluşturulabileceğini göstermez. “Uyku yükü” (“halûmat”) adı verilen bu sözler, insan özbenliğinde sadece “o düşün görülmesine” elverişli bir “yetenek” meydana getirir. “Yetenek” güçlendiği zaman, hazırlanılan şeyin oluşması, daha yakın bir olasılık durumuna gelir. Kişi daha çok yatkinlaşır

* *Gayetü'l-Hakim Fi's-Sihr*. --ç.

o düşe. Dilediğinde de yeteneğini dilediği yönde kullanabilir. Ama bu, hazırlanılan şeyin ille de gerçekleşeceği anlamına gelmez. Bir sonuca ilişkin yeteneği elde etmek ayrı şeydir, o sonuca güç yetirmek ayrı şeydir. Bunu bil ve karşılaşacağın benzeri durumlar üzerinde buna göre düşün. Hikmetli ve her şeyi bilen Tanrıdır.

ÖZEL BİR USTALIK VE UZMANLIKLARI OLMADIKLARI HALDE “BİLİNMEYEN”İ BİLENLER

İnsanlar içinde öyle kişiler buluyoruz ki, doğuştan kendilerinde bulunan özelliklerle, “olacakları olmadan” haber verirler. Bunlar, bu yönleriyle öteki insanlardan ayrılırlar.

Bunlar, geleceği öğrenmek için ne bir sanata başvururlar, ne yıldızları izleyerek sonuç çıkarma yoluna giderler. Ne de bir başka yönleme girişirler. Algıladıklarını yalnızca doğuştan kendilerinde var olan özel yetenekleriyle sağlarlar. “Bilici”ler” (“arraf”) bunlardandır. Ayna gibi parlak cisimlere, su taşlarına, hayvanların yüreklerine, ciğerlerine, kemiklerine bakıp anlam çıkaranlar bunlardandır. Kuşlardan ve yırtıcı hayvanların durumlarından anlamlar çıkararak gelecekle ilgili haberler veren “uyarıcılar-yasaklayıcılar” da (“ehlü’z-zecr”) bunlardandır. Çakıl taşlarına, buğday tanelerine ve çekirdeklere dokunarak anlamlar çıkaranlar bunlardandır. Bunların hepsi insanlık dünyasında vardır ve bunların bulunduğu yadsınamaz. “Bilinmeyen”le ilgili sözler dillerine geliveren ve o sözlerle bilinmeyi anlatan “mecnunlar”ı da “bilinmeyen”i haber verenler arasında saymak gerekir. Uyurken bilinmeyeine ilişkin sözler söyleyen kişiyi, ya da ölüirken bu tür sözlerle bilinmeyi açıklayan insanı da aynı sırada saymak gerekir. “Gizemciler”in (“tasavvufçular”ın), isteklerini kısararak kendilerini eğiten, çilecilerini de aynı sırada saymak gerekir. Çünkü bu tür gizemcilerin “keramet” yoluyla “bilinmeyen”i anlama yeteneğinde oldukları bilinir öteden beri.

Biz şimdi bütün bu “bilinmeyen”e ulaşma çeşitlerini ayrı ayrı ele alıp konuşacağız. Önce “kâhinlik”ten başlayacağız ve sırasıyla hepsini bir bir anlatacağız sonuna dek. Yalnız daha önce, bu konuların tümü üstüne bir giriş sunacağız. Gi-

rişimizde, insan özbenliğinin bu sözünü ettiğimiz çeşitli algılayıcılarda, algılama yeteneğini nasıl kazandığını açıklayacağız.

İNSAN ÖZBENLİĞİNDEKİ “BİLİNMEYEN”İ ALGILAMA YETENEĞİ

“İnsansal ruh”, daha önce de değinildiği gibi, “tinsel” bir varlıktır (ruhânî zat). Ama “güç” (kuvve) durumunda vardır. Öteki “tinseller”den de (ruhaniyyat) bu özelliğiyle ayrılır. “Güç” durumundan “iş” durumuna geçişi, bedendeyken ve beden durumlarıyla gerçekleşir. Bu, herkesin algılayabildiği bir gerçekleşmedir.⁴³

“Güç” durumundaki bir varlığın da bir maddesi, bir de biçimi olur.*

“İnsansal ruh”un* varlığının tamamlanmasını sağlayan biçimi de algı ve düşünmenin kendisidir.

Öyleyse, özbenlik (insansal ruh, algılayıcı özbenlik, En nefsü'n-nâtika), önce “güç” durumunda vardır. Algıya, tümel ve tikel biçimleri almaya hazır durumda. Sonra gelişmesini ve varlığını “iş” durumuna ulaştırarak tamamlar. Bedenle ve bedene ilişkin olanlarla ilişki kurarak gerçekleşir bu. Bu ilişki kurma da, beden duyuşlarıyla algılananların ve bunlardan çıkarılan tümel anlamların o özbenliğe varmasıyla olur. Dolayısıyla özbenlik, “iş” durumunda bir algıya kavusuncava, tam bir düşünce-algı gerçekleşinceve dek biçimleri birçok kez düşünür. Böyle vineleyerek düşünürken kendisi de olgunluğa, eksiksizliğe ulaşır. Maddesiyle, biçimiyle ortaya çıkar. Madde ve biçim gibi giderek bütünlüğe ve olgunluğa ulaşır onunki de. Onunki, birbiri ardından gelen algılarla biçimi olgunlaştırıp gerçekleştirmeve giriserek sağlanır. Onun için çocuğu, ilk gelisme döneminde, kendinde “güç” durumunda var olan algılamaya güç vetiremez buluruz. Ne uykuyla, ne [bilinmeyi örtten] perdenin açılması-

* “Madde” ve “biçim”le ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: M. Şemseddin, *Felsefe-i Üid*, İstanbul 1339-1341, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, s. 354; Prof. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Ankara 1974, Bilgi Yayınevi, s. 89-91; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1973, s. 14-15; Prof. Dr. Mubahat Türker-Küyel, *Aristoteles ve Fârâbî'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri*, Ankara 1989, Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 17-18. —ç.

* Algılayıcı özbenlik. —ç.

la, ne de başka yollarla güç yetirebilir.

Nedeni de şu: Çocuktaki özbenliğin kendisi ve algı-düşünce demek olan biçimi, daha tamamlanmamıştır. Onun özbenliği, tümel anlamları çıkarma yeterliğine bile ulaşmamıştır daha.

[Algılayıcı] özbenlik, “iş” durumu aşamasına geçip kendini tamamladığı zaman, bedenle birlikte olduğu sürece, kendisi için iki tür algı oluşur: Biri, cisim araçlarının yardımıyla olan algı. Bu algıyı ona, bedendeki duyu-algı yolları kazandırır. Öbürü de doğrudan doğruya, hiç bir aracın yardımı olmaksızın gerçekleşen algı.

Ne var ki, bedene, duylara ve duyuların uğraştırıcılıklarına gömülü bulunduğu için algılayıcı özbenlik, ikinci tür algıdan yoksundur. Neden ki, duyular, her zaman onu dış dünyaya doğru çeker. Algılayıcı özbenlik, doğuştan önce cisimli (bedensel) algıları almaya yatkın özellikte olduğu için.. Bununla birlikte kimi zaman da, dıştan içe doğru dalışta bulunur. O zaman bedenin örtüsü bir an için kalkar. Bu da, ya her insanda bulunan bir özellikte olur; nasıl ki, böyle bir durum, her insanda uyku sırasında gerçekleşebilir. Ya da sadece bir kesim insanda var olan bir özellikte olur. “Kâhinlik”te ve falcılıkta görüldüğü gibi. Yahut da “riyazet”le* olur. Kendilerine bilinmeyen kapıları açılan gizemcilerde (“tasavvufçular”da) görüldüğü gibi.

Bunlardan hangisiyle olursa olsun, bir an için örtü kalkınca, algılayıcı özbenlik, kendi üstünde bulunan “en yüce kurul” (el melcû'l-â'lâ) varlıklarını görebilir. Çünkü daha önce de saptadığımız gibi algılayıcı özbenlikle o varlıklar arasında varlık yönünden yakın bağ vardır. O varlıklar tinsel varlıklardır. Algılayıcı özbenlik de “salt algı”dır. Onlar da “iş” durumunda birer “akıl”dırlar. Onlarda öteki varlıkların biçimleri ve gerçekleri bulunur. Yukarıda da anlatımı geçmişti bunun. Öyleyse, o varlıkları görünce algılayıcı özbenlikte de onlardaki biçimlerden az çok belirtebilir o anda. Ve algılayıcı özbenlik, birtakım bilgiler kapıp alabilir.

Algılayıcı özbenlik o algılanmış biçimleri, kimi zaman, “düş” gücüne verir. Bu güç de alışılmış kalıplara döker on-

* Riyazet: Nefsi kırma, yiyecek ve içecek yönünden istekleri kısma. —ç.

ları. Algılananlar, sonra, “ortak duyu”ya başvurulup yansıtılır. Ya soyut olarak ya da uygun kalıpları içinde yansıtılır. Kişi de bunlara dayanarak “bilinmeyen”den haber verir.

Algılayıcı özbenliğin, “bilinmeyen”e ilişkin algı yeteneğinin açıklanması böyledir işte.

ŞİMDİ gelelim, söz verdiğimiz biçimde, “bilinmeyen”den haber verenleri ayrı ayrı açıklamaya:

Ayna gibi saydam cisimlere, su taşlarına, hayvanların yüreklerine, ciğerlerine, kemiklerine bakıp anlam çıkarıcıları, çakıl taşları ve çekirdeklerle falcılık edenleri ele alalım: Bunların tümü, “kâhinler” kesimine girer. Yalnız temel yapı ve yapılarında, kâhinlerden daha aşağı aşamadadırlar. Çünkü kâhinler, duyuların bilinmeyenin algılanmasını engelleyen örtüsünü kaldırmak için öyle pek yardımcıya gerek duymazlar. Öbürleri ise, duyu yollarını, herhangi bir falcılık türüne yöneltme yardımıyla sonuç alırlar. Yardımına başvurdukları duyu organı, duyu organlarının en önemlisi olan gözdür. Bu kesimdeki bir falcı, inceliği ve parlaklığı olan bir cisme bakışını yöneltir, alıp haber vermek istediği bilgiye ilişkin algı oluşup belirinceye dek üzerine kapanarak bakar o cisme. Çoğu kez sanılır ki, böyleleri, aynanın yüzeyinde gördüklerini anlatıyorlar. Oysa gerçek öyle değil. Gerçek olan şu: Bunlar, aynanın yüzeyine bakarlar. Ayna gözlerinden yitip gidinceye ve kendileriyle ayna arasında bulut gibi bir görüntü oluşuncaya dek sürdürürler bakışlarını. Görüntü oluşup üzerinde biçimler belirinceye dek.. Onların algı alanlarına giren bu biçimlerdir. Bu biçimler, onlara yöneldikleri amaçlarına ipuçları verir, onların olumsuz ya da olumlu bilmek istedikleri konusunda belirtiler verir. Onlar da bu belirtilere dayanarak, kendi kavrayışlarına göre “haber”ler verirler. Aynaya ve aynaya bakarken algılanan biçimlerin kendilerine gelince: Onların o anda algıladıkları bunlar değildir. Aynaya ve sözkonusu biçimlere bakarken kişide bir başka tür algı oluşuyor. Algılayıcı özbenliğin [tinsel] bir algısıdır bu. Gözün algısı türünden değildir. Gözün algısı yardımıyla sonradan duyuya yansıyan özbenliksel (nefsânî) bir algıdır. Nasıl ki, bilinen, tanık olunan da böyledir. Hayvan-

ların yüreklerine, ciğerlerine; su taslarına ve benzeri şeylere bakıp anlamlar çıkarınların durumları da bu açıdan değerlendirilip yorumlanmalıdır. Bunlar içinde duyularını, yalnızca tütsü için kullanılan ağaç sakızıyla (buhur), onun tütsüsüyle uğraştıranlarına tanık oluyoruz. Tütsülere, ardından, algıya hazırlanmak için afsunlar, üfürükler yaparlar. Sonra kavrayışlarına göre “haber” verirler. Bunlar, havada somut biçimler gördüklerini, bu biçimlerin kendilerine, bilmek istedikleri konuda, örneklerle ve işaretlerle anlatımlarda bulduklarını ileri sürerler. Bunların duyuların engellerinden uzaklaşabilmeleri ötekilerden daha kolay olur.

Dünya, şaşılasi şeylerle doludur.

KORKUTMA ve uyarıyla bir şeyi önleme ya da yasaklama çabası (*zacr*):

Kimileri bir kuş ya da bir hayvan çıkıverince, bunlar gidince düşünceye dalıp anlam çıkararak “bilinmeyen”e [gelecekte olacıklara] ilişkin konuşmaya başlarlar.

Böyle bir algıya götüren, insansal ruhta bulunan bir güçtür. Bu gücün ürünü olan algı, bir konuda tutkuyla eğilip düşünme üzerine doğar. Görülen ya da işitilenden ötürü uyarıda bulunulan konuda.. Yaratıcı düşgücü (Muhayyile, Mutasarrıfa), yukarda da söylediğimiz gibi, böylelerinde güçlü olur. Kişiyi, gördüğü ve işittiklerinin de yardımıyla bir çeşit algıya götürür. Yaratıcı düşgücünün uykuda oluşturduğu türden bir algıya. Hani, uykuda dış duyulara durağanlık gelince, yaratıcı düşgücü araya girer, uyanıken görerek duyulanla, kendinin oluşturduğu duyguyu toplar, sentez yapar ve bundan da uyku sırasındaki düş oluşur; işte öyle bir rol oynar sözkonusu kişilerde de.

DELİLER: Bunların algılayıcı özbenliklerinin bedenle ilgisi güçlü değildir. İç yapıları çoğu kez bozuk olduğu ve bedenlerindeki hayvansal ruhları da pek güçlü olmadığı için.. Bu nedenle, delideki özbenlik, duyulara alabildiğine dalmış ve gömülmüş değildir. Eksiklikten ve hastalıktan ileri gelen acılarla dolu olduğu için bu böyledir. Algılayıcı özbenlik bedendeyken bir başka tinsel, şeytansı bir tinsel (ruhaniyyetün şeytâniyye) gelip çatar ona. Bu tinsel bedene girerken, algı-

layıcı özbenlik onu engellemeye güç yetiremez. O zaman delilik nöbeti gelir o kişiye. İster algılayıcı özbenliğin kendisindeki bozukluk yüzünden, ister şeytansı tinsellerin saldırısı yüzünden olsun, o kişinin vücudundaki sistem bozukluğundan dolayı delilik nöbeti gelince, o kişi, duyularından bir ölçüde uzaklaşmış olur. Ve bir an gelir ki, o an içinde iç dünyasından bir algı alır. Algılayıcı özbenlikte kimi biçimler belirlemeye başlar. Düşgücü de bunları düzenler. İşte kimi zaman bu biçimler düşgücünden dile konuşma olarak yansır. Konuşanın konuşma isteği ve iradesi olmaksızın.

Bu sözünü ettiğimiz “haber verici”lerin tümünün sözlerinde gerçekte gerçek olmayan (“hak”la “batıl”) karışık-olarak bulunur. Çünkü bunların hiç biri için “en yüceler kesimi”yle bağlantı sağlanmıyor. Bunların duyulardan uzaklaşmaları oluyorsa da, bu, özbenliğin dışında birtakım yabancı şeylerin düşünülüşünün yardımından sonra gerçekleşebiliyor. Nitekim daha önce bunu saptamıştık. O yüzden bu algılama yollarına yalan da gelip karışıyor.

“BİLİCİLER” (“arraflar”): Bunlar da sözkonusu algıyla ilgilenirler. Oysa bunların da “en yüceler kesimi”yle bağlantıları yoktur. O yüzden düşüncelerini, yönedikleri konuda bilgi elde etme noktasında yoğunlaştırırlar. Çabalarını da sanularla, tahminlerle yürütürler. Sözkonusu bağlantı ve algının ilkeleri üzerinde buldukları kuruntusuna kapıldıkları için böyle yürütürler çabalarını. Ve başvurdukları yöntemle “bilinmeyen”i bildiklerini ileri sürerler. Oysa bu ileri sürülen şeyin gerçek yanı yoktur.

İşte “bilinmeyen”e ilişkin bilgi-algı sağlama çabaları bu anlattığımız gibidir.

KÂHİNLER

Mesudî de *Murucü’z-Zehab* adlı kitabında bu konuda sözler etti. Ama sözlerinde gerçeği tutturamadı. Bir tutarlılık sağlayamadı. Adamın sözlerinden anlaşıldığına göre, bu konulardaki bilgiler yönünden derinliği ve uzmanlığı yok. Konunun uzmanından da, uzmanı olmayanından da ne duymuşsa onu aktarıyor.

Sözünü ettiğimiz algılar, hep olan şeylerdir insanlıkta.

Araplar olacakları önceden bilmek için “kâhinler”e başvururlardı. Çekişmeli oldukları konularda onlara koşarlardı. Onların “bilinmeyen”i bilmelerinden dolayı, gerçeği, davada kimin haklı olduğunu kendilerine bildirsinler diye..

“Edeb” (edebiyat, edebiyat tarihi, ahlâk, biraz da felsefe.. konularını içeren) kitaplarında bunlardan çokça söz edilir.

Bu kâhinler arasında Nizar oğlu Enmar oğlu Şikk ile Gassan oğlu Mazin oğlu Satih çok ünlüdürler.⁴⁴

Satih, bir elbise gibi dürüldü. Çünkü kafatasından başka, vücudunda kemik yoktu.

Muzar oğlu* Rebia'nın gördüğü bir düşü yorup Habeşlilerin Yemen'i ele geçireceklerini, onların ardından Muzar kabilesinin egemenliğinin kurulacağını haber vermeleri, Muhammed'in peygamberliğinin ortaya çıkacağını ve bu peygamberliğin Kureys kabilesinde doğacağını söylemeleri; sözü edilen iki kâhinin kâhinlikleriyle ilgili anlatılanlardandır. Ünlüdür bu anlatılanlar.

Mûbezân'ın gördüğü ve Satih'in yorduğu düş de ünlüdür: İran hükümdarı, Mûbezân'ın düşünü yordurmak için Abdulmesih'i bu kâhine göndermiş, kâhin de o düşü yorarken [Muhammed'in] peygamberliğini ve İran devletinin yıkılacağını haber vermişti.

Bu anlatılanların hepsi ünlüdür. Araplardaki “biliciler” (“arraflar”) ile ilgili anlatılanlar da öyle. “Kâhinler”den sayılan bu “biliciler” de çoktur Araplar arasında. Araplar şiirlerinde anmışlardır bunları. Bir şair şöyle der:

“Yemame'nin bilicisine, 'beni iyileştir!' dedim.

“ 'Beni iyileştirirsen doktorsun sen inandım!' ”

Bir başkası şöyle söyler:

“Eğer beni iyileştirirlerse Yemame bilicisiyle Necit bilicisi,

“Saydım gitti onlarınkini de Tanrı bildirisi.

“Ama ne gezer! Dediler ki bana, ne yapalım sana?

“Bir şey gelmez elimizden andıçeriz Tanrıya,

“Kaburgalarının seni sürüklediği acıya.”

Burada geçen “Yemame bilici” İcne oğlu Rebah; “Necit

* Doğrusu: Nasr oğlu. —ç.

bilicisi" de, El Ebleku'l-Esedî'dir.

"Bilinmeyen"e ilişkin algılananlardan biri de, kimilerinin uyku öncesi tam uykuya geçerken dillerine gelen sözlerdir. Bilinmesini istedikleri bir konuda, dileklerine uygun bir gizi dile getirecek nitelikte bir şey, bir ipucu veren sözler. Bu tür sözlere, uyku başlangıcında tanık olunur genellikle. Tam uykuya geçildiği ve istemli söz söyleme gücünün gittiği bir sırada. Kişi o anda, söylemesi doğalmış gibi, söylemesi gerekiyormuş gibi konuşur o sözleri. Sonuç olarak, söylediklerini kendisi de işitir ve anlar.

Kesilerek öldürülenlerin, başları ya da organları ayrılırken söyledikleri sözler aynı türdendir.

Kimi zalim zorbaların, ilerde kendi başlarına neler geleceğini öğrenmek için zindanlardaki kişileri keserek öldürdükleri ve öldürdüklerinin ağızlarından çıkacak sözleri dinleme amacı güttükleri, öldürülen kimselerin de o zalimlerin akıbetlerini haber veren sözler söyledikleri yolunda söyleniler ulaşmıştır bize. Bunları anlatanlar olmuştur.

Mesleme de (Mecritî), *Gaye (Gayetü'l-Hakîm Fî's-Sîhr)* adlı kitabında buna benzer bir zalimlik yoluyla ağızdan bilgi alındığını anlatır: Bu kitapta anlatıldığına göre, herhangi bir kimse, susam yağıyla dolu bir küpün içine sokulur, küpün içinde kırk gün sadece incir ve ceviz yedirilerek bekletilir, sonunda eti gidip yalnızca damarları ve başının kemikleri kaldığında yağ dolu küpten çıkarılır ve havada kurutulursa, o kimse sorulacak her soruya karşılık verir. Özel durumlar konusunda da karşılık verir, genel konularda da.

Büyücülerin yaptıkları kötü işlerdendir bunlar. Ne var ki, bu tür işler, bu tür örnekler, insanlık dünyasının şaşılması durumlarını anlatır.

Kimi insanlar da "bilinmeyen"in bilgisine ulaşmak amacıyla istekleri kırma ve çile (raziyet) yoluna başvururlar. "Yapma" ("sun'î") bir ölüm meydana getirmeye çalışırlar. Bedensel güçlerin tümünü öldürerek girişirler bu işe. Bedensel güçlerinin izlerini yoketmeye çabalayarak, canlarının çektiği her şeyi kısararak, isteklerini kırarak sonuç alma yoluna giderler. Sonra da yiyecek ve içecekler yerine, özbenliklerini "sikir"le [dualarla] besleme yolunda çaba harcarlar. Özbenliklerini geliştirmek için böyle yaparlar. Özbenliği güç-

lendirmek, düşünceyi yoğunlaştırmakla ve açıklıkla olacağı için bu yolu seçerler.

Kesin olarak bilinen bir şeydir ki, ölüm vücuda yayıldığında duyular gider. Duyularla birlikte, onların oluşturduğu [bilinmeyi gizleyen] perde de gider. O zaman algılayıcı özbenlik, kendini, kendi dünyasını görüp öğrenme olanağı bulur.

Demek ki, istekleri kısma ve çile yolunu seçenler, ölümden sonra olabilecek bir durumun ölümden önce kazanılmasına çalışırlar. Bu, bir çeşit ölüm sonucunda algılayıcı özbenlik, “bilinmeyen”leri öğrenme yeteneğini elde eder. Bu büyücü çileciler, perhizciler böyle eziyetlere katlanıyorlar ki, “bilinmeyen”leri öğrenebilsinler, başka “dünyalar”da söz geçirir duruma gelsinler.

Bunların çoğu, güney ve kuzey yarımkürelerin havası normal olmayan bölgelerinde, özellikle de Hint illerinde bulunur. Bunlar Hint illerinde “Hokiye” diye adlandırılırlar. Bunların, çileciliklerinin nasıl olduğunu anlatan çok kitapları vardır. Çileleriyle ilgili şaşılacak şeyler söylenebilir.

Gizemcilerin istekleri kırma çabaları:

Bunlarınki dinselidir ve sözü edilen kınanasi amaçlardan uzaktır. Bunlar güçlerini toparlayıp tümüyle Tanrıya yönelme amacındadırlar. Tanrılık bilgileri ve bir Tanrı inancını taşıyanların duydukları tadın sağlanması için çabalarlar. İsteklerini kırma (raziyet) girişimlerinde, düşünce yoğunluğuna, açlığa ve “zikir” [ibadet ve dua] ile beslenmeye, bu yoldaki çabalarını gittikçe daha çok artırarak önem verirler. Bu tutumlarıyla, istek kırma girişimlerinin neye yönelik olduğunu eksiksiz ortaya koyarlar. Tutumlarının nedeni de şu: Algılayıcı özbenlik, “zikir” üzerinde gelişirse, Tanrıyı bilme noktasına daha çok yaklaşır. Zikirden uzaklaştığıdaysa, şeytansı bir nitelik alır. “Bilinmeyen”in bilinmesiyle sağlanacak sonuç ve başka “dünyalarda” söz geçirir olmak, bu gizemciler sofiler için sadece bir ilinedir (arazdır), temelde gözetilen bir amaç değildir. Çünkü amaç o olsaydı, Tanrının hoşnutluğunun dışında bir şeye yönelme olurdu. Başka dünyalarda söz geçirme ve “bilinmeyen”i öğrenmek için “zikir” yapılmış olurdu. Ne zararlı bir alış-veriştir bu! Çünkü böyle bir tutum, Tanrıya başka şeyi ortak yapmadır

(şirk). Onun için kimileri şöyle der: “Bilgiye bilgiyi yeğ tutan, ‘ikinci’ye var demiş olur.” Öyleyse gizemciler, isteklerini kısip “zikr”e yönelirlerken, tapındıkları Tanrının hoşnutluğundan başka şey amaçlamazlar. Ama bu arada bilinmeyeni öğrenme sonucu kendiliğinden oluşursa, bir ilinek olarak oluşuyor demektir. Amaç değildir onlar için. Üstelik, onların çoğu, bu tür bir sonuçtan bile, belirdiği zaman kaçar. Ona yer vermek istemez. Yalnızca Tanrıyı, Tanrının kendisini ister. Bir başka şey dilemez. Bununla birlikte eğer öyle bir sonuç oluşursa hiç de kınanası bir şey olmaz onlar için, güzel (maruf) olur.

Gizemciler, “bilinmeyen”den kendilerine sağlanan ve içlerine doğan bir doğuşa “firaset”* ve “keşif”** diye ad verirler. Oluşlara söz geçirir olmayı da “keramet” diye adlandırır- lar. Bunların hiç biri, onlar için kınanası şey değildir.

Üstat Ebu İshak El İsfirâyini [ölümü: hicrî 418 —milâdî 1027—] ve son çağ kelâm düşünürlerinden (müteahhirin) Ebu Muhammed b. Ebî Yezid El Malikî, “mucize”yle karıştırlır diye kaygılanıp kaçındıkları için “keramet”in iyi olmayacağını söyleyerek karşı çıktılar. Kelâmcılar katında güvenilir görüş odur ki, “mucize”, peygamberin “meydan okuması” (tehaddi) özelliğiyle keramet ve benzerlerinden ayrılır. Mucizenin başka tür olağanüstülüklerle karıştırılmaması için bu yeterlidir.

Sağlam bir hadise göre peygamber şöyle der: “İçinizde ‘haber vericiler’ vardır ve Ömer de bunlardan biridir.”

Peygamberin arkadaşlarından “keramet” türünden olağanüstülükler gösterenler bulunduğu bilinir. Ömer’in “Sariye! Dağa, dağa!” diye bağırıp uyarıda bulunması türünden örnekler de bunu gösterir. Ömer’in seslenip uyarmak istediği kişi, Züneym oğlu Sariye’dir.*** Sariye, Irak’ta**** bir savaş alanında “Tanrıya ortak koşanlar”la***** çekinceli bir savaşa tutuşmuştu. Yenilmekle yüzyüze gelmişti. Yakınında da bir dağ vardı. Sığınabileceği bir dağ. Medine’de Minber üzerinde hutbe okurken Ömer’in gözlerinden, bu savaş yerinin

* *Firaset*: Derin sezgi, anlayış. —ç.

** *Keşif*: Olanı, olacağı anlama. —ç.

*** E’s-Sariyetü’l-Kinâni diye bilinir. —ç.

**** Acem Irak’ında, yani İnan kesiminde. —ç.

***** İran ateşetaparılarıyla. —ç.

görünmesine engel olan perde kaldırıldı hemen o sırada. Ömer bağırmaya başladı: "Sariye! Dağa!.." diye. Bu sesi Sariye duydu. Oysa o, savaş alanında idi. Sariye, bulunduğu yerden Ömer'in kendisini gördü. Ve.. Hikâye malûm.

Ebubekir'in de, kızı Âişe'ye vasiyeti sırasında böyle bir kerameti olmuştu. Ebubekir Âişe'ye bahçesindeki hurma "vesak"larından* alıp verdiği hurmalarla ilgili konuşurken kerametini göstermişti.

Hurmaları verdikten sonra, bunlardan bir bölümünün ayrılır ve mirasçılardan kaçırılır olması üzerine Âişe'yi şöyle uyarıyordu: "Âişe! Onlar [mirasçılar] senin kardeşlerindir! Erkek kardeşlerin, kız kardeşlerin!" Âişe, babasına: "Bir kız kardeşim var, o da Esmâ'dır. Başka hangi kız kardeşim var?" diye sormuştu. Bunun üzerine babası Ebubekir şu karşılığı vermişti: "Hârice'nin kızının** karnındakidir o! Onun kız olacağını sanıyorum." Gerçekten de kız çocuğu doğmuştu. Bu olay, *Muvatta'nın**** "caiz olmayan armağan babı"nda anlatılır.

Bunların ve bunlardan sonrakilerin bu tür [keramet] olayları çoktur; onların ardından gelen iyi kişilerin ve [islâma] uyanların.. Ancak, gizemciler derler ki: "Bu tür olaylar, peygamberin döneminde pek azdı. Çünkü peygamberin var olduğu bir dönemde, inanırım böyle olağanüstülükler göstermeye gücü elverişli değildi." Hatta şunu da ekler gizemciler: "İnanır (mürit), peygamberin gömülü olduğu Medine'ye geldiğinde bile, orada kaldığı sürece bu yeteneği gider elinden. Oradan ayrılana dek.."

Tanrı doğru yolu bize tattırsın ve bizi gerçeğe ulaştır-sın.

GİZEMCİLER İÇİNDE AKIL DENGESİNİ YİTİRMİŞLER (MECZÜBLAR)

Sözü edilen inanırlar (müritler) içinde akıl dengelerini yitirmiş "bühlül"ler**** de vardır. Akıllıyken, sonradan deli olmuşlara benzerler. Bununla birlikte "velilik" basamaklarının

* 1 vesak, 20 tonu aşkındır. —ç.

** Ebubekir'in eşi. —ç.

*** *Muvatta'nın* yazarı: İmam Malik. —ç.

**** "Bühlül", Türkçemize "behlül" diye geçmiştir. Güleryüzlü, tatlısözlü, gönülleri anlamında. Böylelerinin kimine "rint", kimine "meczûb" denir. —ç.

da sağlıklı yerleri olabilir bunların. “Siddik”lerin* durumlarını alabilirler. Gönüllerinden kardeşleri bunların durumlarını bilir.

Öyleyken, bunlar, yine de [dinsel görevlerle] yükümlü değildirler.

Bu kişiler, “bilinmeyenler” dünyasından şaşılasi haberler alıp aktarırlar. Çünkü hiç bir şeye bağlı değildirler. Bağımsız olarak, özgürce konuşurlar bu konuda. Bilinmeyenler dünyasından şaşılasi şeyler getirirler.

“Fakihler”,** bu kişilerin öyle aşamalara gelebileceklerini kabul etmezler çoğu kez. Sözkonusu kişilerden [dinsel] yükümlülüklerin kalktığını gördükleri için kabul etmezler.. “Veliliğin” yalnızca “ibadet”le olabileceğini düşünürler. Oysa bu yanlış görüştür. Tanrı iyiliğini, dilediğine verir. “Veliliğin” oluşması, “ibadete” bağlı değildir. Ne ibadete, ne de başka bir şeye bağlıdır. İnsansal özbenlik her zaman vardır. Tanrı ona, armağanlarından dilediğini ayırabilir. Sözkonusu kişiler, algılayıcı özbenliklerini yitirmiş değildirler. Bunların algılayıcı özbenlikleri, delilerinki gibi de bozulmuş değildir. Bunların yitirdikleri, yalnızca, [dinsel] yükümlülüklerin dayandığı akıldır. Akıl, özbenlik için sadece özel bir niteliktir. İnsan için zorunlu bilgilerin kaynağıdır. İnsan akıl yardımıyla bakışını gerçeğe yöneltir. Akıl yardımıyla yaşamının gereklerini bilir, yolunun doğrultusunu çizer. Şu demek oluyor ki, insan eğer bu dünya yaşamının gereklerini kavrar ve bu dünya yaşamındaki yolunun doğrultusunu çizerse, [dinsel] yükümlülükleri üstlenmemek için bir gerekçesi kalmaz artık. Öbür dünya yaşamı yönünden gerekli olan yükümlülükleri üstlenmemek için.. Ama bu niteliği [aklı] yitiren kimse, özbenliğini de yitirmiş olmaz. Kendi gerçeğini de unutmuş bulunmaz. Öyleyse özbenliği yerinde olur da, [dinsel] yükümlülüklerin yöneldiği aklı (el aklüt-teklifi) elinden gitmiş bulunabilir. “Yaşam bilgisi” anlamına gelen aklı.. Bunda, olamayacak bir şey yok. Tanrının kulları içinden kimileri seçkin bir duruma getirmesi, ille de [dinsel] yükümlülüklerin gereklerine ilişkin bilgiye bağlı değildir.

Bu görüşler doğruysa şimdi şunu bilmelisin:

* Tanrıya gerçekten gönül vermişlerin. —ç.

** Şariat bilginleri. —ç.

Kimi zaman, sözkonusu kişilerin durumlarıyla, algılayıcı özbenlikleri bozulmuş, artık hayvanlar sırasına girmiş delilerin durumları birbirine karıştırılır. Oysa senin elinde, bunları birbirinden ayırabilecek “bel”ler-belirtiler vardır. Bunlardan biri odur ki, sözkonusu “bühlül”ler” kesiminde, hiç boş olmadıkları “zikir”, “ibadet” gibi belirli bir yöneliş bulursun. O zikir ve ibadetleri, söylediğimiz nedenden, yani yükümlülükleri olmadığı için, dinsel kuralların dışında olsa bile.. Oysa delilerde, hiç bir yön ve yöneliş bulamazsın. Ayırıcı “bel”lerden ikincisi: Sözkonusu kişiler, ta başlangıçta, doğuştan akıl dengesizliği içindedirler. Delilerinse, delilik, sonradan başlarına gelmiştir. Yaşamlarının bir kesiminden sonra.. Vücutlarındaki hastalık nedenlerinin doğal sonuçları olarak.. Bu hastalığa tutulup algılayıcı özbenlikleri bozulunca da yörüngelerini şaşırırlar. Üçüncü ayırıcı “bel” de şudur: Sözkonusu kişiler, insanlar arasında iyi-kötü birçok iş ve işlevlerde bulunurlar. Çünkü [dinsel] yükümlülükleri olmaması dolayısıyla toplumdaki işlevleri için herhangi bir izin almak zorunda kalmazlar. Delilerinse toplumda yerine getirebildikleri bir ödevleri olmaz.

İşte bu ayırıcı nitelikler bizi bu konudan sözetmeye götürdü.

Doğru olana Tanrı ulaştırır.

YILDIZ FALCILARI (MÜNECCİMLER)

Kimi insanlar sanırlar ki, duyuların özbenliği uğraştıran etkilerinden uzaklaşmadan da “bilinmeyen”e ulaşma yolları var. Yıldız falcıları da böyle sananlardandır.

Yıldız falcıları (müneccimler), yıldızları, göklerindeki konumlarının gereklerinin, maddî varlıklardaki etkilerinin, doğal yapıları arasındaki bakışlarıyla oluşan karışım sonucunun, bu karışımın havaya olan etkisinin, birtakım şeyleri anlattığını söylerler. Oysa bu yıldız falcılarının “bilinmeyen”e ilişkin bildikleri-buldukları bir şey yoktur. Duyup bildikleri, birer sezgisel sanıdır, birer sanıdır. Yıldızların etkilerinin olabileceğine, onların havada içsel yapı, bir etki oluşturabileceklerine dayanan sanılar ve varsayımlar. Bu tür görüşler, evrendeki varlıkların yapılarına ayrı ayrı bakan

kimsenin duyduğu sezgiyle birlikte oluşur. Batlamyus'un ileri sürdükleri de böyledir. Tanrı dilerse, biz, yeri geldiğinde,* bu tür görüşlerin boş ve yanlış olduğunu belirteceğiz. Diyelim ki, ileri sürülenler doğrudur, yine de buradaki konumuz açısından bir değer taşımaz; dönüp varacağı nokta sezgi ve varsayım olduğu için.

KUM FALCILARI (REMİLCİLER)

Bunlardan sayılan, bunların halk kesiminde görülen kişilerin “bilinmeyen”i bulma ve olup-bitenleri anlama amacıyla yıldız falcılığından çıkarıp oluşturdukları bir falcılık sanatı daha vardır. Bu falcılığa: “kum çizgisi” (“hattu'r-reml”) adını verirler. Üzerinde işlem yaptıkları maddeden ötürü bu adı verirler.

Bu tür falcılık sanatının özeti şudur:

Kum falcıları, noktalardan, basamaklı biçimler yaparlar. Biçimler, basamakların tekli-çiftli, ya da eşit olarak yalnızca tekli, yalnızca çiftli oluşlarıyla birbirinden ayrılırlar. 16 biçim olur hepsi. Çünkü 4 basamağın hepsi çift, ya da hepsi tek olabilir. Böylece iki biçim ortaya çıkar. Böyle olmaz da, tekli, çiftli olur ve tek, yalnızca bir basamakta yer alırsa, bundan da 4 biçim oluşur. Tek, iki basamakta yer alırsa bundan da 6 biçim çıkar. Tek, üç basamakta yer alırsa, o zaman da 4 biçim meydana gelir ve toplam 16 biçim eder.⁴⁵

Kum falcıları, bunları adlarına, uğurlu ve uğursuz çeşitlerine göre ayırırlar. Tıpkı yıldızların böyle uğurlu ve uğursuz diye ayrıldıkları gibi. Herbir biçim için doğal diye ileri sürdükleri bir “ev” koyarak 16 ev belirlediler. “Göğün” [tutulma çemberinin] 12 burcuyla 4 “çivi”ye** karşılıktır bunlar.

Biçimlerden herbirine bir “ev”, çizgi ve “bel” koydular. Maddeler dünyasının varlıklarından hangisine ilişkin olduklarını belirlediler. Yıldızbilime koşut, hatta onun bir kesimine giren bir uzmanlık dalı oluşturdular bundan.

Ne var ki, “yıldızların hükümleri” (astroloji ya da “yıldızbilim”), Batlamyus'un anlattıklarından da anlaşıldığı gi-

* *Mukaddime*'nin üçüncü cildinde. —ç.

** Doğan yıldız çivisi, batan yıldız çivisi, gök çivisi, yer çivisi. —ç.

bi, doğal konumların kurallarına dayalıdır. Bu kum falcılarının ileri sürdükleri görüşlerse, ölçüsü olmayan yarguların ve raslantılı dileklerin oluşturduğu kurallara dayanır. İleri sürülenlerin doğruluğuna hiç bir kanıt yoktur.

Kum falcıları derler ki: “Kum falının temeli, dünyada gelip geçmiş eski peygamberliklerden alınmadır.” Kimi zaman bu tür falcılığı, Danyal ya da İdris peygambere dayandırırılar. Nasıl ki tüm sanatlar, bu iki peygambere dayandırılır temelde. Kum falcıları, bu falın dinsel yönden hiç bir sakıncası olmadığını ileri sürerlerken, kimi zaman, peygamberin şu sözünü dayanak alırlar: “Kum falı çizgisi çizen bir peygamber vardı eskiden. Kimin fal çizgisi, o peygamberinkine uygun düşerse, çıkan fal, onunkidir.”

Oysa bu hadis, kum falcılığının sakıncasız olduğunu gösterebilecek bir kanıt değildir. Eğitim ve kültürleri olmayan kişilerin sandıklarının tam tersine.. Çünkü hadisle demek istenen şudur: “Eskiden bir peygamber çizgi çizerdi, onun üzerine kendisine vahy gelirdi. Kimi peygamber için böyle bir şeyin olması, olanak dışı değildir, olamayacağı ileri sürülemez. Kimin çizdiği çizgi, o peygamberin çizdiğine uygun düşerse, çizilenler arasında onun çizdiği doğrudur. Çünkü onun çizdiği, vahyini çizgi çizerken alma geleneği olan peygamberin aldığı vahyle güç kazanmıştır. Ama o kimse- nin çizdiği, peygamberin algıladığı vahye uygun düşmezse, doğru olamaz.” Hadisle anlatılmak istenen budur. Doğrusunu Tanrı bilir.

KUM FALCILILIĞINDAKİ BİÇİMLER

Kum falcıları, ileri sürdükleri yöntemlere göre bir “bilinmeyen”i bulmak istedikleri zaman kâğıt, kum ya da un üzerine, 4 basamağın sırasına göre 4 satır olacak biçimde noktalar koyarlar. Dört kez yaparlar bunu. Böylece 16 satır meydana gelir. Sonra her satırdaki noktalardan çift çift alıp atarlar [satırın sonundaki bir ya da iki nokta kalana dek, noktalardan iki tane iki tane atarlar]. Kalan çift ya da tek noktayı da basamaklardaki yerlerine göre dizerler. Böylece de [bu, her satırda ayrı ayrı yapıldığı ve her dört satırdan bir biçim oluştuğu için 16 satırdan] 4 biçim oluşur. Bu biçimleri

ardarda sıralarlar. Sonra bunları doğurarak 4 ayrı biçim daha çıkarırlar. Birinci 4 biçimde enine [yanyana] sıralı basamaklardan tek ya da çift noktaları alıp üst üste koyarak oluştururlar ikinci 4 biçimi. Noktaları, biçimlerin aynı hizadaki basamaklarından alarak.⁴⁶

İkinci 4 biçim de ortaya çıkınca satırlardaki biçimlerin sayısı 8 olur.

Sonra bu 8 biçimin her ikisine bir biçim doğurtup, doğanı alta yazarlar. Her iki biçimin basamaklarındaki tek ya da çift noktaları [aynı hizadaki iki basamaktan birden] alıp toplar, bir basamağa geçirirler. Bu doğurtmayla da. [8 biçimden], bir başka 4 biçim daha oluşmuş, alta yer almış olur. Üçüncü 4 biçime de aynı yöntemle iki biçim doğurtup alta yazarlar. Sonraki iki biçime de aynı yoldan bir biçim doğurtur, alta yazarlar. En son, onbeşinci biçimle birinci 4 biçimden birincisini ele alırlar, bunlara da bir biçim doğurarak onaltıncı ve sonuncu biçimi elde etmiş olurlar.

16 biçimi elde edince çizgilerin tümüne, biçimlerinin gereklerine göre yargılar koyarlar. Uğurluluk, uğursuzluk gibi yargılar. Biçimlerin herbiri, birbirleriyle olan bakışmaları, birbirlerine girmeleri ve karışım özellikleri değerlendirilerek koyarlar yargılarını. Biçimlerin, varlıklarla ilgili neler gösterdiklerini değerlendirerek..

Bu sanat, toplumsal yaşamın bulunduğu tüm yörelerde, tüm uygar kesimde var ve çoktur. Bu konuda kitaplar yazılmış, eskilerden ve sonrakilerden çok kimselerin ünü duyulmuştur. Bu sanatın ne olduğunu ise gördün işte. Ölçsüz yargılardan, temelsiz heveslerden başka şey değildir. Düşüncede temel olarak alınan gereken odur ki, kesinlikle, “bilinmeyenler”e sanat yoluyla ulaşamaz. Ulaşmanın, insanların yalnızca özel bir kesimine vergi nitelikleri taşımış olmaktan başka da yolu yoktur. Başka yolla bilinmeyenlerin öğrenilmesi olası değildir. İnsanlardan özel bir kesim, duyu dünyasından “tın” (ruh) dünyasına geçebilme özelliğinde yaratılmışlardır. Onun için “yıldızbilimciler” (“müneccimler”, yıldız falcıları), bu özelliktekilerin tümüne birden “Çulpanlılar” (zühriyyûn, zühreliler, Venüstüler) derler. Düşüncelerine göre: “Çulpan” (zühre, Venüs), bu özelliktekilerin doğuştan, temelde, “bilinmeyen’i öğrenme yeteneğini taşı-

dıklarını gösterdiği için bu adla anarlar.

İster kum falı, ister başkası olsun, eğer bu konularla uğraşan kimse, o sözü edilen özellikte kişilerdense, ve baktığı, uğraştığı kum falı noktaları, kemik ya da başka şey yoluyla duyularını uğraştırmak, bir an için “tinseller dünyası”na varmak amacını güdüyorsa, o kimse, taşları kullanarak “fal-cılık”, “kâhinlik” edenler arasına girer. Yukarda anlattığımız türden yollardan bilinmeyene ulaşanlar arasına.. Eğer öyle değilse ve yalnızca bu kum falı sanatıyla “bilinmeyen”e ulaşma çabasındaysa, bu sanatın öyle bir sonuç vereceği görüldüyse, boş bir iş ve sav içinde bulunuyor demektir. Tanrı, dilediğini doğru yola ulaştırır.

Doğuşta “bilinmeyen”e ilişkin algular alabilme özelliğinin var olup olmamasının belirtisi de odur ki, bu özelliği taşıyanlar olup-bitenleri öğrenmeye yöneldikleri zaman, hemen, onlarda doğal durumlarından ayrılmış görülür. Esnemeye ve gerinmeye benzer durumlara tanık olunur. O kişilerin, duyulardan ayrılmaya başladıklarını belli eden durumlar oluşur. Bu durumlar, güçlülükleri ya da güçsüzlükleri yönünden değişik nitelikte belirirler. Değişiklik de, sözkonusu özelliğın herkeste aynı olmayışından ileri gelir.

Kendisinde böyle belirti bulunmayan kimsenin, bilinmeyene ulaşma yönünden hiç bir özelliğı, olanağı yoktur. Bu kimse, yalanının aldatmacılığı içindedir.

Kimileri de “bilinmeyen”i öğrenmek için öyle kurallar-yasalar koymuşlar ki, bu kurallar-yasalar, yukarda anlatılanlardan ne birinci kesime girer, yani tinsel varlıklarla bağlantı kurma yöntemlerine; ne yıldızların etkileri üstüne kurulmuş, Batlamyus’un ileri sürdüğü türden sezgisel yöntem; ne de, “biliciler”in (“arraflar”ın) başvurduğu sanılara-varsayımlara girer. Kıt akıllı kişiler için birer temel amaçmış gibi gösterme çabasına yönelik olarak koydukları birer uydurmadır, birer yanlış batağıdır.

Bunlardan sadece, yazarların ve uzmanların anıp önem verdiklerini sözkonusu edeceğim burada:

“EBCED HESABI”YLA YAPILAN “AD HESABI”

“Bilinmeyen”i anlamak için konulmuş kurallardan biri,

“ad hesabı” (“نسيم” hesabı) diye bilinen hesaptır. Bu hesap, Aristoteles’in olduğu söylenen “E’s-Siyase (Politika) kitabının sonunda anılır. Ki, bu hesapla, savaşılan hükümdarlardan “yenen” ve “yenilen”in kim olacağı bilinir.

Bu hesap şudur: Hükümdarlardan birinin adındaki harfleri alırsın, “Ebced harfleri”nde “cümme hesabı” (tümceler hesabı) diye bilinen işlemle, “birler”, “onlar”, “yüzler”, “binler” basamaklarında “bir”den “bin”e değin harflerin karşılığı olan sayıları belirlersin. Birinci ad üzerinde yaptığın işlemi bitirip, bir sayı elde edince, ikinci ada ilişkin hesaba giriş. Tıpkı birincisinde olduğu gibi. İkincisinin sonucunda da bir sayı bulunca, iki adın sayılarından herbirinden dokuz dokuz [tüm dokuzları] çıkar. Sonra iki adım hesabından ve dokuzlar atıldıktan sonra kalan iki sayıyı karşılaştır, bu iki sayının nicelikte eşit olup olmadıklarına bak. Eşit değillerse, o zaman iki sayı da çift, ya da ikisi de tekse, “az” olan kiminse o “yenecektir” öbürünü. İki sayıdan biri çift, öbürü tekse, bu kez de “çok” olan kiminse o yenecektir. Eğer iki sayı nicelikte eşitseler, o zaman ikisi de çiftse adların sahiplerinden hangisi savaşa “çağrılmışsa”, “yenen” o olacaktır. Sayıların ikisi de tekse adların sahiplerinden hangisi “savaşı istemişse”, “yenen” o olacak, öbürü yenilecektir.

Bu konuda sözü edilen işlemin kuralını anlatan iki ünlü “beyit” vardır. Şöyle:

“İki sayı çift ve tek olmakta eşitseler ‘az’ın,

“Değilseler ‘çok’un sahiplerinin yeneceğini sanırım.

“Her yönden eşitseler, ikisi de çift olduklarında savaşa çağrılının,

“Tek olduklarında savaşı isteyen yeneceğini düşünürüm.”

Konunun uzmanları “dokuz”ların atılışından sonraki “kalan”ın [daha kolay] bilinmesine yarasın diye bir kural koydular. “Dokuz”ların atılışına yarayacak, uzmanlarınca ünlü bir kural. Şöyle:

“Dört basamakta” [birler, onlar, yüzler, binler] “birinci” sırayı gösteren harfleri topladılar. “1”i gösteren “ا”ı, “10”u gösteren ve onlar basamağının ilki olan “ی”ı, “100”ü gösteren ve yüzler basamağının ilki olan “و”ı, “1000”i gösteren ve binler basamağının ilki olan “ع”ını, biraraya getirdiler. “1000”den sonrasını gösteren bir harf de yok zaten. Çünkü “ع” Ebced harflerinin sonuncusudur. Bu harf-

ler biraraya getirilince ondan bir sözcük oluştu: “ابتغ”.

Sonra üç basamakta [birler, onlar, yüzler] “ikinci” sırayı gösteren harfleri topladılar aynı biçimde. Basamaklardan “binler” basamağını çıkardılar. Çünkü Ebcet’de “غ”-dan sonra harf yok ki, daha sonraki basamağı gösterebilir. Üç basamağın herbirinin ikinci sırasına ilişkin harfleri toplayıp üç harfi biraraya getirdiler: Bunlar, “birler” basamağında “iki”yi gösteren “ب”, “onlar” basamağında “ikinci”yi, 20’yi gösteren “ك”, “yüzler” basamağında “ikinci”yi, 200’ü gösteren “ر” harfleridir. Harfleri biraraya getirince üç basamağa uygun olarak “üçlü” (“sülâsi”) bir sözcük oluşturdular: “بكر”.

Sonra “üçüncü” sırayı gösteren harfleri topladılar. Bundan da “جلس” sözcüğü doğdu. Böylece basamaklardaki sıralara ilişkin “Ebcet” harflerini sonuna dek aynı biçimde toplayıp sözcükler oluşturdular. Herbir sıranın sonunda, sıraların sayısınca sözcükler oluşup 9 sözcük ortaya çıktı: “ابتغ”, “بكر”, “جلس”, “دمت”, “هنت”, “وسخ”, “زعد”, “حفض” ve “طمصط”. Peşpeşe gelen sayılara göre dizilmiştir bunlar. Her sözcüğe, ilişkin olduğu sıranın sayısı verilmiştir. “ابتغ” sözcüğüne “1”, “بكر” sözcüğüne “2”, “جلس” sözcüğüne “3”, “دمت” sözcüğüne “4”, “هنت” sözcüğüne “5”, “وسخ” sözcüğüne “6”, “زعد” sözcüğüne “7”, “حفض” sözcüğüne “8” ve “طمصط” sözcüğüne de “9” sayısı verilmiştir.

Adlardan birinin sayılarını bulup “dokuz”ları atmak istedikleri zaman, o adın harflerini bir bir ele alırlar, bu harfleri bu dokuz sözcükte arayıp bulurlar, bir harf hangi sözcükteyse o sözcüğün numarasını o harfe verip öbür harfe geçerler, adın harflerinden herbirinin sayı değerini bulup sonra bu sayıları toplarlar. Yani bu toplam sayıyı o adın harflerine karşılık olarak alırlar. Bu toplam sayı “9”dan çoksa, “9”u atar, kalanı alırlar. Çok değilse olduğu gibi alırlar toplam sayıyı. Aynı işlemi ikinci adın harflerinin sayı değerini bulmakta da yaparlar. Meydana gelen iki toplam sayıyı karşılaştırıp, daha önce söylediğimiz değerlendirmeyi yaparlar.

Bu kuralın neden işe yaradığı açıktır: “Dokuz”lar çıkarıldıktan sonra sayı basamaklarından hangisi olursa olsun, “kalan” sayı “1”dir. Bu “1” sayısı, her basamağın, her sıranın kendilerine özgü olan sayılarını içinde toplamış gibi

oluyor. Sayıların, basamak ve sıralarının herbiri [hangisi olursa olsun] “birler” basamağından sayılmış oluyor böylece. “2” ile “20”, “200”, “2000” arasında fark olmuyor. Hepsi de “2” sayılıyor. “3” ile “30”, “300”, “3000” arasında da bir fark olmayıp hepsi “3” sayılıyor. Onun için ardarda konulan sayılar, basamakların sayılarını göstermek amacıyla konulmuşlardır sadece. Birler, onlar, yüzler, binler basamaklarının herbirinin herbir sırasını gösteren harfler [aynı sıradakiler] ayrı ayrı sözcüklerde toplanmışlardır. Ve bir sözcüğe verilen sayı, o sözcüğün içerdiği herbirinin karşılığı olmuştur. Harflerin gösterdikleri basamak ister “birler”, ister “onlar”, ister “yüzler”, ister “binler” basamağı olsun değişmez. Öyleyse herbir sözcüğün sayısını, kendisinde toplanan harflerin de sayısı olarak alıp düşünmek gerek. Harfler, yukarda da anlatıldığı gibi basamak sıralarının sonuna dek toplanarak sözcükleri oluştururlar.

Çok eskiden beri insanlar arasında kullanılışı süregelen bir kuraldır bu. Bununla birlikte karşılaştığımız kimi hocalarımız, sözü edilen sözcüklerin yerine bir başka 9 sözcüğü alarak işlem yaparlar ve bu ikinci 9 sözcüğün daha sağlıklı olduğu görüşünü ileri sürerler. Bunları da öbür sözcükler gibi ardarda sıralarlar. Birinci 9 sözcükte “dokuz”ların atılışında ne yapıyorlarsa aynı yöntemi bu sözcüklerde de uygularlar. Bu sözcükler şunlardır: “ارب”, “يسقك”, “جزلط”, “مدوص”, “هفت”, “تخذن”, “عش”, “جمع”, “نضط”. Bu 9 sözcük, sayıların sırasına göre sıralanmıştır. Bu 9 sözcükte de herbir sözcüğün sayısı, kendi basamağının sayısıdır. İçlerinde üçlü (“sülâsi”), dörtlü (“rübâi”) ve ikili (“sünâi”) vardır. Senin de görüp değerlendireceğin gibi, bunlar şaşmaz bir kural doğrultusunda yürüyecek nitelikte değildirler. Ama yine de hocalarımız, bu tür “simya” bilimlerinde, harflerin gizleri ve “yıldızbilim” konularında Batının “hocası” durumunda olan Ebül-Abbas İbnü'l-Bennâ'dan,⁴⁷ bu ikinci 9 sözcüğü aktarırlar bu konuda. Hocalarımız İbni Bennâ'yı kaynak göstererek, “ad hesabı”nda bu sözcüklerle “dokuz”ları atma yoluna gitmenin “البع” diye başlayan 9 sözcüklerle işlem yapmaktan daha sağlıklı olduğunu söylerler. Hangisinin doğru olduğunu Tanrı daha iyi bilir.

Bunların hepsi “bilinmeyen”i bulma çabalarıdır. Araştırmacılara, derin incelemeleri olanlara göre bu yöntemler, Aristoteles’e dayandırılmaz. Aristoteles’in doğrulara varmadaki derin görüşü, onun böyle şeylere yer vermeyeceği konusunda sana tanıklık edecek nitelikte kesin bir kanıttır. Eğer derinliğe inebilenlerdence..

“ZAYİÇE” YOLUYLA “BİLİNMEYEN”İN BULUNMASI

“Bilinmeyen”i bulmak için başvurulan bu tür yollardan biri de “Evrenin Zayıçesi”* diye ad verdikleri ve Batının** sayılı gizemcilerinden Septeli Ebü'l-Abbas Seydi Ahmed'e dayandırdıkları “Zayıçe”dir.⁴⁸ Septeli Seydi Ahmed, 6. yüzyılın [milâdi 12. yüzyılın] sonlarında Merakküş'te [Mara-keş'te] yaşamıştır. Muvahhidler hükümdarlarından Ebu Ya'kûb [doğrusu: Ya'kûb.] El Mensûr döneminde.⁴⁹

“Zayıçe”, işlemi şaşılması olan bir sanattır. Özel kişiler (havass) çoğunlukla, zayıçe'den “bilinmeyen”i çıkarıp anlatmak için canatılar. Ünlü bilmeceli işlemini kullanarak.. Bu bilmeceli işlemle “bilinmeyen”in gizini çözmeye, kapağını kaldırmaya özenirler.

Bunlara göre zayıçe'nin işlem yapılan biçimi: Büyük bir çember. Bu çemberin içinde başka çemberler. Bu çemberler, birbirlerine koşturtular ve göklere, öğelere, yaratıklara, tinsellere ve daha başka varlık türlerine ve bilimlere ayrılmış niteliktedirler. Her çember de ayrıca bölümlere ayrılmıştır. Burçlara, oluşlara ya da başka şeylere göre.. Her bölümün çizgisi [çemberlerin bölümlerini birbirinden ayıran çizgi] “merkez”e varır. Bu çizgilere “kirişler” (“evtâr”) denir. Her “kiriş”in üzerinde birbirini izleyen, özellikle konmuş harfler vardır. Bu harflerden kimi “zimam biçimi”ndeki harflerdir. (“Resmü'z-Zimam”).*** Bu biçimdeki harfler, bu yüzyılda [14. yüzyıl] Batıda defter tutanlar ve hesapla uğraşanlarca geçerli sayısal değerli biçimlerdir. Bu harflerin bir de “Ğubar biçimi”nde (“Resmü'l-Ğubar”)*** olanları vardır. Bu harflerin,

* Zayırcütü'l-Âlem, Horoskop. Bkz: ekteki çizelge 1. —ç.

** Endülüs ve Batı Afrika. —ç.

*** Açıklaması *Mukaddime*'nin üçüncü cildindedir. —ç.

zayıçenin iç kesimlerinde kullanılması gelenektir. Çemberlerin arasında bilimlerin adları, oluşların yerleri yazılıdır. Çemberlerin arkasında bir de “çok evli” bir çizelge bulunur. Uzununa ve enine doğru birbiriyle kesişen “ev”ler. Çizelgenin “eninde” 55, “uzununda” ise, 131 “ev” var. Çizelgenin bir kesimi “dolu evli”dir. Dolu olan evlerin de kimi sayılarla, kimi harflerle doldurulmuştur. Çizelgenin bir kesimiye “boş evli”dir. Sayıların yerlerine neye göre yerleştirildikleri, evlerden kimilerinin neye göre harf ve sayılarla doldurulduğu, kiminin neye göre boş bırakıldığı bilinmiyor.*

“Zayıçe”nin çevresinde “beyt”ler var. “Arüz”ün “bahri tavil” kalıbından ve “nasıblı” (“üstünlü”) “lâm” uyaklı beytler.⁵⁰ Zayıçeden istenen sonucu çıkarmak için [nasıl bir] işlem yapılması gerektiği anlatılır bu “beyt”lerde. Yalnız anlatımları, kapalılıkta “bilmece” türündendir, açık değildir. Zayıçenin kimi kesimlerinde de bir beyt vardır ki, “Batı”da harf, sayı, zayıçe hesapları ile uğraşanların, yıldız falcılarının ileri gelenlerinden ve “İşbiliye” [Sevilla] “ulemâsından” Vühayb oğlu Mâlik’indir. Mâlik, “Lemtuniyye” [Murabıtlar] devleti döneminde yaşamıştır. Sözkonusu beytin metni şöyledir:

”سؤال عظیم الخلق حضرت فصن اذن * غرائب شك ضبطه الجد مثلاً***“

Sözkonusu zayıçeye ya da başka zayıçeye ilişkin bir soru sorulduğunda, sorunun karşılığını ortaya çıkarma amacıyla yapılan işlem sırasında başvurulan ve onlarca [bu konuyla uğraşanlarca] geçerli olan bir beyttir bu.***

Bilinmeyenle ilgili herhangi bir soru sorulup karşılığı istendiğinde, o soruyu yazarlar. Harflerini ayrı ayrı yazarlar. Sonra gök burçlarının o zamana ilişkin “doğan”ını ve zayıçede gök burçlarına ayrılmış çemberdeki yerini ele alırlar. “Doğan” burcun, bu burçtan başlayıp “merkez”e, oradan da en büyük çemberin sözkonusu burcun tam karşısında kestiği yere değin uzanan kirişi, bu kiriş başlangıcından sonuna dek üzerinde yazılı harfler ve sayılar üzerinde dururlar. Sa-

* Bkz: Çizelge 2. —ç.

** Anlamı: Büyük düzeyli bir soru yönelttin, o zaman koru onu. Kuşkların acayipliklerinden kuru. Onu tutmak, şanslı örnekler. —ç.

*** Bu beyt 41 harfi içerir. Bu harflerle yapılan işlemler konusundaki açıklamalar Mukaddime’nin üçüncü cildindedir. —ç.

yıları “cümmele” (ebced) hesabıyla harflere çevirirler. Çevirirlerken de kimi zaman “birler”ini “onlar”ına, “onlar”ını “yüzler”ine vardırırılar. Kimi zaman da bunun tersini yaparlar. Kendilerine göre geçerli olan işlem kuralı neyi gerektiriyorsa öyle yaparlar işlemini. Sonra harfleri, sorunun harfleriyle biraraya getirirler. Sonra, bunları, “doğan burç”tan sayılınca üçüncü durumdaki burcun kirişinin, en büyük çembere doğru uzantısına geçmeden, yalnızca başlangıcından “merkez”e değin olan kesimi üzerindeki harflerin ve sayıların toplamına eklerler. Sayıları daha öncekinde yapıldığı gibi harflere çevirirler. Bunların toplamını da başka harflere eklerler. Sonra Vüheyb oğlu Mâlik’in yukarıda sunulan ve işlemin temeli olan, bu konuyla uğraşanlarca işlemin temel kuralı sayılan beytinin harflerini ayırırlar. Ve bu harfleri bir kenara yazarlar. Sonra [soru sorulduğu zaman] “doğan” burç, çemberin hangi derecesindeyse o derece sayısını, o “burcun üss’ü”yle çarparlar. Konuyla uğraşanlara göre: “bir burcun üss’ü, o burcun, burç basamaklarının sonuncusuna olan uzaklığı”dır. Hesapla uğraşanların kullandıkları “üss”ün tersi bir anlam taşır bu. Çünkü hesapla uğraşanlara göre: “bir sayının üss’ü, o sayının ilk basamağa olan uzaklığı”dır. Sonra çarpımdan elde edilen sayıyı “en büyük üss” ve “temel döngü” diye niteledikleri bir başka sayıyla çarparlar. Ve elde ettiklerinin tümünü, çizelgenin “ev”lerine geçirirler. Belirli kurallara, geçerli işlemlere ve numaralı döngülere (devirlere) göre geçirirler. Ve [aynı kurallara göre] “ev”lerdeki harflerden kimini çıkarıp alırlar, kimini yok sayarlar. Çıkarıp aldıklarını, sözü geçen beytin harfleriyle karşılaştırdıktan sonra gerekenleri sorunun harflerine ve bu harflerle birlikte olanlara eklerler. Sonra bu harflerden, “döngü” (devir) adı verilen sayılar ölçüsünde atarlar. Her döngünün sonunda elde edilen harfi çıkarıp tutarlar [döngülerin sonunda elde edilen harfleri ardarda yazarlar]. Konuyla uğraşanlarca belirli olan sayıdaki döngüler sayılınca böyle yaparlar, birinden öbürüne geçerek döngüleri tamamlarlar. Hepsinin sonunda ayrı ayrı harfler (hurûfun mukattaa) ortaya çıkar. Harfler birleştirilip dizilince de bir beytte dizili sözcükler meydana gelir. İşlemden temel alınıp karşılaştırılan beytin, Vüheyb oğlu Mâlik’in yukarıda sunulan

beytinin kalıbında ve aynı uyaklı bir beyt oluşur. Nasıl ki tüm bunları, “bilimler” bölümünde [üçüncü ciltte], bu zayıçeyle nasıl işlem yapılması gerektiği anlatılırken açıklayacağız. Özel kişilerin (havass) çoğunu, sözkonusu zayıçeden o işlemlerle “bilinmeyen”i bulup çıkarma çabasına sarp gördük. Bunlar sanırlar ki, “hitab”ın uygunluğu, sonucun gerçeğe uygun olduğuna bir kanıttır. Oysa bu görüş doğru değildir. Çünkü yukarda da sana açıklandığı gibi, “bilinmeyen”, bir sanat işiyle algılanamaz. Sorular ve karşılıklar arasındaki uygunluk, yani karşılıkine uygun bir anlatım, konuşulanlar arasındaki uygunluk, karşılığın doğru oluşu ya da sorulana uygun düşmesi ve tüm bunların, gerek sorulardan, gerek kirşilerden derlenen harflerin çoğaltılması, harflerin sayılarla birlikte çizelgelere geçirilişii, derlenen sayıların varsayılan sayılarla çarpımından elde edilişii, çizelgeden harflerin özel işlemle çıkarılışii, kimi harflerin yok sayılıp atılması, belirli sayıdaki döngülerde atma işleminin her döngüde ayrı ayrı yinelenmesi, gerekli karşılaştırmanın yapılması sonucunda, evet tüm bunların sonucunda sözkonusu zayıçe hesaplarıyla işlem yapma sanatında gerçekleşmesi, yadırganacak bir şey değildir. Kimi zekî kişii, bu şeyler arasındaki uygunluğu kavrar, kavrayınca da “bilinmeyen”i öğrenir. Öyleyse, “şeyler arasındaki uygunluk”, bilinmeyi öğrenmeye götürüyor. Özbenliğe bilgi sağlıyor. Uygunluğun öğrenilmesi, “bilinmeyen”in öğrenilmesinin bir yoludur. Özellikle, isteklerini kıranlar (riyazetçiler) için.. Çünkü isteklerin kırılması, akıl yürütmede ve düşünce deviniminde kavrama gücünü artırır. Bunun nedenine ilişkin açıklama, yukarlarda birçok kez geçti. Onun için çoğu kez, zayıçeyi, bu anlamda, isteklerini kıranlara yaslandırırlar. Burada sözkonusu olan zayıçe de Septeli’ye* dayanır. Ben bir başka zayıçenin de, Abdullah oğlu Seh’ın olduğunu öğrendim. Çok büyük bir olasılıkla bu kişininki de şaşılısı işlemleri, şaşılısı işlenişleri olan türden bir zayıçedir.

Zayıçeden çıkan sonucun “koşuk” (manzum) olarak çıkışının nedeni: Sanırım o beytle** karşılaştırma sırasında-

* Septeli Seydi Ahmed, gizemci ve rivayetçi. —ç.

** Mâlik’in sözü geçen beyti. —ç.

ki durumdan ileri geliyor bu. Onun için sonuçta elde edilen koşuk, o beytin kalıbında ve o beytin uyağında bulunuyor. Bunun böyle olduğunu şu da gösterir ki, biz zayıçede başka işlemlere de tanık olduk, bu işlemlerde beytle karşılaştırma yapılmadı ve onun için de sonuçtaki karşılık “koşuk” (manzum) çıkmadı. Nasıl ki yeri geldiğinde [üçüncü ciltte] konuyla ilgili açıklamalar yapılırken bunu göreceksin. İnsanların çoğu, bu zayıçe işlemlerini kavrayıp onaylamakta, bu işlemlerin anlatıldığı gibi bir sonuca götürebileceğini kabul etmekte güçlük çekerler. O yüzden bu işlemlerin sağlamlığını kabul etmezler. Bunların birer “düşsel” şey olduğunu, birer kuruntu olduğunu, zayıçe hesaplarında işlem yapan kimsenin, dizdiği beytin harflerini, sorulan sorunun ve kirislerin harfleri arasına nasıl diliyorsa öyle yerleştirdiğini, bu sanatın işlemini yaparken belirli bir ölçüye bir kurala uymadığını, sonuçta [dilediğince] bir beyit meydana getirdiğini ve böyleyken bu beyti, yoluna-yöntemine uyulan bir kuralın, kurala göre yürütülen bir işlemin sonucuymuş gibi, işleminden çıkarılmış bir sonuçmuş gibi gösterdiğini sanırlar. Ama asıl kuruntu olan bu sanıdır. Bu sanı bozuk bir kuruntudur. Böyle bir sanıya götüren şey de, varlar ve yoklar arasında bulunan uygunluğu kavrayamamaktır, uygunluğun gizine erememektir. Kavrayışlar ve akılların hep bir olmamasıdır buna yolaçan. Kavrayamadığı şeyi yadsıması, insanoğlunun geleneğidir. Sözkonusu sanıya kapıların görüşlerini çürütmemiz için, bu sanattaki işlemi gözden geçirmek ve kesin bir sezgi gücüyle değerlendirmek yerlidir. O zaman görülecektir ki, bu sanat, şaşmaz bir işlem ve sağlam bir kurala göre düzenlenmiştir. Böyle bir değerlendirmeye girişecek olan kavrayış ve sezgi sahibi kişi için, bunun böyle olduğundan hiç bir kuşku yoktur. Sayılar ki, açığın en açığıdır, bunlarda güç anlaşılabilirlerin çoğu, aralarındaki oranın zihne yakın olmayışı ve kapalılığı yüzünden zor anlaşılırsa, son derece kapalı ve şaşılabilir işlemi olan bu sanatın anlaşılabilirliği konusunda ne düşünebilirsin? Zor anlaşılabilirlerden bir problem anlatalım da, bu örneği düşünerek, sözkonusu ettiklerimiz konusunda bir parça aydınlanabileceğin: Sana şöyle bir soru sorulduğunu düşün: “Birkaç akçe al. Herbir akçenin karşısına 3 para koy. Koyduğun

paraları topla ve bu paralardan vererek bir tane kuş satın al. Sonra akçelerin tümü kadar para verip, daha önceki kuşun fiyatına birkaç kuş daha satın al. Satın alınan kuşlar kaç tanedir?” dense. Bu sorunun karşılığı: “9 tane..” biçiminde olur. Çünkü biliyorsun ki 1 akçede 24 para var. Kuş satın almak için herbir akçenin karşısına 3 para konup ayrılmıştır. Demek ki 1 akçede 8 kuş satın alacak para var. Herbir kuşun fiyatı olan parayı ayrı ayrı alıp topladıktan sonra, bunlardan verilerek bir kuş satın alınıyor. Demek ki 1 kuşa 3 para veriliyor. Buna göre 1 akçeyle [24 parayla] satın alınan kuş sayısı 8'dir. Tüm kuşları aynı fiyatla satın aldığına göre, 1 akçeyle satın alınan 8 kuşa, daha önce satın alınan 1 kuşu da ekledin mi kuşların sayısı 9 eder.

Problemin gizli olan yanıtını, sayıları arasındaki oran yardımıyla nasıl öğrendiğini gördün. Bu ve benzeri problemler önüne sürüldüğünde, ilk bakışta, problemin yanıtı, “hiç bilinmeyecek” türden bir “bilinmeyen”miş gibi gelir. Şu anlaşılmıştır artık: Ele alınanlar arasında bulunan oran öyle bir şeydir ki, onunla, ele alınanların “bilinmeyen”leri, “bilinenler” kullanılarak ortaya çıkarılabilir.

Bu yargı, varlık ya da bilgi alanına çıkmış bulunan olgular için sözkonusudur. “Gelecekte olacak”lara gelince: “Olma nedenleri” bilinmediği ve doğruluğuna kesinlikle inanılan inandırıcı bir haberle de saptanmadığı sürece, gelecekte “olacak şey”in bilinmesi olası değildir. “Bilinmeyecek” türden bir “bilinmeyen”dir bu.

Bunu iyice bildikten sonra şimdi şunu bilmelisin ki, zayıf hesaplarında yürütülen tüm işlemler, sorunun sözlerinden yanıt bulmaya yöneliktir. Çünkü senin de açıklamalarımızdan anladığın gibi, belirli bir dizideki harfleri aynen, başka tür dizilmiş biçiminden bulup çıkarmaktan öteye gitmez yapılan şey. Bunun sırrı da, iki harfler takımının arasında bulunan orana, uygunluğa dayanır. Ki, bu orana, uygunluğa kimi insan akıl erdirebilir de, kimi erdiremez. Bu orana akıl erdirebilen kimse için zayıfın sözkonusu kurallarıyla sonuç çıkarmak güç olmaz. Yanıt ise, bir başka düzeyde, sözlerinin anlatımı ve dizilişi dolayısıyla, sorunun iki yanından, olumlu-olumsuz yanlarından birinin gerçek olduğunu anlatır. Buysa, “birinci kesim”deki “bilinmeyen”i al-

gılama türünden sayılamaz. Bu sözlerin [yanıtın], gerçekte olana uygun düşmesinin ötesinde bir anlam taşımaz. Birinci kesimdeki bilinmeyi ise böyle zayıf işlemleriyle öğrenmenin yolu yoktur. Gerçek o ki, insanoğlu o tür bilinmeyi öğrenebilmekten yoksundur. Bununla birlikte Tanrı “bilgi” vererek kimilerini seçmiştir. İnsanlardan kimilerini kimilerinden, verdiği bilgiyle üstün kılmıştır. “Tanrı bilir, siz bilemezsiniz.”

İKİNCİ ANA BÖLÜM

GÖÇEBE, YABANIL TOPLUM VE KABİLELERİN
TOPLUMSAL YAŞAM VE UYGARLIKLARI VE
BUNLARA İLİŞKİN BELİREN DURUMLAR

BİRİNCİ BÖLÜM. — GÖÇEBELİK DE, YERLEŞİKLİK DE
TOPLUMLAR İÇİN DOĞALDIR

Bilesin ki, insan topluluklarının değişik durumlarda ortaya çıkmaları, yaşama ve geçinme yöntemlerinin değişik oluşundan ileri geliyor. İnsanların birarada yaşamaları, geçim olanaklarını elde etmekte yardımlaşma amacına yöneliktir. Geçinme olanaklarını sağlama çabası gösterilirken de, önce, geçim için “zorunlu” olanlardan ve “hemen sağlanması gereken”lerden başlanır. Bunlar, [daha rahat olmak için] gerek duyulan “yeterli” olanaklardan önce gelir.

Kimi insanlar ağaç dikerek, ekin ekerek çiftçilik ederler. Kimileri koyun, sığır, keçi, balarısı, ipekböceği gibi hayvanlarla uğraşarak, bunların ürünlerini, hayvanlardan çıkan şeyleri elde ederek geçinme yolunu seçerler. Çiftçilik ve hayvancılık eden bu insanları, böyle yaşamaya iten şey, “zorunluluk”tur. Bunlar ister istemez —göçebelik biçiminde ya

da köysel biçimde— kırsal yaşam (bedv) sürerler. Çünkü kentsel yaşamda (hazar) bulunması mümkün olmayan ve gerek hayvancılık ve gerek çiftçilik için zorunlu olan ekinliği, tarlayı, otlığı, kırsal yaşamda bulabiliyorlar. O nedenle kırsal yaşam çerçevesinde kalmaları bir zorunluluktur bunlar için.

İlk aşamada, bunların toplumsal yaşamları, gereksinmelerinde, geçimlerinde ve yiyecek, konut, barınak gibi şeylerin sağlanmasında yardımlaşmaları, ancak yaşamlarını korumaya ve geçimlerine yetecek ölçüdedir. Bundan fazla değildir. Çünkü bunun ötesine güçleri yetmez.

Sonra, geçim yollarında çaba harcarlarken bunların durumları genişlediğinde ve, zorunlu gereksinmelerinin ötesine, zenginliğe, bolluğa eriştiklerinde, bu durum, artık yerleşmeye, yerleşme merkezleri kurmaya iter bunları. Bunlar, bu aşamada, zorunlu gereksinmelerinin ötesindeki olanakları sağlamak için yardımlaşırlar. Daha çok yiyecek, daha çok giyecek elde ederler. Daha güzel giyerler, daha gösterişli yaşam sürerler. Daha geniş evler yaparlar. Daha uygar ve daha yerleşik duruma geçmek için kentler, kasabalar kurma yoluna giderler bu kez. Sonra “refah” durumları ve uygarlıkları artar. Daha mutlu ve gösterişli yaşam gelir ardından. Bu yaşam, parlaklık ve gösteriş yönünden ulaşabildiği noktaya ulaşır; güzel görünüşte, yiyeceklerin işleniş, hazırlanış ve özenle pişirilişinde, temiz ve övünç verici ipekliden, ince kumaştan ve başka tür kumaşlardan yapılma güzel, çeşitli giysiler meydana getirmekte.. Yüksek yapılar, köşkler, saraylar yapmakta, yapıları sağlam ve sanatlıca oturtup güzelleştirişte, sanatları “güç” durumundan “iş” durumuna çıkararak doruklarına ulaştırmakta.. Evet, insanlar bu aşamada, yüksek yapılar, konutlar edinirler. Yapılarında, konutlarında sular akıtırlar. Yapılarını hem yüksek yapılar, hem de son derece güzel yapılar, ileri derece süslerler. Bununla birlikte yaşamları için edindikleri giyecek, döşek, kapacak gibi şeylerden güzellerini edinmekte hepsinin durumu bir değildir. Bu sözünü ettiğimiz insanlar, kentsel yaşam aşamasına ulaşmış olanlardır. Kentsel yaşam sürenler demek, “kentlerde yaşayanlar” demektir. Büyük-küçük kentlerde yaşayanlar.

Bunlardan da kimileri, geçim ve yaşamlarını sanayi ile sağlarlar. Kimileriye ticaret yolunu seçmişlerdir. Bunların yaşamları, kırsal kesim halkına göre daha parlak ve daha bolluk içindedir. Çünkü bu aşamaya gelmiş olanlar, “zorunlu” gereksinmelerinden çoğunu elde edebilecek durumdadırlar. Bununla birlikte bunların yaşamları ve geçimleri de, buldukları ve elde ettikleri orandadır.

Şimdi anladım ki, gerek kırsal ve gerek kentsel yaşam süren toplumların durumları, olması gereken doğallıktadır. Açıkladığımız gibi..

İKİNCİ BÖLÜM. — ARAP TOPLUMUNUN İÇİNDE BULUNDUĞU YAPI VE YAŞAM DOĞALDIR*

Bundan önceki bölümde anlatmıştık ki, kırsal yaşam sürenler (ehlül-bedv), çiftçilik ve hayvancılık gibi doğal geçim yolunu seçenlerdir. Bunlar, yiyecek, giyecek ve konut gibi yaşam gereklerinin yalnızca “zorunlu” olanlarıyla yetinmek zorundadırlar. Öteki durumlarında, gelenek ve göreneklerinde de bu çerçevede kalırlar. Daha üst düzeydeki gereksinmelerinden daha yeterli olanaklardan vazgeçerler.

Bunlar, kıldan, deve yününden ya da ağaçtan, çamurdan, taştan, güzel olmayan evler yaparlar. Evlerini yaparlarken, gölgelenme, başlarını sokacakları bir barınak edinme amacını güderler sadece. Bunun ötesine yönelmezler. Kimi zaman da oyuklara, mağaralara sığınır. Yiyeceklerine gelince: Yiyeceklerini, doğal durumlarını biraz değiştirecek biçimde hazırlayarak ya da hiç hazırlamadan, ateşe dokunanlarının dışında hiç bir değişikliğe uğratmadan yerler. Bunlardan toprak ürünleriyle uğraşanların, çiftçilik edenlerin durumları, göçebe olanların durumlarından biraz daha iyidir. Bunlar, küçük yerleşme merkezlerinde, köylerde ve dağlarda yaşayan halklardır.

Berberler’in tümü ve “Acem”ler, bu yaşam biçimindedirler.

Geçimlerini, davar, sığır gibi hayvanlar yetiştirerek sağlayanlar, çoğunlukla, göçebedirler; hayvanlarını otlaklarda,

* Araplar “doğal halk” niteliğindedirler. —ç.

sulu yerlerde otlatmak için. Yani yeryüzünde konup göçerek dolaşmak, bunların durumlarına daha elverişlidir. Bunlara “koyun, sığır yetiştiriciler” anlamında “koyunlular” (“şâviyye”) denir.* Bunlar, otsuz ve susuz yörelere, çöllere açılmazlar. Buralarda temiz otlaklar yok diye. Berberler, Türkler ve Türklerin kardeşleri olan Türkmenler, Slavlar (E's-Sakâlibe) böyledirler.

Geçimlerini deve yetiştirerek sağlayanlar, daha büyük bir çoğunlukla, göçebeler ve bunlar otsuz ve susuz çöllere daha çok açılabilirler, çöllerde daha çok dolaşabilirler. Çünkü develer, yaşamları için, yüksek yörelerin otlaklarındaki bitkilerle, ağaçlarla yetinip de, çöllerin otlaklarındaki bitki örtüsünden, bu otlakların ağaçlarından, tuzlu sularından vazgeçemezler. Soğuğun etkisinden kurtulmak, çölün havasına sığınmak ve yavrusunu çölün ılık kumları üzerinde doğurmak için çöl kesiminde bulunmadan edemezler. Çünkü deve, hayvanlar içinde, yavrusundan ayrılması ve gebeliği en ağır, en çetin olan bir hayvandır. O nedenle, bu konuda, kendini koruyabileceği bir yerde bulunmaya, öteki hayvanlardan daha çok gerek duyar. Bu yüzden, deve yetiştiriciler, otlaklarını [yüksek yörelerden] uzaklarda aramak zorunda kalmışlardır. Kimi zaman da bu zorunluluğu, yüksek yörelerin korunur oluşu artırır. Korucuların-bekçilerin kendilerini aşağılamalarından uzaklaşmak için çöllere yönelirler. Bu yüzden de insanların en yabanılardır bunlar. Yerleşik durumda yaşayanlara oranla, bunlar, yabanıl birer yaratık durumundadırlar. Ele geçirilemeyen, yırtıcı, dilsiz hayvanlar durumundalar. Bunlar, Araplardır, Araplar gibi yaşayan Berber göçebeleridir ve Batı Afrika'nın “Zenate” [adı verilen kabileler] topluluğudur, doğudaki Kürtlerdir, Türkmenlerdir, Türklerdir. Ancak Araplar ötekilere oranla, otlaklarını daha uzak yörelerde ararlar ve daha çok göçebelerdir. Çünkü Araplar, yalnızca deve yetiştirerek geçinirler. Ötekilerse deve yetiştirdikleri gibi onun yanında koyun ve sığır da yetiştirirler.

Öyleyse senin için iyice aydınlanmıştır ki, Arap toplumu doğal bir yaşam evresindedir. Toplumsal yaşamda onlar

* Şâviyye'nin bir anlamı da “kebabçılar” ya da “et kurutanlar”dır. —ç.

için zorunlu bir evredir bu. Eksiklerden uzak olan yüce Tanrı daha iyi bilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — “GÖÇEBELİK”, TARIMCI GÖÇEBELİK
VE KIRSALLIK, KENTSEL YAŞAMDAN ÖNCE GELİR.
“ÇÖL” VE “KIR” UYGARLIĞIN BAŞLANGIÇ YERİ,
“KENT”LERSE ÖMRÜNÜ UZATAN GÜCÜDÜR

Daha önce söylemiştik: Göçebeler, kırsal yaşam sürenler, tüm yaşam durumlarında yalnızca “zorunlu” gereksinmelerini sağlamaya bakarlar. Daha ötesine güç yetiremezler. Kentlilerse, gereksinmelerinden fazlasını ve tam yeterlisini de elde etmeye önem verirler. Tüm durumlarında ve çıkarlarında bu tutum içinde olurlar. Kuşku yok ki, “zorunlu olan”, “gereksinmeleri tam ve yeterlice karşılayan”dan önce gelir. Sonra “zorunlu olan”, temel; “tam ve yeterli olan” da o temelden doğan ayrıntıdır. Öyleyse, göçebelik, tarımcı göçebelik, kırsal yaşam, kentsel yaşam için, tam yerleşiklik için bir “temel” (“asıl”) durumundadır, daha önce gelir. Çünkü insanoğlunun istemleri (metalib), ilk aşamada “zorunlu olan”a dönüktür. Bu aşamada “tam ve yeterli olan”a uzanmış değildir daha. Zorunlu olan sağlanıncaya dek.. Bu durumda, göçebeliğin, kırsal yaşamın sertliği, kentsel yaşamın inceliğinden önce gelir. Onun için kentleşmeyi, göçebe ve kır insanları için son aşama olarak buluyoruz. Göçebe, bu son aşamaya doğru yürür, çabasıyla tırmanabildiği ölçüde tırmanır. Ve sonunda bir düzeye ulaşır. Ne zaman ki bolluk durumlarını ve olanaklarını sağlayan bir “tüylenme” oluşur, o zaman rahat yaşama yönelir. O zaman kendini kente bağlar. “İlkel” toplulukların durumu (El Mütebeddiye) hep böyledir. Kentliyse, çöl-kır yaşamına yönelmez, Meğerki, bunu gerektiren bir zorunluluk ola.. Ya da bir eksiklikten dolayı kent halkının yaşamına ayak uyduramamış buluna..

Çöl-kır yaşamının, kentsel yaşamın temeli (asıl) olduğunu ve kentsel yaşamdan önce geldiğini gösteren bir kanıt da odur ki, herhangi bir kent halkını gözden geçirdiğimiz zaman, çoğunun, başlangıçta o kentin çevresinden gelme köy-kır halkından olduğunu görüyoruz. Bunlar çevreden

gelmiş, kentteki bolluk ve rahat yaşama yönelmişlerdir. Bu gösteriyor ki, kentsel yaşama biçimleri, çöldeki, kırdaki yaşama biçimlerinden doğmuştur. Çöldeki, kırdaki yaşama biçimi, temeldir (asıldır) kentsel yaşama göre. Bunu böylece kavramalısın.

Sonra gerek göçebeler, gerek kentliler, kendi içlerinde de değişik durumdadırlar. Bir kişi bir başka kişiden, bir kabile bir başka kabileden büyüktür. Bir kent bir başka kentten daha geniştir. Bir kentin uygarlığı, nüfus yoğunluğu, bir başka kentinkinden daha çoktur.

Şimdi iyice anlaşıldı ki, göçebelik, tarımcı göçebelik, kırsal yaşam, kentlerin, büyük kentlerin ortaya çıkışından daha önce ortaya çıkmıştır. Kentsel yaşamın temelidir. Şundan dolayı ki, kentlerin, büyük kentlerin ortaya çıkışları, zenginlik, bolluk ve rahat yaşamın gerektirdiği sonuçlardandır. Bu tür sonuçsa, "zorunlu geçim"e ilişkin olan durumlardan sonra gelir. Tanrı daha iyi bilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — GÖÇEBELER, TARIMCI GÖÇEBELER, KIRSAL KESİM HALKI, İYİ ALIŞKANLIKLAR EDİNMEYE, KENTLİLERDEN DAHA YATKINDIRLAR

Nedeni şudur:

Özbenlik, ilk doğal aşamasında, kendisine yönelen ve alışkanlık niteliğinde yerleşmek üzere gelen her tür iyi-kötü etkiyi almaya hazırdır. Peygamber de şu sözünü bunun için söylemiştir: "Her doğan çocuk, doğal yapısıyla doğar. Annesi-babası onu sonradan yahudileştirir, hıristiyanlaştırır ya da 'Mecusileştirir'."

Özbenlik, iyi ve kötü huylardan hangisini ne denli daha önce alırsa, öbüründen o denli uzaklaşır ve öbür huyu-alışkanlığı kazanması o ölçüde güçleşir. Öyleyse, iyiliğe yönelen kişi, iyiliğe ilişkin şeyleri önce edinir ve iyilik eğilimi kendisinde bir alışkanlık durumuna gelirse, kötülükten uzaklaşır. Kötünün yolu artık zor gelir ona. Tıpkı bunun gibi, kötülüğe yönelmiş kişi de, kötülüğe ilişkin şeyleri önce edinirse, ona iynin yolu zor gelir.

Kentliler, çeşitli çekiciliklerle, bolluğa-mutluluğa ilişkin

şeylerle içiçe buldukları, dünyalığa yöneldikleri ve dünyanın çeşitli tatlarına alabildiğine kendilerini kaptırdıkları için, özbenlikleri kirlenmiştir. Kınanası alışkanlıklar ve kötülüklerle kirlenmiştir onların özbenlikleri. İyiyeye giden yol ve yöntemler, bunlardan uzaklarda kalmıştır. Tabii kendilerinde oluşan kötü alışkanlıklar ölçüsünde.. Öyle zaman olur ki, bunlardan utanma izleri bile silinip gider. Hiç bir durumları, kendilerini utandırmaz olur artık. Bunların çoğunu, biraraya gelip toplandıkları sırada, büyüklerinin ve saygı gösterilmesi gerekenlerinin yanında bile, çirkin sözler söyler bulursun. Konuştukları çirkin sözler, bir utanma engelini çarpmaz. Bu kentlileri, çirkin söz ve işlerle ortaya çıkmaya, kötü alışkanlıklar tutup sürüklemiştir.

Çölde-kırda yaşayanlar da dünyalığa yönelirler. Ancak bunların dünyalığa yönelmeleri "zorunluluğu" karşılayacak ölçüdedir. Bolluk-zenginlik ölçüsünde değildir. Çeşitli tat ve çekiciliklerin kaynaklarını ve yollarını elde edecek ölçüde değildir. İş ve işlemlerindeki alışkanlıkları da o ölçüde olur elbet. Kendilerinde oluşan kötü gidiş ve durumlar, kınanası huylar, kentlilerinkine oranla birçok yönden azdır. Öyleyse bunlar, kentlilere oranla, ilk doğal yapıya daha yakındırlar. Kınanası alışkanlıkların çokluğu ve kötülüğü ve çirkinliği nedeniyle oluşup özbenlikte yerleşen kötü yetilere daha uzaktırlar. Bunların kötü alışkanlıklardan kurtulup iyileşmeleri, kentlilere oranla daha kolaydır. Açıktır bu. Bundan sonraki açıklamalarımızla da açıkça belirecektir ki, kentsel yaşam, toplumsal yaşamın, uygarlığın son aşamasıdır. Toplumsal yaşamın bozulmaya doğru yüz tutmasıdır. Ve kötülüğün, iyilikten uzaklaşmanın da son kertesidir. Açıkça ortaya çıktı artık: Göçebelik ve kırsal yaşam, kentsel yaşamdan daha çok iyiliği edinmeye elverişlidir. "Tanrı kötülüklerden sakınanları sever."

Sahihü'l-Buhari'de yer alan, Haccac'ın Ekva oğlu Seleme'ye söylediği bir söz, bu konuda anlatageldiğimiz görüşümüze karşı çıkmak için bir kanıt diye ileri sürülmesin:

Anlatıldığına göre: Haccac, Seleme'nin çöl yaşamına doğru çıktığını öğrenmişti. Bunun üzerine Seleme'ye "İzinin üstüne dönüp göçebeleştin mi yoksa?" dedi. Seleme de buna, "Hayır, dönüşüm-dönecliğim yok. Çöl yaşamına çık-

mama, peygamber izin verdi." biçiminde karşılıkta bulundu.

Bilesin ki, islâmın ilk döneminde, Mekkelilere "göç" ("hicret") farz kılınmıştı. Peygamberle birlikte bulunsunlar, peygamber nereye giderse orada olsunlar, peygambere yardım etsinler, onu desteklesinler ve korusunlar diye.. Göçetmek, Mekkelilere farz kılınırken "çöl Arapları"na, Arap köylülerine farz kılınmamıştı. Çünkü Mekkelileri, peygambere yardım etmeye, onu korumaya yönelten: "Peygamberle aralarında yakınlık" vardı. Oysa çöl Araplarını ona yardıma yöneltecek böyle bir bağ yoktu. Zaman zaman, göçeden Mekkeliler, çöl halkından, göçebe Arap olmaktan Tanrıya sınırlıydı. Çöl Araplarına göçetmek farz kılınmadığı için.. Peygamberin arkadaşlarından Ebu Vakkas oğlu Sa'd'ın⁵¹ peygamberden aktardığı bir hadise göre: Peygamber Mekke'de hastalandığı sırada şöyle demişti: "Tanrım arkadaşlarımın göçlerini başarılı kıl. Ve izlerinin üzerine döndürme onları!" Bu şu demektir: "Tanrım! Arkadaşlarımı Medine'de sürekli kalmakta başarılı kıl. Arkadaşlarım hiç ayrılmayınlar oradan. Başlattıkları göç işinden* dönmeyinler." Göçten dönüş, ileriye doğru koşarken "geriye doğru dönüş yapmak"tır bir çeşit. Öyle sayılır.

Denir ki, göçün "farzlığı", Mekke'nin [müslümanlarca] ele geçirilmesinden önceki döneme özgüydü. Göç farz olduğu sıralarda, müslümanlar az oldukları için, göçü gerektiren neden vardı. Mekke'nin ele geçirilmesinden sonraya gelince: Müslümanların çoğaldıkları, güçlendikleri ve Tanrının artık peygamberini insanlardan koruma işini üzerine aldığı bu dönemde, göçetmenin farzlığı kalkmıştır. Çünkü peygamber: "Mekke'nin ele geçirilmesinden sonra artık göç yoktur." demiştir. Kimi de der ki, Mekke'nin ele geçirilmesinden sonra islâma girenlerden kalkmıştır göçün farzlığı. Kimi de, hadisi yorumlarken, Mekke'nin ele geçirilmesinden önce müslüman olup da göçetmiş olanlardan farzlığın kalktığını söylemiştir. Bunların hepsi ve tüm islâm yorumcuları, göçün farzlığının, peygamberin ölümünden sonra kesinlikle kalktığı konusunda birleşirler. Çünkü peygamberin ar-

* Medine'ye olan göçten. —ç.

kadaşları o günden başlayarak çeşitli yörelere doğru dağılıp yayılmışlardır. Bundan sonra “Medine’de oturma” onurunun dışında, göç farzlığı diye bir şey kalmamıştır. Öyleyse, Haccac’ın, çölde kalmak üzere çıkan Seleme’yi: “İzinin üzerine geri dönmüş oldun, çöl-kır halkından biri durumuna geldin!” biçiminde kınaması, onun Medine’de oturur olmaktan çıkmasından dolayısıdır. Haccac bu sözüyle, peygamberin yukarıda açıkladığımız ünlü duasına dikkati çekmek istemiştir. Peygamberin, “Tanrım! Arkadaşlarımı izlerinin üzerine geri döndürme!” biçimindeki duasına.. Haccac’ın Seleme’ye seslenirken “... sen artık çöl Araplarından biri oluverdin!” demesi, onun, “göçetme onurundan” yoksun kalmış çöl Araplarından biri durumuna düşmüş olduğunu anlatmak içindir. Seleme’ye çöle çıkmakla ne “göç” onurundan, ne de “Medine’de bulunmuş olma” onurundan yoksun kaldığını kabul etmiştir verdiği karşılıktadır. Çünkü onun çöle çıkmasına peygamber izin vermiştir. “Medine’den ayrılması”na peygamberin “izin” vermiş olması, sadece Seleme’ye özgü olan bir izindir. Hüzeyme’ye verilen “tanıklık” ayrıcalığı gibi. Ebu Bürde’ye verilen “kurbanda [altı aylık] dişi oğlak kesme” ayrıcalığı gibi.⁵² Haccac, Seleme’yi kınarken, sadece onun Medine’den ayrılışını kınamış olabilir. Çünkü Haccac, göçün, artık peygamberin ölümünden sonra farz olmaktan çıktığını biliyordu. Seleme’ye verdiği karşılıktadır peygamberin kendisine verdiği izne dayanmış olmayı, bir üstünlük, bir erdem sayıyordu. Onun için çöl yaşamını seçiyordu. Peygamberin kendisine verdiği iznin ne demek olduğunu bildiği için... Hangi yorum doğru olursa olsun, Haccac’ın Seleme’ye söylediği sözler, “... sen artık çöl Araplarından biri oluverdin!” demesi, çöl Araplığının kınanması bir şey olduğunu göstermez. Öğrendiğin gibi çöl Arabına göçün farz kılınmamış olması, çöl yaşamının, kırsal yaşamın kınanacak bir şey olduğundan değildi. Göçün farzlığı, peygambere yardımcı olma, onu koruma nedenine dayanıyordu. Öyleyse Haccac’ın Seleme’yi kınamasında, Seleme’nin bu farzı bir yerde bırakmış olmasını eleştirmesinde, “çöl Arabı” olmanın kötü bir şey olduğunu gösterecek bir kanıt yoktur. Eksiklerden uzak olan Tanrı daha iyi bilir. Başarı onun yardımıyla olur.

BEŞİNCİ BÖLÜM. — ÇÖL VE KIRSAL KESİM HALKI,
YERLEŞİK KENTLİ HALKTAN DAHA YÜREKLİDİR

Nedeni: Kentliler, kendilerini rahatlık ve kaygısızlığın döşegine salıvermişler, mutluluk ve bolluğa gömülmüşler, mallarını ve kendilerini koruma işini, yönetenlerine, valilerine, yargıçlarına ve sürekli koruma görevlilerine bırakmışlardır. Ve çevrelerini kuşatan kale duvarlarının, önlerinde dönüp dolaşan bekçilerin ve nöbetçilerin sağladığı güvenle uykuya dalmışlardır. Hiç bir kaygı, uyarı heyecanlandırmaz onları. Ellerinden kaçabilecek avları da yoktur. Alabildiğine iyimserdirler ve kendilerini güvenlik içinde bulurlar. Bu nedenle silahlarını bırakmışlardır. İçlerinden nice kuşaklar bu tutum üzerinde yaşayıp göçmüşlerdir. Giderek, baba ocağında kaygısız yaşayan aile bireylerinden kadınlar ve çocuklar gibi olmuşlardır. O denli ki, bu tutumları onlar için doğuştan var olan bir huy durumuna gelmiştir.

Çöl ve kırsal kesimin insanlarıysa, yerleşme merkezlerinden kopuk oldukları, çöllerde, kırlarda yabancılaştıkları, koruyuculardan, kale duvarlarından uzaklarda buldukları için, kendilerini koruma işini kendi üzerlerine alırlar, başkalarına bırakmazlar, başkalarına güvenmezler bu konuda. Onun için silahları her zaman üzerlerinde bulunur. Yollarında her yönden gelebilecek tehlikelere karşı uyanık gözlerle bakarlar. Geceleri uyumaktan kaçınırlar. Meğer ki, oturdukları yerde, semerler üzerinde, eğerler üzerinde dalıp uyuklamış olalar. Haberlere, uyarılara dikkatle kulak verirler. Böyleyken, otsuz-susuz yerlerde, çöllerde, kırlarda, güçlükler-sıkıntılar içinde yalnız başlarına bulunabilirler. Kendilerine güvenirlere. Sıkıntılı, güçlüklerle dolu yaşam, onlar için doğal bir huy; yüreklilik, bir karakter, bir temel yapı oluvermiştir. Kendilerini bir çağırın olduğunda ya da bir ses ürküttüğünde, yiğitliğe-yürekliliğe hemen başvurabilirler. Kentliler, çöle, kıra çıktıklarında onlarla karıştıkları ya da bir yolculukta onlarla arkadaş oldukları zaman, birer çolukçocuk gibi onlara bağlanmak zorunda kalırlar. Onlar varken ve onlar istemedikçe kendilerini ilgilendiren işlerden bile hiç birini yapamazlar. Gözle görülüp her zaman tanık olunabilecek bir gerçektir bu. Çevreyi, yönleri, su ve dağ yolla-

rını, kentliler hep onlardan öğrenirler. Bu da açıkladığımız nedene dayanır.

Konunun temeli şu: İnsan, alışıp benimsediklerinin güdümündedir. Kendisinde doğuştan var olan şeyin ve mayasının güdümünde değildir. Birtakım durumlarla yüzgöz olur, onlara alışır ve onlar kendisi için bir huy, bir yeti ve bir görenek durumuna gelirse, o şeyler doğuştan, yaratılıştan var olan şeyler gibi oluverirler. Bunu bir kural olarak düşünüp, insanları bu kurala göre değerlendirebilirsin. O zaman göreceksin ki, söylediklerimizin çoğu doğrudur. Tanrı dilediğini yaratır.

ALTINCI BÖLÜM. — BASKI YÖNETİMİNİN ZARARLARI.
YERLEŞİK HALKIN, YÖNETİMİN KARARLARINI KAYGIYLA,
ÜZÜLEREK KARŞILAR DURUMA GETİRİLMESİ, HALKTAKİ
DİRENME GÜCÜNÜ KIRAR, HALKIN
ÇIKARLARINA ZARAR VERİR

Nedeni:

Kimse işlerinde kendi başına buyruk değildir. Çünkü yönetilenlere oranla azınlıkta olanlar, başkanlar, buyruk verenler, tüm halkın işlerinde yetkilidirler. İnsanların çoğu, başkasının eliyle yönetilir durumdadır çoğu kez. Gereklidir de bu.*

Eğer yönetim kaba değilse, adaletliyse, bu yönetimin hiç bir kararı üzüntüyle karşılanmaz. Tepki görmez. Kararları önleme çabası gösterilmez. Yönetim altında bulunanlar, ister yürekli ister korkak olsunlar, kendilerine güven duyarlar. Baskı olmayacağına güvenirler. Öylesine ki, halkta kendine-güven, giderek “doğuştanlık” (“cibille”) kazanır.

Ama eğer yönetim ve yönetimin kararları ezici, baskıcı ve korkutucu olursa, halkın yüreklice direncini kırar, dayanma gücünü giderir. Çünkü o zaman, ezikliğe uğratılmış olan ruhlara bir gevşeklik çöker. İlerde de açıklayacağız bunu.

Ebu Vakkas oğlu Sa'd'ın, bu tür baskı yönetimine özgü bir tutumuna, Ömer engel olmuştu: Havbe oğlu Zühre [düş-

* İbni Haldun'un burda kullandığı sözcük “gereklidir” anlamına geldiği gibi, “kaçınılmazdır” anlamına da gelir. —ç.

manlardan öldürdüğü:] Calinus'un üzerinde bulunan 57.000 değerindeki eşyayı almıştı.⁶³ Zühre, Calinus'u "Kadisiye" savaşında [636'da] izleyip öldürmüş, onun üzerinden çıkanları almıştı. Ama [savaş komutanı] Ebu Vakkas oğlu Sa'd, Calinus'un üzerinden çıkanları çekip aldı Zühre'den. Ve Zühre'ye: "Sen onu öldürmek için benden izin almalı değil miydin?" diyerek çıkıştı. Sonra durumu, bir yazıyla Ömer'e bildirdi. Ömer'den onay istedi. Ömer de Zühre ve benzerlerinin özelliğini anlatan bir yazıyla karşılık verdi: "Adamcağız düşmana vurabildiği ölçüde vurdu. Savaştan kalan da sana [yani müslümanlara] kaldı. Ama sen tuttun, adamcağızın okundaki kirşin gezini [kerteğini] kırdın. Gönlünü kırdın 'adammn.'" diye yazdı. Mektupta ayrıca Calinus'un üzerinden çıkanların Zühre'ye verilmesini bildirdi.

Yönetimin kararları, bir de, sert biçimde "cezalandırıcı" olursa, halka, dayanma gücünü iyice, tümüyle yitirtir, halktaki yürekliliği öldürür. Çünkü bu tür cezalandırma olduğu ve halk kendini savunamaz duruma getirildiği zaman, bir "aşağılık" ("mezellet") oluşur halkta. Öylesine bir aşağılık durum oluşur ki, halkın yüreklilik gücünü alıp götürür. Kuşkusuz bu böyledir.

Ama yönetimin kararları cezalandırıcılığı yanında öğretici, eğiticiyse ve halkın bu yöntemle eğitimi çocukluktan başlatılmışsa, bu kez de halkta, daha eğitim dönemindeyken başlayan korku ve boyun eğmenin izleri kalır. Halk yine kendi gücüne, yiğitliğine güvenemez. Onun için çöl ve kırsal kesimdeki yabancı Arapları, buyruk almaya alışık halktan daha yürekli buluyoruz. Ve onun için, ta eğitim dönemlerinden başlanarak, sanatlarda, bilimlerde ve dinsel konularda yola getirme (te'dib) ve öğretme amacıyla üzüntü-sıkıntı verici hükümler-kararlar uygulanan kimseleri, yüreklilik yönünden çok eksik buluyoruz. Bunlar, neredeyse karşı konulması pek güç olmayan işlerde bile kendilerini savunamazlar. Hiç bir yönden savunamazlar kendilerini. Bir otorite ve baskı altında, hocalardan ve eğitim, öğretim uzmanlarından "kıraat"* alan, bilgi alma yoluna giden öğrencilerin durumu da böyledir. Karşı koyma gücünü ve yürekliliği

* Yüzüne okuma, Kur'an dersi. —ç.

öldüren nedenlerdir bu anlattıklarımız.

Bizim bu görüşümüze, peygamberin arkadaşlarının durumu ortaya atılarak karşı çıkılmasın. Gerçekten peygamberlerin arkadaşları da din ve şariat hükümlerine ilişkin bilgiler alıyorlardı ve böyleyken onların yürekliliklerinden hiç bir şey eksilmiyordu. Üstelik onlar insanlar içinde en yürekli kimseler durumundaydılar. Ama bunun nedeni vardı: Müslümanlar, “şariat koyucu”dan (“şari”) dinlerine ilişkin bilgileri alırlarken, onları buna zorlayan yalnızca içlerindeki duyguydu. Onlarda oluşan bu duygu da, kendilerine okunan özendirici ve korkutucu (tergib ve terhib edici) ayetlerle oluşuyordu. Herhangi bir öğretim yöntemiyle oluşmuyordu. Ve yıldırıcı niteliği olan bir öğretim yönteminden doğmuyordu o duygu. Öğrendikleri din hükümleriydi, dinsel “edeb”lerdi. Ancak “naklen” öğrenilebilecek hüküm ve “edeb”ler.. Peygamberin arkadaşları bu konulara ilişkin bilgileri kendi istekleriyle alıyorlardı. Çünkü onlarda “inanma” ve “onaylama” (“iman” ve “tasdik”) ilkeleri iyice yerleşmişti. Bilgiyi inançla aldıkları için de, sağlam olan yüreklilik güçleri ölmüyor, yüreklilikleri olduğu gibi kalıyordu. Onları, yıldırıcı ve baskıcı yönetimin pençesindeki tırnaklar rahatsız etmiyordu.

Ömer şöyle der: “Şariat’ın [dinin] edeblendirmediği kimseyi, Tanrı edeblendirmez.” Ömer, herkesin kendi içindeki vicdanının buyruğunda olmasını çok istediği ve kulların çıkarlarına olanı, şariat koyucunun daha iyi bileceğine kesinlikle inandığı için böyle söylemişti.

Ne zaman ki insanların dinsel yönleri gücünü yitirdi ve buna koşut olarak insanlar buyurucu hükümler almaya başladılar, ne zaman ki şariat ancak uslandırıcı eğitim yollarıyla öğrenilir duruma geldi, ve ne zaman ki insanlar kent uygarlığına koyuldular ve hükümlere boyun eğme yolunu tuttular, işte o zaman, dinsel öğretim de yıldırıcı ve insanlardaki yüreklilik özelliğini eksiltici bir duruma geldi.

Şimdi anlaşıldı ki, baskıcı-buyurucu (e’s-Sultânî) ve öğretime yönelik (e’t-ta’lîmî) hükümler-kararlar, yürekliliğe zarar veriyor. Çünkü bu tür hükümler-kararlar, insanın kendi dışından birer yabancı olarak yöneliyor insana. Dinsel hükümler-kararlarda ise, “buyurucu”, insanın kendinde, kendi

içindedir (zâtî). Bu nedenle, ta çocukluk ve delikanlılık dönemlerinden başlayarak yılgınlıklara uğratılmaları yüzünden özbenlikleri güçsüzleştiği için, sözkonusu buyurucu ve zorla öğretici hükümler-kararlar kent halkını çok etkiliyor. Çöl ve kırsal kesim halkı içinse, böyle bir duruma düşmek sözkonusu değildir. Çünkü bunlar, buyurucu, baskıcı ve zorla öğretici hükümlerden-kararlardan ve uslandırıcı durumlardan uzaklarda bulunuyorlar.

Bu nedenle: Ebu Zeyd oğlu Muhammed [Ebu Muhammed], *Ahkâmü'l-Muallimîn ve l'Muteallimîn* ("Öğretmen ve Öğrencilere İlişkin Hükümler") adlı kitabında şöyle der: "Bir çocuk eğitimcisinin, çocukların eğitimi sırasında hiç bir çocuğa 3 kamçıdan çok vurması doğru değildir." Yazar bunu, kadı Şureyh'ten aktarmıştır. Kimileri bu görüşü desteklemek için "vahy'in başlangıcı"na ilişkin hadiste anlatılan "Peygamberin melek tarafından 3 kez sıkılması" olayını kanıt olarak ileri sürerler. Bu yorum, zayıf bir yorumdur. Peygamberin, melek tarafından 3 kez sıkılıp bırakılması bu görüşün doğruluğuna kanıt diye gösterilemez. İki ayrı şeylerdir. Peygamberin 3 kez sıkılıp bırakılması, herkesin bildiği "eğitim ve öğretim"e yönelik olmaktan çok uzaktır.

Tanrı hikmetlidir, bilgilidir.

YEDİNCİ BÖLÜM. — GÖÇEBELİK VE KIRSAL YAŞAM,
ARALARINDA YAKINLIK BAĞI OLAN KABİLELERE
ÖZGÜ BİR YAŞAMDIR⁵⁴

Bilesin ki, eksiklerden uzak olan Tanrı, insanların doğal yapılarına "iyiliği" ve "kötülüğü" birlikte koymuştur. Nasıl ki o şöyle der: "Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?"* Ve şöyle der: "Ki, ona iyiliğini ve kötülüğünü sezdirmiştir."** "Kötülük" ("şerr"), insana daha çok girebilecek özelliكتedir. Eğer alışkanlıklarının otlağında kendi başına bırakılırsa.. Ve din gereğine uyması, kendini arındıramamışsa.. Tanrının kendilerini arındırmakta başarılı kıldığı kişilerin dışında "büyük bir çoğunluk", kötülüğün sızmasın-

* Beled suresi, ayet: 10. —ç.

** Sem suresi, ayet: 8. —ç.

dan kurtulamamıştır.

İnsanların doğal yapılarında bulunan kötülüklerden biri, “zulüm”dür, “başkalarının hakkına geçme”dir. Kimin gözü bir insan kardeşinin geçimliğine uzanmışsa, onun eli de uzanmıştır o geçimliği çekip almak için. Meğer ki ona dur diyecek bir “yasak koyucu” ola.. Şairin dediği gibi:

“Zulüm, haksızlık, kişilerin huylarındandır.

“Eğer dürüst bir insan bulursan,

“Demek ki o, kimseye zulmetmiyor.”

Önce büyük-küçük kent halklarını ele alalım:

Kentlerde, kimi insanın kimi insan hakkına el atması-na, yargıçlar, devlet karşı koyar. Yargıçlar ve devlet adamları, yönetimleri altında bulunanlardan herkesin “elini” tutabilir, kimilerinin haklarına “el” uzatmalarını önleyebilirler. Kiminin kimine zulmetmesine engel olabilirler. Bu durumda kentliler, ezici ve güçlü yargıçlarla, devlet adamlarıyla, birbirlerine yönelebilecek zulüm ve haksızlıklara karşı dizginlenmişlerdir. Ama yargıcın, devlet adamının bizzat kendinden zulüm ve haksızlık gelirse, o başka..

Kent dışından, geceleyin ansızın, habersizken bir saldırı olduğunda ya da gündüzün gelen bir saldırıya karşı konulamadığında, kale duvarlarının dikenli telleri koruyabilir kent halkını. Gerekli hazırlık ve karşı koyma girişimi olursa, devletin yardımı hazır güçlerinden kentin savunmasına ayrılmış güçlere eklenerek, bu güçler artırılarak halk saldırıya karşı korunabilir.

Gelelim kent-dışı kesimde yaşayanlara, göçebelere:

Bu insanları birbirlerine kötülük etmekten alıkoyacak güç, bunların yaşlıları ve büyükleridir. Bu topluluk insanların tümünün içinde, yaşlılarını ve büyüklerini sayan ve ululayan duygular yaşar. Bunların obalarını, konup yerleştikleri kesimleri, topluluğun koruyucusu genç ve yüreklilikleriyle tanınan kişileri savunurlar saldırılara karşı. Ne var ki savunucu, koruyucu kişilerin topluluklarını yürekte savunmaları için, topluluklarıyla aralarında yakınlık-hısımlık bağının bulunması ve savunucularla savunulananların hepsinin aynı soyda birleşmeleri gerekir. Böyle bir nedenle ancak güçleri bilinebilir ve düşmanlarının gönlüne korku salınabilir. Çünkü

her insanın kendi soyuna-sopuna ilişkin coşkusu vardır ki, bu, çok önemlidir. Tanrı kullarının gönlünde hısım-akrabalarına ilişkin sevecenlik ve koruma coşkusu yaratmıştır. Bu, insanların doğal yapılarında vardır. Kenetlenmeleri ve birbirlerine yardım etmeleri bununla sağlanır. Ve bununla düşmanlarının kendilerinden çekinmeleri büyük ölçüye varır. Kur'an'ın, Yusuf'un kardeşlerinden hikâye edip aktardığı sözleri de örnek alıp düşünebilirsin bu konuda: Yusuf'un kardeşleri babalarına şöyle demişlerdi: "Ant olsun ki, biz yakınlık bağları olan bir toplulukken, kurt onu yerse güçsüz, âciz sayılırız bizi!"* Bu şu demektir ki, yakınlık bağlarıyla bağlı arkası-topluluğu olan kimseye saldırı düşünülemez. Soy-ları birbirlerinden kopuk olanlara gelince: Bireyleri böyle olan bir topluluktan birine bir saldırı olduğunda o topluluktan bir başkasının haykırpıp arka çıkması pek az görülür. Onun için savaş ortamında hava kötülükle-tehlikeyle karartıldığı zaman böyle toplulukta herkes kendini kurtarmak için kılıca sarılır. Korkacağı ve yalnız-ayrıdımsız bırakılacağını düşünüp paniğe kapılacağı için, herkes kendi başının çaresine bakar. O nedenle böyle topluluklar, çölde, kırsal kesimde yaşayamazlar. Çünkü kendilerini yutmak isteyen başka topluluklara lokma olurlar bu kesimde yaşarlarsa. Obaların ve kırsal kesim yaşam yerlerinin varlıklarını sürdürebilmek için onları savunup korumaya gerek duyulduğunu anladınsa, insanların yükümlü kılındıkları başka konularda da savunmaya-korumaya gerek duyulacağını anlamışsındır. Peygamberlik, devlet egemenliği, bir davanın yürütülüp gerçekleştirilmesi gibi konularda.. Çünkü bu konuların hepsinde yeterince amaca ulaşılabilmesi, kavgayla, karşılıklı öldürmelerle olabiliyor. Neden ki, insanlarda, doğuştan karşı koyma, başkaldırma eğilimi vardır. Kavgaya girildiği zamansa, yakınlık, akrabalık bağı çok gereklidir. Nitekim biraz önce bu bağın önemini anlattık. Bunu bir ölçü olarak al, ki, biraz sonra önüne çıkaracağımız konuları anlayabilesin. Tanrı doğru yola ulaştırıcıdır.

* Yusuf suresi, ayet: 14. —ç.

SEKİZİNCİ BÖLÜM. — YAKINLIK BAĞI (EL ASABİYYE)
SOYLA YA DA O ANLAMDAKİ BİR BAĞLA
OLUŞUP GERÇEKLEŞEBİLİR

Nedeni:

Yakınlık, akrabalık insanoğlunda doğaldır. İnsanların çok azı bu kuralın dışında kalır. Bu bağın doğallıklarından biri de, herhangi bir haksızlığa ya da bir tehlikeye uğradıkları zaman hısım-akrabaları koruma coşkusunu göstermektir, “haykırmak”tır (“nu’re”). Çünkü yakınlarının bir haksızlığa uğramaları ya da onlara bir düşmanlık gösterilmesi karşısında, insan, içinde bir eziklik, bir kopma duyar. Ve hemen, yakınlarıyla tehlikenin arasına girmek ister. Varolalı beri insanoğlunda bulunan doğal bir savunma eğilimiyle. Birbirlerine yardım edenler arasındaki soy bağı, eğer birlik ve kaynaşmayı sağlayacak ölçüde çok yakın bir soybirliği niteliğindeyse, o insanların birbirlerine olan bağlılıkları açık-seçik görülür. O zaman yani salt böyle bir bağın açık-seçik bulunması, yakınlar arasında dayanışmayı sağlamaya yeter, yakınları birbirlerini yürekte savunmaya iter.

Ama aralarında yakınlık bağı olanların soyları birbirlerine biraz uzaksa, soy dizimlerinden birçok halka unutulmuş ve sadece soyun ünü kalmış olabilir. Soy durumu böyle olan bir topluluğun bireyi, bu topluluğu savunduğu zaman, aynı soydan geldiklerinin ünlüleşmiş olmasından dolayı savunur. Sadece, ne de olsa aynı topluluğun insanı olduğunu düşündüğü, o topluluğa yönelen bir haksızlığın acısını içinde duyduğunu sandığı ve bu acidan kurtulmak istediği için..

Efendilik-kölelik bağı ve andıçmış olmak da savunmaya, korumaya yönelten soy gibidir.

Bunun nedeni şudur: Herhangi bir kimsenin azadlı kölesini ve koruyacağına andıçtığı kimseyi savunma coşkusunu göstermesi, insan ruhuna sinmiş olan bir duygudandır. İnsan, komşusunu, yakınını, hangi türden olursa olsun soyuna girenleri koruma eğilimi duyar. Kölelik-efendilik bağının “soy” bağı gibi olmasının nedeni de odur ki, kölelik-efendilik nedeniyle oluşan kaynaşma “soy”la oluşan kaynaşmaya benzer. Tam “soy kaynaşması” gibi olmasa bile ona yakındır.

Peygamberin “Soylarınız konusunda, yakınlarınıza nasıl

bağlılık göstermeniz gerektiğini öğrenin!” sözü, anlattıklarımız açısından ele alınırsa daha iyi anlaşılır. Şu demek isteniyor bu sözle: Soyun yararı, yakınlar arasındaki bağı güçlendirmeye yarayan kaynaştırıcılığında toplanır. Kaynaştırması sonucunda dayanışma oluşur ve koruma, savunma coşkusu doğar bundan. Bunun ötesinde, soya gerek duyulmaz. Çünkü “soy” denen şey, gerçeği olmayan, kuruntuya dayalı bir şeydir. Yararı, sadece, sözkonusu dayanışmayı, kaynaşmayı sağlamasıdır. Eğer soy-sop, açık-seçik biliniyorsa, daha önce söylediğimiz gibi, kişileri, doğal olarak topluluklarını savunma coşkusuna yöneltebilir. Eğer güçlü değil de uzaktan gelen bir söylentiye dayanıyorsa, soya ilişkin kuruntu da gücünü yitirir. Dolayısıyla umulan yararı da elde edilemez olur. O zaman soy dizimiyle uğraşmak, boş bir uğraşı olur. Üstelik sakıncalı işlerden biri durumuna gelir. Bilenlerce söylenmiş şu sözün anlamını bu açıdan değerlendirmek gerek: “Soy, bilinmesinde yarar ve bilinmemesinde zarar olmayan bir şeydir.” Yani “soy” açık olmaktan çıkarsa ve sadece “bilgi dallarından biri” niteliğine bürünürse, kuruntunun özbenliğe sağlayacağı yararı da yok olur. Yakınlık bağının itip götüreceği savunma coşkusu gösterisi de yitip gitmiş olur. O zaman, soy-sopla uğraşmak, gerçekten yararsız bir uğraşı durumuna dönüşmüş olur.

Eksiklerden uzak olan Tanrı, gerçeği daha iyi bilir.

DOKUZUNCU BÖLÜM. — AÇIK-SEÇİK OLAN SOY,
YALNIZCA ÇÖLDE, KIRDA YAŞAYAN YABANIL
ARAPLARDA VE ONLARIN DURUMUNDA
BULUNANLARDA VARDIR

Nedeni:

Geçim darlığı, sıkıntılı yaşam, verimsiz yerlerde kalış, bu topluluklarda olduğu için, zorunluluklar, bunları, sözkonusu soy-sop özelliğini taşımaya itmiş, bunlara böyle bir pay ayırmış yaşamdan. Bu toplulukların geçimleri, deveden, deve yetiştirip üretmeden ve gerekli bakımla sağlanacak deve ürünlerinden elde edilir. Deveyse onları çölde, otsuz ve susuz kesimlerde yabanıllaşmaya götürür. Çünkü yukarıda geçtiği gibi, deve, çöllerdeki bitkilerle beslenir. Yavrusunu çölün kum-

ları üzerinde doğurmak ister. Çölse, darlık ve kıtlık yöresidir. O yüzden kıtlık ve sıkıntı, çöl insanları için alışlagelen doğal bir şey olmuştur. Kuşakları, bu yaşam içinde büyüyüp yetişmiştir. Bu yaşam giderek mayalarına yerleşmiş bir nitelik durumuna dönüşmüştür. Öylesine ki, başka topluluklardan hiç biri onlara varıp da, onların sıkıntılarını paylaşamaz. Ve hiç bir topluluk onlarla uzlaşamaz. Üstelik onlardan herhangi biri bu sıkıntılı yaşamdan kurtulmanın yolunu bulsa ve bu gerçekten mümkün olsa, yine bırakıp gitmez o yaşamını. İşte bu nedenle onların soylarının karışmayacağına ve bozulmayacağına güvenilebilir. Aralarındaki soy dizimi açık-seçik korunur her zaman. “Mudar” soyundan gelen “Kureyş”, “Kinane”, “Sakif”, “Esedoğulları”, “Hüzeyl” ve bunların komşularından olan “Huzaa” kabilelerini birer örnek alıp düşünebilirsin.

Bu kabileler, sıkıntılı yaşam süren, ekini ve ağılı diken bile olmayan yörelerin toplulukları oldukları, Şam’ın ve Irak’ın biter yörelerinden ve katıklık, tahıl kaynaklarından uzaklarda buldukları için, bak, nasıl soyları açık-seçik korunagelmiş. Ve bak nasıl hiç bir karışıklık girmemiş soy dizimlerine. Soylarına herhangi bir karışıklığın girdiği ileri sürülmemiştir.

Yüksek yörelerde, yeşil otlakların ve geçim kaynaklarının bolca bulunduğu kesimlerde yaşayan Arap kabilelerine gelince: “Himyer”, “Kehlân” ve Kehlânoğulları’ndan [Adiy oğlu] “Lahm”, [Adiy oğlu] “Cüzam”, [Ezd oğlu] “Gassan”, [Ubed oğlu] “Tayy”, Himyeroğulları’ndan [Malik oğlu] “Kudaa” ve “İyad” kabileleri gibi. Bu kabilelerin soyları karışmıştır. Kabile kolları birbirine girmiştir. Bunlardan herbirinin soy kütüğü, senin de bildiğin gibi tartışmalıdır soybilimcileri arasında. Bunların soylarına karışıklık, Arap olmayan topluluklardan, Arap olmayan toplulukların bunlara karışmalarından ileri gelmiştir. Arap olmayan topluluklar soy dizimlerine, soylarından ayrılan kollara ve bunların korunmasına pek önem vermezler. Böyle şeylere önem vermek, yalnızca Arap toplumuna özgüdür. Tanrı hoşnut olası Ömer’in bir sözü var. Araplara şu öğüdünü veriyor: “Soyunuzu öğrenin! ‘Sevad’ın [Irak yöresinin] Nabatları gibi olmayın. Gerçek Araplardan birine kökeni sorulduğu zaman duraksamadan ‘ben

falanca köydenim' diye karşılık verir.”

Yüksek yörelerdeki sözkonusu Arap kabileleri, güzel topraklarda, otlulu yerlerde çeşitli insan kitleleriyle çok kalabalık biçimde birlikte yaşayınca, soylarındaki karışıklık çoğaldı. Soylar içiçe girdi.

İslâmın ilk dönemlerinde askerler, ordular: “Kinnesrin [Eski Halep] Askerleri”, “Dimaşk [Şam] Askerleri”, “Avasım Askerleri” gibi, “yer” adlarına, kesimlere göre anılırdı. Bu gelenek Endülüs'e de geçmişti. Ama bu, Arapların “soy” konusunu bir yana kaldırıp attıkları anlamına gelmez. Sadece, ele geçirilen yerlerde hangi askerlerin, hangi orduların kaldığı bilinsin diye öyle adlandırmalar yapılırdı. Yani verilen bu tür adlar, askerlerin kendi komutanları tarafından tanınmaları, birbirlerinden iyice seçilebilmeleri için, “soy” adlarına ek olarak konulmuş “bel”lerdi. Ne var ki, giderek yerleşik kesim halklarından Acemler ve başka toplumlarla Arapların soyları karıştı. Soylar genellikle bozuldu. Ve bu yüzden soyun yakınlık bağı (el asabiyye) yönünden sağlanabilecek meyvesi de yitip gitti. Soy bir yana itilirken kabileler dağıldı ve soy diziminin zamanla yokolmasıyla birlikte yakınlık bağı da yokoldu. Bu bağ ve soy dizimi, yalnızca ilkel göçebe Arap kabilelerinde olduğu gibi kalabildi. Yeryüzünün ve içinde bulunanların mirasçısı Tanrıdır.

ONUNCU BÖLÜM. -- SOYLAR NASIL KARIŞIR?

Bilesin ki, kimi zaman bir soydan olan, bir başka soydan olanlara geçebilir: İkinci soya da yakınlığı nedeniyle geçebilir. Söz verip, andığı bir sözleşme nedeniyle geçebilir. Bir köleyi azad etmiş olmak nedeniyle geçebilir. İşlediği bir cinayet yüzünden kendi kabilesinden kaçabilir. Kurtulmak, korunmak ve işlediği cinayetin diyetini yüklemek için bir kabileye gidip o kabilenin soyundan olduğunu ileri sürebilir ve o kabile de bunu kabul edince adam o kabilenin soyundan sayılabilir ve bu durumun meyvelerini toplayabilir. Bir kişi daha başka nedenlerle de başka soydan olanlara geçip katılabilir. Yeni girilmiş olan soyun meyveleri sağlanmışsa, soy gerçekten var sayılır. Çünkü yürütülecek hükümler

ve durumlardan yararlanmanın ötesinde şu ya da bu kabilenin soyunda bulunmanın hiç bir anlamı olamaz. Başka soydan olanlara geçen kişi, soylarından gelmiş gibi kaynaşabilir onlarla. Sonra aradan uzun zaman geçtiğinde o kişinin birinci soyu tümünden unutulabilir. Birinci soyu bilenler ölüp gidebilirler. Bu yüzden kalanların çoğu için gerçek durum iyice karanlıklaşabilir.

İslâm-öncesi (câhiliye) ve sonrası dönemlerde bir koldan bir başka kolun soyuna geçmeler sürekli olagelmıştır. Bir topluluğun bir başka topluluğa karışıp kaynaşması eksik olmamıştır. Hem Araplarda hem de Arap olmayan topluluklarda.. Münziroğulları'nın ve başka nicelerinin soylarının, soybilimciler arasında nasıl tartışmalı olduğunu düşünürsen, bu konu sana daha iyi aydınlanacaktır. Herseme oğlu Arfece'ye karşı Becile kabilesinin tutumu da bu konuda aydınlatıcıdır: Herseme oğlu Arfece'yi, Ömer, Becile kabilesine başkan yapmıştı. Onlar da onu başlarından almasını istemişlerdi Ömer'den: "Arfece bize sonradan gelip katılmıştır. İçimizde, o, bir sığıntıdır." demişlerdi. Onu alıp Cerir'i başkan yapmasını istemişlerdi Halifeden. Ömer, bunların söylediklerinin doğru olup olmadığını Arfece'nin kendisinden sormuş, o da: "Müminlerin Emiri! Bunlar doğru söylüyor!" deyip durumu şöyle açıklamıştır: "Ben Ezd kabilesinden bir kişiydim. Kendi kabilemde bulunurken elimi bir kana buladım. O yüzden kabileden ayrılıp bu topluluğa geçmiştim."

Şimdi düşün: Arfece'nin Becile topluluğuna nasıl katılmayı başardığını, başkan seçilip de durum aydınlanıncaya dek onların gelenek ve göreneklerine nasıl girdiğini ve nasıl onların soyundan biriymiş gibi işlem gördüğünü düşün. Onun gerçek durumunu bilenler bulunmasaydı, kabile bu konuda aymazlığa düşseydi, aradan daha uzun zaman geçip gerçek soyu tümüyle unutulsaydı ve Arfece her bakımdan onlardan biri durumuna gelseydi, o kabile üzerinde başkan olarak bile kalabilirdi. Bunu kavrayıp, Tanrının, yaratıkları üzerinde nasıl gizleri bulunduğunu düşünerek akıl yürütebilirsin. Bu yüzyılda [14. yüzyılda] da bu türden çok olaylar vardır. Bundan önceki yüzyıllarda olduğu gibi.. Tanrı, doğruya, nimeti, lütfu ve iyiliğiyle ulaştırır.

ONBİRİNCİ BÖLÜM. — KABİLE BAŞKANLIĞI, SÜREKLİ
OLARAK TOPLULUK İÇİNDEKİ YAKIN
AKRABALARDAN ÖZEL KOŞULA UYAN
BELİRLİ KİŞİLERDE KALIR

Bilesin ki, kabileler topluluğunun her boy ve kuşağı, genel soy kütüğü içinde bir soydan gelmiş olsalar bile, ayrıca özel soy dizimleri içinde bireyleri birbirlerinin daha yakın akrabaları olan topluluklar da vardır. Bu toplulukların kendi bireyleri, genel soy kütüğündeki yakınlarından daha sıkı bir yakınlık bağıyla birbirleriyle kaynaşmışlardır. Örnek: Aynı aşiretin ya da aynı evin insanları. Aynı anne ve babadan doğma kardeşler. Sözelimi: Yakın-uzak amca çocukları buna girmez.

Sözünü ettiğimiz yakın akrabalar önce kendi özel soy dizimlerinde yer alırlar, sonra genel soy kütüğünde yer alan öteki yakınlarına katılırlar. Savunma-koruma coşkularını özel soy dizimlerindekiyle birlikte genel soy kütüğündekiler için de gösterirler. Ancak, özel soy dizimlerindeki yakınları için gösterdikleri coşku, daha güçlü olur. Bunlarla yakınlık bağları daha sıkı olduğu için.

Başkanlık, bu yakın akrabalarından belirli bir koşula uygun kişilere verilir. Yakınların hepsine yaygınlaştırılmaz.

“Başkanlık” bir “üstün gelme işi” olduğu için, başkan olacak kişilerde aranacak koşul, bunların toplulukları içinde “en güçlü” olmalarıdır. Öteki yakınlarından daha güçlü olmadıkları ki, “üstünlük” sağlayabilsinler ve topluluklarına başarıyla başkanlık edebilsinler. Bunlar topluluklarının “en güçlü”lerinden olunca da, başkanlığın, topluluk içinde herkese üstün gelen bu kişilerde kalması gerekir. Çünkü başkanlık bunlardan çıkıp da topluluktaki yakınlar içinde bunlardan daha az güçlü olanlara geçmiş olsa, o az güçlü kişilerin topluluklarındaki başkanlıkları başarılı olmaz. Öyleyse başkanlık bu ölçü içinde bir çocuktan öbür çocuğa geçer. Ailenin çocukları içinde de yine “en güçlü” olanlara geçer. Söylediğimiz gibi, “üstün çıkma”nın gereğidir bu. Çünkü toplumsal yaşam ve aile düzeni, bir örgenlikteki iç yapı (mizac) gibidir. Bu iç yapıyı oluşturan öğeler aynı üstünlükte olsalar, örgenlikte oluşum gerçekleşemez. Gerçekleşebilmesi için öğelerden kiminin kimine baskın gelmesi gerekir. Yoksa oluş

(tekvin) meydana gelmez. Kabile başkanlığı için “yakınlar içinde hepsine baskın gelecek güçte olma” koşulunun ortaya çıkması bundandır. Başkanlığın hep aynı ailelerde, belirli koşuldaki kişilerde kalmasının nedeni budur. Anlattığımız gibi..

ONİKİNCİ BÖLÜM. — YAKIN AKRABA TOPLULUĞU
OLAN KABİLE BAŞKANLIĞINA, BU TOPLULUĞUN
SOYUNDAN OLMAYANLAR GETİRİLMEZ

Nedeni:

Daha önce de belirttiğimiz gibi, başkanlık, ancak, “üstün gelme”yle gerçekleşebilir. Üstünlükse, yakın akrabalık bağı (el asabiyye) ile sağlanabilir. Öyleyse, başkanlığın, kabile topluluğu içindeki ailelerden herbirine ayrı ayrı üstün gelebilen aile içinden birine verilmesi gerekir. Çünkü topluluktaki ailelerin hepsi, başkanın ailesinin kendilerine üstün geleceğini anlarılarsa, o zaman, onun başkanlığında bilinçli olarak karar kılarlar ve ona uyarlar. Ama her ne biçimde olursa olsun, kabilenin soyundan kişiler arasına sonradan geçip katılmış bir kişi için aynı şey söylenemez. Bu kişi, kabilenin gerçekten kendi soyundan gelmiş yakın akrabası durumunu kazanamaz. Kabile içinde, her zaman, “sonradan gelip katılmış bir sığıntı” olarak görülür. Bu kişi olsa olsa “köle azad etme” ve “miras karşılığı birini koruyacağına söz verip andıçmış olma” yoluyla birileriyle yakınlık bağı kurabilir. Buysa, topluluk içindeki ailelere karşı kesin üstünlük sağlamaya yetmez. Tutalım ki kabileye sonradan katılmış kişi, kabile bireyleriyle iyice karışıp kaynaşmış olsun ve tutalım ki, onun ilk soyunda bulunduğu dönem tümüyle unutulmuş, o da ikinci kabilenin bireylerinin biçim ve özelliklerini taşımış, sonunda onların soyundan sayılmış olsun. İyi ama bu kaynaşma durumundan önceki dönemden kendisine ya da ailesinden birine başkanlık nasıl geçmiş olabilecek? Kabilenin başkanlığı, bir aile çerçevesinde kalarak oğuldan oğula geçer. Bu geçişi de yakınlar arasındaki üstünlük belirler. Durum böyleyken başkanlığın kabileye sonradan katılmış kişiye geçişi nasıl olacak? Bu kişinin ilk döneminin kabileye katıldığı sıralarda kabilenin bireylerince bilindiği kuşkusuz. O sıralarda onun ka-

bileye sonradan katılmışlığının kabileye başkan olmasını engelleyeceği de kuşkusuz. Öyleyse kabileye sonradan geçmiş olduğu halde, o kişiye başkanlığın geçmiş olabileceği nasıl düşünülebilir? O başkanlık ki, daha önce söylediğimiz gibi, yalnızca güçleriyle hak etmiş olanlarca miras yoluyla alınır. Yakın akrabaların yardımıyla üstünlük sağlanarak elde edilir.

Kabilelerin ve akraba topluluklarının başkanlarından birçokları da eğilim gösterdikleri toplulukların soylarına girmeye yeltenirler. Ya, o soydakilerde bulunan “yüreklilik”, “iyilikçilik”, “incelik” gibi erdemlerden ötürü. Ya da nasıl olursa olsun anılıp bir ün kazanmak için.. İstedikleri soya geçerler. Ve geçtikleri soyun herhangi bir dalında kolay kurtulamayacakları çekinceli, karanlık bir işe atılmış olurlar böylece. Kendilerini attıkları yolda, başkanlıklarının nasıl yara alacağını ve onurlarının nasıl yıpratılacağını bilmezler. Yüzyılımızda [14. yüzyılda] böylelerine çok raslanır. [Berberler’den] Zenate topluluğunun genellikle kendilerini Arap toplumundan saymaları bu konuda bir örnektir. “Zuğbe” kabileler topluluğunun bir kolu olan “Âmiroğulları”ndan olup “Hicazlılar” diye bilinen “Riyaboğulları”nın, “Süleymoğulları” ve “Şerid” kabilelerinden olduklarını ileri sürmeleri de öyle. Bunlar, “Âmiroğulları”nın da soylarından değiller gerçekte. Ataları tabutçuluk yapan bir marangozken, Âmiroğulları’na katılarak onlarla kaynaşmıştır. Onların soyundan sayılmış, giderek onlara başkan olmuştu. Onlarsa, onu, “Hicazlı” diye adlandıırırlardı. Tucin oğlu Abbas oğlu Abdulkaviyoğulları’nın, kendilerini Abdulmuttalip oğlu Abbasoğulları’ndan göstermeleri de öyle bir savdır. Abdulkaviyoğulları, onun soyuyla onurlanmak istedikleri, Abdulkaviy’in babası ve Atiyye’nin oğlu olan Abbas’la Abdulmuttalip oğlu Abbas’ı [ad benzerliğinden] karıştırdıkları için böyle bir duruma düşmüşlerdir. Oysa Abbasoğulları’ndan herhangi birinin Batı Afrika’ya geçtiği de bilinmiyor. Olamaz da çünkü, Batı, Abbasoğulları [Abbasiler] devletinin başlangıcından beri, Abbasoğulları’nın düşmanları ve birer Ali yandaşı olan İdris oğulları ve Ubeydilerin [Fâtımilerin] çağrılarının alanı olmuştur. Böyleyken nasıl olur da, Abbasoğulları’ndan biri Batıya gelebilir? Ali yandaşlarından biri Abbasoğulları’ndan nasıl

olabilir? Tilmisan [Tlemcen] egemenleri ve [Zenate kabileler topluluğundan] Abdulvahidoğulları'ndan olan Zeyyanoğulları'nın da kendilerini, İdris oğlu Kâsım'ın çocuklarından göstermeleri de aynı türden bir savdır. Soylarında "Kâsım çocukları" olarak bilinegeldiğine dayanarak bu savı ileri sürerler. Zenate kabileler topluluğunun diliyle "Kâsimoğulları" anlamına gelen "Eyt Kâsım" derler kendilerine. Sonra bu "Kâsım"ın, "İdris Oğlu Kâsım" olduğunu ileri sürerler. "Ya da İdris oğlu Muhammed oğlu Kâsım'dır!" derler. Bu savın doğru olduğu varsayılsa bile, burada sözü edilen Kâsım, kendi devletinin sınırlarından kaçıp onlara* sığınmış demektir. Böyleken sözü edilen Kâsım, bir yabancı topluluğun bölgesinde o topluluğa nasıl başkan olabilir? Zeyyanoğulları'nın kendilerini İdris oğlu Kâsım'ın çocukları saymaları, "ad" benzerliğinden ileri gelen bir yanlışlıktır. Çünkü "Kâsım" adı, "İdrisoğulları"nda çokça geçer. Bundan dolayı kendi "Kâsım"larının da, bu Kâsım'lardan biri olduğunu sanmışlardır. İdrisoğulları'nın soy dizimlerinde geçen Kâsım'lardan biri.. Bununla birlikte Zeyyanoğulları, öyle bir soya yaslanma gereksinmesi içinde değillerdi. Çünkü onların egemenliğe, üstünlüğe sahip olmaları, kendi yakınlarının yardımıyla olmuştur. Ne Ali yandaşlığıyla, ne Abbasoğulları'ndan gözükmekle ne de bir başka soya yanaşmakla..

Söz konusu türden savlara itenler, egemenlere yaranıp gözde olanlardır. Egemenlerin tutumlarına, eğilim ve görüşlerine uyma yoluyla yanaşırlar bunlar. Bunlar, söz konusu soy iddialarını da kotarırlar ve ileri sürülenler zamanla ünlüleşir, artık kolayca karşı çıkılamaz duruma gelir. Bana ulaştığına göre: Zeyyanoğulları'nın egemenliğinin temelini atmış olan Zeyyan oğlu Yağmurasin'e de yanaşmak isteyenler, o yolda şeyler söyleyenler olmuş; o ise, Zenate diliyle şu anlamdaki karşılığı vermiş: "Dünyaya ve dünyadaki egemenliğe kılıçlarımızla ulaştık. Yoksa bu soy savlarıyla değil.. Bunlar öbür dünyada bir yarar sağlar mı? Bu sorunun karşılığını Tanrı verebilir. Ama sen hiç bir zaman, soy-sop yoluyla onları elde etmeye yeltenme."

Zuğbe kabilesine bağlı Yezidoğulları'nın uluları olan

* Ali yandaşları olan Afrika'daki topluluklara. —ç.

Sa'doğulları'nın kendilerinin Ebubekir E's-Sıddik soyundan geldiklerini ileri sürmeleri de aynı türden bir savdır. Tücin topluluğundan Yedleitünoğulları'nın uluları olan Selameoğulları'nın, kendilerinin Süleym kabilesi soyundan geldiklerini ileri sürmeleri de aynı türdendir. Riyah kabilesi uluları olan Zevavide'nin kendilerinin Bermekoğulları'nın* torunları olduklarını ileri sürmeleri de aynı türdendir. Bize ulaştığına göre, Doğudaki Tayy emirleri olan Muhennaogulları da, kendilerinin Bermekoğulları'ndan geldiklerini ileri sürerlermiş. Ki, bu da aynı türden bir savdır. Bu tür savlarla ortaya çıkanların benzerleri çoktur. Böylelerinin falanca filanca soydan olduklarını ileri sürmeleri, topluluklarında başkanlıklarına sadece engel olur. Yukarda da anlatmıştık bunu. Başkanlığı belirleyip kazandıran şey, soy-sop ileri sürmek değil, açıktan ve gerçekten bir soydan bulunmaktır. Ve yakınların da "en güçlüsü" olmaktır. Bunu düşün ve yanlışlara düşmekten sakın. Bu arada, Muvahhid devletinin kurucusu Mehdi'nin Ali soyundan geldiğini ileri sürmesini de aynı türden sayma. Çünkü o, kendi toplumunun içinden yetişerek toplumunun gücüyle başkanlığa gelmiş değil. O, toplumuna, bilime ve dine bağlılığıyla ünlüleştikten sonra ve Masamide kabileler topluluğu onun çağrısına uyduktan sonra başkanlığa getirilmiştir. Başkanlığa gelirken kabilesi güç yönünden orta durumda bir kabileydi. Kabile içinde orta durumlu bir aileden gelmişti. Gizliyi açığı Tanrı bilir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — AİLE VE AİLE ONURU, GERÇEK ANLAMINDA, AİLENİN BİRBİRİNİN SOYDAN YAKINI OLANLAR İÇİN SÖZKONUSUDUR. BAŞKALARIYSA O AİLENİN ONURUYLA MECAZ ANLAMDA ONURLANIRLAR

Nedeni:

Soy-sop onuru, ancak o soydan olanlara girmekle olur. Aileden olmanın anlamı, kişinin onurlu ve anılır atalar dizimi içinde sayılır olmasıdır. Öyle ki, o atalardan gelmesi ve onlardan, onların soyundan biri sayılması, kabile halkı için-

* Harun Reşid'in saltanatının ilk on yılında iktidardaki vezirlikleriyle ünlerini duyurmuşlardır.

de o kişi için bir ululuk olur. Atalarının kabile halkı içinde saygınlık ve onur kazanmış olmalarından dolayı.. Tanrı iyilik ve esenliğini alası peygamber şöyle der: “İnsanlar birer madendir. Bu madenlerin islâm-öncesinde ‘en iyi olanları’ (‘hayırlıları’), islâmda da ‘en iyileri’dirler. Eğer anlayıp islâma girmişlerse..”

Şimdi, soy-sop gerçek anlamıyla, soy dizimine dayanır. Daha önce açıklamıştık ki, soyların meyveleri, yararları, yakınlıkların birbirlerine savunma-koruma coşkusu göstermelerinde ve birbirlerine yardım etmelerinde toplanır. Öyleyse: yakınlık-akrabalık gücü (el asabiyye), kendini saydırıcı ve korku verici olduğu, soy kökeni de temiz ve güvenilir bulunduğu sürece, soyun yararı daha açık-seçik görülür. Verimi daha güçlü olur. Ataların sayılıp ortaya konulmasıysa, bu yarara ek bir şeydir. Demek ki, “soy-sop” ve “soy-sop onuru”, soyun yakınlık için sağlaması gereken yarar bulunduğu zaman ancak birer temel öğe olabilirler. Ailelerin bu soy onurunu, aynı ölçüde taşır olmayışları, yakınlararası bağıllığın her ailede değişik olduğundandır. Çünkü, soy-sop onurunun dayanağı, yakınlararası bağıllıktır. Birbirlerinden kopuk olan kentlilerde “aile”, ancak “mecaz” anlamda olabilir. Onlar kentlilerinde bunun bulunduğunu sansalar bile.. Onların bu konudaki savları, birer yıldızdan öteye gitmez. Kent halkında soy-sop düşündüğün zaman, şu anlamda bulursun onu: Kentli kişinin, geçmişte yararlı işlerde görülmüş ataları vardır. Ailesi, gücü yettiğince sağlıklı bir eğilim içinde bulunmuştur. İşte o kadar.. Oysa bu başkadır, yakınlık ve akrabalığa dayanak olan şey başkadır. Bu dayanak, soy-sopla sağlanan yarardır. Bir de ailesi içinde geçen ataları sayabilmektir. Bununla birlikte, “soy-sop” ve “aile”, kentlilerde de “mecaz” anlamında vardır. Gerçek anlamıyla bu “mecaz” anlamı arasında, “aynı iyilik yol ve yönteminde birbirlerini izleyen” ataların “sayılabilir” olması yönünden bir ilgi [benzerlik] bulunduğu için.. “Soy-sop” (haseb) ve “aile” (beyt), kent halkındaki biçiminin taşıdığı anlamda kullanıldığında, gerçek ve mutlak anlamında değildir.

Bununla birlikte soy-sop ve aile, sözlükteki anlamı dolayısıyla, kentlerdeki biçiminin taşıdığı anlamda da “gerçek” olarak kullanıldığı saptanmıştır. Bu durumda “soy-sop” ve

“aile” sözcükleri, başka başka şeyler için kullanılan, ama bu şeylerden yalnızca birindeki kullanılışı daha üstün olan türdendirler (müşekkek). Bunlar sağlam ve sıkı bir soy akrabalığıyla oluşan biçiminde kullanıldıklarında daha üstün biçiminde kullanılmış oluyorlar. Bunlar öncelikle bu biçimde kullanılmışlardır. Sonra kentliler, bunları asıl anlamlarından soyup almışlar, yukarda belirtildiği gibi, yerleşik düzende gerçek anlamını yitirdiği biçiminde kullanmışlar.

Kentlilerin soy-sopları karışmış, sonra da içlerinde bunun kuruntusu, övücü kalmıştır sadece.. Kentliler, kendilerini, tüm soydan birbirine bağlı halklar içindeki ailelerin “en onurluları”, en üstünleri sayarlar. Gerçek anlamda “yakınlar arası bağ”dan hiç bir şey kendilerinde bulunmadığı halde.. Çünkü soydan yakınlık bağı (el asabiyye) kalmamıştır onlarda. Kökenleri Arap ve Acem ailelerine dayanan birçok kentliler, bu ilk dönemlerinin kuruntusuyla övünürler. Bu kuruntulu övücün en çok yerleştiği kesim de, İsrailoğulları’dır [Yahudiler]. Çünkü başlangıçta dünyanın en köklü, en büyük ailesi onlardaydı. Nedeni şu ki, İbrahim Peygamberden, uluslarının ve dinsel hukuklarının sahibi [kurucusu] olan Musa’ya değin birçok peygamber vardır onların geçmişinde. İsrailoğulları önce bununla güç kazanmışlardır, sonra da “yakın akrabalık bağı”yla.. Ve Tanrının onlara söz verdiği mülkü-devleti kazandırmış olmasıyla.. İsrailoğulları, zamanla bu niteliklerin tümünden sıyrılıp uzaklaştılar. Onların üzerine giderek bir alçalış, aşağılık bir uyusukluk çöktü. Yeryüzüne serpilip atılma düştü yazgılarına. İsrailoğulları nankörlükleri nedeniyle yeryüzünde binlerce yıl köleleştirilmiş olarak dağınık kalmışlardır. Ama yine de sözkonusu soy-sop kuruntusu, eksik olmamıştır onlardan. Bakarsın şöyle konuşurlar: “Bu, Harun soyundandır. Şu Yûşa soyundan, falanca Kalep-oğulları’ndan, filanca Yahoda torunlarından..” Kendilerindeki soy-sop bağı yitip gitmiş olduğu halde böyle derler. Uzun çağlardan beri üzerlerine çöken berbat duruma aldırmadan böyle konuşurlar. Soyları paramparça olmuş kentlilerden ve başkalarından birçokları bu saçmalarla avunurlar.

Ebu'l-Velid [Muhammed oğlu Ahmed oğlu Muhammed] İbni Rüşd [1126-1198] “İlk Öğretmen”in [Aristoteles’in] kitabını özetlerken ele aldığı “El Hitabe” (“Retorika”) adlı bö-

lûme ilişkin açıklamasında “soy-sop”tan da söz ederken yanlış düşmüştür bu konuda. İbni Rüşd soy ve sopu: “Kente gelip yerleşmiş eski bir toplumdandır..” diye tanımladığı ve bu konuda bizim söylediğimiz noktaya değinmediği için.. Eğer çevrelere korku salarak kendilerini saydırıp kabul ettiren bir yakınlık, akrabalık bağları yoksa, atalarının kırsal kesimden kente gelip yerleşmiş olması, kimlere ne kazandırır, doğrusu bilmek isterdim. İbni Rüşd, belki de “soy-sop”u, yalnızca “ataları sayabilme” anlamında almıştır. Ne var ki, İbni Rüşd’ün açıklamasını yaptığı “El Hitabe’de, (mantık biliminde) etkisi olan bir topluluğun, kamu işlerini çözüme ve karara bağlama yetkisi olanların, kamuoyunu herhangi bir yöne yöneltmeleri amacına yöneliktir. Böyle bir etki gücü olmayan, olamayanların zaten sözlerini bile etmeye değmez. Oysa hiç kimse, hiç bir kent düzenindeki halk, hiç bir topluluk ya da kişi tarafından, yakınlık bağı olanların gücüyle başarılılabildiği ölçüde belirli bir yöne doğru yönlendirilemez. İbni Rüşd, soydan gelen köklü yakınlık, akrabalık bağlarının yerleşmediği, böyle yakınların durumlarına tanık olunmadığı toplum ve kentte [Kurtuba’da] doğup büyüdüğü için, aile ve soy-sop konusunda ünlü olan tanım, onun tanımında yer almıştır. Hiç bir kayıt koymadan “ataları sayıp dökme” biçiminde bir tanım.. Aile ve soy-sop konusunda bu yola gitmiş ve yakınlık bağının yaratıklar içindeki gerçeği ve gizi üzerinde durmamıştır. Tanrı her şeyi bilir.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — AZADLILARIN VE YAKINLAR
ARASINA ALINMIŞLARIN AİLE ONURLARI, EFENDİLERİ
VE KATILDIKLARI AİLELER DOLAYISIYLA;
KENDİ SOYLARI DOLAYISIYLA DEĞİL

Daha önce açıklamıştık ki, soy-sop onuru, gerçekte birerleri birbirinin yakını olan topluluğundur.

Bu durumda, yakınlar, kendi soylarından olmayan birilerini aralarına almış ya da birtakım köleler, azadlılar edinmiş olsalar ve dolayısıyla sonradan oluşan yakınlar öbürlerine katılıp kaynaşmış bulunsalar —daha önce söylediğimiz biçimde— o zaman, sözkonusu kişiler, azadlılar ve topluluk arasına sonradan alınmışlar, o topluluğun soydan yakınlı-

rıyla birlikte düşünülürler. Onlarla aynı görünümü paylaşırlar. Onların soydan yakınlarıymış gibi olurlar. Bu sonradan katılmışların da soydan yakınlar düzeni içinde, o yakınların soyundan bir ölçüde payları olur. Nasıl ki, Tanrının iyilik ve esenliğini alası peygamber de şöyle der: “Bir topluluğun kölesi de, o topluluktan sayılır.” Burada sözü edilmek istenenler, köleler, köle durumuna getirilmişler ve andılıp anlaşılarak yakınlar arasına alınmışlardır. Bu durumda olanlara, topluluk içinde bulunurlarken, kendi soy-soplarının hiç bir yararı olmaz. Çünkü katıldıkları yakınlar topluluğu ve topluluktaki özellikleri, kendi soylarındaki özelliklerinin tersinedir. Bir başka soydan olanlarla kaynaşmış bulunurlarken ve kendi soydan yakınlarıyla ilinti kesilmişken, kendi soy yakınlarıyla olan yakınlık bağlarının bir gizi ve yararı kalmadığı için gerçek soyları artık yok sayılır. Öyleyse topluluğun yakınları arasına sonradan alınmışlar olsalar da, topluluğun bireylerinden sayılıp aynı çatı altında düşünülürler. Bu durumda, bunların “ataları sayıldığında”, bu topluluk içindeki ataları sayılır ve herkese bu topluluktaki eskiliği oranında topluluk ailesinin onurundan pay düşer. Köle ya da başka türlü, topluluk içinde ne denli eski bir geçmişi varsa.. Bunlar o oranda onur payı alırlarken, aldıkları onur payı, topluluğun soydan yakınlarının herbirinin aldığı onur ölçüsüne varmaz. Çünkü efendilerinin onurlarından her bakımdan daha aşağı basamakta olur onlara düşen onur payı. Bu durum, devletlerdeki köle, azadlı ve hizmetlilerin hepsinde vardır. Çünkü onlar da, hizmetine girdikleri devletin çatısı altındaki eskilikleri ve hizmetleri oranında devletin genel onurundan onur payı alırlar. Devletlerdeki köle, azadlı ve hizmetlilerin ataları sayılırken de, hangi devlette bulunuyorlarsa o devletin çatısında yaşamış ataları sayılır. Görmez misin, Abbasî devletindeki Türkler, onlardan önce de Bermekoğulları ve Nevbahtoğulları devleti ve devletin onurunu nasıl elde ettiler? Görmez misin, hizmetinde oldukları devletin çatısı altındaki eskilikleri nedeniyle nasıl bir ululuk ve soyluluk temeli attılar? Halid oğlu Yahya oğlu Ca’fer [Bermekî], Harun Reşid’in hizmetinde oluşu [ve ailesinin eskiliği] nedeniyle devlet onurundan en büyük payı alan en önemli insan durumuna ulaşmıştı. Kendisinin ve ailesi-

nin Harun Reşid'in hizmetinde bulunması sağlamıştır bunu. Yoksa İran'da Farslar arasında bulunan soy kökenleri yardımıyla değil. Başka devletlerin azadlı ve hizmetlileri de böyledir. Yükseldikleri ve onurlandıkları zaman, hizmetinde buldukları devletteki eskilikleri ve hizmetleriyle onurlanırlar ve yükselirler devlet çatısı altında. Soylulukları, hizmetine girdikleri devletin çatısı altında oluşur. Bu durumdaki kişilerin eski soyları, hiç yokmuş gibi olur. Yürürlükten kalkar. Soyluluk ve ululuk yönünden hiç bir değer taşımaz. Hizmetinde bulunulan devlet çatısındaki yerleri, durumları neyse, geçerli olan odur. Devlet, aile ve onurundan pay almanın dayanağı olan "yakınlık bağı"nın (el asabiyye) buradaki gizi, değeri de bu çerçevede toplanır. O halde, hizmete ve çatıya alınmış olanların, hizmetlilerin, kölelerin ve azadlıların onurları, efendilerinin onurlarından alınmadır. Bunların yapıları da efendilerinin yapılarının bir parçasıdır. Bu konuda, bunların doğum yerlerindeki soylarının hiç bir yararı bulunmaz. Bunların aldıkları onur, hizmetinde oldukları devlette yapısını bulmuştur. Bu yapıyı kuran, çatısında buldukları devletin hizmetinde oluşlarıdır. Devletin içinde, o devletin insanlarıyla kaynaşmalarıdır. Eğitimlerini o devletin içinde almaları, o devlette gelişmeleridir. Bunların ilk soyları, kendi soydan yakınlarının buldukları devletteyken yararlıydı. Soydan yakınlarının bulunduğu devletten çıkıp bir başka devletin çatısına geçince, artık o soylarının, kendileri için bu yönden bir yararı sözkonusu olamaz. Artık azadlı ve hizmetli olarak bir başka devlette bulunuyorlar. İlk soyları kendileri için yararlı olmaktan çıkmıştır artık. Çünkü o ilk soylarındaki yakınlarıyla bağlantıları kalmamıştır. İkinci nitelikleridir önemli olan. Yarar sağlayacak odur. Çünkü geçerli ve var olan odur. Bermekoğulları'nın durumları bu konuda bir örnektir. Çünkü anlatıldığına göre bunların aileleri İran'da, "Ateşevleri"nin koruyuculuğu görevinde, ateşetaparlar katında önemli bir görevde bulunuyordu. Abbasoğulları'nın [Abbasî Devleti] hizmetine girdikten sonra artık ilk durumlarının bir değeri kalmamıştır. Artık tüm onur ve önemleri, hizmetine ve çatısına ahndıkları, yurttaşları arasında yer verildikleri devletteki özellikleri açısından bir anlam taşır. Bunun dışında kalan övünçleri, birer kuruntudur

sadece. Böyle kuruntulara, ancak tutkulu kişiler kapılırlar. Böyle kuruntuların gerçekte hiç bir ilgisi yoktur. Görülemler, bizim söylediklerimizin doğruluğuna tanıklık eder. "Tanrının katında en onurlunuz, kötülüklerden en çok sakınanımızdır." Tanrı ve elçisi daha iyi bilir.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM. — [BAŞA GEÇEN AİLEDE] SOY-SOP
PARLAKLIĞI, BİRİNCİDEN BAŞLAYAN VE BİRBİRLERİNİ
İZLEYEN DÖRT BABADA SINIRLIDIR

Bilesin ki, ögesel-maddî (unsurî) evren, içindekilerle birlikte "olucu" (kâin) ve "bozulucu"dur (fâsid). Ne varlıklarının kendileri (zat) yönünden, ne de varlıklarının durumları (ahval) yönünden kalıcıdır. Öyleyse, madenleri, bitkileri, insan ve öteki hayvanlarıyla tüm varlıklar, "olucu" ve "bozulucu"dur. Bunun böyle olduğu "gözlenebilen" (bil muayene) açık bir gerçektir. Varlıkların kendileri değiştikleri gibi, kendilerinde beliren ve burada özellikle sözkonusu ettiğimiz insansı durumlar da değişir.

Bilimler doğuyor ve bir zaman sonra ölüyorlar. Sanatlar ve benzerleri de öyle.. Ve tabii insanlarda beliren soy-sop durumları da öyle.. Bu durumlar da ötekiler gibi "olucu" ve "bozulucu"dur. Zorunlu olarak.. İnsan toplulukları içinde hiç kimsenin soy-sop durumundaki parlaklık, Adem'den kendisine dek uzayan bir atalar zinciri içinde kesintisiz süregelmiş değildir. Tanrının iyilik ve esenliği üzerine olası peygambere vergi olanın dışında.. Ona bu durum, bir iyilik, bir üstünlük belirtisi olsun ve ondaki giz (sırr) korunsun diyedir.

Kimilerinin anlattığı gibi, soy-sopta her parlak durumun, bir öncesi vardır. Yani her parlak durum, bir "başkanlıktan ve onurlu durumdan uzaklaşma"yı ve bir "alçalışa, düşüşe doğru gidiş"i izler. Bu, şu anlama gelir: her onur ve soy-sop parlaklığından önce, bu onur ve soy-sop parlaklığının bulunmadığı dönem olmuştur. Sonradan var olan her şey gibi.. Soy-sopun parlak durumu, dört "baba"da kalır.

Bunun nedeni: Bir ululuğun, parlaklığın kurucusu olan kişi, kurduğu yapının hangi güçlüklerle oluştuğunu bilir ve ona göre, yapının her kesiminde bulunan ve oluşumunu, ya-

şamasını sağlayan nedenleri korur. Kurucu kişiden sonra gelen oğlu, babasına dayanır. Kurulmuş olan yapının durumuna ilişkin babasını dinler, babasından bilgiler ve öğütler alır. Ne var ki o konuda babasından eksiktir. Her işiten-dinleyen kişinin, gören-tanık olan kişiye oranla eksik oluşu gibi.. Sonra bu ataların ardından üçüncü kişi geldiğinde, yalnızca kendinden öncekine uyma, benzeme olanağı bulur. Ne var ki bu da bir öncekine oranla eksiktir o konuda. Her benzeyen kişinin, benzenen kişiye oranla eksik oluşu gibi.. Sonra dördüncüsü geldiğinde, öncekilerin hepsinden yol ve yöntemce eksik olur. Ululuklarının yapısını koruyan nedenleri işe yaramaz duruma getirir. Yapıyı çöküntüye uğratar. Bu dördüncü kişi sanır ki, [miras aldığı] o yapı, güçlük çekilmeden, kendiliğinden oluşmuştur. Sanır ki, ilk var oluştan bu yana süregelen, kendilerine vergi bir durumdur. Sanır ki, salt o soydan geldikleri için doğal olarak kurulmuştur ululuk yapıları. Yakınlık bağındaki gücün ve başka nedenlerin etkisi olmamıştır sanır. Kendinde ve ailesinde insanlarda bulunmayan üstünlük görür.

Bu kişi, ululuk yapılarının nasıl ortaya çıktığını, hangi nedenlerle kurulduğunu bilmez. Yalnızca “soy”un bunu sağladığını sanır. Yakınlık-akrabalık bağının bulunduğu halkına, topluluğuna karşı da içinde bir büyüklenme duyar, böbürlenir. Kendisini tüm halkından üstün görür. Çünkü halkının kendine ve kendinden öncekilere uyup boyun eğdiğini görerek yetişmiştir, buna güvenir, buna dayanır. Ve çünkü o boyun eğişin gerektirdiği tutumu, halka alçakgönüllülük göstermek, yönetilenlerin gönüllerini kazanacak davranışlarda bulunmak gerektiğini bilmez. Halkını boyun eğiyorlar diye küçük görür. Bu yüzden yönetilenler de o kişiye içerlerler. O nasıl kendilerini küçük görüyorsa, onlar da onu küçük görmeye başlarlar. Ve sonunda onun yerine başka birini geçirme yolunu tutarlar. Aynı soy kökeninin herhangi bir dalında, ama onun dizimini dışında bulunan birini alıp başkanlığa getirirler. Çünkü yukarda da belirttiğimiz gibi, topluluk, yakınlık-akrabalık bağı yönünden bilinçlidir. Kendilerini memnun edeceğine ve dostluğuna güven duyduktan sonra başkanlığa getirirler o yeni kişiyi. Bu kez bu yeni başkanın dalları gelişir. Eskinin dallarıysa söner gider. Böylece eski ailenin

egemenlik yapısı yıkılmış olur.

Hükümdar ailelerinde de, kabileler, emirler ailelerinde de, yakın akraba topluluklarında da durum böyledir.

Kentlerdeki hükümdar ailelerinde de bir ailenin egemenliği düşerse, bir başka ailenin egemenliği doğar. Aynı soydan başka aile egemenlikleri ortaya çıkar. “O dilerse sizi gönderir [yokeder] ve yeni bir halk getirir. Tanrıya güç değildir bu.”*

Soy-soptaki parlak durumun, dört babada kaldığını söylerken “çoğunlukla” böyle olduğunu söylemek istiyoruz. Yoksa başa geçen aile, dört babadan daha aşağıda da bozulup dağılabilir. Ailenin egemenliği daha önce de yıkılabilir. Beşinci ve altıncı babaya değin uzayabileceği gibi. Yalnız ailenin yönetimdeki egemenliğinin çöküşü ve yıkılışı, genellikle dördüncü kuşaklarda görülür: Bir kurucu, bir kurucuyu izleyen, bir yansıluyıcı (mukallid), bir de yıkımcı olur.

Olasılar (mümkünler) için de en az bu kadar olur.

Birileri övülürken de soy-sopun dört atada sınırlandırıldığı görülüyor. Tanrının iyilik ve esenliği üzerine olası peygamber [Yusuf Peygamberi överken:] “Kerim oğlu kerim oğlu kerim oğlu kerim; Yusuf b. Ya’kub b. İshak b. İbrahim.”** Peygamber burada, ululuğun, Yusuf’da sınıra ulaştığını anlatmak istemiştir.

Tevrat’ta [Musa’ya yönelik] şu anlamda bir sesleniş var: “Senin Rabbin Tanrı, güçlü kuşatıcıdır, kıskançtır, babaların suçlarından dolayı üçüncü ve dördüncü oğullara değin kuşakları da sorumlu tutup hesap sorucudur.”***

Tevrat’taki bu sözler de, soy-sop konusunda geçerli olma yönünden 4 kuşağın sınır olduğunu gösterir.

*Kitabü’l-Eğâni fi Ahbari Azîfi’l-Çavâni***** adlı kitapta şu bilgi yer alır: İnan imparatoru (Kisrâ), Numan’a:***** “Araplar içinde biri ötekenden üstün kabile var mıdır?” diye sormuştu. Numan: “Evet!” diye karşılık verince, imparator, bu kez:

* Fâtır suresi, ayet: 16. —ç.

** Yusuf, iyi kişinin oğlu iyi kişinin oğlu iyi kişinin oğlu iyi kişidir. Çünkü İbrahim iyi kişidir. Onun oğlu İshak da iyi kişidir. Onun oğlu Ya’kub da iyi kişidir. Onun oğlu olan kendisi yani Yusuf da iyi kişidir. —ç.

*** Tevrat’ın “Çıkış” bölümünün 20. Bab’ının 5. ve 6. ayetleri. —ç.

**** Ebu’l-Ferec, “Güzel, Coşturucu Seslere Şairlere İlişkin Bilgilerle Dolu Şarkılar-Şiirler Kitabı”. —ç.

***** Hire ve dolaylarındaki Irak topraklarının valisi Münziroğlu Numan. —ç.

“Hangi nedenle üstün olunabiliyor?” biçiminde soru yöneltmişti. Numan şu karşılığı vermişti: “Hangi kabilenin ardarda dizilen üç başkan atası varsa, ve bunlar, dördüncüye eklenerek olgunluğa ulaşmışsa, o kabile üstünlük kazanır. İşte başkanlar ailesinin kabilesi bu kabiledir.” İmparator örnek göstermesini Numan’dan isteyince, o da, ancak şunları bulabildi: Fezar boyundan Bedr oğlu Huzeyfe ailesi. Ki bu aile, Keys boyunun başkanlar ailesidir. Zu’l-Ceddeyn ailesi. Bu aile de, Şeyban kabilesinin başkanlar ailesidir. Kinde boyundan Kays oğlu Eş’as ailesi. Zurare oğlu Hacib ailesi. Ve Temimoğulları’ndan Âsım oğlu Kays El Menkerî ailesi. İmparator, bu kabileler ve ailelerinden kişiler topladı. Bunlar için hakemler kurulu düzenledi. Güvenilir kişilerden kurul oluşturdu. Bu kurullar önünde önce Bedr oğlu Huzeyfe, sonra Numan’a yakın olduğu için Kays oğlu Eş’as, sonra Şeyban oğlu Kays oğlu Bıstam, sonra Zurare oğlu Hacib ve en son Âsım oğlu Kays konuştular. Çarpıcı sözler söylediler. Onun üzerine İran imparatoru: “Bunların hepsi uludur ve yerine lâyıktır.” diye görüşünü belirtti. Bu kabileler, Haşimoğulları’ndan sonra Araplar arasında anılan ailelerdir. Yemenli Ka’b oğlu Harisoğulları’ndan Zübyanoğulları ailesi de bunlarla birlikte anılır.

Bütün bunlar, soy-sop konusunda geçerli olma yönünden dört atanın sınır olduğunu gösterir. Tanrı daha iyi bilir.

ONALTINCI BÖLÜM. — İLKEL TOPLULUKLARIN, BAŞKA TOPLUMLARA ORANLA DAHA ÇOK “YENEBİLME” ÖZELLİKLERİ VARDIR

Bilesin ki, Beşinci Bölümde de söylediğimiz gibi, göçebelik ve kırsal yaşam, yürekliliğe neden olunca, bu yabani topluluklar (el ciylü’l-vaşî), ister istemez, öteki toplumlardan daha yürekli oluyorlar. Yenebilme ve baskın gelebilme (tağallub) ve başka toplumların ellerindeki çekip alabilme özelliğini daha çok taşırlar. Hatta aynı ilkel topluluk, bile zaman içinde değişir, zamanların değişmesiyle değişik durumlarla ortaya çıkar bu konuda: Yüksek ve verimli yer-

lere kondukları, nimetlere, geniş geçim olanaklarına kavuştukları ve bol, mutlu yaşam biçimleriyle tanıştıkları zaman, yüreklilikleri eksilir. Yabanılıklarının ve göçebeliklerinin eksilmesi oranında. Yabanıl hayvanlarla, geyik, yabanıl sığır, yabanıl eşek gibi yabanıl hayvanların biraz evcilleştirilmiş olanlarını karşılaştırarak bu konu üzerinde düşünebilirsin: Bunlar insanlar arasına karışıp da, bol yiyecek, rahat ortam bulmaları sonucunda yabanılıklarından yitirdikleri zaman, bunların çeviklik ve sertliklerinde nasıl değişmeler olduğunu görüyorsun. İnsanların yabanılları da öyle olur, biraz uygarlaşınca ve yerleşiklere özgü alışkanlıklar edinince.. Nedeni: Karakterler ve doğal yapılar, tanışılıp alışılanlar bütünüdür.

Topluluklardaki üstün ve baskın gelmeler atılım ve yüreklilikle sağlanabildiğine göre, karşılaşan iki topluluktan hangisi ilkellik ve göçebelikte daha bozulmamış bir durumda, daha yabanılsa, öbürüne oranla, baskın ve üstün gelme başarısına daha yakındır. Eğer iki topluluk eşit sayıda ve eşit hısım-akraba gücünde bulunuyorlarsa.. Mudaroğulları'nın, kendilerinden önce mülk ve devlete, nimet ve mutluluğa erişmiş olan Himyeroğulları'na, Kehlanoğulları'na ve Irak'ın yüksek, bol verimli yörelerinde, yurt tutan Rebiaoğulları'na karşı başarıları bu nedenle olmuştur. Mudaroğulları'nın daha göçebe ve ilkel oluşlarının, öteki topluluklarınsa onlardan önce bol geçim ve geniş yaşam olanaklarına kavuşmuş bulunmalarının sonucudur bu. Görüyorsun, Mudaroğulları'nı ilkellik nasıl bileyip keskinleştirdi ve baskın gelmekte nasıl başarılı yaptı. Nasıl basıp aldılar öteki toplulukların elindekileri, nasıl çekip kopardılar olanakları öteki topluluklardan! Tayoğulları'nın, Sa'saa oğlu Âmiroğulları'nın, Mansur oğlu Süleymoğulları'nın ve benzerlerinin durumları da böyledir. Bunlar öteki Mudar kabileler topluluklarından ve Yemenli kabilelerden daha geç kalmışlardı göçebelikten ayrılmakta. Dünyalıklarından pek fazla şey elde edememişlerdi. Bunlardaki ilkellik ve göçebeliğin, ilkel kabilelerdeki yakınlık-akrabalık bağlılıklarını nasıl ayakta tuttuğu ve bol geçim yollarına sürüklenip o özelliklerini nasıl pekitmedikleri görüldü. Bu nedenle, onlar, öteki kabile topluluklarına oranla daha çok "yener durumda" oldular. Bol geçim ve yaşam olanakları bulunan her Arap toplulu-

ğu, o topluluktan bu yönde daha aşağı durumda olan topluluklara oranla daha az yenebilme özelliğini taşır. Çünkü ilkel topluluk, daha çok baskın gelir ve karşısındakini yemeyi daha çok başarır. Eğer karşısındakine eşit güçte ve eşit sayıdaysa.. Tanrının yaratıklarında koyup yerleştirdiği bir yasadır bu.

ONYEDİNCİ BÖLÜM. — YAKINLAR BİRLİĞİNİN VARACAĞI EN SON BASAMAK DEVLETTİR

Nedeni:

Korumanın, savunmanın, hak arama girişiminin ve toplulukça üzerinde birleşilen her tür çabanın, yakınlık bağıyla oluşmuş toplulukla yürütüleceğini daha önce anlattık. Ayrıca anlattık ki, insanlar, insanlıklarının doğal gereği olarak, her toplulukta, kiminin kimine saldırısını, haksızlığını önleyebilecek bir düzenleyici ve yargılayıcı güce gerek duyarlar.

Bu gücün, o yakınlar birliğinin yardımıyla, yönetilenlere egemen olması gerekir. Yoksa o güç, sözkonusu işlevinde yetersiz kalır. İşte bu egemenlik devlettir.

Devlet, topluluk başkanlığının üstünde bir şeydir. Çünkü başkanlık, yalnızca ululuktur. Bu ululuğun sahibi de uyulan (metbu) bir kimsedir. Ama hüküm ve kararlarında uyanlar üzerinde bir baskı ve eziciliği yoktur onun. Devlete gelince: O, başlıbaşına bir ezicilikle egemen olma, ezicilikle hüküm yürütmedir.

Yakınlar birliğine dayanan kimse, başa geçmekte bir basamağa ulaştığı zaman, daha üst basamağa ulaşmak ister. Onun için, ululanır ve uyulur olma basamağına ulaşıncı, baskı niteliğinde egemenlik yolunu bulabilir. Bulduğu zaman da bırakmaz artık. Çünkü öyle bir noktaya ulaşmak, hoşça giden şeydir. Bunu da, kendisini uyulur duruma getiren yakınlık bağıyla, yakınlarıyla sağlar. Demek ki burada senin de gördüğün gibi, devlet egemenliği, yakınlık bağı ve yakınlar birliğiyle (asabiyet) ulaşma amacı güdülen son basamaktır.

Sonra, bir kabile içinde çeşitli aileler, birçok yakınlar

toplulukları bulunur. Bu durumda, bunlardan birinin ötekilerin hepsinden güçlü, ötekilerin hepsini yenecek, kendisine bağlayacak ve kendi içinde eritecek durumda olması gerekir. Öylesine ki, hepsi, bir tek ve büyük akraba topluluğu durumuna gelmiş olmalıdır. Böyle olmazsa bölünme olur, o da çatışmaya, kavgaya götürür.

Sonra, kabilenin o en güçlü yakınlar birliğiyle kabile egemenliği sağlanınca, egemen güç, bir başka kabileye, yakınlık bağı olmayan bir kabileye de egemen olmak isteyecektir. O zaman, eğer o iki kabilenin gücü birbirininkine denkse, ya da ikincisi kendisini birincisine karşı gereği gibi savunacak durumdaysa, ortada savaş güçleri birbirinin dengi iki kabile var demektir. Bu iki kabileden herbiri, kendi sınırları içinde egemenliklerini sürdürürler. Dünyanın çeşitli kabile ve toplumlarının hepsinde durum budur. Yok eğer, iki kabilenin güçleri denk değil de, biri öbürüne saldırmış, öbürünü yenmiş ve kendisine bağlayıp sınırları içinde kendisiyle bütünleştirmişse, o zaman, egemenlikteki gücünü bir kat daha artırmış demektir. Ama daha üstün bir egemenlik edinmek isteyecektir. Sınırlarını genişletmek için daha uzaklara uzanmaya yönelecektir. Ve gücünü devlet gücü durumuna getirinceye dek bu böyle sürüp gidecektir. Bu çaba içindeyken karşısına bir devlet çıktığında, eğer bu devlet kocamışlık dönemindeyse ve devletin yöneticileri, yakınlar birliklerinden oluşan bir kabile gücüne, karşı koyacak güçte değilse, o kabile bu devleti de ele geçirecektir. Devletin tüm yetki ve egemenliği o kabilenin elinde olur. Yok eğer, karşısındaki devlet kocamışlık döneminde değilse, sadece devlet işlerini düzene koymak için öyle bir topluluğun yardımına gerek duyuyorsa, o kabile kendi amaçlarına giden yolu da hazırlamak için o devlete yardım edebilir. Kabilenin o sıradaki egemenliği, devlet egemenliğinin biraz altındadır. Abbasî imparatorluğundaki Türklerin durumu, Kütame devletindeki Sinhace ve Zenate kabileler topluluklarının durumları, Ali yandaşı devletlerde ve Abbasî imparatorluğundaki ilişkileri yönünden Hamdanogulları'nın durumu işte böyleydi.

Şimdi anlaşılmalıdır ki, devlet egemenliği, yakınlık bağıyla oluşan topluluğun amaçladığı son aşamadır. Böyle bir aşamaya ulaştığı zaman, kabile için devlet egemenliği oluşur.

Ya bağımsız bir devlet biçimini alarak oluşur, ya da bağımsız bir devlet yönetiminde yardımcı göreve gelme niteliğinde oluşur. Zamanın, çağın elvermesi ölçüsünde.. Bununla birlikte, aşağıda anlatacağımız gibi, kabilenin son aşamaya varmasına birtakım engeller çıkabilir. O zaman kabile, güç yetirebildiği aşamada kalır. Tanrı kendisine ilişkin hükmünü yerine getirinceye dek..

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM. — GEÇİM BOLLUĞUNA ULAŞILMASI
VE KABİLE ÜYELERİNİN MUTLULUĞA ALABİLDİĞİNE
DALİVERMELERİ, KABİLENİN SON AŞAMAYA
VARMASINI ENGELLEYEN NEDENLERDEN
BİRİDİR

Nedeni:

Sözü geçen kabile, yakınlar birliğinin gücüyle egemenliğin birazına ulaştınca o ölçüde “nimet”e de ulaşmış olur. O zaman kabile üyeleri, nimet ve refah sahipleriyle, mutluluk ve bolluk içinde yaşam olanaklarını paylaşırlar. O devlette ne ölçüde etkin durumda bulunuyorlarsa ve devlet onların yardımına ne oranda dayanıyorsa, o ölçüde pay alırlar refah ve mutluluktan. O devlet, eğer içindekilerden kimsenin devlet egemenliğini devletin başındakilerden çekip almak, ya da onlara egemenlikte ortak olmak için başkaldırma gereğini duymayacak [ölçüde] güçlüyse, kabile üyeleri de devletin bu niteliğini anlarlar, bolca elde ettikleri nimetlerle yetinirler. Tüm özellikleriyle varlık-mutluluk sahiplerinin yaşamlarına katılırlar. O zaman artık başkaldırıp devletin egemenliğine el koymaya, herhangi biçimde yeltenmezler. Ne egemenliğe, ne de ona götürecek nedenlere el atma girişiminde bulunurlar. Tüm girişimlerini, o devletin gölgesinde mutluluk, kazanç, bol ve kaygısız yaşam yollarında gösterirler. Olabildiğince rahat yaşamaya bakarlar. Devletin sağladığı olanaklarla, daha iyi yapılarda yaşarlar, daha iyi giysiler giyerler. Tabii bu olanakları bolca kullanmaları, parlak yaşamları, olanaklardan ve bolluktan aldıkları paya, onu sağlayacak nedenlerin etkinliğine bağlıdır.

Parlak yaşama koyulunca, kabile üyelerinin göçebelik ve ilkelikteki sertlikleri gider, keskinlikleri yiter. Yakınlık

bağları ve yiğitlikleri güçsüzleşir. Tanrının kendilerine verdiği bolluk içinde yaşar giderler mutluca. Bunların çocukları, arklarından gelenler de öyle doğup büyürler. Yalnızca kendi mutlulukları için çaba harcarlar. Yalnızca kendi gereksinmelerini düşünürler. Onun dışında, yakınlık bağlarının gerektirdiği tutum ve davranışlarda bulunmazlar. Giderek bu tutum, onlar için bir karakter biçimini alır. Yakınlık bağları ve yiğitlikleri, kuşaktan kuşağa gittikçe gücünü yitirir ve sonunda büsbütün tükenir. Ne ölçüde mutlu ve parlak yaşam oluşmuşsa, kabilenin yokluğa gidişi o ölçüde hızlanır. Tam egemenlik aşamasına gelme şöyle dursun, kabile erir gider. Çünkü bolluk içinde mutlu yaşam, kabilelikteki yakınlık bağının gücünü kırar. O güç ki, ona dayanılarak egemenliğe ulaşılabilir ancak. Kabilenin, yakınlık bağları kopunca, yeni haklar peşinde koşması şöyle dursun, savunma gücü ve koruyuculuğu da kalmaz. Ve kabile, ister istemez, başka toplumlara lokma olur.

Şimdi anlaşıldı ki, bolluk içinde mutlu yaşam, kabilenin egemenliğe ulaşmasını engelleyen nedenlerdendir. “Tanrı egemenliğini dilediğine verir.”

ONDOKUZUNCU BÖLÜM. — KABİLENİN DEVLET AŞAMASINA
ULAŞMASINI ENGELLEYEN NEDENLERDEN BİRİ DE,
ONUN AŞAĞILIĞI KABULLENMESİ VE
BAŞKALARINA BOYUN EĞMESİDİR

Nedeni:

Aşağılık durumu kabullenmek ve başkalarına boyun eğmek, kabilenin bireyleri ve üyeleri arasındaki yakınlık bağlarının keskinliğini ve gücünü kırar. Kabildekilerin başkalarına boyun eğmeleri ve aşağılığı benimsemeleri, öyle bir keskinlik ve gücün bulunmadığını gösterir. Kendilerini savunamayacak ölçüde aşağılığa düştükleri sürece, başkalarına karşı koyamayacakları, bir direnç gösteremeyecekleri, haklarını arayıp soramayacakları açıktır. İsrailoğulları'nın tutumlarını gözönünde tutarak bunu düşünebilir, akıl yürütebilirsin:

Musa, İsrailoğulları'nı, Şam egemenliğine çağırdığı ve Tanrının, Şam egemenliğini kendilerine yazdığını haber ver-

diği zaman, onların nasıl güçsüzlük gösterdiklerini düşün. Güçsüzlük gösterdiler ve: “Dediler ki, Musa! Orada zorba bir toplum var. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya girmeyeceğiz.”* Yani: “Tanrı, kabile gücüyle değil, kendi gücüyle onları vurmamak için biz oraya girmeyeceğiz. Musa, öyle bir Tanrı vuruşu olmalı ki, senin için de bir mucize sayılsın.” demek istediler. Musa diretince, onlar çağrıya uymadılar yine. Dierendiler, başkaldırdılar Musa’ya. Ve “Dediler ki, Musa! O zorba, güçlü toplum orada olduğu sürece biz oraya girmeyeceğiz hiç bir zaman. Savaşa, sen ve Tanrın gidin. Gidip savaşın, biz burada oturacağız!”** Onların bu tumu, alışıp benimsedikleri güçsüzlükten, karşı koymaya ve hak aramaya güç yetiremeyenlerinden ileri geliyordu. Ayetin anlattığı ve ayetin geçerli yorumlarından da anlaşılan budur. Onlarda “başkalarına boyun eğme huyu” oluşmuştu bir kez. Nedeni buydu. Yüzyıllarca Kiptiler’e [Mısırlılara] boyun eğerek küçülmeye alıştıkları için, Musa’nın çağrısına uymuyorlardı. Küçülmeye o denli alışmışlardı ki, birbirleriyle olan yakınlık bağları bile onları harekete geçiremiyordu, yakınlık bağları büyük ölçüde gücünü yitirmişti. Şu da var: Onlar, Şam egemenliğinin kendilerinin olacağı yolunda Musa’nın söylediklerine iyice inanmıyorlardı. Eriha’da [Jéricho’da] bulunan Amelikalılar’ı Tanrının hükmü ve yazgısıyla yenip öldürebileceklerini sanmıyorlardı. Bu konuda eksik görüyorlardı kendilerini. Düşmanlarından hesap sorabileceklerine ilişkin kendilerine güvenleri yoktu. Çünkü onlarda kendilerini küçük görme, bir huy olmuştu. O yüzden peygamberlerinin verdiği haberi güvenilir bulmuyorlardı. Peygamberin verdiği buyruğu da, yerine getirilmesi zorunlu bir buyruk görmüyorlardı. O nedenle Tanrı onları Tih çölünde cezalandırdı. Şam’la Mısır arasında otsuz-susuz topraklarda kırk yıl tükeneşiye dolaşıp durdular. Ne toplumsal yaşama elverişli bir yere gidebildiler, ne de Mısır’a girebildiler. Ve ne de başka türlü insanlara katılabildiler. Nasıl ki Kur’an’da da anlatılan böyledir.*** Şam’da Amelikahlar’ın, Mısır’da Kiptiler’in gücünden dolayı, onlara karşı koyma gücünü gösteremediler,

* Maide suresi, ayet: 22. —ç.

** Maide suresi, ayet: 24. —ç.

*** Maide suresi, ayet: 26. —ç.

karşı koyamayacaklarını düşündüler. Ayetin akış ve anlamından, onların Tih çölünde bırakılmalarının özellikle amaçlandığı anlaşılıyor. Amaç, aşağılayıcı ve ezici pençeden Tih çölüne çıkan, bir başka gücün pençesinde ezilmeye alışık, yakınlık bağlarını yitirmiş olan kuşağı orada yokedip, yeni bir kuşağın oluşmasına olanak vermektir. Güçlü, başkalarının hükmü altında ezilmek nedir bilmeyen, küçüklüğe düşmeyen bir kuşağın oluşmasına.. Böylece Tih çölünde yepyeni bir yakınlar topluluğu doğmuştur. Haklarını alabilecek, bağımsız egemenlik kurabilecek bir topluluk..

Bundan anlaşılmalıdır ki, kırk yıl, bir kuşağın yokolup, bir başka kuşağın doğması için gerekli olan “en az” süredir. Bilgeliği ve bilgisi olan Tanrıyı eksiklerden arılarım.

Bütün bunlar, yakınlık bağının, yakınlar birliğinin özelliğini ve savunma, karşı koyma, koruma ve hak arama gibi şeylerin ancak onunla sağlanabileceğini, o olmadığı zaman bu işlerden hiç birine güç yetirilemeyeceğini gösteren en açık bir kanıttır.

Bu bölüme şunu da eklemek gerekir:

KABİLE ÜYELERİNİN AĞIR MALİ YÜKÜMLÜLÜKLER ALTINDA TUTULMALARI

Türlü vergi ve ödemelerle kabile üyelerinin yükümlü tutulup ağır malî yükler altına sokulmaları da, onların ezilmelerine ve aşağılanır durumlara itilmelerine yolaçabilir.

Çünkü ödeme yükümlüsü topluluk ve üyeleri, aşağılanmayı kabullenmeden öyle vergileri yüklenip ödemezler. Çünkü öyle ödeme yükümleri haksız ve aşağılayıcıdır. Direnici, karşı koyucu nitelikte olanlar, bu tür şeyleri onurlarıyla bağdaştıramazlar. Meğer ki, öldürülme ve yokedilme çekincesi, daha az sakıncalı yapmış ola böyle bir duruma katlanmayı. Ve meğer ki, yakınlık bağlarındaki (asabiyet) güç, savunuculukta ve koruyuculukta yetersiz kalmış ola.. Bir yakınlık bağı ki, zulme, haksızlığa karşı koyamıyor, düşmana karşı koyma, düşmandan hesap sorma ve yeni olanaklar arama gücünü nasıl verebilir? Yakınlık bağı böyle güçsüz olan bir kabile, küçüklüğe, aşağılanmaya boyun eğer, bu da —yukarıda belirttiğimiz gibi— onun egemenlik aşamasına ulaşma-

sına engel olur. Onun için, Tanrının iyilik ve esenliği üzerine olası peygamber, kimi Medinelinin evinin çevresinde gördüğü saban demiri için: “Bu araç hangi topluma girmişse, onunla birlikte aşağılığa, aşağılanmaya boyun eğme de girmiştir” biçiminde, tarıma ilişkin bir söz söylemiştir. Peygamberin bu sözü açıkça gösterir ki, ağır vergiler, bu vergilerin altına girenlerin aşağılanmalarını, küçük duruma düşmelerini sonuçlandırır. Vergilerin küçültücülüğünün yanında gelen şeyler de olur: Hile, oyun yoluna gitme alışkanlığı. Baskı yönetimi nedeniyle bu yola gidilir. Bir kabile ve üyelerinin, vergi yükümlerindeki aşağılıktan oluşan hayvan bağıyla bağlandıklarını gördüğün zaman, onların bağımsız bir devlet kurabileceklerini hiç bir zaman ummamalısın, onlar hiç bir zaman o aşamaya ulaşamazlar. Zenate kabileler topluluğuyla ilgili ileri sürülen bir sanının yanlışlığı da bu açıklamayla ortaya çıkmış oluyor: İleri sürülür ki, Zenate topluluğu, daha önce hayvancılıkla uğraşır, zamanın egemenlerine vergi öderdi. Bu, senin de anladığın gibi çok yanlıştır. Çünkü Zenate topluluğundakiler öyle olsalardı, bağımsız bir devlet egemenliğine ulaşamazlardı. Ve devlet denen şey gerçekleşmezdi onlar için. Babü'l-Ebvab [Derbent = Demirkapı] emiri Şehrebraz'ın Rebia oğlu Abdurrahman'a söylediklerine bakıp düşünebilirsin: Abdurrahman, Şehrebraz'a üstünlüğünü kabul ettirince, Şehrebraz ondan canlarını bağışlamasını dilemiş ve şöyle konuşmuştu: “Ben bugün sizden biriyim. Elim elinizdedir. Boynum bükük olarak yanınızdayım. Hoşgeldiniz derim, gelişinizin bize ve size mutluluk getirmesini dilerim. Sizi desteklememizi ve sizin istediğiniz biçimde tutum göstermemizi, size vergi ödeme sayın ve ayrıca bize vergi yükleyerek bizi aşağılamayın. Vergi yükleyerek sizin ve bizim düşmanlarımıza karşı gücümüzü azaltmayın.”

Bu sözleri, bizim anlattıklarımız içinde değerlendirerek düşünürsen bu sana yeter.

YİRMİNCİ BÖLÜM. — İYİ TUTUM VE DAVRANIŞLARDA
YARIŞMAK, EGEMENLİĞİ SAĞLAMANIN; TERSİYSE,
ONU YİTİRMENİN BELİRTİLERİNDENDİR

Daha önce de belirttiğimiz gibi, doğuştan varolan toplumsal yaşam özelliği dolayısıyla insanoğlu için devlet-egemenlik, doğal bir şeydir. Ve insanoğlunun, yaratılışındaki temel özellik ve algılayıcı, değerlendirici gücü nedeniyle, iyi tutum ve davranışlara daha çok yakınlığı vardır kötülerine oranla. Neden ki, kötü eğilim ona, hayvansı güçleri yönünden gelir. “İnsan” olması dolayısıyla, iyiye, iyinin gereklerine daha yakındır o. Devlet egemenliği ve devlet politikası (el mülkü ve’s-siyase) yalnızca ona vergidir, insan olduğu için. Niye ki, bu iki şey de, öteki hayvanların değil, yalnızca insanın başarabildiği şeylerdir. İyi ve iyinin gerekleriye, devlet politikasına da, devlete de uygundur.

İyi ve iyinin gerektirdiği tutum, devlet politikasına uygundur, çünkü, daha önce de açıkladığımız gibi, egemenlik yapısının üzerine kurulacağı temel, onurlu ululuktur. Devlet egemenliğinin çekirdeği olan yakınlık bağı, yakınlar topluluğu, bu ululukla gerçekleşebilir ancak. Ululuk, yakınlar topluluğunun varlığını tamamlayan ve yetkinleştiren dalı da sayılır. Sözüünü ettiğimiz ululuksa, iyi olmanın gerekleridir. Devlet, nasıl kabile düzeninin son basamağıysa, bu düzenin dallarının ve tamamlayıcılarının da son basamağı olmalıdır. Yani iyi olmanın gerekleri yönünden de üst basamakta olmalıdır. Neden ki tamamlayıcıları olmadan ortaya çıkan devlet, organları kesik bir vücut ya da halk içinde çıplak kalmış bir kişi gibidir. Kabile düzeni, övgüye değer tutum ve davranışları, aileler ve aynı soya bağlı üyeler, kişiler arasında geçerli kılmadan eksik olursa, ululuğun ve soya dayalı her topluluk onurunun üstünde, üst basamağında olan devlet yetkililerinin, iyi tutum ve davranışlar olmadan nasıl eksik kalacaklarını var düşün. Devlet politikası ve devlet, halk için sorumluluk almaktır, kullar arasında Tanrı yerine işlevde bulunmaktır, Tanrının hükümlerini, Tanrı kulları ve yaratıkları içinde yürütmeyi üstlenmektir. Buysa, yalnızca iyi-yararlı tutum göstermekle, halk için en elverişli doğrultuda yürümekle amaca ulaştırılabilir. Bunun böyle olduğuna tanrısal yasalar da tanıklık eder. İnsanların bilgisizlikten ve

şeytandan gelen hükümleri, Tanrı hoşnutluğuna uymaz. Ama Tanrının gücüne, yazdığı yazgıya uyar. Çünkü “hayr”ı da, “şerr”i de yaratan odur. İkisini de o, yazgısına bağlar. Çünkü ondan başka yaratıcı yoktur. Öyleyse, gerekli gücü alabilecek bir yakınlar topluluğu olan, bu gücün yanında iyi-yararlı tutum gösteren ve böylece Tanrının hükümlerini Tanrının yarattıklarına uygulama yetkisine hak kazanmış olan kimse, Tanrı kulları arasında Tanrının yerine geçmeye hazırlanmış demektir. O, halk için sorumluluk yüklenebilir. O kimsede bu sorumluluğa elverişli nitelik vardır. Bu kanıt, bundan öncekinden daha güvenilir ve dayanak olarak daha sağlam bir kanıttır.

Artık anlaşıldı ki, yakınlık bağlarıyla oluşmuş topluluğu olan kimsenin, devlet egemenliğine hak kazandığını, ancak, o kimsede bulunan iyi, yararlı tutum ve davranışlar gösterebilir. Birçok ülke ve topluma karşı yenebilirlikleri (üstünlükleri) gerçekleştirmiş olan akraba topluluklarına, kabilelere gözettiğimiz zaman, onların iyide-yararlıda ve iyi-yararlı olmanın gereklerinde yarıştıklarını görürüz. İyilik, ufak-telefek suçları bağışlamak, güç yetiremeyenlerin yükünü kaldırmak, konuklara iyi davranıp konukseverlik göstermek, ağır yüklerin altına girmek, yok olan olanakları sağlamak, güçlüklerle-sıkıntılara katlanmak, verilen söze, yapılan sözleşmeye uymak, ırz ve namusun korunmasına gerekli ödeneği ayırıp harcamak, şeriata-yasaya saygı göstermek, şeriat-yasa bilginlerini yüceltmek, onların yapılması ya da yapılmaması gerektiği konusunda çizdikleri sınırlar içinde kalmak, onlara iyi niyet göstermek, din çevrelerinin inançlarına saygı göstermek, onların dilek ve dualarına önem verir olmak, büyüklere, yaşlılara utanma ve saygı çerçevesinde davranmak, onları gereken yücelikte tutmak, hakka-hukuka ve hakka çağırana boyun eğmek, güçsüzlere ve durumları sarsık olanlara insafli-adaletli olmak, hak ve adalete bağlı kalmak, yoksullara alçakgönüllülük göstermek, yardım isteyenlerin isteklerine, yakınmalarına kulak vermek, dinsel gereklere uymak, ibadetleri yerine getirmek, bunlar ve nedenleri üzerinde önemle durmak, zulümden-haksızlıktan, hileden-oyundan, sözü-sözleşmeyi bozmaktan sakınmak ve benzeri erdemler alanında yarışır buluruz onları. O zaman anlarız ki, on-

larda politika ahlâkı oluşmuştur. Anlarız ki, onlar, yetkileri altındakileri ya da daha geniş çapta uyrukları yönetmeye lâ-yıktırlar. Ve anlarız ki, bu durum, Tanrının onları başarılı kıl-dığı bir iyilik fırsatıdır. Bu durumun, onların yakınlık bağ-larına da, başkalarına üstün gelişlerine de uygun olduğu an-laşılır. Güç ve üstünlüklerinin kendilerine boş yere kazandı-rılmadığı ve bir amaçsız raslantı sonucu ortaya çıkmadığı anlaşılır. Ve bu kabileler için, devlet yönetimine ulaşma-nın, en uygun bir aşama, en hayırlı bir sonuç olduğu an-laşılır. Demek ki, o zaman, Tanrının o kabilelere devlet kur-ma iznini verdiğini ve bu fırsatı önlerine çıkardığını anla-rız. Toplumlarda bunun tersini gördüğümüz zaman da, on-lardaki egemenliğin, artık yıkılacağı yolunda Tanrının izni olduğu sonucuna varırız. O toplumun egemenliğinin elinden çıkacağını anlarız ki, Tanrı o toplumun yöneticilerini, kına-nası şeyler yapmaya, yolsuzluklarda bulunmaya, rezil-aşağı-lık tutumlar göstermeye ve aşağılık yollara sapmaya yönel-tir. Böylece onlardaki yöneticilik ve politika erdemleri tü-müyle yokolur. Elllerinden egemenlik gidene dek, onlardaki erdemler eksildikçe eksilir. Sonunda onlar gider, değiştirilir ve başkaları onların yerine geçer. Tanrının onlara verdiği egemenliği, ellerine geçirmelerini sağladığı hayrı-yararı on-lardan alıp başkalarına vermesiyle, onların rezillikleri mey-dana çıksın diye böyle olur. “Bir kenti [ülkeyi] yoketmek istediğimizde oranın varlıklarına buyururuz. Onlar da ora-da yoldan çıkarlar. Artık orası yokolmayı haketmiştir. Biz de yokeder bitiririz işini.”* Araştır istersen bunu. Geçmiş top-lumlarda araştır. Bizim söylediklerimizin ve çizdiklerimizin çoğunun birer gerçek olduğunu bulacaksın o zaman. Tanrı dilediğini yaratır, dilediğini seçer.

Bilesin ki, yakınlık bağlarına sahip kabilelerin yarışık-ları ve kendilerininin egemenlik kuracaklarını gösteren yetkin tutum ve davranışlar arasında, şunlar da var: Bilginlere, iyi kişilere, ileri gelenlere, soylulara, ticaret esnafına ve “ga-rip”lere (kimsesizlere, yolculara, yabancılara) iyiliklerde bu-lunmak ve insanları, yerlerine-durumlarına göre değerlen-dirmek.. Çünkü yakınlık bağı olan toplulukların, kabile ve

* İsa suresi, ayet: 16. —ç.

aşiretlerin başında olanların, kendileriyle boyölçüştükleri, kabile ve akrabalık bağını birlikte çektikleri, ün-şan alanında ortak oldukları kimselere ilgi gösterip iyilik etmeleri, doğal bir şeydir.

Böyle iyilikçi tutum, çoğu kez, ya ün ve onur kazanma eğiliminden doğar, ya ilgi-saygı gösterilen toplumdaki korkulduğu için olur, ya da benzer ilgi ve saygının kendilerine de gösterilmesini ister olmadan ileri gelir. Ama eğer, ilgi-saygı gösterilen kimseler, korkulacak ya da bir şeyler beklenilecek kimseler değilse kuşku ortadan kalkar o zaman. İlgi-saygı gösterenlerin gerçekten iyilikçi oldukları, ilgi ve saygılarının, kendilerindeki art düşünce bulunmayan amaçla, içtenliğe dayandığı konusunda artık bir kuşkuya düşülmez. Anlaşılır ki ilgi-saygı, ululuktan dolayı gösterilmiştir. İyi olmanın gereklerini eksiksiz yerine getirme amacı güdülmüştür. Genel, yaygın politikaya hazırlanmak istenmiştir.

Çünkü kişilerin, kendileriyle eş ya da benzer durumda olanlara ilgi-saygı göstermeleri, akranlar arasındaki özel politikada zorunludur. Erdemli ve özel nitelikli kimselere ilgi-saygı göstermeleri ise, genel politikadaki olgunluk, yetkinlik gereğidir.

Öyleyse, gösterilen ilgi-saygı iyilere olursa, din içindir; [din alanındaki] bilginlere olursa, dinsel merasimlerde onlara başvurulduğu içindir; ticaret erbabının olursa, onları ticarete özendirmek ve onlar eliyle kamuya yönelik çıkar elde etmek içindir; "garip"lere olursa, bu da güzel, övülesi huy- lar edinmiş olmaktadır. İnsanları, yerlerine-durumlarına göre değerlendirmekse; insaftandır, adalettendir.

Kabile-akraba topluluğu hakkında ve önderlerinde bu tutum görüldüğü zaman, onların, genel politikaya, yani devlet egemenliğine doğru gelişip hazırlandıkları anlaşılır. Anlaşılır ki, Tanrı onlara, devlet egemenliğine doğru yolu açmıştır. Belirtisinin bulunmasından anlaşılır bu. Onun için, devlet yönetimine gelebilmiş bir topluluğun, bir ailenin, devlet ve saltanatlarının yıkılmasına Tanrı izin verdiği zaman da, ilkin, halkın bu kesimine gösterilmesi gereken ilgi ve saygı ortadan kalkıyor. Herhangi bir toplumdaki bunun kalktığını gördüğünde anlamalı ki, o toplumdaki erdemler yokolmaya doğru gidiyor. Artık o zaman, o toplumdaki devletin

de yıkılıp gideceğini bekleyebilirsin. "... Tanrı bir topluma kötülük dilerse, artık onun önüne geçilmez."* Tanrı daha iyi bilir.

YIRMİBİRİNCİ BÖLÜM. — YABANIL TOPLUMLARIN ÜLKELERİ DAHA GENİŞ OLUR

Nedeni:

Çünkü yabanıl toplumlar, başkalarını daha çok yenebilir durumdadır ve daha çok bağımsız yaşama gücündeler. Daha önce de belirtmiştik bunu. Bu toplumların, başka toplumları kendi boyundurukları altına alarak köleleştirebilir olmaları, kendilerinden başka toplumlara karşı olan savaş güçlerinden, savaştanlıklarından. Bunlar, yerleşik halklara oranla, yabanıl yırtıcı hayvanlar gibidirler. Bu toplumlar; Araplar, Zenateli ve onların durumunda olan Kürtler, Türkmenler ve Sinhaceliilerden Mülessimlerdir. Bu yabanıl toplumların varlıklı duruma gelebilecekleri yurtları, sevip kalabilecekleri ülkeleri yoktur. Tüm yöreler ve yurtlar, onlar için birdir. O nedenle bu toplumlar, ne kendi ülkelerinin sınırları içinde ne de komşu ülkelerde kalırlar. Kendi ufuk düzlemleri alanında durmayıp, uzak uzak ülkeleri ele geçirmeye yönelirler. Uzaktaki toplumları yenerler.

Tanrı hoşnut olası Ömer'den aktarılagelen sözleri bu konuda düşünüp değerlendirebilirsin: Ona "biat" edildiğinde ve o, kalkıp halkı Irak'a kışkırtırken şöyle demişti:

"Hicaz yöresi sizin için bir yurt olamaz! Sadece otlak ve av alanı olabilir. Bu yörenin halkı, bunun dışında bir olanak sağlayarak güçlenemez. Nerede o, Tanrının verdiği söze dayanarak göçen Kur'an okuyucular! Haydi, Tanrının kitabında miras olarak alacağımıza ilişkin söz verdiği topraklara doğru yeryüzünde koşup dolaşın! "Tanrı o Tanrıdır ki, dinini, tüm dinlere üstün kulsın diye size peygamberini doğru yol ve hak dinle gönderdi. Putataparlar, bunu istemeseler de..."** demişti Tanrı!"

Bu durumu, Yemen hükümdarları ve Himyerliler gibi

* Ra'd suresi, ayet: 11. —ç.

** Tevbe suresi, ayet: 33. —ç.

eski Araplarda da görüp üzerinde düşünebilirsin. Bunların bir kezinde Yemen'den batıya doğru, bir başka kez Irak'a ve Hindistan'a doğru nasıl akınlar yaptılar düşün! Toplumlar içinde Araplardan başka hiç bir toplumda, bu denlisi görülmemiştir. Batıdaki Mülessimler'in durumu da öyledir. Bunlar da, devlet kurma ülküsüyle, Sudan yöresinde, [coğrafya bölgelerinden] birinci bölgede bulunan dolaşım yerlerinden kalkarak, Endülüs illerindeki beşinci ve altıncı bölgelere değin tırmanmışlardır. Hem de hiç bir araç olmaksızın..

Yabanıl toplumların durumu böyledir işte. Onun için bu toplumların ülkelerinin sınırları çok geniş olur, merkezlerden çok uzak yörelere ulaşır. "Gece ve gündüzü ancak Tanrı ölçer"* ve "O, ezici olan Bir'dir",** "Onun hiç bir ortağı yoktur". (Bu, birçok ayetlerde yer alır.)

YİRMİKİNCİ BÖLÜM. — BİR TOPLUMDAKİ DEVLET
EGEMENLİĞİ, O TOPLUMUN BİR BOYUNDAN ÇIKINCA,
BİR BAŞKA BOYUNA GEÇER. O TOPLUMDA
YAKINLIK BAĞI SÜRDÜĞÜ SÜRECE

Nedeni:

Devlet egemenliği, başka toplumlara karşı üstünlük sağlama ve bunun bilincinde olmayla elde edilir toplumda. Elde edilince, toplum içinden, devlet işlerine girişebilecekler ve devlet tahtına oturabilecekler belirip ortaya çıkar. Çünkü hepsinin olamaz o makamlar. Hepsi çok gelir. Üşüşmelerin ve ulaşmak için gösterilen kıskançça çabaların çemberi içine sığmaz. Makama uzanan birçok burunlar, ulaşmadan kopu verir.

Devlet işlerini yönetecekler belirlenip işbaşına geçirilince, bunlar dalarlar mutluluğa. Varlık ve bolluk denizine dalarlar. O toplumdan kardeşleri durumunda olanları bile kendilerine köle yaparlar. Devletin çeşitli olanaklarını ve gelir yollarını alabildiğine kullanırlar, kendilerine hizmet edenlere harcarlar.

Yetkiden-yetkiliden uzakta olanlar geride kalır. Yetkili-

* Müzzemmil suresi, ayet: 20. —ç.

** Mü'min suresi, ayet: 16. —ç.

lere soyda ortak oldukları halde, devlet gücünün gölgesinde çıkarlara ortak olmamaları için bu geri kalanların dizginleri çekilip kısılır. Ama bunlar, kocamışlıktan, yıpranmaktan kurtulurlar o sayede. Varlıklardan ve varlık kaynaklarından uzaklarda oldukları için..

Geçen günler, ilk yöneticilerin-yetkililerin üzerine çul-landığı, kocamışlık özlü balçıklarına süreğen hastalıkları getirdiği, devlet onları pişirdiği, zaman onları yediği, içtiği ve mutluluklarını törpüleyerek yuttuğu, varlıklı ve gösterişli yaşamın doğal yapısının, onların suyunu içip tükettiği ve onlar, insan uygarlığı ve politik üstünlüğünün doğal olan son aşamasına geldikleri zaman başkaları atılırlar ortaya.

Şiir:

“İpek böceği tırtılları gibidir bunlar, bu tırtıllar,

“Önce ağlarını örerler, sonra ağlar tersine çevrilirken ölüp giderler.”

İlk yöneticilerin yerlerini almak için o gün koşacaklar çok olur. Ortaya atılanların güçleri, üstün gelme özellikleri yıpranmamıştır daha. Yeniler, bozulmadık güçleri ve üstünlükte bilinen özellikleriyle umutlarını devlet yönetimine doğrulturlar. Onlar ki daha önce o devlet yönetimine geçmek isterken, kendi kabilelerinin soyundan kişilerin üstün güçleriyle engellenmişlerdi.

Bu yenilerin üstün gelecekleri anlaşılacağı için çekişme sona erer. Ve bu yeniler işe başlarlar, başa geçerler. Zamanı gelince bunlar da öncekilere dönerler. Bunların yerine de kalanlardan, aynı toplumun boylarından gelme bir başka aile geçerek öncekilerle aynı yazgıda birleşir. Ve devlet yönetimi, o toplumda yaslanılacak bir dayanak olarak sürer gider. O toplumdaki yakınlık bağı özelliğini yitirinceye, ya da o toplumdaki boylar, başa geçebilecek aileler tükeninceye dek.. Tanrının bu dünyadaki bir yasadır bu. “Öbür dünya ise, senin Tanrın katında, kötülükten sakınanlar içindir.”

Bunu, Arap toplumunda olanlarla karşılaştırarak düşünebilirsin: Ad toplumunun devleti yıkılınca onların ardından “kardeşleri” Semud toplumu geldi, onların ardından “kardeşleri” Amelika toplumu geldi, onların ardından “kardeşleri” Himyer toplumu geldi, onların ardından “kardeşleri” Tubbalar geldi —Himyerliler’den olan Tubbalar—, onlardan

sonra “zû”lar* geldi. Bunlar da öncekilerin “kardeşleri”ydi. Sonra devlet yönetimi Mudaroğulları’na geçti. Farslarda da durum öyle olmuştur: “Keyniyye’nin devlet yönetimi sona erince, yönetimi, onlardan sonra gelen Sasaniler aldı.⁵⁶ Sonunda, Tanrı bunların tümünün yıkılışına izin verdi islâmla. Yunanlıların durumu da öyle olmuştur: Onların egemenlikleri yıkılınca, devlet egemenliği onların kardeşleri olan Rum-lara** geçmiştir. Batıdaki Berberler de öyle olmuştur: Bunlar içinde ilk egemenlik kurmuş olan Meğrave [ya da Meğravi] ve Kütame kabilelerinin devlet yönetimleri yıkılınca, yönetim, Sinhace kabileler topluluğuna, onlarınki de yıkılınca Müles-simler’e geçmiştir. Sonra da Zenate kabileler topluluğundan başka boylar izlemiştir onları. Tanrının kulları ve yarattıkları arasında koyduğu yasası böyledir.

Bunların hepsi, temelde, yakınlık-akrabalık bağına dayanır. Bu bağsa topluluktan topluluğa, kuşaktan kuşağa değişir.

Devleti yıpratıp eski bir giysi durumuna getiren ve —ilerde anlatacağımız gibi— sonunda da büsbütün yıkıp yokeden, varlıklı-parlak yaşamdır.

Bir devlet yıkıldığında, herkesi kendine boyun eğdirecek özelliği bilinen, tüm boylara, ailelere baskın geldiklerine, üstünlüklerine tanık olunan eski yöneticiler ailesiyle bu özelliği hangi aile paylaşıyorsa, devlet yönetimine o aile geçer. Bu paylaşma da ancak, soyda, eski ailenin çok yakınlarından olmakla anlaşılır. Çünkü yakınlık bağının niteliği, o eski ailenin yer aldığı soya yakınlığı ve uzaklığıyla değişir. Dünyada büyük bir değişiklik olana dek bu böyle olur. Bir toplumun tümüyle değişmesine, ya da toplumsal yapının kökünden yokolup gitmesine, ya da Tanrının kendi gücünden bir başka biçim oluşturmasına dek.. Böyle bir oluşum sonucunda, sözkonusu soydan çıkar, Tanrının başa geçmesine izin verdiği bir başka soya geçer devlet yönetimi. Nasıl ki Mudaroğulları’na da yönetim böyle geçmişti. Mudaroğulları, toplumlara, devletlere baskın gelmişler ve dünyanın [nice] halklarının ellerinden devlet yönetimini almışlardı. Nice yüz-yıllar devlet yönetiminden yoksun bırakılmış olmalarından sonra..

* Yemen hükümdarlarıdır. Bazıları şunlardır: Zu-Yezen, Zu-Nüvas, Zu-Merasid, Zu-Gundan, Zu-Ceden.. —ç.

** Romalılara. —ç.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — YENİK OLAN, YENENE UYMA
EĞİLİMİNDEDİR. İM, KILIK, İNANÇ-DÜŞÜNCE
YÖNÜNDEN VE DAHA BAŞKA YÖNLERDEN
GÖSTERİR UYMA EĞİLİMİNİ

Nedeni:

İnsan her zaman, kendini yenende bir üstünlük bulunduğu, ona boyun eğilmesi gerektiğine inanır. Ya, çok saydığı için onun üstün olduğuna inanır. Ya da, ona boyun eğmenin, onun doğal yengisinden ileri gelmediği ve onda üstün bir yetkinlik bulunduğu yolundaki yanlış kapıldığı için inanır. Bu yanlışlığa düşünce ve inancını bu yanlışla bağlayınca, artık yenenin tüm yol ve yöntemlerini benimser, ona uymaya çalışır. Bu, sadece bir uymadır (iktida). Ya da Tanrı daha iyi bilir, yenik olan, yenenin gerçekleşen yengisinin, yakınlık bağından ya da sertlikten ve baskın gelme özelliğinden değil de, onun tuttuğu yoldan, inançlarından alışkanlıklarından, yaşama biçim ve çizgisinden ileri geldiğine inandığı için uyar ona. Ki, yengiyi açıklama yönünden bu da yanlıştır. Ama bu yanlış, öbür yanlışla varır.

Bu yanlış nedeniyledir ki, yenik olanı her zaman, yene benzeme çabasında görürsün: Giyiminde-kuşamında, binişinde-binişinde, silahında, bunları yapış-kullanış yönteminde ve bunlara verilen biçimlerde, bunlardan başka konularda, başka durumlarda, benzeme çabasını bulursun. Aynı durumu, babalarına benzemeye çalışan çocuklarda da görebilirsin. Düşün, çocuklar nasıl, her zaman, babalarına benzemeye çabalarlar. Neden? Çünkü çocuklar, babalarında eksiksizlik, yetkinlik bulunduğu inanırlar.

Dünyanın çeşitli ülkelerini incele istersen. Bak da, çeşitli ülkelerin halkları üzerinde, koruyucuların, egemenin ordusunun, askerlerinin kılık ve görünüşleri nasıl egemendir gör. Genellikle, çoğunlukla böyledir bu. Egemen ve savunma güçlerinin halk üzerinde bu denli etkili olmalarının nedeni yenenlerin, onlar oluşudur. Komşu olan iki toplumdan biri öbürüne oranla, yenebilme yönünden daha güçlü durumdaysa, o zaman bile, yeterli güçte olmayanlarda, bu benzeme ve uyma çabasının büyük ölçüde varolduğu görülür. Bu çağda Gallere [Golvalılara] komşu olan Endülüs (İspanya) halkında görüldüğü gibi. Çünkü Endülüs'tekileri [müslümanla-

rı], öbürlerine benzemeye çalışıyorlar bulursun. Giyim-kuşamlarında, gelenek ve göreneklerinde, başka durumlarında, duvarlara, yapıtlara, evlere çizip işledikleri biçimlere, resimlere, heykellere varana dek her konuda benzemeye çalışıyorlar. O denli ki, bilinçli bir gözle bakıp değerlendiren kimse, bunların birer "istilâ" belirtileri olduğunu düşünür. "Hüküm Tanrınıdır."

Düşünürlerin söylediği şu sözün gizini burada düşün: "Kamu, egemenin dinindedir!" Düşün, çünkü bu sözle anlatılmak istenen de aynı kapıya çıkar. Çünkü "egemen", elinin altındakileri "yenmiş olan"dır. Halk ona uyar. Onda bir yetkinlik bulunduğu inandığı için uyar halk. Çocukların babalarına, öğrencilerin öğretmenlerine inanmaları gibi. "Tanrı, bilgili, hikmetlidir", "başarı, eksiklerden uzak olan yüce Tanrının yardımıyla sağlanır".

YIRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — BİR TOPLUM YENİK DÜŞÜP
BAŞKASININ EGEMENLİĞİNE GİRDİĞİ ZAMAN,
ONA. YOKOLUŞ DAHA ÇABUK GELİR

Nedeni:

Tanrı daha iyi bilir ya, başkasının egemenliğine girip kendi işlerini başkasına bıraktıkları, köleleştirilerek başkasının birer aracı ve ele bakıcısı durumuna geldikleri zaman, insanlarda, bir tembellik ve uyuşukluk başgösterir. İleriye dönük düşünceler azalır, nüfus artışı ve toplumsal yaşam, gücünü yitirir. Nüfus artışı ve toplumsal yaşam olanaklarına ilişkin çabalar, ileriye dönük güçlü düşünce ve amaçlara bağlıdır. Bunlara ve bunlardan doğan hayvansı yeteneklerindeki sevince [moral gücüne] bağlıdır. Uyuşukluk yüzünden ileriye dönük umutlar ve düşünceler sönerse, umutlara götüren durumlar yitip giderse ve bunun yanında bir de yakınlık bağı üzerlerindeki yengi ve baskının gücü altında ezilip yokolursa, insanların toplumsal yaşam olanakları yolundaki çabaları eksilir, uygarlığa yönelik çalışmaları azalır, kazanç, üretim ve çalışma yolları dağınık, önemsiz duruma gelir. Bunun sonucunda kendilerini savunamaz olur o insanlar. Çalışma güçleri, sevinçleri kırılmıştır artık. Her güçlüünün zoru karşısında boyunlarını büküp yeniliverirler. Her yiyene lok-

ma olurlar. Amaçladıkları egemenlik yolunda olsunlar ya da olmasınlar, bu insanların durumları böyledir genellikle.

Tanrı bilir ama, bu konuda bir giz (sırr) daha var: İnsanoğlu, “yeryüzünde Tanrının halifesi-halefi olsun diye” yaratıldığı için, doğuştan başkandır. Bir başkanın yenilip başkanlığı elinden gittiği ve başkanlık gücü baltalandığı zaman, bir uyumsuzluk çöker ona. Karnını doyurmaya ve ciğerlerini serinletmek için su içmeye bile üşenir. İnsanların yapılarında bu durum vardır. Denir ki “yırtıcı hayvanlarda da vardır bu durum”. Yırtıcı hayvanlar, insanların eline geçtiklerinde çiftleşmezler.

Başkasının boyunduruğu altına geçmiş olan toplumun eksilmesi ve çöküntüye gidişi, o toplum yokolup silininceye dek durmaz. “Kahçılık yalnızca bir olan Tanrıya özgüdür.” Fars toplumunu ele alarak düşün bu konuda: Düşün ki bu toplumdaki olanlar, çoklukları nedeniyle bir zamanlar dünyayı doldurmuşlardı. “Arapların günü”nde* koruyucuları** öldüğünde geride çok, pek çok insan kalmıştı bu toplumdaki. Anlatıldığına göre: (Ebu Vakkas Oğlu) Sa’d, Medayin (Ctésiphone) kentinin arka kesimindeki Farsları saydığında bunların 137.000 oldukları görülmüştü. Bunlardan 37.000’i aile başkanlarından oluşuyordu. Arap egemenliği ve ezici pençesine geçince bunlardan pek azı kaldı. Çoğu, daha önce hiç yokmuşlar gibi silinip gitti. Bu silinmenin, onların üzerine inen zulümden ya da onları içine alan düşmanlıktan ileri gelmiş olacağını sanma. İslâm egemenliğinin adalet yönündeki durumunu biliyorsun. Onların sönüp ve silinmeleri şundandı ki, egemenliğine el konulduğu ve başkasına bir araç durumuna getirildiği zaman, insanoğlu doğal olarak böyle çöküntüye doğru gider, silinir.

Sudanlı toplumların köleliği genellikle benimsemiş olmaları, onlardaki insana özgü niteliklerinin eksik oluşundan ve daha önce de belirttiğimiz gibi, dilsiz hayvanlara özgü nitelikte bulunuşlarındanidir.

Köle olduklarında, eğer bir yer, bir çıkar, bir ün elde edebileceklerini umuyorlarsa, insanlar o zaman da başkalarının yönetimi altında kalmayı benimseyebilirler. Örneğin

* 636 yılındaki Kadisiye savaşı. —ç.

** Başkomutan Rüstem. —ç.

doğudaki Türk Kölemenler, Gallerden ve Avrupa toplumlarından Ilclar için bu böyle olmuştur. Çünkü egemenliklerinde buldukları devletler, onlar için birer kurtuluş yeri olagelmıştır. Onun için onlar, kölelikten uzaklaşmak istemezler. İçinde buldukları devletlerde seçkin durumlara gelerek, üne-şana, makama kavuşacaklarını umarlar. Tanrı daha iyi bilir. Eksiklerden uzaktır, yücedir o. Başarı onunladır.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM. --- ARAPLAR, YALNIZCA DÜZ OVALARDA ZORBALIK GÖSTEREBİLİRLER

Nedeni:

Araplar, kendilerinde bulunan yabanılığın doğal itişiyile, yağmacı ve yakıp-yıkıcıdırlar. Güç yetirebildiklerini yağma ederler. Yenişmeye, çekişmeye girmeden. Yağma eder, sonra da çöldeki alanlarına kaçarlar. Karşı karşıya gelip çarpışma ve savaşıma yoluna gitmezler. Yalnızca kendilerini savunmak için karşı karşıya gelirler.

Bu nedenle, tüm kaleler, yüksek ve sarp kesimler, onların zararınıdır. Bu tür kesimler önlerine gelince hemen bırakırlar ve kolaylarına gelen kesimlere saldırırlar. Öbürlerine saldırmazlar. Bir de, dağların korkunç ve zor dolaşılır kesimlerini kendilerine koronak edinmiş topluluklar bunların yağmalarından, yakıp-yıkmalarından kurtulabilirler. Çünkü Araplar, çetin dağları göze alıp öyle topluluklara doğru tırmanmazlar, kendilerini sarp yerlere vurmazlar, çekinceleme adım atmazlar.

-Düz ovalara gelince: Arapların eğer güçleri yetiyorsa, koruyucular yoksa ve devlet gücü yetersizse, tam yağmaya girişecekleri yerlerdir. Tam ağızlarına göre lokmadır. Araplar öyle yerlerde sık sık, yineleyerek yağmaya koyulurlar, yerli halklar kendilerine yenik düşünceye dek savaşırlar. Çünkü öyle yerler, kolay, onlara göre yerlerdir. Halklar yenik düştü mü, yönetimleri ellerine alırlar. Ve bu yöreler, ülkeler, değişik ellerde, çarpık politikalarda kalarak elden ele geçer. Buralardaki uygarlıklar yıkılıncaya, bayındırılıklar yokoluncaya ve toplumsal yaşamlar sönüp gidinceye dek..

“Tanrı yaratıkları üzerinde güçlüdür”, “O, tek ezicidir”, ondan başka Tanrı yoktur.

YIRMİALTINCI BÖLÜM. — ARAPLARIN ELE GEÇİRDİĞİ ÜLKELER, ÇABUK YIKINTIYA UĞRAR

Nedeni:

Araplar, çok yabanıl bir toplumdur. Yabanıl olma alışkanlıkları ve nedenleri, onlarda bir huy, bir karakter durumuna gelmiştir. Yabanıllık onların katında hoş, tat alınacak bir şeydir. Bu, onların, sözünü geçiren bir yönetim düzeninin dışında kalmış olmalarından ve bir devlet politikasına uyma zorunluluğu duymayışlarından. Böyle bir şeyse, bayındırlığa, yerleşik toplum uygarlığına terstir. Onunla çatışır. Çünkü Arapların geleneksel yaşam biçimlerinin hepsi, göçte, zorbalıkta toplanır. Buysa, bayındırlığa götüren yerleşiklik ve ağırbaşlılıkla bağdaşmaz. Aykırı düşer ona. Örneğin, “taş”a, Araplar, götürüp tencerelerinin altına ocak taşı yapmak için gerek duyarlar. Yapılardan sökerler, götürüp ocak taşı yapıp taşları. Böyle bir gereksinme için, yapıları yıkarlar, ocak taşı hazırlarlar! “Odun”, “ağaç” da, çadırlarında kullanmak için onlara gereklidir. Ağaçlardan, sadece barınaklarına kazık, direk yapılar. Bu amaç için yapıların damlarını-tavanlarını sökmekten çekinmezler.

Demek ki, Arapların varlıkları doğal olarak, yapıya olanak vermiyor. Oysa yapı, bayındırlığın temelidir.

Arapların durumları genel olarak böyledir bu konuda.

Sonra, insanların ellerindekileri yağma etmek de, Arapların doğal yaşamlarının gereklerindedir. “Rızık”ları (geçimleri) kargılarının-mızraklarının gölgesinde sağlanır. Başka insanların ellerindekileri yağma etmelerinin bir sonu, sınırı da yoktur. Gözleri, bir mala, eşyaya, bir kaba-kacağa ilişmeye görsün, hemen yağma ederler. Yaşama güçleri, zorla ve baskıyla gerçekleştiregeldikleri bu yağmaya dayanınca, insanların mallarını koruma politikaları sözkonusu değildir. Onların olduğu yerde, yerleşik toplum uygarlığı baltalanır, yıkıntıya-çöküntüye gider.

Sonra, Araplar ele geçirdikleri ülkelerdeki zanaatlar ke-

siminin işçilerine, ustalarına, bu çalışanların değer vermeyecekleri ve emeklerinin karşılığı olamayacak ücretler verirler.

Oysa, ilerde anlatacağımız gibi, kazanç yollarının temeli, temel gerçeği, işçilerin emekleridir.

Emekler değerlerini bulamayınca ve karşılığı var denemeyecek bir duruma düşürülünce, kazanç ve üretime yönelik istekler gücünü yitirir. Çalışan eller iş yapmaya varmaz. Halk tedirgin olur. Ve bayındırığa, üretime ilişkin çalışma düzeni bozulur.

Sonra Arapların, hükümlerin-yasaların yürütülmesi alanında, insanların ortalığı karıştırmaları ve birbirlerine haksızlık etmelerini önleme konusunda hiç bir yardımları, katkıları olmaz. Tüm çabaları, insanların mallarını, yağma ya da ağır vergiler yoluyla nasıl alacakları noktasında yoğunlaşır. Buna ulaştılar mı, bunu başardılar mı, gerisine bakmazlar. Kamu işlerini düzene koymak, kamu yararına işler yapmak, sorunlar çözümlenmek, kötü amaçlı kişilere, yönetimin gücünü göstermek gibi konularla ilgilenmezler.

Malları korumak için malî cezalar da koyarlar gerçi. Ama vergileri, çıkarlarına yönelik malları toplayıp mal birikimi sağlamaya çok düşkün oldukları için bu yola giderler. Gelenekleri böyledir. Buysa, kamusal zararları, çalıp-çarpanın saldırısını önlemeye yetmez. Üstelik, kendilerine yüklenen malî cezayı ağır bulmaz, önemsemez çalıp-çarpanlar. İstediklerini elde ettikleri için.. Böylece halk, başıboş bir durumda kendi yazgısına bırakılmış olur. Bir hüküm-yasa güvencesi olmaksızın. Oysa halkların böyle kendi başlarına bırakılmaları, insanlık için öldürücüdür. Bayındırığı ve yerleşik yaşam uygarlığını altüst edicidir. Neden ki, daha önce de söylediğimiz gibi, bir "yönetim gücü"nüün bulunması, insanlığına özgüdür ve zorunludur. İnsanlık onsuz olamaz. Toplumsal yaşam onsuz gerçekleşemez. Ana bölümün başlarında anlatmıştık bunu.

Sonra, Araplar "başkan" olmak için yarışır. Onların içinde, başkanlığı kendi gönlüyle başkasına veren çok az olur. O "başkası", kendi babası, kardeşi ya da kabilenin büyüğü olsa bile. Çok az görülür bu konuda gönlü tok olanları. Gönlü tokluğu gösterildiği zaman da zor karşısında kalındığı ya da utanılacak bir durum olduğu zaman gösterilir.

Bu yüzden, Araplarda kamu işlerinde yetkililer, buyruk verenler çok olur. Halkın malî ve öteki konulardaki işleri, çeşitli ellerle yürütülür. Buna dayalı olarak da bayındırlık işleri, yerleşik yaşam düzeni bozulur ve gücünü yitirir.

Abdumelik,* katına topluluğunun dileğini ileten bir Arap göçebesine, Yusuf oğlu Haccac'ın** durumunu sormuştu. Arap, Haccac'ı "iyi politikası"ndan dolayı halifenin huzurunda övmek, onun toplumsal özelliğini övünçle belirtmek istemişti. Bu amaçla şöyle konuştu Haccac için: "Ben ondan ayrıldığı zaman, o, yalnız başına zulmediyordu!"

Arapların başlangıçtan bu yana ele geçirdikleri ve zorbalıklarını kullandıkları ülkelere bak istersen! Bu ülkelere ki bayındırlığın nasıl yıkıldığına, halklarının nasıl katik bulamaz durumlara düştüklerine, yerlerinin-yörelere nasıl tanınmaz bir biçim aldığına bak! Arapların kalıp yaşadıkları Yemen'i ele al: İllerinden çok az bir kesimi bir yana, yıkılıp bırakılmıştır. Arap Irak'ı: Yine öyle. Farsların meydana getirdikleri bayındırlık tümüyle yıkılmıştır. Bu yüzyıldaki [14. yüzyıl] Şam da öyle. Kuzey ve Batı Afrika: Hilaloğulları ve Süleymoğulları kabileleri [hicri] 5. yüzyılın başında [milâdî 11. yüzyılın başları] gelip de 350 yıl yaşayınca, buralar da öbürleri gibi olmuş, ovaları tümüyle yıkıntılara çevrilmiştir. Sudanla Akdeniz arasındaki bayındırlık sönüp gitmiştir. Bu kesimin daha önce bayındır olduğuna, buralardaki uygarlığa, uygarlık yapıtları tanıklık eder: Yapılarda ve yollarda bulunan tanıtıcı levhalar, yapılara işlenmiş biçimler, çizilmiş resimler, yapılmış heykeller, köy-kent kalıntıları. "Yeryüzünün ve üzerindeki mirasçısı Tanrıdır. O, mirasçılarının en yararlısıdır."

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM. — ARAPLARIN DEVLET KURMALARI
GENELLİKLE, YA BİR PEYGAMBERLİĞİN, YA BİR
ERMİŞLİĞİN YA DA BÜYÜK BİR DİNSEL
ÇAĞRININ YARDIMIYLA OLASIDIR

Nedeni:

Kendilerinde bulunan yabancı yapıdan dolayı, Araplar,

* Emevî halifelerinden. Halifeliği: 685-705. —ç.

** Birçok ün genel valisi. —ç.

toplumlar içinde, insanları birbirine en zor boyun eğen bir toplumdur. Çok katıdırlar. Özsaygılıdırlar. Çok azimlidirler. Başkan olma yarışındadırlar.

Arapların, isteklerinin bir noktada toplandığı, bir düşünce çevresinde birleştikleri çok az olur. Ama bir peygamberlik ya da bir ermişlikle gelen bir din oldu mu, onlar için, içlerinden bağlayıcı bir güç olur. O zaman, böbürlenlikleri gider. Yarışma eğilimleri törpülenir. Ve o zaman, boyun eğmeleri, birleşmeleri kolaylaşır. Din birleştirir onları. Onların katılıklarını, özsaygılarını giderir. Kıskançlıklarına ve kıskançça yarışmalarına engel olur.

Demek ki, içlerinde, Tanrının buyruklarına uymaya çağırnan bir peygamber ya da ermiş olursa, Araplardaki kötü huylar gider. Kötü huyların yerini iyi huylar alır.

Ve peygamber ya da ermiş kişi, “hakkı duyurup egemen kılmak için” bir inanç çevresinde birleştirir onları. Böylece, Araplar, birleşmelerini gerçekleştirmiş ve devlet kurma olanağını bulmuş olurlar.

Araplar, sözünü ettiğimiz nitelikte olmakla birlikte, insanlar içinde, “hakk”ı ve doğruyu en çabuk kabul eden yapıdadırlar. Çünkü [kentsel yaşamda görülen, sonradan yerleşme] yetilerin iğriliklerinden arıdır onların yapıları. Kötü huy ve alışkanlıklardan uzaktır. Sadece, yabani huyları vardır. Bu huy da “iyi”yi, doğruyu benimsemeye yatkındır. Yaşam güçlükleri onları buna hazırlar. İyiye, doğruya yatkınlık onların temel yapılarında var olup, bozulmadan kalmıştır. Özbenliklerde sonradan belirip yerleşen kötü alışkanlık ve yetilerden uzakta kalabilmiştir. Temel yapılarında o özellik vardır çünkü, peygamberin daha önce geçen bir hadisinde belirtildiği gibi: “Her doğan, temel yapısı [yani mayası] üzerinde doğar.”

YIRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM. — ARAP TOPLUMU, TOPLUMLAR İÇİNDE, DEVLET POLİTİKASINDAN EN UZAK BİR TOPLUMDUR

Nedeni:

Araplar, öteki toplumlardan daha çok göçebelik niteliğini taşırlar, daha çok çöl, kır yaşamı sürerler, kentlerden daha

uzaklarda konup-göçerler, yükseklerdeki verimli yörelere ve bu yörelerin bitkilerine, ürünlerine daha az gerek duyarlar. Darlığa, sert ve sıkıntılı yaşama alışmışlardır bir kez. Bu yaşamın dışında kalanlara gerek duymazlar. Bu yaşama alışmış olmaları yüzünden, birbirlerine boyun eğmeleri de güç olur. Yabanlılıkları yüzünden.. Başkanları çoğu kez, onların yardımlarına gerek duyar. Savunmayı sağlayan “yakınlık bağı” (el asabiyye) nedeniyle.. Başkanlar, ister istemez, yönetiminde olanlara iyi davranıp başışlarda bulunma yoluna gider. Kızgınlık gösterip ceza vermeyi bırakır. Yakınlık bağına bir zarar gelmesin diye. Zarar gelip de hem kendinin, hem de topluluğun sonu hazırlanmış olmasın diye:

Oysa devlet ve egemenlik politikası, politikayı yürüten kimsenin, ezicilikle düzenleyici olmasını gerektirir. Yoksa onun devlet politikası, doğru çıkırında yürümez.

Sonra, yukarda anlattığımız gibi, Arapların yapılarında, yönetilen halkın elindekilerini alıp başka şeyle ilgilenme alışkanlığı vardır. İnsanlar arasında hükümler-yasalar koyma, kiminin kimine haksızlık etmesini önleme gibi konulara önem vermezler. Toplumlardan herhangi bir toplumu yönetimleri altına aldılar mı, tüm yönetim politikalarını, o toplumun insanların elindekilerini alıp, gerisini bırakma noktasında yoğunlaştırırlar. O insanlar arasında uygulanması gereken hükümleri-yasaları düşünmezler. Kimi zaman, mallara yönelebilecek zararları önlemek için ceza yasaları koyarlar. Ama bunu da mal birikimini, daha çok vergi toplamayı, daha çok çıkar elde etmeyi çok istedikleri için düşünürler. O nedenle de, konulan ceza yasaları düzenleyici nitelikte olmaz. Üstelik, kötülöklere ve kamu zararlarına yolaçan amaçlara yardımcı olması bakımından zararlı sonuçlara da götürür çoğu kez. Çalıp-çarpanlar, kendilerinden alınan malî cezaları, amaçları yönünden önemsemezler. Bu yüzden, kamuya yönelik zararlar gittikçe artar. Bayındırlık, uygarlık çöker. Böyle bir durumda halk kendi yazgısında, başıboş bırakılmış olur. Kimilerinin elleri kimilerinin haklarına uzanmış olarak.. İşte bayındırlık, uygarlık bu yüzden ayakta durmaz ve giderek yıkılır. Başıboş bırakılmışlığın doğuracağı sonuç her zaman böyledir. Yukarda da anlatmıştık bunu.

Demek ki, Arapların yapısı, devlet politikasından tümü-

le uzaktır. Yapılarında ancak bir devrim* olduğu zaman bu politika gerçekleşebilir. Ve bu tutumlarını giderecek, içlerinde bir düzenleyici oluşturacak, insanların birbirlerine haksızlık etmelerini önleyecek bir dine girerek, yapısal değişmeleri olduğu zaman.. Yukarda da anlatmıştık.

Arapların, devlet kurmayı başardıkları zamanki [İslâm dönemindeki] durumlarını düşün: Ne zaman ki din gelip, dış ve iç dünyalarının uygarlığına elverişli hükümleri ve yasalarıyla devlet politikası yönünden onları güçlendirdi ve ne zaman ki, ardarda "halifeler" çıktı ortaya, işte o zaman, onların devletleri önem kazandı ve egemenlikleri güçlendi.

Rüstem, müslümanların namaz için toplandıklarını görürnce: "Ömer çiğirimi yedi. Tutmuş, köpeklere edeb öğretiyor!" diye konuştu.

Araplar öyle bir duruma gelebildiler. Ama sonraları, Araplardan birçok kuşak ve topluluk, devletten [devlet politikasından] ayrıldı. Bunlar dini de bıraktılar, devlet politikasını unuttular. Yeniden çöllerine döndüler. Soylarından olanların, devlet adamlarıyla [halifelerle] nasıl ilişkiler içinde bulduklarını kavrayamıyorlardı. Çünkü bir devlet içinde yönetime boyun eğme ve adalete uyma niyetinden uzak bulunuyorlardı. Bu yüzden eskisi gibi yabanılaştılar. Devletle [devlet politikasıyla] hiç bir ilgileri kalmadı. Devletle ilgileri, halifelerle aynı cinsten, aynı toplumdan gelmiş olmaktan öteye gitmiyor.

Halifelik denen şey kalmayınca ve halifeliğin biçimi bile silinip gidince yönetim, Arapların elinden çıktı. Bir zamanlar devlet politikasında daha aşağı durumda olan, Arap olmayan toplumlar, onlara baskın geldiler. Araplarsa, devlet ve devlet politikasından habersiz olarak çöllerdeki alanlarına döndüler. Onlardan çokları, eski çağlarda kendi toplumlarının da devlet kurduğunu bilmezler. Bilmezler ki kendi toplumlarının kuşaklarının eski çağlarda kurdukları devletleri, o çağlarda hiç bir toplum kuramamıştır. Ad, Semud, Amelika, Himyer, Tubbal devletleri, bunun tanığıdır. Sonra İslâm dönemindeki Mudaroğulları'ndan Emeviler ve Abbasiler devletlerini de düşünmek gerek bu konuda.

* İbni Haldun, burada, "İnkılâp" sözcüğünü kullanmıştır. --ç.

Araplar, sonraları, devlet politikası ve anlayışından uzaklaştılar. Çünkü dini unuttular. İlkellikteki temel yapılarına döndüler. Gerçi, Batı Afrika'da görüldüğü gibi, kimi güçsüz devletleri yenip yönetimler ele geçirdiklerine de raslanmıyor değil. Bu yüzyılda [14. yüzyılda] böyle durumlara tanık oluyor. Ama yukarda da anlattığımız gibi, ele geçirdikleri bayındır yerleri, yıkıntılara uğratmanın ötesinde bir anlam ve amaç taşımıyor bunlar. "Tanrı, devleti, dilediğine verir."*

YIRMİDOKUZUNCU BÖLÜM. — ÇÖL VE KIRSAL KESİMİN
KABİLELERİ, KABİLE BOYLARI, (EKONOMİK NEDENLER
YÜZÜNDEN) KENTLİLERE YENİKTİRLER

Daha önce de değinildiği gibi, çöl ve kırsal kesim uygarlığı, yerleşme merkezlerinin ve kentlerin uygarlıklarından eksiktir. Çünkü, uygarlık ve toplumsal yaşam yönünden zorunlu olan her şey, çöl ve kırsal kesim halklarında bulunmaz. Bu halkların yaşadıkları yörelerde yalnızca tarımsal işler olur. Ne var ki, tarım araç ve gereçleri üretilmez. Tarımsal işlerinin en çok bağlı bulunduğu alansa, zanaatlardır. Zanaatlırsa o halklarda yoktur. Marangoz, terzi, demirci gibi, çiftçilik ve benzeri işlerle uğraşırken kendilerini ayakta tutan ve toplumsal yaşamları için zorunlu olan zanaatçılar bulunmaz onların yaşadıkları yerlerde. Sonra onların, altın paraları (dinar) ve gümüş paraları da (dirhem) yoktur. Sadece bu paraların karşılıkları olabilecek şeyler vardır: Tarım ürünleri, hayvanlar ve süt, yün, kıl, deri gibi hayvan ürünleri. Kentlilerin gerek duydukları şeyler.. Bunları onlar, kentlilere, altın ve gümüş paralar karşılığında verip değiştirirler.

Ancak, çöl ve kırsal kesim insanları, kentlilere, zorunlu gereksinmeleri için başvurdukları halde, kentliler onlara, zorunlu olmayan ve sadece daha yeterli bir yaşamda gerekli olan şeyler için başvururlar. Demek ki, o insanlar, varolabilmeleri için zorunlu, temel gereksinmeleri için kentlerde olanlara gerek duyarlar. Çölde ve kırdaki yaşadıkları, bir devlet kuramadıkları ya da kentleri ele geçiremedikleri sürece, kent-

* Bakara suresi, ayet: 247. —ç.

lilere gereksinme duyarlar (muhtaçtırlar). Kentlilerin işlerini görürler, onlara boyun eğerler. Elverir ki, kentliler buna çağırırsınlar ve bunu o insanlardan istesinler.

Kentte hükümdar varsa, o insanların başeğmeleri, boyun eğmeleri, hükümdarın gücü ve baskısından ötürüdür. Hükümdar yoksa, hiç değilse bir başkan ve halkının üzerinde bir çeşit egemenlik kurmuş bir güç vardır. Çünkü hiç bir başkan ve yönetim gücü olmasa, kentteki bayındırlık ve toplumsal yaşam eksik kalır.

Kentin o başkanı, egemeni, o insanlara, kendine boyun eğme ve işlerine koşma yükümünü yükler. Ya onların da isteklerini sağlayarak yükler: Onlara mal-para vererek.. Kentinde bulunup da o insanların zorunlu olarak gerek duydukları olanaklardan verebilir. Bu olanaklarla da toplumsal yaşam düzenleri bir ölçüde yoluna girmiş olabilir. Ya da yükümü zorla kabul ettirir o insanlara. Güç yetirebildiği zaman böyle yapar. Güç yetiremediğindeyse, kabilelerini ayırır, kimini [dilediği] yere sürer (tağrib, gurbetellerine gönderme). Kendisine, onların içlerinden yandaşlar sağlayana ve sağladığı yandaşlarla birlik olup öbürlerini yola getirene ve gücünü kabul ettirene dek böyle yapar. Bunda başarı sağladığı zaman, öbürleri de ister istemez kendisine boyun eğerler. Toplumsal yaşam düzenleri bozulur kaygısıyla..

Kimi zamansa, [sürülebilecek] o insanların, buldukları çevreden, bir başka çevreye gitmeleri olanaksızdır. Her yan, kendileri gibi yaşam sürenlerle dolmuştur. Ve başka kabileler, yabancılardan, aralarına sokulmalarına engel oluyorlardır. Öyle durumlarda o insanlar için, [yakınlarında buldukları] kentin egemenine boyun eğmekten başka çare kalmaz. Ve böylece, ister istemez kentlilere yenik düşerler.

“Kullarının üzerinde ezici olan Tanrıdır. O birdir, bir tek ezicidir.”

ÜÇÜNCÜ ANA BÖLÜM

GENEL DEVLETLER, DEVLET, HALİFELİK, EGEMENLİĞİN
BASAMAKLARI, BU KONULARDA BELİREN
DURUMLAR, KURALLAR VE EK BİLGİLER

BİRİNCİ BÖLÜM. — DEVLET VE GENEL DEVLET
ANCAK KABİLE VE YAKINLIK BAĞININ
YARDIMIYLA OLUŞUR

Nedeni:

Bundan önceki ana bölümde de saptadığımız gibi yenişme ve savunma, karşı koyabilme, ancak yakınlık bağıyla (asabiyet) olur. Çünkü koruma coşkusu gösterme, korumak için atılıp haykırma ve arkadaşı uğruna canını bile vermekten çekinmeme, yakınlık bağında vardır ancak.

Sonra, egemenlik, onurlu ve çekici makamdır. Dünya yaşamının çıkarlarını, bedensel istekleri, tinsel tatları tümüyle çatısında toplar. Bu nedenle, genellikle, onu elde etme yarışları olur. Çok az kimse yenilmeden, onu bir başkasına kaptırmak ister. Bu yüzden çekişmeler olur. Savaşa, öldürüşmeye, ezişmeye değin varabilir çekişme. Bunların hiç birinde —biraz önce söylediğimiz gibi— yakınlık bağı olmadan gerekli güç sağlanamaz.

Ne var ki, bunu, genellikle herkes anlayamaz. Çünkü çok kimseler, yakınlık bağının bu özelliğini unutmuşlardır. İlk döneminde devletin nasıl kurulabildiğini unutmuşlardır çünkü. Çok uzun zamandanberi yerleşik yaşam ortamında yetişmişlerdir. Arada birbirini izleyen birçok kuşak gelip geçmiştir. Onun için, Tanrının, devlet ilk kurulurken neler yaptığını bilmezler. Bunlar, sadece, kamu üzerindeki ağırlıklarını güçlendirmiş, kendilerine boyun eğilip teslim olunmuş ve devletteki egemenliklerini sağlamlaştırmak için, artık yakınlık bağının desteğine gereksinmeleri kalmamış devlet adamlarını bilip tanıyabilirler. Devletin başlangıçta nasıl kurulduğunu, kuranların o uğurda hangi güçlüklerle karşılaştıklarını bilmezler. Özellikle Endülüs halkı, bu yakınlık bağını ve etkisini unutup gitmiştir. Aradan çok zaman geçtiği ve artık üstünlük ve egemenlik kurabilmek için yakınlık bağına, genellikle gereksinmeleri kalmadığından, burahılar unutmuşlardır yakınlık bağını ve etkisini. Yerleri-yurtları dağıldığı, ve yurtları, yakınlık bağlarından uzak bulunduğu için.. “Tanrı, dilediğine güç yetirir. O, her şeyi bilir. O, bize yeter. Ne güzel yardımcı ve savunucudur o.”

İKİNCİ BÖLÜM. — İYİCE YERLEŞTİKTEN VE OTURDUKTAN SONRA, DEVLET EGEMENLİĞİ İÇİN YAKINLIK BAĞINA GEREK KALMAZ

Nedeni:

Genel devlet yönetimine uyum gösterip boyun eğmek, başlangıçta insanlara zor gelir. Bu, çok üstün bir baskıcı güçle sağlanabilir ancak. Alışılmamışlıktan ötürü. İnsanlar öyle bir devlet egemenliğine daha alışmamışlardır, gelenekleri arasında ona daha yer vermemişlerdir.

Ama, devlet egemenliğine özgü yeterli gücü sağlamış olan ailede, başkanlık ve devlet egemenliğini elinde tutar olma iyice yerleştiği, birçok kuşak ve birbirini izleyen yönetim dönemleri boyunca, miras yoluyla birinden ötekine geçerek sürüp gittiği zaman, devletin ilk dönemi unutulur, insanlar anımsamaz olur. Başkanlık düzeni o aile için sağlamlaşmıştır artık. O aileden olanlara boyun eğip teslim olma eğilimi, bir

din riteliğinde inançlarda yerleşmiştir. İnsanlar, onların yanında, onlara karşı olanlarla savaşırlar. O aileden olanlar egemen kalsınlar diye savaşırlar. Bu yolla dinsel inançlarını korumuş olacaklarını düşünerek savaşırlar. Onun için de böylesine bir güç kazanmış aileden gelenler, egemenliklerini sürdürebilmek için büyük bir yakınlık bağına gerek duymazlar. Neden ki, onlara boyun eğmek, Tanrının yazıp gerekli kıldığı bir ödev olmuştur insanlar için. Değişmez ve tersi düşünülmez bir ödev. Bundan ötürü, "imamlık"* konusu, temel inançlardan sözedilirken sona** eklenir. Temel dinsel inançlar arasında göstermek için..

Bu egemen aileden olanlar, ellerinde devlet ve egemenliklerini sürdürebilmek için, ya ötedenberi ailelerinin yardımını ve koruyuculuğu gölgesinde yaşayagelen "kulları"ndan, hizmetlilerinden yardım görürler. Ya da kendi soylarının dışında, ama egemenliklerinin içinde bulunan ailelerden destek alırlar. Abbasi devletinde olduğu gibi: Çünkü Araplardaki yakınlık bağı, devlet kesiminde [Abbasi halifeleri] Mutasım ve oğlu Vâsık dönemlerinde bozulmuştur.⁵⁶ Yakınlık bağı (el asabiyye) bozulduktan sonra, Abbasoğulları, Acem, Türk azadlıların, Deylemlilerin, Selçukluların ve başkalarının, bunlardan devlet yönetiminde azadlı olanların desteğine dayandılar. Arap olmayan topluluklar, giderek devletin kesimlerini, ülkenin birçok yöresini elde ettiler. Abbasi devletin gölgesi bu yüzden küçülmeye başladı. Bağdat sınırlarını geçmeyecek ölçüde küçüldü. Sonunda Deylemliler burayı da basıp ele geçirdiler. Ve herkes Deylemlilerin egemenliğine boyun eğdi. Sonra bunların egemenlikleri de yıkıldı. Bunlardan sonra Selçuklular egemen oldular. Bu kez, herkes Selçukluların egemenliğine boyun eğdi. Sonra bunların egemenlikleri de yıkıldı. En sonunda Tatarlar saldırdılar, halifeyi öldürdüler ve Abbasi devletin kökünü kazıdılar.

Batıda [Batı Afrika'da] bulunan Sinhace kabileler topluluğunun kurdukları devlette de benzer durum olmuştur. Onlarda da [hicri] 5. yüzyılda [milâdi 11. yüzyıl] ya da daha önce Araplarda sözkonusu olan yakınlık bağı bozulmuştu. O yüzden onların devletlerinde de gölge, giderek küçülmüştü.

* Hüfeliik, devlet başkanlığı. —ç.

** "Kelâm" biliminin sonuna. —ç.

Sadece Mehdiye, Bucaye [Bougie] Kal'e [Sus] kentleri ve Afrika'nın öteki sınır kasabalarından birkaçını içine alacak ölçüde küçüldü. Kimi zaman kendileriyle egemenlik için çekişip yarışanlar, bu kent ve kasabalara tırmandılar, zaman zaman bu kasabalara sığındılar, böyleyken, devlet ve devletin başındaki kimse, onlara ses çıkarmayıp teslim oldu, onlarla anlaştı. En sonunda, o devletin de yıkılmasına izin verdi. Arkasından "Muvahhidler" devleti geldi. Muvahhidler, Mas-mude kabilelerindeki yakınlık bağından güç alıp, Sinhace devletine saldırdılar ve o devlette egemen olanların izlerini kazıdılar. Endülüs Emevî devletinde de benzer durum olmuştur: Bu devlette de Araplara özgü yakınlık bağları çözülüp bozulunca, egemenlerin elinden devleti, derebeyleri (feodaller) aldı. Derebeyler, ülkeyi aralarında bölüştürdüler. Egemenlik yarışına girdiler. Devletin tüm illerini paylaştılar. Ve herkes kendi yönetimine giren kesimde borusunu öttürdü, burnunu havaya dikip böbürgence yaşadı. Bu derebeyler, Abbasî devletindeki Arap olmayan yöneticilerin Abbasî devletindeki durumlarını öğrendiler, onlar gibi olma yoluna gittiler: Hükümdarlara özgü sanlar aldılar. Hükümdarlara özgü giysiler giydiler. Bu tutumlarını çürütecek ya da bu tutumlarından dolayı kendilerini kınayacak kimse çıkmayacağını iyice biliyor ve güveniyorlardı. Çünkü Endülüs, Arap soy ve so-punun, Arap kabilelerinin yurdu değildi. Nasıl ki ilerde anlatacağımız bunu. Onun için rahatça sürdürdüler o tutumlarını, Şair İbni Eşref'in söylediği gibi:

"Endülüs topraklarında irkildiğim şeylerdendir: Mutasım, Muta-zid adları.

"Bunlar, burda, yerinde kullanılmayan egemenlik sanlarıdır.

"Bu sanları kullananlar, kabarıırken

"Arslan biçimine girmeye çalışan kediye benziyorlar."

Bu derebeyleri, kullarının, kullanılmamışlarının, Zenate ve benzeri gibi kabileler topluluklarına giren kıyı halklarından, Endülüs'e sonradan gelmiş bulunan güçlerin yardımlarına dayandılar. Arap, yakınlık bağı gücünü yitirdiği zaman, Endülüs Emevî devletinin sonlarında, o devletin egemenliğini sürdürmek için nasıl kendi yardımlarına başvurmuştuysa, kendileri de bu yardımcılarına başvurular. İbni Ebî Âmir, Endülüs Emevî devletinde [halife Hişam II döneminde] kendisi

için büyük bir güç ve bağımsızlık sağlamıştı.⁵⁷

Derebeyleri önemli devletler [beylikler] kurmuşlardı. Herbiri, Endülüs'ün bir kesimini tutarak bağımsızlığını duyurmuştu. Bölüştürdükleri devletin büyüklüğüne göre, herbirinin payına egemenlikten bir parça düşmüştü.

Bu derebeyleri, Murabıtlar [Almoravides] denizi [Septe boğazından] geçip ülkelerine gelene dek sürdürdüler egemenliklerini. Murabıtlar, Lemtune kabilesindendiler ve yakınlık bağları çok güçlüydü. Derebeylerinin yerlerini bunlar aldılar. Derebeylerini, egemenlik merkezlerinden uzaklaştırdılar. Ve izlerini kazıdılar derebeylerin. Yakınlık bağlarını yitirdikleri için derebeyleri bunlara karşı koyamadılar.

Demek ki devletin yerleştirilip güçlü tutulması, bu yakınlık bağıyla oluyor. Devlet, kuruluşu döneminde, bu bağa yaslanarak korunabiliyor.

“Turtuşî”,* devletlerin salt orduyla korunabileceğini sanmış. Her aybaşı belirli bir ücret alan aylıklı askerlerle devletin ayakta tutulabileceğini düşünmüş. *Siracii'l-Mülûk* adlı kitabında belirtiyor görüşünü. Turtuşî'nin bu konuya ilişkin sözleri, genel devletin kuruluşu dönemi için doğru olamaz. Olsa olsa yerleştiği, devlet egemenliğinin egemen ailede, devleti yönetenlerde pekişip güçlendiği dönem için doğru olabilir. Adam [Turtuşî], devletin kocamışlığı dönemine, adanmış kılı kırk çarpan ve ayakta kalması için kulların, kullandırılmışların ücretle çalıştırılan ve kullanılan hizmetlilerin, görevlilerin gücüne yaslanmak zorunda kaldığı döneme kavuşmuş, o nedenle böyle bir görüş ileri sürmüş görünüyor. Çünkü Turtuşî, Endülüs Emevî devletinin çöktüğü, Arap yakınlık bağının koptuğu ve her derebeyinin kendi beyliğinde bağımsızlığını kurduğu döneme kavuşmuştur. Kendisi de, Sarakusta [Zaragoza] derebeyleri olan El Müstain İbni Hud ve oğlu Muzaffer'in egemen oldukları kesimde bulunuyordu. Bunlardaysa yakınlık bağından hiç bir şey kalmamıştı. Üç yüzyıldan beri Araplara egemen olan ve Arapları yokluğa götüren varlıklı-gösterişli yaşam yüzünden kalmamıştı. Turtuşî, kendi kabilesinden kopuk bağımsız derebeyinden başkasına tanık olmamıştı. Bu derebeyininse, —Endülüs Emevî dev-

* Tortasalı Ebu Rendeke oğlu Muhammed Turtuşî, ölümlü 1126. —c.

leti yıkılalı ve Arap yakınlık bağının son kalıntısı da silineli-beri— bağımsız düzenindeki egemenliği iyice yerleşmişti o dönemde. Kimse egemenlik konusunda onunla çekişmiyordu. Egemenliğini, ücretlilerle, besleme güçlerle (el mürtezika) sürdürebiliyordu.

Turtuşı, işte bunu genelleştirmiş, genel bir söz etmiştir. Ve devletin kuruluş döneminin koşullarını düşünüp kavrayamamış, bir devlet kurulurken, yakınlık bağına dayanmak zorunda olduğunu, bu bağ olmadan devletin yetkinleştirilemeyeceğini değerlendirememiştir. Onun adına sen düşün ve kavra. Ve Tanrının devlet konusunda ne gizleri bulunduğunu anlamaya çalış. “Tanrı, devlet egemenliğini, dilediğine verir.”*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — DEVLET EGEMENLİĞİNE İLİŞKİN
GEREKLİ ÖZELLİĞİ OLAN BİR AİLE, YAKINLIK
BAĞININ YARDIMINA GEREK KALMADAN,
YENİ BİR DEVLET KURABİLİR

Nedeni:

Bir aile için, birçok toplum ve kuşaklar üzerinde iz bırakmış bir üstünlük oluşmuşsa ve o ailenin devlete ilişkin tutumunu benimseyen uzak bir yörenin halkında da o üstünlüğün ağırlığı varsa, ona boyun eğme gereğine inanılıyorsa, böyle bir aileden kişi kalkıp da, kendi ülkesinden ve üstünlüğünün oluşup geliştiği yurdundan ayrılarak öyle bir yöreye gitse, o yöre halkı, bu kimsenin çevresinde toplanabilir. Halk onun başa geçip kendilerini yönetmesini isteyebilir. Ona elden geldiğince yardım edebilir. Devlet kurmasına, kurduğu devleti yerleştirmesine ilişkin gerekli çabayı gösterebilir. Kurulan devletin onun ölçüleri içinde yürüncesine oturmasını yürekten dileyebilir. Ve bu devlet egemenliğinin, o kişiden sonra onun dallarına [çocuklarına] geçmesini umabilir. Bütün bunlardan dolayı, o kimsenin yardım edenlere karşılığı şu olabilir: Yardım edenleri, kurulan devletteki çeşitli basamaklara, vezirlik, komutanlık, önemli bir sınır valiliği gibi makamlara seçip ataması.

* Bakara suresi, ayet: 247. —ç.

Onlar için böyle karşılıklar verilebilir ama, onlar, o kimseye devlet egemenliğinde hiç bir biçimde ortak olmayı düşünmezler. Ona ailesine bağlanılıp boyun eğildiği için. Çünkü onun ve onun soyundan olanların her yanda oluşturup pekiştirdikleri bir üstünlükleri vardır. Bu üstünlük, dinsel inanç niteliğini almış ve onların gönüllerinde ve kafalarında yerleşmiştir. O kimseye yardım edenler, onun ölçüsünde ya da biraz daha aşağı ölçüde devlet yönetimine geçmeye yeltenseler “yeryerinden oynar” diye düşünürler.

Uzak-Batı’da [Fas’ta] İdrisoğulları, Kuzey Afrika’da ve Mısır’da Ubeydoğulları⁵⁶ için böyle olmuştur. Bu kurucular, doğudan, halifelik merkezinden [Bağdat’tan] kalkıp Uzak-Batı’ya yöneldiler. Halifelğin, Abdu Menafogulları’ndan: önce, Ümeyyeogulları’na [Emeviler’e], sonra da Haşimoğulları’na geçmesi gerektiği savıyla, onu Abbasogulları’nın elinden almayı amaçladılar. Bu amaçla Uzak-Batı’ya yönelmişlerdi. Oraya varınca, kendilerine uymaya çağırdılar halkı. Berber toplulukları her adımda destekledi onları. Evrebe, Meğile kabileleri İdrisoğulları’nı Ketame, Sinhace ve Huvare kabileler topluluğu Ubeydoğulları’nı desteklediler. Kurdukları devletleri güçlendirdiler. Kabile toplulukları, tüm üyeleri, aileleriyle yardım edip, doğudan gelen o kişilerin egemenliklerini sağladılar ve pekiştirdiler. Ve Abbasiler’in önce tüm Batı Afrika’daki sonra da tüm Kuzey Afrika’daki egemenliklerini söküp attılar. Abbasî devletinin gölgesi küçülürken, Ubeydoğulları’nın kurdukları devletin gölgesi gittikçe uzayıp genişledi. Ubeydoğulları, sonunda, Mısır’ı, Şam’ı, Hicaz’ı da ele geçirdiler. Müslümanların yaşadığı yöreleri, bir yaprağı böler gibi, Abbasî devletiyle bölüp paylaştılar.

Doğudan gelenlerin kurdukları sözkonusu devletlerin kurulmasını sağlayan bu Berber toplulukları, yardım ettiler ama, boyun da eğdiler. Ubeydoğulları’na “teslim” oldular. Onların egemenliklerine boyun eğdiler. Birbirleri arasındaki yarışmaları, yalnızca devlet basamaklarında makam ve memurluk alma konusunda oluyordu. Başka bir şey düşünmüyorlardı. Çünkü Haşimoğulları’nın devletin başında bulunmalarına ilişkin yeterlikleri vardı.

Kureyş kabilesi, Mudarogulları öteki toplumlara karşı üstünlüklerini gösterip baskın gelince, artık egemenlik on-

larda kaldı, onların çocuklarında sürüp gitti. Arap devleti tümüyle yıkılıp silininceye dek.. “Tanrı hükmeder. Onun hükümünü izleyebilen çıkmaz.”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. — GENEL SALDIRISI VE BÜYÜK
EGEMENLİĞİ OLAN DEVLETLER, DİN TEMELİNE
DAYANIRLAR; BU DİN DE, YA BİR PEYGAMBERLİKTEN,
YA DA HAKK'A-GERÇEĞE ÇAĞRIDAN OLUŞUR

Nedeni:

Egemenlik, zorla, yengiyle sağlanır. Yengiye, ancak, yakınlık bağı ve eğilimleri, hak arama noktasında birleştirmekle oluşur. Gönülleri birleştirmek ve kaynaştırmak da Tanrının yardımıyla olur. Dinini ayakta tutmak için yapacağı yardımla..Yüce Tanrı der: “... Yeryüzündekileri tümüyle harcasaydın bile, gönüllerini uzlaştıramazdın.”*

Bunun gizi şudur: Gönüllerde, çürük isteklere doğru çağrışım ve dünyaya eğilim oluştuğunda, yarış başlar, ters düşmeler yaygınlaşır. Ama hakka, doğruya dönüldüğü, dünya ve yanlış olan şey bırakıldığı ve Tanrıya yöneliş olduğu zaman, yönelişler birleşir. O zaman yarış biter, ters düşmeler azalır, güzel yardımlaşmalar ve kenetlenmeler başlar, söz ve düşünce birliğinin sınırları genişler bu yolda. Ve böylece, böyle bir oluşum nedeniyle devlet egemenliği büyüyüp güçlenir. Nitekim sana açıklayacağız bunu, biraz sonra. Eğer Tanrı dilerse. “Onu eksiklerden arılarım. Yücedir o. Başarı onunla sağlanır. Ondan özge Tanrı yoktur.”

BEŞİNCİ BÖLÜM. — DİNSEL ÇAĞRI, GÜCÜNÜ YALNIZCA
SAYISAL DURUMUNDAN ALAN YAKINLAR TOPLULUĞUNA
EK BİR GÜÇ OLARAK KATILIR VE DEVLETİN
TEMELİNİ GÜÇLENDİRİR

Nedeni:

Yukarda da söylediğimiz gibi, dinsel boya,** kabile halkındaki yarışmaları, kıskançlıkları giderir, yönelişleri hak doğ-

* Enfal suresi, ayet: 63. —ç.

** Bir dine girmiş olma, dinsel bir inancı benimsemiş olma. —ç.

rultusunda birleştirir. Dinsel boyaya girmiş olanların, yapacakları işlerde, girişimlerinde bilinçli olmalarını sağlar bu boya. Böyle bir niteliği almış olan kabile halkını, artık hiç bir şey durduramaz. Çünkü o halktaki bireylerin yönelişleri birdir, istekleri, amaçları birdir. Onlar, amaçları için ölebilirler. Bu nedenle, ele geçirmek istedikleri bir devletin halkı, dinle boyanmış olanlardan kat kat çok bile olsa, onlara karşı koyamaz. Çünkü onların karşısında olanların, yanlış çizgideki amaçları değişiktir. Ölüm korkusundan birbirlerini bırakır kaçarlar. Bu nedenle de o dinde birleşenlere karşı koyamazlar. Sayıca onlardan çok olsalar bile.. Dinle boyanmışlara yenilirler. Yenilen toplumların içinde buldukları varlık ve aşağılık yaşam, —daha önce de belirttiğimiz gibi— yıkılıp yokoluşlarını daha da hızlandırdı.

Din boyasıyla boyanmışların, sayıca kendilerinden çok olanları yenebildiklerine, islâmın ilk dönemindeki Arapların “fetihler”deki durumları bir örnektir: (636’da İranlılarla olan:) Kadisiye ve (yine 636’da Bizanslılarla olan:) Yermük* savaşında, bu savaşların herbirinin alanında sayıları 30 binden biraz çoktu. Hırakî’in** savaşçılarıysa, Vakîni’nin anlatığına göre 400 bindi. Her iki savaşta düşman orduları da, Araplar karşısında dayanamadılar ve Arap ilerleyişini durduramadılar. Araplar, karşısındakileri bozguna uğrattılar ve ellerindekileri aldılar.

Lemtune devleti [Murabitlar = Almoravides] ve Muvahhidler devleti de bu konuda birer örnektir: Bireyleri ve boyları bu devletlerinkine sayıca eşit ya da bunlarınkinden daha çok olan nice kabileler, Batıda [Batı Afrika’da] bunlarla karşılaştıktan sonra yitip gitmişlerdir. Dinsel inançta birleşmeleri, söylediğimiz gibi, yakınlık bağlarına, kabilelerinin gücüne güç katarak bu devletlerin gücünü artırmıştır. Bunlar, dinsel inançla bilinçlenmişler ve ölümü bile göze alacak duruma gelmişler ve yengiyi böyle sağlamışlardır.

Dinsel boya, çözülüp bozulduğunda, egemen olmanın da buna koşut olarak nasıl bozulduğunu ve yenginin, dinsel güç

* Kadisiye savaşı İranlılarla 636’da, Yermük savaşı Bizanslılarla yine 636’da yapılmıştır. —ç.

** Bizans İmparatoru Hereklîyus = Hèreclius. İmparatorluk dönemi: 640-641. —ç.

olmaksızın, yalnızca kabile gücüne dayandığını düşünerek de, konuyu değerlendirebilirsin. Bu duruma düşmüş olan devlet, elinin altındaki —sayısal yönden kendisiyle eşit güçte, ya da daha güçlü olan— kabilelere artık yenilebilir. Kabile gücüne din gücü eklendiği zaman, boyları kendininkinden daha çok ve ilkelikleri daha bozulmamış olduğu halde kendilerine yenilmiş olan kabilelere.. Muvahhidler'le Zenate kabileler topluluğunu karşılaştırarak, bu konuda akıl yürütebilirsin: Zenate topluluklarındakiler, Masmude kabilelerinden daha göçebe, daha yabanıl oldukları halde, Masmudeler'de din çağrısı bulunduğu ve bunlar, Mehdi'ye uydukları, Mehdi'nin [dinsel] boyasıyla boyandıkları ve böylece güçlerine güç kattıkları için, Zenate kabileler topluluğunu yenmişlerdir. Yenip kendilerine bağlamışlardır. Yendikleri, kendilerine oranla, daha çok sayıda ve daha ilkelikte olsalar bile.. Başlangıçta böyle olmuştu durum. Ama ne zaman ki, Masmudeler bu boyadan sıyrılır oldular, işte o zaman, Zenate kabileler topluluğu, onları her yandan çevirip bozguna uğrattı. Bu kez, Zenate kabileleri, Masmudeler'i yendiler, Masmudeler'in egemenliklerini ellerinden çekip aldılar. "İşinde, egemenliğinde üstün olan, Tanrıdır."

ALTINCI BÖLÜM. — DİNSEL ÇAĞRI, YAKINLIK BAĞINA,
KABİLE GÜCÜNE DAYANMADAN,
SONUCA ULAŞAMAZ

Nedeni:

Daha önce de belirttiğimiz gibi, kamunun yöneltildiği her işin, her girişimin sonuca ulaşabilmesi için, kesinlikle bir yakınlık bağının, kabile gücünün desteğinde bulunması gerekir. Daha önce sözü geçen sağlam bir hadiste peygamber şöyle der: "Tanrı, toplumunun desteğinde bulunmayan hiç bir peygamberi göndermemiştir." Olağanüstü şeylere güç yetirmekte insanların en başarılıları olan peygamberler, yakınlık bağına, kabile gücüne dayanmak zorunda kalırlarsa, olağanüstülükleri bulunmayan kimselerin yakınlık bağı, kabile gücü olmadan sonuç alamayacaklarını kolayca düşünebilirsin. Bu nedene dayalı bir başarısızlık, gizemcilerin "şeyh"lerinden ve gizemcilik konusunda yazılmış *Hal'u'n-Na'leyn*

("Nahınları Çıkarmak") adlı kitabın yazarı İbni Kıssı'de görülmüştür: Bu şeyh, Endülüs'te herkesi "hakk" yola çağır-maya koyuldu. Yandaşlarını "Murabıtlar" diye adlandırdı. Şeyhin yaptığı girişim, Mehdi'nin* kendi egemenliğine çağrı-sından biraz önceydi. Kısa bir süre egemenlik kurdu. Çünkü o sıralarda, [asıl Murabıtlar'ın dayandığı] Lemtune kabilesinden olanlar, kendilerine dert olmaya başlayan Muvahhidler olayıyla uğraşıyorlardı.

Ne var ki, atılımında kendisini destekleyecek ve koruyacak yakınlar topluluğu ve kabilesi olmadığı için tutunamadı. Muvahhidler'in Batı Afrika'ya saldırıp oraları ele geçirmeye koyuldukları zaman, onların başaracaklarını kavradı, onların çağrılarına katıldı, ilişip egemenlik kurduğu Erkeş kalesinde, onların sınırlardan içeri geçmelerine engel olmaya-rak boyun eğdi onlara. Üstelik, Muvahhidler için Endülüs'te halkı çağırınların başında geldi. Şeyh'in [Muvahhidler'e geçmeden önceki] devrimine, "Murabıtlar devrimi" denir. Halktan kimilerininin ya da din bilginlerinin, dinsel yasakları önlemek için ortaya atılıp devrim yapmaya kalkanların durumları, hep bu çeşittendir. Çünkü ibadete ve din yoluna yönelmişlerin çoğu, zalim devlet adamlarına karşı ayaklanma yoluna giderler. Dince doğru olmayan, yasak olan şeylerin önlenmesi ve buyrukların yerine getirilmesi için halkı ayaklanmaya çağırırlar. Tanrıdan bir sevap almak amacıyla bu yola giderler. Kendilerine çok da uyanlar bulunur. Çokları da kendileriyle birlik olurlarken, kavgada ayak sürürler. Böylece kendilerine taktıkları kimselerle birlikte ayaklananlar, başlarını dertlere sokarlar ve kendilerini çekincelere (tehlikelere) atarlar. Çoğu yokolur gider bu yolda. Üstelik "sevap kazanmışlar" olarak değil, "günah kazanmışlar" olarak yokolurlar. Çünkü Tanrı onlara din için başkaldırmayı yazıp farz kılmamıştır. Onlara yalnızca güçlerinin yeteceği konuda buyruğunu yöneltmiştir. Tanrının iyiliği ve esenliği üzerine olası Peygamber şöyle der: "İçinizden hanginiz kötü bir şey görürse, onu eliyle değiştirsin. Eliyle güç yetiremiyorsa, diliyle önlemeye çalışsın. Ona da gücü yetmiyorsa, gönlüyle, o kö-tülüğe katılmasın hiç değilse.."

* Muvahhidler devletinin kurucusu Tumert oğlu Muhammed Mehdi. —ç.

Hükümdarların ve devletlerin durumları, genellikle güçlü biçimde yerleşmiştir. Güçlü bir hak arama girişimi olmadan, onları sarsmak ve yapılarını yıkmak olası değildir. Arkasında dayanak olarak kabilelerin ve boyların gücü bulunan bir hak arama girişimi gereklidir sarsmak ve yıkmak için. Kabilelerin ve boyların gücüne dayanmak gerektiğini daha önce de anlatmıştık. Peygamberlerin çağrıları da kabilelerinin ve boylarının yardımlarıyla sonuca ulaştırılabilmiştir. Oysa peygamberler, Tanrıdan alıyorlardı güçlerini. Tanrı isteseydi “ol!” derdi ve her şey, olur-biterdi. Ama öyle olmadı, her şey, süregelen yasalarına uygun olarak yürüdü. Tanrı hikmetlidir ve bilir.

Demek ki, insanlardan herhangi biri, bu yola gitse, savında haklı bile olsa, topluluk gücünden kopuk, bireysel biçimde çıkış yaptığı sürece, yokolmaya sürüklenmekten kendini kurtaramaz. Savında haklı olmadığı halde haklıymış gibi gözükmeye çalışan ve bu yolla başa geçmek isteyen, hiç başarılı olamaz. Böyle kimsenin, yokluğa sürüklenmesi daha doğaldır. Böyle kimseyi, öldürücü durumların silip götürmesi daha çok beklenir. Çünkü, Tanrıya ilişkin bir girişim, onun hoşnut olmadığı ve yardım etmediği bir konuda başarıya ulaşamaz. Din savıyla ortaya atılan kimse, içtenlikli olmadığı ve müslümanlara iyi öğütlerle iyinin yolunu gösterme amacını gütmedikçe başarı elde edemez. Hiç bir müslümanın bunda kuşkusu olmasın. Öngörüsü olan hiç kimse, bunun böyle olduğuna kuşku duymaz.

İslâmda, halkı dinsel bir çağrıyla ayaklandırmaya yönelen ilk girişim, Bağdat'ta [Hüseyin oğlu] Tahir kargaşası sırasında olmuştu. O sırada Emin öldürülmüştü. Ve Me'mun, Irak'a gitmeden önce Horasan'da bir süre kalarak [Bağdat'a] gidişini geciktirdi.⁵⁹ Musa [Kâzım] oğlu Ali'yi [Horasan'a getirtip] “veliaht” yaptı. “Hüseyin ailesinden Rıza” diye ni-teleyip veliahtlığını duyurdu herkese. Ali'nin veliaht oluşuna, Abbasoğulları karşı çıktılar. Halkı ayaklanmaya, Me'mun'u halifelikten çıkarıp yerine başkasını koymaya çağırdılar. Bunun üzerine Mehdi oğlu İbrahim'e “biat” edildi. Bu olay nedeniyle Bağdat'ta büyük kargaşa meydana geldi. Kötü ve çapulcu asalakların elleri Bağdat'ta mutlu ve kötülükten uzak halkın malına ve canına uzanmaya başladı. Yol kes-

tiler, halkı soyarak, yağma ederek ellerini doldurdular. Yağma ettikleri şeylerden çarşıya, pazara götürüp herkesin gözü önünde sattılar. Halk, yetkililerden, yargıçlardan yardım istedi, ama onlar halka yardım etmediler, edemediler. Dinli ve iyilikçi kişiler, büyük bir çoğunlukla, azgınlara karşı koymaya ve azgınlara haksızlık ve saldırganlıklarını önlemeye yöneldiler. Bağdat'ta Halid Deryus [Deryuş ya da Derpuş] diye bilinen bir kişi ortaya atıldı, halkı iyiliği egemen kılıp kötülüğü önlemeye (el emr bi'l ma'rûf ve'n-nehı anil münker) çağırıyordu. Halk hemen onun çağırısına uydu ve asalaklarla vuruşmaya girişti. Asalak çapulcuları yendi. Cezalandıran yumruğunu indirdi onlara. Halid'den sonra, Bağdat çevresinden bir başkası, Selame oğlu Sehl El Ensarî atıldı ortaya. Bu kişi Ebu Hatim sanıyla bilinirdi. Kur'an'ı boynuna astı, bu yolla halkı iyiliği egemen kılıp kötülüğü önlemeye, Tanrının kitabıyla, peygamberin "sünnet"iyle bağlı olarak iş ve davranışta bulunmaya çağırıyordu. Haşimoğulları'ndan ve soyda onlardan daha aşağıda olanlardan yüksek ya da aşağı tabakadan tüm halk, bu çağrıya uydu. Sehl, [Hüseıın oğlu] Tahir'in sarayına girdi, bir "divan" oluşturdu. Sonra Bağdat'ta dolaştı ve gelip geçenleri korkutanları, asalakları koruyanları uzaklaştırdı, sindirdi. Halid Deryus, Sehl'e seslenerek: "Ben Sultanı [halifeyi] kınayamam." demişti de, Sehl de ona şu karşılığı vermişti: "Kitap ve sünnete uymayan herkesle dövüşürüm." Bu olaylar [hicri] 201 yılında olmuştu [milâdi 816]. Mehdi oğlu İbrahim, Selame oğlu Sehl'e karşı asker çıkardı, Sehl'i yenip tutsak aldı. Böylece Sehl sorunu kısa bir süre içinde çözümlenmiş oldu. Sehl kendini kurtardı ancak. Sehl'den sonra daha birçok kuruntulu kişiler aynı tutumu gösterdiler, kendilerini [din yoluyla] hakkı ayakta tutmaya verdiler. Bunlar, hakkı ayakta tutmak için yakınlık-akrabalık gücüne, kabile gücüne dayanmak gerektiğini kavrayamıyorlardı, girişimlerinin sonunu ve durumlarının nereye varacağını düşünemiyorlardı. Bu tür kimselerin çıkar-dıkları sorunları çözümlenmek için başvurulacak yol şudur: Bunlardan deli olanlar tedavi edilmeli, amaçlı olarak kargaşaya yolaçanlara da ceza verilmelidir. Bunlar öldürülmeli, ya da dövülmelidirler. Ya da yapılması gereken şey, böylelerinin soytarılıklarını ortaya koymak ve bunları, eğlenmek

için enselerine tokat atılan soytarılardan saymaktır. Bunlardan kimi, [Ali'nin eşi] Fâtıma soyuna yaslanır ve "Fâtıma soyundan beklenen kişi" olarak ortaya çıkar. Ya kendisinin "beklenen kişi" olduğunu ileri sürer, ya da "beklenen kişi"ye çağırıcılık yapar. Çağırıcılık yaparken de, o "Fâtıma soyundan kişi"nin ne durumda olduğunu ve kim olduğunu bilmez. Bu tür yollara sapanların çoğunu, ya birer kuruntu-lu kişi, ya birer deli ya da bu çeşit dinsel çağrı yoluyla başa geçme tutkusuna kapılmış birer sahteci olarak bulursun. Bu sahteci kişilerin tüm yönelişleri, başa geçme tutkusuyla doludur. Ne var ki, olağan nedenlerini elde edip bir türlü amaçlarına ulaşamazlar. Böyle dinsel çağrıda bulunmanın, amaçladıkları şeye ulaştırabileceğini sanırlar. Bu yolda başlarına gelecek çekinceyi (tehlikeyi) düşünüp kavramazlar. Çok geçmeden de, çıkardıkları kargaşadan dolayı öldürülüp yokedilirler. Oyunlarının, sahteciliklerinin sonu çok kötü olur böylece.

Bu yüzyılın başında [14. yüzyılın başında] gizemcilerden "Tubezri"* diye çağrılan bir kişi "Sus" kentinde ortaya atıldı; orada, deniz kıyısında Masse [kabile] camiine yerleşerek kendisinin: "Fâtıma soyundan beklenen kişi" olduğunu ileri sürdü. "Beklenen kişi"yi (mehdi) orada beklemek gerektiği yolunda haberler uydurup kalpleri ve kafaları doldurarak halkı kandırma amacını gütmüştü. "Beklenen kişi" ("mehdi") o camide görülecek ve çağrısının temelini o camide atacak diye halkı inandırarak.. İşığa, ateşe koşan kelebekler gibi, Berber kabilelerinden çokları üşüşüp toplandı onun çevresinde. Ama kabile ileri gelenleri, bu "fitne" (belâ ve kargaşa) yayılıp genişler diye kaygıya düştüler. Masmu-de kabileleri topluluğunun başkanı, hemen tuzak kurma yoluna gitti ve o kişiyi ["Tuzerli"yi] yatağında öldürmesi için Ömer Seksivî adında birini gizlice görevlendirdi.

Yine bu yüzyılın [14. yüzyılın] başında Ğumare kabile-sinde bir kişi ortaya çıktı. Abbas diye bilinen bu kişi de aynı türden bir sav ileri sürdü. Ğumare kabileleri topluluklarından beyinsiz aşağılık olanlar, bu kişiye inanıp uydular. Abbas, bu toplulukların kentlerinden Badis kentine saldırdı ve kenti

* "Tuzeri", "Tuzerli", "Tozevr'lü". —ç.

zorla ele geçirdi. Ne var ki, savını başlattıktan 40 gün sonra öldürüldü ve o da daha önce yokolanların arasına katıldı.

Böyleleri pek çoktur. Bunların düştükleri yanlışlık, bu tür konularda, toplulukların gücünü değerlendiremeyenlerinden, aymazlıklarından ileri geliyor. Halkı kandırma çabasına gelince: Bu tür çaba, haydi haydi başarısız kalır, haydi haydi cezasını bulur. Haksızlara verilen cezadır bu. Eksiklerden uzak olan yüce Tanrı daha iyi bilir. Başarı, onun yardımıyla olur. Ondan başka Tanrı yoktur. Ondan başka tapılacak varlık da yoktur.

YEDİNCİ BÖLÜM. — HER DEVLETİN, ÜLKELER İÇİNDE
ALABİLECEĞİ PAYIN BİR SINIRI VARDIR.
BU SINIR AŞILAMAZ

Nedeni:

Bir devleti ayakta tutan, kurup güçlendiren aile ve toplulukların, sahip oldukları ve ele geçirdikleri illere ve kentlere [görevle] dağıtılmaları gerekir. Oraları düşmanlardan korusunlar, vergi toplama ve düzeni sağlama gibi devlet işlerini oralarda yürütsünler diye.. Söz konusu topluluktakiler tümüyle dağıtılınca da sayıları tükenmiş olacaktır. İşte o zaman, yetkililerin gönderildiği illerle devletin sınırları çizilmiş demektir. Egemen ailelerden görevlilerin ve koruyucu güçlerin gönderildiği, yetiştirilebildiği iller ülkenin nerelere dek varabileceğini ve çerçevesini oluşturur. Devlet bunun ötesine taşıdığı anda, elindeki yörelerin sınırlarını daha da genişlettiğinde, o zaman bu fazla yerler koruyucusuz kahr. Düşmanların fırsat ele geçirmelerine, komşu devletlerin, sınırların içlerine doğru saldırmalarına elverişli bir ortamda bırakılmış olur. Bu da, o devlet için ağır sorunlara yolaçar: Düşmanlar yüreklendirilmiş, devletin korku ve saygı uyandıran çemberi yırtılmış olur. Devlete güç veren boy ve aileler çok olduğu, bunlardan olan kişiler, topluluklar kendilerine düşen illere, yörelere ve sınır kentlerine dağıtılırlarken tükenmeyip daha da kaldığı sürece, sınırlarının ötesine taşması ve ülkesini varabileceği en son sınırlara değin ulaştırması için, devletin elinde güç var demektir. Bu alanda do-

ğal dayanak, yakınlık bağının: [devleti kuran ve yöneten] ailenin gücüdür. Bu güç de, öteki doğal güçlerdendir. İşin, eylemin dayanağı olan her güç, eylemi alanında böyledir.

Devlet, ülkesinin merkezinde, ülkesinin çevre ve sınır kentlerinde olduğundan daha güçlüdür. Sınırlarını, artık daha ötesine vardıramayacağı bir sınıra ulaştırdığında, merkezden sınırlara doğru güçsüzleşir, yetersizleşir ve bu nedenle daha öteye taşamaz. Devletin gücü, merkezden çevreye doğru, ışınların ve aydınlığın kaynaklarından çevreye yayılışları gibi yayılır. Ya da içine taş, ağaç atılan suyun yüzeyindeki dalgaların birer çember niteliğinde, merkezden çevreye doğru açılıp yayılışı gibi.. Sonra, devlete kocamışlık gelip çatınca ve güç yetersizliği belirince, bu kocamışlık ve yetersizlik, çevreden merkeze doğru eksilmelere yolaçar. Merkez, devletin tüm egemenliğinin yıkılıp gitmesine Tanrının izni oluncaya dek, korunur. Devlet tümünden yıkıldığı zaman, ancak o zaman, yıkılır merkezdeki egemenlik. Ama devlet, merkezinden yıkılmış olsa, çevrenin ve sınırların varlığı bir şeye yaramaz, devleti artık ayakta tutamaz çevre. Merkezi düşer düşmez, hemen ardısıra, devlet, tümüyle yıkılır. Çünkü, merkez, “kalp” (yürek) gibidir. Canın, canlılığın dayandığı kalp gibi.. Kalp yenilirse ve ele geçirilirse onun dışındaki tüm çevre de birlikte yenilgiye uğratılmış olur. Bu durumu, Farsların devletinde görebilirsin. Bu devletin merkezi Medayin [Ctésiphone] kentiydi. Müslümanlar bu kenti basıp ele geçirdiklerinde [636’da] Fars [İran] egemenliği yıkılmıştı artık. Bütünüyle.. Ülkenin çevre illerinin, [devlet başkanı] Yazdicürd’ün elinde kalmış olması, hiç bir şeye yaramamıştı. Şam ele geçirildiğinde, Bizans İmparatorluğu, İran devletinin tersine, yıkılmamıştı. Çünkü Bizans İmparatorluğunun merkezi Kostantiniyye [İstanbul] idi. Müslümanlar, Bizanslıları [635’te] Şam’da yenmişlerdi. Şam müslümanlarca ele geçirilince, Bizanslılar, merkezleri olan Kostantiniyye’de tutunabilmişlerdi. Ve Şam’ın ellerinden çıkmış olması, onlara bir zarar vermemişti, egemenlikleri, Şam’ın eiden çıkışıyla birlikte yıkılmamıştı, Tanrı, yıkılmasına izin verinceye dek sürüp gitmişti. Benzer durumu, islâmın ilk döneminde Araplarda da görebilirsin. Araplar, yakınlık bağlarının oluşturduğu toplulukları çok olduğu için, kısa bir süre içinde çevre-

lerindeki kentleri, ülkeleri, Şam'ı, Irak'ı, Mısır'ı nasıl ele geçirdiler ve nasıl bunun da ötesine taşarak bir yandan Sind [İndus] ırmağına doğru, bir yandan Habeş illerine, bir yandan Kuzey ve Batı Afrika'ya, daha sonra da Endülüs'e [İspanya'ya] nasıl geçtiler, bakıp düşünebilirsin. Bu topluluklar, kendilerine düşen illere, ülkelere, sınır kent ve kasabalara dağılıp herbiri, egemenliğin sınırlarını korumak üzere varacağı yere varınca ve bu dağılma sonucunda artık başka yerlere gidecek kalmayınca, "fetihleri" eksilir oldu Arapların. İslâm egemenliği, o sınırlarda sona erdi, o sınırların ötesine artık taşamadı. Geriye dönüş yaptı ve Tanrı yıkılmasına izin verinceye dek de geriledi sürekli olarak. Bundan sonraki devletlerin durumu da böyle olmuştur. Her devlet, kendini ayakta tutan güçlerin azlığı ve çokluğu oranında yaşar. Devleti ayakta tutan güçler dağıldıkları zaman, yeni il ve yörelere gidecekler kalmazsa, artık "fetih"lerin, saldırıların arkası kesilir. Tanrının, yarattıkları içinde uyguladığı, bir yasadır bu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM. — BİR DEVLETİN BÜYÜKLÜĞÜ, GENİŞLİĞİ VE ÖMRÜNÜN UZUNLUĞU, AYAKTA TUTANLARIN AZLIĞI VE ÇOKLUĞU ORANINDADIR

Devlet, yakınlık bağına dayanır. Yakınlık bağıyla bağlı olanlar, devletin koruyucularıdır. Devletin tüm kent ve bucaklarını koruyan, korumak için her iline, her köşe-bucağına dağılıp görev yapan güçlerdir, bunlar. Bir genel devletin kabileleri, yakınlık bağıyla bağlı olan halkı ne denli çoksa, o denli güçlüdür, o devletin illeri o denli çok, sınırları o denli geniştir.

İslâm devletinde bunu görüp değerlendirebilirsin:

Tanrı, Arap ülküsünü İslâm ile birleştirip uzlaştırdı, müslümanlar artmış, peygamberin son "gazası" olan "Tebuk Gazası"nda (630'da), Mudar ve Kahtan oğullarından Atlıyaya müslümanların sayısı 110.00'i bulmuştu ve peygamberin ölümüne dek daha da artmıştı sayıları. Müslümanlar, başka toplumların ellerindeki ülkeleri almaya yönelince, önünde, hiç bir karşı koyma girişimi ve hiç bir engel dayanmadı.

Çağlarında dünyanın en büyük devletleri olan İran ve “Rum” [Bizans] devletlerinin; sonra, doğuda Türklerin, Batıda Avrupalıların ve Berberlerin, Endülüste Gotların [Vizigotların] sınırlarından içeri girmek, Araplar için “mubah” oldu. Araplar, Hicaz’dan kalktılar, en uzak batıdaki Sus kentine, Yemen’den kalktılar, kuzeyin en uzak köşelerindeki Türklere saldırdılar. Dünyanın yediiklim-dörtbucağını ele geçirdiler.

Sonra, Sinhace devletini* ve Muvahhidler devletini, Ubeydiler’le [Fatımiler devletiyle] karşılaştırıp üzerinde düşünebilirsin: Ubeydiler Sinhace [Murabıtlar] ve Muvahhidler devletlerinden önceydi. Ubeydiler’i destekleyip ayakta tutan Kutame kabileleri, öbür devletleri ayakta tutan Sinhace ve Masmude kabilelerinden daha çok olduğu için, Ubeydiler’in devleti, öbür devletlerden daha büyüktü. Kutame kabilelerinin desteklediği, ayakta tuttuğu Ubeydoğulları, Kuzey Afrika’yı, Batı Afrika’yı, Şam’ı, Mısır’ı, Hicaz’ı tüm ele geçirdiler. Sonra Zenate kabilelerini de öbürleriyle karşılaştırıp düşünebilirsin: Bu kabilelerin sayısı, [Muvahhidler devletini ayakta tutan] Masmude kabilelerinin sayısından az olduğu için, bunların devletleri, Muvahhidler’inkinden daha küçüktü. Ta başlangıçtan bu yana, Zenate kabileleri, Masmude kabilelerinden az olduğu için. Sonra bu yüzyıldaki [14. yüzyıl] Zenate kabileler topluluğunun kurduğu Merinoğulları (Benu Merin) devleti ile, yine aynı kabileler topluluğunun kurduğu Abdolvadoğulları (Benu Abdolvad) devletini de karşılaştırabilirsin: Kuruluş döneminde Merinoğulları, Abdolvadoğulları’ndan sayıca daha çok oldukları için, Merinoğulları devleti de, Abdolvadoğulları devletinden daha güçlü ve daha büyüktü. Merinoğulları, öbürlerini birçok kez yenmişlerdi. Anlatıldığına göre: Merinoğulları’nın sayısı, devletlerinin ilk kuruluş döneminde 3.000, Abdolvadoğulları’nın sayısıysa 1.000’di. Ancak, devletin olanakları genişleyip buna koşut olarak da uyrukları artınca, başlangıçtaki sayı değişmiş, artmıştır.

Başkalarına baskın gelen, kuruluş dönemlerinde güçlü olan toplulukların kurdukları devletlerin büyüklüğü ve kü-

* Zirioğulları, Hammadoğulları ve Murabıtlar devletleri. —ç.

çüklüğü hep böyledir, sayılarının çokluğuyla oranlıdır. Bu toplulukların devletlerinin ömürleri de, yine, sayılarıyla orantılıdır. Çünkü sonradan oluşmuş her varlığın ömrü, iç yapısının (mizac) gücüne göredir. Devletlerin iç yapılarıysa, yakınlık bağından oluşur. Yakınlık bağı (asabiyet, el asabiyye) ne denli güçlü olursa, devletin iç yapısı da, ona bağlı olarak, o denli güçlü olur. Ve ömrü de o oranda uzun olur. Yakınlık bağının gücüyle, bu bağla bağlı olanların sayılarının çokluğuyla ölçülüdür. Biraz önce anlattığımız gibi.

Bunun temel nedeni odur ki, bir devlet küçülürken, çevresinden başlar küçülmeye. İlleri, yöreleri çoksa, sınırlar, merkeze o oranda uzak demektir. Ülkeden her parçanın eksilişi için bir zaman, bir süre gereklidir. Eksilecek yöreler çoksa, geçecek zaman, süre de o oranda çoktur. Herbir eksiliş için bir zaman, bir süre gerekli olduğuna göre, bu böyledir. Öyleyse, illeri-yöreleri çok olan devletin ömrü, o oranda uzundur. Arap-İslâm devletinin, devletler içinde en uzun ömürlü olduğunu düşünerek bu konuyu değerlendirebilirsin. Ne merkezdeki Abbasoğulları'nın [Abbasi devletinin], ne Endülüs'te bağımsız devlet kurmuş olan Ümeyyeoğulları'nın [Endülüs Emevileri'nin] devletleri kısa ömürlü olmuştur. Hiç birinin egemenliği, "Hicret"ten 400 yıl sonraya dek küçülmeye yüz tutmamıştır. Ubeydoğulları devleti 280 yıla yakın bir süre, Sinhace devleti bundan biraz daha az süre yaşamıştır. Sinhace devleti, Muizz'üd-Devle'nin Ziri Oğlu Bulukkin'i, Batı Afrika'nın yönetimine atadığı yıldan: [hicri] 358'den [milâdî 968'den] başlar; Muvahhidler'in Kal'e ve Bucaye [Bougie] kentlerini ele geçirdikleri yıla: [hicri] 557 yılına [milâdî 1161 yılına] değin sürer. Muvahhidler devletinin kuruluşundan, yaşamakta olduğu bu yüzyıla değin 270 yıl geçmiştir.

İşte böyle.. Demek ki, devletlerin ömürleri, onları ayakta tutanlarla orantılıdır.

Tanrının kulları içinde yerleştirip uyguladığı bir yasadır bu.

DOKUZUNCU BÖLÜM. — ÇOK VE ÇEŞİTLİ KABİLE VE
BOYLARIN BULUNDUĞU ÜLKELERDE, GÜÇLÜ,
SAĞLAM DEVLETE ÇOK AZ RASLANIR

Nedeni:

Değişik görüş ve istekler. Her kabilenin, her topluluğun, kendine özgü ve başkasınınkini engelleyebilecek görüş ve istekleri olabilir. Bu yüzden, her zaman devlete yönelik çatışmalar ve başkaldırmalar olur. Devletin başındakilerin arkası, kabile ve yardımcıları olsa bile.. Çünkü iktidardaki kabilenin yönetimi altındaki her kabile, sesini yükseltip karşı koyma gereği duyar ve iktidara gelme gücü bulur kendinde. İslâmın ilk döneminden bu yana ve bu yüzyılda [14. yüzyılda] Kuzey ve Batı Afrika'da nasıl bir durum olduğu üzerinde düşün istersen: Bu ülkelerde yaşayan Berberler, herbirinin soyu, özel bağı olan kabile ve boylar niteliğindeki halklardan oluşurlar. Bir zamanlar, İbni Ebî Serh'in bu halkları ve Avrupalıları yenmiş olması [Berberler'in islâma kazandırılması yönünden] hiç bir şey sağlamamıştı.⁶⁰ İslâma giren Berberler, sonra birçok kez başkaldırdılar ve islâmı döndüler. Bu yüzden müslümanların onları kılıçtan geçirmeleri çok büyük çapta oldu. Müslümanlık bunlarda biraz yerleşmişti ki, yine başkaldırdılar, bu kez "hariciler" in dinsel eğilimlerini kabul ettiler. Birçok kez böyle başkaldırmaları ve dinden dönüşleri olmuştur Berber topluluklarının. İbni Ebî Zeyd diyor ki: "Batı Afrika'da Berberler, 12 kez dinden dönmüşlerdir." Berberler'de müslümanlık, Nuseyr oğlu Musa'nın onların ülkelerinde egemen olduğu dönemde ve sonra biraz yerleşmiştir. Ömer'in "İfrikiyye, gönülleri farklılaştırır" sözünün anlamı da budur: Berberler'in yaşadıkları yörelerde değişik çok sayıda kabile ve boy bulunmasının, bunların aynı inanç ve yönetime boyun eğmelerine elvermediğini söylemek istemiştir. O çağlarda ne Irak'ta, ne de Şam'da bu durum görülür: Bu yöreler, İran ve Bizans egemenliğindeydiler. Halklarının tümü, kent ve kasaba halklarıydı. Müslümanlar baskın gelip, buraları, yönetenlerinin elinden alınca, karşı koymalar ve güçlük çıkarmalar kalmamıştı artık. Berberler ise, Batı Afrika'da sayılamayacak kadar çok olan kabileleri oluştururlar. Hepsi de çöl halklarıdır, göçebe halklardır. Kabileler, boylar biçiminde yaşarlar. Bir ka-

bile yıkılınca, onun yerini ve dinini bir başka kabile alır ve yıkılan kabile gibi, yeni kabile de zaman zaman başkaldırır ve zaman zaman dinden döner. Bu yüzden, Arapların Kuzey ve Batı Afrika'da köklü devlet kurup egemenliklerini benimsetmeleri uzun sürmüştür.

İsrailoğulları döneminde Şam'daki durum da böyleydi: Şam'da, Filistin ve [Nuh oğlu] Kenan kabileleri vardı. Aysevoğulları vardı. Medyenogulları vardı. Lutoğulları vardı. Rum, Yunan, Amelika, [Nuh oğlu Yasef oğlu İclan oğlu] Eğrikeş ve Nabat soyundan olanlar vardı. El Cezire [Mezopotamya] ve Musul çevresinde sayılamayacak kadar çok ve çeşitli soydan kabileler bulunuyordu. Bu yüzden İsrailoğulları için, bu yörede devlet kurup çeşitli kabileleri egemenlik altında tutma ve egemenliği sağlamca yerleştirme işi çok güç olmuştu. Kurdukları devlette birçok kez kıpırdanmalar ve ayaklanmalar oldu. Bu başkaldırmalar kendilerine de sıçradı; kendileri de hükümdarlarına karşı başkaldırdılar, hükümdarlarının üzerine yürüdüler. Başka zamanlarda da İsrailoğulları'nın güçlü devletleri olmamıştır zaten. Sonunda, İranlılar, ardından Yunan ve sonra Rum [Bizans] toplumları ellerini-kollarını sallayarak gelip ele geçirdiler Şam'ı.* "Tanrı, işinde ve yaratıkları üzerinde egemendir."

Çeşitli soydan kabilelerin bulunmadığı ülkeler, böyle değildir: Devlet kurup yerleştirmek kolaydır bu tür ülkelerde. Egemenleri, hükümdarları, güçlü ve egemendir. Bu tür ülkelerde kargaşa ve çatışma olmadığı için.. Bu tür ülkelerde, devlet, ayakta kalabilmek için pek çok yakınlık bağına, kabile gücüne gerek duymaz. Bu yüzyılda [14. yüzyıl] Mısır ve Şam'da olduğu gibi.. Buralar, şimdi, değişik soydan çok sayıda kabile ve boylardan boştur. Şam, sanki daha önce böyle kabilelere, boylara yurt olmamış gibidir. Oysa biraz önce söylediğimiz gibi, çok değişik kabile ve boylar yaşamıştır burada.

Mısır ülkesi, son derece rahat, kargaşasız durumdadır. Başkaldıranlar (havaric) bulunmadığı için. Yakınlar topluluğunu yalnızca hükümdarla, halk oluşturur bir bütün olarak. Mısır'da, bugün, Türk Kölemenler ve Kölemenler aile-

* Eskiden, Şam, tüm Suriye'yi kapsardı. Şam adının kapsamına, Filistin, Ürdün, Humus, Dimeşk (bugünkü Şam), Kinnistin ve daha birçok yöre girerdi. —ç.

leri egemendir. Kölemenler, egemenlik birinden ötekine geçerek yönetirler Mısır'ı. Egemenlik, burada, babadan oğula ve bir aileden öbürüne geçerek sürer. Böyleyken, yine de "halifelik", ad olarak, Bağdat'taki Abbasi halifeleri soyundan kişilere verilirdi.

Zamanımızda Endülüs'teki durum da, Mısır ve Şam'daki durum gibidir. Endülüs egemeni [Ebu Abdullah] İbni Ahmer'in ailesi, devletinin ilk kuruluşunda güçlü değildi. Birçok dönem de sağlanamamıştır bu güç. Başa geçecek aile, Endülüs'te, Arap ailelerinden Endülüs Emevi hanedanının kalıntılarından oluşurdu. Şimdi başkaldıran olmayışının nedeni şu ki, Endülüs Emevi devletinin yıkılışıyla Arap devleti kalmayınca ve egemenlik, Lemtune kabilesinden ve Muvahhidler'den Berberler'in eline geçince, Berberler'in egemenliği Endülüs halkına çok üzücü, çok ağır geldi. Yüreklerde bir kin oluşmaya başladı. Muvahhidler ve Muvahhidler egemenliği, Merakuş'taki [Marakeş] kentsel yaşam düzenini elde bulundurma uğruna, birtakım kaleleri azgınlara bırakınca, halkın kini ve düşmanlığı daha da büyüdü. O zaman, Endülüs'teki eski Arap ailelerini barındıran eski kabilelerden kalan kişiler biraraya toplandılar. Köken olarak yerleşik yaşam düzeninden, kentsel yaşamdan biraz uzak kalabilmiş ve kabile bağları bozulmamış kişiler.. Sözelimi: İbni Hud, İbnu'l-Ahmer, İbni Merdeniş.. İbni Hud, egemenlik için ortaya atılırken, doğudaki Abbasi halifeliğine çağırıyordu halkı. Muvahhidler'e karşı halkı ayaklandırmaya çabaladı. Bu çağrıya uyan halk, Muvahhidler'in egemenliklerini tanımaktan vazgeçip başkaldırdı. İbni Hud, Endülüs'te [Zaragoza ve Tudela kesimlerinde] bağımsızlığını ilân etti. Sonra İbnu'l-Ahmer ortaya atıldı egemenlik için. Yalnız, İbnu'l-Ahmer, İbni Hud'un çağrısına karşı çıkarak, halkı, Kuzey Afrika'da [Tunus'ta] egemen olan, Muvahhidler'den İbni Ebu Hafs'ı tanıtmaya çağırırdı. Ve egemenliğini kurdu. Çok az olan bir yakınlar topluluğunun yardımıyla egemenliği elde etti. Yönetime geçene "başkanlar" (reisler) deniyordu. İbnu'l-Ahmer'in egemen olması için yakınlar topluluğunun daha çoğuna da, gerek yoktu. Çünkü o dönemde, Endülüs'te yakınlar toplulukları çok değildi, pek azdı. İbnu'l-Ahmer'in egemenlik kurduğu yörede, bir hükümdar, bir de yönetilen halk vardı. İb-

nu'l-Ahmer, sonra, Zenate kabileler topluluğunun boylarından denizden geçebilenlerin yardımlarıyla, azgınlara [düşman hristiyanlara.] karşı güç oluşturma yoluna gitti. Yardım istediği kabileler, sınır kentleri ve kaleleri elde etmek için onunla birlik oldular. Büyük bir güç oluşturdular. Sonra Zenate egemenleri, Endülüs'ü ele geçirmeye yeltendikleri zaman, bu güç, İbnu'l-Ahmer'in yanında yer alarak, saldırılara karşı İbnu'l-Ahmer yönetimini savundu. Giderek, İbnu'l-Ahmer'in yönetimi yerleşip güçlendi. Halk benimsemişti bu yönetimi. Yönetimde hakları olduğunu ileri sürebilecekler, güç sağlayamadılar. İbnu'l-Ahmer'den sonra da onun çocukları miras yoluyla aldı yönetimi. Yönetim, bu dönemde sürmektedir. İbnu'l-Ahmer'i soyla bir kabile gücüne dayanmadı sanma. Sandığın gibi değil. O da, devletini kurarken bir kabile bağının gücüne dayanmıştır. Yalnız dayandığı kabile, az bir topluluktur. Bu da yeterli olmuştu. Endülüs kesiminde, çok az sayıda kabile ve boylar bulunduğu için dolaylı, baskın gelmek için kalabalık bir kabile gücüne gerek yoktu. "Dünyalardan hiç bir şeye gereksinmesi olmayan varlık, Tanrıdır."

ONUNCU BÖLÜM. — ULULUĞU PAYLAŞMAYIP TEK EGEMEN OLMAK, DEVLETİN DOĞAL GEREKLERİNDENDİR

Nedeni:

Daha önce de belirttiğimiz gibi, devlet, yakınlık bağıyla kurulur. Yakınlar düzeni ise, birçok yakınlardan oluşur. Bunlardan biri, ötekilerin hepsinden güçlü olur, hepsine baskın gelir ve hepsini egemenliği altına alır. Tümünü kendi gücü çevresinde toplayana dek.. Topladı mı, bütünlük sağlanmış, devlet kurulmuş demektir.

Bunun gizi de (sırrı) şudur: Yakınlık düzeni, kabileler topluluğu için, yaratılış ve oluşumda "mizac" (bileşim düzeni, varlığın yapısı) nasılsa öyledir: "Mizac", öğelerin bileşmesinden oluşur. Kendi bilim dalında açıkça saptanmıştır ki, öğeler, bileşimde eşit olarak bulunduğu, "mizac", hiç bir zaman gerçekleşmez. Gerçekleşmesi için öğelerden birinin, ötekilerin hepsine baskın gelmesi, ötekilere egemen ol-

ması gerekir. Hepsini, kendi içinde toplayıp oluşturana, tümünü içeren bir çatıda hepsi birleşip bütün olana dek. Bu bütün gerçekleştiğinde, öğelerin hepsi, bu bütünün içinde bulunur. Yakınlık düzenindeki genel, büyük topluluk, başkanlar ailesinin içinde bulunduğu kabilenin egemenliğinde bütünleşmiştir. Ama bu kabile ve aileden de yalnızca birinin hepsine baş olması, baskın gelmesi gerekir. Bu baskın gelme sonucunda, içlerinden hangisinin tüm yakınlar topluluklarına başkan olacağı anlaşılır. Başkanın aile ve topluluğunun, tüm öteki aile ve topluluklara baskın gelmesinden ötürü. Başkanın kim olacağı anlaşıldıktan sonraki durum: Büyüklük ve baskı gücü gösterme huyu, hayvanlığın doğallıklaftandır. Başkan olan kimse de, baskı gücünü ortaya koyarak, halkı kendisine boyun eğdirme ve halka “hükmetme” işini, başkalarının kendisiyle paylaşmaya kalkmalarını önler. Başkan olduğu zaman “tanrılaşma” huyu belirir insanda. Bu huy, zaten, insanoğlunun doğal yapısında vardır. Kaldı ki, devlet politikası da “hükmeden”in, tek olmasını gerektirir. Çünkü “hükmeden” çok olursa, kamu düzeni bozulur. “Eğer yerle gökte, Tanrıdan başka tanrılar olsaydı, yer ve göğün düzeni bozulurdu..”^{*} Başkan, tek egemen olunca, başkalarının baskı gösterme eğilimleri kırılır. Gemlerine bağlı dizginleri çekilir, o zaman artık, başkaları, “hükmetme” işine katılmaya ve egemenliği başkanla paylaşmaya kalkışamazlar. Ve böylece, yakınlık bağlarının doğuracağı duyguyla ileri atılmalar, egemenliğe yeltenmeler engellenmiş olur. Sonuç olarak, başkan, gücü yettiğince tek egemen olarak bulunur devletin başında. Egemenliği topluluktan hiç birine bırakmaz. Egemen olunacak konu, isterse “deve”ye ilişkin olsun.. O zaman, başkan, egemenlik yönünden “ulu” olmakta tek kişi olur. Başkalarının bu ululuğu kendisiyle paylaşmasına izin vermez.

Böyle bir durum devlet başkanlarının birincisinde tam olarak gerçekleşmeyebilir. Birincisinde gerçekleşmez de, ikincisinde ya da üçüncüsünde gerçekleşir. Yetkiyi ve egemenliği paylaşmaya kalkabilecek yakınlarla, boylara engel olunabildiği ölçüde, gösterilecek güç oranında gerçekleşir bu du-

* Enbiya suresi, ayet: 22. —ç.

rum. Ne ölçüde gerçekleşirse gerçekleşsin, böyle bir durum, devlet egemenliklerinde vazgeçilemeyecek bir koşuldur. “Bu, Tanrının kulları arasında uygulayageldiği bir yasadır. Tanrı daha iyisini bilir.”

ONBİRİNCİ BÖLÜM. — GÖNENÇ VE PARLAK YAŞAM,
DEVLETTE EGEMEN OLMANIN
DOĞALLIKLARINDANDIR

Nedeni:

Egemenler, güçlerini gösterip, devlet egemenliğini kendilerinden öncekilerin olanaklarıyla birlikte alınca, yaşam ve mutluluk olanakları çoğalır. Ona göre de yaşam biçimleri olur. Başa geçenler, zorunlu yaşam gereklerinin ve kaba-saba biçimlerin ötesine geçerek, zorunlu olmayan, incelik ve süs gereği olarak uyulan yaşam biçimlerine yönelirler. Öncekilerin yaşayış ve durumlarına uyma yoluna giderler. Zorunlu olmayan yaşam biçimlerine öylesine alışır ki, zamanla bu yaşam biçimleri, elde edilmesi zorunlu bir nitelik alır. Gerçekten zorunlu olanlarla birlikte, yenen içilen şeylerin, giyim ve kuşamın, yatılacak yatağın, kullanılacak kab ve kacağın en incisini, gösterişlisini ararlar artık. Bununla övünç duyarlar. Başka toplumlara karşı da, daha iyi yemekle, daha iyi giymekle, daha hızlı ve güzel yürüyen binitlerle övünürler. Kendilerinden sonra gelenler de, öncekilerin tutumlarını izler ve bu durum, devletin sonuna dek sürüp gider. Başa geçenler, egemenlikleri elverdiğince, parlak yaşam biçimlerinden paylarını alırlar. Devletin başına geçerken amaçladıkları yaşama erişinceye dek çabalarlar, kendi olanakları ve kendilerinden önceki egemenlerden kalan olanaklar ölçüsünde yaşarlar gönenc içinde. “Bu, Tanrının yaratıkları arasına koyup yerleştirdiği bir yasadır. Tanrı, daha iyisini bilir.”

ONİKİNCİ BÖLÜM. — RAHAT VE HUZUR, DEVLET
EGEMENLİĞİNE ULAŞTIKTAN SONRASININ
DOĞALLIKLARINDANDIR

Nedeni:

Egemenler, devlet egemenliğini, atılımlar sonucunda elde ederler. Bu yolda atılım girişimleri sonucunda egemenlik ve üstünlük sağlanınca, çabalar amacına ulaşmış olur. Amaca ulaşıncaya da artık çabalar-uğraşlar sona erer. Nasıl ki şair şöyle der:

“Sevgilimle aramızın açılması için
“Feleğin gösterdiği çabaya şaşıyorum.
“Sevgilimle aramızda her şey bitince
“Felek suskunlaştı, huzura kavuştu artık.”

Devlette egemen olma gerçekleşince, egemenlerin daha önce giriştikleri sıkıntılı çabalar eksilir. Egemenler, bu aşamadan sonra, rahata, huzura yönelirler. Yapı-konut, giyim-kuşam gibi alanlarda, egemen olmanın meyvelerini toplama-yaya yönelirler. Köşkler, saraylar yaparlar. Sular akıtırlar, ağaçlar diktirip bahçeler oluştururlar. Dünyanın durumlarına, yaşam biçimlerine kulak verirler: Rahat yaşamayı, sıkıntılı yaşamaya yeğlerler. Güçleri yettiğince, giyimlerin, yiyeceklerin, kullanılacak mutfak eşyasının ve rahat yatılacak yatakların, en iyisini, en ince ve en gösterişlisini edinmeye çalışırlar. Bu yaşama biçimine alıştıktan sonra, miras olarak da, kendilerinden sonrakilere bırakırlar. Kendi çocuklarına, kuşaklarına.. Bu yaşam biçimi, kuşaktan kuşağa artarak sürer. Tanrının izni ve buyruğuyla egemenlikleri soylarında sona erinceye dek. “Tanrı, hükmedenlerin en yararlısıdır.” Tanrı daha iyisini bilir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM. — DEVLETİN DOĞALLIĞI GEREĞİ TEK KİŞİ
ULULUK VE EGEMENLİĞİ KURULDUKTAN, EGEMENLER
VE KORUYUCU GÜÇLER (ASKERLER) İÇİN GÖSTERİŞLİ,
RAHAT BİR YAŞAM SAĞLANDIKTAN SONRA, DEVLET
ARTIK KOCAMIŞLIK DÖNEMİNE YÖNELMİŞTİR

Bunun böyle olduğu, çeşitli yönlerden açıklanabilir:

Birincisi: Daha önce de belirttiğimiz gibi, devlet, egemenlik ululuğunda tek olmayı gerektirir.

Bu ululuk, topluluk üyelerinin tümünce paylaşıldığı ve hepsinin çabası tek amaca yöneltildiği zamanlar, topluluk-takiler, kendilerinden olmayanlara karşı üstün ve baskın gelmek için daha istekli olurlar. Kendi topluluklarına ve devletlerine yönelik çekinceleri (tehlikeleri) önlemek için dayanışmada ve bir bütün olarak ortak onurlu bir güç oluşturmakta daha örnek tutum gösterirler. Ululuklarının yapısını kurmak için ölümü bile göze alırlar, bu yapıyı baltalayabilecek çekinceleri göğüslerler. Ama ne zaman ki, içlerinden biri, egemenliği tekeline alır, topluluğun öteki üyelerinin katılmalarına meydan vermez, herkesin dizginini çeker, malî olanaklarla kendi dışındakiler üzerinde etkin olma yoluna gider, işte o zaman, “gazalar”-“ganimetler”e koşmakta, topluluktakiler artık pek istekli olmazlar, tembelleşirler, güçlerini yitirirler. Aşağılanmaya ve köleleşmeye boyun eğerler. Daha sonra gelen ikinci kuşaktakiler de öyle görüp yetişirler. Egemenin bekçiliğini, koruyuculuğunu ve destekçiliğini yapmalarının karşılığı aldıkları ücretlere, ödüllere bakarlar ve başka bir şey düşünmezler. Ücret ve ödül karşılığında da insan kendini ölüme atmaz pek. Bu durum, devlette güçsüzlük doğurur. Devletin ciddiliğini ve gücünü sarsar. Ve devlet, giderek, güçsüzlük ve kocamışlık alanında yol alır. Çünkü koruyucu güçlerdeki yürekliliğin gitmesi nedeniyle devleti kuran ve koruyan topluluğun özelliği kalmamıştır artık.

İkincisi: Daha önce de söylediğimiz gibi, devlet, doğal olarak, iktidardakileri zengin ve gösterişli yaşam sürmeye sürükler. İktidarda, yaşam olanakları çoğalır, yaşam koşulları değişir. Egemenlerin dağıttıkları ücret ve ödüllere ilişkin giderleri artar. Zamanla gelirler, giderleri karşılamaz olur. Egemenlerin yoksul olanları tutunamaz, yıkılırlar. Zengin olanlarıysa daha savrukça ödüller, ücretler verirler. Bu durum, daha sonraki kuşaklarda daha da artar. Sonra öyle bir durum gelir ki, dağıtılan ücretler, bunları alanların da alıştıkları gösterişli yaşam biçimlerine yetmez artık. Bunların istekleri çoğalır ve bu çevreler, aldıklarıyla geçinemez olurlar. Bunun yanında egemenler, yardımcı güçlerden ve askerlerden, sağladıkları olanakları gazalara, savaşlara ayırmalarını isterler. Ama bu konuda gönüllü bulamazlar. Gönüllü yardımcı bulamayınca, bu çevreleri cezalandırma yolu-

nu tutarlar. Çoklarının ellerindeki mallara-mülklere elkorlar. Bu yolla onların üzerinde etkili olmaya çalışırlar. Ya da bu yolla kendi çocuklarının ve devlet giderlerinin olanaklarını sağlarlar. Ne var ki bu yol, koruyucu güçleri zayıflatır. Bu çevreler, devleti ayakta tutamayacak ölçüde güçsüzleşirler ve bu çevreler güçsüzleşirken dolayısıyla devletin başındaki egemen de güçsüzleşir.

Sonra, devlet kesiminde gösterişli yaşam yoğunlaşınca ve aldıkları ücretler ve ödüller koruyucu güçlerin giderlerini karşılamaz duruma gelince, devletin sahibi olan egemen, onların ücretlerini ve ödülleri artırma gereğini duyar. Açıklarını kapatsın, yaralarını sağaltsın diye.. Ne var ki, devletin gelir kaynakları belirlidir, ne artar, ne eksilir. Devletin gelirlerini artırmanın bir yolu var, o da, yeni vergiler koymaktır. Egemen de ister istemez bu yola gidecektir. Bu yolla, gelirlerde belirli ölçüde bir artma olacaktır. Ama toplanan vergiler, ücretler ve ödüller için dağıtıldığı zaman yine yetersiz kalacaktır. Çünkü yeni vergilerden gelenler, devlet kesimindekilerin ve koruyucu güçlerin yeni lüks ve savrukluklarına gidecektir, yeni yaşam koşullarına harcanacaktır. Egemen, bu kez, koruyucu güçlerin sayısını azaltmak zorunda kalacaktır. Ücret ve ödülleri artırma yoluna giderken, önce, bu yola başvuracaktır. Gösterişli yaşamın ve ücretleri artırmanın sonu gelmeyecektir. İkinci, üçüncü, dördüncü kez askerlerin sayısını azaltma gereği duyulacaktır. Böylece, giderek, asker sayısı son derece yetersiz bir duruma gelecektir. Bu nedenle, devletin korunma ve savunma gücü zayıflayacaktır. Devlet, güçten düşecektir.. Bu durumsa, komşu düşmanları, devletin sınırlarından içeriye doğru geçmeleri için yüreklendirecektir. Ya da yönetim altında bulunan kabile ve boyların, devlete başkaldırmalarına yarayacaktır. Ve böylece, devletin yıkılmasına Tanrı izin verecektir artık. Yaratıklarında koyduğu yasayı uygulayacaktır.

Sonra, gösterişli yaşam, huyları, karakterleri bozar. Kişilerde doğuracağı kötülük ve aşağılıklar, kötü alışkanlıklar nedeniyle bozar huyları. Nitekim, yerleşik yaşam uygarlığına ilişkin bölümde anlatacağımız bunu. Söz konusu yaşam biçimi, devletin ayakta kalacağı ve egemenliğin süreceğinin belirtileri sayılabilecek huyları giderir. Devlettekiler, bu

huyların tersi olan huyları, kötü huyları edinmeye başlarlar. Bu da, onların artık düşeceklerini ve yıkılacaklarını gösterir. Tanrının yaratıklarında uyguladığı yasa nedeniyle.. Bundan sonra, artık, devlette yıkılmaya ve çöküntüye doğru gidildiği görülmeye başlar. Kocamışlıktan ileri gelen süregelen hastalıklar başgösterir. Sonunda da işi biter.

Üçüncüsü: Yukarda da belirttiğimiz gibi, devlet, [baştakileri ve devleti ayakta tutan güçleri] rahat yaşam sürmeye doğru iter. Rahatlığa kavuşanlar, rahat yaşam biçimlerine iyice alıştılar ve bu tür yaşamı huy edindiler mi, bu, onlar için doğuştanlık kazanır. Doğal yapılarda, yaratılışlarında varmış gibi olur. Tüm öteki alışkanlıklar gibi.. Daha önce de bunu belirtmiştik. Yeni kuşaklarsa, genişlik içinde, rahat ve mutlu yaşam ortamında yetişirler. Yabancı dönemin huyları tümüyle silinir, çöl ve kırsal yaşamın gelenek ve görenekleri iyice unutulur. Oysa devlet ve egemenlik bunlarla sağlanmıştı: Yürekli ve yırtıcı atılımlarla, çölde ve kırsal alanda at oynatabilmekten ileri gelen alışkanlık ve özelliklerle kurulabilmişti devlet. Bu çöl kökenli kimselerle, yerleşik kesimdeki yönetilen halk arasında, sadece kültür, taşınan işaret, giyim-kuşam farkı var. Bunların, koruyucu güçleri zayıflamış ve yüreklilikleri gitmiştir. "Heybet"leri kalmamıştır artık. Bunun etkisi de devlette kendini gösterir, devlete kocamışlık giysisini giydirir. Devletin olanaklarıyla rahat ve mutlu yaşam sürenler, gösterişli ve kentli yaşam biçimleriyle renklenerak yaşamaya devam ederler. Tüm durumlarında mutlu, rahat, huzurlu ve ince olmaya özen gösterirler. Bu yaşam biçimine dalarlar tüm varlıklarıyla. Ve giderek göçebeliliğin sert yapısından derece derece uzaklaşıp sıyrırlar ve zamanla da, koruyuculuğun, savunma gücünün dayandığı yüreklilik özelliğinin ne olduğunu tümüyle unuttular. Sonunda, bir başka koruyucu gücün gölgesine sığınurlar. Eğer o sığınma olanağını da elde edebilirlerse..

Bilgileri eldeki tarih kitaplarında yazılı devletler üzerinde düşünürsen, bu anlatılanların doğru olduğunu görürsün. Hiç bir kuşkuyla yer kalmadan..

Kimi zaman, devlete böyle rahat ve gösterişli yaşam yüzünden gelen kocamışlık, devletin sahibi olan egemenin, kendi kabilesi dışından yeni yardımcı güçler edinmesiyle geri-

letilmek istenebilir. Devlete taze ve keskin güçler sağlama yoluna gidilebilir. Egemen, böyle güçler sağlayıp bunlardan ordu oluşturabilir. Ve bu ordu, savaşlarda daha güçlü ve sıkıntılara karşı daha dayanıklı olabilir. Açlığa, kıtlığa daha çok dayanıklılık gösterebilir bu ordu. Ve böyle bir güç oluşturularak, kocamışlık derdine biraz ilâç sağlanmış bulunabilir. Artık gelip çatmış olan kocamışlığa.. Ne var ki, sonunda yine, Tanrı, buyruğuyla yasasını uygulayıp, devletin yıkılmasına ilişkin iznini verecektir. Doğuda Türk devletinde* olduğu gibi.. Bu devletin askerlerinin çoğunluğunu, Türk köleler oluşturuyordu. Devletin egemenleri, derlenen bu kölelerden atlı ya da yaya askerler oluştururlardı. Bunlar, savaşta daha yetenekli ve sıkıntılı yaşama daha dayanıklıydılar. Kendilerinden önceki asker kölelerin çocuklarına, yani derlenip asker yapılmış kölelerin çocukları oldukları halde egemenin gölgesinde mutlu bir yaşam ortamında yetişmiş askerlere oranla.. Kuzey Afrika'daki Muvahhidler devletinde de benzer durum görülür: Çünkü Muvahhidler devletin egemeni, ordusunun büyük bir çoğunluğunu Zenate Berberler'inden ve Araplardan oluşturmuş, bunların ordu-daki sayılarını giderek daha da çoğaltmış ve bunları ahırken, gösterişli ve mutlu yaşama alışmış devlet adamlarını, komutanları uzaklaştırmıştır. Böylece devlet gücünü yenileştirmiş, kocamışlıktan olabildiğince kurtararak, devletin ömrünü uzatabilmiştir. "Yeryüzünün ve üzerinde olanların tümünün mirasçısı Tanrıdır."

* Sözkonusu edilen Eyyubiler devletidir. —ç.

AÇIKLAYICI NOTLAR

¹ "Hikmet", gerçeğe uygun söz, felsefe, işin gerçeği ve doğrusu, adalet, bilim, yumuşak başlılık ve bunların hepsini içerecek nitelikte bilgelik anlamlarına gelir. Kur'an'da "hikmet" övülür ve "hikmet verilmiş kimseye çok iyilik edilmiş" olduğu açıklanır. Bkz: Bakara suresi, 269. ayet. İslâm ahlâkçıları ve düşünürleri, "hikmet"i "4 temel erdem" dedikleri erdemlerin birincisi olarak yazarlar. Bkz: Sadeddin Teftazani, *Telvih*, İstanbul 1310, Mekteb-i Sanayi Matbaası, s. 510-511. "Aşırı ve ters aşırılıktan ("ifrat ve tefrit"ten) uzak bilgi" diye sunulmuştur. "Kişinin, yararına ve zararına olan şeyi öğrenmesi" diye de tanımlanır. İslâm düşünür ve ahlâkçıları, "bilme"nin "aşırısı" ("ifrat") biçimine "cerbeze" (gerekmeyen şeyleri öğrenme isteği), "ters aşırısı" ("tefrit") biçimine de "gabâvet" (öğrenme isteksizliği, ilgisizlik, bönülük, ahmaklık) derler. Bkz: Teftazani aynı kitap, s. 511. Her konuda olduğu gibi "öğrenme"de de ölçülü olma önerilmiştir. Temel erdem, "ölçülü olmak" oluyor burada. Bu da eski Yunan düşünürü Aristoteles'in görüşüdür. "Hikmet", bir işin "neden"i, "gizli neden"i anlamına da gelir. Eskiden "fizik" anlamında da kul-

lanılmıştır. Sözelimi, eski ders kitaplarında “Fizik ve Kimya” yerine “Hikmet ve Kimya” diye yazılırdı. Çok daha eskiden felsefeye ve felsefeyle ilintisi olan bilim dallarının tümüne birden “hikmet” denirdi. Çünkü bir zamanlar “felsefe”den, “kelâm” ve “tasavvuf” gibi dallar ayrılmadığı ve Kur’an’da da “hikmet” övüldüğü için düşünce ve inanca ilişkin bilim dallarının tümü sokuluyordu “hikmet” sözcüğünün kapsamına. Ama giderek daha çok Yunan geleneğine bağlı filozofların, Kindî’lerin, Farâbî’lerin, İbni Sinâ’ların uğraştıkları bilim dallarına “hikmet” dendi. Filozof “hakîm” (bilge), filozoflar da “hükema” (bilgeler) diye adlandırıldı. Bu filozofların uğraştıkları alansa, eski Yunan düşünürlerinkinde olduğu gibi çok çeşitli konuları kapsıyordu: Bunların arasında, matematik, astronomi, mantık, fizik, metafizik, devlet politikası, kent politikası, ev ekonomisi, ev politikası, ahlâk felsefesi, psikoloji vardı. Örneğin İbni Sina’nın *Uyumu’l-Hikme* (“Hikmet Pınarları”) adlı kitabında “mantık bilimleri”ni, “tabiat bilimleri”ni ve “ilâhiyat bilimleri”ni işler. İbni Haldun, “tarih”in de “hikmet” kapsamına girdiğini söyler. — 65.

² İbni İshak’ın asıl adı, Muhammed’dir. Doğumu hicri 85 (milâdi 704), ölümü hicri 151 (milâdi 768)’dir. Hem hadis, hem de tarih alanında tanınır. *Es-Siretunnebeviyye* ya da *Siretü Resulullah* adlı kitabıyla ünlüdür. Bkz: *El Müncid*, “Tarih” bölümü, s. 8. Bu kitap, İbni Hişam (ölümü 838) tarafından yeni bir düzenleme içinde aktarılmıştır. İbni Hişam’ın adıyla anılmaya başlayan kitaptan önemli bir bölümü, Prof. Dr. İzzet Hasan ve Prof. Dr. Neşet Çağatay, *Hiz. Muhammed’in Hayatı* adıyla dilimize çevirmiştir. Buhari, *Cüz’ül-Kıraat* adlı kitabında İbni İshak’ın hadislerine yer vermiş ve tarihsel konularda da her zaman ondan sözetmiştir. Buhari, birçok eleştirilerini, tarihsel konularda, onun aktardıkları hadislerle dayandırmıştı. “Gazalardestanlar”la ilgili onun aracılığıyla büyük gelişme sağlamıştır. Bu konuda yazılan kitapların yazarlarının ona borçlu oldukları ve bu konularda ona kimsenin erişemediği anlatılır. İbni İshak, Halife Mansur’un buyruğuyla, Mansur’un oğlu Mehdi için “Yaratılıştan Peygamberin ölümüne değin” gelen geniş bir tarih kitabı hazırladı. İbni Hişam onun bu tarih kitabını temel alarak *Hiz. Muhammed’in siretini* (hayatını) yazmıştır. İbni Hişam’ın yaptığı şey, İbni İshak’ın kitabında düzeltmeler, kısaltmalar ve eklemelerde bulunmuş olmaktır. Anlaşıldığına göre, İbni Hişam, İbni İshak’ın kitabında yer alan çok önemli bölümleri atlamıştır. Üstelik düzeltmeler ve eklemeler, kitabın aşındaki özellikten çok şeyin yitmesine yol açmıştır. — 66.

³ Taberî, islâm dünyasının en büyük tarihçilerinden biridir. (Hicri: 224-838, milâdi: 309-923.) Taberî’nin yapıtının adı, *Tarih el Ümem ve’l Mülûk*’tur. Bu yapıt kısaca, *Taberî Tarihi* ya da *Tarih-i Caferî* diye de tanınır. Taberî, tarihçiler arasında genellikle, islâm dünyasının Herodot’u kabul edilir. Bu yapıt, yaratılıştan hicri 302 milâdi 915 yılına kadar gelir. Bu kitap, islâm tarihinin başlıca kaynaklarından biridir. Kitabın başlıca özelliği, herhangi bir olay hakkında var olan tüm rivayetleri değiştirmeksizin toplamış ve aktar-

miş olmasıdır.

Prof. Dr. W. Barthold, Taberî'nin bu kitabı için "İslâm'ın ilk yüzyılları hakkında en büyük kaynak eser" diye söz etmiştir. Bkz: *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çeviren Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, Ankara 1963, Diyanet Yayınları, s. 33.

Taberî'nin asıl adı, Ebu Cafer Cerir oğlu Muhammed'dir. Yalnızca tarihçi değil, aynı zamanda, ünlü bir Kur'an yorumcusu, Kur'an bilimcisi ve hadisçidir. Doğum yeri: "Âmil" (Soyyet Türkistanı'nda Cardjuy), öldüğü yer de Bağdat'tır. İnan'ı, Irak'ı, Suriye'yi ve Mısır'ı tüm dolaşmıştır. En son Bağdat'a yerleşmiş ve orada ölmüştür. *Camî'u'l-Beyan Fi Te'vîli'l-Kur'an* adlı Kur'an yorumu, *Tenzibu'l-Asâr* adlı hadis kitabı, *İhtilafu'l-Fukahâ* ve *Adabu'l-Kudât* adlarındaki fıkıh (İslâm hukuku) kitapları da ayrıca ünlüdür. Taberî, fıkıhta kendine göre bir "mezhep" (bir yol) tutturup, hiç bir ekole bağlanmamıştır. Bkz: *El Müncid*, "Tarih" bölümü, s. 434. — 66.

¹İbni Kelbî, tarihçi, soybilimcidir. Asıl adı Bişr oğlu Es'-Saib oğlu Muhammed oğlu Hişam'dır. Kufile'de doğdu ve orada öldü (hicri 204, milâdi 819). Bağdat'ta çalıştı, Arapların soyları ve İslâm-öncesi gelenekleri üzerinde incelemelerde bulundu. İbnü'n-Nedîm'in *El Fihrist* adlı kitabında İbni Kelbî'nin 141 kadar yapıtı sayılır. *Kitabu'l-Ensabi'l-Kebîr* ya da *Cemheretu'l-Ensab*, *Kitabu'l-Asnam* ve *Nesebu Fuhuli'l Hayli Fil-Cahiliyyeti Ve'l-İslâm* adlı kitapları bunlar arasındadır. Bkz: *El Müncid*, "Tarih" bölümü, s. 591.

İbni Kelbî'nin *Kitabu'l-Asnam* adlı kitabı, *Putlar Kitabı* adıyla, Almancadan dilimize çevrilmiş ve İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, arasında yayınlanmıştır. — 66.

²Muhammed b. Ömer'il-Vakîdî, önemli bir İslâm tarihçisidir. Medine'de doğdu. Yaşama, bir tüccar olarak atılmış, ama kısa sürede iflâs etmiştir. Bunun üzerine Bağdat'a gitti. Bağdat'ta o sırada Yahya el-Bermekî tarafından kayırılarak kendisine kadılık görevi verildi. Yapıtının adı: *Futuh el Şam*'dır. Bu kitap, zamanımıza kadar gelmiştir. *Futuh el Şam*'da, müslümanların Suriye, Irak, Mısır ve Afrika fetihleri anlatılır. Vakîdî'nin bu kitabından başka *Kitabu'r-Ridde* adlı bir yapıtı daha var. Peygamber dönemi savaşları üzerinde duran *Kitab el-Meğazi* adlı kitabıysa Marsden Jones tarafından 3 cilt olarak (London 1966) yayınlanmıştır.

El Müncid'de Vakîdî'nin kitapları arasında şunlar da gösterilir: *Fethu İfrikîyye*, *Fethu Mısır ve'l-İskenderiyye*, *Fethu'l-Acem*.

Ünlü hadisçi İbni Sa'd (Muhammed Zühri, ölümü 845), Vakîdî'yle arkadaşlık etmiş, Vakîdî'nin yazıcılığını yapmış ve ondan hadisler almıştır. O denli ki "Vakîdî'nin Kâtibi" diye bilinmiştir herkeşe. — 66.

³Seyf b. Ömer'il-Esedî. Ölümü: milâdi 815. Bağdat'ta ünlüleşmiş ve orada ölmüş bir Arap tarihçisidir. Taberî, bu tarihçinin yapıtlarını temel kaynak olarak alıp başvurmuştur. "Dinden dönme" olayları ve "İlk İslâm fetihleri"yle ilgili konularda, bu konulara ilişkin haberlerde bu tarihçinin kitaplarına dayanmıştır. 632 ile 656 yıl-

ları yani Ebubekir'in halifeliğiyle Ali'nin halifeliği arasındaki olaylarda, Taberi'nin temel dayanağı olmuştur Esedi. Seyf Ömer Esedi, Temim kabilesindendi ve C. Brockelmann'a göre, kendi kabilesinin övgüsünü yaptığı için olayları abartıyordu. Bu yüzden Taberi'yi ve Taberi aracılığıyla da daha sonraki birçok tarihçiyi yanlışlara düşürmüştü. "Cemel" olayını anlatan *El Cemel, Futuhu'l-Kebir, Er-Ridde* adlı kitapları vardır. Bkz: *El Müncid*, "Tarih" bölümü, s. 377. — 69.

⁷Mesudi (ölümü: hicri 349, milâdi 956). — İslâm tarihi, hatta coğrafya yönünden çok değer verilen *Mürücü'z-Zehab* adında ünlü bir kitabı vardır. Diğer bir yapıtı *Kitab'üt-Tenbih Ve'l-İşraf*'dır. Bu iki kitap da, Fransızca'ya çevrilmiştir. Mesudi, öğrenimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra, genç yaşında geziye çıkmış, Hindistan, Seylan, Madagaskar, Mısır yoluyla Endülü's'e değin gitmiş ve görmüş olduğu bütün bu yerlerin tarih ve coğrafyasını incelemiştir. — 66.

⁸İbni Haldun, burada "umran" sözcüğünü kullanıyor. İbni Haldun'un üzerinde önemle durduğu, sık sık yer verip işlediği bir sözcüktür bu. İbni Haldun, "umran"ı kimi yerde "bayındırlık" anlamında da kullanıyor. Ne var ki, çoğunlukla "umran" derken anlatmak istediği bu değildir. Onun kullandığı "umran"ı, çoğunlukla toplumsal yaşam ve uygarlığı da içine alıyor. Yalnızca "bayındırlık" anlamında kullanıldığı çok azdır.

Bilindiği gibi "umran" Arapçadır. "Amere" sözcüğünün masterlarından. Bu sözcüğün masterları arasında "amare" ve "imare" masterları da var. "Amare", "çokluk", "büyük topluluk", "kabile", "bir yeri bayındırlaştırma çabaları karşılığında alınan ücret" anlamlarına gelir. "Imare"yse, "bir yerin bayındırlaştırılmasına yarayan her şey"dir. Sözelimi "kabile, topluluk", bir "imare"dir. Ama her "imare", "kabile-topluluk" değildir. Çünkü "imare"nin içinde "topluluk" anlamıyla birlikte başka anlamlar da vardır. Bkz: *El Müncid*, "Sözlük" bölümü, s. 529. Neden ki, "bir yerin bayındırlaştırılmasına yarayan" sadece "topluluk" değildir. Yani "bayındırlaştırmak" için yalnızca "topluluğun bulunması" yetmez. "İş, çaba, emek, ücret, araç-gereç, üretim, kentleşme, toplumsal ilişkiler, toplumsal gelişmeler, yönetim, yönetim biçimi, bilim, teknik, uygarlık, insan hakları, yasa, hukuk" ve benzeri şeyler de gereklidir. Bunların hepsi "imare" sözcüğünün kapsamı içindedir. "Umran"a gelince: "Amare" ve "imare" sözcüklerinin kapsadıklarının hepsini, "umran" sözcüğü kapsar. Yani "umran"ın kapsamı içinde, bayındırlığı sağlayan, gerçekleştiren etkenlerin hepsi, bu etkenlerin etkileme biçimleri, sonuçları ve gelişmeleri tüm anlamlarıyla yer alır. "Umran"a, "tüm gerek ve gelişmelerıyla birlikte yaşam ve uygarlık" biçiminde bir anlam verilebilir. İşte İbni Haldun da "umran"ı, çoğunlukla bu anlamda kullanmıştır. *El Müncid* adlı Arapça sözlükte "umran"a şu anlam veriliyor: "Halkının kalabalıklığı, üzerindeki emek, iş ve çabaların ve uygarlığın gerçekleşmesi gibi; bir yerin bayındır kılınmasını ve güzelleşmesini sağlayan şeylerin tümüne verilen isim." Bkz: s. 529. — 66.

⁹ Kitabın adının başında "İBER" sözcüğü kullanılıyor. "İber", çevirisini yaptığımız *Mukaddime*'yi, ve *Mukaddime*'nin devamı olan *tarih*'i içine alır. — 71.

¹⁰ Burada anlatılan, kitabın ilk nüshasının armağan edildiği hükümdar değildir. Çünkü kitabın ilk nüshası, Tunus'ta egemenlik kurmuş olan ve "Hafsiler" (Ebu Hafsoğulları) diye bilinen hükümdarlar sülâlesinden Ebu'l-Abbas Ahmet'e armağan edilmiştir. Ebu'l-Abbas'ın hükümdarlığı, 1370-1394'tür. İbni Haldun, kitabının ilk nüshasını, hicri 780 (milâdi 1378)'de Tunus'a geldikten sonra Ebu'l-Abbas Ahmet'e sunmuştu. Bkz: İbni Haldun, *E't-Ta'rif Bi'bni Haldun ve Rihlethi Garben ve Şarken*, düzeltmelerle yayınlayan Muhammed B. Tavvit Tanci, Kahire 1951, Matbaatu't-Telif., s. 230-233. İbni Haldun, kitabın sunarken kendi yazdığı, Ebu'l-Abbas'ın niteliklerini anlatan bir şiir de eklemiştir.

Burada sözü edilen nüshaysa, Ebu Faris Abdulaziz sözkonusu olduğuna göre, başka bir nüshadır, yani ilk nüsha değildir. Burada övgüsü yapılan Abdulaziz'in hükümdarlığı, *El Müncid*'de yazılı olduğuna göre milâdi 1394-1434 yıllarına raslar. — 71.

¹¹ Burada sözü edilen "Fas'ta egemen olan Meriniler'dir. Ki, bunlar, İbni Haldun'un parlamasında, düşüncelerini toparlayıp bu yapı tamamlamasında çok yararlı olmuşlardır. — 72.

¹² "Beyti'l-Makdis diye sözü edilen yer "Kudüs'tür (Kudüs'ün Hareme). El Beyti'l-Mukaddes diye de adlandırılır. "Beyt", "ev" demektir. "Makdis", "kutsallığın yeri, kutsal yer" anlamındadır. Bu durumda "Beyti'l-Makdis", "kutsallığın yeri olan ev" demek oluyor. Ya da kısaca, "kutsallığın yeri". "Mukaddes" de "kutsallaştırılmış, kutsal" anlamında. Buna göre "El Beyti'l-Mukaddes", "kutsallaştırılmış yer", ya da "kutsal yer" anlamını taşır. Kudüs'ün eski adı, "Urşelim" ya da "Yeruşalim'dir. — 76.

¹³ "Buhtunnasr, Buhtunnasır" diye de yazılır.

İbni Haldun, *Tarih*'inde, "Babil Kralları'na ilişkin verdiği şemada (amud), bu adı taşıyan dört tane kral (ya da vali) gösterir. Bkz: *Tarihu İbni Haldun*, Mısır 1936, yayınlayan, Muhammed Mehdi El Habbabi, c. 1, s. 108.

Ancak burada sözkonusu edilen "Buhtunnasır", "Nebukhadnasır" dur. İkinci Nebukhadnasır. *El Müncid*, bu kralın egemenliğinin MÖ 605-562 arasında olduğunu ve MÖ 586 yılında da, Yeruşalim'i (Kudüs'ü) yakıp-yıktığını, Yahudileri tutsak olarak alıp götürdüğünü yazar. "Nebukhadnasır" sözcüğünün, "Putun Oğlu", "Konuşan Utarit" anlamlarına geldiği söylenir. Bkz: İbni Haldun, aynı kitap, c. 1, s. 159, not 1. — 76.

¹⁴ Bu kente "Derbent" ve "Demirkapı" da denir. Kale duvarlarıyla ünlü ve tarihte çok önemi olan bir kenttir. Dağıstan'da, Hazar Denizinin batı kıyısında bir kent. — 76.

¹⁵ Bu savaş, Ömer döneminde, 636'da, Araplarla İranlılar arasında olmuştur. Arap ordusunun Başkomutanlığında Ebu Vakkasoğlu Sa'îd, İran ordusununkinde de Rüstem bulunuyordu. — 76.

¹⁶ Bu adlar bugünkü Tevrat çevisinde şöyle geçiyor: "Yeshür" yerine "Ytishar", "Kahet" ya da "Kahit" yerine "Kohat", "Lavi" ya da "Lave" yerine "Levi" diye geçer. — 76.

¹⁷ "Tubba", Himyerliler'den sonra Yemen'de egemen olan kimse-lere, Yemen hükümdarlarına verilen addır. Yani hükümdarın kendi asıl adı ne olursa olsun, Yemen hükümdarına "Tubba" denir.

İbni Haldun'un, *Tarihi*'nde verdiği bilgiye göre, "Tubba" adını ilk alan hükümdar El Harsu'r-Rais'ti. Bundan sonra oğlu Zu'l-Menar Ebrehe hükümdar oldu. "Zu'l-Menar" "işaretler sahibi" anlamına gelir. Çünkü, bu hükümdar, yollara "işaretler" koyuyordu ki, dönüşte yolunu şaşırmasın, ve gideceği, dolaşacağı yerleri bilsin. Bundan sonra da oğlu (Ebrehe'nin) oğlu Efrikış hükümdar oldu. — 78.

¹⁸ İbni Haldun'un "Ebrehe oğlu Abd" dediği ve Efrikış'ten sonra hükümdar olduğunu açıkladığı hükümdara, Mesudi, "Zü'l-İz'ar" diyor. — 79.

¹⁹ Burada kimi nüshada "Yestâseb", kiminde "Yeştasep" diye adı geçen hükümdar, İbni Haldun'un, *Tarihi*'nde "İkinci Pars Hükümdarları Tabakası" dediği hükümdarlar dizisinde beşinci olarak yer alan Keyştaseb, ya da Keystaseb ya da Kestaseb ve Keştaseb adındaki hükümdardır. Bkz: İbni Haldun, *Tarihi İbni Haldun*, c. 1, s. 240-246 ve 245'deki şema (amud). — 79.

²⁰ Burada "Rum" toplumu sözüyle anlatılmak istenen, Tubbalı döneminde de Arabistan'la çok ilgilenen Bizanslılardır. — 81.

²¹ İbni Haldun, Ka'bu'l-Ahbar'ın soyunu şöyle açıklar: Misem oğlu Zi Hicra oğlu Helsu' oğlu Mati' oğlu Ka'b. Bkz: *Tarihi İbni Haldun*, c. 2, s. 13.

Ka'bu'l-Ahbar, Yahudi kökenlidir. Ama islâm dünyasında çok büyük rol oynamıştır. Bu Yemenli Yahudi, müslüman olduktan sonra Tevrat'tan birçok şeyleri aktarmıştır islâm dünyasına. — 82.

²² Besasiri'ye "Aslan Besasiri" denir. Ölümü: milâdi 1060. Büveyhoğulları Kölemenlerinden ("Memluklerinden"). — 96.

²³ Burada Ubeydoğulları adıyla anılanlar "Fatimiler"dir ("Fâtmacılar"). "Ubeydoğulları" denmesinin nedeni, kurucularının adının "Ubeydullahu'l-Mehdi" oluşudur. — 97.

²⁴ "Fah" yöresindeki olay, "Büyük İdris" in, yani Hasan oğlu Abdullah oğlu İdris'in de tanık olduğu bir toplu cinayet olayıdır. Bkz: *İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, "İdrisler" maddesi, s. 445. — 100.

²⁵ Bekri'nin asıl adı Amr oğlu Eyyub oğlu Muhammed oğlu Abdülaziz oğlu Abdullah'tır. Ebu Ubeyd diye de anılır. 1040'ta doğduğu sanılıyor, ölümü, 1094'tür.

Bekri, ünlü Arap coğrafyacısıdır. Aynı zamanda tarihçidir. Edebiyatla da ilgilenmiştir. *Mu'cemu Ma'sta'ceme*, *El Mesalik Ve'l-Memalik* adlı kitapları var. *El Mesalik Ve'l-Memalik*'inde, müslümanların 11. yüzyılda bilebildikleri ülkelerin, çeşitli yörelerin adları yazılıdır.

Endülüs'te (İspanya'da) bir de derebeylik kurmuş olan Bekri, asıl ününü *El Mesalik Ve'l-Memalik* adlı kitabıyla kazanmıştır. Bu-

nunla birlikte Bekri'nin başka kitapları da vardır: *El Kitab fi İ'lâmi'n-nübüvveti Nebiyyina, Şifau alilî'l-Arabiyye*. Bekri'nin bir ünü de, şiir ve edebiyat zevkine, şarap zevkine de katmış olmasıdır. — 116.

²⁶ “Behram”, Sasani hükümdarlarından altısının adıdır. Birinci Behram'ın hükümdarlık dönemi: 273-276. İkinci Behram'ın —ki burada sözkonusu edilen odur— hükümdarlık dönemi: 276-293. İbni Haldun, *Tarih*'inde şunları yazar: “Behram'ın oğlu Behram, 18 yıl hükümdarlık etti. Hükümdarlığının ilk dönemlerinde kendini zevke, eğlenceye verdi alabildiğine. Dostlarının, yardımcılarının elleri, halkına sıkıntı vermek, zulmetmek için uzandı. Bu eller birçok yöreyi, köyleri-kasabaları yıkıp bıraktı. Mubezan bu konuda, Behram'ı anlattığı bir masalla uyarıncaya dek bu böyle sürdü. Mubezan'ın uyarması şöyle oldu: Mubezan, Behram'a geceleri masal anlatırdı. Birlikte avdan döndükleri bir sırada yıkıntılarda birbirleriyle konuşur gibi ötüşen iki baykuşun sesine kulakları takıldı, dinlemeye başladılar. O sırada Behram şöyle konuştu: ‘Kuşların sözlerinden anlayan kimse de var mı acaba?’ Mubezan bu soruya: ‘Evet var hükümdarım, ben anlıyorum onların dilinden’ diye karşılık verdi. Ve anlattı: ‘Bu iki baykuş, evlenecekler de onun üstüne konuşuyorlar. Dişisi diyor ki, evlenmemiz için yirmi tane yıkıntı durumunda yer [yıkılmış köy, kasaba] isterim! Erkeği de: Behram'ın egemenliği böyle sürerse değil 20, istediğin yıkıntılardan, yıkılmış yörelerden bin tanesini ayırabilirim sana! diye karşılık veriyor.’ Mubezan'ın bu sözleriyle ne demek istendiğini anlayan Behram, aymazlığından kurtuldu, ülkesini doğrudan doğruya kendi yönetmeye yöneldi ve dostlarının ellerini halkın üzerinden çekmeye girişti. Ve ölünceye dek iyi bir yönetimle yönetti halkını.” İbni Haldun, *Tarihu İbni Haldun*, Mısır 1936, yayımlayan, Muhammed Habbabi, c. I, s. 257. — 132.

²⁷ “Nuşirevan”, “Enuşirvan”, “Anuşirvan” biçiminde de yazılıp okunur. Sasani hükümdarlarından birinci Husrev'e verilen sandır. Hükümdarlık dönemi: 531-579. Buradaki Nuşirevan, yani Birinci Husrev, Kubad'ın oğludur. Mazdek adında kadınların da ortaklaşalığına dayanan yeni bir din kurucusu ortaya çıkmıştı. Kral Kubad I, din adamlarının ve soyluların, krallığı için tehlike oluşturan üstünlüklerini kırabilmek için 488 yılında bu din kurucusunun yaydığı dine girdi. Ne var ki bu iki sınıfın gücü karşısında dayanamadı ve devrildi. Yerine Husrev I geçti. Husrev, Zerdüşt ortodoksisini yeniden kurdu. İşte bu dinin adamları o zaman Husrev I'e bir “şükran” karşılığı olsun diye “ebedî ruhlu” anlamına gelen “Anuşirvan” sanını verdiler. Bkz: C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I, s. 46. — 132.

²⁸ Çember şöyle oluşuyor: Dünyanın düzeni devlete dayalı. Devlet, egemenliğe dayalı. Egemenlik, yola-yönteme dayalı. Yol-yöntem, devlet politikasına dayalı. Devlet politikası, ordu gücüyle ayakta durur. Ordu gücü ekonomiye dayalı. Ekonomi üretkenlerle oluşturulur. Üretkenler, adaletle korunur. Adalet, dünyanın düzenini ayakta tutar. Dünya düzeni, devlet gücüne dayalı. — 133.

²⁹ Tırnak içindeki sözler, Tâhâ suresinin 50. ayetinde geçer. Bu sözler, ayette Musa'dan hikâye ediliyor. Musa'nın, toplumu, ondan Tanrıyı tanıttığını istiyorlar, o da bu sözlerle tanıtıyor Tanrıyı. — 135.

³⁰ Araplar, ünlü Yunan doktoru “Galénos”u, “Calinus” diye yazar ve konuşurlar. Galénos, Bergama'da doğmuştur. Bu doktorun ne zaman yaşadığı ve öldüğü konusunda değişik tarihler gösterilir. *El Müncid*'e göre Galénos, MS 131-201 tarihleri arasında yaşamıştır denebilir.

Galénos'un bir de felsefî yönü var. İslâm kelâmcıları arasında da sık sık sözü edilir. İbni Haldun, Galénos'u felsefî ya da dinsel görüşlerinden değil, uzmanlığı alanındaki bilgilerinden dolayı sözkonusu eder zaman zaman. Burada da öyle olmuştur. — 141.

³¹ İbni Haldun burada “Hattu'l-istivâ”, “Felekü'l-Bürûc” ve “Dairetu Muaddili'n-Nehâr” diye üç deyim kullanır. Bunların birincisi, dünya ekvatoru, ikincisi “tululma çemberi”, üçüncüsüye, “gök ekvatoru” anlamındadır. — 145.

³² “Birinci deniz” ve “Kostantiniyye körfezi” diye geçen deniz, Ege denizidir. — 147.

³³ İbni Rüşd, 1126'da Kurtuba'da doğdu, 1198'de Merakuş'ta (Marrakeş'te) öldü. Asıl adı, Muhammed'dir. Çok ünlü bir Arap düşünürüdür. Rüşd oğlu Muhammed oğlu Ahmed oğlu Muhammed Ebû'l-Velid. Kısaca İbni Rüşd diye bilinir. Batı dünyasında “Averroës” derler ona. İbni Rüşd, Batıda bir “İbni Rüşdcülük” (Averroizm) oluşturacak ölçüde etkili olmuştur. Batı Yunan felsefesini ve özellikle aristoculuğu İbni Rüşd'den öğrenmiştir. Yapıtları Latinceye çevrildiği zaman coşkuyla karşılanmıştı. Aristoteles'in materyalist yanını izlemiştir. Bu nedenle İbni Rüşd öğretisi, 12. yüzyılda hıristiyanlığa aykırı bulunarak yasaklanmıştır. Örneğin Hollandalı düşünür Herman Van Riswik, İbni Rüşdcülüğünden ötürü 1512'de yakılmıştır. 1209'da Paris'te toplanan ruhani mecliste, onun öğretisine karşı koyma çabası gösterilmiş, katı önlemler alma yoluna gidilmiştir. Bu mecliste, “zındık” sayılan Benah Amalrich ile Dinant'lı yakılmaya mahkûm edildi. İbni Rüşdcülüğe en büyük düşmanlık, Dominiken tarikatının iki büyük temsilcisinden gelmiştir: Albertus Magnus ve bu kişinin öğrencisi St. Thomas Aquinas. Bunlardan ikincisi, maddenin “öncesizliği”, “sudur nazariyesi” ve özellikle “aklın birliği” konularında hıristiyanlığa özgü bir bağnazlıkla İbni Rüşd'ü “kâfir” saymış ve ona şiddetle saldırmıştır. Prof. Dr. Cavit Sunar, İbni Rüşd'ü şöyle tanıtır: “Farâbî'den sonra Aristo'yu en iyi anlayan ve şerheden. Batıda felsefesiyle Aristo kadar itibar kazanan, diğer İslâm filozoflarından da Aristo'nun en büyük şârihi, hür düşüncenin kurucusu ve İslâm felsefesinin Batıya geçişinin sağlayıcısı ve yüzyıllarca hâkim kılıcı olarak pek nam kazanan Endülüslü İslâm filozofudur.”

İbni Rüşd, felsefecilere bağnaz biçimde karşı çıkan Gazalî'ye de susturucu karşılığı veren filozoftur. — 158.

³⁴ İbni Haldun, *Tarihî*'nde şöyle anlatır: “Semud'a gelince: Bun-

lar Semudoğulları'dır. Semud, Kâsir'in oğlu, Kâsir, İrem'in oğludur. Semudoğulları yurtları, Hicr'de ve Vâdiü'l-Kura'dadır. Hicaz'la Şam arasında. *"Tarihü İbni Haldun, Mısır 1936, c. 1, s. 34-35.* Semud toplumunun asıl yeri Yemen'de Hadramevt (Hadramut) arasındaki yöredir. El Hicr (Medaini Sâlih) ve Vâdiü'l-Kura kesimlerine sonradan geçmişlerdir. — 176.

³⁵ "Ye'cüc"- "Me'cüc" ve bunların "sed"di Kur'an'da da geçer. Bkz: Kehf suresi, ayet: 94-97.

"Ye'cüc"- "Me'cüc", Tevrat'ta da geçer, ama "Gog", "Magog" diye geçer. Bkz: Tevrat, Hezekiel bölümü, Bap: 38, ayet: 1-23, Bap: 39, ayet: 1-16.

İbni Haldun, *Tarih'inde*, "Ye'cüc-Me'cüc"ün, Nuh oğlu Yasef (Yafet) oğullarından olduklarını söyleyenler bulunduğunu, bunun Tevrat'ta da açıklandığını yazar. Gerçekten de Tevrat'ta Nuh'un oğulları ve oğullarının oğulları sayılırken şöyle denir: "Nuh'un oğulları Sam ve Ham ve Yafet'in zürriyetleri bunlardır: ve onlara oğulları Tufan'dan sonra doğdu. Yafet'in oğulları: Gomer ve Mecüc ve Maday ve Yavan ve Tubal."

Zeki Velidi Togan, "Türklerin tarihî dönemlerde Önasya'ya doğru yayılmaları, Sakaların fütuhatıyla başlar" dedikten sonra şunları yazar: "Sakalar, Asur kitabelerinde adı Gogu ya da Gog diye yazılan hükümdarlarının idaresinde Kuzey Kafkasya'daki Kimmerleri sürüp izleyerek şimdiki Kuzey Azerbaycan'a geçtiler. Bu olay, MÖ 665 yılında olmuştur. Kür Irmağını geçen Sakalar, şimdiki Gence ili batısında bu Gog'un adıyla ilgili olduğu ileri sürülen Gogaren denilen, Gence'nin doğusunda Saka ulusal adıyla Sakasen adı verilen yerlerde yerleşmişlerdir. (...) Strabon'un zikrettiği Gogaren bölgesi, adı geçen hükümdarların Asurca yazılan adı olan Gog'un Gogar demek olduğunu gösterir. Ki, bu da Türkçe bir sözcükse Gök ve Göker demek olabilir. (...) Bu Gog adı, Yahudi menkıbelerine de geçmiştir." (Bazı sözcükler sadeleştirilmiştir.) Togan, *Umumî Türk Tarihi-ne Giriş*, İstanbul 1970, s. 166.

Togan, "Ye'cüc" ve "Me'cüc"le "Gog" ve "Magog"un aynı olduklarını açıkça belirtir.

El Müncid'de "Ye'cüc-Me'cüc" konusunda şöyle denir: "Mukaddes kitap'ta (Tevrat ve İncil'de) 'şer kuvvetlerini temsil eder' nitelikte geçerler. Mukaddes kitaba göre bunlar, Tanrının oğullarıyla savaşırlar. Kur'an'a gelince: Kur'an'a göre bunlar, yakıp-yıkıcı kavimlerdir. Bunlar, yeryüzüne "fesat" saçarlar. Onun için Zu'l-Karneyn, bir 'sed' yaparak insanları, insanların düşmanı olan bu kavimlerden kurtardı." — 179.

³⁶ Bu sed'den, Kur'an'ın Kehf suresinin 94-97 ayetlerinde açıkça, Enbiya suresinin 96. ayetinde de dolaylı olarak sözedilir. Her iki surede de "Ye'cüc" ve "Me'cüc" dolayısıyla söz edilir. — 210.

³⁷ Örnek verilen İbni Sayyad, çocuk yaşta bir kâhindi. Peygamber çok önem vermişti bu çocuğa. Bir gün de bu çocukla buluşmuştu.

Peygamberin bu çocukla karşılaşması önemli hadis kitaplarının tümünde yer alır. Ama olay hadis kitaplarında değişik anlatımlarla yer almıştır. Buhari ve Müslim de bu olaydan söz ederler. Bunlardaki anlatım da bir değildir. Hatta herbirinde ayrı ayrı kollarından ayrı ayrı anlatımlar var.

Anlatıldığına göre, peygamber, arkadaşlarından Ömer'in de bulunduğu bir toplulukla birlikte yola çıkar ve İbni Sayyad'ın kaldığı bir kaleye varır. İbni Sayyad'ı burada çocuklarla oyun oynarken bulur. İbni Sayyad daha erginlik çağına varmamıştır o sırada. Peygamber habersizce varıp İbni Sayyad'ın sırtına eliyle dokunur ve ikisi arasında şu konuşmalar geçer:

Muhammed: "Söyle bakalım, benim peygamberliğimi kabul ediyor musun?"

İbni Sayyad: "Kabul ediyorum ama, sen, okur-yazar olmayanların peygamberisin."

Olayın kimi yerdeki anlatılışında da İbni Sayyad'ın peygamberin sorusuna "hayır!" diye karşılık verdiği yazılıdır.

İbni Sayyad: "Peki, sen de benim peygamber olduğumu kabul ediyor musun?"

Muhammed: "Ben Tanrıya ve peygamberine inanırım." "Gördüğünü nasıl görüyorsun?"

İbni Sayyad: "Kimi zaman doğru sözlü, kimi zaman yalancı varlık bana bilgi iletiyor."

Muhammed: "Öyleyse karışık bir duruma sürüklenmişsin sen. İşin karışık."

Muhammed: "İçimde senin için bir şey sakladım, bil bakalım nedir?"

İbni Sayyad: " 'Duh..!', 'Duh..'tur benim içinde sakladığım."

Muhammed: "Haydi oradan! Yıkıl ve çapının dışına çıkmaya yeltenme!"

Peygamberle İbni Sayyad arasında bu karşılaşma olurken Ömer atılır. Peygamberle Ömer arasında da şu konuşmalar geçer:

Ömer: "Tanrı elçisi! İzin verir misin kılıcımınla bunun boynunu vurup kafasını uçurayım?"

Peygamber: "Hayır. Çünkü bu çocuk eğer 'Deccal'sa kafasını uçuramazsın. Eğer değilse o zaman da onu öldürmen bir şey sağlamaz."

Bu ilginç karşılaşmayla ilgili birtakım açıklamalar da var hadis kitaplarında. Yapılan açıklamalara göre: Peygamberin içinde sakladığı ve İbni Sayyad'a "Bil bakalım nedir?" dediği şey, "Duhan" suresinin "O gün ki gök, açık bir duhan ile gelecek.." diye başlayan ayetiydi. İbni Sayyad da "duh..!", "duh..'tur benim içinde sakladığım" deyip yarım olarak anlatmıştı.

Yine anlatıldığına göre: Peygamber Ömer'e "Eğer bu bir Deccal'sa sen bunun kafasını uçuramazsın" derken şunu demek istemişti: "Bu bir Deccal'sa, onu öldüremezsın. Çünkü Deccal'ı öldürecek olan İsa'dır. İsa incek ve Deccal'ı öldürecek 'ahır zaman'da." Bkz:

Sahihü'l-Buhari, Mısır, Hicri 1320, Matbaatü'l-Meymeniyeye, c. 4, s. 48-49, Hamiş'ıyla birlikte. Ayrıca bkz: İbni Melek Abdullatif b. Abdülaziz, *Mebarikü'l-Ezhar Fi Şerhi Meşariku'l-Envar*, İstanbul 1309, c. 2, s. 71, 207.

Peygamberin "kâhin"likle ilgili şu sözleri de ilginç:

"Melekler kimi zaman bulutlara değin inerler, gökdekilerle ilgili işleri burada görüşürler. O sırada şeytanlar konuşulanları dinleyip bilgi aşırırlar. Aşırır ve 'kâhinler'e ulaştırırlar. Kâhinler de kendilerinden yüz yalan katarlar, öyle aktarırlar aldıkları bilgileri." Bkz: *Sahihü'l-Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, hadis: 1326. Ayrıca bkz: Muhyiddin Nevevi, *Riyazus'-Sâlihîn Tercümesi*, çeviren, Hasan Hüsnü Erdem, Ankara 1972, Başbakanlık Basımevi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c. 3, s. 218. — 254.

* Ümeyye'nin 630'da öldüğü söylenir. Ümeyye, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önceki dönemin ozanlarından idi. Sakif kabilesinin ileri gelenlerinden idi. Anlatıldığına göre: Kendini dine veren "zahid"lerden sayılıyordu. Tektanrıcılığı savunur, puta taparığa karşı çıkardı. Tanrısal yetkiler taşıyor diye nitelenirdi. "Hanifliği" yaymaya çalışırdı. Son derece de ustahlıkla konuşurdu. Kimi şarkıyatçılar, Ümeyye'nin şiirlerini toplayarak bir divan meydana getirmişlerdir. Bkz: *El Müncid*. — 256.

30 Müseyleme için "Müseylemetü'l-Kezzab" da denir. "Çok yalancı Müseyleme" demektir. Ölümü 633'tedir. Asıl adı, Sümame ya da Sümale'dir. Hanifoğulları kabilesindedir. Müseyleme, peygamberlik savında bulunmuş, Muhammed'i ve arkadaşlarını epeyce uğraştırmıştır. Müslümanlar Müseyleme'yle, peygamber yaşarken de, peygamber öldükten sonra da uğraşmak zorunda kalmışlardır. Ebubekir döneminde Yemame'de Hanifoğulları'ndaki "dinden dönenler" in başkaldırmasını bastırmak için gönderilen İslâm ordularını, Müseyleme'yi tutanlar birçok kez püskürtmüş ve bozguna uğratmışlardır. Müslümanlar geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Yemameliler büyük bir yüreklilik içinde savunuyorlardı kendilerini. Müseyleme'nin yardımcıları arasında, Muhammed'in peygamberliğini kabul eden, bakara suresini bile ezberleyen, ama daha sonra müslümanlığı bırakan ve Müseyleme'yi tutan Er-Reccal da vardı. Müseyleme'yi tutanların müslümanlarla nasıl çarpıştıklarını Harb Oğlu Vahşi şöyle anlatır:

"Ölüme Müseyleme'nin adamları kadar sabırlı ve dayanıklı kimseyi görmedim."

Müslümanlarla Müseyleme'yi tutanlar arasında geçen ölüm-kalım savaşlarında çok kan dökülmüştür. Müseyleme'nin öldürüldüğü zaman paniğe kapılan Hanifoğulları ve müslümanların karşısında çarpışanlar artık direnç gösterememiş, yenilmişlerdir. Bundan yararlanan müslümanlar "ölüm alanı" adı verilen yerde onlardan 7 bin kişiyi öldürmüşlerdir.

Müseyleme'nin Hz. Muhammed'in sağlığında bir toplulukla birlikte Medine'ye gidip peygamberle görüştüğü hadis kitaplarında ve tarihlerde yazılır. Kimileri, Müseyleme'nin Muhammed'le anlaşacağını,

ama sonradan anlaşmazlıklara düştüklerini ileri sürerler. Müseyleme'nin Muhammed'den önce peygamberlik savında bulunduğunu ve Hz. Muhammed'in kimi şeyleri ondan öğrendiğini ileri sürenler bile var. Daha çok bilgi için bkz: Bahriye Üçok, *İslâm Tarihinde İlk Sahte Peygamberler*, Ankara 1957, s. 102-138. — 256.

⁴⁰ Tulayha'nın asıl adı, Talha'dır. "Tulayha" Talhacık anlamındadır ve müslümanlar ona bu adı takmışlardır. Esedoğulları'ndandır. Doğum tarihi bilinmiyor. Ölümünün de hangi tarihe rasladığı tartışmalıdır. 644 ya da 645'te öldüğü söylenebilir.

İbni Haldun, tarihinde Tulayha için şunları yazıyor:

"Tulayha peygamber yaşarken müslümanlıktan dönmüştü. Kâhindi. Peygamber olduğunu ileri sürmüştü. İsrailoğulları'ndan bir topluluk ona uymuştu. 'Semira'ya gelip kaldı bir süre. Peygamber, onunla çarpışması için Ezver Oğlu Dırar'ı bir toplulukla birlikte gönderdi. Müslümanlar bu topluluğun çevresinde toplandılar. Dırar kıyasıya bir savaşa girişti. O sırada peygamberin öldüğü haberi gelip yayıldı. Bunun üzerine Tulayha'nın durumu daha da önem kazandı. Gatafan, Havazin ve Tay kabileleri de ona yardımda birleştiler. Dırar, kendisiyle birlikte olan memurlar gibi Medine'ye kaçtı.

"Tulayha ve müslümanlığın karşısına çıkan kabileler, Ebubekir'e elçilerini göndererek zekâtın vazgeçilmesi konusunda kendisiyle anlaşma yapmayı önerdiler. Ebubekir bu öneriyi kabul etmedi. Gatafan kabilesinin üzerine yürüdü. 'Zül'Kıssa'da onlarla karşılaştı. Yenilgiye uğrayan Gatafan kabilesi, Esedoğulları'yla birlikte Büzâha'da Tulayha'nın çevresinde toplandılar. Esedoğulları'nın sularından olan bu 'Büzâha' suyunun yakınlarında Tulayha'ya, Hısn Oğlu Uyeyne de katılmıştı. ...

"Tulayha ve destekçilerinin durumlarını öğrenmek için Mihsan Oğlu Ukkâse ile Akrem Oğlu Sabit'i göndermişti. Tulayha ve kardeşi bunlarla karşılaştılar ve bunları öldürdüler. Ölenleri müslümanlar alıp götürdü ve bu kişilerin öldürülmesi müslümanlara çok ağır geldi. ...

"Halit ve onunla birlikte olanlar, Tulayha ve destekçileriyle çarpışmaya başladılar. Hısn Oğlu Uyeyne, Gatafan kabilesinden 700 kişiyle birlikte Tulayha'nın yanında bulunuyordu. Savaş kızışmıştı. O sırada Tulayha bir abaya bürünmüş, vahy beklediğini söyleyerek kandırıyordu destekçilerini. Uyeyne, savaştan bir süre ayrılıp Tulayha'nın yanına geldi: "Sana kimse geldi mi, vahy getiren oldu mu?" diye sordu. Tulayha: 'Hayır!' diye karşılık verdi. Uyeyne ikinci-üçüncü kez gitti-geldi ve aynı soruyu sordu. Üçüncüde Tulayha 'Evet vahy ulaştı bana' dedi. Kendisine ulaştığını söylediği vahy sözleri şöyleydi:

"İnne leke rahan ke rehâhu; Ve Hadisen la tensâhu"

(Anlamı: Onun, yani Muhammed'in ki gibi senin de bir savaş çadırın var. Sana ulaşan söz de var, ki, unutmazsın o sözü. —ç.)

"Tulayha'nın kendisine böyle bir vahy geldiğini duyunca Uyeyne bağırdı: 'Ey Fezareoğulları! Bu adam yalancıdır.' Böyle dedi ve

kabilesini alıp gitti. Bunun üzerine Tulayha'yı tutanlar yenildiler. Öldürülen öldürüldü. Kalanlar Tulayha'ya gelip bağılıklarını bildirdiler. Tulayha'ysa atına bindi, karısını da alarak doğru Şam'a gidip kurtuldu. Kudaa'dan Kelp kabilesine konuk olarak indi. Hep orada kaldı. Ne zaman ki Esed ve Gatafan kabileleri müslüman oldular, o da müslüman oldu. Sonra Ömer döneminde çıkıp umre yapmaya gitti. Medine'de Ömer'e varıp ona 'biat' etti." Bkz: İbni Haldun, *Tarih*, Mısır 1936, c. 2, s. 281-282. — 256.

"İbni Haldun'un bu konuda görüşlerine dayandığı eskiçağ Yunan dünyasının Hipokrat'tan sonra en büyük tıp bilgini olan, Arapların Calinus dedikleri Galénos'a göre, "Hayvansal ruh, kanın beyindeyken oluşturduğu" bir ruhtur. Bu bilginin konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

Kan, yenen besinlerle karaciğer tarafından yapılır. Orada doğal ruhu alarak dokuları besleme gücünü kazanır. Kara kan damarları yoluyla kalbe gelir. Oradan kalbin sağ yanına, aradaki diyaframın ince deliklerinden geçerek ulaşır. Orada akciğerden gelen havayla karışır ve yaşamsal ruhu alır. Böylece daha yüksek aşamaya ulaşır ve atardamarlarla vücuda dağılır. Bununla vücuttaki organların işlevlerini yerine getirmelerine olanak kazandırılmış olur. Ve işte bu yaşamsal ruhla yüklü kan, beyinde hayvansal ruhu oluşturur. Bu ruh, sonra kandan ayrılarak ve arınarak sınırlar aracılığıyla vücudun her yanında hareketi, duyuyu sağlar ve yüksek işlevler yerine getirir. Bkz: Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul 1969 (İkinci Basım), Remzi Kitabevi, s. 91. Ayrıca bkz: Prof. Dr. Celal Yıldırım, *Yüz Soruda Bilim Tarihi*, İstanbul 1974, Gerçek Yayınevi, s. 70.

İbni Haldun, burada, "hayvansal" ruhla "yaşamsal" ruhu karıştırmış ve Galénos'un konuyla ilgili görüşünü yanlış yansıtmış olsa gerek. Çünkü yukarda da belirtildiği gibi, Galénos'a göre, "kalbin sol kesiminde oluşan" ve "kan damarlarıyla birlikte vücuda dağılan" ruh, "hayvansal" değil, "yaşamsal" ruhtur. Hayvansal ruh, beyinde oluşur ve sonra kan damarlarındaki kandan arınarak sınırlar aracılığıyla vücuda yayılır. Oysa, İbni Haldun, hayvansal ruhun, kan damarlarıyla vücuda yayıldığını yazıyor. — 259.

"Burada sözü edilen Mesleme, daha çok "Mecriti" diye tanınır. "Mecrit"li, yani Madrid'li demek. "Endülüsî" ve "Kurtubi" diye anıldığı da olur. Endülüs'te, Endülüs'ün "Kurtuba" kentinde de yaşadığı için. Ünlü bir hesap uzmanı olduğu için "El Hasib", yani hesapçı, matematikçi diye de bilinir. Anılırken şöyle uzunca "Ahmet Oğlu Ebul Kasım Mesleme El Farazi El Hasib El Mecriti" diye söylendiğine de raslanır.

Mecriti, İslâm ve Batı dünyasında önemli bir kişi sayılagelmiştir. "Geometride, alan hesaplarında, ardından gidilen bir kişi" olmuştur. Önemli bilgilerin yetişmesinde de rol oynamıştır. "İbnü's-Samh", "İbnü's-Saffar", "Kirmânî", "Zahrâvî" gibi bilim adamlarının yetiştiği okulu Kurtuba kentinde o kurmuştur. Düşünürümüz

İbni Haldun da bu okulda yetişen bilginlerdendir. Bu okulda okuyanlar, onun bilim yöntemini yaymış ve geliştirmişlerdir. "Küreler" ve "yıldızların hareketi" ile ilgili görüşleri, kendinden önceki uzmanları aşiyordu. Yıldızlarla ilgili derin inceleme ve araştırmalarda bulunduğu bilinir. Tıpla da uğraştığı söylenir. "Doğuya bir gezi yapmış, Yunanca ve Arapça elyazmaları elde etmiş, Batı bilim yöntemlerine göre onları yeniden kaleme almıştır" diye sözü edilir ve önemle üzerinde durulur. Ne zaman doğduğu bilinmiyor. 1004 ve 1007 yılları arasında öldüğü yazılıyor. İlk Madrid'de öğrenim gördüğü, daha sonra Kurtuba'ya gidip yerleştiği ve orada İkinci Hakem'le İkinci Hişam dönemlerinde yaşadığı anlatılıyor.

İbni Haldun'un burada andığı "Gayetü'l-Hakim Fi's-Sihr" adlı kitabın yazarının Mecritî olup olmadığı tartışmalıdır. Kimi, ciddi araştırmacı yazar, sözkonusu kitabın Mecritî'nin olmadığını söyler ve kanıtlar gösterir. Örneğin E. J. Holmyard "Mecritî bu kitabı yazmış olamaz. Çünkü bu kitabın yazılışı, onun ölümünden sonraki yıllara raslar." der. Eski "hal tercümeleleri", bu kitabı, "Mecritî'nin yapıtları arasında anmazlar. Ayrıca, "sihir" yani büyü ve tılsım gibi şeylerle uğraşmanın, Mecritî'nin kafa yapısıyla bağdaşmayacağı da bir kanıt olarak gösterilir. Daha çok bilgi için bkz: *İslâm Ansiklopedisi* c. 7, s. 440-441, "Mecritî" maddesi; *El Müncid*, "Tarih" bölümü, s. 639; *Meydan Larousse* c. 8, s. 501. — 262.

³Burada geçen ve ileride de geçecek olan "güç" ve "iş" durumlarına örnekler verelim: Bir yapı ustasında yapabilme yetisi, "güç" durumunda vardır. Bir yapıyı yapmakta olan ustadaysa aynı yeti "iş" durumunda vardır. Uyanık olan kimsede uyuyabilme yetisi "güç" durumunda vardır, ama uyuyan kimsede "iş" durumunda vardır. Gözleri kapalı kimsede görebilme yetisi "güç" durumunda, gözleri açık olan kimsedeyse "iş" durumunda vardır. Bitirilmemiş bir işte "bitirilmişlik", "güç" durumunda vardır, ama "bitirilmiş işte" o bitirilmişlik "iş" durumunda vardır. "Güç", "daha varlığa ulaşmamış, ama ulaşmaya hazır olan varlık" diye anlatılır. "Güç" durumunda, göreceli olarak hem varlık, hem de yokluk bulunur. Salt varlıkla salt yokluk arasında bir varlıktır "güç" durumundaki varlık. "İş" durumundaki varlıkta, yokluktan tümüyle göreceli olarak kurtulup gerçekleşmiş bir varlıktır. Tanrıdan başka her varlıkta hem "güç" durumu, hem de "iş" durumu göreceli olarak bulunur. Daha çok bilgi için bkz: Prof. Dr. Mubahat Türker-Küyel, *Aristoteles ve Farâbî'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri*, Ankara 1969, Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 19-20. — 264.

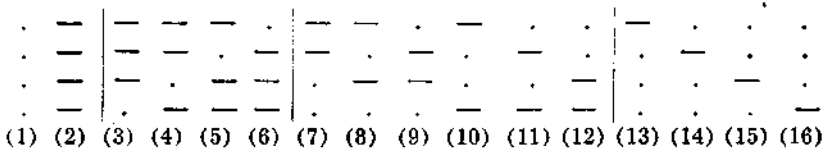
"Şıkk, tek elleri, tek ayaklı ve tek gözlü bir kâhindi. Çok yaşayanlar arasında sayılır. 573 yılına doğru öldüğü ileri sürülür. Cahiliye kâhinlerinin en ünlüleri arasında gösterilir. Bkz: *El Müncid*, "Tarih" bölümü, "Şıkk" maddesi, s. 389.

Satîh de, Cahiliye Araplarının en ünlü kâhinleri arasında sayılır: Bu da Şıkk gibi çok uzun ömürlü olmuş ve 572'ye doğru ölmüştür, diye yazılır. "Sürekli yerde yatık olarak kalırdı, ne ayağa kal-

kabilirdi, ne de oturabilirdi.” diye anlatılır. Bkz: *El Müncid*, “Tarih” bölümü, “Satih” maddesi, s. 355. — 269.

“Tek”, nokta; “çift” de, çizgidir. 4 basamaklı bir merdiven gözönüne getirilirse “4 basamaklı biçim” de budur.

16 biçimin, şöyle oluşabileceği düşünülebilir:

1° Basamaklarının dördü de tek, yani nokta olan biçim. 2° Basamaklarının dördü de çift, yani çizgi olan biçim. 3° Alttan yukarıya doğru birinci basamağı tek olan biçim. 4° İkinci basamağı tek olan biçim. 5° Üçüncü basamağı tek olan biçim. 6° Dördüncü basamağı tek olan biçim. 7° Birinci ve ikinci basamakları tek olan biçim. 8° Birinci ve üçüncü basamakları tek olan biçim. 9° Birinci ve dördüncü basamakları tek olan biçim. 10° İkinci ve üçüncü basamakları tek olan biçim. 11° İkinci ve dördüncü basamakları tek olan biçim. 12° Üçüncü ve dördüncü basamakları tek olan biçim. 13° Birinci, ikinci ve üçüncü basamakları tek olan biçim. 14° Birinci, ikinci ve dördüncü basamakları çift olan biçim. 15° Birinci, üçüncü ve dördüncü basamakları çift olan biçim. 16° İkinci, üçüncü ve dördüncü basamakları çift olan biçim.

Bu biçimlerin herbirinin adı vardır. Sonra kimi uğurlu, kimi uğursuz, kimi de karışıktır. — 276.

“Sözgelimi: Birinci 4 biçimden birincisinin birinci basamağında ki tek ya da çift noktalar alınır, birinci basamak olarak yazılır. İkinci biçimin birinci basamağındakiler de alınır, ikinci basamak olarak yazılır. Üçüncü biçimin birinci basamağındakiler alınır, üçüncü basamak yapılır. Dördüncü biçimin birinci basamağındakiler alınıp dördüncü basamak yapılır. Böylece üstüste konulan bu basamaklardan ikinci 4 biçimin birincisi meydana gelir. Sonra birinci 4 biçimden birinci biçimin ikinci basamağında ki tek ya da çift noktalar alınıp birinci basamak, ikinci biçimin ikinci basamağındakiler alınıp ikinci basamak, üçüncü biçimin ikincisindekiler alınıp üçüncü basamak, dördüncü biçimin ikincisindekiler alınıp dördüncü basamak yapılır. Tabii basamaklar yine aşağıdan yukarıya doğru üstüste konur. Tıpkı merdiven basamakları gibi. Böylece de ikinci 4 biçimin ikincisi oluşturulmuş olur. Sonra yine birinci 4 biçimden birinci biçimin üçüncü basamağında ki noktalar alınıp birinci basamak, ikinci biçimin üçüncüsündekiler alınıp ikinci basamak, üçüncü biçimin üçüncüsündekiler alınıp üçüncü basamak ve dördüncü biçimin üçüncüsündekiler alınıp dördüncü basamak yapılır. İkinci 4 biçimin dördüncüsü de ortaya çıkar böylece. Bu biçimlerin dördüncüsünü oluşturmak için de aynı yol izlenir. — 278.

“İbnü’l-Bennâ’nın asıl adı Ahmed’dir. Osman oğlu Muhammed

oğlu Ahmed. El Ezdi ve El Merakküşî diye de bilinir. Doğumu hicri 654 (milâdî 1256), ölümü hicri 724 (milâdî 1324)'tür. Doğumu, ölümü ve öğrenimi Merakküş'te olmuştur. İbni Haldun, kendisini ve "Batiya" ve "Doğuya" olan gezilerini anlatırken de İbni Bennâ'dan söz etmiş ve "ünlü bilgin" diye nitelemiştir onu. Bkz: İbni Haldun, *E't-Tarîf B'İbni Haldun ve Rihletuhu Garben ve Şarken*, dipnotlarla yayınlayan Muhammed Tavit Tanci, Kahire 1901, Matbaatü Lücnetü't-Te'lif, s. 21. — 282.

⁴⁰ Zayıf çizelgesinde, yıldızların belirli zamanlardaki yerleri gösterilir. Yeni çizelgede, yıldızların belirli zamanlara göre düzenlenmiş bir tür haritası yer alır. — 283.

⁴¹ Ya'kûb El Mensûr Ebu Yusuf Abdu'l-Mü'min'in yaşadığı yıllar: Hicri 554-595 (milâdî 1159(?)-1198). Hükümdarlık dönemi: 1184-1198.

⁴² Bahri Tavi'l'in kalıbı: 4 kez "Fâülün Mefâilün". Bahri Tavi'l, Arap şiirindeki 15 bahirden biridir. Öteki bahirler de şunlardır: Bahri Medid, kalıbı: 4 kez "Fâilatün Fâilün". Bahri Basit, kalıbı: 4 kez "Müstafilün Fâilün". Bahri Vafir, kalıbı: 6 kez "Mufâaletün". Bahri Kâmil, kalıbı: 6 kez "Mütefâilün". Bahri Hezec, kalıbı: 6 kez "Mefâilün". Bahri Recez, kalıbı: 6 kez "Müstaf'ilün". Bahri Remel, kalıbı: 6 kez "Fâilâtün". Bahri Serî, kalıbı: 2 kez "Müstaf'ilün Müstaf'ilün Mef'ulâtün". Bahri Münserih, kalıbı: 2 kez "Müstaf'ilün Mef'ulâtün". Bahri Hafif, kalıbı: 2 kez "Fâilâtün Müstaf'ilün Fâilâtün". Bahri Muzari, kalıbı: 2 kez "Mefâilün Fâilâtün Mefâilün". Bahri Muktazab, kalıbı: 2 kez "Mef'ulâtün Müstaf'ilün Müstaf'ilün". Bahri Müctess, kalıbı: 2 kez "Müstaf'ilün Fâilâtün Fâilâtün". Bahri Mütekarib, kalıbı: 8 kez "Fâülün". — 284.

⁴³ Ebu Vakkas oğlu Sa'd. — Ölümü hicri 59 (milâdî 678). Cennetle müjdelenenmiş on kişiden biri. İslâma ilk girenlerin yedincisi. İslâm dini nedeniyle ilk kan döken kişi. — 300.

⁴⁴ Hüzeyme'ye verilen ayrıcalıkla, onun tanıklığı, iki tanığın tanıklığı yerine geçiyordu. Ebu Bürde'ye verilen ayrıcalık da, onun 6 aylık bir oğlağı kurban olarak kesebilmesiydi. — 301.

⁴⁵ Peygamberin: "Kim bir düşmanı öldürürse, o düşmanın üzerinden çıkan her şey o kimsenin malı olur." diye bir sözü var. Bu durumda, Calinus'un üzerinden çıkanların da, onu öldüren Zühre'nin olması gerekiyordu. — 304.

⁴⁶ Burada kullanılan ve sık sık yer verilen sözcük, "el asabiyye" sözcüğüdür. "El"i kaldırdığımız zaman "asabiyet" diye okumamız gereken bu sözcüğe İbni Haldun çok önem verir. Temel anlamı, "bağ", "bağlılık göstermek" ve "topluluk"tur.

"Bağ"ın en güçlüsü, "kabile"lerde "kan bağı"dır, "yakınlık-akrabalık bağı"dır. Onun için "asabe" denince, "akrabalık bağıyla bağlı olan ya da olanlar" anlatılmak istenir. Bu durumda "kabile"de, "taassub", daha çok, "yakınları-akrabaları korumak ya da savunmak" için gösterilir. Buna göre "el asabiyye"nin anlamında da daha çok, "yakınlık-akrabalık bağı" ve "yakınlar-akrabalar" vardır.

"El asabiyye" ile aynı kökten olan "asabe", "İslâm hukuku"na

da geçmiştir. (“Feraiz”e.) Ve daha çok “kabile gelenekleri” çerçevesi içinde geçmiştir. İbni Haldun’un, kabile ve devlet ilişkileri, “kabile yönetimi”nden “devlet yönetimi”ne geçişte, “el asabiyye”ye son derece önem vermiştir.

“Asabe” islâm hukukunda ikiye ayrılır: a) Kan bağından, soy bağından dolayı asabe olan (“asabe-i nesebiyye”), b) “efendilik-kölelik” bağından dolayı asabe olan (“asabe-i sebebiyye”).

Yani “asabe” olmak için ya kan bağıyla akraba olmak, ya da “kölelik-efendilik” bağından yararlanmak gerekiyor. Mirasta bu ikinci bağdan yararlanan yalnızca “efendi”dir. “Köle” bu bağdan mirasta yararlanamaz. Yani bir kimse köle azad etmişse, azad edilen kişiye “efendiliği” sürer ve “efendi”, o kişiye “mirasçı” olur. Ama o azad edilen kişi efendiye mirasçı olamaz.

Mirasçı olmak için geçerli yollardan biri de “neseb”i belli olmayan birini, koruyacağına ilişkin söz vermek. Böyle söz verilen kimseye “feraiiz” dilinde “mevla’l-muvalat” (anlaşmayla sağlanan efendiliğin efendisi) denir. Feraiz kitaplarında anlatıldığına göre anlaşma şöyle yapılır: Soyu belli olmayan kişi, herhangi bir kimseye gelir, “öldüğüm zaman mirasçım ol, ancak buna karşılık sen de, ben bir suç ya bir cinayet işlersem beni koru!” der, o kimse de kabul ederse, anlaşma olmuş demektir. Artık o kimse soyu belli olmayan o kişiye mirasçı olabilir.

İşte İbni Haldun’un sık sık yer verdiği “el asabiyye”nin içinde “feraiiz”deki “asabe”lerin hepsi olduğu gibi, “anlaşmalı” olan da vardır. Üstelik, İbni Haldun’un “el asabiyye”sinde yer alan “asabelik”, tek yanlı değil, karşılıklıdır: “Efendi” nasıl “azadlı”sının “asabe”siyse, “azadlı” da “efendi”nin “asabe”sidir. Korunanla, korunulan da öyle.. Karşılıklı “asabe”dirler. Efendilik-kölelik, yukarılık-aşağılık yine vardır ama, “el asabiyye” içinde hepsi bir bütündür. Hepsinin ayrı ayrı yeri, görevi, işlevi vardır. Hepsinin birbiriyle ilgisi, bağılılığı vardır. İbni Haldun’un deyişyle: “hepsi birbiri için koşar, koruma-savunma coşkusu gösterir, atılır, haykırır, gerekirse ölümü bile göze alır!” Bu bütünlük içinde birleşenler ortak çıkarlarını birlikte düşünürler, birlikte ararlar, birlikte korurlar. Ve birlikte ortak düşmanlarına karşı koyarlar. “El asabiyye”de birleşenleri, başka deyişle birleşip “asabe” olanları birleştiren iki şeydir: biri ortak çıkar, öbürü de; İbni Haldun’un deyişyle “doğal bir coşku, yakınlıktan ve karşılıklı sorumluluk almaktan, gelenek ve görenekten ileri gelen coşkudur”. İbni Haldun, bu coşkuya “nu’re” diyor. “Ortaya atılıp haykırma, bir şeyi ateşlice savunma” anlamında. Gösterilen coşku da aslında “ortak çıkar”dan doğar. Onun için İbni Haldun bu ortak çıkarı sık sık vurguluyor.

İbni Haldun, “el asabiyye”yi, “güç”, “birbirlerine güç verenlerin topluluğu”, “aile topluluğu”, “boy”, “kabile”, “yakınlık bağı” anlamlarında da kullanıyor. İbni Haldun’un “el asabiyye”sinde en geçerli, en etkili olan, soydan akrabalık bağıdır. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi, soy yakınlığı “el asabiyye” için bir koşul

değildir İbni Haldun'a göre. Bu sözcüğü İbni Haldun çoğu yerde yakınlık-akrabalık bağı anlamında kullandığı için, çevirisi de öyle yapılmıştır. Yine de başka anlamda kullanıldığı yerlerde hangi anlamda kullanılmışsa, o anlamda yer verilmiştir. — 306.

⁸⁸ İbni Haldun'un *Tarih*'inde anlattığına göre İran hükümdarlarından bir diziyeye, "Keyniyye" adı verilir. Bunlar, İbni Haldun'un deyiimiyle İran hükümdarlarının "İkinci Tabakası"nı oluşturur. Bu adı almalarının nedeni de dizideki her hükümdarın adının başında "Key" bulunuşundandır. O zaman "Keyniyye"nin anlamı da "Keyn"ler olur. Bkz: İbni Haldun, *Tarihu İbni Haldun (Kitabu'l-İber)*, Mısır 1936, c. 1, s. 235 vd.. Yine İbni Haldun'un aynı kitabında anlattığına göre Sasaniler, İran hükümdarlar dizisinin "dördüncüsü"dür. Yani Sasaniler, "Keyn"leri izlememişlerdir. Sasaniler'in izlediği hükümdarlar dizisi, "Eşkaniyye", daha doğru adıyla "Erşakiyye" ya da "Erşakuniyye"dir. Yani: *Arsaeidés*. Bkz: c. 1, s. 248, dipnot 1, ve s. 252. — 343.

⁸⁹ Ebu İshak Muhammed Mu'tasım Billah, halifeliği: 833-842; oğlu Ebu Cafer Harun Vâsık Billah, halifeliği: 842-847. — 361.

⁹⁰ "Maliye Nazırlığı" görevinde bulunmuş, halifenin annesini kendisine metres yapmış ve giderek öylesine güç kazanmıştır ki, "El Melik'ül-Kerim" sanını bile almayı başarmıştır. Kendisinden sonra soyundan yönetime gelenlere "Âmiriler" denir. — 363.

⁹¹ Ubeydullah El Mehdi oğulları. Bunlara "Fâtımaoğulları" anlamına gelen "Fatımiler" de denir. Devletleri 909'da başlar, 1170 ya da 1171'e değin sürer. Bu devletin kuruluşu Fas'ta ve Kuzey Afrika'da başlar, Mısır'da sürer ve yıkılır. Bkz: *El Müncid*, "Tarih" bölümü, s. 518-519. — 365.

⁹² Emin, Abbasi halifelerinden (halifeliği: 809-813); Me'mun, Emin'in kardeşi, onun öldürülmesinden sonra halife oldu. — 370.

⁹³ "İslâm" için "fetihler" yapmaya çıkan ve birçok yerleri ele geçirip halklarını islâma girmeye zorlayan İbni Ebî Serh'in kendisi içtenlikli bir müslüman değildi. Peygamberin "vahy kâtipliği"ni yaparken, kendiliğinden birtakım sözleri, peygamberin "ayet" diye yazdırmak istediklerinin içine karıştırdığı için suçlu görülen, dünden dönen ve peygamber tarafından ölüme "mahkûm" edilen bir kişiydi. Asıl adı: Sa'd oğlu Abdullah'tır. Kur'an'da, bu kişinin, "Tanrıya iftira eden kişi" diye nitelendiği bile ileri sürülmüştür. Ama Osman'ın yakını olduğu için, peygamber tarafından bağışlanması sağlanmıştır. — 378.